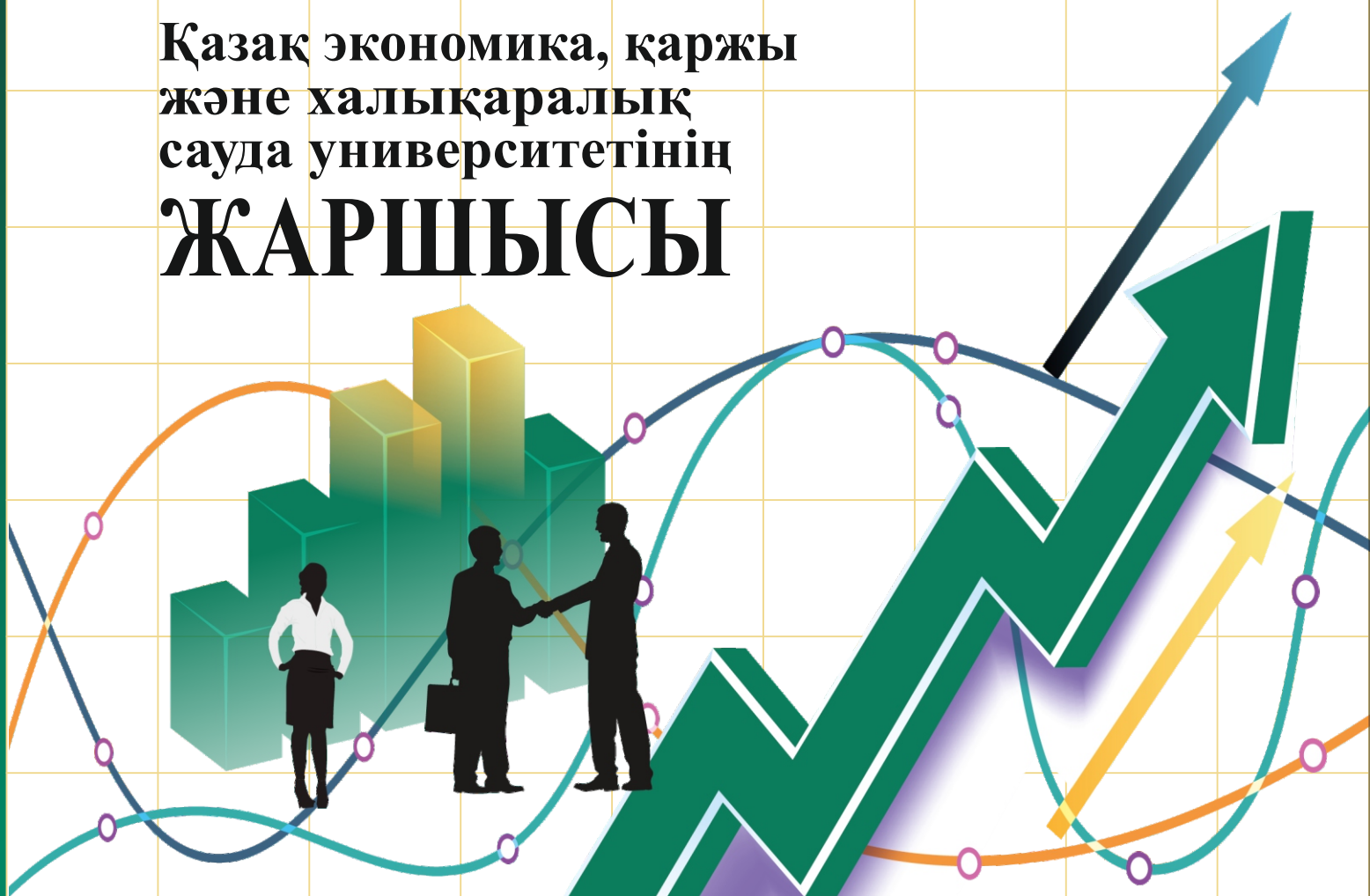

ISSN 2304-7216

ESIL
UNIVERSITY

Қазақ экономика, қаржы
және халықаралық
сауда университетінің
ЖАРШЫСЫ

ВЕСТНИК

Казахского университета
экономики, финансов и
международной торговли

№ 3(56)/2024

*Қазақ экономика,
қаржы және
халықаралық сауда
университетінің*

ЖАРШЫСЫ

2009 жылдан бастап шығарылады

№3 (56)

2024

ВЕСТНИК

*Казахского университета
экономики, финансов
и международной
торговли*

издается с 2009 года

Журналдың меншік иесі:
«Esil University» мекемесі

Собственник журнала:
Учреждение «Esil University»

Главный редактор:

А.А. Таубаев – д.э.н., профессор

Заместитель главного редактора:

Д.Н. Улыбышев – к.э.н., доцент

Редакционная коллегия:

<i>А. Агапова</i>	PhD (США)
<i>Л. Васа</i>	PhD, профессор (Венгрия)
<i>Т.В. Шталь</i>	д.э.н., профессор (Украина)
<i>Т.В. Воронина</i>	д.э.н., профессор (Россия)
<i>А.А. Кочербаева</i>	д.э.н., профессор (Кыргызстан)
<i>Е. Әмірбекулы</i>	д.э.н., профессор (Казахстан)
<i>А.Н. Токсанова</i>	д.э.н., профессор (Казахстан)
<i>Б.С. Есенгельдин</i>	д.э.н., профессор (Казахстан)
<i>М.Ж. Каменова</i>	д.э.н., профессор (Казахстан)
<i>М.К. Алиев</i>	д.э.н., профессор (Казахстан)
<i>Д.М. Турекулова</i>	д.э.н., профессор (Казахстан)
<i>А.Х. Галиева</i>	д.э.н., профессор (Казахстан)
<i>Г.С. Укубасова</i>	PhD, к.э.н., профессор (Казахстан)
<i>Р.Д. Берназарова</i>	технический секретарь (Казахстан)

МАЗМҰНЫ

<i>Сабилова Р. К., Дингазиева М. Д., Андабаева Г., Ерниязова Ж.</i> Атырау облысындағы экологиялық таза көкөніс өнімін маркетингтік зерттеу	8
<i>Жумадилла Ш.А., Сихимбаев М.Р., Кадырова Г.А., Сихимбаева Д.Р.</i> Қазақстанның мұнай-газ өнеркәсібі: инновациялық процестерді дамыту жолдары	19
<i>Тасмаганбетов А.Б., Болысбаева А.К.</i> Ауылдық жерлерде жастар кәсіпкерлігін дамыту факторы ретінде студенттердің кәсіпкерлік ниетін зерттеу	27
<i>Сырбек П.Н., Бимендиева Л.А., Мурабилдаева Р.А.</i> Қазақстан Республикасындағы азық-түлік жүйесінің қазіргі жағдайын талдау	36
<i>Череева Б.Т., Бейсенғалиев Б.Т., Жумаксанова Қ.М., Кузенбаева Э.Р.</i> Мемлекеттік меншікті және қаражатты басқарудың тиімділігін бағалау әдістемесі.....	47
<i>Рустемова С.М., Жакупов А.А., Тлеубаева А.Т., Байгабулова Г.К.</i> Тарихи-мәдени туризм арқылы туризмнің даму қарқынын арттыру жолдары мен алғышарттары	56
<i>Притворова Т.П., Бектлеева Д.Е., Темірбаева Д.М.</i> Қазақстандағы шартты ақшалай көмек бенефициарларының шарттарын трансформациялау	67
<i>Каражанова М.Х., Урузбаева Н.А., Атикеева С.Н., Турсумбаева М.Ж.</i> Маркетингтік тәсілді қолдану контекстінде экологиялық туризмнің экобрендингпен байланысы.....	74
<i>Бейсенғалиев Б.Т., Туреқұлова Д.М., Жумаксанова К.М., Альжанова А.З.</i> Еңбек көші-қоны ағындарының өңірдің әлеуметтік-экономикалық әл-ауқатына әсері.....	84
<i>Унербаева Р. У., Купешова С. Т., Кусмолдаева Ж.Н., Тасжарганов С.И.</i> Қазақстан Республикасы аймақтарын тұрмыс деңгейі бойынша дифференциациялау	94
<i>Тәтібеков Б.Л., Әбдіразақова А.П.</i> Қазақстан экономикасындағы жұмыссыздық пен инфляцияның байланысы: талдау теориясы, әдіснамасы және іске асыру практикасы.....	104
<i>Кенжебеков Н.Д., Қабдыбай А.Қ., Улыбышев Д.Н.</i> Қазақстан Республикасындағы әлеуметтік көмек тетігін трансформациялау	113
<i>Жамкеева М.К., Байтиленова Е.С., Кабиева А.Т., Қонырбеков М.Ж.</i> Ішкі аудит қызметінің қызметін бағалау.....	122
<i>Кенжин Ж.Б., Қуанғалиева Т.К., Азамхан А., Домалатов Е.Б.</i> Қазақстандағы мемлекеттік-жекешелік әріптестікті көпфункционалды, инновациялық-бағдарланған дамытудың драйверлері	131
<i>Қушебина Г.М., Бекенова Г.Ы., Кузенбаева Э.Р., Кулакова С.В.</i> Қазіргі жағдайдағы еңбек нарығындағы жастар	140
<i>Амантаева Р.К., Байкин А.К., Набиева М.Т., Тулағанов А.Б.</i> Қазақстан Республикасында кадр дайындаудың даму тенденцияларын талдау	148
<i>Бектұрсын С., Абдреева Ш.Т., Ақбар И., Мамадияров М. Д.</i> Гендерлік туризм бойынша шетелдік және қазақстандық зерттеулерге талдау	156
<i>Бордияну И.В., Краузе Н.В., Байкенов Ж.Е., Мухамадиева А.А.</i> Қазақстандағы жалақыны гендерлік саралау динамикасы.....	166
<i>Айтказина М.А., Бекжанова Т.К., Каршалова А.Д., Ешпанова Д.Д.</i> Секторлық талдау: Қазақстан экономикасының инвестициялар үшін тартымды секторлары	178
<i>Ташенова Л.В., Мамраева Д.Г., Кульжамбекова Б.Ш.</i> Экономиканың цифрлық трансформациясы: Эстония мен Дания тәжірибесі.....	185
<i>Сарсембаева Г.Б., Баяндин М.А., Баяндина Г.Д., Бекмурзаева А.К.</i> Қазақстан мен Ресей астық шаруашылығының өндірістік есеп жүйелерінің салыстырмалы сипаттамасы	196
<i>Баксултанов Д.Е., Курманов Н.А., Гордеева Е.А., Темирбаева Д.М.</i> «RIS3 ақылды мамандыру» стратегиясын іске асыру тұжырымдамасы негізінде инновациялық жүйелерді дамыту	205
<i>Адильбеков Д.З.</i> Қазақстан республикасының жергілікті атқарушы органдары қызметінің тиімділігін бағалау	214
<i>Акимов Н.Ж., Улаков Н.С., Кодашева Г.С., Раимбеков Б.Х.</i> Қазақстанның орта білім беру жүйесіндегі кадрлық қамтамасыз ету: жалақының әсері және өңірлік теңгерімсіздіктер.....	224
<i>Акимов Н.Ж., Сабыржан А., Косе Ж., Бокенчина Л.К.</i> Қазақстан мемлекеттік мектептерінің	

бірінші басшыларының кадрлық әлеуетін талдау.....	231
<i>Дарибаева А.К., Бекжанова Т.К., Махамбетова К.К., Сүгіралиева А.С.</i> Шымкент қаласы мысалында инновациялық кәсіпкерлікті дамыту үрдістері.....	239
<i>Сарқамбаева Ш.Ф., Зыкова Н.М., Төрегелдинова Ә.Ж., Тансыкбаева Г.Ө.</i> Қазіргі экономика үшін Қазақстан инженерлік білім берудің өзектілігі.....	249
<i>Құлмағанбетова А., Бабажанова Ж., Калиева С., Әбенев Е.</i> Шоб пен креативті индустриялардың өзара іс-қимылына әсер ететін факторлардың жіктелуі.....	258
<i>Макашева Р.С., Большекбаева Қ.О., Өмір А.Ж., Баймолдаева М.Т.</i> Инвестициялық шешімдер қабылдауда бизнес-процестерді цифрландыруды ақпараттық-талдамалық қолдау.....	266
<i>Алашбаева Н.М., Лукпанова Ж.О., Байгабулова К.К., Сугир Д.С.</i> Жобалық менеджмент әдістерін қолдана отырып, инвестициялық жобаларды басқарудың тиімділігін бағалау.....	274
<i>Акимова Б.Ж., Казмұхаметова А.А., Аманова Г.Д., Дайрабаева А.С.</i> Кәсіпорын қызметін болжау және басқару мақсатында 1С бюджеттеу.....	284
<i>Жунусова А.А., Курманкулова Н.Ж., Нурмадиева Г.Д., Акимов Ж.М.</i> Қонақ үй бизнесінде инновациялық технологияларды дамыту.....	293
<i>Қонурбаева Ж.Т., Сүйеубаева С.Н., Рахимбердинова М.У.</i> Индустрия 4.0-ге Қазақстанның тау-кен металлургия саласындағы технологиялық дайындығы мен кадрлық сын-тегеуріндер.....	300
<i>Мырзабекқызы Қ., Келесбаев Д.Н., Сатыбалдиева Д.О., Досанов Б.Б.</i> Түркістан облысының 2020-2023 жылдар кезеңіндегі бюджетін талдау және бағалау.....	310
<i>Муратова А.К., Дулатбекова Ж.А., Жолмұханова А.Ж., Мауина Г.А.</i> Қазақстандағы экологиялық туризмнің негізгі бағыты ретінде агротуризмнің даму болашағы.....	320
<i>Амирбекова Д.К., Ли Е.А.</i> Бизнесі зерттеу саласын терең талдауы: қазіргі жағдайды және одан әрі бағыттарды бағалау.....	327
<i>Рыстамбаева А.Н., Сихимбаев М.Р.</i> Цифрлық трансформация жағдайында Қазақстан мемлекеттік органдарының қызметіндегі бизнес-процестерді цифрландыруды факторлық талдау.....	334
<i>Қадырбергенова А.К., Кенжеғалиева З.Ж., Галиева А.Х., Набиева М.Т.</i> Өнімді саралау стратегиясы кәсіпорындардың бәсекеге қабілеттілігін арттыру құралы ретінде.....	344
<i>Темиргалиева А.С., Баядилова Б.М., Серікқызы А., Бақтымбет Ә.С.</i> Инновациялық үрдістерді басқару механизмін қалыптастырудың шетелдік тәжірибесі.....	353
<i>Есенова М.Т., Бугубаева Р.О., Абрамов Р.А.</i> Алматы мен Санкт-Петербург қалаларының көлік кешенінің салыстырмалы талдауы.....	361
<i>Оразымбетова А.Ш., Сатыбалдиева Д.О., Тымбаева Ж.М., Абдикул Ш.</i> Жаһандық логистикалық жүйелердегі жеткізілім тізбегін ұйымдастыру.....	372
<i>Минишева А.Р., Қуанышбек Т.Қ., Кернебаев А.С., Нурпеисова Л.С.</i> Қазақстан Республикасында ауыл шаруашылығы өндірісін дамытудың қазіргі жағдайы.....	380
<i>Дәулетбай Г.Т., Толысбаев С.Б., Жолмұханова А.Ж., Аманкелді Н.А.</i> Дағдарысты басқару теориясы: корпоративтік дағдарыстарды болжау және алдын алу.....	388
<i>Байкин А.К., Амантаева Р.К., Жусупов Р.С., Кенжеғалиева З.Ж.</i> Айналдық экономиканың принциптерін ауыл шаруашылығы өндіріс жүйелеріне интеграциялаудың әлемдік тәжірибесі.....	397
<i>Дәулетбай Г.Т., Толысбаев Б.С., Мауина Г.А., Бөлшекбаева Қ.О.</i> Кәсіпорының дағдарысқа қарсы тұру моделі.....	408

СОДЕРЖАНИЕ

<i>Сабилова Р. К., Дингазиева М. Д., Андабаева Г., Ерниязова Ж.</i> Маркетинговое исследование экологически чистой овощной продукции в Атырауской области.....	8
<i>Жумадилла Ш.А., Сихимбаев М.Р., Кадырова Г.А., Сихимбаева Д.Р.</i> Нефтегазовая промышленность Казахстана: пути развития инновационных процессов.....	19
<i>Тасмаганбетов А.Б., Болысбаева А.К.</i> Исследование предпринимательских намерений студентов как фактора развития молодежного предпринимательства в сельской местности	27
<i>Сырбек П.Н., Биендиева Л.А., Мурабилдаева Р.А.</i> Анализ современного состояния продовольственной системы в республике Казахстан.....	36
<i>Череева Б.Т., Бейсенғалиев Б.Т., Жумақсанова Қ.М., Кузенбаева Э.Р.</i> Методика оценки эффективности управления государственной собственностью и средствами.....	47
<i>Рустемова С.М., Жакупов А.А., Тлеубаева А.Т., Байгабулова Г.К.</i> Пути и предпосылки повышения темпов развития туризма через историко-культурный туризм	56
<i>Притворова Т.П., Бектлеева Д.Е., Темірбаева Д.М.</i> Оценка перспектив индикаторов человеческого развития с учетом демографических прогнозов.....	67
<i>Каражанова М.Х., Урузбаева Н.А., Атикеева С.Н., Турсумбаева М.Ж.</i> Взаимосвязь экологического туризма с экобрендингом в контексте использования маркетингового подхода	74
<i>Бейсенғалиев Б.Т., Турекулова Д.М., Жумақсанова Қ.М., Альжанова А.З.</i> Влияние потоков трудовой миграции на социально-экономическое благополучие региона.....	84
<i>Унербаева Р.У., Купешова С.Т., Кусмолдаева Ж.Н., Тасжарганов С.И.</i> Дифференциация регионов Республики Казахстан по уровню жизни.....	94
<i>Тәтібеков Б.Л., Әбдіразақова А.П.</i> Связь безработицы и инфляции в экономике Казахстана: теория, методология анализа и практика реализации	104
<i>Кенжебеков Н.Д., Қабдыбай А.Қ., Улыбышев Д.Н.</i> Трансформация механизма социальной помощи в Республике Казахстан.....	113
<i>Жамкеева М.К., Байтиленова Е.С., Кабиева А.Т., Конырбеков М.Ж.</i> Оценка деятельности служб внутреннего аудита	122
<i>Кенжин Ж.Б., Куанғалиева Т.К., Азамхан А., Домалатов Е.Б.</i> Драйверы многофункционального, инновационно-ориентированного развития государственно-частного партнерства в Казахстане.....	131
<i>Кушебина Г.М., Бекенова Г.Ы., Кузенбаева Э.Р., Кулакова С.В.</i> Молодежь на рынке труда в современных условиях	140
<i>Амантаева Р.К., Байкин А.К., Набиева М.Т., Тулаганов А.Б.</i> Анализ тенденций развития обучения персонала в Республике Казахстан	148
<i>Бектұрсын С., Абдреева Ш.Т, Акбар И., Мамадияров М.Д.</i> Анализ зарубежных и казахстанских исследований по гендерному туризму.....	156
<i>Бордияну И.В., Краузе Н.В., Байкенов Ж.Е., Мухамадиева А.А.</i> Динамика гендерной дифференциации заработной платы в Казахстане.....	166
<i>Айтказина М.А., Бекжанова Т.К., Каршалова А.Д., Ешпанова Д.Д.</i> Секторальный анализ: привлекательные сектора экономики Казахстана для инвестиций.....	178
<i>Ташенова Л.В., Мамраева Д.Г., Кульжамбекова Б.Ш.</i> Цифровая трансформация экономики: опыт Эстонии и Дании.....	185
<i>Сарсембаева Г.Б., Баяндин М.А., Баяндина Г.Д., Бекмурзаева А.К.</i> Сравнительная характеристика системы производственного учета зерноводческих хозяйств Казахстана и России.....	196
<i>Баксултанов Д.Е., Курманов Н.А., Гордеева Е.А., Темирбаева Д.М.</i> Развитие инновационных систем в контексте реализации стратегии «смарт специализация RIS3».....	205
<i>Адилъбеков Д.З.</i> Оценка эффективности деятельности местных исполнительных органов Республики Казахстан.....	214
<i>Акимов Н.Ж., Улаков Н.С., Кодашева Г.С., Раимбеков Б.Х.</i> Кадровое обеспечение системы среднего образования Казахстана: влияние заработной платы и региональные дисбалансы.....	224
<i>Акимов Н.Ж., Сабыржан А., Косе Ж., Бокенчина Л.К.</i> Анализ кадрового потенциала первых руководителей государственных школ Казахстана.....	231

<i>Дарибаева А.К., Бекжанова Т.К., Махамбетова К.К., Сүгіралиева А.С.</i> Тенденции развития инновационного предпринимательства на примере города Шымкента	239
<i>Сарқамбаева Ш.Ф., Зыкова Н.М., Төрегелдинова Ә.Ж., Тансыкбаева Г.Ө.</i> Актуальность Казахстанского инженерного образования для современной экономики	249
<i>Кулмаганбетова А., Бабажанова Ж., Калиева С., Әбенев Е.</i> Классификация факторов, влияющих на взаимодействие мсб и креативных индустрий	258
<i>Макашева Р.С., Большекбаева Қ.О., Өмір А.Ж., Баймолдаева М.Т.</i> Информационно-аналитическая поддержка цифровизации бизнес-процессов при принятии инвестиционных решений.....	266
<i>Алашбаева Н.М., Лукпанова Ж.О., Байгабулова К.К., Сугир Д.С.</i> Оценка эффективности управления инвестиционных проектов с применением методов проектного менеджмента.....	274
<i>Акимова Б.Ж., Кәжмұхаметова А.А., Аманова Г.Д., Дайрабаева А.С.</i> Бюджетирование в 1С в целях предсказуемости и управляемости деятельностью предприятия.....	284
<i>Жунусова А.А., Курманкулова Н.Ж., Нурмадиева Г.Д., Акимов Ж.М.</i> Развитие инновационных технологий в гостиничном бизнесе	293
<i>Конурбаева Ж.Т., Сүйеубаева С.Н., Рахимбердинова М.У.</i> Технологическая готовность к индустрии 4.0 и кадровые вызовы в горно-металлургической отрасли Казахстана.....	300
<i>Мырзабекқызы Қ., Келесбаев Д.Н., Сатыбалдиева Д.О., Досанов Б.Б.</i> Анализ и оценка бюджета Туркестанской области на 2020-2023 гг.....	310
<i>Муратова А.К., Дулатбекова Ж.А., Жолмуханова А.Ж., Мауина Г.А.</i> Перспективы развития агротуризма как основного направления экологического туризма в Казахстане	320
<i>Амирбекова Д.К., Ли Е.А.</i> Углубленный анализ области бизнес исследований: оценка текущего состояния и дальнейших направлений	327
<i>Рыстамбаева А.Н., Сихимбаев М.Р.</i> Факторный анализ цифровизации бизнес-процессов в деятельности госорганов Казахстана в условиях цифровой трансформации.....	334
<i>Кадырбергенова А.К., Кенжегалиева З.Ж., Галиева А.Х., Набиева М.Т.</i> Стратегия дифференциации продукции как инструмент повышения конкурентоспособности предприятий	344
<i>Темиргалиева А.С., Баядилова Б.М., Серікқызы А., Бақтымбет Ә.С.</i> Зарубежная практика формирования механизма управления инновационными процессами	353
<i>Есенова М.Т., Бугубаева Р.О., Абрамов Р.А.</i> Сравнительный анализ городского транспортного комплекса г.Алматы и г.Санкт-Петербурга	361
<i>Оразымбетова А.Ш., Сатыбалдиева Д.О., Тымбаева Ж.М., Абдикул Ш.</i> Организация цепочки поставок в глобальных логистических системах	372
<i>Рахешева А.Б., Искакова М.С., Асылв Б.Ө., Саймагамбетова Г.А.</i> Современное состояние развития сельскохозяйственного производства в Республике Казахстан.....	380
<i>Дәулетбай Г.Т., Толысбаев С.Б., Жолмуханова А.Ж., Аманкелді Н.А.</i> Теория антикризисного менеджмента: предвидение и предотвращение корпоративных кризисов	388
<i>Байкин А.К., Амантаева Р.К., Жусупов Р.С., Кенжегалиева З.Ж.</i> Мировой опыт интеграции принципов экономики замкнутого цикла в агропромышленные системы	397
<i>Даулетбай Г.Т., Толысбаев Б.С., Мауина Г.А., Бөлішекбаева Қ.О.</i> Модель кризисоустойчивости предприятия.....	408

CONTENTS

<i>Sabirova R., Dingaziyeva M., Andabayeva G., Yerniyazova Zh.</i> Marketing research of environmentally friendly vegetable products in Atyrau region	8
<i>Zhumadilla Sh., Sikhimbayev M., Kadyrova G., Sikhimbayeva D.</i> Oil and gas industry of Kazakhstan: ways to develop innovative processes	19
<i>Tasmaganbetov A., Bolysbayeva A.</i> Study of entrepreneurial intentions of students as a factor in the development of youth entrepreneurship in rural areas.....	27
<i>Syrbek P., Bimendiyeva L., Murabildayeva R.</i> Analysis of the current state of the food system in the Republic of Kazakhstan.....	36
<i>Chereyeva B., Beisengalyev B., Zhumaxanova K., Kuzenbayeva E.</i> Methodology for evaluating the effectiveness of management of state property and funds	47
<i>Rustemova S., Zhakupov A., Tleubaeva A., Baygabulova G.</i> Ways and prerequisites for increasing the pace of tourism development through historical and cultural tourism.....	56
<i>Pritvorova T., Bektleiyeva D., Temirbayeva D.</i> Transforming the conditional cash transfers in Kazakhstan....	67
<i>Karazhanova M., Uruzbaeva N., Atikeeva S., Tursumbayeva M.</i> The relationship of ecotourism with co-branding in the context of using a marketing approach.....	74
<i>Beisengaliyev B., Turekulova D., Zhumaxanova K., Alzhanova A.</i> The impact of labor migration flows on the socio-economic well-being of the region.....	84
<i>Unerbaeva R., Kupeshova S., Kusmoldayeva Zh., Tasharganov S.</i> Differentiation of regions of the Republic of Kazakhstan by living standard.....	94
<i>Tatibekov B., Abdrazakova A.</i> The relationship between unemployment and inflation in the economy of Kazakhstan: theory, methodology of analysis and practice of implementation	104
<i>Kenzhebekov N., Kabdybai A., Ulybyshev D.</i> Transformation of the social assistance mechanism in the Republic of Kazakhstan.....	113
<i>Zhamkeyeva M., Baitilenova Y., Kabaeva A., Konyrbekov M.</i> Assessment of the activities of internal audit services	122
<i>Kenzhin Zh., Kuangaliyeva T., Azimkhan A., Damalatov Ye.</i> Drivers of multifunctional, innovation-oriented development of public-private partnership in Kazakhstan	131
<i>Kushebina G., Bekenova G., Kuzenbayeva E., Kulakova S.</i> Youth in the labor market in modern conditions	140
<i>Amantaeva R., Baykin A., Nabiyeva M., Tulaganov A.</i> Analysis of trends in the development of personnel training in the Republic of Kazakhstan.....	148
<i>Bektursyn S., Abdreyeva Sh., Akbar I., Mamadiyarov M.</i> An analysis of foreign and Kazakh studies on gender issues in tourism.....	156
<i>Bordiyanu I., Krause N., Baikenov Zh., Mukhamadiyeva A.</i> Dynamics of gender differentiation salary in Kazakhstan	166
<i>Aitkazina M., Bekzhanova T., Karshalova A., Yeshpanova D.</i> Sectoral analysis: attractive sectors of the Kazakhstan economy for investment.....	178
<i>Tashenova L., Mamrayeva D., Kulzhambekova B.</i> Digital transformation of economy: the experience of Estonia and Denmark	185
<i>Sarsembayeva G., Bayandin M., Bayandina G., Bekmurzayeva A.</i> Comparative characteristics of the production accounting system of grain farms in Kazakhstan and Russia.....	196
<i>Baxultanov D., Kurmanov N., Gordeyeva Ye., Temirbayeva D.</i> Development of innovation systems in the context of implementing the "smart specialization RIS3" strategy	205
<i>Adilbekov D.</i> Assessment of the effectiveness of the activities of local executive bodies of the Republic of Kazakhstan.....	214
<i>Akimov N., Ulakov N., Kodasheva G., Raimbekov B.</i> Human resource management in Kazakhstan's secondary education system: impact of salaries and regional imbalances.....	224
<i>Akimov N., Sabyrzhan A., Kose Zh., Bokenchina L.</i> Analysis of the human resource potential of public school principals in Kazakhstan	231

<i>Daribayeva A., Bekzhanova T., Makhambetova K., Sugiraliyeva A.</i> Trends in the development of innovative entrepreneurship on the example of the city of Shymkent	239
<i>Sarkambayeva Sh., Zykova N., Turegeldinova A., Tansykbayeva G.</i> Relevance of Kazakhstan engineering education for the modern economy	249
<i>Kulmaganbetova A., Babazhanova Zh., Kaliyeva S., Abenov Y.</i> Classification of factors influencing the interaction between smes and the creative industry	258
<i>Makasheva R., Bolshekbaeva K., Omir A., Baimoldayeva M.</i> Information and analytical support for digitalization of business processes in making investment decisions	266
<i>Alashbayeva N., Lukpanova Zh., Baigabulova K., Sugir D.</i> Assessment of the effectiveness of investment project management using project management methods	274
<i>Akimova B., Kazhmukhametova A., Amanova G., Dairabayeva A.</i> Budgeting in IC for the purpose of predictability and controllability of enterprise activities	284
<i>Zhunusova A., Kurmankulova N., Nurmadiyeva G., Akimov Z.</i> Development of innovative technologies in the hotel business	293
<i>Konurbaeva Z., Suyebaeva S., Rakhimberdinova M.</i> Technological readiness for industry 4.0 and personnel challenges in the mining and metallurgical industry of Kazakhstan	300
<i>Myrzabekkyzy K., Kelesbayev D., Satybaldiyeva D., Dosanov B.</i> Analysis and evaluation of the budget of Turkestan region for 2020-2023	310
<i>Muratova A., Dulatbekova Zh., Zholmukhanova A., Mauina G.</i> Prospects for the development of agritourism as the main direction of ecological tourism in Kazakhstan	320
<i>Amirbekova D., Li Y.</i> The in-depth analysis of business research field: assessment of the current state and further directions	327
<i>Rystambayeva A., Sikhimbayev M.</i> Factor analysis of digitalization of business processes in the activities of government agencies in Kazakhstan in the context of digital transformation	334
<i>Kadyrbergenova A., Kenzhegaliyeva Z., Galieva A., Nabiyeva M.</i> Product differentiation strategy as a tool to increase the competitiveness of enterprises	344
<i>Temirgaliyeva A., Bayadilova B., Serikkyzy A., Baktymbet A.</i> International experience in developing a mechanism for innovation process management	353
<i>Yesenova M., Bugubaeva R., Abramov R.</i> Comparative analysis of the urban transport complex of Almaty and st. Petersburg	361
<i>Orazymbetova A., Satybaldiyeva D., Tymbaeva Zh., Abdikul Sh.</i> Organization of supply chains in global logistics systems	372
<i>Rakhisheva A., Iskakova M., Asilov B., Saimagambetova G.</i> The current state of development of agricultural production in the Republic of Kazakhstan	380
<i>Dauletbay G., Tolysbaev S., Zholmukhanova A., Amankeldi N.</i> Theory of anti-crisis management: anticipation and prevention of corporate crises	388
<i>Baykin A., Amantayeva R., Zhusupov R., Kenzhegalieva Z.</i> Global experience in integration of circular economy principles into agro-industrial systems	397
<i>G. Dauletbay, B. Tolysbaev, H. Mauina , K. Bolshekbaeva</i> Enterprise crisis resistance model	408

Р.Сабирова*, э.ғ.к., профессор¹

М.Дингазиева, э.ғ.м., аға оқытушы¹

Г.Андабаева, э.ғ.к., қауымд. профессор²

Ж.Ерниязова, э.ғ.к., аға оқытушы³

*Х.Досмұхамедов атындағы Атырау университеті,
Атырау қ., Қазақстан¹*

*Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті,
Алматы, Қазақстан²*

*Қорқыт Ата атындағы Қызылорда университеті,
Қызылорда қ., Қазақстан³*

* – негізгі автор (хат-хабарларға арналған автор)

e-mail: r.sabirova@asu.edu.kz

АТЫРАУ ОБЛЫСЫНДАҒЫ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ТАЗА КӨКӨНІС ӨНІМІН МАРКЕТИНГТІК ЗЕРТТЕУ

Азық-түлік қауіпсіздік мемлекеттің экономикалық және аграрлық саясатының басты мақсаты болып табылады. Ұлттық азық-түлік қауіпсіздікке ұмтылу үздіксіз үрдіс болып табылады. Оған жетуде аграрлық саясаттың даму басымдықтары мен оны жүзеге асырудың тетіктері жиі өзгереді.

Бұл мақаланың басты мақсаты азық-түлік қауіпсіздікті қамтамасыз етудегі құрғақ егіншілік аймағындағы экологиялық таза көкөніс өндірісін талдау және оны тұтынуға маркетингтік зерттеу жүргізу. Осы мақсатқа жетуде келесідей міндеттер орындалды: азық-түлік қауіпсіздігі үшін көкөніс шаруашылығының рөлі қарастырылды, Атырау облысының ауыл шаруашылығы құрылымдарында көкөніс өнімдерін өндіру мен өткізудің тиімділігі анықталды, жаңа піскен көкөністерді сатып алушылардың сұранысына маркетингтік зерттеу жүргізілді.

Зерттеудің әдісі ретінде жергілікті тұрғындардан сұрау жүргізілді, маркетингтік талдау жасалды, көкөніс өндіру және оны тұтыну бойынша отандық және шетелдік ғылыми еңбектерге шолу жасалды.

Зерттеудің ғылыми жаңалығы экологиялық жағынан таза көкөніс өнімдерін өндірудің тиімділік мәселелерін қарастырудан, көкөніс өндірісін талдау және органикалық көкөніс өнімдеріне өсіп келе жатқан сұранысты қанағаттандыру факторлары мен шарттарын анықтау мақсатында жергілікті тұрғындардың органикалық таза өнімді тұтынуы жөнінде маркетингтік зерттеуден көрінеді.

Зерттеудің ақпараттық базасын экологиялық таза көкөніс өнімдерін тұтынатын жергілікті тұрғындармен жүргізген сұрау нәтижесі, жарияланған ғылыми еңбектер бойынша зерттеулерден алынған деректер құрады.

Кілт сөздер: көкөністер, көкөніс шаруашылығы, азық -түлік қауіпсіздік, маркетингтік зерттеу, экологиялық таза өнім, ауыл шаруашылығы, Атырау облысы

Ключевые слова: овощи, овощеводство, продовольственная безопасность, маркетинговое исследование, экологически чистая овощная продукция, сельское хозяйство, Атырауская область

Keywords: vegetables, vegetable growing, food security, marketing research, environmentally friendly vegetable products, agricultural industry, Atyrau region

Кіріспе. Көкөністердің негізгі түрлері бойынша азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету Қазақстан ішкі нарықтың қажеттіліктерін толығымен жабады. Мәселен, 2022 жылы 551 мың тонна қырыққабат, 4,1 млн тонна картоп, 621 мың тонна сәбіз және 1,1 млн тонна пияз өндірілді. Алайда, өндіріс көлемінің едәуір жоғары болуына қарамастан, қыс-көктем кезінде сақтау қуаттылығының жетіспеушілігінен нарықтағы отандық көкөністер ұсынысының төмендеуі байқалады. Осы мәселені шешуде 2025 жылға дейін Көкөніс сақтау қоймаларын салу және жаңғырту жөніндегі кешенді жоспар бекітіліп, жүзеге асырылуда. Аталған жоспар аясында 2021-2022 жылдары 200 мың тонна сақтау көлемімен 37 жоба іске қосылды. 2023 жыл аяғына дейін 111 мың тонна өнім сақтауға болатын 29 жобаны іске қосу жоспарлануда.

Азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету және азық-түлік иннервациясын жақсарту Қазақстанның жаһандануы мен әлемдік экономикаға кірігуі жағдайында аса өзекті болып отыр. Әлемдік азық-түлік нарығындағы жағдай шығарылатын азық-түлікке агроөнеркәсіптік талаптардың артуымен сипатталады. Елдің азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ететін төрт буын бар: өндірістің тұрақты дамуы, тамақ өнімдерінің физикалық және экономикалық қол жетімділігі, олардың сапасы мен

қауіпсіздігі, дұрыс тамақтану тәсілін қалыптастыру. Осы тұрғыдан қарастырылып отырған мақаланың тақырыбы өзекті.

Зерттеудің ғылыми жаңалығы экологиялық жағынан таза көкөніс өнімдерін өндірудің тиімділік мәселелерін қарастырудан, көкөніс өндірісін талдау және органикалық көкөніс өнімдеріне өсіп келе жатқан сұранысты қанағаттандыру факторлары мен шарттарын анықтау мақсатында жергілікті тұрғындардың органикалық таза өнімді тұтынуы жөнінде маркетингтік зерттеуден көрінеді.

Бұл мақаланың басты мақсаты азық-түлік қауіпсіздікті қамтамасыз етудегі құрғақ егіншілік аймақ ретіндегі Атырау облысын зерттей келе, өңірдегі экологиялық таза көкөністерге деген сұранысты маркетингтік зерттеу және талдау жасау.

Осы мақсатқа жетуде келесідей міндеттер анықталды:

- азық-түлік қауіпсіздігі үшін көкөніс шаруашылығының рөлін қарастыру;
- Атырау облысының ауыл шаруашылығы құрылымдарында көкөніс өнімдерін өндіру мен өткізудің тиімділігін анықтау;
- Жаңа піскен көкөністер мен жемістерді сатып алушылардың сұранысына маркетингтік зерттеу жүргізу.

Статистикалық-экономикалық әдіс Атырау облысы мен оның аудандары тұрғындарын көкөністермен қамтамасыз ететін көкөніс шаруашылығының жағдайы мен даму тенденцияларын зерттеуде қолданылды. Азық - түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету мақсатында көкөніс шаруашылығын дамытуды негіздеу үшін есептеу–конструктивті әдіс қолданылды. Экологиялық таза көкөніс өнімдеріне тұрғындардың сұранысын ғылыми зерттеу барысында Атырау облысының тұрғындарына сұрау жүргізілді. Сұрауға Атырау қаласының (Атырау өңірінің) айына кемінде бір рет көкөніс сатып алатын, жасы 15-тен 80 жасқа дейінгі ер және әйел адамдар қатысты, олардың саны 200 адам болды. Ақпаратты жинау әдісі – жеке «көшелік» сұрау-сұхбаттасу. Сұрау 2023 жылдың шілде айында жүргізілді. Бұл мақалада Х.Досмұхамедов атындағы Атырау университетінің гранттық қаржыландыру шеңберінде жүргізілген «Атырау облысы мысалында экологиялық таза көкөністер нарығын маркетингтік зерттеу және талдау» тақырыбындағы ғылыми жоба зерттеулер нәтижесі келтірілген. Бұған дейін маркетингтік тұрғыдан облыстағы тұтынушылардың экологиялық таза көкөністерге деген сұранысы зерттелінбеген.

Әдебиеттік шолу. Көкөністердің негізгі түрлері бойынша азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету бойынша, экологиялық таза көкөніс өндіру, органикалық таза өнімдерді өндіру бойынша шетелдік және отандық ғылыми еңбектер жарияланған[1-4].

Көкөніс өнімдерін өндіру және тұтыну кезіндегі азық-түлік қауіпсіздігі мәселесін шешу Солопов А.В. еңбегінде қарастырылған. Көкөніс өнімдерін өндіруді ұлғайтуға көкөніс шаруашылығын мемлекеттік қолдауды жақсарту және оның мөлшерін ұлғайту, мамандандырылған шаруашылықтарда шоғырлану, саланы қарқындалу ықпал ететіндігі баяндалған[5]. Көкөніс шаруашылығының дамуын тежейтін бірқатар факторлардың бар екендігі анықталған[6-8].

Азық-түлік қауіпсіздігі үшін жемістер мен көкөністерді өсіру, егін жинаудан кейінгі жоғалуын азайту Шри-Ланка елінің мысалында қарастырылған зерттеуде көкөніс өнімін ғылыми өңдеу, сорттау, сақтау және тасымалдаудың маңызы жоғары екендігі дәлелденген[9].

Қазақстанда көкөніс шаруашылығын дамытуда көпқабатты жылыжай ресурстарды тиімді пайдалануға, өнімділікті арттыруға және азық-түлік қауіпсіздігін жақсартуға мүмкіндік беретін тәсіл ретінде Қазақстандық әріптестеріміздің ғылыми мақаласында қарастырылған. Бұнда солтүстік және батыс өңірлерінде жергілікті халықты жаңа көкөніспен қамтуда үш тежегіш факторлардың бар екендігін атап айтылған: біріншіден, еліміздің солтүстік және батыс өңірлерінде көкөніспен қамтамасыз ету үшін жылыжайлар кешенін салу табиғи-климаттық жағдайларға байланысты тиімсіз, себебі қатаң климаттық жағдайда жылыту шығындарының және жоғары технологиялық өнеркәсіптік жылыжайлардың қымбат болуы; екіншіден, жылыжайлардың әлемдік технологиялармен әлі де дұрыс қамтылмағандығы, үшіншіден, Қазақстанда жылыжай өндірісі импортқа тәуелді болуынан оның дамуына тікелей әсер ететіндігі қарастырылған[10].

Жалпы, құрғақ егіншіліктегі органикалық көкөністерді маркетингтік зерттеулер мен талдауға қатысты мәселелер әлемдік деңгейде аз зерттелген. Негізінен, органикалық тағамдарды тұтынушыларды зерттеу саласындағы батыстық зерттеулер (Hughner R. S., McDonagh P., Prothero A., Shultz II C.J., Stanton J., Magnier A., Schoormans J. P. L., Gracia A., de Magistris T., Nayga Jr R. M., Aschemann-Witzel J., Zielke S.) құрғақ егіншіліктің нақты жағдайларын тереңдетіп қарастырмай, тек органикалық өнімдерді өндіру мен сатудың жалпы проблемаларына назар аударады. Дегенмен,

органикалық өнімдер нарығында қолданылатын және органикалық көкөністер өндірісін талдауда қолданылуы мүмкін жеке зерттеулер мен тәжірибелер де бар. Біздің пікірімізше, бұл сала әлі де назар аудару және зерттеуді қажет етеді.

Ресейлік ғылыми еңбектерде (Исаева Е.В., Вишневский В.П., Гончарова А.О., Оленев Н.Н., Борисова Т.В., Якупова Г.З., Борисова Е.В., Киселева Е.Н., Моисеева А.Г.) және отандық ғылыми әдебиеттерде (Абдигазинова Г.К., Сисенова Н.Р., Ким Ж.А., Оразалина Е.А., Смагулова С.С., Жапарова А.А., Мусин Р.М., Жетписбаева Г.Р., Курманбекова С.К.) органикалық тағамдарды маркетингтік зерттеулер мен талдау жағы аз қарастырылған. Бұл еңбектерде негізінен органикалық тағамның жалпы мәселелеріне шолу жасалған немесе өнімді өндірудің нақты аспектілеріне талдау жасалған, ал нарықтық зерттеу аспектілері қалыс қалған.

Әлемдік және отандық деңгейде құрғақ егіншіліктегі органикалық көкөністердің маркетингтік стратегияларына қосымша маркетингтік зерттеулер мен талдау жүргізу қажеттілігі туындайды. Бұл қазіргі білімдегі олқылықтарды толтырады және құрғақ егіншілік жағдайында органикалық көкөністерді сәтті өндіру және сату тетіктерін меңгеруді қамтамасыз етеді.

Негізгі бөлім. Жыл сайын көкөніс өніміне Атырау облысында сұраныстың едәуір өсуіне қарамастан республика бойынша көкөніс өнімінің жалпы жинау көлеміндегі өңірдің алатын үлесі шамамен 2%. Нәтижесінде өспелі сұранысты қанағаттандыру үшін облыс көкөністі оңтүстік өңірлерден де, шетелден де импорттайды. Осының салдарынан көлік және басқа шығындар жоғарылайды, ол өз кезегінде әкелінген көкөніс өнімінің өзіндік құнының және бағасының өсуіне әкеледі. Сондықтан Атырау облысында аз шығынмен көкөніс өндіруді көбейту қажеттілігі туындайды.

Көкөніс шаруашылығы жыл бойы Атырау облысы тұрғындарының көкөніс өнімдеріне деген сұранысын қамтамасыз ететін және қанағаттандыратын ауыл шаруашылығының маңызды саласы болып табылады. Талданған үш жыл ішінде көкөніс өсіру саласының даму үрдісі байқалады.

Халықтың көкөністермен қамтамасыз етілуін арттыру мәселесін саланы қарқындату, ғылыми қамтамасыз етуді жақсарту негізінде шешуге болады. Көкөніс дақылдарын өндіру мен сатудың жеткіліксіз өсу қарқынына әсер ететін негізгі фактор – импорт есебінен көкөністермен қамтамасыз етуге бағдарлану және соған үміт арту.

Кесте 1

Атырау облысының ауыл шаруашылығы құрылымдарында көкөніс өнімдерін өндіру мен өткізудің 2020-2022 жылдардағы тиімділігі*

Көрсеткіштер	2020 жыл	2021 жыл	2022 жыл	Абсолюттік өзгеріс 2022ж - 2020ж карағанда, + -	Салыстырмалы өзгеріс 2022 ж 2020 ж. салыстырғанда, %
Өткізілген өнім, центнер	157 530	95 564	99 523,0	-58007,0	63,2
Өткізілген өнім құны, мың теңге	1 716 502	1 313 257	1 076 740	-639762,0	62,7
Өткізілген өнімнің өзіндік құны, мың теңге	1 595 661	1 069 748	979 231	-616430,0	61,4
Жалпы пайда, мың теңге	120 841	243 509	97 509	-23332,0	80,7
Пайдалылық деңгейі (залал), %	7,6	22,8	10,0	2,4	131,6
Өткізілген өнімнің 1 центнер құны, теңге	10 896	13 742	10 819	-77,0	99,3
Өткізілген өнімнің 1 центнер өзіндік құны, теңге	10 129	11 194	9 839	-290,0	97,1

*Дереккөз: ҚР Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің Ұлттық статистика Бюросы ресми сайты мәліметтері негізінде құрастырылған [11].

Атырау облысында көкөніс өнімдерін өсіретін ауыл шаруашылығы құрылымдары бойынша 2020-2022 жылдары көптеген көрсеткіштердің төмендеуі байқалды деп айтуға болады (1-кесте). Сатылған көкөніс өнімдерінің табиғи түрде қысқаруы 63,8% болды, бұл 58007 центнерді құрайды. Яғни, 2022 жылы көкөніс өнімдері 2020 жылмен салыстырғанда 36,8% - ға немесе 58007 центнерге аз сатылды. Тиісінше, сатылған көкөніс өнімдерінің құны ақшалай түрде төмендеп, 62,7% құрады, бұл 639 762 мың теңгеге тең. Демек, 2022 жылы көкөніс дақылдары ақшалай түрде 37,3%- ға немесе 2020 жылмен салыстырғанда 639 762 мың теңгеге аз сатылды. Көкөністерді сатудың табиғи көлемінің қысқаруы себебінен өткізілген көкөніс өнімдерінің өзіндік құнының 61,4%-ға немесе 616 430 мың теңгеге төмендеуі байқалады. Бір жағынан, бұл жақсы көрсеткіш, бірақ әзірге бұл тек табиғи мөлшердің төмендеуімен түсіндіріледі. Осылайша, сатылған көкөніс өнімдерінің өзіндік құнын төмендету мөлшері 38,6% құрады.

Енді жалпы пайданың өзгеруін қарастырсақ, бұл көрсеткіш бойынша 80,7% - ға дейін төмендеу байқалады, бұл 23 332 мың теңгеге тең. Яғни, 2022 жылы жалпы пайда 2020 жылмен салыстырғанда 19,3%-ға қысқарды. Бірақ талданған үш жылдық кезеңде пайдалылық деңгейінің көрсеткіші бойынша 131,6% - ға дейін өсуге оң өзгеріс байқалады немесе абсолютті өлшемде пайдалылық деңгейінің көрсеткіші 2,4%-ға өсті. Абсолютті өлшемдегі пайдалылық деңгейінің 31,6%-ға артуының себебі жалпы пайданың 19,3%-ға қысқаруына қатысты көкөніс өнімдерінің өзіндік құнының 38,6%-ға төмендеуінің озық қарқыны есебінен орын алады. Өнімді ұтымды өндіру мен өткізудің тағы бір нақты көрсеткіші сатылған өнімнің 1 центнерінің құны болып табылады. Бұл көрсеткіш 1 центнерге есептегенде 77 теңгеге төмендеді, бұл салыстырмалы түрде 99,3%-ға дейін төмендеді. Яғни, сатылған көкөніс өнімдерінің құны 1 центнерге 0,7%-ға қысқарды. Бұл жағдай өнімді өндіру мен сатуға кететін шығындардың арзандауына және көкөніс нарығындағы бәсекелестіктің артуына байланысты қолайлы болып саналады. Сондай-ақ, сатылған өнімнің 1 центнер өзіндік құнының көрсеткішін талдау көкөніс өнімдерін өндіру мен сатуға жұмсалатын шығыстардың 97,1%-ға дейін төмендеуін көрсетеді, бұл 290 теңгені құрады. Демек, сатылған өнімнің өзіндік құнының 1 центнерге қысқаруы салыстырмалы түрде 2,9% құрады.

Осылайша, 2022 жылы 2020 жылмен салыстырғанда көкөніс өнімдерін өндіру және өткізу тиімділігінің өсуіне ауыл шаруашылығы құрылымдарында көкөніс дақылдарын өндіру мен сатуға жұмсалатын шығындардың ауыл шаруашылығы құрылымдарының пайдасының төмендеуімен салыстырғанда озыңқы төмендеуі эсер етті. Атырау облысы бойынша көкөніс өнімдерін өндіру және өткізу саласындағы жеке кәсіпкерлер мен шаруа (фермер) қожалықтары тұтастай алғанда тиімді жұмыс атқарған деп қорытынды жасауға болады, бұл көкөніс өнімдерін өндіру және сату серпіні регрессияға ұшырағанымен, пайдалылық деңгейінің өсуімен дәлелденді.

Органикалық өнімдерге сұраныс жыл сайын артып келеді. Қазіргі әлемде көптеген адамдар дұрыс тамақтануға және қоршаған ортаға қамқорлық жасауға ұмтылады. Органикалық азық-түлікке деген сұраныстың артуы ауылшаруашылық тауар өндірушілері үшін жаңа ойын ережелерін талап етеді. Алайда, біздің елімізде коммерциялық органикалық көкөніс шаруашылығы әлі де қалыптасу кезеңінде, ал мұндай шаруашылықтардың статистикалық есебі іс жүзінде жүргізілмейді. "Жасыл" өнімдердің танымалдылығын елемуге болмайды. Халықаралық органикалық ауыл шаруашылығы Федерациясының (IFOAM) мәліметтері бойынша, әлемде органикалық жемістер мен көкөністер үшін артық төлеуге дайын сатып алушылар саны артып келеді. Statistics MRC зерттеу компаниясы 2027 жылға қарай органикалық көкөністердің жаһандық нарығы 62,6 миллиард долларға жетеді деп болжайды. Қазақстан әзірге әлемдік трендтерден артта қалып отыр. Азаматтардың көпшілігі үй учаскелері мен саяжайларда өз тұтынуы үшін органикалық көкөністер өсіреді. Алайда, Ұлттық статистика бюросы мұндай үй шаруашылығында көкөніс өсірудің нақты көлемін анықтамайды. "Экологиялық" дақылдардың сапасын орталықтандырылған бақылау да жолға қойылмаған.

Органикалық көкөніс өсірудің болашағы фермерлердің азық-түлік дүкендерінің, базарлар мен жәрмеңкелердің танымалдылығының артуымен расталады. Тұтынушылар экологиялық қағидаларды ұстанатын шағын жергілікті шаруашылықтарға сенеді. Болашақта фермерлер көкөністерді өсірудің органикалық технологияларына көшуі керек.

Атырау облысында көрсетілген кезеңде органикалық көкөністерге сұранысты маркетингтік зерттеу органикалық ауыл шаруашылығын дамыту, тұтынушылардың пайдалы және экологиялық таза тағамға деген қажеттіліктерін қанағаттандыру, сондай-ақ органикалық көкөністер нарығының өсуі мен дамуын ынталандыру жөніндегі стратегияларды әзірлеу үшін маңызды негіз болып табылады.

Төмендегі 2-кестеде халықтың көкөністерді тұтынуының экономикалық-талдамалық есептеулерін және Атырау облысында соңғы 5 жылда, яғни 2019-2023 жылдары жан басына шаққанда орташа алғанда көкөністерді тұтынудың ғылыми негізделген нормаларына қаншалықты сәйкес келетіндігін талдау жасалды. 2-кестеден көргендей, көкөніс өнімдерінің бекітілген ғылыми негізделген физиологиялық нормалары Атырау облысының жан басына шаққанда орта есеппен 138 кг құрайды.

Кесте 2

**2019-2023 жылдары Атырау облысында жан басына шаққандағы
көкөністерді тұтынуды талдау***

№	Көрсеткіштер	2019 ж.	2020 ж.	2021 ж.	2022 ж.	2023 ж.
1	Көкөністерді тұтыну, кг	86,6	86,4	80,6	77,6	78,5
2	Көкөністерді тұтынудың ғылыми негізделген физиологиялық нормалары, кг	138	138	138	138	138
3	Халықтың көкөністерді тұтынуының көкөніс өнімдерін тұтынудың ғылыми негізделген физиологиялық нормаларына сәйкестігі, %	62,7	62,6	58,4	56,2	57

Атырау облысының тұрғындарының көкөністерді тұтынуы 2019 жылдан бастап 2023 жылға дейін 5 жыл ішінде 9% - ға төмендейді, бұл жан басына шаққанда 8,1 кг құрайды деп айтуға болады.

Жүргізілген зерттеулер халықтың көкөністерді тұтынуы ғылыми негізделген тұтыну нормаларына сәйкес келмейтінін, яғни 56,2-62,7% құрайтынын және 2023 жылы тұтынудың сәйкестік пайызы 5% - ға төмендегенін көрсетеді.

Зерттеу барысында сұранысқа әсер ететін факторларды ескеру маңызды:

- Халық арасында салауатты өмір салтына, дұрыс тамақтануға, оның ішінде органикалық тағамдарды тұтынуға деген қызығушылықтың артуы байқалды, өйткені олар пайдалы әрі қауіпсіз болып саналады.

- Өсіп келе жатқан экологиялық хабардарлық қоршаған ортаны қорғау мен тұрақты ауыл шаруашылығының маңыздылығы органикалық көкөністерге сұраныстың артуына ықпал етті.

- Органикалық өнімдердің артықшылықтары мен олардың артықшылықтары туралы бұқаралық ақпарат құралдарында кеңінен жариялау сұраныстың артуына әсер етті.

Сондай-ақ, маркетингтік зерттеу барысында сұраныстың аймақтық ерекшеліктерін ескеру қажет, яғни Атырау облысының әртүрлі аудандарында органикалық көкөністерге сұраныс халықтың табыс деңгейіне, органикалық өнімдердің қолжетімділігіне және осындай тағамның пайдасы туралы хабардар болу деңгейіне байланысты өзгеруі мүмкін.

Зерттеу органикалық өнімдердің жетіспеушілігі сияқты кейбір мәселелердің бар екенін көрсетті. Сертификатталған органикалық фермалар мен өндірушілердің шектеулі санына байланысты аймақтағы органикалық көкөністерге сұраныс ұсыныстан асып кетуі мүмкін. Органикалық көкөністердің жоғары құны да проблемаға жатады. Жасыратыны жоқ, органикалық өнімдер әдеттегіден гөрі қымбатырақ, бұл кейбір бюджеттік тұтынушылар үшін кедергі болуы мүмкін.

Жаңа піскен көкөністерді сатып алушылардың үлесін анықтауда сұрау жүргізіліп, оның нәтижесіне маркетингтік тұрғыдан талдау жасалды. 15 пен 80 жас аралығындағы тұрғындардың 24% - ы, яғни 48 адам жаңа піскен көкөністерді айына кемінде 1 рет сатып алады. Сұрауға қатысқан респонденттердің жартысынан көбі, яғни 60% немесе 120 адам жаңа піскен көкөністерді аптасына бір реттен жиі сатып алады. Тұрғындардың 16% немесе зерттеу бойынша 32 адам күн сайын сатып алады (1-сурет). Сауалнамаға қатысқан респонденттердің ішінен көкөністерді тұтынбайтын адамдар болған жоқ.

Сурет 1. Жаңа піскен көкөністер мен жемістерді сатып алушылардың үлесі, %*

*-сұрау нәтижесі бойынша құрастырылған

Атырау тұрғындарының органикалық көкөніс өнімдерінің ерекшеліктері туралы хабардар болуы респонденттердің 86% - ы (172 адам) органикалық көкөністер туралы, экологиялық таза және оның ерекшеліктері туралы біледі, ал сұралғандардың 15% - ы (28 адам) органикалық көкөністердің ерекшеліктері туралы білмейді(2-сурет):

Сурет 2. Атырау тұрғындарының органикалық көкөніс өнімдерінің ерекшеліктері туралы хабардар болуы, оны 20-30 % жоғары бағамен сатып алуға дайын болу, %*

*-сұрау нәтижесі бойынша құрастырылған

Сауалнама респонденттердің 80%-ы, яғни 160 адам химиялық тыңайтқыштарсыз өсірілген органикалық көкөністерді жоғары бағамен сатып алуға дайын екенін, ал сауалнамаға қатысқандардың 20% - ы немесе 40 адам органикалық көкөністерді жоғары бағамен сатып алғысы келмейтінін айтты (2-сурет). Маркетингтік зерттеу көрсеткендей, сұхбат жүргізілген респонденттердің барлығы (100%) дәстүрлі (тыңайтқышпен) көкөністерден айыру үшін органикалық (тыңайтқышсыз) көкөніс өнімдеріне сәйкестік сертификатын енгізу қажеттілігін айтты.

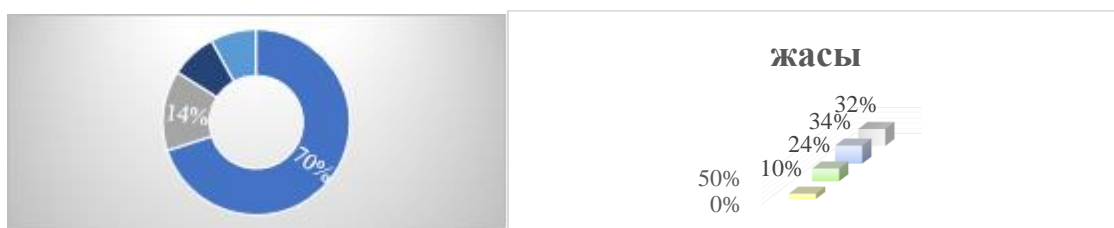
Сәйкестік сертификатынсыз жалған экомаркетингі қолданатын адал емес сатушыларға қатысты заңнамалық шараларды енгізу туралы тұтынушылардың көзқарасы қарастырылды. Сауалнама көрсеткендей, бұл респонденттердің 100%, яғни 200 адам сәйкестік сертификатынсыз жалған экомаркетингі қолданатын адал емес сатушыларға қатысты заңнамалық шараларды енгізуді қолдайды. Мұндай қолдау клиенттерге шынымен органикалық көкөністерді сатып алуға сенімді болу үшін қажет.

Зерттеу көрсеткендей, сауалнамаға қатысқандардың жартысынан көбі, яғни 54%-ы көкөніс бақшасында өсірілген көкөністерге сенеді, 30%-үй жылыжайларында өсірілген көкөністерге сенім білдірді және респонденттердің тек 16% органикалық көкөністерді өсіру шарттары мен орындары

олар үшін маңызды емес екенін көрсетті. Осылайша, тұрғындардың 80% - дан астамы үйде өсірілген органикалық көкөністерге сенеді. Демек, органикалық көкөністердің агроөнеркәсіптік өндірісінде химиялық тыңайтқыштар қолданылмайды деген халықтың сенімін арттыру қажет.

Сауалнама көрсеткендей, сауалнамаға қатысқандардың 86% - ы органикалық өнімнің нақты қасиеттері бойынша түсіндірме жұмысты қажет етеді. Респонденттердің 14% органикалық көкөніс өнімдерінің қасиеттері туралы жеткілікті білімге ие.

Сауалнамаға қатысқандардың 70% - ы органикалық көкөністердің сапасын жоғары деңгейде ұстау қажеттілігі туралы жауап берді, 14% - органикалық көкөністердің түпнұсқалығы туралы халықты үнемі хабардар ету керек деп санайды, 8% - сапа сертификатын көрсету немесе көрнекті орынға іліп қою маңызды деген пікір білдірді және 8%- айрықша таңбалауды енгізу қажет екенін көрсетті(3-сурет).

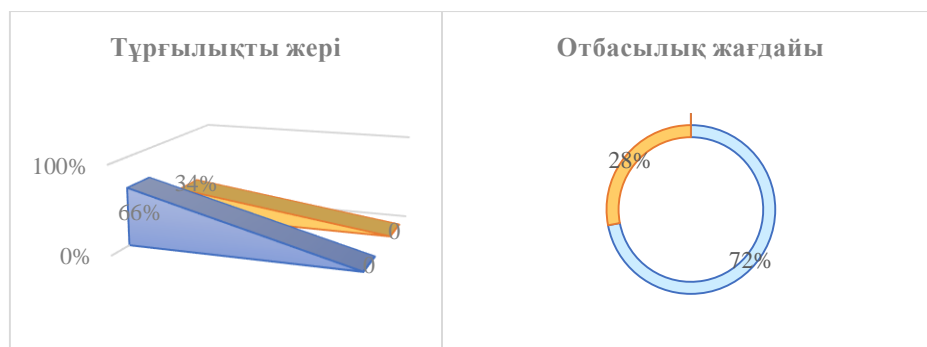

Сурет 3. Көкөніс өнімдерінің өзіндік ерекшелігіне халықтың сенімін арттыруда ұсынған және жасы бойынша респонденттер үлесі, %*

*-сұрау нәтижесі бойынша құрастырылған

Сауалнамаға қатысқандардың 60% - ы, органикалық көкөністерді базарлардан сатып алуға болады деп санайды, 16% - органикалық көкөністерді мамандандырылған дүкендерден сатып алуға болады деп жауап берді, 10% органикалық көкөністерді супермаркеттерде де еркін сатылуы керек деген пікірін білдірді. 14% органикалық көкөніс өнімдерін тек фирмалық дүкендерден сатып алуға болатындығын көрсетті.

Респонденттердің 66% - қала тұрғындары, ал 34% - ы ауылда тұрады. Талдау көрсеткендей, қала тұрғындары органикалық көкөністерді сатып алуға көбірек бейім, ал көптеген ауыл тұрғындары мұндай көкөністерді сатып алуға онша бейім емес, өйткені олардың органикалық көкөністері бар жеке бақшалары бар, сауалнамаға қатысқандардың 72% - ының отбасылық жағдайы бар, ал 28% бойдақ немесе тұрмысқа шықпаған (4-сурет).

Сурет 4. Сұрауға қатысқан қала және ауыл тұрғындарының үлесі, отбасылық жағдайы бойынша үлесі, %*

*-сұрау нәтижесі бойынша құрастырылған

Біздің маркетингтік зерттеуімізге 200 адам қатысты, олардың 66% - әйелдер, ал 34% ер адамдар болды. Маркетингтік зерттеуге 15 пен 80 жас аралығындағы респонденттер қатысты. Олардың 34% - 36-45 жас аралығындағы тұрғындар, 32% - 46-80 жас санатындағы, 26-35 жас аралығындағы- 24% және зерттеуге қатысушылардың 10% - 15-25 жас санатында болды.

Талдаудан көріп отырғанымыздай, респонденттердің көпшілігі экологиялық таза көкөністерді бағалайтын және олардың денсаулығы мен отбасының денсаулығына қамқорлық жасайтын орта жастағы және егде жастағы әйелдер.

Талдау көрсеткендей, бойдақ респонденттермен салыстырғанда отбасылық адамдар үлкен көлемде және жиі органикалық көкөністерді сатып алады.

Қорытынды. Ауыл шаруашылығы құрылымдары бойынша көкөністі өндіру мен өткізуді экономикалық бағалау мен талдау нәтижесінде келесідей қорытынды жасауға болады: ауыл шаруашылығы кәсіпорындарының қызметі және пайдалылық, тиімділік секілді экономикалық көрсеткіштер Атырау облысының жеке кәсіпкерлері мен шаруа (фермер) қожалықтарына қарағанда ауыл шаруашылығы кәсіпорындары қызметінің ұтымды тәсілі мен экономикалық тиімділігін көрсетеді.

Өңірдің азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету мақсатында көкөніс шаруашылығын дамытуда келесідей шаралар жүзеге асырылу керек:

- жоғары рентабельді көкөніс, бақша дақылдарының алқаптарын ұлғайтуды көздейтін өсімдік шаруашылығында әртараптандыруды жүргізу;

- агроөнеркәсіптік кешенді дамытуға бағытталған негізгі капиталға инвестициялар тарту;

- картопты, көкөністер мен жемістерді сақтау бойынша инвестициялық жобаларды іске асыру;

- АӨК-де мемлекеттік қолдау шараларын жетілдіру;

- Атырау өңірі бойынша АӨК өнімін өндіру мен тұтынудың нақты және болжамды теңгерімінің мониторингі;

- ауыл шаруашылығы тауар өндірушілерін кепілдендірілген арзандатылған жанар-жағар маймен қамтамасыз ету;

- инновациялық тәсілдерді (ғылыми-зерттеу және инновациялық қызметті бағдарламалық - нысаналы, гранттық және базалық қаржыландыру) қолдана отырып, агробизнесінің қажеттіліктеріне бағдарлана отырып, АӨК-н ғылыми қамтамасыз ету.

Зерттеу деректерінен біз сұхбатқа қатысқан респонденттердің үлкен пайызы импортқа қарағанда отандық өнімдерді көбірек сатып алғысы келетінін көреміз. Отандық азық-түлік өнімдерінің артықшылығы - олардың экологиялық тазалығы мен дәміне байланысты, сондықтан респонденттер отандық көкөніс өндірушісіне көбірек сенім артып, қолдау көрсететіндерін мойындады. Дегенмен кейбір тұтынушылар органикалық көкөніс туралы біле бермейді, осыған байланысты түсіндіру жұмыстары жүргізіліп, насихаттау қажеттілігі туындайды.

Зерттеу нәтижелері отандық жылыжай шаруашылықтарын дамыту қажеттілігіне әкеледі. Экологиялық таза көкөніс өнімдерін өндіруді қамтамасыз ететін және халықты жыл бойы қамтамасыз ету мәселесін шешетін жаңа технологияларды енгізу қажет.

Респонденттердің көпшілігі органикалық көкөніс өнімдерінің сапа деңгейін үнемі жоғары деңгейде ұстап тұру керек деп санайды, органикалық көкөністердің шынайылығы туралы, химиялық заттарсыз өсірілген көкөніс өнімдері ретінде үнемі хабардар ету қажет деген пікір білдірді, сапа сертификатын танысу үшін үнемі көрнекті жерде ұстау керектігін айтып, органикалық көкөніс өнімдеріне деген сенімділікті нығайтуды және айрықша таңбалауды енгізудің маңыздылығы мен қажеттілігін қолдады.

Бұл жағдай тұтынушылардың әкелінген көкөніс өнімдеріне немесе химиялық заттармен өсірілген өнімдерге толық сенбейтіндігімен және органикалық, экологиялық таза көкөністерге жақсы қарайтындығымен түсіндіріледі.

Тұтастай алғанда, қоғамда салауатты өмір салтына, экологиялық қауіпсіздікке және азық-түлік сапасына назар аударудың артуына байланысты органикалық көкөністерге сұраныстың артуы байқалады.

Осылайша, құрғақ ауылшаруашылық аудандарындағы органикалық көкөністер нарығы заманауи технологиялар мен маркетингтік стратегияларды қолдану, сондай-ақ мемлекет пен индустрияның қолдауы жағдайында өсу мен дамудың айтарлықтай әлеуетіне ие деп қорытынды жасауға болады. Сонымен қатар, біз маркетингтік зерттеу нәтижелері бойынша төмендегідей шараларды ұсынамыз:

- органикалық егіншілікті дамыту, ол үшін жергілікті фермерлерді органикалық ауыл шаруашылығы әдістеріне үйрету және қаржыландыру мен техникалық көмек түрінде қолдау көрсету арқылы құрғақ жерлерде органикалық егіншілікті дамыту бағдарламалары мен бастамаларын жандандыру қажет;

- тұтынушыларға органикалық көкөністердің артықшылықтары мен оларды алу жолдары туралы білім беру мен ақпараттандыруға бағытталған маркетингтік науқандарды бастау қажет, бұл осындай тауарларға сұраныстың артуына ықпал етеді.

- бөлшек саудагерлермен ынтымақтастық, бұл үшін құрғақшылық аудандарда органикалық көкөністердің қолжетімділігін кеңейту үшін бөлшек сауда желілерімен ынтымақтастықты жандандыру маңызды, бұл тұтынушылардың сұранысын қанағаттандыруға және сату көлемін арттыруға мүмкіндік береді;

- нарықты маркетингтік зерттеу, органикалық көкөністерге сұраныс пен ұсыныстың өзгеруін бақылау үшін зерттеулер жүргізуді қамтиды, бұл нарықтағы өзгерістерге тез икемделуге және маркетинг пен өндіріс стратегияларын бейімдеуге мүмкіндік береді.

- әзірленген экологиялық маркетинг стратегиясы тұтынушылардың мақсатты аудиториясына барынша қол жеткізу үшін заманауи цифрлық құралдарды пайдалана отырып, экологиялық маркетингке бейім органикалық көкөністерді тиімді жылжытуға көмектеседі.

Осы тұжырымдар мен ұсыныстарды ескере отырып, құрғақшылық ауылшаруашылық аудандарындағы фермалар органикалық көкөністерді өндіру мен сатуды тиімді дамыта алады, қазіргі тұтынушылардың қажеттіліктері мен қалауларын қанағаттандырады және аймақтық ауыл шаруашылығының тұрақты дамуына ықпал етеді.

Әдебиеттер

1. Cole M.B., Augustin M.A., Robertson M.J., Manners J.M. The science of food security//Nature Journal. – 2018. – №14. – P.1-8. doi:10.1038/s41538-018-0021-9

2. Petkovic K. et al. The food loss bank – A concept that could transform the food supply chain//Food Aust. – 2017. – № 69. – P. 42-44.

3. Компанеец М., Подарь Е. Производство экологически чистой продукции как приоритетные направления развития рынка продовольствия//ММНПК «Проблемы и вызовы экономики региона в условиях глобализации». – 2022. – Комрат. – С. 51-60.

4. Herrero M. et al. Farming and the geography of nutrient production for human use: a transdisciplinary analysis// Lancet Planet Health. –2017. –№ 1. – P. 33-42.

5. Solopov V.A. Food Safety in the Sphere of Production and Consumption of Vegetable Products // International Journal of Engineering & Technology. – 2018. – № 7(4). – P. 523 - 527. DOI: 10.14419/ijet.v7i4.38.24615

6. Parajuli R., Thoma G., Matlock M.D. Environmental sustainability of fruit and vegetable production supply chains in the face of climate change: A review // Science of the Total Environment. – 2019. – №.650(2). – P.2863-2879.

7. Zuma M., Arthur G., Coopoosamy R., Naidoo K. Incorporating cropping systems with ecofriendly strategies and solutions to mitigate the effects of climate change on crop production // Journal of Agriculture and Food Research. – 2023. –№14. – P.1-8.

8. Солдатенко А.В., Пивоваров В.Ф., Разин А.Ф., Шатилов М.В., Разин О.А., Россинская О.В., Башкиров О.В. Проблемы производства конкурентоспособной овощной продукции // Овощные культуры России. – 2019. – №1(45). – С. 3-6.

9. Rajapaksha L., Gunathilake DMCC., Pathirana SM., et al. Reducing post harvest losses in fruits and vegetables for ensuring food security – Case of Sri Lanka // MOJ Food Process Technols. – 2021. – №9(1). – pp.7-16. DOI:10.15406/mojfpt.2021.09.00255

10. Сайымова М., Бабажанова Ж., Жамбылова Г. Цифрлық технология аясындағы көпқабатты жылыжай азық-түлік қауіпсіздігін шешудің тәсілі ретінде // Мемлекеттік аудит. – 2023. - №2 (59). – ББ.71-81 DOI: <https://doi.org/10.55871/2072-9847-2023-59-2-71-81>].

11. ҚР Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің Ұлттық статистика Бюросының ресми сайты <https://www.gov.kz> [Электронды ресурсы]. - URL: <https://www.gov.kz/-memleket/entities/stat?lang=kk>

References

1. Cole M.B., Augustin M.A., Robertson M.J., Manners J.M. The science of food security//Nature Journal. – 2018. – №14. – P.1-8. doi:10.1038/s41538-018-0021-9

2. Petkovic K. et al. The food loss bank – A concept that could transform the food supply chain//Food Aust. – 2017. – №69. – P. 42-44.

3. Компанеец М., Подар' Е. Proizvodstvo jekologicheskij chistoj produkcii kak prioritetye napravlenie razvitija rynka prodovol'stvija [Production of environmentally friendly products as priority directions

of food market development]//MMNPK «Problemy i vyzovy jekonomiki regiona v uslovijah globalizacii». – 2022. – Komrat. – S.51-60 [in Russian].

4. Herraro M. et al. Farming and the geography of nutrient production for human use: a transdisciplinary analysis// Lancet Planet Health. –2017. –№ 1. – P. 33-42.

5. Solopov V.A. Food Safety in the Sphere of Production and Consumption of Vegetable Products // International Journal of Engineering &Technology. – 2018. – № 7(4). – P. 523-527. DOI:10.14419/ijet.v7i4.38.24615

6. Parajuli R., Thoma G., Matlock M.D. Environmental sustainability of fruit and vegetable production supply chains in the face of climate change: A review // Science of the Total Environment. – 2019. – №.650(2). – P. 2863-2879.

7. Zuma M., Arthur G., Coopoosamy R., Naidoo K. Incorporating cropping systems with ecofriendly strategies and solutions to mitigate the effects of climate change on crop production // Journal of Agriculture and Food Research. – 2023. –№14. – P.1-8.

8. Soldatenko A.V., Pivovarov V.F., Razin A.F., Shatilov M.V., Razin O.A., Rossinskaja O.V., Bashkirov O.V. Problemy proizvodstva konkurentosposobnoj ovoshhnoj produkcii [Problems of production of competitive vegetable products]//Ovoshhnye kul'tury Rossii. – 2019. –№1(45). – S. 3-6. [in Russian].

9. Rajapaksha L., Gunathilake DMCC., Pathirana SM., et al. Reducing post harvest losses in fruits and vegetables for ensuring food security – Case of Sri Lanka // MOJ Food Process Technols. – 2021. – №9(1). – pp.7-16. DOI:10.15406/mojfpt.2021.09.00255

10. Saiymova M., Babajanova J., Jambylova G. Sifrlıy tehnologia aiasyndağy köpqabatty jylyjai azyqtılık qaupsızıdığın şeşudıñ täsılı retinde [Multi-storey greenhouse in the framework of digital technology as a way to solve food security]//Memleketтік audit. - 2023. - №2(59). B. 71-81 DOI: <https://doi.org/10.55871/2072-9847-2023-59-2-71-81>. [in Kazakh].

11. QR Strategialyq josparlau jäne reformalar agenttıgınıñ Ülttyq statistika Bürosynyñ resmi saıty <https://www.gov.kz> [Official website of the Bureau of national statistics of the agency for Strategic Planning and reforms of the Republic of Kazakhstan] [Elektronnyy resurs]. - URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/stat?lang=kk> [in Kazakh].

Сабирова Р. К., Дингазиева М. Д., Андабаева Г., Ерниязова Ж.

МАРКЕТИНГОВОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ ЭКОЛОГИЧЕСКИ ЧИСТОЙ ОВОЩНОЙ ПРОДУКЦИИ В АТЫРАУСКОЙ ОБЛАСТИ

Аннотация

Продовольственная безопасность является главной целью экономической и аграрной политики государства. Стремление к национальной продовольственной безопасности является постоянной тенденцией. В ее достижении часто меняются приоритеты развития аграрной политики и механизмы ее реализации.

Основная цель этой статьи-проанализировать экологически чистое производство овощей в зоне засушливого земледелия для обеспечения продовольственной безопасности и провести маркетинговое исследование его потребления. В достижении этой цели были выполнены следующие задачи: рассмотрена роль овощеводства для продовольственной безопасности, определена эффективность производства и реализации овощной продукции в сельскохозяйственных структурах Атырауской области, проведено маркетинговое исследование спроса потребителей свежих овощей.

Метод исследования состоит в проведении опроса местного населения, маркетинговом анализе, обзоре отечественных и зарубежных научных трудов по производству и потреблению овощей.

Научная новизна исследования проявляется в рассмотрении вопросов эффективности производства экологически чистой овощной продукции, маркетинговом исследовании потребления органической чистой овощной продукции местными жителями с целью анализа производства овощей и выявления факторов и условий удовлетворения растущего спроса на органическую овощную продукцию.

Информационную базу исследования составили результаты опроса местных жителей, потребляющих экологически чистые овощные продукты, данные исследований по опубликованным научным работам и статистические данные.

Sabirova R. , Dingaziyeva M., Andabayeva G., Yerniyazova Zh.

**MARKETING RESEARCH OF ENVIRONMENTALLY FRIENDLY
VEGETABLE PRODUCTS IN ATYRAU REGION**

Annotation

Food security is the main goal of the State's economic and agrarian policy. The pursuit of national food security is a constant trend. In achieving it, priorities for the development of agrarian policy and mechanisms for its implementation often change.

The main purpose of this article is to analyze the environmentally friendly production of vegetables in the arid farming zone to ensure food security and conduct a marketing study of its consumption. In order to achieve this goal, the following tasks were performed: the role of vegetable growing for food security was considered, the efficiency of production and sale of vegetable products in agricultural structures of Atyrau region was determined, a marketing study of consumer demand for fresh vegetables was conducted.

The research method consists in conducting a survey of the local population, marketing analysis, and a review of domestic and foreign scientific works on the production and consumption of vegetables.

The scientific novelty of the research is manifested in the consideration of the issues of the efficiency of the production of environmentally friendly vegetable products, marketing research of the consumption of organic pure vegetable products by local residents in order to analyze the production of vegetables and identify factors and conditions to meet the growing demand for organic vegetable products.

The information base of the study consisted of the results of a survey of local residents who consume organic vegetable products, research data on published scientific papers and statistical data.

DOI 10.52260/2304-7216.2024.3(56).2
УДК 338.31:553.04 (574)
ГРНТИ 06.75

Ш.А. Жумадила, докторант PhD¹

М.Р. Сихимбаев*, д.э.н., профессор²

Г.А. Кадырова, к.э.н.³

Д.Р. Сихимбаева, д.э.н., профессор²

Международный казахско-турецкий университет
имени Ходжи Ахмеда Ясави, Туркестан, Казахстан¹

Карагандинский университет Казпотребсоюза,
г. Караганда, Казахстан²

Международный Университет Астаны,
Астана, Казахстан³

* – основной автор (автор для корреспонденции)
e-mail: smurat@yandex.ru

НЕФТЕГАЗОВАЯ ПРОМЫШЛЕННОСТЬ КАЗАХСТАНА: ПУТИ РАЗВИТИЯ ИННОВАЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ

В статье исследуется проблема развития инновационной деятельности нефтегазодобывающих корпораций и пути ее развития в Казахстане. В работе нами выделены задачи, факторы и приоритеты инновационной сферы.

Предметом исследования данной статьи являются пути развития инновационных процессов в казахстанской нефтегазовой промышленности. Целью статьи является изучение основ теории и практики инновационных процессов нефтегазовой промышленности на базе которых предлагаются пути их развития. Нами выведены следующие задачи: первая - развитие теоретико-методических основ и подходов к инновационным процессам нефтегазовой промышленности; второе - рассмотрение методологии концепций подходов инновационных процессов в нефтегазовой промышленности; третье - выведение формулы расчёта зависимости развития инновационных процессов нефтегазовой промышленности от ряда статистических факторов, предлагаемая формула основывается на математической корреляционной регрессионной зависимости этих факторов и влияния на их развитие.

В данном исследовании, которое опирается на научно-теоретические положения в области рационального недропользования, развиты направления инновационной деятельности в нефтегазовой отрасли страны. Механизмы развития инновационной деятельности нефтегазовых корпораций основаны на максимально возможном эффективном сочетании резервов и возможностей государства и нефтегазовых корпораций.

Ключевые слова: *недродобывающая деятельность, нефтегазовая промышленность, государственное управление, инновационные процессы, углеводородные ресурсы, многофакторное моделирование, эколого-экономический эффект.*

Кілт сөздер: *жер қойнауын өндіру қызметі, мұнай-газ өнеркәсібі, мемлекеттік басқару, инновациялық процестер, көмірсутек ресурстары, көп факторлы модельдеу, экологиялық-экономикалық әсер.*

Keywords: *mining activities, oil and gas industry, public administration, innovative processes, hydrocarbon resources, multifactor modeling, environmental and economic effect.*

JEL classification: P48, Q38, Q58

Введение. В виде основных тенденций инновационного развития нефтегазовой промышленности страны нам видится разработка и внедрение современной модели ее развития. Российскими исследователями В. Емельяновым в его аналитической заметке «Нефтегаз: либо кризис, либо инновации» [1], В. Крюковым в его статьях, в частности «Нефтегазохимия на Востоке России: фактор роста или балласт?» и других [2, 3], основанных на исследованиях российской нефтегазовой промышленности выявлено, что развитие инноваций в нефтегазовой промышленности на сегодняшний день стоят очень остро и являются безотлагательной проблемой, на чем акцентируется в названиях материала «или кризис или инновации», эти вопросы ставятся очень остро ввиду назревшей необходимости их решения. Поскольку наши страны Казахстан и Россия - выходцы из СНГ, многие проблемы промышленности чрезвычайно схожи. Нефтегазовая промышленность основывается до сих пор на весьма и весьма устаревшем оборудовании и многие месторождения уже достаточно истощены. Казахская промышленность требует новых веяний и подходов, что

невозможно решить без её инновационных процессов. Под инновационными процессами в нефтегазовой промышленности мы понимаем во-первых, развитие инновационной деятельности – это новые виды промышленной продукции, полученные в результате высокой степени переработки нефти и газа; во вторых, это нефть высокой степени очистки, на основе которой может производиться высокооктановый бензин степени очистки Евро-5 и Евро-6; в третьих, это новые промышленно-производственные процессы в нефтегазовой промышленности, использование нового оборудования, новых машин и инструментов, новых технологий производства добычи и переработки нефтегазовых ресурсов. Таким образом, внедряя все вышеперечисленные инновационные процессы в нефтегазовую промышленность, отрасль может реально стать локомотивом отечественного производства и производить очищенную нефть высокого класса для производства высокооктанового бензина или продажи нефти на мировом рынке по большей стоимости, чем это сейчас происходит.

В качестве основных методов исследования нами были применены следующие: аналитический метод, экономико-математическое моделирование и корреляционный анализ, анализ статистических данных и другие.

Обзор литературы. Рассмотрение процессов инновационной деятельности в нефтегазовой промышленности изучалось рядом авторов.

Казахстанские [4-6] и российские [1-3, 7-9] ученые, такие как С. Глазьев, Л. Гохберг, В. Бушуев и другие, широко изучали роль инновационных процессов в современный период экономики в условиях глобальных мировых кризисов, катаклизмов, социальных, технологических и других изменений в окружающей среде, которыми насыщен современный мир.

Американские ученые, Том Титенберг, Линн Льюис и Ричард Хайнберг, занимающиеся вопросами экономики недропользования и экологии окружающей среды, в своих работах [10, 11] глубоко изучили устойчивое недропользование как важнейшую составляющую инновационной деятельности страны и отметили, что важно выявить оптимальный уровень использования возобновляемых природных ресурсов, цену их реализации, а также величину предельных издержек их производства. Ученые исследовали формирование и совершенствование инновационного администрирования в экономике. Они пытались обобщить основы инновационного развития; ими были разработаны концепции циклических инноваций и экономического развития, государственного управления инновационными процессами в экономике в целом и в недропользовании в частности, исследованию и развитию которых посвящена данная статья. Исследовательский выбор данной статьи, ее цель и задачи были обусловлены актуальностью и значимостью обозначенных проблем, а также их недостаточной проработанностью в современных условиях инновационного и промышленного развития и их реализации.

Основная часть. Для анализа инновационной сферы в нефтегазовой промышленности исследована сущность менеджмента инновационных процессов. Менеджмент инновационных процессов подразумевает определение его целей и приоритетов: выработка и реализация основных инновационных направлений; участие в различных проектах относительно новых технологий в нефтегазовой промышленности, в том числе и мировом уровне; патронирование разнообразных программ в этой сфере; активное участие работников предприятия в международных конференциях, симпозиумах, семинарах касательно проблем развития инноваций и новшеств в нефтегазовой среде; обязательное финансирование, выделение в ежегодном бюджете средств на поддержку развития и внедрение реализации современных технологий, а также производство новых продуктов; всемерная поддержка квалифицированных рабочих и инженерно-технического персонала, предлагающих совершенствование технологических процессов, и других новшеств в технологии производства и добычи углеводородов; организация творческих коллективов, инновационных групп, которые могли бы внедрять рационализаторские предложения, новые решения по производству и модернизации производственной инновационной среды.

На рисунке 1 мы изобразили структуру управления инновационных процессов в нефтегазовой промышленности. Данная структура предполагает рассмотрение управленческих процессов для поддержки и установления приоритетного характера изготовления новых продуктов и реализации новых технологий в сфере инноваций в нефтегазовой промышленности.

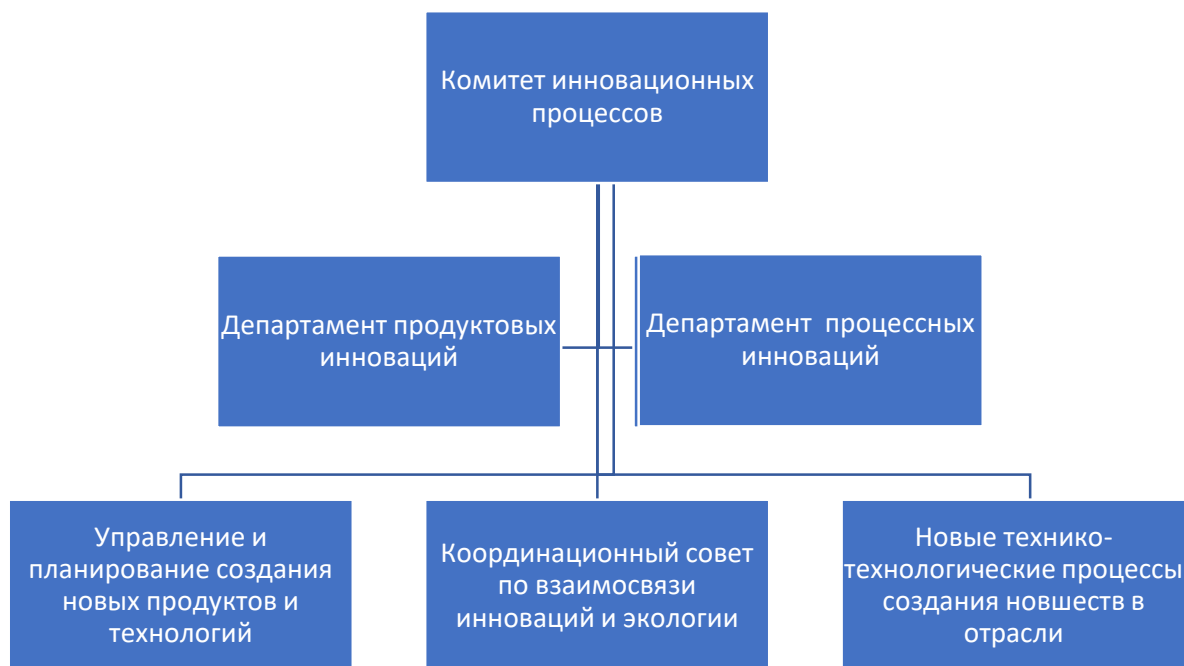

Рисунок 1. Структурно-логическая схема управления инновационными процессами в нефтегазовой промышленности

** Составлен авторами на базе собственных исследований*

Нами предлагается создание отдельного Комитета инновационных процессов при Министерстве Нефти и газа, которое было организовано в предыдущие годы, а затем упразднено и передано в компетенцию Министерства энергетики.

В результате совершенствования данной структуры появится абсолютно новый организационный элемент, который сможет поднять роль инноваций в нефтегазовой промышленности. Данный комитет, для того чтобы не разрасталась его структура, будет состоять из двух департаментов, которые мы предлагаем назвать департамент продуктовых инноваций и департамент процессных инноваций, между ними и комитетом инновационных процессов будет существовать срединное звено, которое называется Координационный совет по экологическому регулированию. Несмотря на существование экологических структур как отдельных звеньев государственного управления мы считаем необходимым усилить связь экологии и инноваций созданием Координационного совета по взаимосвязи инноваций и экологии внутри всего Комитета инновационных процессов.

Эти департаменты будут заниматься конкретной реализацией новшеств в инновационной среде, так, например, департамент продуктовых инноваций будет нацелен на управление и планирование создания новых продуктов и технологий.

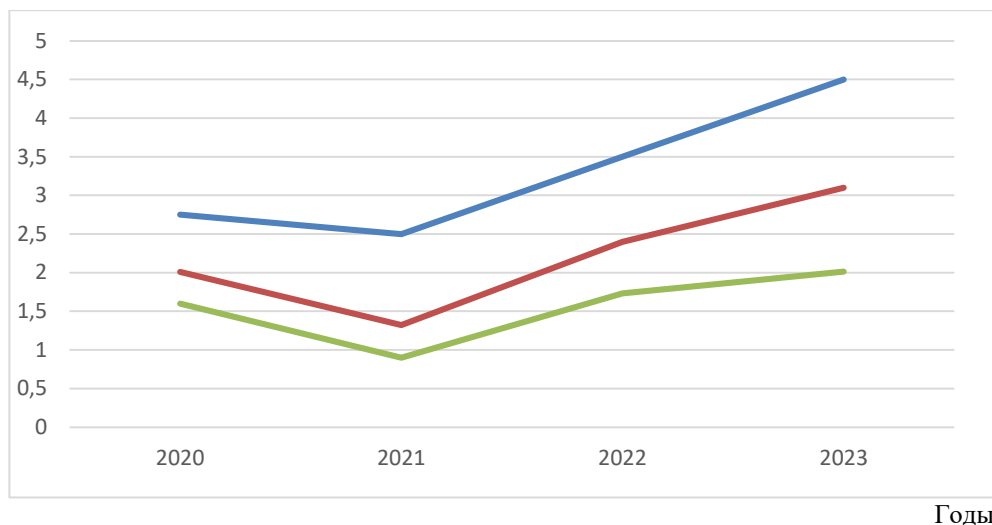
Под продуктовыми технологиями нами подразумеваются новые технологические линии, усовершенствованные робототехнические конвейеры, которые, по сути, также будут являться новыми продуктами в нефтегазе. Деятельность Департамента процессных инноваций будет направлена на преобразование существующих и образование новых или модернизированных способов добычи и переработки углеводородного сырья или других минерально-сырьевых ресурсов, включая их производство и добычу ресурсов.

Таким образом, создание новой структуры как элемента государственного управления инновациями в нефтегазовой отрасли промышленности будет способствовать их всемерному укреплению и усилению их приоритетного характера в отрасли.

На рисунке 2 изображен график фактических результатов по объему инноваций за 2020-2023 годы, где мы рассматриваем статистические данные в динамике по следующим объемам инноваций:

- Ряд 1 – Промышленность;
- Ряд 2 – Недропользование;
- Ряд 3 - Нефтегазовый сектор.

Объем инноваций, трлн тенге

Ряд 1 – Промышленность
 Ряд 2 – Недропользование
 Ряд 3 - Нефтегазовый сектор

Рисунок 2. График фактических данных по объему инноваций за 2020-2023 гг.

* Составлен авторами на основе источника [12]

Для рассмотрения и обоснования факторов развития инновационной деятельности нефтегазовых корпораций, и перспектив ее развития в экономике РК нами предложена многофакторная корреляционно-регрессионная модель (1), основанная на следующих факторах:

- доля наукоемкой продукции в отрасли;
- численность квалифицированного инженерно-технического персонала в нефтегазовых компаниях;
- капиталоемкость нового оборудования и технологических процессов в составе общей фондоемкости нефтегазовой промышленности;
- сравнительная экономическая эффективность капиталовложений за текущий период по отношению к базовому за десятилетний период;
- экологическая составляющая в виде показателя фактических экологических выбросов по отношению к их средневзвешенной величине.

$$U(w) = jw_1 * ew_2 * hw_3 * mw_4 * qw_5 \quad (1)$$

После расчета индексов корреляций зависимость была преобразована следующим образом:

$$U(w) = 0,8w_1 * 0,55w_2 * 0,68w_3 * 0,6w_4 * 0,04w_5 \quad (2)$$

$$\text{где } 0 \leq I(w) \leq 1$$

где:

- w_1 - индекс наукоемкой продукции в отрасли;
 - w_2 - численность квалифицированного инженерно-технического персонала в нефтегазовых компаниях;
 - w_3 - капиталоемкость нового оборудования и технологических процессов в составе общей фондоемкости нефтегазовой промышленности;
 - w_4 - сравнительная экономическая эффективность капиталовложений за текущий период по отношению к базовому за десятилетний период
 - w_5 - экологическая составляющая в виде показателя фактических экологических выбросов по отношению к их средневзвешенной величине за последние десять лет.
- j, e, h, m, q – факторные коэффициенты регрессии.

Исходя из выведенного уравнения (2), следует, что наибольшую значимость и прямую корреляцию показывают следующие индексы, приведенные нами в порядке убывания – это персонал в нефтегазовых компаниях в качественном и количественном соотношениях; сравнительная экономическая эффективность капиталовложений за текущий период по отношению к базовому за десятилетний период; экологическая составляющая в виде показателя фактических экологических выбросов по отношению к их средневзвешенной величине за последние десять лет. Приведенные показатели отражают степень их влияния на вероятностный уровень инновационной активности нефтегазовых корпораций и соответственно регрессионный коэффициент инновационной деятельности. Рисунок 3 демонстрирует выведенные нами прогнозные результаты на основе вышеприведенной многофакторной математической зависимости инноваций от фактических индексов.

Объем инноваций, трлн тенге

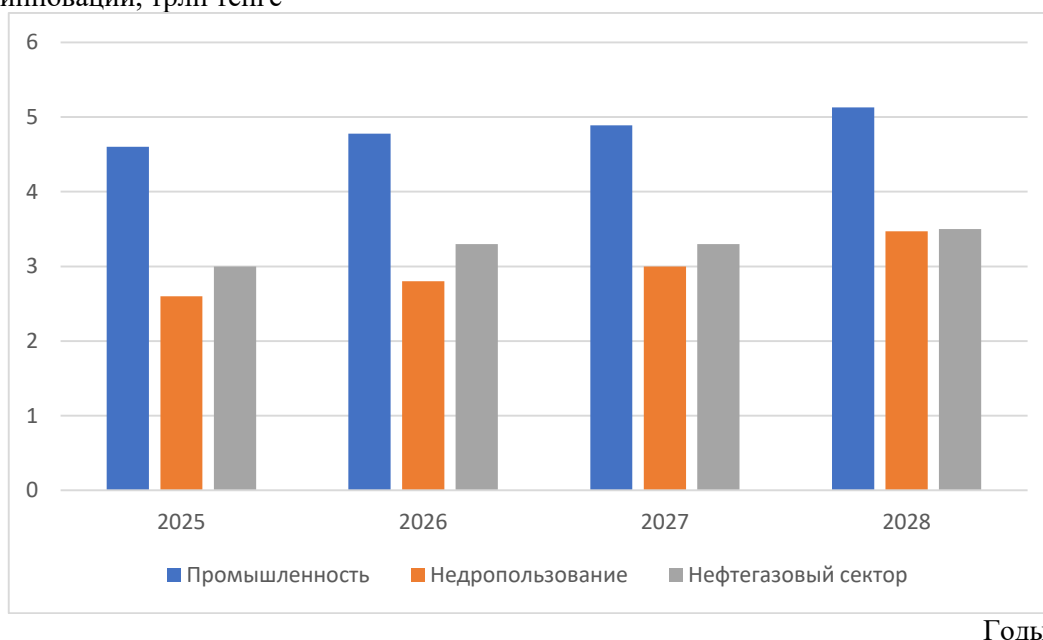

Рисунок 3. Прогноз объема инноваций на 2025-2028 гг.

* Составлен авторами на основе собственных расчетов

В таблице 1 приведены расчётные индексы регрессии, полученные нами исходя из базы данных по приведенным показателям в нефтегазовой промышленности РК.

Таблица 1

Классификация критериев оценки эффективности инновационной деятельности нефтегазовых корпораций

№	Виды критериев	Индексы корреляции
	Доля наукоемкой продукции в отрасли	0,8
	Численность квалифицированного инженерно-технического персонала в нефтегазовых компаниях	0,55
	Капиталоемкость нового оборудования и технологических процессов в составе общей фондоемкости нефтегазовой промышленности	0,68
	Сравнительная экономическая эффективность капиталовложений за текущий период по отношению к базовому за десятилетний период	0,6
5	Экологическая составляющая в виде показателя фактических экологических выбросов по отношению к их средневзвешенной величине за последние десять лет	0,04

* Составлена авторами на основе собственных расчетов

Результаты математических подстановок статистических данных в полученную зависимость показывают, что уровень инновационной активности в стране еще недостаточно высок, составляя

согласно нашим расчетам 0,18, что показывает 18%-ную зависимость от вышеперечисленных индикаторов экономики отрасли, то есть ниже необходимой более чем в два раза.

Наряду с выведенными нами индексированными показателями инновационной деятельности главными составляющими модели развития инновационной деятельности нефтегазовых корпораций РК являются поиск, разведка, добыча, переработка и охрана окружающей среды.

Заключение. Несмотря на большое внимание ученых к проблемам государственного управления инновационной деятельностью в недропользовании стран, многие вопросы научно-практических инноваций в недропользовании Казахстана остаются недостаточно изученными и не апробированными в реальной современной действительности.

Результатом данной статьи нами выделены мероприятия и рекомендации по совершенствованию и развитию инновационных процессов в нефтегазовой промышленности. На основе изучения зарубежного опыта и теоретико-методологического подхода исследования инновационных процессов в недродобывающих странах мировой экономики необходимо увеличение доли продуктивных инноваций в нефтегазовой промышленности, что означает несомненный рост доли инновационной продукции отрасли; во вторых, важной частью развития инновационных процессов в недропользовании мы считаем использование продуктов её переработки в таких отраслях как химия и нефтехимия. Построенная факторная корреляционно-регрессионная зависимость от ряда показателей базируется на ряде предлагаемых критериев и факторов развития инновационной деятельности Казахстана.

Снижение выбросов вредных веществ на почву, в воздух и море (в морских месторождениях) является одной из приоритетных задач [10-12], поскольку для соблюдения эколого-экономического баланса в нефтегазодобывающих регионах государство должно строго отслеживать случаи нарушения экологии окружающей среды; превышение ПДК (предельно допустимых концентраций), ПДВ (предельно допустимых выбросов) и постепенно стремиться к их законодательно установленному уровню, а также его снижению в нормативно-правовых документах, поскольку несмотря на существующие санкции постоянно происходящее ухудшение экологии добывающих регионов ведет к катастрофическим последствиям в этих регионах и в республике в целом.

ЛИТЕРАТУРА

1. Емельянов В. Нефтегаз: либо кризис, либо инновации [Электронный ресурс]. - Информационно-аналитический портал «Нефть России». – URL: <https://oilru.com/-comments/32/>.
2. Kryukov V.A., Shmat V.V. Petro-Gas Chemistry in Russia's East: Growth Driver or Ballast? // *Regional Research of Russia.*–2021.–Vol. 11.-Issue 2.–P. 174-186. – DOI: 10.1134/S2079970521020076.
3. Kryukov V., Tokarev A. Spatial trends of innovation in the Russian oil and gas sector: What does patent activity in Siberia and the Arctic reflect? [Electronic resource] // *Regional Science Policy and Practice.* – 2021. - 14(1). - URL: <https://api.semanticscholar.org/Corpus ID:237641780>. - DOI: 10.1111/rsp3.12445. - DOI: 10.1111/rsp3.12445.
4. Beisembekova S., et al. The Innovative ways of development in the oil and gas industry of Kazakhstan // *International Journal of Energy Economics and Policy.* – 2022. - Vol. 12, Issue 1. – P. 9-16. - DOI: <https://doi.org/10.32479/ijee.11505>.
5. Sikhimbayev M., et al. Public administration priorities of subsoil use in Kazakhstan // *Научный журнал «Вестник НАН РК».* - 2022. - №1. - P. 21–26. - DOI: <https://doi.org/10.32014/2022.2518-1467.234>.
6. Beisembekova S., et al. Public administration of innovation activity in the subsoil use of Kazakhstan // *Вестник Казахского университета экономики, финансов и международной торговли.* – 2022. - № 2(47). - P.204-210. - DOI 10.52260/2304-7216.2022.2(47).28.
7. Глазьев С.Ю. Рынок в будущее. Россия в новых технологическом и мирохозяйственном укладах. – М.: Книжный мир, 2019. - С. 22-23.
8. Gokhberg L., Kuzminov I., Khabirova E., Thurner T. Advanced text-mining for trend analysis of Russia's Extractive Industries // *Futures.* - 2020. - Vol. 115.-P. 1-12.-DOI:<https://doi.org/10.1016/j.futures.2019.102476>.
9. Бушуев В.В. Мировой нефтегазовый рынок: инновационные тенденции. – М.: Энергия, 2008. - 358 с.

10. Tom Tietenberg, Lynne Lewis. Environmental and Natural Resource Economics (12th edition). - New York: Routledge, 2024. - 612 p.
11. Heinberg Richard. Power: Limits and Prospects for Human Survival Paperback // Journal of Ecohumanism. – 2021. - №1. - P.73–76. - DOI: <https://doi.org/10.33182/joe.v1i1.1784>.
12. Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан. Статистика образования, науки и инноваций [Электронный ресурс]. – URL: <https://stat.gov.kz/ru/>.

REFERENCES

1. Emel'janov V. Neftegaz: libo krizis, libo innovacii [Oil and gas: Either crisis or innovation] [Elektronnyj resurs]. - Informacionno-analiticheskij portal «Nef't Rossii». – URL: <https://oilru.com/comments/32/>. [in Russian].
2. Kryukov V.A., Shmat V.V. Petro-Gas Chemistry in Russia's East: Growth Driver or Ballast? // Regional Research of Russia.– 2021. – Vol. 11. - Issue 2. – P. 174-186. – DOI: 10.1134/S2079970521020076.
3. Kryukov V., Tokarev A. Spatial trends of innovation in the Russian oil and gas sector: What does patent activity in Siberia and the Arctic reflect? [Electronic resource] // Regional Science Policy and Practice. – 2021. - 14(1). - URL: <https://api.semanticscholar.org/CorpusID:237641780>. - DOI: 10.1111/rsp3.12445.- DOI: 10.1111/rsp3.12445.
4. Beisembekova S., et al. The Innovative ways of development in the oil and gas industry of Kazakhstan // International Journal of Energy Economics and Policy. – 2022. - Vol. 12, Issue 1. – P. 9-16. - DOI: <https://doi.org/10.32479/ijeep.11505>.
5. Sikhimbayev M., et al. Public administration priorities of subsoil use in Kazakhstan // Nauchnyj zhurnal «Vestnik NAN RK». - 2022. - №1. - P. 21–26. - DOI: <https://doi.org/10.32014/2022.2518-1467.234>.
6. Beisembekova S., et al. Public administration of innovation activity in the subsoil use of Kazakhstan // Vestnik Kazahskogo universiteta jekonomiki, finansov i mezhdunarodnoj trgovli. – 2022. - № 2(47). - P.204-210. - DOI 10.52260/2304-7216.2022.2(47).28.
7. Glaz'ev S.Ju. Ryvok v budushhee. Rossiya v novyh tehnologicheskome i mirohozjajstvennom ukladah [A Leap into the future. Russia in the new Technological and World Economic structures]. – М.: Knizhnyj mir, 2019. - S. 22-23. [in Russian].
8. Gokhberg L., Kuzminov I., Khabirova E., Thurner T. Advanced text-mining for trend analysis of Russia's Extractive Industries // Futures.-2020.-Vol. 115. - P.1-12.- DOI: <https://doi.org/10.1016/j.futures.2019.102476>.
9. Bushuev V.V. Mirovoj neftegazovyj rynek: innovacionnye tendencii [The global oil and gas market: innovative trends]. – М.: Jenergija, 2008. - 358 s. [in Russian].
10. Tom Tietenberg, Lynne Lewis. Environmental and Natural Resource Economics (12th edition). - New York: Routledge, 2024. - 612 p.
11. Heinberg Richard. Power: Limits and Prospects for Human Survival Paperback // Journal of Ecohumanism. – 2021. - №1. - P.73–76. - DOI: <https://doi.org/10.33182/joe.v1i1.1784>.
12. Bjuro nacional'noj statistiki Agentstva po strategicheskomu planirovaniju i reformam Respubliki Kazahstan. Statistika obrazovanija, nauki i innovacij [National Statistics Bureau of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan. Statistics of education, science and innovation] [Elektronnyj resurs]. – URL: <https://stat.gov.kz/ru/>. [in Russian].

Жумадилла Ш.А., Сихимбаев М.Р., Кадырова Г.А., Сихимбаева Д.Р.

ҚАЗАҚСТАННЫҢ МҰНАЙ-ГАЗ ӨНЕРКӘСІБІ: ИННОВАЦИЯЛЫҚ ПРОЦЕСТЕРДІ ДАМУ ЖОЛДАРЫ

Аңдатпа

Мақалада инновациялар мәселесі және олардың Қазақстанның мұнай-газ өнеркәсібіндегі даму бағыттары зерттеледі. Жұмыста бізбен инновациялық қызметтің міндеттерін, факторлары мен басымдықтарын бөлініп көрсетілген. Осы мақаланың зерттеу пәні қазақстандық жер қойнауын

пайдаланудағы Инновациялық процестерді дамыту жолдары болып табылады. Мақаланың мақсаты мұнай-газ саласындағы инновациялық процестердің теориясы мен тәжірибе негіздерін зерделеу болып табылады, осы негізде оларды одан әрі жетілдіру жолдары ұсынылады. Біз зерттеудің келесі міндеттерін ұсынылады: біріншісі - мақаланың тақырыбына қатысты теориялық және әдістемелік негіздерді қарастыру; екіншісі - зерттеудің әдіснамасын, тұжырымдамалары мен тәсілдерін дамыту; үшіншісі - инновациялық қызметтің дамуының бірқатар статистикалық факторларға тәуелділігін есептеу формуласы негізінде шығарылған мұнай және газ кәсіпорындарында инновацияларды дамыту бағыттарын әзірлеу, ұсынылған формула осы факторлардың инновациялық процестердің тетіктеріне әсерінің математикалық корреляциялық регрессиялық тәуелділігіне негізделген. Жер қойнауын ұтымды пайдалану саласындағы ғылыми-теориялық ережелерге сүйенетін бұл зерттеуде елдің мұнай өндіру саласындағы инновациялық қызметтің бағыттары әзірленді, оның даму тетіктері мемлекет пен мұнай-газ өндіретін корпорацияларының резервтері мен мүмкіндіктерін барынша тиімді үйлестіруге негізделген.

Zhumadilla Sh., Sikhimbayev M., Kadyrova G., Sikhimbayeva D.

**OIL AND GAS INDUSTRY OF KAZAKHSTAN:
WAYS TO DEVELOP INNOVATIVE PROCESSES**

Annotation

The article examines the problem of the development of innovative activities of oil and gas producing corporations and the ways of its development in Kazakhstan. In our work, we have identified the tasks, factors and priorities of the innovation sphere.

The subject of this article is the ways of development of innovative processes in the Kazakh oil and gas industry. The purpose of the article is to study the fundamentals of the theory and practice of innovative processes in the oil and gas industry, on the basis of which ways of their development are proposed. We have deduced the following tasks: the first is the development of theoretical and methodological foundations and approaches to innovative processes in the oil and gas industry; the second is the consideration of the methodology of concepts of approaches to innovative processes in the oil and gas industry; The third is the derivation of a formula for calculating the dependence of the development of innovative processes in the oil and gas industry on a number of statistical factors, the proposed formula is based on the mathematical correlation regression dependence of these factors and their influence on their development.

In this study, which is based on scientific and theoretical provisions in the field of rational subsoil use, the directions of innovative activity in the oil and gas industry of the country are developed. The mechanisms for the development of innovative activities of oil and gas corporations are based on the most effective combination of reserves and capabilities of the state and oil and gas corporations.

DOI 10.52260/2304-7216.2024.3(56).3
ЭОЖ 338.12.017
FTAMP 06.56.21

А.К. Болысбаева, PhD докторанты
А.Б. Тасмаганбетов*, PhD, қауым. профессор
Қ.Жұбанов атын. Ақтөбе өңірлік университеті
Ақтөбе қ., Қазақстан
* – негізгі автор (хат-хабарларға арналған автор)
e-mail: aslandelo@mail.ru

АУЫЛДЫҚ ЖЕРЛЕРДЕ ЖАСТАР КӘСІПкерлігін дамыту факторы ретінде СТУДЕНТТЕРДІҢ КӘСІПкерлік ниетін зерттеу

Мақалада ауылдық елді мекендердегі демографиялық проблемаларға, соның ішінде, әсіресе, жастардың ауылдан көшіп кетуі, жұмыс орындарының тапшылығы сияқты мәселелерді шешу үшін ауылдық жерлерде жастар кәсіпкерлігін дамыту тетіктері ретінде студенттердің кәсіпкерлік бастамашылдығын ынталандыратын факторлар анықталды. Сондай-ақ, жастардың кәсіпкерлік ниеті мәселесін анықтауда студенттердің кәсіпкерлік әлеуетін зерттеудің маңыздылығын айқындады. Мақала авторларымен сауалнама арқылы жүргізілген сұрау нәтижесінде студент жастардың кәсіпкерлік бастамашылдығы, ниеті, соның ішінде ауылдық жерлерде кәсіпкерлік қызметін іске асыруға ынтық зерттелініп, жастар кәсіпкерлігіне ықпал ететін факторлар және кедергілер анықталды. Сауалнама арқылы өткізілген сұрау экономикалық және экономикалық емес бағытта білім алатын 120 студент респонденттерді қамтыды.

Мақалада ауылдық жерлерде жастар кәсіпкерлігін дамытудың маңызды тетігі ретінде студенттердің кәсіпкерлік ниеті, бастамашылдығы теориялық және тәжірибелік зерттеу негізінде жан-жақты қарастырылды және зерттелінді. Зерттеу нәтижелері жастардың кәсіпкерлік бастамашылдығына отбасы, достарының арасындағы кәсіпкерлік қызметінің сәтті үлгілерінің айтарлықтай ықпал ететінін көрсетті. Сонымен бірге, зерттеу мәселесі бойынша алдағы уақыттағы ғылыми ізденістерде, жастар кәсіпкерлігін, студенттердің кәсіпкерлік бастамашылдығын дамыту бойынша іс-шараларды әзірлеуді, жастар кәсіпкерлігі бойынша оқу курстарын ұйымдастыру қажеттілігін айқындады.

Кілт сөздер: жастар, кәсіпкерлік, ауыл, қала, ауылдық жерлер, жастар кәсіпкерлігі, студенттердің кәсіпкерлік ниеті, студенттердің кәсіпкерлік бастамашылдығы, сауалнама, кәсіпкерлік дағдылар.

Ключевые слова: молодежь, предпринимательство, село, город, сельская местность, молодежное предпринимательство, предпринимательские намерения студентов, предпринимательская инициатива студентов, анкетирование, предпринимательские навыки.

Keywords: youth, entrepreneurship, village, city, rural area, youth entrepreneurship, entrepreneurial intentions of students, entrepreneurial initiative of students, questionnaire, entrepreneurial skills.

JEL classification: J23, M13, M20

Кіріспе Қазіргі таңда ауылдық жерлердегі маңызды мәселелердің бірі – халық санының азаюы, соның ішінде жастардың қалаға көшіп кетулері. Бұл өскелең ұрпаққа неғұрлым тән мобильділік және икемділік сияқты қасиеттеріне де байланысты. Сонымен қатар, ауыл халқының жас бөлігінің қалаға кетуі кей уақытта ауылдағы тұрмыс жағдайлары мен жұмыс орындары жастардың күтілімдеріне сай келмеуі себептерімен де түсіндіріледі.

Ауыл экономикасының тұрақты дамуы үшін жастардың орны бөлек. Өйткені жастар еліміздің белсенді еңбекке жарамды бөлігі бола отырып, социумның барлық салаларының қазіргі, әрі болашақ жағдайына өздерінің қызметі арқылы тікелей ықпал етеді. Өскелең ұрпақтың амбицияшылдығы, икемділігі, тез бейімделгіштігі және креативтілігі сияқты қасиеттері кәсіпкерлерге қажетті басты тұлғалық қабілеттер екенін ескеретін болсақ, жастарды кәсіпкерлік саласына тарту қажеттігі анық. Нәтижесінде бұл ауыл халқының, соның ішінде неғұрлым мобильділік тән жастардың ауылдан көшіп кетпеу жағдайларын, сонымен қатар қаладан ауылға тұрғылықты тұруға көшіп келуші жастар санын арттырады.

Жастардың ауылдық жерлерде кәсіпкерлік қызметін бастауына және нәтижелі іске асыруына көптеген факторлар ықпал етеді. Бұл факторлар әрбір жеке тұлғаның өзіндік қасиеттеріне, шешімдеріне, сондай-ақ көбінесе әлеуметтік ортасының ықпалына да байланысты болады. Екінші

жағынан, кәсіпкерлік қызметін бастайтын саласына, елді мекеніндегі жағдайларға тікелей байланысты.

Студент жастар болашақта еңбек қызметін бастап, еліміздің дамуына өз үлестерін қосады. Жақын перспективада жоғары оқу орындарының білім алушылары еліміздегі жас кәсіпкерлердің санын арттыра отырып, олардың белгілі бір үлкен бөлігін құрауы мүмкін. Осыған орай, студенттердің кәсіпкерлік бастамашылдықтарын, ынтасын зерттеу жастарды кәсіпкерлік қызметпен айналысуға итермелейтін негізгі факторларды анықтаумен қатар, жеке бизнесін бастаудағы кедергілерін айқындап, шешуге көмектеседі.

Мақаланың мақсаты – зерттеу мәселесіне қатысты әдебиеттерге талдау жасау және сұрау нәтижесінде анықталған студент жастардың кәсіпкерлік қызметін бастауына және нәтижелі іске асыруына ықпал ететін факторлар мен кедергілер қатарын құру және соның негізінде ауылдық жерлерде жастар кәсіпкерлігін дамыту бойынша ұсыныстар беру.

Зерттеу әдістері. Зерттеу жұмысы сұрау және ғылыми әдебиеттерге контент-талдау әдістері негізінде іске асырылды. Сұрау жастардың кәсіпкерлік бастамашылдықтарын арттыру факторлары, соның ішінде, әсіресе, ауылдық жерлерде жастар кәсіпкерлігін дамыту тетіктері қатарын құруға арналған сауалнама арқылы жүргізілді. Ғылыми әдебиеттерге контент-талдау жасау зерттеу жұмысын бар деректермен толықтыруға, сұрау нәтижелеріне талдау жүргізуге көмектесті.

Әдебиеттік шолу. Ғылыми кеңістікте жастар кәсіпкерлігі тақырыбына арналған зерттеулер экономика, әлеуметтану, психология сияқты ғылым салаларында кездеседі. Әрбір ғылым саласында жастар кәсіпкерлігінің түрлі сұрақтары қарастырылады, алайда олардың ішінде көптеген ортақ мәселелер бар. Жастар кәсіпкерлігі түсінігінің анықтамасы, жас кәсіпкер категориясына жататын адамдардың жас шамасы және қасиеттері, жастар кәсіпкерлігіне ықпал ететін факторлар және оны дамытуға қатысты мәселелер зерттеледі.

Кәсіпкерлікке әсер ететін факторлар туралы эконометриялық деректерге шолу жасау жас параметрлерінің кәсіпкерлік пен өзін-өзі жұмыспен қамту үшін неғұрлым маңызды факторлардың бірі екенін көрсетті [1]. Көптеген зерттеулер жастар және басқа жас санатындағы адамдардың кәсіпкерлік қызметін салыстыра келе, жас адамдардың кәсіпкер болу мүмкіндігі неғұрлым жоғары деп көрсеткен [2,3].

Кәсіпкерлікке неғұрлым ықпал ететін факторлардың бірі – кәсіпкерлік қызметтің географиялық аймағы болып табылады. Бірқатар ғалымдар кәсіпкерлер мен кәсіпкерлік қызмет орналасқан аймақтың бір-бірімен өзара байланыстылығын көрсеткен. Яғни жергілікті аймақ кәсіпкерлерге мүмкіндіктер мен ресурстар берсе, кәсіпкерлер жергілікті ортаны қалыптастырады деп көрсеткен [4].

Ғылыми еңбектерде бизнес бастау мен экономикалық көрсеткіштердің корреляциясы түрлі территорияларда әрқилы болуы мүмкіндігін айта отырып, аумақтық жағдайлар қатты әсер ететін фактор екендігі көрсетіледі [5].

Қалалық және ауылдық территориялардағы кәсіпкерлік арасындағы айырмашылықтар мәселесін зерттей отырып, бірқатар ғалымдар индивидуалды креативтілік және отбасы, достардың қолдауы сияқты әлеуметтік байланыстардың көрсеткіштерінің қаладағы және ауылдық жерлердегі кәсіпкерлік үшін маңыздылықтарын салыстырып қарастырған [6].

Ауылдағы кәсіпкерлік қызметті зерттеуге арналған ғылыми еңбектерде жастардың рөлі айрықша көрсетіледі. Солардың бірінде ауылдық жерлердің тұрақты дамуы жағдайында кәсіпкерлік белсенділікті жоғарылатудың негізгі мәселелерінің бірі ретінде жастардың қалаға кетуі салдарынан кадрлардың қартаюы мәселесінің белең алуы және өз кезегінде, кәсіпкерлік қызметке қажетті жұмыс кадрларының тапшылығы көрсетілді [7].

Негізгі бөлім. Жоғары білім алушы студенттердің кәсіпкерлік ниетін, инициативаларын зерттеу үшін, ең алдымен, олардың кәсіпкерлікпен айналысуға қатысты жоспарлары сұрастырылды. Сұрау нәтижесінде білім алушылардың көпшілігі, яғни 67,5% кәсіпкерлік қызметін бастау туралы ойлары бар екенімен бөлісті. Сұрауға қатысқан студент жастардың оннан бір бөлігінен сәл астамы (10,8%) кәсіпкерліктен бөлек басқа жұмысбастылық стратегияларын таңдайтынына сенімді. Респонденттердің бестен бір бөлігіне жуығы әлі де болашақ жұмысбастылық стратегияларына қатысты анық шешім қабылдамауына байланысты бұл сұраққа нақты жауап бере алмады. Айта кетерлік, экономикалық бағытта және экономикалық емес бағыттағы мамандықтар бойынша білім алып жатырған студенттердің кәсіпкерлік ниеті, бастамашылдықтары шамалас екені анықталды.

Ал, студенттердің кәсіпкерлік ниетін тұрғылықты жері бойынша салыстырмалы талдау келесідей болды, яғни ауылдық жерлерде – 71,1% және қалалық жерлерде – 65,9%. Бұндай пайыздық көрсеткіш, ең алдымен, қаланың неғұрлым инфрақұрылымдық дамуы, кәсіпкерліктен басқа да көптеген жұмыс орындарының болуы сияқты факторларға байланысты.

Зерттеу барысында студент жастардан кәсіпкерлік қызметтің өзін ғана немесе басқа да жұмыс стратегияларымен қатар іске асыратыны туралы пікірі сұрастырылды. Нәтижесінде кәсіпкер боламын деп жауап берген студенттердің төрттен бір бөлігі болашақта кәсіпкерлік қызметті негізгі жұмысымен қатар іске асыратыны анықталды.

Университетте қалыптаса бастайтын кәсіпкерлік идеялар шыңдалып, шынайы старт-аптарға айналуына уақыт керек [8]. Кәсіпкер боламын деп жауап берген студенттердің кәсіпкерлік қызметін нақты қашан бастайтынын анықтаған өте маңызды. Өйткені уақыт ағымында жастардың кәсіп таңдауларында өзгерістер орын алуы мүмкін. Осылайша, кәсіпкерлік бастамашылдығы бар респонденттердің жартысынан астамы (59,3%) университетті аяқтағаннан кейін 3 жыл ішінде кәсіпкерлік қызметін бастайтыны белгілі болды. Сұрау нәтижелері респонденттердің 21,0% әлі де кәсіпкерлікті қашан бастайтыны туралы нақты шешім қабылдамағанын көрсетті.

Жоғарыда айтып өткеніміздей, университетте оқып жүріп студенттердің кәсіпкерлік идеялары, соның ішінде, көбінесе, ең алдымен қай салада өзінің жеке бизнесін бастайтыны туралы ойлары қалыптаса бастайды. Сұрауға қатысқан жастардың болашақта қандай салада кәсіпкерлік қызметін бастайтыны анықталып, неғұрлым басымдық берілген екі негізгі салаларды бөліп көрсетуге мүмкіндік болды. Олар:

- сауда-саттық саласы – 35,8%,
- білім беру саласы – 21,0%.

Студенттердің білім алу бағыттарына қарай қарастыратын болсақ, кәсіпкерлік қызметін жүргізу саласы бойынша таңдауларында бірқатар айырмашылықтар болғанын да айта кету керек. Экономикалық бағытта сияқты, педагогикалық бағытта білім алып жатқандар үшін кәсіпкерлік қызметін бастауда сауда-саттық саласы неғұрлым басымдық танытқан сала болып анықталды. Алайда, экономикалық емес мамандықтар бойынша білім алушылардың кәсіпкерлікті бастауға сауда-саттықпен қатар білім беру саласын шамамен бірдей таңдады. Сондай-ақ, олар өз бизнесін бастауға қатысты сауда-саттық, білім беру салаларынан кейін әсемдік саласында неғұрлым жиі таңдады. Ал, экономикалық бағытта білім алып жатқандар кәсіпкерлік қызметін сауда-саттық саласымен неғұрлым жиі байланыстырды, жауаптарға талдау бойынша екінші орында білім беру саласы болып анықталды.

Жастардың сауда-саттық, білім беру және әсемдік сфераларын болашақ кәсіпкерлік қызметін бастайтын салалары ретінде таңдауы, ең алдымен, қазіргі таңдағы сұраныс тенденцияларына байланысты екені анық. Бұл, сондай-ақ, осы анықталған салалардағы қызмет түрлерінің алуан түрлілігімен, кең ауқымдылығымен де түсіндіріледі. Әлеуметтік желілерді, маркетингтік желілерді қолданатын адамдар санының артуы да ықпал ететіні сөзсіз.

Әлеуметтік желілердің дамуы жастардың болашақ кәсіпкерлік қызметін анықтауына да ықпал еткені көрініп отыр. Болашақта интернет-маркетинг саласына байланысты кәсіпкерлік қызметін іске асыратын студент жастар кәсіпкер боламын деп жауап бергендердің 9,9% құрады.

Сұрау нәтижелері респонденттердің көпшілігінің тұрғылықты жерінде жастар кәсіпкерлігін дамытуға жасалған жағдайларға қанағаттанатынын, ал, үштен бірі (35,8%) әлі де жақсарту қажеттігін көрсетті. Келесі сұрақтардың жауаптарына талдау жасау негізінде жастар кәсіпкерлігін дамыту бойынша нақты қандай тұстарды жақсарту қажеттігі анықталды. Респонденттердің аз ғана бөлігі (5,0%) тұрғылықты жерлерінде жастар кәсіпкерлігін дамытуға жасалған жағдайларға көңілі толмайтынын белгіледі. Тұрғылықты жері бойынша салыстырмалы талдау кәсіпкерлікті дамытуға жасалған жағдайларға қанағаттанушылық деңгейі қалалық жерлерде сәл жоғары екенін көрсетті.

Жастар кәсіпкерлігін дамыту мәселесінде жас адамдар арасында өз кәсіпкерлігін бастауға және жүргізуге ықпал ететін факторларды анықтау аса маңызды. Зерттеу нәтижесінде жастардың кәсіпкерлік қызметін бастау себептері анықталды. Олар:

- өз бетінше жұмыс жасау мүмкіндігі,
- амбицияларға байланысты,
- жастардың кәсіпкерлік инициативасын қолдау бойынша мемлекеттік бағдарламалар, жобалардың көп болуы және нәтижелілігі,
- кәсіпкерлік қызмет негіздерін үйрететін курстар, ақпараттың қолжетімділігі

- потенциалды жоғары табысқа жету мүмкіндігі,
- отбасы, достарының арасында кәсіпкерлік қызметпен айналысатын тұлғаларды өзіне үлгі ету.

Зерттеу нәтижелері жастардың жақын әлеуметтік ортасының, яғни отбасы және достарының арасында кәсіпкерлік қызметті сәтті іске асырып жатырған үлгілердің болуы өскелең ұрпақтың кәсіпкерлік бастамашылдығына оң ықпал ететінін көрсетті. Кәсіпкерліктің сәтті үлгілері жастардың кәсіпкерлік ниетін, бастамашылдығын арттыруға және кәсіпкерлік қызметін ынталандыруға маңызы өте зор. Кәсіпкерлік белсенділікке байланысты зерттеулерде өңірде сәтті кәсіпкерлік үлгілерінің болуы ауылдық (өңірлік) аспектіде ерекше маңызды екені көрсетіледі. Яғни «дамуға және соған байланысты кәсіпкерлік мүмкіндіктерді ашу ықтималдығына және жаңа фирма ашуға деген дайындықтың артуына өңірлерде бар үлгі болатын жағымды мысалдар қатты әсер етеді» [9].

Респонденттердің 60,0% соңғы жылда өз жеке бизнесін бастап, жүргізіп жатқан тұлғалармен жеке таныс екенімен бөлісті. Жастар өздерінің жақын әлеуметтік ортасындағы кәсіпкерлерден үлгі алып, кәсіпкерлік қызметке қызығушылығы арта түседі.

Жастардың болашақ кәсіби стратегияларына қазіргі таңда бұқаралық ақпарат құралдарының, әлеуметтік желілердің ықпалы айтарлықтай. Өскелең ұрпақ кәсіби стратегияларға ықпал ететін көптеген басқа факторлармен қатар, бұқаралық ақпарат құралдарындағы мамандықтар туралы, сонымен бірге мамандықтар бойынша қызмет етіп жатқан тұлғалардың сәтті кәсіби жолы туралы ақпаратты ескере отырып, болашақ кәсіп таңдауларын жасайды. Сұрау нәтижелері респонденттердің жартысына жуығы (42,5%) өздерінің тұрғылықты жерлерінде бұқаралық ақпарат құралдарында, әлеуметтік желілерде кәсіпкерлік қызметін сәтті, нәтижелі іске асырып жатқан жастар туралы өте жиі және жиі, ал 37,5% айына екі-үш рет айтылып, жазылатынын көрсетті. 15,0% өздерінің тұрғылықты жерлерінде жастар кәсіпкерлігінің сәтті үлгілері туралы сирек жазылады деп жауап берді. Кәсіпкерлік қызметін сәтті іске асырып жатқан жастар туралы бұқаралық ақпарат құралдарында, әлеуметтік желілерде осы сұрақ бойынша алынған нәтижелерден де жиірек жариялануы мүмкін. Алайда, студент жастар бұл жарияланымдарды байқамай, көрмей кеткен де болуы мүмкін.

Жастар арасында кәсіпкерлік ниеттеріне, талпыныстарына оң және теріс ықпал ететін факторлар бар. Зерттеу нәтижесінде жастардың кәсіпкерлік ниетін, өз бизнесін бастауға қызығушылығын арттыратын тетіктер қатары құрастырылды. Олар:

- Отбасы қолдауы,
- Кәсіпкерлікті қолдау бойынша мемлекеттік бағдарламалар, жобалар бойынша түсіндірме жұмыстарын кеңейту,
- Жастарға кәсіпкерлік қызметін бастау және жүргізу бойынша курстар,
- Достар қолдауы,
- Әкімдіктер мен еңбек биржалары тарапынан жастар кәсіпкерлігін қолдау,
- Субсидиялар санын арттыру,
- Коммерциялық және қоғамдық ұйымдардың жастардың кәсіпкерлік қызметін қолдау бойынша іс-шараларының іске асырылуын күшейту.

Респонденттердің өздерінің кәсіпкерлік ниетін арттыратын, ынталандыратын факторлардың ішінде әлеуметтік ортаның, нақтырақ айтқанда, жанұяның неғұрлым әсер ететіні анықталды. Сонымен қатар, алдыңғы сұрақта, яғни жастардың кәсіпкерлік қызметін бастау себептерінің ішінде де отбасы ықпалының маңызды екені көрсетілді. Отбасы мен бизнесті тікелей бір-бірімен байланысты дей келе, бірқатар авторлар кәсіпкерлік мәселесін зерттеушілерге өздерінің концептуалдық модельдері мен эмпирикалық зерттеулеріне отбасылық аспектілерді қосу қажеттігін көрсетеді [10]. Жастар ата-аналарымен салыстырғанда өздерінің тәжірибелерінің аздығынан кәсіпкерлік қызметін таңдағанда әрдайым олардың қолдауын аса маңызды деп есептейді [11]. Осы зерттеу нәтижелері де жастардың кәсіпкерлік қызметін бастауына отбасы қолдауының әсері зор екенін көрсетті.

Жоғарыда атап өткеніміздей, кәсіпкерлікті дамытудың көптеген факторлары бар. Солардың бірі – адамдардың өздеріне байланысты ішкі факторлар, яғни кәсіпкерлік қызметке психологиялық және кәсіби дайындық, кәсіпкерлік қызметті іске асырушы субъектінің ортасы [12]. Зерттеу нәтижелеріне сәйкес, жастардың кәсіпкерлік қызметін бастауына кедергілерді қарастыратын болсақ, психологиялық фактордың басымдық көрсететінін байқаймыз. Яғни, респонденттердің көпшілігі (72,5%) жастардың өз бизнесін бастамайтынының басты себебі – кәсіпкерлік бастауға қорқыныш, өз-өзіне сенімсіздік деп топшылады. Кәсіпкерлікке сәтсіздіктен қорқыныш едәуір

ықпал етеді [13]. Жалпы, сәтсіздіктен қорқу эмоциясының кәсіпкерлік қызметіне әсері туралы көптеген ғылыми әдебиеттерде зерттелген [14, 2].

Респонденттер кәсіпкерлік қызметке қажетті білімдердің жетіспеушілігі (30,0%) жастардың өз бизнесін бастауына неғұрлым кері әсер ететін фактор ретінде анықтады.

Жақын әлеуметтік ортаның көмегі жастардың кәсіпкерлік бастамашылдығын арттыратын фактор әрі егер отбасы және достарының қолдауы болмайтын жағдайда кері әсер ететіні де анықталды (28,3%).

Сонымен бірге, студент жастар бизнес бастауға қаржылық факторлардың (бастапқы капиталдың жетіспеушілігі, одан әрі кәсіпкерлікті жүргізуге қаржының аздығы) (25,8%) ықпал ететінін айтады.

Кәсіпкерлік қызметіне талпыныстың жоқтығы, еріншектік сияқты субъективтік факторлардың да едәуір әсер ететіні белгілі болды (25,0%).

Зерттеу нәтижелері бойынша жастардың өз бизнесін бастауына кәсіпкерлік қызметке қажет білімдердің жетіспеушілігі кедергі болатыны анықталды. Осыған орай, кәсіпкерлік қызметке қатысты нақты қандай білімдердің жетіспейтінін анықтау алға қойылды. Нәтижесінде, ең алдымен, кәсіпкерлік қызметті іске асыруға құқықтық білімдердің жетіспейтіні анықталды (57,5%). Сондай-ақ, кәсіпкерлік қызметіне қажет субсидиялар, несие алу бойынша (33,6%) және бухгалтерлік есептеулер (30,8%) сияқты экономика саласындағы білімдердің жетіспейтінін көрсетті. Таңдаған кәсіпкерлік қызметі іске асырылатын нарық саласына қатысты тұтынушылар, бәсекелестер және т.б. туралы толық хабардар болмау да жастарға өз бизнесін бастауға кедергі келтіретіні анықталды (36,7%). Көріп отырғанымыздай, жастарға өз бизнесін бастауға, ең алдымен, құқықтық білімдер, экономикалық білімдер, нарықтар туралы білімдер қажет. Сондай-ақ, бірқатар отандық зерттеушілер жастар кәсіпкерлігінің күшті жағы деп инициативалық белсенділігі, новаторлығы, жоғары мобильділігі, икемділігі, жаңа нарықтарды тез игеруі сияқты қасиеттерін көрсетсе, әлсіз жақтары әлеуметтік практиканың аздығы, экономикалық заңдар мен тетіктерді қолдануда практикалық дағдылардың жетіспейтіні, бастапқы капиталды қалыптастыру қиындығы сияқты мәселелерді көрсетті [15].

Респонденттерден қазіргі таңда оқып жатқан мамандықтары өздерінің болашақтағы кәсіпкерлік қызметіне қаншалықты сәйкес келетіні сұрастырылды. Сұрау нәтижелері кәсіпкер боламын деп жауап бергендердің басым көпшілігінің қазіргі таңда университетте оқып жатқан мамандықтары болашақ кәсіпкерлік қызметіне сәйкес келетіндігіне белгілі бір дәрежеде сенімді (79,0%) екенін көрсетті. Респонденттер арасында экономикалық бағытта білім алушылар таңдаған мамандықтары болашақ кәсіпкерлік қызметіне сәйкес келеді деп жиірек жауап бергені анықталды.

Кәсіпкер боламын деп жауап берген студент жастардың 9,9% әлі өздерінің кәсіпкерлік қызмет саласын нақты анықтамауына байланысты бұл сұраққа нақты жауап бере алмады. Сонымен бірге, респонденттердің осы пайызға шамалас бөлігі болашақта жоғары білімі бойынша негізгі жұмысымен қатар кәсіпкерлік қызметті оқып жатырған мамандықтарынан бөлек салада іске асыратынын көрсетті.

Алдыңғы сұрақтарда кәсіпкерлік қызмет негіздерін үйрететін курстар, ақпараттың қолжетімді болуы жастардың кәсіпкерлік қызметін бастауға негіз болатын себептердің бірі ретінде көрсетілді. Сонымен бірге, жас кәсіпкер болуға ынталандыратын факторлардың ішінде декәсіпкерлік қызметі бойынша курстар жиі көрсетілді. Көріп отырғанымыздай, жастар кәсіпкерлігі мәселесінде өз бизнесін іске асыруға үйрететін курстардың маңыздылығы едәуір.

Зерттеу барысында респонденттердің кәсіпкерлік негіздері бойынша білім алу тәжірибесі сұрастырылды. Нәтижесінде сұрауға қатысқандардың 68,3% кәсіпкерлік бойынша пәндер мен курстарды оқығанын және оқып жатқанын көрсетті. Олардың басым көпшілігін экономикалық мамандықтар бойынша білім алып жатқан студенттер құрады.

Кәсіпкерлік ниет пен кәсіпкер ретінде өз-өзіне баға беру өзара тығыз байланысты. Респонденттерге өздерінің кәсіпкерлік дағдыларын бес балдық шкала арқылы сипаттау ұсынылды. Нәтижесінде респонденттердің кәсіпкерлік дағдыларын өзіндік бағалауының мәні 3,5 тең болды. Білім беру бағыты бойынша жеке-жеке қарастыратын болсақ, экономикалық мамандықтар бойынша 3,6, ал экономикалық емес мамандықтар бойынша 3,5 тең болды. Респонденттердің тұрғылықты жері бойынша салыстырмалы талдау айтарлықтай айырмашылық көрсетпеді (1-кесте).

Студенттердің кәсіпкерлік дағдыларын өзіндік бағалау көрсеткіштері

Іріктеу жиынтығы	Кәсіпкерлік дағдыларын өзіндік бағалау	
		3,5
Тұрғылықты жері бойынша	Қала	Ауыл
	3,6	3,6
Білім алу бағыты бойынша	Экономикалық	Экономикалық емес
	3,6	3,5

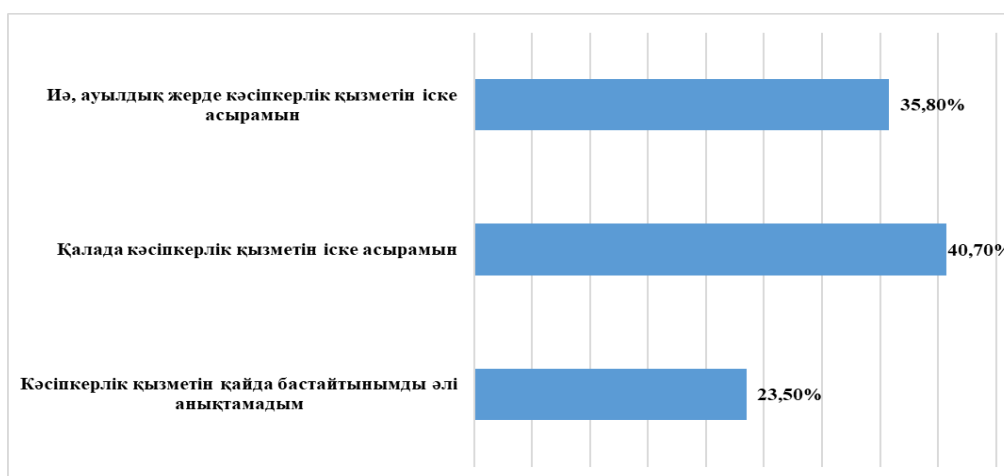
* Ескерту: авторлармен негізінде әзірленген

Респонденттердің өздерінің кәсіпкер болуға қажет білімдері мен дағдыларын бағалауы бойынша анықталған нәтиже алдыңғы сұрақтарда жастардың жеке кәсібін бастауға қорқыныш сезімі, еріншектік сияқты факторлардың ең бастапқы кедергілер ретінде көрсетілуімен де байланысты. Өйткені қайсыбір салада сәтті қызмет ету үшін қажетті белгілі бір кәсіби және тұлғалық қасиеттер болады. Ал, кәсіпкер болуға аса маңызды кәсіби және тұлғалық қасиеттер қатарында бизнестегі тәуекелдерден қорықпау, жетістікке жетуге ынта, нарықтағы жағдайларға, өзгерістерге икемділік пен тез бейімделгіштік, стресстерге төзімшілдік және новаторлық бар.

Студенттердің кәсіпкерлікті бастауда қызмет саласын анықтау сияқты маңызды шешімдермен қатар, кәсіпкерлік бизнесін іске асыру орнын таңдау да аса маңызды. Жоғарыда көрсетілгендей, кәсіпкерлік мәселесінде географиялық орын аса маңызды болып табылады. Өйткені әр аймақтың өзіндік табиғи жағдайлары бар сияқты, өзіне тән институционалдық ортасы, инфрақұрылымдық дамуы болады. Осы аталған факторлар кәсіпкерлік бастамашылдыққа едәуір ықпал ететіні анық. Ал, бұл факторлар студент жастардың болашақта кәсіпкерлік қызметін іске асырудағы таңдауларына қаншалықты ықпал ететінін сұрау нәтижелері көрсетті (сурет 1).

Осылайша, болашақта кәсіпкер боламын деп жауап берген студенттердің 35,8% ауылдық жерлерде кәсіпкерлік қызметін іске асыруды жөн көріп отыр. Бұған елімізде жастардың кәсіпкерлік бастамашылдығын қолдауға арналған мемлекеттік бағдарламалар мен жобалардың, әрі ауылдық жерлердегі жастарды қолдау, олардың кәсіпкерлік қызметіне көмек беруге бағытталған мемлекеттік бағдарламалар мен іс-шаралардың нәтижелі іске асырылып жатқаны оң ықпал жасайтыны анық.

Болашақ жас кәсіпкер боламын деп жауап берген студенттердің төрттен біріне жуығы өз бизнесін қайда бастайтыны туралы әлі де нақты шешім қабылдамағаны анықталды. Бұл алдыңғы сұрақтарда жастардың абсолютті көпшілігінің жеке кәсіпкерлігін бастаймын деп таңдаған салаларына байланысты. Яғни, ауылдық жерлерде де, қалада да сауда-саттық, білім беру, әсемдік салаларындағы кәсіпкерліктерге сұраныс бар. Алайда, халық саны, өмір деңгейі, инфрақұрылымдық даму сияқты көптеген көрсеткіштерге байланысты сұраныс көлемі ауылдық жерлерде қаладағыдай бола бермейді.

1-сурет. Кәсіпкерлік бастамашылдығы бар студенттердің кәсіпкерлік қызметін іске асыратын географиялық орны.

* авторлармен әзірленген

Сұрауға қатысқан барлық студенттердің 68,3%-ның тұрғылықты жері қалалық жерлер, ал, 31,7% ауылдық жерлерден келген білім алушылар. Жеке ісін ауылда бастаймын деп жауап бергендердің жартысынан астамын (55,2%) тұрғылықты жері деп ауылдық жерлерді көрсеткен болашақта кәсіпкер болуды таңдаған студенттер құрады.

Сұрауға қатысқан кәсіпкерлік инициативасы бар ауыл жастарының 59,3% ауылда кәсіпкерлік қызметін бастайтыны анықталды. Бұл жастардың ауылдан кетуі мәселесі бар екенін көрсетіп отыр. Ауылдарды көркейту үшін жастар кәсіпкерлігінің маңыздылығын ескере отырып, кәсіпкерлік бастамашылдығы бар ауыл жастарының кәсіби білім алғаннан кейін әрі қала жастарының өз бизнестерін ауылдық жерлерде іске асыруын ынталандыру қажеттігін айқындап отыр.

Кәсіпкерлік инициативасы бар студенттердің абсолютті көпшілігі бизнесін қалада бастайтыны туралы шешімін қалалық жерлерде мүмкіндіктердің көбірек болуымен түсіндірді. Сонымен қатар, білім алушылар қалада кәсіпкерлік қызметін бастау туралы пікірін қаланың инфрақұрылымдық дамуы неғұрлым жоғары болуымен, өздерінің қалада өмір бойы тұруымен де түсіндірді.

Қорытынды. Зерттеу мәселесіне қатысты ғылыми еңбектерге контент-талдау және респонденттердің жауаптарына талдау жасай келе алынған мәліметтер негізінде бірқатар ұсыныстар жасауға мүмкіндік болды.

Жақын әлеуметтік ортаның көмегі – жастардың кәсіпкерлік бастамашылдығын арттыру факторы. Ал, жастардың кәсіпкерлік ниетін отбасы мен достары қолдамауы керісінше, кері ықпал етеді. Сондықтан да, жастардың кәсіпкерлік бастамашылдығына олардың жанұя мүшелері, достары тарапынан ерекше көңіл бөлінуі тиіс.

Зерттеу нәтижелері жастардың кәсіпкерлік бастамашылдығына отбасы, достарының арасындағы кәсіпкерлік қызметінің сәтті үлгілерінің айтарлықтай ықпал ететінін көрсетті. Сонымен қатар, қазіргі таңда бұқаралық ақпарат құралдары мен әлеуметтік желілердің өскелең ұрпақтың кәсіп таңдауларына әсер ететіні белгілі. Сондықтан да, жастар оқып-тыңдайтын бұқаралық ақпарат құралдарында, әлеуметтік аккаунттарда жетістікке жеткен жас кәсіпкер туралы, олардың кәсіпкерлікті іске асыру бойынша ақыл-кеңестерін жариялау жиілігін арттыру қажет. Сонымен, ауылдық жерлердің халық санында жастар үлесін арттыру үшін жергілікті жастармен қатар, қала жастарының да ауылда бизнес идеяларын іске асыруға ынталандыру маңыздылығы айтарлықтай.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Parker S.C. The economics of entrepreneurship. – Cambridge: Cambridge University Press, 2009. – 568 p.
2. Levesque M., Minniti M. The effect of aging on entrepreneurial behavior // Journal of Business Venturing. – 2006. – № 21(2). – P. 177-194.
3. Lamotte O., Colovic A. Do demographics influence aggregate entrepreneurship // Applied Economics Letters. – 2013. – № 17. – P. 1206-1210.
4. Audretsch D., Falck O., Feldman M., Heblich S. Local Entrepreneurship in Context // Regional Studies. – 2012. – № 46(3). – P. 379-389.
5. Fritsch M. How does new business formation affect regional development // Small Business Economics. – 2008. – № 30. – P. 1-14.
6. Freire-Gibb L.C., Nielsen K. Entrepreneurship within urban and rural areas: creative people and social networks // Regional studies. – 2014. – № 48(1). – P. 139-153.
7. Барлыбаев А.А., Ситнова И.А. Предпринимательская деятельность на селе: роль и значение в устойчивом развитии сельских территорий // Вестник Алтайской академии экономики и права. – 2021. – № 11-1. – С. 19-25.
8. Wright M., Mustar P., Siegel D. Student start-ups: The new landscape of academic entrepreneurship, World Scientific Publishing Co, 2019. – 183 p.
9. Fornahl D., Brenner T. Entrepreneurial activities in a regional context // Cooperation, Networks and Institutions in Regional Innovation Systems. – 2003. – № 15. – P. 38-57.
10. Aldrich H.E., Cliff J.E. The pervasive effects of family on entrepreneurship: toward a family embeddedness perspective // Journal of Business Venturing. – 2003. – № 18(5). – P. 573-596.
11. Edelman L.F., Manolova T., Shirokova G., et al. The impact of family support on young entrepreneurs' start-up activities // Journal of Business Venturing. – 2016. – № 31(4). – P. 428-448.

12. Тумилевич Е.Н. Факторы и формы развития малого предпринимательства в регионе // Современная наука: актуальные проблемы теории и практики. Серия: Экономика и право. - 2012. – № 4. – С. 36-42.
13. Cacciotti G., Hayton J.C. Fear and entrepreneurship: A review and research agenda // International Journal of Management Reviews. – 2015. – №17(2). – P. 165-190.
14. Wyrwich M., Stuetzer M., Sternberg R. Entrepreneurial role models, fear of failure, and institutional approval of entrepreneurship: A tale of two regions // Small Business Economics. – 2016. – № 46(3). – P. 467-492.
15. Сабинова Р.К., Мусаева А.А., Тажиденова А.Р. Роль малого предпринимательства в снижении молодежной безработицы // Economics: the strategy and practice. – 2021. – №16(1). – С. 117-129.

REFERENCES

1. Parker S.C. The economics of entrepreneurship. – Cambridge: Cambridge University Press, 2009. – 568 p.
2. Levesque M., Minniti M. The effect of aging on entrepreneurial behavior // Journal of Business Venturing. – 2006. – № 21(2). – R. 177-194.
3. Lamotte O., Colovic A. Do demographics influence aggregate entrepreneurship // Applied Economics Letters. – 2013. – № 17. – R. 1206-1210.
4. Audretsch D., Falck O., Feldman M., Heblich S. Local Entrepreneurship in Context // Regional Studies. – 2012. – №46(3). – R. 379-389.
5. Fritsch M. How does new business formation affect regional development // Small Business Economics. – 2008. – №30. – R. 1-14.
6. Freire-Gibb L.C., Nielsen K. Entrepreneurship within urban and rural areas: creative people and social networks // Regional studies. – 2014. – № 48(1). – R. 139-153.
7. Barlybaev A.A., Sitnova I.A. Predprinimatel'skaja dejatel'nost' na sele: rol' i znachenie v ustojchivom razvitii sel'skih territorij [Rural Entrepreneurship: Role and Importance in Sustainable Rural Development] // Vestnik Altajskoj akademii jekonomiki i prava. – 2021. – № 11-1. – S. 19-25. [in Russian].
8. Wright M., Mustar P., Siegel D. Student start-ups: The new landscape of academic entrepreneurship, World Scientific Publishing Co, 2019. – 183 p.
9. Fornahl D., Brenner T. Entrepreneurial activities in a regional context // Cooperation, Networks and Institutions in Regional Innovation Systems. – 2003. – №15. – R. 38-57.
10. Aldrich H.E., Cliff J.E. The pervasive effects of family on entrepreneurship: toward a family embeddedness perspective // Journal of Business Venturing. – 2003. – № 18(5). – R. 573-596.
11. Edelman L.F., Manolova T., Shirokova G., et al. The impact of family support on young entrepreneurs' start-up activities // Journal of Business Venturing. – 2016. – № 31(4). – R. 428-448.
12. Тумилевич Е.Н. Факторы и формы развития малого предпринимательства в регионе [Factors and forms of small business development in the region] // Sovremennaja nauka: aktual'nye problemy teorii i praktiki. Serija: Jekonomika i pravo. - 2012. – №4. – С. 36-42. [in Russian].
13. Cacciotti G., Hayton J.C. Fear and entrepreneurship: A review and research agenda // International Journal of Management Reviews. – 2015. – №17(2). – R. 165-190.
14. Wyrwich M., Stuetzer M., Sternberg R. Entrepreneurial role models, fear of failure, and institutional approval of entrepreneurship: A tale of two regions // Small Business Economics. – 2016. – № 46(3). – R. 467-492.
15. Sabirova R.K., Musaeva A.A., Tazhidanova A.R. Rol' malogo predprinimatel'stva v snizhenii molodezhnoj bezraboticy [The role of small business in reducing youth unemployment] // Economics: the strategy and practice. – 2021. – №16(1). – S. 117-129. [in Russian].

Тасмаганбетов А.Б., Болысбаева А.К.

ИССЛЕДОВАНИЕ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКИХ НАМЕРЕНИЙ СТУДЕНТОВ КАК ФАКТОРА РАЗВИТИЯ МОЛОДЕЖНОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В СЕЛЬСКОЙ МЕСТНОСТИ

Аннотация

В статье рассмотрены факторы, стимулирующие предпринимательскую инициативу студентов как механизмы развития молодежного предпринимательства в сельской местности для решения демографических проблем в сельских населенных пунктах, в том числе, в частности, таких проблем, как эмиграция молодежи из села, нехватка рабочих мест. Также, определена важность изучения предпринимательского потенциала студентов в определении проблемы предпринимательских намерений молодежи. В результате опроса авторов статей были изучены предпринимательская инициатива, намерения студенческой молодежи, в том числе мотивация к реализации предпринимательской деятельности в сельской местности, выявлены факторы и барьеры, способствующие молодежному предпринимательству. Опрос, проведенный с помощью анкетирования, охватил 120 респондентов-студентов, обучающихся по экономическим и неэкономическим направлениям.

В статье всесторонне рассмотрены и исследованы предпринимательские намерения, инициативность студентов как важнейший механизм развития молодежного предпринимательства в сельской местности на основе теоретических и практических исследований. Результаты исследования показали, что на предпринимательскую инициативу молодежи оказывают значительное влияние успешные модели предпринимательской деятельности среди семьи, друзей. Вместе с тем, в дальнейших научных изысканиях по проблеме исследования определена необходимость разработки мероприятий по развитию молодежного предпринимательства, предпринимательской инициативы студентов, организации учебных курсов по молодежному предпринимательству.

Tasmaganbetov A., Bolysbayeva A.

STUDY OF ENTREPRENEURIAL INTENTIONS OF STUDENTS AS A FACTOR IN THE DEVELOPMENT OF YOUTH ENTREPRENEURSHIP IN RURAL AREAS

Annotation

The article identifies the factors that stimulate entrepreneurial initiative of students as mechanisms for the development of youth entrepreneurship in rural areas to address demographic problems in rural communities, including, in particular, such problems as emigration of young people from the village, lack of jobs. Also identified the importance of studying the entrepreneurial potential of students in determining the problem of entrepreneurial intentions of young people. As a result of the survey the authors of the articles studied the entrepreneurial initiative, intentions of student youth, including motivation to realise entrepreneurial activity in rural areas, identified factors and barriers to youth entrepreneurship. The survey conducted through a survey covered 120 respondents-students studying in economic and non-economic fields.

The article comprehensively reviewed and investigated entrepreneurial intentions, initiative of students as the most important mechanism for the development of youth entrepreneurship in rural areas based on theoretical and practical research. The results of the study showed that the entrepreneurial initiative of young people is significantly influenced by successful models of entrepreneurial activity among family, friends. At the same time, in further scientific research on the research problem the necessity to develop measures for the development of youth entrepreneurship, entrepreneurial initiative of students, organisation of training courses on youth entrepreneurship is determined.

П.Н. Сырбек*, PhD докторанты

Л.А. Бимендиева, э.ғ.к., профессор м.а.

Р.А. Мурабилдасва, PhD докторанты

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, Алматы қ., Қазақстан

* – негізгі автор (хат-хабарларға арналған автор)

e-mail: psyrbek@mail.ru

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ АЗЫҚ-ТҮЛІК ЖҮЙЕСІНІҢ ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙЫН ТАЛДАУ

Азық-түлік жүйелері 2030 жылға дейінгі Тұрақты даму күн тәртібінің негізінде жатыр және тұрақты даму мақсаттарына (ТДМ) қол жеткізудің маңызды факторы болып табылады. Қазіргі уақытта азық-түлікті өндіру және тұтыну тәсілі халықтың денсаулығы мен әл-ауқатына, қоршаған ортаға және табиғи ресурстарға әсер етеді, биоәртүрліліктің жоғалуы, су ресурстарына жүктеме, ормандардың жойылуы, парниктік газдар шығарындыларының көбеюі, азық-түлік шығындары және тамақ қалдықтары туралы алаңдаушылық тудырады. Бүкіл азық-түлік жүйесіндегі теңсіздіктер мен теңгерімсіздіктер адамдардың нарықтарға қол жеткізе алмауынан, сондай-ақ өндіріс тізбегіне қатысушылардың келіссөздер қабілетінің әлсіздігінен және қала мен ауыл тұрғындарының кедей топтарының қоректік және әртүрлі тағамдарға қол жеткізуіндегі қиындықтардан туындайды. Азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету кез келген мемлекетте арқашан басым мәселе болды. Алайда, соңғы жылдары бұл мәселе коронавирустық пандемия, әлемдік экономиканың құлдырауы, климаттың өзгеруі және өсіп келе жатқан геосаяси турбуленттілік сияқты жаһандық толқулар аясында ерекше маңызға ие болды. Сол себепті, азық-түлік жүйесін талдау және зерттеу маңызды болып табылады.

Бұл мақалада азық-түлік жүйесінің тұжырымдамасы, Қазақстандағы азық-түлік жүйесінің қазіргі жағдайы, маңызды мәселелері мен даму бағыттары талданып, зерттелді. Ауыл шаруашылығының жалпы шығарылымына әсер ететін факторларды бағалау үшін 1991-2022 жылдар Қазақстан бойынша деректер жиналып, корреляция-регрессиялық талдау жүргізілді. Қазақстандағы азық-түлік жүйесін дамыту бойынша мемлекеттік бағдарламалар, ұсыныстар қарастырылды.

Кілт сөздер: азық-түлік жүйесі, тұрақты азық-түлік жүйесі, тұтыну, тұрақтылық, аграрлық сектор, ауыл шаруашылығы, өндіріс.

Ключевые слова: продовольственная система, устойчивая продовольственная система, потребление, устойчивость, аграрный сектор, сельское хозяйство, производство.

Keywords: food system, sustainable food system, consumption, sustainability, agricultural sector, agriculture, production.

JEL classification: Q10, Q18

Кіріспе. XXI ғасырдың азық-түлік өндірісіндегі жетістіктері тұтынушы үшін азық-түлікке қол жетімділіктің едәуір артуына әкелді. Жан басына шаққандағы жаһандық азық-түлік қоры бүгінде бұрынғыдан да жоғары. Азық-түлік өндірісінің әлемдік көлемі қазір планетаның әрбір тұрғынының қажеттіліктеріне сәйкес ұтымды бөлінген жағдайда оның азық-түлік қажеттіліктерін қанағаттандыруға болатындай. Алайда, шын мәнінде, азық-түлікті бөлу тиімді болмағандықтан, әлемнің көптеген аймақтарында (әсіресе кедей мемлекеттерде) азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету мәселесі өте өткір.

Орнықты даму мақсаттарына қол жеткізу үшін орнықты ауыл шаруашылығы өндірісін дамыту, азық-түлік жүйесін жақсарту, жеткіліксіз тамақтанумен байланысты өлім-жітім санын азайту және өндіріс пен тұтынудың ұтымды үлгілерін қалыптастыру қажет (ТДМ 2, 3 және 12). Бұл мақсаттарға бүкіл әлемде тұрақты азық-түлік жүйесін қалыптастыру арқылы ғана қол жеткізуге болады.

Азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету мәселелерінде ауыл шаруашылығы саласы басты рөл атқарады. Шенеуніктер, сарапшылар және Мемлекет басшысының өзі бірнеше жыл қатарынан оның маңыздылығын арттыру туралы айтып келеді. Қасым-Жомарт Тоқаев 2023 жылғы 1 қыркүйектегі жолдауында Қазақстанның Еуразия континентінің жетекші ауыл шаруашылығы орталықтарының бірі болудың стратегиялық мақсаты туралы мәлімдеді. 2023 жылдың қыркүйегінде Германияның іскер топтарының өкілдерімен кездесу барысында Президент Қазақстан өңірлік азық-түлік хабы

болуды жоспарлап отырғанын атап өтті. Ал қазан айында Мемлекет басшысы Қауіпсіздік Кеңесінің отырысын өткізіп, онда азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етудің жүйелі мәселелері қаралды, онда Президент басты басымдық ретінде халықты қолжетімді және сапалы азық-түлікпен қамтамасыз етуді белгіледі [1]. Осы және басқа мақсаттар азық-түлік жүйесін талдаудың және қайта қараудың өзектілігін айқындайды.

Зерттеу жұмысының мақсаты – Қазақстанның азық-түлік жүйесінің жағдайын талдау және бағалау. Зерттеу жұмысында қойылған мақсатқа сәйкес келесідей міндеттер шешілді:

- «азық-түлік жүйесі» ұғымын нақтылау;
- азық-түлік жүйесінің тұжырымдамаларын анықтау;
- ҚР азық-түлік жүйесінің қазіргі жағдайына талдау жүргізу;
- эконометрикалық үлгіні қолдана отырып, көпфакторлы корреляция-регрессиялық талдау жасау.

Бұл зерттеудің теориялық және әдіснамалық негізі экономикалық теория классиктерінің ғылыми еңбектері, отандық, ресейлік және шетелдік ғалымдардың теориялық және қолданбалы әзірлемелері, ұлттық және жаһандық есептер болды. Зерттеу барысында алынған нәтижелердің негізділігі, олардың жүйелілігі мен сенімділігі, сондай-ақ талдаудың тереңдігі жұмыс шеңберінде салыстырмалы тәсілді, графикалық талдауды, жүйелік, логикалық, сандық, құрылымдық-функционалдық, статистикалық әдістерді қолдануға негізделген.

Әдебиеттік шолу. Азық-түлік жүйесі – бұл тамақ өнімдерін өндірудің, өндеудің, тасымалдаудың, сақтаудың және тұтынудың барлық кезеңдерін қамтитын жүйе. Ол сондай-ақ фермалар, базарлар, дүкендер, мейрамханалар және т.б. сияқты осы кезеңдерді қолдау үшін қажетті инфрақұрылымды қамтиды.

Тұрақты азық-түлік жүйесі – бұл азық-түлік қауіпсіздігі мен болашақ ұрпақтың тамақтануын қамтамасыз ету үшін экономикалық, әлеуметтік және экологиялық негіздер тәуекелге ұшырамайтындай етіп, барлығына азық-түлік қауіпсіздігі мен тамақтануды қамтамасыз ететін жүйе.

Азық-түлік жүйелерімен байланысты көптеген мәселелер бар, мысалы, климаттың өзгеруі, топырақтың деграляциясы, биоәртүрліліктің жоғалуы, ауа-райының күрт өзгеруі және т.б. Бұл мәселелерді шешу үшін аштықты жою, өнімділікті арттыру, топырақ сапасын жақсарту, азық-түлік шығынын азайту және т.б. сияқты кешенді шаралар қабылдау қажет [2].

Тұрақты азық-түлік жүйесінің негізгі сипаттамалары – халық арасында тамақтанудың бұзылуының кез келген түрінің төмен жиілігі, сондай-ақ жер және су ресурстарын тиімді және тұрақты пайдалану.

Зерттеушілер азық-түлік жүйелерін азық-түлік шикізаты мен жартылай фабрикаттардың түпкілікті азық-түлік өнімдеріне айналуының бірқатар кезеңдерін анықтай отырып, «азық-түлік жеткізу тізбегі» ретінде қарастырады [3]. Даниялық экономист Пер Пинstrup-Андерсен өз зерттеулерінде азық-түлік жүйелерінің жан-жақтылығы мен күрделілігін, олардың әлеуметтік-мәдени, экономикалық және экологиялық аспектілерімен байланысын көрсетеді [4].

Азық-түлік жүйесінің күрделілігін түсіну БҰҰ Қоршаған ортаны қорғау бағдарламасының (ЮНЕП) бағдарламалық менеджері Дж. Ломак: «жаһандық азық-түлік жүйелері туралы айтатын болсақ, біз тақырыпты кеңейтіп, бүкіл баға тізбегін қоса алғанда, кешенді тәсілді қолданамыз, яғни өндіріс пен тұтыну ғана емес, сонымен қатар тамақ өнеркәсібінің жұмысы, орау, көлік, бөлшек сауда және тамақтану қызметтері. Жүйені толығымен қарастыра отырып, біз проблемаларды жақсы түсінеміз және оларды жан-жақты шешеміз» [5]. Ұсынылған тәсіл жүйелік ойлауға тән синергия мен кері байланысты ескермейді.

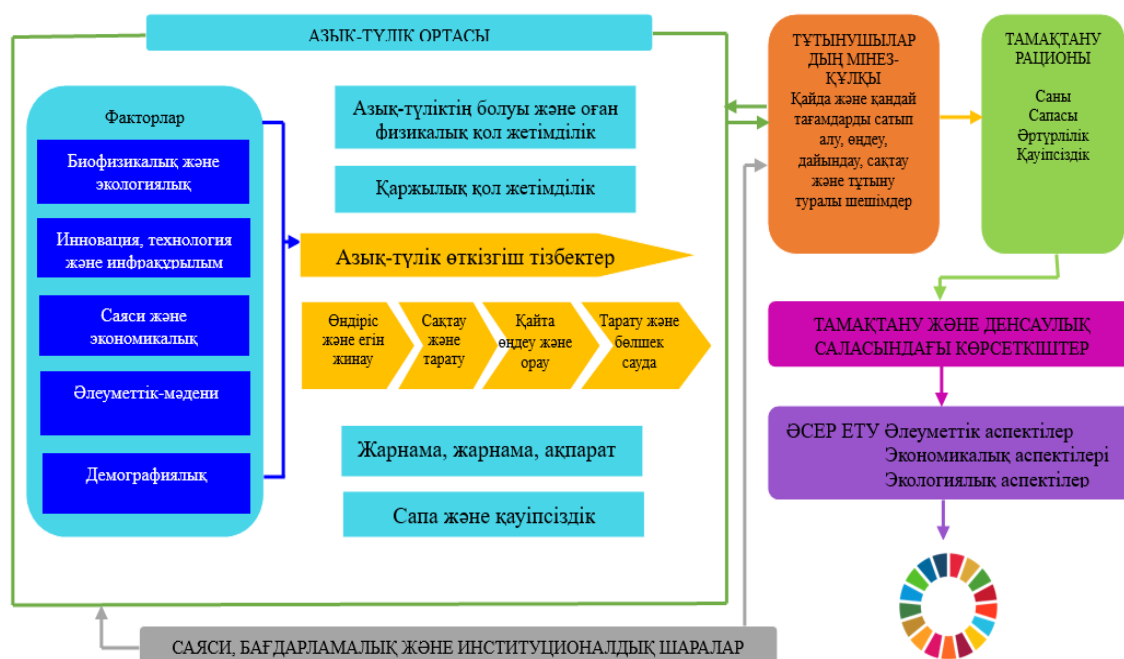
Жүйелер теориясының шеңберінде азық-түлік жүйесін күрделі жүйе ретінде қарастыруға болады, өйткені оның құрамдас бөліктерінің әрқайсысы тәуелсіз жүйе ретінде жіктелуі мүмкін. Азық-түлік жүйесін зерттеу жүйе ішіндегі адамдар мен ұйымдардың байланыстары мен өзара тәуелділігін бағалауды қамтиды, бұл жүйенің тиімділігін анықтау, сыртқы әсерлерді сандық бағалау, адамдардың мінез-құлқын түсіну; азық-түлік жүйелерінің эволюциясын түсіну, өзгерістердің (саясат, араласу немесе күйзеліс) салдарын бағалау, тәуекел нүктелері мен араласудың мақсатты нүктелерін анықтауға мүмкіндік береді [6].

Азық-түлік жүйесі оған енгізілген ішкі жүйелерден тұрады, яғни ол осы жүйенің мақсатын қамтамасыз ету үшін қажетті және жеткілікті ішкі жүйелер кешені ретінде қалыптасады: қоғамды азық-түлікпен үздіксіз, сандық, құрылымдық және сапалық қамтамасыз ету [7].

Отандық авторлар ауыл шаруашылығы саласына негізделген Қазақстандағы азық-түлік жүйесінің жұмыс істеуін ескірген технологияларды қолдану, өзгермелі экономикалық жағдайларға тез трансформациялау мүмкін еместігі, жекелеген облыстардың рентабельділігінің төмендігі, өндіріс процесінде маусымдылықтың объективті болуына байланысты қиын деп бағалайды. [8,9].

Негізгі бөлім. Соңғы жылдары бүкіл әлемде азық-түлік қауіпсіздігі мәселесінің маңыздылығы артып келеді. Коронавирустық пандемияның салдары, көптеген өндірістер тоқтатылған кезде, планета халқы үшін із-түзсіз өтпеді: жүздеген мың адам аштыққа тап болды. 2020 жылы жаһандық азық-түлік қауіпсіздігі индекcін зерттеу нәтижелері көрсеткендей, әлемнің әрбір үшінші азаматы жеткілікті тамақтануға қол жеткізе алмады.

Азық-түлік жүйесі өндіріске, саудаға, қайта өңдеуге, маркетингке, тұтынуға және кәдеге жаратуға байланысты тауарлардың және қызметтердің барлық спектрін қамтиды, олардың шығу тегі ауыл, орман немесе балық шаруашылығымен байланысты, оның ішінде өндірістің қажетті факторлары және әр кезеңде алынған өнімдер. Азық-түлік жүйесінің негізгі құрамдас бөліктері азық-түлік жеткізу тізбегі, азық-түлік ортасы және тұтынушылардың мінез-құлқы болып табылады (1-сурет).

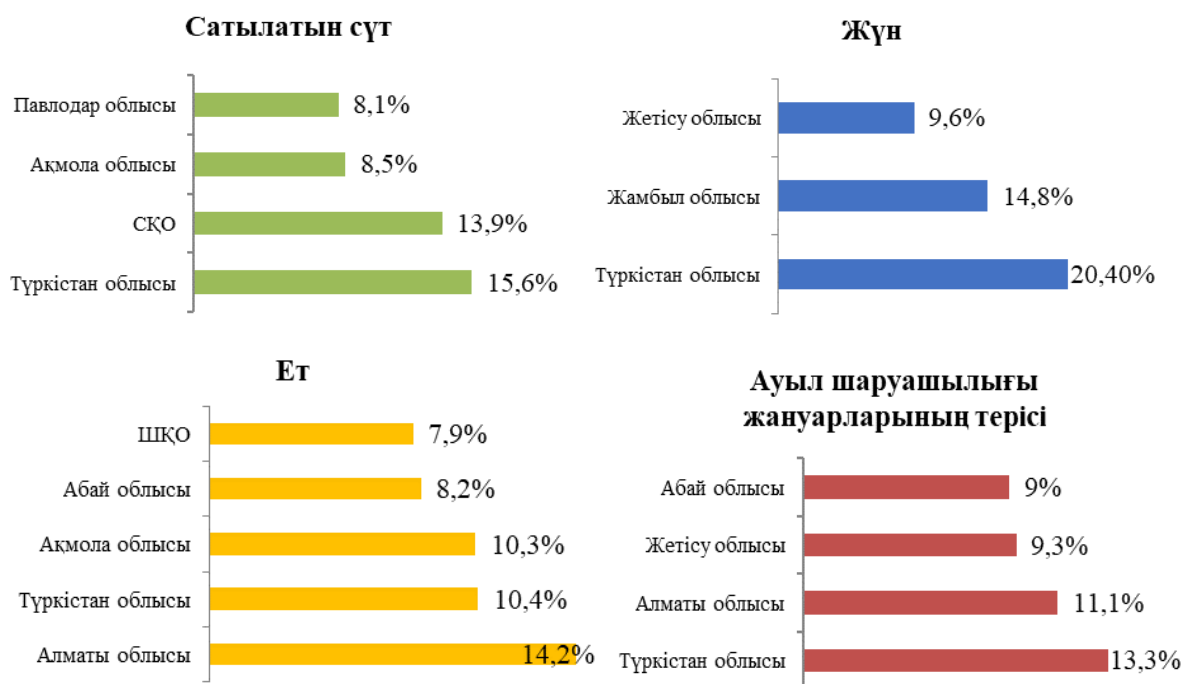
1-сурет – Азық-түлік жүйелерінің тұжырымдамасы
Ескертпе – [10] дереккөзі негізінде авторлармен құрастырылған

Азық-түлік қауіпсіздігінің жаһандық индекcі дамушы және дамыған елдердегі азық-түлік қауіпсіздігінің қозғаушы күштерін өлшейтін 68 сапалық және сандық көрсеткіштер негізінде қалыптасады. Азық-түлік қауіпсіздігі төрт негізгі параметр бойынша бағаланады: қолжетімділік, ассортимент, сапа және қауіпсіздік, тұрақтылық және бейімделу.

Азық-түлікке қол жеткізу және аштық жағдайы әлемнің әр түкпірінде болған бірқатар табиғи апаттарға, сондай-ақ соңғы жылдары болған қарулы қақтығыстарға байланысты күшейе түсті. Осы оқиғалардың барлығы сауда еркіндігінің әлсіреуіне және көптеген елдерде әлеуметтік қорғау жүйесін қаржыландырудың мүмкін еместігіне әкелді. Нәтижесінде бүкіл әлемдегі адамдарға тамақ беру қиынға соқты. 2022 жылы әлемде 2,4 миллиард адам немесе халықтың 29,6% - ы азық-түлікке тұрақты қол жеткізе алмады. Ал жаһандық азық-түлік қауіпсіздігі индекcінің соңғы зерттеуіне сәйкес, 2022 жылы 113 елде, әлемде аштық саны 811 миллион адамды құрады. Тұтастай алғанда, жаһандық азық-түлік қауіпсіздігі индекcі үшінші жыл қатарынан азық-түлік ортасының нашарлауын көрсетеді, бұл әлемдік азық-түлік қауіпсіздігіне қауіп төндіреді [11].

Қазақстан азық-түлік өнімдерін ғана емес, оларды өндіру үшін пайдаланылатын шикізатты да өндіреді. Ауыл шаруашылығы министрлігінің мәліметінше, 2022 жылы елімізде 3 975,3 мың тонна

тауарлық сүт, 1 240,6 мың тонна ет, 41,5 мың тонна жүн және 11 407 022 дана ауыл шаруашылығы жануарларының терісі өндірілген.

2-сурет – Қазақстандағы ауыл шаруашылығы өнімдерін өндіруші негізгі өңірлер

Ескертпе – [12] дереккөзі негізінде авторлармен құрастырылған

Егер сүт өндіруді қарастыратын болсақ, АШМ деректеріне сәйкес, Қазақстан өз қажеттіліктерін 80% -ға жабады. Алайда, сала сарапшыларының пікірінше, тіпті бұл көлемдер елдің азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету үшін жеткіліксіз.

Жалпы, азық-түлік тауарларының негізгі түрлері бойынша - 29 тауар, оның ішінде әлеуметтік маңызы бар азық-түлік тауарлары бойынша - 19 тауар, отандық өндіріс есебінен ішкі нарықтың қамтамасыз етілуі 80% және одан да көп құрайды.

29-дан 12 өнім түрі 100% және одан да көп қамтамасыз етілген – нан, макарон өнімдері, картоп, қызанақ, күріш, қой еті, тауық жұмыртқасы, бидай ұны, қарақұмық, тұз, күнбағыс майы, сиыр еті. 11 азық-түлік өнімдері бойынша қамтамасыз етілу 80% және одан да көп – сүт, қияр, сәбіз, қырыққабат, пияз, бұрыш, қызылша, жылқы еті, шошқа еті, ашытылған сүт өнімдері, сары май.

2022 жылы Қазақстан азық-түлік қауіпсіздігінің жаһандық индексіне 5 пунктке көтеріліп, 32-орынға ие болды. Индекс 72,1 баллды құрады – бұл Венгрия (71,4 балл), Оңтүстік Корея (70,2 балл), Малайзия (69,9 балл) және Түркия (65,3 балл).

Зерттеу барысында Қазақстанның жабдықтаудың жеткіліктілігін қамтамасыз ету (62 пунктке жақсарту), азық-түлік қауіпсіздігі және қолжетімділік саласындағы саясат бойынша міндеттемелер (51 пунктке жақсарту), ауыл шаруашылығы өнімдерінің саудасы (22 пунктке жақсарту) бойынша елеулі жақсартулары атап өтілді.

Алайда, экономикалық зерттеулер институтының [13] сарапшылары Қазақстанның индекстегі позициясының жақсарғанына қарамастан, әлсіз жағы тамақ өнімдеріне орташа бағаның өзгеруі болып табылатынын, ол бойынша Қазақстан 97-орында тұрғанын, нәтижесінде қолжетімділік бойынша позиция 49-орынға дейін төмендегенін атап өтті.

2019-2022 жылдары азық-түлік бағасының өсуіне және геосаяси жағдайға байланысты «Қолжетімділік» мәні 71,9-дан 69 пунктке дейін күрт төмендеді.

2022 жылы елдегі көптеген өнімдердің бағасы өзгерді. 2023 жылы кейбір өнімдердің бағасы көтерілді. Жыл басынан бері сүт 13,4%-ға қымбаттады, сәйкесінше басқа сүт өнімдерінің бағасы өсті, кейбір көкөністер де қымбаттады, мысалы, қырыққабат пен сәбіз, ет бағасы да өзгерді.

**Кейбір әлеуметтік маңызы бар өнімдердің орташа бағасының өзгеруі
(2023 жыл қаңтар-қараша)**

Атауы	Бағасы	Өзгеруі
Бидай наны	187	+2,4
Бидай ұны (бірінші сұрып)	241	-0,4
ұнтақталған, жылтыратылған күріш	480	+38,5
Қарақұмық	327	-35,8
Макарон	317	+7,1
1 санатты жұмыртқалар	517	+8,4
Пастерленген сүт 2,5% (литр)	385	+13,4
Кефир 2,5%	416	+12,9
Сүзбе	2116	+9,1
Түйіршіктелген қант (бірінші сұрып)	415	-12,9
Ақ кырыққабат	152	+50,6
Сәбіз	172	+18,7
Тұздалмаған сары май	3884	+12
Сиыр еті	2498	+7,9
тауық еті	1246	+0,4

Ескертпе – [14] дереккөзі негізінде авторлармен құрастырылған

Ұлттық статистика бюросының (ҚР ҰСБ) деректері бойынша [14] 2022 жылы АӨК өнімінің импорты 5 5,8 млрд (2021 жылы – 4 4,6 млрд) құрады. Импорт құрылымында 70% өңделген өнімге - \$4,1 млрд, 26% өсімдік шаруашылығы өніміне - \$1,5 млрд, 4% мал шаруашылығы өніміне - 0 0,3 млрд. Олардың негізгі үлесін қант қамысы немесе қызылша, ұн кондитерлік өнімдері, су мен сусындар, құс еті және қосалқы өнімдер құрады, шоколад, күнбағыс майы, ірімшіктер мен сүзбе, шұжық өнімдері, жемістер, жаңғақтар, кондитерлік өнімдер, сүт және кілегей және т. б. құрайды.

Азық-түлік тауарлары импортының едәуір көлемі ЕАЭО елдеріне тиесілі, оның шеңберінде тауарлардың еркін қозғалысы қамтамасыз етіледі. Сондай - ақ, Ресей Федерациясына қарсы халықаралық санкциялар Ресей Федерациясының Орталық Азия мен ҚР елдеріне экспортын қайта бағдарлау қаупін арттырды.

ҰСБ деректеріне сәйкес, 2022 жылы 2021 жылмен салыстырғанда ЕАЭО елдерінен АӨК қайта өңделген өнімінің импорты 20%-ға \$2217 млн-нан \$2656 млн-ға дейін артты, оның ішінде Ресей Федерациясынан \$1975,8 млн-нан \$2346,8 млн-ға дейін 19% - ға ұлғайды.

Сонымен қатар, табиғи-климаттық жағдайларға байланысты Қазақстан экзотикалық жемістер (ананас, банан, апельсин, мандарин, кокос және т.б.), мұхиттық балық түрлері және теңіз өнімдері сияқты өнім түрлерін импорттауға мәжбүр.

Жоғарыда аталған тауарлар бірінші қажеттіліктегі азық-түлік тауарлары болып табылмайды және оларды сатып алу және өткізу нарықпен сұраныс пен ұсыныстың теңгерімі негізінде реттеледі, бұл белгілі бір тетікті енгізуді талап етпейді.

Ауыл шаруашылығының жалпы шығарылымына әсер ететін факторларды бағалау үшін 1992-2022 жылдар Қазақстан бойынша деректер Ұлттық статистика бюросынан жиналды.

Тәуелді үлгі айнымалысы – ауыл шаруашылығы өнімдерінің (қызметтерінің) жалпы шығарылымы, млн тг.

Тәуелсіз айнымалылар ретінде келесі көрсеткіштер таңдалды:

- x_1 – Дәнді (күрішті қосқанда) және бұршақты дақылдар (тазалағаннан кейінгі салмақта), центнер;
- x_2 – Ірі қара мал, мың бас;
- x_3 – Ет (тірі салмақта), мың тонна;
- x_4 – Жүн өндіру, мың тонна;
- x_5 – Сүт өндіру, мың тонна;
- x_6 – Жұмыртқа өндіру, млн. дана;
- x_7 – Жалпы егістік алқабы, гектар;
- x_8 – Жұмыспен қамтылған халық, мың адам;

- x_9 – мақта өндіру, мың тонна;
- x_{10} – тамақ өнімдерін өндіру, млн. теңге;

Ауыл шаруашылығы өнімдерінің (көрсетілетін қызметтерінің) жалпы шығарылымы факторларын талдау үшін индикаторлардың таралуын қарау үшін орташа, стандартты ауытқу, минимум және максимум мәндерін қамтитын сипаттамалық статистика қолданылды (2-кесте).

2-кесте

Сипаттамалық статистика

Айнымалы	Бақылаулар саны	Орташа	Стандартты ауытқу	Минимум	Максимум
y	31	1858031,4	361280,54	77,82	7515433,45
x1	31	10,67	0,50	5	16,9
x2	31	6214,79	284,82	3957,9	9592,4
x3	31	1591,26	71,08	1054,1	2573,1
x4	31	42,39	3,83	22,3	104,4
x5	31	4883,94	142,77	3334,5	6247,20
x6	31	3224,58	238,91	1262,4	5591,4
x7	31	22232,56	952,34	15285,3	34935,5
x8	31	7581,85	164,19	6105,4	8807,1
x9	31	312,89	15,31	161,6	467,1
x10	31	657029,37	115325,11	50,46	2287783

Ескертпе – авторлармен құрастырылған

Тәуелсіз айнымалылар арасындағы мультиколлинеарлықты жою үшін корреляциялық матрица құрамыз (3-кесте). Корреляция коэффициенттерінің мәні (-1) - ден (+1) аралықта жатыр. Көрсеткіштің оң мәні айнымалылар арасындағы тікелей байланысты көрсетеді, теріс – кері (бір айнымалының өсуімен екіншісі азайған кезде). Чеддок шкаласы бойынша байланыстың тығыздығының сандық өлшемі мен сапалық сипаттамасы келесідей: 0,1-0,3 әлсіз; 0,3-0,5 орташа; 0,5-0,7 елеулі; 0,7-0,9 жоғары; 0,9-0,99 өте жоғары.

3-кесте

Корреляциялық матрица*

	y	x1	x2	x3	x4	x5	x6	x7	x8	x9	x10
y	1										
x1	0,44	1									
x2	0,27	-0,01	1								
x3	0,35	-0,07	0,95	1							
x4	-0,19	-0,25	0,86	0,83	1						
x5	0,65	0,32	0,79	0,74	0,43	1					
x6	0,82	0,45	0,60	0,63	0,22	0,87	1				
x7	-0,13	-0,31	0,86	0,85	0,97	0,41	0,22	1			
x8	0,83	0,48	0,44	0,45	0,04	0,81	0,93	0,05	1		
x9	0,15	0,39	-0,21	-0,34	-0,38	0,15	0,14	-0,49	0,30	1	
x10	0,99	0,47	0,24	0,31	-0,24	0,66	0,83	-0,19	0,85	0,20	1

Ескертпе – авторлармен құрастырылған

Мультиколлинеарлық – тәуелсіз айнымалылардың корреляциясы, бұл жалпы нәтижені бағалау мен талдауды қиындатады. Тәуелсіз айнымалылар бір-бірімен корреляцияланған кезде, олар мультиколлинеарлықтың пайда болуы туралы айтады.

Корреляция коэффициенті 0,7-ден жоғары болса, екі айнымалы бір-бірімен сызықтық қатынаста болғанда коллинеар болады.

Корреляциялық талдау көрсеткендей, айнымалылар арасында x_2 - x_3 (ірі қара мал – ет (тірі салмақта)), x_2 - x_4 (ірі қара мал – жүн), x_2 - x_5 (ірі қара мал – сүт), x_2 - x_7 (ірі қара мал – жалпы егістік алқабы), x_3 - x_4 (ет (тірі салмақта) – жүн), x_3 - x_5 (ет (тірі салмақта) – сүт), x_3 - x_7 (ет (тірі салмақта) – жалпы егістік алқабы), x_4 - x_7 (жүн – жалпы егістік алқабы), x_5 - x_6 (сүт – жұмыртқа), x_5 - x_8 (сүт – жұмыспен қамтылған халық), x_6 - x_8 (жұмыртқа – жұмыспен қамтылған халық), x_6 - x_{10} (жұмыртқа –

тамақ өнімдерін өндіру), x_8-x_{10} (жұмыспен қамтылған халық – тамақ өнімдерін өндіру) айнымалылары арасында мультиколлинеарлық бар, спецификация қателерін болдырмау үшін бұл айнымалылар бір модель шеңберінде пайдаланылмайды. x_2-x_3 , x_4-x_7 көрсеткіштері арасындағы ең жоғары корреляция коэффициенті. Бұл негізінен Қазақстанда мал шаруашылығының дамығандығын көрсетеді.

Чеддок шкаласы бойынша талдайтын болсақ, ауыл шаруашылығы өнімдерінің (көрсетілетін қызметтерінің) жалпы шығарылымына (y) тамақ өнімдерін өндіру (x_{10}) әсері өте жоғары, жұмыртқа өндіру (x_6) мен жұмыспен қамтылған халық (x_8) әсері жоғары, сүт өнімін өндіру (x_5) әсері елеулі, дәнді (күрішті қосқанда) және бұршақты дақылдар (тазалағаннан кейінгі салмақта) (x_1) мен тірі салмақтағы ет өндіру (x_3) әсері орташа екенін көруге болады.

Көп факторлы регрессиялық модель құрамыз. Регрессия теңдеуінің коэффициенттерін анықтаймыз.

$$y = \beta_0 + \beta_1x_1 + \beta_2x_2 + \beta_3x_3 + \beta_4x_4 + \beta_5x_5 + \beta_6x_6 + \beta_7x_7 + \beta_8x_8 + \beta_9x_9 + \beta_{10}x_{10} \quad (1)$$

4-кесте

Регрессияны құру нәтижелері

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
X1	23981.00	21583.88	1.111060	0.2791
X2	2.091927	252.4781	0.008286	0.9935
X3	882.0659	695.6648	1.267947	0.2187
X4	-2189.058	18337.60	-0.119375	0.9061
X5	-143.2564	251.5266	-0.569548	0.5750
X6	-293.0023	132.2658	-2.215254	0.0379
X7	5.572357	51.70471	0.107773	0.9152
X8	85.24904	198.9633	0.428466	0.6727
X9	46.58084	855.1326	0.054472	0.9571
X10	3.399075	0.314996	10.79085	0.0000
C	-1094328.	1275208.	-0.858157	0.4005
R-squared	0.993794	Mean dependent var	2096255.	
Adjusted R-squared	0.990839	S.D. dependent var	2394101.	
S.E. of regression	229150.0	Akaike info criterion	27.78843	
Sum squared resid	1.10E+12	Schwarz criterion	28.29227	
Log likelihood	-433.6149	Hannan-Quinn criter.	27.95544	
F-statistic	336.2817	Durbin-Watson stat	1.402013	
Prob(F-statistic)	0.000000			

Ескертпе – авторлармен құрастырылған

Ең кіші квадраттар әдісімен алынған көп факторлы модель келесідей болады:

$$y = -1210414,84 + 24315,44 x_1 + 14,36x_2 + 954,22x_3 - 4658,19x_4 - 151,42x_5 - 281,75x_6 + 5,45x_7 + 96,95x_8 + 16,03x_9 + 3,33x_{10} \quad (2)$$

Теңдеудің коэффициенттері әр фактордың басқа фактор өзгеріссіз қалғанда тиімді көрсеткішке сандық әсерін көрсетеді. Дәнді (күрішті қосқанда) және бұршақты дақылдардың (тазалағаннан кейінгі салмақта) 1 центнерге өзгеруі АШӨ жалпы шығарылымының 24315,44 артуына әкеледі, ірі кара мал басының 1 бірлікке өзгеруі, АШӨ жалпы шығарылымының 14,36 бірлікке артуына әкеледі, жүн шығарылымының 1 тоннаға өзгеруі АШӨ жалпы шығарылымының 954,22 тоннаға артуына әкеледі, сүт, жұмыртқа шығарылымының 1 бірлікке өзгеруі АШӨ жалпы шығарылымының сәйкесінше 4658,19 және 151,42 бірлікке азаюына әкеледі, жалпы егістік алқабының 1 гектарға өзгеруі АШӨ жалпы шығарылымының 281,75 гектарға азаюына әкеледі, жұмыспен қамтылған халықтың 1 бірлікке өзгеруі АШӨ жалпы шығарылымының 96,95 бірлікке артуына әкеледі, мақта ментамақ өнімдерін өндірудің 1 бірлікке өзгеруі АШӨ жалпы шығарылымының сәйкесінше 16,03 және 3,33 бірлікке артуына әкеледі.

Теңдеудің жалпы сапасын тексеру үшін Фишердің F-статистикасы қолданылады. Ол үшін R^2 детерминация коэффициентінің мәнділігін тексереміз.

Жалпы сапасын анықтау үшін, $H_0: R^2 = 0$

Сәйкес F-статистика келесі формуламен анықталады:

$$F_{ст} = 336,28; F_{кр} = 2,35$$

$F_{ст} > F_{кр}$, гипотеза қабылданбайды, R^2 детерминация коэффициенті статистикалық мәнді, теңдеудің сапасы жақсы, сенімді деп қорытынды жасай аламыз.

Қалдықтарды автокорреляцияның бар-жоғына тексереміз. Ол үшін Дарбин-Уотсон статистикасының мәнін табамыз. Дарбин-Уотсон сынағы регрессия моделінің қалдық векторында бірінші ретгі автокорреляцияның болмауы туралы гипотезаны тексеру үшін қолданылады.

$$DW = \frac{\sum (e_i - e_{i-1})^2}{\sum e_i^2} \quad (3)$$

$$DW = 1,35$$

Дарбин-Уотсон кестесіне сәйкес маңыздылық деңгейінің 5% үшін d_L және d_U маңызды нүктелерін анықтаймыз.

$$m = 10 \text{ және } n = 31 \text{ үшін: } d_L = 0,712; d_U = 2,363.$$

Дарбин-Уотсон мәні $d_L < DW < d_U$ белгісіздік аймағында жатқандықтан автокорреляцияның бар-жоғы жайлы айта алмаймыз.

Қорытынды. Қазақстандағы азық-түлік жүйесіндегі мәселелерді шешу және елдің азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету үшін Қазақстан жер құнарлылығын арттыру, су үнемдейтін және энергия тиімді технологияларды енгізу, процестерді цифрландыру мен автоматтандыру, аграрлық секторда кооперация мен интеграцияны дамыту, инвестициялар мен экспортты ынталандыру, шағын және орта бизнесті қолдау, халық үшін азық-түліктің қолжетімділігі мен сапасын жақсарту, ғылым мен инновацияны дамыту, халықаралық ынтымақтастық пен су дипломатиясын нығайту қажет. Осы шараларды іске асыру үшін Қазақстан Республикасының азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етудің 2022-2024 жылдарға арналған жоспарын бекітті, сондай-ақ БҰҰ-ның Азық-түлік жүйелері жөніндегі саммитіне қатысты, онда осы саладағы өз бастамалары мен жетістіктерін ұсынды.

Тұрақты азық-түлік жүйесін құру үшін қабылдануы мүмкін кейбір шараларға мыналарды жатқызуға болады:

- Су, жер және энергия сияқты ресурстарды пайдалану тиімділігін арттыру.
- Өндіріс, өңдеу, тасымалдау және тұтыну кезінде азық-түлік шығындарын азайту.
- Топырақтың өнімділігі мен сапасын арттыру.
- Органикалық егіншілік және агроэкология сияқты тұрақты өндіріс әдістерін дамыту.
- Жергілікті фермерлер мен базарларды қолдау.
- Тұрақты тасымалдау және логистикалық жүйелерді дамыту.
- Тұрақты тамақтану және азық-түлік қауіпсіздігі саласындағы хабардарлық пен білім беруді арттыру.

Сонымен қатар, азық-түлікке қолжетімділікті қамтамасыз етудің келесідей жолдарын ұсынуға болады:

- Ауыл шаруашылық саласына мемлекеттік қолдау көрсететін бағдарламалар санын арттыру қажет;
- Экономикалық қолжетімділікті арттыру мақсатында кәсіпкерлікті жандандыру негізінде халықтың табысын арттыру, осы мақсатта пәрменді тетіктер мен ынталандырулар қажет;
- Жастарды жұмыспен қамтуға жәрдемдесу жөніндегі мемлекеттік бағдарламаларды әзірлеу;
- Әлеуметтік тәуекелдерді бейтараптандыру үшін азық-түлік себетінің бағалау әдістемесін қайта қарау қажет [15].

Корреляция-регрессиялық талдау нәтижесінде ауыл шаруашылығының жалпы шығарылымына тамақ өнімдерін өндіру, жұмыртқа өндіру және жұмыспен қамтылған халық әсері жоғары деп болжай аламыз. Фишер статистикасы бойынша статистикалық теңдеудің сапасы жақсы, сенімді деп қорытынды жасай аламыз. Дарбин-Уотсон статистикасы нәтижесінде үлгіде автокорреляцияның бар екендігін көре аламыз.

Елімізді өз өнімдерімен қамтамасыз етудегі келешекке келетін болсақ, вице-министр Қазақстанның ішкі және сыртқы нарықтарда белгілі бір тапшылығы мен сұранысы бар өнім түрлерін өндіруге баса назар аударылатынын, шикізат базасы бар екенін, сондай-ақ оларды табиғи-климаттық жағдайларды ескере отырып өндіру мүмкіндігі бар екенін атап өтті.

Бізде импортқа тәуелділігі жоғары өнімдердің алты түрін - алма, құс еті, шұжық өнімдері, ірімшік және сүзбе, қант, балық, сондай-ақ экспорты бойынша әлеуеті жоғары ауыл шаруашылығы өнімдері – сиыр еті, қой еті, өсімдік майы, астық өңдеу өнімдері өндіру саладағы даму басымдығы болып табылады.

Сүт өндірісін ұлғайту мақсатында Солтүстік Қазақстан облысының АӨК-дегі ірі өнеркәсіптік инвестициялық жобаларды қаржыландыру бойынша табысты тәжірибесінің таралымы жүргізіліп жатыр.

Биылғы жылдың өзінде бұл мақсаттарға 100 млрд теңге бөлінді, бұл шамамен 65 тауарлық-сүт фермасының құрылысын қаржыландыруға және соның салдарынан сүт өндіру көлемін кемінде 373 мың тоннаға арттыруға мүмкіндік береді. Қаражат 11 облыс бойынша бөлінген. 2024 жылы Бағдарламаны іске асыруға 100 млрд теңге бөлу жоспарлануда.

Мемлекет басшысының тапсырмасы бойынша келесі жылдан бастап СҚО-ның ірі сүт-тауар фермаларының құрылысын қаржыландыру жөніндегі тәжірибесі құс фабрикаларын, көкөніс қоймаларын және ет мал шаруашылығы кәсіпорындарын және суару жобаларын салуға да таратылатын болады.

Үкіметтің мәліметінше, жақында резервтен ауыл шаруашылығы тауарын өндірушілерге қолдау көрсету үшін 30 млрд теңге бөлінді. Абай, Жетісу, Ақмола, Алматы, Шығыс Қазақстан, Жамбыл, Батыс Қазақстан, Маңғыстау, Павлодар және Солтүстік Қазақстан облыстарының бюджеттеріне асыл тұқымды мал шаруашылығын дамытуды, мал шаруашылығы өнімінің өнімділігі мен сапасын арттыруды субсидиялауға берілетін ағымдағы нысаналы трансферттер түрінде аударуға қаражат бөлінеді.

Жалпы ағымдағы жылы агроөнеркәсіптік кешенді субсидиялауға Үкімет барлық көздерден 494 млрд теңге бөлді. Жақын арада инвестициялық субсидиялауға және кредиттер мен лизинг бойынша пайыздық мөлшерлемені субсидиялауға қосымша 30 млрд теңге бөлу жоспарлануда.

Мемлекет басшысының тапсырмасы бойынша ҚР-ның 2022-2024 жылдарға арналған азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету жоспары қабылданды, ол егіс алқаптарын ұлғайтуды, басым ауыл шаруашылығы дақылдарының өнімділігін арттыруды, мал басы мен мал шаруашылығының өнімділігін арттыруды көздейді. Жоспар сонымен қатар азық-түлік қауіпсіздігінің үш критерийін анықтайды: азық-түліктің физикалық қолжетімділігі; азық-түліктің экономикалық қолжетімділігі және тамақ өнімдерінің қауіпсіздігі.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. ҚР Президенті Қ.К.Тоқаевтың «Әділетті Қазақстанның экономикалық бағдары» атты Қазақстан халқына Жолдауы [Электронды ресурc]. – URL: <https://www.akorda.kz/kz/memleket-basshysy - kasym - zhomart – tokaevty n – adiletti – kazakstannyn – ekonomikalyk - bagdary - atty - kazakstan-halkyna-zholdauy-18333>
2. The Food and Agriculture Organization (FAO) [Electronic resource]. – URL: <https://www.fao.org/about/about-fao/en>
3. M. Grant. A food systems approach for food and nutrition security // Sight and Life. – 2015. – №29(1).– P. 85.
4. P. Pinstrup-Andersen. Nutrition-sensitive food systems: from rhetoric to action. – Lancet, 2021. – 376 p.
5. UNEP, Food systems hold key to ending world hunger [Electronic resource]. – URL: <https://www.unep.org/news-and-stories/story/foodsystems-hold-key-ending-world-hunger>
6. P. Alarcon and others. The Importance of a Food Systems Approach to Low and Middle Income Countries and Emerging Economies: A Review of Theories and Its Relevance for Disease Control and Malnutrition // Frontiers in Sustainable Food Systems. – 2021. – №5. – P. 3.
7. Пшеницева А.И. Мировая продовольственная система. – Саратов: ФГБОУ ВО Саратовский ГАУ, 2016. – 96 с.
8. Тинасилов М.Д. Инновационная экономика в странах Центральной Азии (на примере Казахстана и Кыргызстана): теория, методология, практика.- Алматы: КазНТУ, 2012. – 245 с.
9. Ильина З.М. Устойчивость развития продовольственной системы: методические аспекты // Весці нацыянальнай акадэміі навук Беларусі. Серія аграрных навук. – 2013. -№2. – С. 9-19.

10. HLPE. 2017. Nutrition and food systems. A report by the High Level Panel of Experts on Food Security and Nutrition of the Committee on World Food Security, Rome. [Electronic resource]. – URL: http://www.fao.org/fileadmin/user_upload/hlpe/hlpe_documents/HLPE_Reports/HLPE-Report-12_EN.pdf
11. The Global Food Security 2022 [Electronic resource]. – URL: <https://impact.economist.com/sustainability/project/food-security-index#introduction>
12. Министерство сельского хозяйства Республики Казахстан [Электронный ресурс]. – URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/moa?lang=ru>
13. Индекс продовольственной безопасности-2022. 03.10.2022 [Электронный ресурс]. – URL: https://economy.kz/ru/Novosti_instituta/id=5250
14. Ұлттық статистика бюросы ҚР Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі [Электронды ресурс]. – URL: <https://stat.gov.kz/>
15. Мурабилдаева Р.А., Бимендиева Л.А., Кондыбаева С.К. Қазақстанның азық-түлік қауіпсіздігі: тұжырымдамалық тәсілдері мен қазіргі жағдайы // Қазақ экономика, қаржы және халықаралық сауда университетінің ЖАРШЫСЫ. – 2023. – №4 (53). – 129-136 б.

REFERENCES

1. KR Prezidenti K.K.Tokaevtyн «Adiletti Kazakhstannyn ekonomikalyk bagdary» atty Kazakhstan halqyna Joldaуy [Address of the President of the Republic of Kazakhstan K. K. Tokayev to the people of Kazakhstan «Economic orientation of Fair Kazakhstan»] Elektronnyy resurs]. – URL: <https://www.akorda.kz/kz/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevtyн-adiletti-kazakstannyn-ekonomikalyk-bagdary-atty-kazakstan-halkyna-zholdaуy-18333> [in Kazakh].
2. The Food and Agriculture Organization (FAO) [Electronic resource]. – URL: <https://www.fao.org/about/about-fao/en>
3. M. Grant. A food systems approach for food and nutrition security // Sight and Life. – 2015. – №29 (1). – P. 85.
4. P. Pinstруп-Andersen. Nutrition-sensitive food systems: from rhetoric to action. – Lancet, 2021. – 376 p.
5. UNEP, Food systems hold key to ending world hunger [Electronic resource]. – URL: <https://www.unep.org/news-and-stories/story/foodsystems-hold-key-ending-world-hunger>
6. P. Alarcon and others. The Importance of a Food Systems Approach to Low and Middle Income Countries and Emerging Economies: A Review of Theories and Its Relevance for Disease Control and Malnutrition // Frontiers in Sustainable Food Systems. – 2021. – №5. – P. 3.
7. Pshenceva A.I. Mirovaja prodovol'stvennaja sistema [The world food system]. – Saratov: FGBOU VO Saratovskij GAU, 2016. – 96 s [in Russian].
8. Tinasilov M.D. Innovacionnaja jekonomika v stranah Central'noj Azii (na primere Kazahstana i Kyrgyzstana): teorija, metodologija, praktika [Innovative economy in Central Asian countries (using the example of Kazakhstan and Kyrgyzstan): theory, methodology, practice] – Almaty: KazNTU, 2012. – 245 s [in Russian].
9. Il'ina Z.M. Ustojchivost' razvitija prodovol'stvennoj sistemy: metodicheskie aspekty [Sustainability of food system development: methodological aspects] // Vesci nacyjanal'naj akademii navuk Belarusi. Serija agrarnyh navuk. – 2013. - №2. – S. 9-19 [in Russian].
10. HLPE. 2017. Nutrition and food systems. A report by the High Level Panel of Experts on Food Security and Nutrition of the Committee on World Food Security, Rome. [Electronic resource]. – URL: http://www.fao.org/fileadmin/user_upload/hlpe/hlpe_documents/HLPE_Reports/HLPE-Report-12_EN.pdf
11. The Global Food Security 2022 [Electronic resource]. – URL: <https://impact.economist.com/sustainability/project/food-security-index#introduction>
12. Ministerstvo sel'skogo hozyajstva Respubliki Kazahstan [Ministry of Agriculture of the Republic of Kazakhstan] [Elektronnyj resurs] – URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/moa?lang=ru> [in Russian].
13. Indeks prodovol'stvennoj bezopasnosti-2022 [Food Security Index-2022] [Elektronnyj resurs]. – URL: https://economy.kz/ru/Novosti_instituta/id=5250 [in Russian].

14. Ultyk statistika burosy KR Strategialyk josparlau jane reformalar agenttigi [Bureau of National Statistics Agency of the Republic of Kazakhstan for Strategic Planning and reforms] [Elektrondy resurs]. – URL: <https://stat.gov.kz/> [in Kazakh].

15. Murabildayeva R.A., Bimendiyeva L.A., Kondybayeva S.K. Kazakstannyn azyk-tulik kauipsizdigi: tuzhyrymdamalyk tasilderi men kazirgi zhagdajy [Food security of Kazakhstan: conceptual approaches and current state] // Kazak ekonomika, karczhy zhane halykaralyk sauda universitetinin ZHARSHYSY. – 2023. – №4 (53). – 129-136 b. [in Kazakh].

Сырбек П.Н., Бимендиева Л.А., Мурабилдаева Р.А.

АНАЛИЗ СОВРЕМЕННОГО СОСТОЯНИЯ ПРОДОВОЛЬСТВЕННОЙ СИСТЕМЫ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Аннотация

Продовольственные системы лежат в основе повестки дня устойчивого развития до 2030 года и являются важным фактором в достижении Целей устойчивого развития (ЦУР). В настоящее время способ производства и потребления продуктов питания влияет на здоровье и благополучие населения, окружающую среду и природные ресурсы, вызывая опасения по поводу утраты биоразнообразия, нагрузки на водные ресурсы, обезлесения, увеличения выбросов парниковых газов, расходов на продукты питания и пищевых отходов. Неравенство и дисбаланс во всей продовольственной системе возникают из-за неспособности людей получить доступ к рынкам, а также из-за слабости переговорных способностей участников производственной цепочки и трудностей с доступом бедных слоев городского и сельского населения к питательной и разнообразной пище. Обеспечение продовольственной безопасности всегда было приоритетной задачей в любом штате. Однако в последние годы эта проблема приобрела особое значение на фоне глобальных потрясений, таких как пандемия коронавируса, спад мировой экономики, изменение климата и растущая геополитическая турбулентность. По этой причине анализ и изучение продовольственной системы являются ключевыми.

В данной статье проанализированы и исследованы концепция продовольственной системы, современное состояние продовольственной системы в Казахстане, важнейшие проблемы и направления развития. Для оценки факторов, влияющих на валовой выпуск сельского хозяйства, были собраны данные по Казахстану за 1991-2022 годы и проведен корреляционно-регрессионный анализ. Рассмотрены государственные программы, предложения по развитию продовольственной системы в Казахстане.

Syrbek P., Bimendiyeva L., Murabildayeva R.

ANALYSIS OF THE CURRENT STATE OF THE FOOD SYSTEM IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Annotation

Food systems are at the heart of the 2030 Agenda for Sustainable Development and are an important factor in achieving the Sustainable Development Goals (SDGs). Currently, the way food is produced and consumed affects the health and well-being of the population, the environment and natural resources, raising concerns about loss of biodiversity, pressure on water resources, deforestation, increased greenhouse gas emissions, food costs and food waste. Inequalities and imbalances throughout the food system arise from the inability of people to access markets, as well as from the weak bargaining abilities of participants in the production chain and difficulties in accessing nutritious and diverse food for the urban and rural poor. Ensuring food security has always been a priority in any state. However, in recent years, this issue has become particularly important against the background of global shocks such as the coronavirus pandemic, the global economic downturn, climate change and growing geopolitical turbulence. For this reason, the analysis and study of the food system are key.

This article analyzes and explores the concept of the food system, the current state of the food system in Kazakhstan, the most important problems and directions of development. To assess the factors affecting gross agricultural output, data for Kazakhstan for 1991-2022 were collected and a correlation and regression analysis was carried out. The state programs and proposals for the development of the food system in Kazakhstan were considered.

DOI 10.52260/2304-7216.2024.3(56).5
 ЭОЖ 338.31:553.04 (574)
 FTAMP 06.75

Б.Т.Череева*, PhD, доцент м.а.¹
 Б.Т. Бейсенғалиев, Э.Ф.Д., профессор¹
 Қ.М. Жумаксанова, Э.Ф.К., асс. профессор²
 Э.Р. Кузенбаева, магистр²

Esil University, Астана қ., Қазақстан¹

Л.Б. Гончаров атындағы Қазақ автомобиль- жол институты,
 Алматы қ., Қазақстан²

*- негізгі автор (хат-хабарларға арналған автор)
 e-mail: b_chereyeva@mail.ru

МЕМЛЕКЕТТІК МЕНШІКТІ ЖӘНЕ ҚАРАЖАТТЫ БАСҚАРУДЫҢ ТИІМДІЛІГІН БАҒАЛАУ ӘДІСТЕМЕСІ

Берілген мақаланың мақсаты инвестициялық шешімдер қабылдау әдістері арқылы мемлекеттік мүлік пен қаражатты пайдалану тиімділігіне бағалау жүргізу қажеттілігін ашу. Ұсынылған зерттеудің теориялық және әдіснамалық негізі мемлекеттік ресурстардың тиімділігіне бағалау жүргізудің мәнін зерделеуге және аудиттің басқа түрлерінің арасында оның ерекшеліктерін анықтауға мүмкіндік беретін жүйелік және құрылымдық талдау әдістеріне негізделген. Ұсынылған зерттеудің теориялық және әдіснамалық негізі мемлекеттік ресурстардың тиімділігіне бағалау жүргізудің мәнін зерделеуге және аудиттің басқа түрлерінің арасында оның ерекшеліктерін анықтауға мүмкіндік беретін жүйелік және құрылымдық талдау әдістеріне негізделген. Ғылыми-әдістемелік аппарат ретроспективті талдауды, себеп-салдарлық талдауды, салыстырмалы талдау әдісін және мемлекеттік қаражат пен меншікті пайдалану тиімділігін бағалауға бейімделген коэффициенттік талдауды қамтиды. Зерттеудің құндылығы – инвестициялық шешімдерді бағалау әдістерін негіздеу және мемлекеттік ресурстарды пайдалану тиімділігін бағалауға бейімдеу, сондай-ақ олардың әдістемелік ерекшеліктері мен нақты көріністерін анықтау болып табылады. Мақалада мемлекеттік қаражат пен мүлікке қатысты тиімділікті бағалауды (аудитті) пайдалану негіздемесі берілген. Тиімділікті бағалауды (аудитті), оларды жүргізу ерекшеліктерін пайдаланудың шетелдік тәжірибесі ұсынылған. Зерттеу барысында мемлекеттік меншік пен бюджет қаражатының тиімділігін бағалаудың әдістемелік ерекшеліктері тұжырымдалып, олардың нақты көрінісі көрсетілген. Авторлар мемлекеттік басқарудың барлық қатысушыларының өзара байланысын білдіретін мемлекеттік ресурстардың (меншік, бюджет және т.б.) тиімділігін бағалауды жүргізу тетігін ұсынды. Мемлекеттік қаражат пен меншікті пайдалану тиімділігін бағалау рәсімінің олардың құқықтық және әлеуметтік-экономикалық негізін көрсететін негізгі элементтері тұжырымдалған. Авторлар мемлекеттің әлеуметтік-экономикалық процестерін қаржыландыру мақсатқа жету үшін қаражатты жұмсаудың барлық баптарын қамтитын мемлекеттік бағдарламалар арқылы жүзеге асырылатынына назар аударды. Мемлекеттік игеру дәрежесі мемлекеттік қаражатты пайдалану тиімділігінің коэффициентін, таза дисконтталған құн әдісін, капиталдандыру коэффициентін және ішкі пайыздық мөлшерлеме әдісін қолдануды ұсынатын белгілі бір әдістемені қолдануды талап етеді. Ұсынылған әдістеме мемлекеттік қаражаттың тиімділігін бағалауды қолдануға негізделген және бейімделген.

Кілт сөздер: мемлекеттік басқару, тиімділікті бағалау, мемлекеттік меншік, бюджет, тиімділік коэффициенттері, аудит, тиімділік аудиті

Ключевые слова: государственное управление, оценка эффективности, государственная собственность, бюджет, коэффициенты эффективности, аудит, аудит эффективности

Keywords: public administration, efficiency assessment, state ownership, budget, efficiency coefficients, audit, efficiency assessment

Кіріспе. Соңғы кездері Қазақстан Республикасында мемлекеттік реттеудің қызметтерін және құралдарын жандандыруы, және де әлеуметтік-экономикалық үрдістерге ықпал етуі бойынша қажеттілік терең байқалады. Мемлекеттік басқарудың көпжақтылығына байланысты мемлекеттік қызметтер санының көбеюі, басқарудың сапасын төмендеуіне әкелу қауіпін туғызуы мүмкін. Сол себептен, басқару үрдістерінің тиімділігіне әсер етуде бақылау нысандарының маңызы мол. Алайда, тәжірибе көрсеткендей, қазіргі бақылау нысандары бақылауға түсетін ұйымдардың жұмыстарына нашар бағытталған. Сонымен бірге қазіргі заманға сай мемлекеттік бақылау жүйесін қалыптастыруға қажетті концептуалдық әдіс-тәсілдер әзірленбеген, бақылау қызметіндегі ілгері нысандарын және әдістерін қолдануы артта қалып отыр. Уақыт талабына сай дамып жатқан мемлекеттік қызметтер егжей-тегжейлі бейімделіп келеді. Мәселен, қаржылық бақылау бюджеттің

қаражаттарын бөлуінің атаулығынан мемлекеттік ресурстардың тиімді, нәтижелі және үнемді пайдалануын бақылауға ауысты [1]. Осыған байланысты мемлекеттік қаражаттың және мүліктің тиімді бөлінуі кезінде бақылау құралдарды дұрыс пайдалануы өзекті болып табылады. Жүргізілген зерттеудің мақсаты инвестициялық шешімдер қабылдау әдістері арқылы мемлекеттік мүлік пен қаражатты пайдалану тиімділігіне бағалау жүргізу қажеттілігін ашу болып табылады. Зерттеу әдістері ретінде ретроспективалық, себеп-салдарлық, салыстырмалы және коэффициенттік талдау қолданылды. Олардың көмегімен зерттеу материалдарына мемлекеттік меншік пен мемлекеттік қаражаттардың тиімділігін бағалаудың әдістемесі қарастырылды.

Өзекті бақылау құралдардың бірі – бұл мемлекеттік ресурстарын пайдалану тиімділігін бағалау (аудит).

«Тиімділік аудиті» терминнің пайда болуын бағалаудың ерекше түрі ретінде Лима декларациясын қабылдаумен байланысты деп айтуға болады [2]. Тиімділік аудиті деп ресурстардың әртүрлі түрлерін пайдалану саласындағы экономикалық субъектілердің қызметін ақпараттық-ашық, сенімді тексеру түсініледі [3].

Мемлекеттік меншік қатарына тек өндірістік немесе әкімділік сипаттағы активтерді ғана емес, сонымен қатар нәтижелелігі сандық емес, сапалық көрсеткішпен анықталатын әлеуметтік активтерді де қамтиды [4]. Бұл мемлекеттік объектінің тиімділігін неғұрлым тиімді көрсететін түрлі тәсілдерді қолдануды талап етеді. Атап айтқанда, мемлекеттік білім беру мекемелері қызметінің ерекшелігі мұндай мекемелерді бақылауды ұйымдастырудың ерекшеліктерін анықтайды. Себебі, бұл мекемелер бюджеттен қыржыландырылады, сондай-ақ олардың қызмет тиімділігі жоспарланған көрсеткіштерге қол жеткізуімен айқындалады. Мемлекеттік қаражаттарды пайдалану тиімділігін айқындау мақсатында жоспарланған нәтижелерге қол жеткізу, қоғамдық қажеттіліктерді қанағаттандыру дәрежесін талдау тиімділікті бағалау жүргізу арқылы жүзеге асырылады.

Әдебиетке шолу. Қазіргі кезде жоғары қаржылық бақылау ұйымдармен қолданылатын халықаралық стандарттарында тиімділік аудиті мемлекеттік ұйымдардың қызмет тиімділігі мен нәтижелілігі салдарынан ресурстарды үнемді пайдалануды бағалайтын тәуелсіз сараптамасы ретінде айқындалады [5]. Сонда, тиімділік аудиттің мақсаты ретінде бағалайтын объектілердің қызметін жетілдіру үрдісі түсініледі.

20-шы ғасырдың 90-ыншы жылдарында көптеген дамыған елдердің қаржы жүйелерінде әкімшілік және мемлекеттік қаржыландыру реформалары жүргізілген еді. Реформаларды жүргізуге елдерде экономикалық өсу қарқынның баяулану салдарынан қаржылық тұрақтылықтың болмауы ең басты себеп болды. Реформаның нәтижесінде мемлекеттік ұйымдардың қызмет өнімділігін және нәтижелілігін көтеруге бағытталған тиімділікті басқару әдістерін енгізуге қажеттілік туындады. Берілген сыртқы бақылаудың құралы, яғни тиімділік аудиті, жоғары тексеру ұйымдарының орталық бақылаушылық-тексеріс мекемелері мен қауымдастықтары арқылы алынды [6].

Қазақстанда мемлекеттік органдарда тиімділік аудитін жүргізуінің тәртібі халықаралық стандарттарға сай жүргізіледі. Халықаралық стандарттар қатарына ISSAI 300, ISSAI 3000 және ISSAI 3100 жатады [7]. Берілген стандарттар тиімділік аудитті жүргізуінің басты қағидаларын, тұжырымдамаларын және нұсқаулығын сипаттайды. Сондай-ақ, бұл стандарттармен бірге әр елдің мемлекеттік қаржылық ресурстардың мақсаттық жұмсалуды тексеруге арналған ұлттық заңнамалары да қарастырылады. Әдетте, ұлттық заңнамалар елдің ұлттық ерекшеліктерін, тарихи тәжірибесін, қолданыстағы әдеп-құрыптарын және дәстүрлерін ескеріп анықталады.

Сонымен, әлемдік тәжірибеде бюджеттен қаржыландыратын мемлекеттік ұйымдардың қызмет тиімділігі туралы ақпаратты шынайы, толық және объективті түрде алу үшін тиімділік аудиті қолданылады. Бұл мемлекеттік ресурстарды басқару процесін жақсартатыны айқын, сол себептен мемлекеттік ұйымдардың салалық бағыттағы қызметінде тиімділік аудитін қолдану әдістемесін одан әрі жетілдіру бойынша зерттеулер қажетті.

Негізгі бөлім. «Тиімділікті бағалау» әдісі ресурстарды (меншік, қаражат және т.б.) бөлуі мен оларды нақты экономикалық субъектілерге жеткізуді таза формальді бағалау шегінен тыс «бақылау аясын» кеңейтуді қамтамасыз етеді. Сонымен бірге берілген әдіс жеке бюджетті алушыға қатысты мемлекеттік қаражаттарын тиімсіз қолдануының себептері мен факторларының кешенді талдауын жүргізуіне мүмкіндік береді. Мемлекеттік қаражатты жұмсаудың нақты жағдайына байланысты мәліметтерін беру негізінде мемлекеттік органдарда сыбайлас жемқорлыққа қарсы күресті жандандыру жағдайларын жасауды қамтамасыз етеді.

Төменгі суретте тиімділікті бағалау әдістің ерекшеліктері мен оның көріну шындығы көрсетілген.

Сурет 1 – Мемлекеттік меншігі мен бюджет қаражаттың тиімділігін бағалаудың әдіснамалық ерекшеліктері*

*[8] көзі негізінде авторлармен құрастырылған

Жоғарыдағы сурет көрсеткендей, тиімділік аудит әдісін мемлекеттік ұйымдардың қызметінде бюджет қаражатының тиімділігі мен үнемділігі қағидаттары нақты қолданылады. Сондай-ақ, орындалуды бақылаудан бастап шешімді қабылдауды бақылауға дейін үрдісі толығымен тексеріліп өтіледі.

Қазір мемлекеттік әлеуметтік-экономикалық дамуынады шешуші рөлді тиімділік көрсеткіштеріне берілетіні баршаға мәлім. Себебі мемлекеттік қаражаттарды немесе меншікті тиімділікпен жұмсамай елдің экономикалық өсуін қамтамасыз етуді мүмкін емес. Белсенді экономикалық өсу мәселесін шешу жағдайында мемлекет ресурстарын тиімді пайдалануының өсуі маңызды факторға айналады.

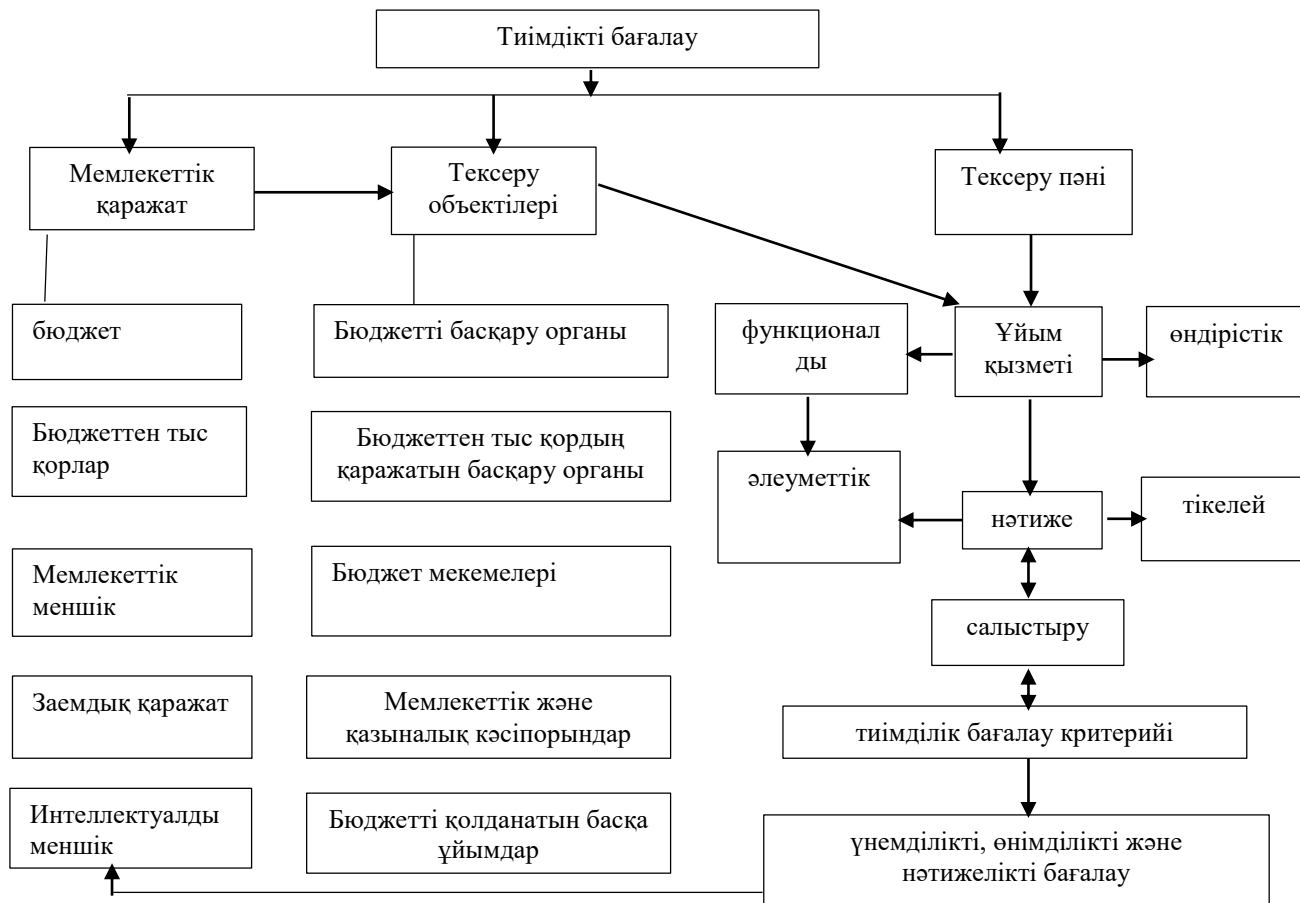
Тиімділікті бағалаудың негізгі міндеті қол жеткізген нәтижелерді жоспарланған шаралар бойынша бағалауды жүргізу болып табылады [9]. Тексеріс барысында әдістерді және үрдістердің егжей-тегжейі емес, түпкілікті немесе аралық нәтижелері бағалануы тиісті. Алынған нәтижелер бойынша сапаны, құнды және санды өлшеуге қажетті белгілері бар кезде тиімділік аудитін қолдануы жөн.

Мемлекеттік бюджеттің қаражатын пайдалану тиімділікті бағалау механизмі келесі элементтерден тұрады:

- Бақылау стандарттарға сәйкес тиімділікті бағалауға бағытталатын тексеріс шараларды іске асыру үрдісінде мемлекеттік органдардың лауазымды тұлғалардың іс-әрекеттерді және өзара қарым-қатынастарды ұйымдастыруына, есепке алуына, талдау мен қорытынды жасауға бағытталатын арнайы құжаттық-нұсқаулық бекітілуі тиіс;
- Мақсатты бағдарланған құжаттардың тиімділігін, олардың қозғалысын бағалауға қолданылатын нормативтік құжаттары мен ақпарат көздерін айқындауға қажет;

- Бақыланатын объектілердің басты белгілерін бағалау үшін қажетті «тиімділік бағалаудың маңызды нүктелерді» анықтау керек;
- Тиімділікті бағалау әдістері мен параметрлерін жүйелеу қажет;
- Мемлекеттік қаржы ресурстарын қолданудың тиімділігі мен үнемділігін төмендейтін ықтималдық үлгілі факторлары, бұзушылықтарды және мән-жәйлары жөніндегі деректер базасын қалыптастыру.

Атап көрсетілген бағалау механизмі 2-ші суретте бейнеленген.

Сурет 2 – Тиімділікті бағалау механизмі*

*[10] көзі негізінде авторлармен құрастырылған

Бағалау рәсімі белгілі бір критерийлерге сәйкес іске асырылады. Бұл мемлекеттік ұйымдар жұмысының мақсатқа бағытталуы мен тәжірибелік бағдарлануын қамтамасыз етеді. Критерийлер ретінде жұмыстың сапасы мен бақылаудың объективті орындалуы бойынша стандарттар қарастырылады. Олар тиісті құқықтық нормалар мен заңдардың сақталуын, қолданылатын жүйелер мен рәсімдердің барабарлығын, қаражатты жұмсаудың тиімділігі мен рентабелдігін бағалауға көмектеседі.

Мемлекеттік бағдарламаның іске асырылуына жұмсалған ақшаның мақсатты бағытталуы міндетті тексерілуі тиісті. Тексеріс барысында көрсеткіштер бойынша жоспарланған мәндерді нақты қол жеткізілген мәндермен салыстыру жүргізіледі. Сонымен қатар қаржылық есептіліктің дұрыс жүргізуі тексерістен де өтеді. Шынайы нәтижелерді тексеріс жүргізу кезінде алу үшін таңдалған әдіс түріне байланысты болады, яғни таңдауды дұрыс жасау қажет.

Тексеру мамандары тексеру объектілерін алдын-ала зерттеудің нәтижесінде бюджет қаражаттардың заңдар мен мақсатқа сәйкес жұмсалатынына және қаржылық есептілігінің дұрыс жүргізіліп, сенімді болған кезде белгілі бір сенімділікті қалыптастырады. Бұл сенімділік ішкі бақылау ұйымдары немесе аудиторлық ұйымдар осы объектілерін қаржылық тексерістердің деректері мен нәтижелеріне негізделуі мүмкін.

Берілген мемлекеттік қаражаттың немесе меншіктің пайдалану тиімділігін талдауы келесі әдістер арқылы жүргізілуі мүмкін:

- Қарапайым немесе дисконттық әдіс;
- Интегралдық әдіс.

Қарапайым (дисконттық) әдіс кезінде уақыт факторларына байланысты мемлекеттік кірістері мен шығыстардың салыстырмалы өсімін есептемей, абсолюттік мемлекеттік кірістердің көбеюіне себеп болатын шығыстар мен кірістердің қатынасының мүмкін еместігі жатқызылады. Мемлекеттік қаржылық ресурстарын пайдалануы мемлекеттік кіріс көрсеткіштерін дисконттауды көздемейді [11].

Мемлекеттік объектілердің тиімділік коэффициенті мемлекеттік кірістердің өсімі салымдардың орташа мөлшеріне қатынасы негізінде есептелінеді. Мемлекеттік қаржы ресурстарды пайдаланудың орташа мөлшері бастапқы салымдардың көлемін екіге бөлу негізінде табылады. Сол себептен тиімділік коэффициенті келесі түрде көрсетіледі:

$$КЭИ = \frac{N_p}{1/2(K_0 - O_c)} \quad (1)$$

мұнда, КЭИ – мемлекеттік қаражаттарды пайдалану тиімділіктің коэффициенті;

N_p – мемлекеттік кірістер өсімі;

K_0 – бастапқы инвестициялар;

O_c – кезең соңында инвестициялар салынған объектілердің құны.

Ұзақ мерзімге салынған мемлекеттік қаражаттардың ерекшелігі ретінде келесіні атауға болады: қаражат бір кезеңде жұмсалады, бірақ та кірістердің өсуі басқа кезеңде болуы мүмкін. Осы ерекшелікті ескере отырып, мемлекеттік қаражаттарды пайдаланудың тиімділігін есептеуде таза дисконтталған құн әдісі қолдануы тиімдірек болады.

Таза дисконтталған құн бойынша мемлекеттік салымдардың тиімділігі келесі формула бойынша есептелінеді:

$$ТДҚ = -K_0 + \sum_{t=1}^n \frac{D_t}{(1+i)^t} \quad (2)$$

Мұнда, K_0 - базис кезеңінде мемлекеттік қаражаттың бастапқы салымдар сомасы;

D_t - мемлекеттік бюджет кірістердің i -ден n -ге дейін жылдары бойынша болашақ өсімі.

Кірістердің әр жылдағы көлемі D_1 , D_2 және D_n шамалары көрсетеді. Берілген әдісте табыс мөлшері бюджетке түсетін кірістердің өсуі ретінде анықталады. Сонда таза дисконтталған құны мемлекеттік қаражаттардың кетуі мен түсуі арасындағы айырмашылығына негізделіп тұр.

Белгілі мақсатты бағдарламаларын іске асырудағы кезеңнің аяғында және бюджеттік қаражатты жұмсау барысында салымдардың таза сараланған қайтарым мөлшерлері бойынша әр түрлі салым нұсқалардың тиімділігін бағалау кезінде қолданылатын формула:

$$\sum_{t=0}^n (E_t - K_t) * (1 + i)^{-t} \quad (3)$$

мұнда, E_t - t кезеңі аяғында кірістердің өсуі;

K_t - мемлекеттік қаражаттың бастапқы инвестициясы t кезеңінің соңындағы капитал шығындары;

i - қарастырылып отырған кезеңдегі инфляция деңгейі;

t – жылдар саны;

n - инвестициялық жобаның мерзімі.

Берілген мемлекеттік қаржының жобасын іске асырудан түсетін кірістің қорытынды шамасын айқындауға мемлекеттік қаражат салымдарының мемлекеттік бағдарламасын жүзеге асыру мерзімінің соңында таза дисконтталынған құн сомасының формуласы негізінде капиталдандыру коэффициенті келесі түрде болады:

$$\gamma = \frac{i(1+i)^t}{(1+i)^t - 1} \quad (4)$$

мұнда, γ – капиталдандыру коэффициенті;
 i – инфляция деңгейі;
 t – мемлекеттік бағдарламаны іске асыру мерзімі.

Сонда, бұл қайтарудан алынған оң сомасы мемлекеттік қаражат салымдарының тиімділік дәрежесін куәләндырады.

Берілген мемлекеттік қаржылық ресурстарды пайдалану тиімділігін бағалау әдісі ішкі пайыз мөлшерлеменің көлемін есептеу кезінде құрылған және мемлекеттік кірістерінің өсу қарқының алдын-ала білуі керек екеніне негізделіп тұр [12].

Мемлекеттік қаржылық ресурстарын пайдалану тиімділігінің күтілетін көрсеткіші немесе кірістің ішкі ставканың шамасы пайыз түрінде болуы мүмкін екен. Аталған көрсеткіші таза дисконтталған құн формуласынан алуға болады. Ол үшін келесі шарт орындалуы қажет, яғни мемлекеттік қаржыладыру нәтижесінде жеке ақша ағындары мен ағындардың жалпы сомасы бір-біріне тең болуы қажет.

$$K_0 = \sum_{t=1}^n \frac{D_t}{(1+i)^t} \quad (5)$$

Керісінше, табыстың ішкі пайыздық мөлшерлемесі ретінде таза дисконтталған құны 0-ге тең болатын i дисконттау мөлшерлемесі саналады.

Айтып кету жөн, яғни тұрақсыз экономика жағдайында әртүрлі оқиғалардың дамуының ықтималдық нұсқаларының болжамы өте өрескел болуына ықтималдық жоғары [13]. Сондықтан өзгеретін параметрлердің мәндердің кең ауқымы үшін мемлекеттік қаражатты пайдалану тиімділігін анықталуы өте маңызды болып келеді.

Әр нақты жағдай үшін, аудиторлар, тиімділік көрсеткіштер мен өзгеретін параметрлердің бір-бірімен өзара байланыстың нұсқасын дербес анықтауы қажеттілігіне байланысты қиындықтар туындауы ықтималдығы болады. Берілген есептеулер көп уақытты қажет ететін өте көлемді болуы мүмкін. Бұл кезде модельдеу әдістерін қолдануы жөн:

- 1) берілген мемлекеттік қаражатты пайдалану тиімділігінің көрсеткіштері және өзгермелі параметрлер арасында пайда болатын өзара байланысты жалпылама түрде көрсетуі қажет;
- 2) қаражаттың немесе меншіктің тиімділік көрсеткіші ретінде дисконтталған интегралды көрсеткіштердің біреуін пайдалану жөн;
- 3) қаржылық салымдардың тиімділігін есептеу кезінде төлемдер ағындарының өзіндік ерекшеліктері және мемлекеттік салымдардың нақты түрлердің басқа да сипаттамаларын ескеруге қажет.

Қорытынды. Жалпы, мемлекеттік қаражатты немесе меншікті пайдалануын бақылау барысында аудиттің әртүрлі әдіс-тәсілдерін қолдану қажет. Берілген түрлердің арасында стратегиялық аудит, қаржылық аудит пен тиімділік аудиті мемлекеттік аудитті жүргізудің танымал құралдары болып табылады. Тиімділік аудитті қолдануы мемлекеттік қаржылық ресурстарды жұмсауға және мемлекеттік меншікті пайдалану барысында мемлекеттік бақылауды жүйелеуге мүмкіндікті алады. Сонымен қатар, сыртқы мемлекеттік қаржылық бақылау органдарына жобаны әзірлеуден бастап түпкілікті нәтиже алуға дейінгі бюджет қаражатын пайдаланудың бүкіл циклін қамтуға мүмкіндік береді.

Сонымен, мемлекеттік қаржы ресурстардың немесе мемлекеттік меншікті пайдаланудың тиімділігін бағалауда инвестициялық жобаларды бағалау әдістерін де қолдануға болатынын жоғарыда жасалған талдаудан байқауға болады.

Зерттеу барысында ұсынылған әдістеменің басты кемшілігі – бұл оның шектеулі пайдалануы. Себебі, мемлекеттік бағдарламаларын іске асыру барысында бюджет кірістерін, яғни әлеуметтік бағыттағы мақсаттық бағдарламаларды алуды қамтымауы мүмкін. Алайда, егер іске асырудың жекелеген ережелерді қарастыратын болсақ, онда мемлекеттік бюджетке түсетін кірістің өсуі ықтимал, сол себептен берілген әдістерді сипатталған жағдайларда да қолдануы жөн. Берілген әдістеме мемлекеттік бюджеттердің күрделі шығындарын бағалау барысында үлкен тиімділікке ие.

Берілген мақала ҚР Ғылым және жоғары білім министрлігінің АР14972672 «Дағдарыстан кейінгі жағдайларда мемлекеттік меншік объектілерін басқарудың тиімділігін жетілдіру» тақырыбындағы грантын орындау шеңберінде дайындалды.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Қазақстан Республикасының мемлекеттік қаржысын басқарудың 2030 жылға дейінгі тұжырымдамасын бекіту туралы [Электрондық ресурс] / ҚР Президентінің 2022 жылғы 10 қыркүйектегі №1005 Жарлығы. – URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U2200001005>
2. Лимская декларация руководящих принципов контроля [Электронный ресурс] / Принята IX Конгрессом Международной организации высших органов финансового контроля в г.Лима в 1977г. - URL: https://kirovsk.ru/files/docs/kso/lima_declaration_of_guidelines_control.pdf
3. «Мемлекеттік аудит және қаржылық бақылау туралы» ҚРЗ [Электрондық ресурс] / Қазақстан Республикасының Заңы 2015 жылғы 12 қарашадағы №392-V. – URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1500000392>
4. «Мемлекеттік мүлік туралы» ҚРЗ [Электрондық ресурс] / Қазақстан Республикасының 2011 жылғы 1 наурыздағы №413-IV Заңы – URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1100000413>
5. Barzelay M. Central audit institutions and performance auditing. A comparative analysis of organizational strategies in the OECD. // Governance. – 1997. – Vol.1. - 10(3). – p.236-249.
6. Ломинадзе А.А. Становление и развитие аудита эффективности и его правовое регулирование в зарубежных странах. // Финансовое право. – 2015. - №12 – С.40-45.
7. Васильева М.В. Аудит эффективности в системе государственного финансового контроля. // Инновационное развитие экономики. – 2015. - № 2 (26). - С.118-120.
8. Рябухин С. Аудит эффективности использования бюджетных средств и государственной собственности // Социальное рыночное хозяйство: принципы, общественные условия становления и эффективного функционирования. - 2019. – С.23-32.
9. Александров Е.И. Государственный финансовый контроль и становление аудита эффективности использования бюджетных средств // Финансы и кредит. - 2004. - №20. - С.24–31.
10. Рябухин С. Н. Аудит эффективности использования государственных ресурсов. - М.: Наука, 2004. – 166 с.
11. Райзберг Б.А. Ресурсоемкость целей государственных социально-экономических программ как критерий эффективности программно-целевого бюджетирования // Проблемы экономики и юридической практики. – 2018. – №1. – С. 8-12.
12. Bacher J., Koblbauer C., Leitgöb H., Tamesberger D. “Small differences matter: how regional distinctions in educational and labour market policy account for heterogeneity in NEET rates”. // Journal for Labour Market Research. – 2017. - 51(4). – pp.1-20. - doi:10.1186/s12651-017-0232-6
13. Cvecic I., Sokolic D. “Impact of public expenditure in labour market policies and other selected factors on youth unemployment” // Economic Research-Ekonomska Istraživanja. – 2018. - 31(1). – pp.2060-2080. doi:10.1080/1331677X.2018.1480970

REFERENCES

- 1.Қазақстан Республикасының мемлекеттік қаржысын басқарудың 2030 жылға дейінгі тұжырымдамасын бекіту туралы [On approval of the concept of public finance management of the Republic of Kazakhstan until 2030] [Electronic resurs] / ҚР Президентінің 2022 жылғы 10 қыркүйектегі №1005 Жарлығы – URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U2200001005> [In Kazakh]
2. Linskaja deklaracija rukovodjashhih principov kontrolja [Lima Declaration of Control Guidelines] [Electronic resurs] / Prinjata IX Kongressom Mezhdunarodnoj organizacii vysshih organov finansovogo kontrolja v g.Lima v 1977g. - URL:https://kirovsk.ru/files/docs/kso/lima_declaration_of_guidelines_control.pdf [In Russian]
3. «Мемлекеттік аудит және қаржылық бақылау туралы» ҚРЗ [On state audit and financial control] [Electronic resurs] / Қазақстан Республикасының Заңы 2015 жылғы 12 қарашадағы №392-V. – URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1500000392> [In Kazakh]
4. «Мемлекеттік мүлік туралы» ҚРЗ [About state property] [Electronic resurs] / Қазақстан Республикасының 2011 жылғы 1 наурыздағы №413-IV Заңы. – URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1100000413> [In Kazakh]
5. Barzelay M. Central audit institutions and performance auditing. A comparative analysis of organizational strategies in the OECD. // Governance. – 1997. – Vol.1. - 10(3). – p.236-249.

6. Lominadze A.A. Stanovlenie i razvitie audita jeffektivnosti i ego pravovoe regulirovanie v zarubezhnyh stranah. [Formation and development of efficiency audit and its legal regulation in foreign countries] // Finansovoe pravo. – 2015. - № 12 – S.40-45. [In Russian]
7. Vasil'eva M.V. Audit jeffektivnosti v sisteme gosudarstvennogo finansovogo kontrolja. [Performance audit in the system of state financial control] // Innovacionnoe razvitie jekonomiki. – 2015. - № 2 (26). - S.118-120. [In Russian]
8. Rjabuhin S. Audit jeffektivnosti ispol'zovanija bjudzhetnyh sredstv i gosudarstvennoj sobstvennosti [Audit of the effectiveness of the use of budgetary funds and state property] // Social'noe rynochnoe hozjajstvo: principy, obshhestvennye uslovija stanovlenija i jeffektivnogo funkcionirovanija. - 2019. – S.23-32. [In Russian]
9. Aleksandrov E. I. Gosudarstvennyj finansovyj kontrol' i stanovlenie audita jeffektivnosti ispol'zovanija bjudzhetnyh sredstv [State financial control and the establishment of an audit of the effectiveness of the use of budgetary funds] // Finansy i kredit. - 2004. - №20. - S.24–31. [In Russian]
10. Rjabuhin S. N. Audit jeffektivnosti ispol'zovanija gosudarstvennyh resursov [Audit of the effectiveness of the use of public resources]. - M.: Nauka, 2004. – 166 p. [In Russian]
11. Rajzberg B.A. Resursoemkost' celej gosudarstvennyh social'no-jekonomicheskikh programm kak kriterij jeffektivnosti programmno-celevogo bjudzhetirovanija [The resource intensity of the goals of state socio-economic programs as a criterion for the effectiveness of program-targeted budgeting] // Problemy jekonomiki i juridicheskoy praktiki. – 2018. – № 1. – S. 8-12. [In Russian]
12. Bacher, J., Koblbauer, C., Leitgöb, H., Tamesberger, D. “Small differences matter: how regional distinctions in educational and labour market policy account for heterogeneity in NEET rates”. // Journal for Labour Market Research. – 2017. - 51(4). – pp.1-20. - doi:10.1186/s12651-017-0232-6
13. Cvecic, I., Sokolic, D. “Impact of public expenditure in labour market policies and other selected factors on youth unemployment”. // Economic Research-Ekonomiska Istraživanja. – 2018. - 31(1). – pp.2060-2080. - doi:10.1080/1331677X.2018.1480970

Череева Б.Т., Бейсенғалиев Б.Т., Жумақсанова Қ.М., Кузенбаева Э.Р.

МЕТОДИКА ОЦЕНКИ ЭФФЕКТИВНОСТИ УПРАВЛЕНИЯ ГОСУДАРСТВЕННОЙ СОБСТВЕННОСТЬЮ И СРЕДСТВАМИ

Аннотация

Целью статьи является раскрыть необходимость проведение оценки эффективности использования государственного имущества и средств посредством методов принятия инвестиционных решений. Теоретико-методологическая основа представленного исследования базируется на методах системного и структурного анализа, которые позволяют изучить сущность проведения оценки (аудита) эффективности государственных ресурсов и выявить ее особенности среди других видов аудита. Научно-методический аппарат включает в себя ретроспективный анализ, причинно-следственный анализ, метод сравнительного анализа и коэффициентный анализ, который адаптирован под оценку эффективности использования государственных средств и собственности. *Ценность исследования* заключается в обосновании и адаптации методов оценки инвестиционных решений к оценке эффективности использования государственных ресурсов, а также в выявление их методических особенностей и реальных проявлений. *В результате исследования* дано обоснование использования оценки (аудита) эффективности в отношении государственных средств и имущества. Представлена зарубежная практика использования оценки (аудита) эффективности, особенности их проведения. В ходе исследования сформулированы методические особенности оценки эффективности государственной собственности и бюджетных средств, отобразив их реальную видимость. Авторами представлен механизм проведения оценки эффективности государственных ресурсов (собственность, бюджет и пр.), который представлен взаимосвязью всех участников государственного управления. Сформулированы ключевые элементы процедуры оценки эффективности использования государственных средств и собственности, отражающие их правовую и социально-экономическую основу. Авторами обращено внимание, что финансирование социально-экономических процессов государства происходит посредством государственных программ, которые включают в себя все статьи расходования средств для достижения поставленной цели. Степень освоение государственных требует использование определенной методики, в качестве которой предложено использовать коэффициент эффективности использования государственных средств, метод чистой дисконтированной стоимости, коэффициент капитализации и метод внутренней

процентной ставки. Предложенная методика была обоснована и адаптирована к применению оценки эффективности государственных средств.

Chereyeva B., Beisengalyev B., Zhumaxanova K., Kuzenbayeva E.

**METHODOLOGY FOR EVALUATING THE EFFECTIVENESS OF MANAGEMENT
OF STATE PROPERTY AND FUNDS**

Annotation

The purpose of the article is to reveal the need to assess the effectiveness of the use of state property and funds through methods of making investment decisions. The theoretical and methodological basis of the presented research is based on methods of systemic and structural analysis, which allow us to study the essence of conducting an assessment (audit) of the effectiveness of public resources and identify its features among other types of audit. The scientific and methodological apparatus includes retrospective analysis, causal analysis, comparative analysis and coefficient analysis, which is adapted to assess the effectiveness of the use of public funds and property. The value of the research lies in the substantiation and adaptation of methods for evaluating investment decisions to assess the effectiveness of the use of public resources, as well as in identifying their methodological features and real manifestations. As a result of the study, the justification for the use of efficiency assessment (audit) in relation to public funds and property is given. The article presents the foreign practice of using efficiency assessment (audit), the specifics of their implementation. In the course of the study, methodological features of evaluating the effectiveness of state property and budget funds are formulated, reflecting their real visibility. The authors present a mechanism for evaluating the effectiveness of public resources (property, budget, etc.), which is represented by the interconnection of all participants in public administration. The key elements of the procedure for evaluating the effectiveness of the use of public funds and property are formulated, reflecting their legal and socio-economic basis. The authors draw attention to the fact that the financing of socio-economic processes of the state takes place through state programs, which include all items of expenditure to achieve this goal. The degree of development of public funds requires the use of a certain methodology, as which it is proposed to use the efficiency coefficient of the use of public funds, the net discounted value method, the capitalization coefficient and the internal interest rate method. The proposed methodology was justified and adapted to the application of evaluating the effectiveness of public funds.

С.М. Рустемова*, PhD докторанты

А.А. Жакупов, PhD, доцент

А.Т.Тлеубаева, PhD, доцент

Г.К. Байгабулова, э.ғ.к., профессор

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия

ұлттық университеті, Астана қ., Қазақстан

* – негізгі автор (хат-хабарларға арналған автор)

e-mail: sabiruwa1986@mail.ru

ТАРИХИ-МӘДЕНИ ТУРИЗМ АРҚЫЛЫ ТУРИЗМНІҢ ДАМУ ҚАРҚЫНЫН АРТТЫРУ ЖОЛДАРЫ МЕН АЛҒЫШАРТТАРЫ

Зерттеу Абай өңірінің тарихи-мәдени әлеуетін туризмді дамыту факторы ретінде пайдалану және оны жетілдіру бойынша ұсыныстарды талдауға арналған. Зерттеу барысында Абай өңірі бойынша ғылыми әдебиеттерге шолу жасалды және өлкенің тарихи және мәдени ескерткіштеріне талдау жасалды. Бұл осы аумақтағы тарихи-мәдени туризмді қалыптастыратын және дамытуға ықпал ететін негізгі аспектілерді анықтауға мүмкіндік береді.

Зерттеу нәтижелері қарастырылып отырған аймақтағы тарихи-мәдени туризмнің қалыптасуы мен дамуындағы әлеуметтік-экономикалық және басқа да факторлардың маңыздылығын растайды.

Туризм индустриясы тарихи-мәдени ресурстарды пайдалану негізінде еліміздің әлеуметтік-экономикалық дамуын анықтайтын ел экономикасының бір бөлігі болып табылады. Бүгінгі таңда Қазақстанда туризмді дамыту және туристік бизнесті жетілдіру стратегиясы бойынша ауқымды жұмыстар атқарылуда. Туризмнің тұрақты және әлеуметтік дамуы мәселелері Қазақстан Республикасының бүкіл тарихи дамуында өзекті болып табылады.

Мақалада аймақтың тарихи-мәдени мұралары, ескерткіштері мен мәдени құндылықтары зерттеліп, олардың аймақтағы туризмді дамытудағы рөлі қарастырылады. Зерттеу нәтижелері тарихи-мәдени туризмнің болашақта дамуын болжауға көмектеседі және аймақтың экономикалық үлесін бағалауға мүмкіндік береді. Зерттеуде SWOT, PEST талдау және салыстырмалы талдау әдістерін қолдану Абай облысы аймағындағы туризмді дамытудың перспективалық аспектілерін анықтауға мүмкіндік береді.

Кілт сөздер: туризм, рекреация, этнографиялық туризм, мәдени туризм, киелі жерлер туризмі, танымдық туризм, тарихи-мәдени мұралар.

Ключевые слова: туризм, рекреация, этнографический туризм, культурный туризм, сакральный туризм, историческое и культурное наследие.

Keywords: tourism, recreation, ethnographic tourism, cultural tourism, sacred tourism, cognitive tourism, historical and cultural heritage.

JEL classifications: R11, Z32, Z38

Кіріспе. Президентіміздің Қазақстан халқына Жолдауында ел экономикасының басымды бағыттарының бірі ретінде туризмді дамыту қажеттілігін ерекше атап өткен болатын.

Туризм экономиканың, мемлекет пен қоғам дамуының маңызды факторы болып табылады. Туризмді дұрыс жолға қоя білу, қыруар пайда табуға жол ашады. Қазақстан туризмін экономиканың басымдылыққа ие саласы ретінде қарастыруға болады. Республикада туризмді, оның ішінде аймақтық туризмді дамытудың мемлекеттік бағдарламалары қабылдануда. Шетел тәжірибесінен белгілі болғандай, егер мемлекет тарапынан дұрыс және тиімді саясат жүргізілетін болса, туризм өзін-өзі қамтамасыз ететін және де бұл нарықтың белгілі бір дәрежеде дамуына әкелетін жүйеге айналады. Қазіргі кезде қоғамның рекреациялық іс-әрекетке назары ауып отыр. Бұл құбылыс қызмет көрсету көлемінің кеңеюіне, халықтың білім деңгейінің көтерілуіне және халықтың материалды жағдайының жақсаруына байланысты көптеген дамыған индустриалды мемлекеттерде жүріп жатыр.

Қазіргі таңдағы еңбек түрінің өзгерісі, адамның жүйке жүйесіне әсер ететін қысымның көбеюі, қоршаған орта экологиясының бұзылуы, адамның физикалық және рухани күш-қуатын қалпына келтіруге деген қажеттілігінің өсуі және бос уақыттың болуы жергілікті тұратын жерден тыс рекреациялық іс-әрекетпен айналысатын халықтың санының өсуіне әсерін тигізеді. Осыған орай

қазіргі кезде маңызды мәселелердің бірі – халықтың демалуына жағдай жасау, аймақтық туризмді дамыту болып табылады.

Аймақ ішіндегі мәдени факторлардың дамуы туристік ағымдарды тарту үшін ресурстарды кеңейту құралы болып табылады. Көптеген елдерде туризм мәдени қатынастар саясатына кіреді. Мәдени даму деңгейі туристік нарықтағы нақты аймақтың жағымды имиджін құру үшін қолданыла алады. Мәдениеттің элементтері мен факторлары жердің туристік мүмкіндіктері туралы ақпараттарды үйлестіру каналдары бола алады.

Туристік мақсаттар үшін аумақтың ресурстық әлеуетін анықтау ондағы тарихи-мәдени турларды ұйымдастыру, мұнда бар тарихи-мәдени туристік ресурстардың қасиеттерін бағалау қажет. Бұл жағдайда келесі қасиеттер ерекше ерекшеленеді:

1. Мәдени-тарихи рекреациялық кешендердің ажарлығы немесе тартымдылығы;
2. Тарихи-мәдени туристік ресурстардың сыйымдылығы;
3. Ресурстардың сенімділігі немесе мүлтсіздігі, рекреациялық жүктемелер, пайдалану мүмкіндіктері турларды ұйымдастыруға арналған ресурс [1].

Зерттеу әдістері. Абай облысындағы туризмнің әлеуметтік-экономикалық жағдайы мен даму перспективаларын кешенді зерттеу сандық материалдардағы заңдылықтарды зерттеуге, нақтылауға және анықтауға бағытталған статистикалық деректерді талдау әдісімен жүргізілді. Мәдени туризмнің даму көрсеткіштері зерттеуі (1 сурет) диаграмма түрінде көрсетілді. Абай облысының тарихи-мәдени ескерткіштеріне зерттеу мен талдау жұмыстары, облыстағы мәдени туризмнің даму жағдайы мен болашағы (1,2,3,4) кестелерде баяндалған. Аймақтың тарихи-мәдени туристік потенциалының дамуы көрсеткіштерін зерттеу. Аймақтағы тарихи-мәдени туризм ресурстары деректерін зерттеп талдау.

Әдебиеттік шолу. Мақаланы орындау барысында көптеген отандық және шетел ғалымдарының еңбектері мен тұжырымдарына зерттеу жұмыстары жасалынды. Мақалада Ю. Исаков, Б. Иманбекова, А. Бейсембинова, А. Молдғалиева, З. Абишева, Н. Усенов және Л. Давидтың [1] ғылыми еңбектерінде Қазақстандағы туристік-өлкетану қызметінің тиімділігі айтылса, А.А. Жакуповтың [2] еңбегінде экскурсия ұйымдастырудың қазіргі заманға сай әдістерімен тәсілдері, экскурсиялық материалдарды құрастыру әдістемесі қарастырылған.

Қазақстандағы этнографиялық туризмді дамыту мәселелері Т.В. Имангулова, М.А. Прокофьева, А.А. Жакуповтың [3] еңбектерінде берілсе, сонымен қатар Абай облысы бойынша С.М. Рустемова мен А.А. Жакуповтың [4], туризмнің ел экономикасында алатын орны мен маңыздылығы Қазақстан Республикасының 2019-2025 жылдарға арналған туристік саланы дамытудың мемлекеттік бағдарламасында [5] дәлелденген, ал туристік дестинациялардың этногеографиялық ерекшеліктері жайлы А.В. Любичанковский зерттеуінде [6] баяндалған, Абай облысының мәдени-тарихи ресурстарының маңыздылығы мен даму мәселелері Л.М. Шаяхметова еңбегінде [9] көрсетілген.

Негізгі бөлім. Абай облысы – 2022 жылы құрылған Қазақстанның шығысындағы облысы, әкімшілік орталығы – Семей қаласы. Қазақстанның рухани астанасы атанған Семей - Абай, Шәкірім, Мұхтардай ұлыларды дүниеге әкелген мекен. Семей топырағында Алаш автономиясының негізі қаланған, азаттыққа ұмтылған ұлттық идеологиялар туындаған қасиетті жер. Абай облысында туризмді бірнеше түрі бойынша жетілдіруге мүмкіндік бар екенін байқауға болады. Соның ішінде ең негізгі үш түріне тоқталатын болсақ, олар - табиғи-рекреациялық (экологиялық), тарихи-археологиялық (тарихи) және мәдени туризм. Облыста табиғи-рекреациялық нысандарға Тарбағатай, Алакөл қорығын жатқызуға болады. Туризмді дамыту бойынша негізгі бағыттары: мәдени; тарихи; экскурсиялық; жағажай демалысы, сауықтыру [2].

Абай облысы оңтүстігінде Жетісу, солтүстік-батысында Павлодар, батысында Қарағанды, солтүстік-шығысында Шығыс Қазақстан облыстарымен, оңтүстік-шығысында Қытай Халық Республикасымен, солтүстігінде Ресей Федерациясымен шектеседі. Семей өлкесінің алтын алқасы қарт Ертіс пен гаухар тәжі Тарбағатай тауы, асыл жүзігі Алакөлдің жағасы мен қойнауы тұнған тарих. Қойнауы қазынаға толы осынау өлке қаншама тарих сырын бүгіп жатыр. Мұнда мыңжылдықтар ізі петроглифтер, үйсін-сақ дәуірінің ескерткіштері бар. Өзірге әуесқой этнографтар мен жергілікті тұрғындар ғана көне жәдігерлерді суретке түсіріп зерттеп жатыр. Жер қойнауынан тарихты аршып, тастағы таңбаны тану – бүгінгі біздердің еншіміздегі парыз, сондықтан да маңызды дүниелерді тарихшылар мен археологтар зерттесе екен дейміз.

Семей өңірі облыс мәртебесіне ие болып, ұлы философ, ақын, ағартушы Абай Құнанбаевтың есімімен аталады. Оның таланты мен ұлылығы бүкіл әлемге белгілі, Берлинде, Мәскеуде және басқа да астаналарда Абайға арналған ескерткіштер бар. Қазақстанның ғылыми қауымдастығының арқасында дүние жүзінің түрлі университеттерінде ақынның есімін алып, шетел студенттері мен ұстаздарын мәдениетімізбен таныстыратын оқу кабинеттері мен мәдени орталықтар ашылып жатыр. Аймақтың мәртебесінің өзгеруімен кейбір елдерде іс жүзінде бюджетті асыраушы болып табылатын туризмнің де дамуы күтілуде. Біз туралы не? Ұлы ақынның туған жеріне келген қонақтарға не ұсына аламыз? Біз осы зерттеу барысында Абай облысының тарихи-мәдени, киелі және этнографиялық туризм мекені екенін айғақтайтын боламыз.

Нәтижелер мен талқылау. Мәдени туризмнің ең негізгі бөлшегі ретінде тарихи-мәдени құндылықтарды алсақ, яғни тарихи-мәдени құндылықтар кезең кезеңмен жинақталған, өткен ғасырлардағы адамгершілікті және рухани тәжірибе алынады. Қазақстан Республикасы Президентінің 2008 жылғы 21 наурызындағы N 279 Жарлығы және «Тарихи-мәдени мұра объектілерін қорғау және пайдалану туралы» Қазақстан Республикасының 1992 жылғы 2 шілдедегі Заңының 27-бабына және Ескерткіштер мен тарихи және Мемлекеттік маңызы бар объектілерге тізім жасалған, ескерткіштерді қаржылай сақтау туралы құқықтық алғышарттар құрады, соның ішінде табиғи және антропогендік тегі бар тәуекелдік факторларын анықтауға болады [1].

Елімізде мәдени құндылықтар саласында саясаттың құқықтық негіздерін жетілдіру саясаты 2003 ж. осы салада позитивті өзгерістер негізінде жүргізілді. Осыған орай маңызды шара ретінде 2003 ж. 17 қазанда ЮНЕСКО бас конференциясында материалды емес мәдени құндылықты сақтау туралы Конвенциясын айтуға болады, осыған орай келесідей материалды емес мәдени құндылықтардың негізгі категорияларын атауға болады: ауызша дәстүрлер және жеткізу өнері, соның ішінде сөйлеу; орындаушылық өнер; салттар, әдет-ғұрыптар, мейрамдар; табиғат және ғаламға қатысты білімдер мен әдеп-ғұрыптар; дәстүрлі қолөнермен байланысты білімдер мен дағдылар [3].

2003 ж. «ЮНЕСКОның материалды емес мәдени құндылықтарының шедеврлар тізімі» 47 позициямен аяқталды. Туризм мен мәдениеттің өзара байланысы анық: туризмнің бес негізгі мотивтерінің (таным, коммуникация, емдеу және сауықтыру, әлеуметтік престиж) барлығы мәдени элементті өзіне кірістіреді. Сондай-ақ, туризмнің дамуында мәдени институттардың үлесі үлкен, және оларға сай келесілерді қамтамасыз етуге мүмкіндік болады:

- басқа елде, қалада, ауданда өмір сүретін адамдардың басқа мәдени контекстіне кіру, яғни әсерлермен бөлісу;

- туристік қызметті құрайтын қанық интеллектуальды-ақпараттық негіз;

- ойын-сауық-релаксациялық эффект;

- әлеуметтік –престижді қажеттіліктерді қанағаттандыру, мүгедектердің тұтынушылық мінез-құлқы арнаулы әлеуметтік топтардың қажеттіліктер нормасымен сәйкес келуі, сондықтан, туристің әлеуметтік статусын арттыру болып табылады;

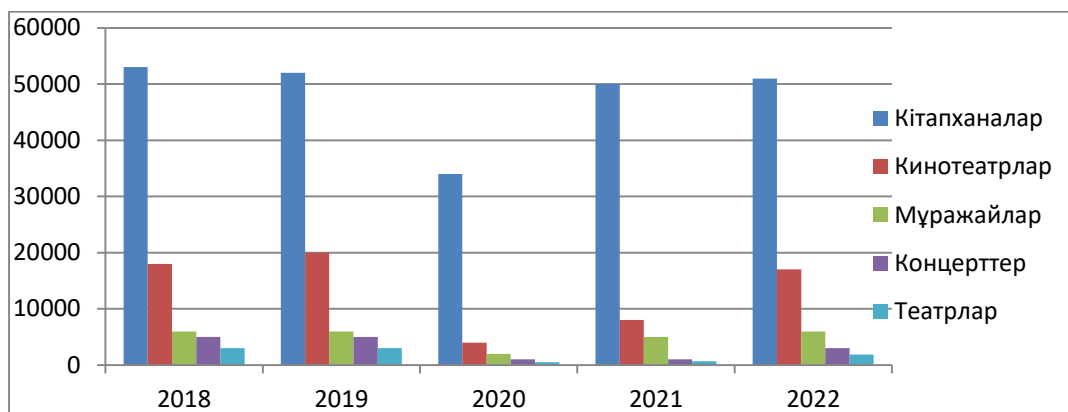
- түрлі мәдени іс-шараларда – фестивальдерде, мерекелерде, және т.б. түрлі адамдармен кездесудің және қарым-қатынастың мүмкіндігі, ол туризмді тұлғааралық контактілер жүйесі ретінде іске асыруға мүмкіндік береді.

Осылай талдағанда мәдениетті бір жағынан ескерткіштер, қолөнер туындылары, материалды заттар және т.б. қарастыруға болады, ал екінші жағынан мәдени туризм коммуникация ретінде ұсынылады. Сондықтан, мәдениет әлемнің көптеген елдерінде негізгі ресурс болып табылады [4].

Елімізде пандемиядан кейін барлық шектеу шараларын толығымен алып тастауға байланысты барлық мәдениет мекемелеріне келу мен қатысудың және өткізілген іс-шаралардың өткізілу көрсеткіші артты.

2021 жылы цирктерге келушілер саны едәуір өсті, 6 еседен астам, театрлар мен концерттік ұйымдарға келушілер саны 2,3 есе өсті, киносеанстарға келушілер саны екі есе өсті, ойын-сауық және демалыс саябақтарына келушілер саны 34,1%-ға, хайуанаттар бағына келушілер саны 28,1%-ға және мұражайларға келушілер саны 19,1% - ға өскен [4].

2022 жылы демалыс және ойын-сауық саябақтарында өткізілетін іс-шаралар саны 4,4 есеге, цирк қойылымдарының саны 2,2 есеге, сондай-ақ концерттік (1,7 есеге), мәдени-демалыс ұйымдары мен театрларда өткізілген іс-шаралар саны 42,3%-ға ұлғайды (сурет 1). Еліміздегі тарихи-мәдени туризм маңыздылығын келесі диаграмма көрсеткіші арқылы бағалауға болады [5].

1-сурет - Мәдени мекемелерге бару көрсеткіш диаграммасы (мың. келушілер)

**[7,8] дереккөздері негізінде авторлармен құрастырылған*

Қазіргі таңда жылдан жылға Абай облысына шетелдік туристер топтарының, оқушылар мен студенттердің назары көптеп аударып келеді, әсіресе оқу орындары экскурсияларды ұйымдастырып, мұғалімдер өз оқушыларыны туристік маршруттарды ұсынып қызықтырған жағдайда. Ұлттық реңкпен танысу және мұражай кешендерін, сондай-ақ жергілікті қасиетті орындарды аралау үшін Абай өңірін көбірек таңдайтын туристерді тарту үшін инфрақұрылым – бірінші кезекте жолдар, тамақтану орындары кеңейтілуде. Абай облысының Өңірлік коммуникациялар қызметінде өткен баспасөз мәслихатында облыс әкімі атап өткендей, туристер саны жылдан жылға артып келеді. Егер 2021 жылы облысқа 30 433 адам келсе, 2022 жылы – 32 793 [4].

Туристердің қызығушылығын арттыру және жеке кәсіпкерлер есебінен этнотуризмді дамыту мақсатында 2022 жылы Сырт Қасқабұлақ ауданында киіз үй орнатылып, тұрғындар мен туристерге ұлттық тағамдар ұсынылған. Жергілікті бюджет есебінен «Еңлік-Кебек» монументіне ағымдағы жөндеу жұмыстары жүргізілген. 2024 жылы облыс әкімдігі туризмді дамыту бағытында ауқымды жұмыстарды атқаруды жоспарлап отыр [5].

2023 жылы 5 ауылдық округке интернет тартылып, республикалық, облыстық, аудандық маңызы бар жолдар жөнделді. Мұның барлығы туристерге келуге қолайлы жағдай жасайды.

Туристік сайттардың тартымдылығын арттыру және келушілерді барынша ақпараттандыру үшін Абай ауданы әкімінің аппараты облыстағы негізгі туристік нысандарды цифрлық трансформациялау үдерісін аяқтады. Енді 2GIS қосымшасында Алакөл көлі, Барлық Арасан шипажайы, Абай Жидебай-Бөрілі мұражайы, Қоңыр-Әулие үңгірі, Қозы-Көрпеш және Баян-Сұлу ескерткіштері, Шошқалы көлі, Киелі бұлақ, Ырғызбай ата туралы толық ақпарат бар, Баянбай ата, сондай-ақ Елеке сазының тарихи қорғандары туралы ақпарат енгілгені жайлы хабарланды. Қосымшада жол инфрақұрылымын, жаяу жүргіншілер жолдарын және ауданда жұмыс істейтін кәсіпорындарды қамтитын жол және жаяу жүргіншілер жолдары көрсетілген аймақтың егжей-тегжейлі картасы берілген. Интерактивті карталар мен маршруттар ыңғайлылық пен жайлылықты қамтамасыз ете отырып, сапарыңызды жоспарлауды жеңілдетеді. Абай облысының туристік мүмкіндіктерін зерттеу барысында, облыстың негізгі тарихи-мәдени туристік ресурстарына тоқталып кетуді жөн көрдік, осы бағытта облыстың негізгі тарихи-мәдени орындарын келесі кестеден көруге болады (1-кесте).

1-кесте

Абай облысының тарихи-мәдени ескерткіштері *

№	Атауы	Тарихи-мәдени ескерткіш сипаттамасы
1	«Жидебай-Бөрілі» мемлекеттік тарихи-мәдени және әдеби-мемориалдық мұражай-қорығы	Мұнда Құнанбай ұрпақтарының отбасылық үйі, қазіргі Абайдың әдеби-мемориалдық мұражайы орналасқан. Ақын өмірінің соңғы 10 жылы Жидебайда өтті. Мұнда Абай 75-76 лирикалық өлеңдер, «Қара сөздер» жазып, Лермонтов пен Крыловтан аудармалар жүргізді. Мұражай-үй экспозициясы ақын өмірінің Жидебай кезеңімен таныстырады. Ерекше қорғалатын табиғи аумаққа енгізілген тарихи орындар мен ескерткіштер: Абайдың мұражай-үйі, Зере мен

		<p>Ұлжан кесенесі, Абайдың әжесі мен анасы, Абайдың інісі Құдайбердінің бейіті, «Абай-Шәкәрім» кесенесі кешені, Еркежанның бейіті - Абайдың зайыбы, Кеңгірбай кесенесі. Оспанкөл көлі, Шәукенбай мен Ғабитхан бейіттері.</p>
2	«Алаш арыстары – М. Әуезов» мұражай-үйі	<p>Абайдың мемлекеттік тарихи-мәдени және әдеби-мемориалдық қорық-музейінің қалалық кешеніне «Алаш арыстары – М.Әуезов» мұражай-үйі кіреді. Мұражай көрмелері төрт залда орналасқан, олар музейге келушілерді Мұхтар Әуезовтің өмірі мен шығармашылығымен, оның қоғамдық қызметімен, Алаш партиясы мен Алаш ұлттық автономиясының өкілдерімен таныстырады</p>
3	Қасиетті жер – Қоңыр-Әулие үңгірі.	<p>Қоңыр әулие Абай ауданындағы Шаған өзенінің оң жағалауында, Токтамыс батыр ауылынан оңтүстік-шығысқа қарай 18 шақырым жерде орналасқан. Абай облысы облыстық мәдениет, мұрағат және құжаттама басқармасының ақпараты бойынша, ескерткіш ежелгі түрік дәуіріне жатады (VII–VIII ғғ.).</p> <p>Аты аңызға айналған Қоңыр әулие үңгірі халық арасында рухани қасиетті орын ретінде қастерленеді.</p>
4	Ф.М.Достоевский атындағы әдеби-мемориалдық мұражай	<p>Ф.М.Достоевскийдің әдеби-мемориалдық үй-музейінің тарихы 19 ғасырдың екінші жартысында Достоевский М.Д.Исаеваға үйлену тойынан кейін пәтер жалдаған ескі ағаш үйден басталады.</p> <p>Заманауи ғимарат ескерткіш – кітап түрінде салынған: қабырғалардың үзілген сызығы – парақтар, ғимараттың соңы – омыртқа. 1977 жылдың қазанында мұражай кешенін құру аяқталды: оның құрамына жаңа және ескі мұражай ғимараттары және қасында орнатылған мүсінші Д.Әльбакидзенің «Ш.Уәлиханов пен Ф.Достоевский» қола ескерткіші кірді.</p>
5	Көкбай Жаңатайұлы мұражайы тарихи-мәдени ескерткіштердің бірі ретінде.	<p>Мешіт-медреседе Абайдың шәкірттерінің бірі Көкбай Жаңатайұлының мұражайы ашылып, өткен ғасырдың бірегей фотосуреттері мен жазба құжаттары сақталған. Мұражайдың ең басты жәдігері – Көкбайдың өз қолжазбасының түпнұсқасы.</p> <p>Көкбай Жаңатайұлы (1861-1925) – Абайдың дарынды шәкірттерінің бірі және өмірінің 25 жылын онымен бірге өткізген адал досы. Көкбайдың балалық шағы ауылда, ауыл молдасынан оқыған. 17 жасында Семей қаласына келіп, үш жылдық орыс мектебінде оқиды. 1901 жылы 10 қыркүйекте әскери губернатор оны Мұқырға молда етіп тағайындады. Сол жылы өз қаражатына мешіт-медресе ашып, балаларды оқытты.</p>
6	«Қозы Көрпеш-Баян сұлу» кесенесі	<p>Қозы-Көрпеш пен Баян сұлу мазарының кесенесі (X-XI ғғ.) Абай облысы, Аягөз ауданында, Тарлаулы ауылынан оңтүстік-батысқа қарай 7 км жерде, Аягөз өзенінің оң жағалауында орналасқан.</p> <p>Мазар лиро-эпостық жырдың қаһармандарының есімдерімен байланысты, ол сыртқы түрінің кейбір өзгерістерімен біздің заманымызға дейін жеткен Қазақстанның ең көне ескерткіштерінің бірі.</p>
7	Ақын Әсет Найманбаевтың мұражайы бар	<p>Ұржар ауданы, Абай ауданы, Мақаншы ауылында қазақтың атақты ақыны және композиторы, Абайдың шәкірттерінің бірі, ақын Әсет Найманбаевтың мұражайы бар. Мұражай Абайдың мемлекеттік қорық-музейінің филиалы болып табылады, көрме 1992 жылы ақынның 125 жылдығына орай ашылды</p>

8	Ырғызбай Досқанаұлы кесенесі.	Ырғызбай ата кесенесі Шығыс Қазақстан облысының ең танымал және жұмбақ нысандарының бірі болып саналады. Бұл киелі Абай жері Түркістанмен бір қатарға қойылған. Қарапайым, ешкімге ұқсамайтын тас қорым 19 ғасырдың ортасында салынған және бірнеше рет қайта салынған. Кесене Тарбағатай ауданында, Ақсуат ауданынан солтүстік-батысқа қарай 63 шақырым жерде орналасқан.
9	Қасиетті бұлақ – Семейдің іргесіндегі бұлақ	Сүйіспеншілікпен және сеніммен сақталған, ең қатты аязда да қатпайтын, түбінде өсімдіктер қыста да жасыл болып өсетін ең таза бұлақ. Православиелік және мұсылмандар, католиктер мен еврейлер жууға және ішуге келетін көктемгі су, тіпті ең үлкен скептиктер оның емдік күшіне сенеді. Бұл нағыз киелі жер, белгілі себептермен Қазақстанның киелі картасындағы орындар тізіміне енбей қалған.

* [4] дереккөзі негізінде авторлармен құрастырылған

Аймақтың тарихи-мәдени құндылықтарының маркетингтік талдауын қарастырып, бағалау жасауға болады (кесте 2).

2-кесте

Аймақтың тарихи-мәдени құндылықтарының маркетингтік мүмкіндігіне PEST-талдау*

	Іс-әрекеттер	Әсері	Жауап реакциясы
1	2	3	4
Саяси факторлар	Мемлекеттік реттеу: Мемлекет тарапынан қаржы бөліну жеткілікті емес	Нарықты сауығуы	Жаңа нарықтарға шығудың үлкен мүмкіндіктері
	Тауарлық саясатты дамыту, өндірілетін ассортиментті кеңейту, қорлық нарықты дамыту	Көршілес аудандардағы туроператорлардан сақтану	Нарыққа ену мүмкіндігі
Экономикалық факторлар	Абай облысы аудандарын дамыту. Семей қаласы және Абай ауданы	Экономикалық белсенділік нарықты дамытуға әсер етеді	Даму мүмкіндігі
	Өлке экономикасын дамыту	Туристік кәсіпорындардың қызмет көрсету саласындағы қызметін көрсетеді	Туристік сала кәсіпорындарының туризм инфрақұрылымын дамыту бойынша интеллектуалды қызметті сату
	Негізгі облыстар-серіктестер негізінде ҚР туристік нарық айналымының құрылымы (Павлодар облысы, Қытай, Ресей елдерімен шектес болған себепті және Абай тойының ЮНЕСКО көлемінде тойлануына байланысты)	Жоғары үлкен экономикалық белсенділік нарықты дамытуға әсер етеді	сыртқы-экономикалық байланыстарды дамытуға күш салады
Әлеуметтік-мәдени факторлар	Мәдени құндылықтарды сақтау, қорғау бойынша бағдарлама әзірлеу	Тез дамиды	Туристік қызметті көсетуді реттейтін нормативтік құқықтық актілерді дамытудың әлемдік тәжірибесін үйрену
	Мәдени құндылықтарды сақтау, қорғау бойынша 2024-2027 ж. бағдарламаны іске асыру	Бағдарламның орындалуына қызығушылық	Туристік қызметті дамытуға үлкен мүмкіндік
Технологиялық	IT технологиялар төлемдердің жалпы көлемдерін азайтуға мүмкіндік береді	Бағалардың азаюы	Туристік қызметті дамытуға үлкен мүмкіндік
	Интернет бойынша онлайн сатуды дамыту	Клиенттік базаның кеңуі	Туристік қызметті дамытуға үлкен мүмкіндік
	www.abai.vko.kz сайтының ресурстарын жетілдіру	Клиенттерді арттыру	Туристік қызметті дамытуға үлкен мүмкіндік

* [4] дереккөзі негізінде авторлармен құрастырылған

Жалпы жоғарыда берілген кестедегі ақпаратты сараптай келе Абай ауданы 2 негізгі факторлар бойынша жоғары мүмкіндікке ие, олай болса, онда тарихи-мәдени құндылықтарды дамытуға мүмкін болады, бірақ аудан туристік жағынан әлеуеті болғанымен, оған жеткілікті деңгейде қаржылық қолдау көрсетілмейді, олай болса Абай ауданының негізгі күшті, әлсіз жақтарын келесі кестеде беруге болады.

3-кесте

Әлсіз және күшті жақтарын SWOT-талдау*

Күшті жақтары	Әлсіз жақтары
<ul style="list-style-type: none"> - өлке тарихи-мәдени мұраларға толы; - Еуразия құрлығының кіндігі; - рекреациялық туризмді дамытуға мүмкіндік бере алатын Қоңыр Әулие үңгірі; - Архат ауылында экологиялық, спелео, жаяу туризмді, альпинизмді дамыту мүмкіндігі; - тұрғылықты халықтың әлеуметтік жағдайының жақсылығы; - танымдық туризмді дамытуға мүмкіндік; - ат туризмін дамыту мүмкіндіктері 	<ul style="list-style-type: none"> - туризм саласына назар аударылмауы; - инвестицияның құйылмауы; - географиялық жағдайына зерттеу жұмыстарының жүргізілмеуі; - білікті мамандардың жетіспеуі; - жарнамалау саясатының жоқтығы - аудан туралы мәліметтердің жоқтығы
Мүмкіндіктері	Қатерлер
<ul style="list-style-type: none"> - рекреациялық, экологиялық, танымдық, спелео, жаяу туризмді және альпинизмді дамыту - шет ел туристерінің келу мүмкіндігі - ірі магистральды жолдарға жақындығы; - шет елдермен шекараға жақын (Ресей, Қытай); - Абай, Мұхтар, Шәкірімнің мерей тойларының ЮНЭСКО көлемінде аталып өтуі 	<ul style="list-style-type: none"> - мемлекет тарапынан қолдауға ие бола алмауы; - қаражаттың болмауы; - дағдарыс жағдайы; - тарихты ұмыту; - құндылықтан айырылу

* [4] дереккөзі негізінде авторлармен құрастырылған

Кесте мәліметтері Абай ауданының тарихи-мәдени туризмді дамыту үшін әлеуетінің жоғары екендігін көрсетеді. Кез келген аймақ сияқты бұл аймаққа да тарихи-мәдени туризмді дамытудың негізгі міндеттері үлкен мөлшердегі инвестиция керек [6].

Бірақ тек инвестиция емес, туризмді дамыту үшін қажетті реттеуші құралдар арқылы да жұмысты бір ыңғайға келтіруге болады. Жалпы тарихи-мәдени құндылықтар елдің ұлттық көрінісі болғандықтан ол жоспарлануы керек және дамудың барлық аспектілерін – құқықтық, экономикалық, әлеуметтік, тарихи-мәдени, ғылыми-білім беру, экологиялық кірістіреді, осы бағыттардың әр қайсысы өзіндік реттеуші құралы болуы керек. Осы аймақты дамыту үшін келесі 3 кестеде тарихи-мәдени туризмді дамытуды реттеуші құралдарын негізгі аймақтың туризмін дамытушы механизм ретінде ұсуныға болады.

4-кесте

Тарихи-мәдени туризмді дамытуды реттеуші құралдар*

Реттеу ауданы	Реттеу құралы
Құқықтық	<ul style="list-style-type: none"> - аймақтағы тарихи-мәдени ресурстарды эксплуатациялау нормалары мен ережелерін реттеу; - туризмді кәсіпорындарының қызметінің ережелерін, олардың аймақтағы тарихи - мәдени құндылық объектілеріне қатысты құқықтары мен міндеттерін реттеу; - аймақ бойынша Абай облысы көлемінде шетелдік және отандық туристер үшін кіру және шығу ережелерін реттеу; - Абай ауданы бойынша мораторилер мен санкцияларды бекіту; - тарихи-мәдени туризмді дамыту концепциялары мен бағдарламаларын әзірлеу;
Экономикалық	<ul style="list-style-type: none"> - Абай облысы, тіпті, республика көлемінде аймақтың тарихи-мәдени туризмге жеке инвестициялардың жағымды шарттарын қалыптастыру; - тікелей мемлекеттік инвестициялар құю;

	<ul style="list-style-type: none"> - жеңілдік несиелеу; - жеңілдетілген салық салу; - сыртқы саудалық жеңілдіктер; - аудандағы бағалар мен тарифтерді реттеу; - сақтандыру жұмыстарын жетілдіру
Ұйымдастырушылық	<ul style="list-style-type: none"> - ұлттық және аймақтық деңгейде тарихи-мәдени туризм индустриясын реттейтін жүйе әзірлеу және қалыптастыру; - елдің және аймақтың имиджін қалыптастыру бойынша іс-шаралар әзірлеу және іске асыру; - реттеуші субъектілердің: тарихи-мәдени туризм индустриясы кәсіпорындары мен қоғамдық туристік қоғам арасындағы өзара кеңестік және келісімдік жүйесін әзірлеу және іске асыру; - елдің және оның аймақтарының арасындағы тарихи-мәдени туристік өнімді жылжытудың іс-шараларын әзірлеу және іске асыру; - тарихи-мәдени туризм саласында халықаралық байланыстарды орнату мен қолдау; - тарихи-мәдени туристік ресурстардың жағдайын бақылаудың жүйесін әзірлеу мен қалыптастыру.
Әлеуметтік	<ul style="list-style-type: none"> - жұмыс орындарын құру үшін субсидия бөлу; - жеке тұлға әлеуетінің дамуына инвестициялар құю; - туристер құқықтары мен қызығушылықтарын қорғау
Ғылыми-білім беру	<ul style="list-style-type: none"> - орта және жоғары білім беру жүйесінде кадрларды дайындауды ұйымдастыру мен қаржыландыру; - аймақ көлемінде тарихи-мәдени туризм саласында ғылыми зерттеулерді қаржыландыру; - халықаралық және ішкі тағылымнамаларды ұйымдастыру - Абай, Мұхтар, Шәкірім атындағы сыйлықтар, ғылыми жобалар ұйымдастыру
Мәдени	<ul style="list-style-type: none"> - аймақтағы барлық тарихи ескерткіштерді сақтау мен реставрациялау; - аймақ аумағында үнемі мәдени фестивальдар өткізу; - танымал гастрольдік шығармалық коллективтерді тарту; - аймақ құндылығының қайта қалпына келуі мен дамуы бойынша зерттеу шараларын жүргізу; - мәдениет мекемелерінің, шығармашыл коллективтердің қызметін қолдау
Экологиялық	<ul style="list-style-type: none"> - табиғатты қорғау іс-шараларын әзірлеу мен өткізу; - табиғи ресурстарға келген зияндарын есептеу мен оларды қалпына келтіру; - табиғи қорғайтын, зиянсыз технологиялар өндірісінің қызметін ендіруді ынталандыру

* [5] дереккөзі негізінде авторлармен құрастырылған

Сонымен, кесте мәліметтері бойынша Абай аймағында тарихи-мәдени реттеу механизмін қолдану арқылы туризмді бір жүйеге келтіру керек деген ой тұжырымдауға болады.

Осы ұсыныстарды орындау үшін әрине арнаулы экономикалық қолдау керек, соның ішінде мәдени туризм саласына сұранысты арттыру бойынша жобаларға шет елдік инвестицияны тарту керек [7,8].

Қорытынды. Бүгінгі күні мәдени туризмді дамыту үшін тарихи ескерткіштер, инфрақұрылымды жаңғырту және жөндеу мақсатында ішкі резервтерді іздестіру қажет, олардың үлестері, несиелері, инвесторлар тарту арқылы туризм, соның ішінде қалалық ортаны дамыту мақсатында тарихи аймақ аясында арнайы мәдени туристік туристік қор құру басты орында қарастырылады. Мәдени туризм Қазақстанның тартымдылығын арттыруға мүмкіндік береді. Бұдан басқа, индустрияның одан әрі дамуы туризм индустриясы үшін бәсекеге қабілетті инфрақұрылымды құруға, жаңа ұлттық туристік өнімдерді қалыптастыруға, олардың халықаралық және ішкі нарықтарда жылжуға бағытталатын болады [9].

Абай облысында туризм бағытын жандандыру жұмыстарына басымдық беріп, аймақтық имидж қалыптастыру және маркетинг жұмыстарын жүргізу ісін қолға алатын кез келді. Абай облысының тікелей киелі жерлер және тарихи-мәдени, этнографиялық туризм мекені ретінде дамып келе жатқан туристік өңірі екені анықталды. Бұл, бір жағынан туристік-рекреациялық қызметтерде

Абай облысы тұрғындары мен шетел азаматтарының қажеттіліктерін қанағаттандыруды қамтамасыз етсе, екінші жағынан, табыстың өсуі, жаңа жұмыс орындардың пайда болуы, тұрғындардың денсаулығын жақсарту, мәдени-тарихи және табиғи мұраның тиімді қолданылуы мен сақталуы сияқты мемлекеттің әлеуметтік-экономикалық дамуына зор үлесін қосады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Issakov, Y., Imanbekova, B., Beisembinova, A., Moldgaliyeva, A., Abisheva, Z., Ussenov, N., & Dávid, L. Study of the effectiveness of tourism and local lore activities of geography teachers in Kazakhstan // *GeoJournal of Tourism and Geosites*.–2023.-№ 48. - P. 741–750.- URL: <https://doi.org/10.30892/gtg.482spl08-1074>
2. Жакупов А.А. Өлкетану: оқу құралы. – Алматы: «Лантар Трейд» баспасы, 2021.- 105 б.
3. Имангулова Т.В., Прокофьева М.А. Развитие этнического туризма в Казахстане // *Международный журнал прикладных и фундаментальных исследований*. -2016.–№8-3.–С.451-455. -URL: <https://applied-research.ru/ru/article/view?id=10056> (дата обращения: 09.01.2024).
4. Рустемова С.М., Жакупов А.А. Абайская область: туризм как драйвер развития региона // *Publisher.agency: Proceedings of the 5th International Scientific Conference «Theoretical Hypotheses and Empirical results»* (December 14-15, 2023). Oslo, Norway, 2023. P 171-175.
5. Об утверждении Государственной программы развития туристской отрасли Республики Казахстан на 2019-2025 годы [Электронный ресурс]. - URL: <http://www.adilet.zan.kz/> (дата обращения: 10.01.2024)
6. Любичанковский, А.В. Географический и культурологический подходы к дифференциации объектов культурного наследия. // *Вестник Оренбургского государственного университета*. – 2019 - № 6. С. 17–24.
7. Шығыс Қазақстан облысының туризм және сыртқы байланыстар басқармасы (дата обращения 07.06.2022), URL: <http://tourism-vs.vko.gov.kz/>
8. Абай облысы әкімдігінің ресми сайты., (дата обращения 14.04.2023), URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/abay?lang=kk>
9. Шаяхметова Л.М. Анализ современного состояния индустрии туризма в Восточном Казахстане. // *Қазақ инновациялық гуманитарлық-заң университетінің хабаршысы*.- 2019. -№ 3 (43). - С 81-84.

REFERENCES

1. Issakov, Y., Imanbekova, B., Beisembinova, A., Moldgaliyeva, A., Abisheva, Z., Ussenov, N., & Dávid, L. Study of the effectiveness of tourism and local lore activities of geography teachers in Kazakhstan // *GeoJournal of Tourism and Geosites*. -2023.-№ 48.- P. 741–750. URL: <https://doi.org/10.30892/gtg.482spl08-1074>.
2. Jakupov A.A. Ölketanu: oqu qūraly [Local studies: textbook] (Lantar Treid, Almaty, 2021, 105 p.) [in Kazakhstan].
3. Imangulova T.V., Prokof'eva M.A. Razvitie jetnicheskogo turizma v Kazahstane [Development of ethnic tourism in Kazakhstan]// *Mezhdunarodnyj zhurnal prikladnyh i fundamental'nyh issledovanij*. – 2016. – № 8-3. – С. 451-455. URL: <https://applied-research.ru/ru/article/view?id=10056> (accessed 09.01.2024) [in Russian].
4. Rustemova S.M., Zhakupov A.A. Abajskaja oblast': turizm kak drajver razvitija regiona [Aby region: tourism as a driver of regional development] *Publisher.agency: Proceedings of the 5th International Scientific Conference «Theoretical Hypotheses and Empirical results»* (December 14- 15, 2023). Oslo, Norway, 2023. P 171-175 [in Russian] .
5. Ob utverzhdenii Gosudarstvennoj programmy razvitija turistskoj otrasli Respubliki Kazahstan na 2019-2025 gody [On approval of the State Program for the development of the tourism industry of the Republic of Kazakhstan for 2019-2025] [Jelektronnyj resurs]. - URL: <http://www.adilet.zan.kz/> (accessed: 10.01.2024) [in Russian].
6. Ljubichankovskij. A.V. Geograficheskiy i kul'turologicheskiy podhody k differenciacii ob#ektov kul'turnogo nasledija [Geographical and cultural approaches to the differentiation of cultural heritage sites]. // *Vestnik Orenburgskogo gosudarstvennogo universiteta*. – 2019 - № 6. –S. 17–24 [in Russian].

7. Şyğys Qazaqstan oblysynyñ turizm jäne syrtqy bailanystar basqarmasy [Department of tourism and foreign relations of East Kazakhstan region] (accessed 07.06.2022) Available at: <http://tourism-vs.vko.gov.kz>. [in Kazakhstan].

8. Abai oblysy äkimdigiñiñ resmi saity [The official website of Abay region akimat] (accessed 14.04.2023)

Available at: <https://www.gov.kz/memleket/entities/abay?lang=kk> [in Kazakhstan].

9. Shajahmetova L.M. Analiz sovremennogo sostojanija industrii turizma v Vostochnom Kazahstane [Analysis of the current state of the tourism industry in Eastern Kazakhstan]. Bulletin of the Kazakh Innovative Humanities and Law University No. 3 (43), 2019. – S. 81-84 [in Russian].

Рустемова С.М., Жакупов А.А., Тлеубаева А.Т., Байгабулова Г.К.

ПУТИ И ПРЕДПОСЫЛКИ ПОВЫШЕНИЯ ТЕМПОВ РАЗВИТИЯ ТУРИЗМА ЧЕРЕЗ ИСТОРИКО-КУЛЬТУРНЫЙ ТУРИЗМ

Аннотация

Исследование посвящено анализу предложений по использованию историко-культурного потенциала Абайского региона как фактора развития туризма и его совершенствованию. В ходе исследования был проведен обзор научной литературы по Абайскому региону и проведен анализ памятников истории и культуры края. Это позволяет выявить основные аспекты, формирующие и способствующие развитию историко-культурного туризма на данной территории.

Результаты исследования подтверждают значимость социально-экономических и других факторов в становлении и развитии историко-культурного туризма в рассматриваемом регионе.

Индустрия туризма является частью экономики страны, определяющей социально-экономическое развитие страны на основе использования историко-культурных ресурсов. На сегодняшний день в Казахстане проводится масштабная работа по стратегии развития туризма и совершенствования туристского бизнеса. Устойчивое и социальное развитие туризма является актуальным на протяжении всего исторического развития Республики Казахстан.

В статье исследуются историко-культурное наследие, памятники и культурные ценности региона, рассматривается их роль в развитии туризма в регионе. Результаты исследования помогут предсказать будущее развитие историко-культурного туризма и позволят оценить экономический вклад региона. Применение в исследовании методов SWOT, PEST-анализа и сравнительного анализа позволило выявить перспективные аспекты развития туризма в Абайской области.

Rustemova. S., Zhakupov A., Tleubaeva A., Baygabulova G.

WAYS AND PREREQUISITES FOR INCREASING THE PACE OF TOURISM DEVELOPMENT THROUGH HISTORICAL AND CULTURAL TOURISM

Annotation

The study is devoted to the analysis of proposals for the use of the historical and cultural potential of the Abai region as a factor in the development of tourism and its improvement. In the course of the study, a review of the scientific literature on the Abai region was conducted and an analysis of the historical and cultural monuments of the region was carried out. This allows us to identify the main aspects that shape and contribute to the development of historical and cultural tourism in this area.

The results of the study confirm the importance of socio-economic and other factors in the formation and development of historical and cultural tourism in the region under consideration.

The tourism industry is part of the country's economy, which determines the socio-economic development of the country based on the use of historical and cultural resources. To date, large-scale work is being carried out in Kazakhstan on the strategy of tourism development and improvement of the tourism business. Sustainable and social development of tourism is relevant throughout the historical development of the Republic of Kazakhstan.

The article examines the historical and cultural heritage, monuments and cultural values of the region, examines their role in the development of tourism in the region. The results of the study will help predict the future development of historical and cultural tourism and will allow us to assess the economic contribution of the region. The use of SWOT, PEST analysis and comparative analysis methods in the study made it possible to identify promising aspects of tourism development in the Abai region

DOI 10.52260/2304-7216.2024.3(56).7
УДК 330.12
ГРНТИ 06.58.55

Т.П. Притворова*, д.э.н. профессор¹

Д.Е. Бектлеева, к.э.н.¹

Д.М. Темирбаева, PhD²

Esil University, г. Астана, Казахстан¹

Карагандинский университет

им. Академика Е.А. Букетова

г. Караганда, Казахстан²

*- основной автор (автор для корреспонденции)

e-mail: pritvorova_@mail.ru

ТРАНСФОРМАЦИЯ УСЛОВИЙ ДЛЯ БЕНЕФИЦИАРОВ ОБУСЛОВЛЕННОЙ ДЕНЕЖНОЙ ПОМОЩИ В КАЗАХСТАНЕ

Обусловленные денежные трансферты (далее ОДТ) предполагают, что помощь предоставляется при соблюдении заранее определенных условий, касающихся поведения членов домохозяйства. Целью статьи является оценка действующей в Казахстане модели обусловленных денежных трансфертов с позиций направленности условий получения помощи на конечные результаты. Методология исследования представлена сравнительным анализом параметров обусловленной денежной помощи в Казахстане в среднесрочном периоде на основе статистических показателей структуры и динамики показателей официальной статистической базы Министерства труда и социальной защиты Казахстана. Проведен анализ результатов социологического опроса экспертов, курирующих в городских Центрах трудовой мобильности граждан вопросы определения права входа в систему, наблюдающих ошибки включения и исключения соискателей социальной помощи. Было выявлено, что соблюдение условий трудовой активности, с одной стороны, является недостаточно жестким, а, с другой стороны, ограничено возможностями экономики, особенно малых городов и сельской местности. Предлагается рассмотреть два вектора совершенствования программы ОДТ: сократить число отказов от предложения работы / повышения квалификации / профессионального обучения или переобучения до 1 раза и ввести в систему обязательство обеспечения развития человеческого капитала детей.

Ключевые слова: бедность, адресная социальная помощь, обусловленные денежные трансферты, условия для бенефициаров, активные меры занятости, человеческий капитал, социальная помощь.

Кілт сөздер: кедейшілік, атаулы әлеуметтік көмек, шартты ақшалай жәрдемақылар, бенефициарларға арналған жағдайлар, белсенді жұмыспен қамту шаралары, адам капиталы, әлеуметтік көмек.

Keywords: poverty, targeted social assistance, conditional cash transfers, conditions for beneficiaries, active employment measures, human capital, social assistance.

JEL: I38, J68

Введение. Проблема бедности в современном мире остается значимой не только в развивающихся, но и в развитых странах. При существенной межстрановой разнице в методологии определения черты бедности, правительства принимают и реализуют программы по уменьшению доли граждан, находящихся за этой чертой. Принятие многомерной концепции бедности формирует систему показателей, по которым необходимо достичь одновременного улучшения положения домохозяйства. При всех вариантах политического решения, вслед за диагностикой социального положения домохозяйства как «бедного» следует выделить трансфертов в денежной или натуральной форме [1, 2].

Обусловленные денежные трансферты (далее ОДТ) предполагают, что помощь предоставляется при соблюдении заранее определенных условий, касающихся поведения членов домохозяйства. Мониторинг, выявляющий отклонения в поведении бенефициаров, может сократить, приостановить или лишить домохозяйство такой помощи [3].

Условия в разных странах могут иметь различный состав, но предполагают активные действия бенефициара в сфере занятости, образования, здоровья. Именно последние две сферы рассматриваются современной наукой, как вложения в человеческий капитал.

Целью статьи является оценка действующей в Казахстане модели обусловленных денежных трансфертов с позиций направленности условий получения помощи на конечные результаты.

Методология исследования представлена сравнительным анализом параметров обусловленной денежной помощи в Казахстане в среднесрочном периоде на основе статистических показателей структуры и динамики показателей официальной статистической базы Министерства труда и социальной защиты Казахстана.

Проведен анализ результатов социологического опроса экспертов, курирующих в городских Центрах трудовой мобильности граждан по вопросам определения права входа в систему, наблюдающих ошибки включения и исключения соискателей. В опросе приняли участие эксперты из 10 регионов Казахстана, а также гг. Астана, Алматы, Шымкент.

Обзор литературы. Обусловленные денежные трансферты имеют достаточно длительную практику применения в странах мировой экономики, конечной целью которых является сокращение бедности [4, 5].

Практика применения таких программ связана с постоянным совершенствованием условий предоставления трансфертов. Условия активного характера касаются не только уровня и состава доходов [6, 7], качества занимаемого жилья и располагаемого имущества [8, 9], но и характеристик поведения трудоспособных членов семьи. Одним из базовых условий предоставления трансфертов является участие соискателей помощи государства в активных мерах занятости или предоставление свидетельств о самостоятельно предпринимаемых мерах. Участие в проектах профессиональной подготовки рассматривается как активная позиция формирования прироста человеческого капитала [10].

Одним из актуальных и обязательных условий во многих программах вывода из бедности является инвестирование родителями в человеческий капитал (через участие в активных мерах занятости на средства государства) и детей. Последнее измеряется как посещение детьми дошкольного возраста учреждений воспитания и образования, посещение заранее определенного процента школьных занятий. Контроль за посещением детских дошкольных учреждений, школьных занятий и прохождением обязательных медицинских обследований рассматривается как элемент заботы о человеческом капитале ребенка [11, 12].

В ряде стран применяются более жесткие требования к качеству успеваемости детей, поскольку используют не только количественные показатели посещаемости детьми школьных занятий, но оценивают рост качества человеческого капитала по качественным характеристикам [13].

Основная часть. Адресная социальная помощь в Казахстане ведет начало с 2001 года, когда соответствующий закон заложил её основы и действовал вплоть до 2023 года, после чего основные его положения вошли в Социальный кодекс Республики Казахстан [14, 15].

С 2016 года в системе адресной социальной помощи выделяются безусловная и обусловленная части. Первый вид защищает от бедности домохозяйства, которые либо не имеют в составе трудоспособных граждан, либо по ряду объективно измеряемых причин не могут выйти на рынок труда. Второй вид предусматривает условия для участия трудоспособных граждан в программах занятости либо наличие официально подтвержденного рабочего места.

Применяется абсолютная версия черты бедности в размере 70% прожиточного минимума. Если размер среднедушевого дохода не достигает этой величины, то покрывается его дефицит.

В странах мировой экономики программы ОДТ реализуются достаточно давно и накоплен значительный опыт деловых схем для ее реализации [6].

Сравнение основных параметров мировой практики программ ОДТ с Казахстаном представлено в таблице 1.

Таблица 1

Параметры программ обусловленных денежных трансфертов в мировой экономике

Параметры	Максимальный	Минимальный	Казахстан
Охват населения, %	20,0	1,0 Камбоджа	2019 – 11,7
	Бразилия, Мексика		2020 – 5,0
	40,0		2021 – 5,1
	Эквадор		2022 – 3,9

			2023 – 3,0
Доля ВВП, %	0,5 Бразилия, Мексика, Эквадор	0,08 Чили	2019 – 2,89 2020 – 0,54 2021 – 0,46 2022 – 0,43 2023 – 0,27
Щедрость, % от уровня потребления среднего домохозяйства	20,0 Мексика	4,0 Гондурас	2019 – 23,5 2020 – 11,9 2021 – 9,7 2022 – 9,3 2023 – 9,3

*Составлена авторами по источнику [5] и данным МТСЗН

По охвату населения казахстанская программа тяготеет к минимальным значениям. По доле в ВВП и показателю щедрости (в % от уровня потребления среднего домохозяйства) казахстанская программа находится в середине шкалы измерения, то есть выдерживает средние характеристики.

Одновременно наблюдается тенденция сжатия программы, поскольку все количественные значения параметров казахстанской программы сокращаются. Это может быть связано как с уменьшением численности бедного населения, так и с низким значением черты бедности, которая в Казахстане не имеет прозрачного экономического смысла.

Средняя семья получателей ОДТ в 2023 году в Казахстане состоит из 5,6 человека со следующими характеристиками:

- 3,6 дети до 18 лет;
- 0,02 инвалиды всех групп;
- 0,01 пенсионеры;
- 0,19 слушатели дневных форм обучения (кроме докторантуры);
- 1,73 трудоспособные граждане;
- 0,03 другие.

Особенностью ОДТ в Казахстане является условие участия трудоспособных лиц в активных мерах занятости или наличие рабочего места. Проведенный динамический анализ показывает, что именно в отношении этого условия наблюдается двойственная ситуация.

По статусу на рынке труда из 1,73 трудоспособных граждан в средней семье:

- 0,12 безработные;
- 1,01 имеет работу на момент обращения;
- 0,6 занимаются уходом за другими членами семьи на дому;
- 0,01 самозанятые.

За период с 2019 по 2023 годы в категории трудоспособных получателей ОДТ, не занятых уходом за другими членами семьи, отмечены структурные сдвиги, которые нельзя признать продуктивными (Таблица 2).

Во-первых, при некотором сокращении значения удельного показателя трудоспособных на одну семью, по безработным значение практически не изменилось, а вот доля работающих членов семьи значительно возросла. Тенденция увеличения удельного показателя работающих бедных говорит о низкой квалификации соискателей ОДТ и невозможности обеспечить доход семьи на уровне черты бедности.

Таблица 2

Структурные сдвиги в индикаторах системы ОДТ, 2019-2023гг.

Индикаторы системы ОДТ	Получатели ОДТ, на 1 семью				Показатели ОДТ, на 1 трудоспособное лицо			
	Трудоспособные	Безработные	Работающие	Участники АМЗ**	СРМ**	ОР**	ПП и ПК**	
2019	1,92	0,11	0,61	0,69	0,36	0,014	0,05	0,021
2023	1,73	0,12	1,01	0,24	0,14	0,07	0,03	0,001

Абсолютное изменение, ед.	-0,19	0,01	0,4	-0,45	-0,22	0,056	-0,02	-0,02
---------------------------	-------	------	-----	-------	-------	-------	-------	-------

*Примечание:

1. Составлена авторами по данным МТСЗН РК

2. АМЗ – активные меры занятости; СРМ – социальное рабочее место; ОР – общественные работы; ПП и ПК – профессиональная подготовка и повышение квалификации.

Во-вторых, интенсивность участия в активных мерах занятости заметно сократилась. По всем удельным показателям (и на одну семью, и на одно трудоспособное лицо) зафиксированы отрицательные значения, за исключением проекта социальные рабочие места. Заработная плата на СРМ субсидируется государством, а эффект в форме трудоустройства на постоянное рабочее место нуждается в отдельной оценке.

В то же время, социологический опрос экспертов из 5 регионов и городов Алматы, Астана, Шымкент позволяет с высокой степенью достоверности утверждать, что значительная доля бенефициаров ОДТ находится в системе более одного года.

Таблица 3

Экспертная оценка доли «хронических» бедных в системе ОДТ Казахстана

Наименование вопроса	Шкала	Все регионы	Областные центры	Малые города	Села
Оцените, исходя из Вашей практики, долю населения, получающего АСП в течение длительного периода (больше года)	1) более 50%	25%	25%	14%	26%
	2) от 30% до 40%	29%	41%	57%	21%
	3) от 20% до 30%	17%	28%	0%	15%
	4) от 10% до 20%	14%	6%	29%	15%
	5) менее 10%	16%	0%	0%	22%

* Примечание: Составлена авторами по результатам социологического опроса экспертов Центров трудовой мобильности.

Одновременно, экспертами отмечается высокая частота отказов от повышения/перемены квалификации для повышения уровня заработной платы у тех соискателей, которые имеют официальные подтверждения своей занятости с минимальной заработной платой. Это дает основание для гипотезы о стремлении ряда получателей сохранить патерналистскую опеку со стороны системы, о вероятности наличия теневых доходов, которые не может выявить цифровая проверка и ошибки в процедуре мониторинга.

В реальной практике имеет место либо пассивная жизненная позиция, которая в настоящее время фактически поддерживается программой, либо ошибки включения в систему. Эффективные практики вывода из статуса «бедных», согласно экспертным оценкам, не являются достоинством программы, поскольку большинство из них самостоятельно решают свои проблемы. Модальным ответом экспертов на вопрос о методах, используемых для выхода из программы, является «самостоятельное трудоустройство по своей специальности или повышение доходов»: 69% в областных центрах, 43% в малых городах и 29% в селах.

Обсуждение. Согласно мнению исследовательской группы Всемирного банка, ошибки включения, как и ошибки исключения, играют значимую роль в снижении эффекта государственной поддержки [4, 5]. Ошибки включения в Казахстане возможны при формальном подтверждении занятости, а отсутствие обязательств дисциплинирующего характера в части контроля за здоровьем и учебными результатами ребенка является для субъектов дополнительным стимулом претендовать на помощь со стороны государства. Введение дополнительных мер контроля со стороны государственных органов, связанных с обучением и здоровьем ребенка, по нашему мнению, будет фактором снижения ошибок включения.

Выводы американских исследователей о возможностях фиксировать максимальный срок пребывания в системе ОДТ в качестве однозначного условия для соискателя также представляются продуктивным предложением [6].

Закключение. Анализ прямых (статистических) и косвенных (экспертных) данных показал, что условия трудовой активности в настоящее время является с одной стороны, недостаточно жестким,

для выявления подлинно нуждающихся в денежных трансфертах, а с другой стороны ограничено возможностями экономики малых городов и сельской местности.

Не концентрируя внимание на повышении эффективности проектов содействия занятости, в статье предлагается два вектора совершенствования программы ОДТ:

– сократить число отказов от предложения работы/повышения квалификации/ профессионального обучения до 1 раза.

– ввести в систему условия для контроля над обязательствами обеспечения развития человеческого капитала детей (замена трансферта на услугу детского сада), посещение 85% занятий детьми школьного возраста, прохождение медицинских осмотров в рекомендуемых для конкретного возраста масштабах.

В дальнейших исследованиях будут уточняться методы мониторинга за соблюдением данных условий с учетом эффективных мировых практик.

ЛИТЕРАТУРА

1. Руководство по измерению бедности. Европейская экономическая комиссия ООН. – URL: https://unece.org/fileadmin/DAM/stats/publications/2018/ECECESSTAT20174_ru.pdf
2. Бримбетова Н.Ж. Сапарбек Н.К. Бекназарова А.Т. Букейханова Т.К. Бедность населения и региональные различия в социальном развитии Казахстана // Вестник университета «Туран». - 2022. – № 3. – С. 108-121
3. Gibson J. Poverty Measurement: We Know Less than Policy Makers Realize // *Asia & the Pacific Policy Studies*. – 2016. – Vol.3. – P.430-442. – DOI: <https://doi.org/10.1002/app5.141>
4. Grosh M., Leite P., Wai-Poi M., Tesliuc E. Revisiting targeting in social assistance: A new look at old dilemmas. World Bank Publications. – URL: <https://openknowledge.worldbank.org/entities/publication/a6b0063a-4805-5542-89a9-f6da877b5e37>
5. Фицбайн А., Шади Н. и др. Обусловленные денежные трансферты. Сокращение бедности в настоящем и будущем. Исследовательский доклад Всемирного банка о политике. – М.: Издательство «Весь Мир», 2011. – 404 с.
6. Desmond M., Bruce W. Poverty in America: New directions and debates // *Annual Review of Sociology*. – 2018. – Vol.44. – P.305-318
7. Brady D., Burton L.M. The Oxford handbook of the social science of poverty. – URL: <https://global.oup.com/academic/product/the-oxford-handbook-of-the-social-science-of-poverty-9780199914050?cc=us&lang=en&>
8. Li Mengyao, Zemin Wu. Power and poverty in China: Why some counties perform better in poverty alleviation? // *Journal of Chinese Political Science*. – 2021. – No. 27. – P. 319-340. – DOI: 10.1007/s11366-021-09765-0
9. Barrientos A., Malerba D. Social assistance and inclusive growth // *International Social Security Review*. – 2020. – No. 73(3). – P. 33-53. – DOI: 10.1111/issr.12244
10. Gerard F., Naritomi J., Silva J. Cash transfers and formal labor markets: Evidence from Brazil // *Policy Research Working Paper*. – 2021. – No. 9778. – 45 p.
11. Millan T.M., Barham T., Macours K., Maluccio J. A., Stampini M. Long-term impacts of conditional cash transfers: Review of the evidence // *The World Bank Research Observer*. – 2019. – No. 34 (1). – P.119-159
12. Todd P.E., Wolpin K.I. Assessing the Impact of a School Subsidy Program in Mexico: Using a Social Experiment to Validate a Dynamic Behavioral Model of Child Schooling and Fertility // *American Economic Review*. – 2006. – No.96 (5). – P.1384-1417
13. Dickerson A., Popl G.K. Persistent poverty and children's cognitive development: Evidence from the UK Millennium Cohort Study. // *Journal of the Royal Statistical Society: Series A*. – 2016. – No. 179 (2). – P. 535-558. – DOI: 10.1111/rssa.12128
14. Закон Республики Казахстан от 17 июля 2001 года № 246-III «О государственной адресной социальной помощи» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 01.01.2023 г.). – URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1023553&pos=3;-88#pos=3;-88
15. Социальный кодекс Республики Казахстан. Кодекс Республики Казахстан. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K2300000224>

REFERENCES

1. Rukovodstvo po izmereniju bednosti. Evropejskaja jekonomicheskaja komissija OON. – URL: https://unece.org/fileadmin/DAM/stats/publications/2018/ECECESSTAT20174_ru.pdf [in Russian].
2. Brimbetova N.Zh. Saparbek N.K. Beknazarova A.T. Bukejhanova T.K. Bednost' naselenija i regional'nye razlichija v social'nom razvitii Kazahstana // Vestnik universiteta «Turan». - 2022. – № 3. – S. 108-121 [in Russian].
3. Gibson J. Poverty Measurement: We Know Less than Policy Makers Realize // Asia & the Pacific Policy Studies. – 2016. – Vol.3. – P.430-442. – DOI: <https://doi.org/10.1002/app5.141>
4. Grosh M., Leite P., Wai-Poi M., Tesliuc E. Revisiting targeting in social assistance: A new look at old dilemmas. World Bank Publications. – URL: <https://openknowledge.worldbank.org/entities/publication/a6b0063a-4805-5542-89a9-f6da877b5e37>
5. Ficbajn A., Shadi N. i dr. Obuslovlennye denezhnye transferty. Sokrashhenie bednosti v nastojashhem i budushhem. Issledovatel'skij doklad Vsemirnogo banka o politike. – M.: Izdatel'stvo «Ves' Mir», 2011. – 404 s. [in Russian].
6. Desmond M., Bruce W. Poverty in America: New directions and debates // Annual Review of Sociology. – 2018. – Vol.44. – P.305-318
7. Brady D., Burton L.M. The Oxford handbook of the social science of poverty. – URL: <https://global.oup.com/academic/product/the-oxford-handbook-of-the-social-science-of-poverty-9780199914050?cc=us&lang=en&>
8. Li Mengyao, Zemin Wu. Power and poverty in China: Why some counties perform better in poverty alleviation? // Journal of Chinese Political Science. – 2021. – No. 27. – P. 319-340. – DOI: 10.1007/s11366-021-09765-0
9. Barrientos A., Malerba D. Social assistance and inclusive growth // International Social Security Review. – 2020. – No. 73(3). – P. 33-53. – DOI: 10.1111/issr.12244
10. Gerard F., Naritomi J., Silva J. Cash transfers and formal labor markets: Evidence from Brazil // Policy Research Working Paper. – 2021. – No. 9778. – 45 p.
11. Millan T.M., Barham T., Macours K., Maluccio J. A., Stampini M. Long-term impacts of conditional cash transfers: Review of the evidence // The World Bank Research Observer. – 2019. – No. 34 (1). – P.119-159
12. Todd P.E., Wolpin K.I. Assessing the Impact of a School Subsidy Program in Mexico: Using a Social Experiment to Validate a Dynamic Behavioral Model of Child Schooling and Fertility // American Economic Review. – 2006. – No.96 (5). – P.1384-1417
13. Dickerson A., Popl G.K. Persistent poverty and children's cognitive development: Evidence from the UK Millennium Cohort Study. // Journal of the Royal Statistical Society: Series A. – 2016. – No. 179 (2). – P. 535-558. – DOI: 10.1111/rssa.12128
14. Zakon Respubliki Kazahstan ot 17 ijulja 2001 goda № 246-II «O gosudarstvennoj adresnoj social'noj pomoshhi» (s izmenenijami i dopolnenijami po sostojaniju na 01.01.2023 g.). – URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1023553&pos=3;-88#pos=3;-88[in Russian].
15. Social'nyj kodeks Respubliki Kazahstan. Kodeks Respubliki Kazahstan. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K2300000224> [in Russian].

Притворова Т.П., Бектлеева Д.Е., Темірбаева Д.М.

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ШАРТТЫ АҚШАЛАЙ КӨМЕК БЕНЕФИЦИАРЛАРЫНЫҢ ШАРТТАРЫН ТРАНСФОРМАЦИЯЛАУ

Аңдатпа

Шартты ақшалай аударымдар (ШКТ) көмек үй шаруашылығы мүшелерінің мінез-құлқына байланысты алдын ала белгіленген шарттарды ескере отырып беріледі деп болжайды.

Мақаланың мақсаты – Қазақстандағы шартты ақшалай көмектердің қазіргі үлгісін түпкілікті нәтижеге көмек алу шарттарының шоғырлануы тұрғысынан бағалау. Зерттеу әдістемесі ҚР Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрлігінің ресми статистикалық базасы көрсеткіштерінің құрылымы мен динамикасының статистикалық көрсеткіштеріне негізделген орта мерзімді перспективада Қазақстандағы шартты ақшалай көмектің параметрлерін салыстырмалы талдау арқылы ұсынылған. Қалалық Еңбек

ұтқырлық орталықтарында азаматтардың жүйеге кіру құқығын анықтау мәселелеріне жетекшілік ететін, өтініш берушілерді қосу және шығару кезіндегі қателерді байқайтын сарапшылар арасында жүргізілген социологиялық сауалнама нәтижелеріне талдау жүргізілді. Еңбек қызметінің шарттарын сақтау, бір жағынан, жеткілікті түрде қатаң еместігі, екінші жағынан, экономиканың, әсіресе шағын қалалар мен ауылдық елді мекендердің мүмкіндіктерімен шектелетіндігі анықталды. КАЖ бағдарламасын жетілдірудің екі векторын қарастыру ұсынылады: жұмысқа орналасудан/біліктілікті арттырудан/кәсіптік оқытудан бас тарту санын 1 есеге дейін қысқарту және жүйеге балалардың адами капиталын дамытуды қамтамасыз ету міндетін енгізу.

Pritvorova T., Bektleyeva D., Temirbayeva D.

TRANSFORMING THE CONDITIONAL CASH TRANSFERS IN KAZAKHSTAN

Annotation

Conditional cash transfers (CCTs) provide assistance subject to predetermined conditions regarding the behavior of household members. The purpose of the article is to assess the current model of conditional cash transfers in Kazakhstan from the point of view of the focus of the conditions for receiving assistance on the final results. The research methodology is presented by a comparative analysis of the parameters of conditional cash assistance in Kazakhstan in the medium term based on statistical indicators of the structure and dynamics of indicators of the official statistical base of the Ministry of Labor and Social Protection of Kazakhstan. An analysis of the results of a sociological survey of experts supervising the issues of determining the right to enter the system at the city Labor Mobility Centers of citizens, observing errors in the inclusion and exclusion of applicants, was carried out. It was revealed that compliance with the conditions of labor activity, on the one hand, is not strict enough, and on the other hand, it is limited by the capabilities of the economy, especially small towns and rural areas. It is proposed to consider two vectors for improving the CCT program: reduce the number of refusals of job offers/advanced training/vocational training to 1 time and introduce into the system an obligation to ensure the development of children's human capital.

М.Х.Каражанова*, PhD докторанты¹

Н.А.Урузбаева, э.ғ.д., профессор¹

С.Н.Атикеева, б.ғ.к., қауымд.профессор²

М.Ж.Тұрсымбаева, э.ғ.к., қауымд. профессор³

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық университеті

Астана қ., Қазақстан¹

«Тұран-Астана» университеті Астана қ. Қазақстан²

Esil University Астана қ. Қазақстан³

*-негізгі автор (хат-хабарларға арналған автор)

e-mail: mzhkmir@mail.ru

МАРКЕТИНГТІК ТӘСІЛДІ ҚОЛДАНУ КОНТЕКСТІНДЕ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ТУРИЗМНІҢ ЭКОБРЕНДИНГПЕН БАЙЛАНЫСЫ

Мақалада экологиялық туризмді түсіндірудің қолданыстағы тәсілдеріне теориялық шолу жасалды, олардың артықшылықтары мен кемшіліктері анықталды. Туризмнің тұрақты дамуының заманауи талаптарына көбірек жауап беретін маркетингтік тәсілді қолдану қажеттілігі көрсетілді.

Зерттеу барысында туристік бағыттарды саралаудың және бірегей Имидж құрудың негізгі құралы ретінде Қазақстан жағдайында аумақтардың экобрендингін қолдану қажеттілігі негізделді. Экологиялық туризм саласындағы тұжырымдамалық аппарат нақтыланды, экологиялық туризм мен экологиялық брендинг ұғымдарының арақатынасы анықталды. Маркетингтік позициялардан олардың ерекше өзара байланысы атап өтілді, бұл экологиялық туризмді Тұтынушылар – бұл экологиялық жауапкершілікпен ерекшеленетін мақсатты аудитория және экологиялық брендинг оларды тартуға және сақтауға бағытталған.

Зерттеудің нәтижесі әлеуметтік-этикалық маркетинг тұжырымдамасын көрсететін «экологиялық туризм» категориясының кеңейтілген авторлық түсіндірмесі болып табылады. Бұл зерттеудің негізгі ережелері экобрендинг теориясының дамуына үлес қосып қана қоймай, сонымен қатар аумақтардың экологиялық туризмін дамытудың маркетингтік бағдарламаларын әзірлеуде әдіснамалық негіз болады деп топшылайды. Зерттеу барысында контент-талдау, экологиялық туризмге қолданыстағы ғылыми тәсілдердің артықшылықтары мен кемшіліктерін анықтау үшін диалектикалық әдістің арсеналы, қарастырылып отырған категориялардың өзара байланысын анықтау үшін жалпылау және нақтылау әдістері қолданылды.

Кілт сөздер: маркетингтік тәсіл, экотуризм, экобрендинг, тұтынушылар, имидж, экологиялық жауапкершілік, тұрақты даму

Ключевые слова: маркетинговый подход, экотуризм, экобрендинг, потребители, имидж, экологическая ответственность, устойчивое развитие

Key words: marketing approach, ecotourism, ecobranding, consumers, image, environmental responsibility, sustainable development

JEL classification: L 83

Кіріспе. Экологиялық туризм – әлемдік туристік индустрияның ең жылдам дамып келе жатқан салаларының бірі болып табылады. Экологиялық туризмнің табиғаттағы дәстүрлі демалыс түрлерінен ең басты айырмашылығы – рекреациялық аумақтардың ресурсына пайдаланудың саналы, экологиялық және экономикалық негізделген саясаты. бұл рекреациялық табиғи аймақтардың биоалуантүрлілігін сақтап қана қоймай, сонымен қатар туристік қызметтің тұрақтылығын қамтамасыз ететін табиғатты пайдаланудың тұрақты режимін әзірлеуді және сақтауды қамтамасыз етеді.

Дүниежүзілік туристік ұйым Қазақстанды экологиялық туризмді дамыту үшін ең перспективалы өңірлердің бірі деп санайды. Қазіргі уақытта Қазақстандағы экологиялық туризм елдің табиғи ресурсын оңтайлы пайдалануға бағытталған экологиялық негізделген келу туризмін ұйымдастыру болып табылады.

Айта кету керек, арнайы қорғалатын табиғи аумақтар Қазақстанның жер бетінің 10% - дан астамын алып жатыр. Олардың жалпы ауданы - 29,3 млн га. оларға мыналар жатады: мемлекеттік

денгейдегі табиғи қорық - 10; мемлекеттік ұлттық табиғи саябақ - 14; табиғи резерват саны -7; мемлекеттік табиғи кіші қорық - 50; мемлекет денгейіндегі қорық аймағы - 5; мемлекеттік ботаникалық бақ - 6; дендрологиялық саябақ - 1; жергілікті маңызы бар мемлекеттік табиғи ескерткіштер - 25 [1]. Мұның бәрі елімізде экологиялық туризмді дамыту үшін зор мүмкіндіктерді көрсетеді.

Сонымен қатар, осы аумақтарды ілгерілетудегі әлсіз маркетингтік саясат және атап айтқанда, олардың брендтеуінің іс жүзінде жоқтығы оларды шетелдік туристерге ғана емес, қазақстандықтардың өздеріне де түсініксіз етеді. Мұндай жағдай қазақстандық ғылыми әдебиеттерде экологиялық маркетинг саласында жүйелі және тұрақты зерттеулердің болмауына да әсер ететіні анық.

Бүгінгі таңда экотуризмнің көптеген түсіндірмелері бар, бірақ туризмнің осы түрін ілгерілетуге байланысты категорияларды зерттеудің теориялық және әдіснамалық негізін қалауға мүмкіндік беретін қалыптасқан тұжырымдамалық аппарат жоқ. Атап айтқанда, белгілі бір аумақты мақсатты аудиториялар алдында олардың рекреацияға, сауықтыруға және т.б. қажеттіліктерін қанағаттандыру орны ретінде анықтайтын және танымал ететін экологиялық бренд ұғымдары. Бүгінгі таңда экологиялық туризмді түсіндірудің әртүрлі теориялық тәсілдері бар, бірақ ғылыми әдебиеттерде маркетингтік тәсілге аз көңіл бөлінеді. Осыған байланысты бұл «экологиялық туризм» мағынасын зерттеудің мақсаты маркетингтік тәсіл және экобрендингпен байланысы тұсынан тиянақтау.

Зерттеу барысында контент-талдау, экологиялық туризмге қолданыстағы ғылыми тәсілдердің артықшылықтары мен кемшіліктерін анықтау үшін диалектикалық әдістің арсеналы, қарастырылып отырған категориялардың өзара байланысын анықтау үшін жалпылау және нақтылау әдістері қолданылды.

Әдебиеттік шолу. Экотуризм проблемалары Н.Р. Данилиннің, Н.С. Мироненконың, И.Т. Твердохлебовтың және т.б. ойларында көрсетіледі. Экотуризмді дамыту мәселелеріне шетелде аса көп назар аударылады [1].

Қазіргі ғылыми әдебиеттерде экотуризм негізінен қорғалатын табиғи аумақтар мен жергілікті қауымдастықтар арасындағы өзара әрекеттесуге баса назар аудара отырып, тұрақты даму мен табиғатты қорғауға қол жеткізу құралы ретінде қарастырылады. Мысалы, «экологиялық туризм-бұл табиғи экожүйелерге зиян келтірместен табиғи және мәдени ерекшеліктерді зерттеуге бағытталған ашық ауада іс-шаралардың бір түрі» [2]. Жергілікті қауымдастықтардың кірістерін құрудағы қорғалатын табиғи аумақтардың рөліне баса назар аудара отырып, мұндай көзқарастарды бұрын бірқатар шетелдік авторлардан табуға болады [3]. Экотуризмнің тұрақты дамуының артықшылықтары, соның ішінде іскерлік ортаны жақсарту, табиғатқа әсерді азайту және қазіргі және болашақ ұрпақтың қажеттіліктерін қанағаттандыру мақсатында жергілікті өнеркәсіп пен қоршаған ортаға пайда әкелетін қызмет сапасын арттыру, экономикалық өсу мен ауылдық дамуға әсері әртүрлі ғалымдардың еңбектерінде атап өтілді. Экотуризм мен экономиканың өзара байланысы кейбір қазақстандық авторлардың еңбектерінде де байқалады. Алайда, отандық ғалымдарда экологиялық туризмді дамыту мәселелері оның қоршаған ортаға әсері тұрғысынан жиі қарастырады. Осылайша, сайып келгенде, тұрақты экономикалық даму Қоршаған ортаны қорғауды, экономикалық өсуді және әлеуметтік әл-ауқатты біріктіруді қамтиды [4,5,6]. Ағылшын тіліндегі әдебиеттердің көпшілігі экологиялық туризмге арналған, бірақ оның формаларының алуантүрлілігіне байланысты бұл терминнің мағынасы туралы әлі күнге дейін консенсус жоқ.

Қазіргі таңда Австралия, АҚШ және Канаданың кейбір сарапшылары «экологиялық туризм» ұғымының белгілі бір түсіндірмесін ұсынады. Осы және басқада елдерде кең таралған экотуризм моделі Австралия контингентіндегі танымалдылығының арқасында «Австралия» деп аталды. Бұл модель эмоционалды және эстетикалық әсер алу үшін табиғатты зерттеу және ашық ауада тынығу мақсатында салыстырмалы түрде бұзылмаған және нашар бұзылған табиғи аймақтарды, атап айтқанда, ерекше қорғалатын жерлерде экотуризмнің дамуымен сипатталады.

Әр елдің мамандары экологиялық туризмнің әртүрлі анықтамаларын ұсынады. Мысалы, Халықаралық экологиялық туризм қоғамының (TIES), 1991 ж, пікірінше экологиялық туризм, табиғи аймақтарға жауапты сапар. Табиғатты қорғауға және жергілікті халықтың өмір сүру сапасын сақтауға үлес қосу болып табылады. 1994 жылы ДТҰ (ЮНВТО) экологиялық туризмді табиғи туризмнің бақыланатын түрі ретінде анықтады. Осы форма төңірегінде туристер табиғи жерлерде серуендейді немесе қайықпен серуендейді, жергілікті гидтермен бірге белгілі бір аумақтың

флорасы, фаунасы мен экологиясы туралы айтады. Экотуризм сонымен бірге ауылдар мен фермаларға баруды қамтуы мүмкін. Феннелдің (1999) пікірінше, экологиялық туризм негізінен табиғатты зерттеуге және тануға бағытталған туризмнің экологиялық тұрақты түрі болып табылады. Ол қоршаған ортаға әсерді азайтуға ресурстар мен шығындарды тұтынуды азайтуға, этикалық тәртіптерді сақтауға және жергілікті мүдделерді ескеруге бағытталған (бақылау, пайда мен ауқым тұрғысынан). Әдетте туризмнің бұл түрі ерекше қорғалатын аймақтарда дамиды және олардың сақталуына ықпал етеді. Ishrat Nasreen Wahab, Sachin Soonthodu, 2018 ж. сияқты ғалымдар экотуризмді географиялық жағынан қарастырып, гео ақпараттық жүйе (ГАЖ) саябақтарды, көрнекі ресурстарды басқаруға және туризмді дамытуға көмектеседі. Жергілікті тұрғындар экотуризмнен ГАЖ қосымшалары арқылы пайда көреді, дейді. Бұл іс-шаралар қоршаған ортаның деградациясына әкеледі, сонымен бірге табиғи ресурстарды қорғауға ықпал етеді, жергілікті халықтың көптеген әлеуметтік топтарына жететін және тұрақты көлденең дамуға ықпал ететін экономикалық пайда әкеледі. Нағыз экотуризм адамдар үшін де, табиғат үшін де әділеттілікті қамтамасыз етеді, десе ал, Карлос Местанса-Рамон, 2022 ж, экотуризмді экологиялық маркетинг жағынан былай дейді - Табиғи туризм табиғи ортаның тұрақтылығын өзгертпестен жүзеге асырылатын, онымен өзара іс-қимыл жасау арқылы табиғатты және бар ортаны сақтауға жәрдемдесетін туристік қызмет болып саналады. Алайда, соңғы онжылдықтарда коммуникациялық технологиялар әлемдік экономика мен бизнесті өзгертті. Осы аспектілерді ескере отырып, бұл зерттеудің негізгі мақсаты табиғи туризмнің, оның технологиялық құралдарының және маркетингтің маңыздылығының қазіргі сипаттамасы болды. Осы мақсатқа жету үшін маңызды ғылыми мәліметтер базасында қарапайым библиографиялық шолу жасалды. Нәтижесінде табиғи туризмнің негізгі сипаттамасы іс-әрекеттің ойын-сауық пен демалуға, содан кейін табиғатты түсіндіру мен тануға түрткі болатындығы анықталды. Технология тұрғысынан ұялы телефон туристік индустрияның негізі болды. Ақырында, технология дамыған сайын маркетинг индустриясы жылдар өткен сайын танымал болып барады, бұл туристік бағыттарды ілгерілету үшін қажет болады [7].

Теориялық дереккөздерге жүргізілген талдауды қорытындылай келе, біз олардың негізгі ережелерімен келісе аламыз. Табиғатты қорғау, мәдени дәстүрлерді құрметтеу, аймақтың экономикалық пайдасы және жергілікті тұрғындарды тарту сияқты барлық аспектілерді ескеру маңызды. Бұл экотуризмнің ұзақ мерзімді тұрақтылығына және оның бірегей ерекшеліктері мен ресурстарын сақтай отырып, аумақтың дамуына оң әсеріне қол жеткізуге мүмкіндік береді.

Осылайша, бүгінгі күнге дейін ғылыми әдебиеттерде «экологиялық туризм» ұғымын түсіндірудің географиялық және әлеуметтік-экономикалық тәсілдері басым болды. Алайда, Қазақстанда туризмнің осы түрін дамыту перспективалары, оны насихаттау және ілгерілету, мақсатты аудиториялардың қажеттіліктерін тиімді қанағаттандыру осы санатты және маркетингтік тәсіл тұрғысынан қарауды талап етеді.

Негізгі бөлім. Экологиялық туризмді қазіргі заманғы түсінудің көп өлшемділігі экологиялық, экономикалық және әлеуметтік факторлардың әсерінен туризмде болып жатқан процестердің күрделілігі мен түсініксіздігін көрсетеді.

Сондықтан ЮНВТО және басқа халықаралық ұйымдар «экологиялық туризм» терминінің көптеген түсіндірмелерін ескере отырып, экотуризм тұжырымдамасын таңдады. Бұл туристердің негізгі мотивациясы табиғатты бақылау және өзара әрекеттесу болып табылады, бұл оларға аз әсер ете отырып, қоршаған орта мен мәдени мұраны сақтауға ықпал етеді [8]. Осы секілді авторлардың анықтамаларына біз артықшылықтарына және кемшіліктеріне талдау жүргіздік 1-кестеде көрсетілген.

Кесте 1

Экологиялық туризм анықтамаларының талдауының артықшылықтары мен кемшіліктері

Артықшылықтары	Кемшіліктері
Табиғатты қорғау, биоәртүрлілік, ресурстарды саналы пайдалану.	Бұл қатал экологиялық тәртіптерге сәйкес туризмді шарықтатудың шектеулеріне әкеліп соғуы мүмкін
Мәдени мұраны сақтап қалу, жергілікті тұрғындарды тарту және дәстүрлерді құрметтеу.	Туристер мен жергілікті тұрғындардың мүдделерін теңестіру әрдайым оңай бола

	бермейді, қақтығыстар мен түсініспеушіліктер болуы мүмкін.
Бұл аймақ үшін экономикалық пайда, инфрақұрылымды дамыту, жұмыс орындарын құру	Пайда іздеуге байланысты қоршаған ортаға зиян келтіру қаупі; аймақтың мәдени және экологиялық ерекшеліктерін түсінбеу.
Тұрақтылықтың барлық аспектілерін (экологиялық, әлеуметтік-мәдени, экономикалық) ескеретін кешенді тәсілді көрсету	Бұл мәселе барлық тараптардың мүдделерінің күрделі тепе-теңдігін талап етеді, бұл практикалық іске асыруда қиын болуы мүмкін.

* [2] дереккөзі негізінде авторлармен құрастырылған

Экологиялық туризм - бұл туристер планетаның шалғай бұрыштарына жабайы табиғатпен баратын демалыстың ерекше түрі. Туризмнің бұл түрі көптеген елдерде қарқынды даму үстінде. Халықаралық туризмнің жалпы көлеміндегі экологиялық туризмнің үлесі ел мен аймаққа байланысты өзгереді, орташа есеппен 20-дан 60 пайызға дейін.

Бұқаралық туризмнің өсуімен экологиялық маркетинг технологияларын туристік тәжірибеге енгізу өте қажет болады. Экологиялық маркетинг табиғатта жаппай демалысты ұйымдастыруда, ірі туристік орталықтардың жұмысында және қонақжайлылық саласында экологиялық қауіпсіздікті қамтамасыз етуде берік орын алады. [9].

Қазақстан айтарлықтай табиғи мұраға ие, бұл оны экологиялық бренд ретінде ілгерілету және позициялау үшін әлеует туғызады. Экологиялық туризмді дамыту үшін жергілікті және халықаралық туристердің назарын аударатын танымал экобренд құру үшін нақты тәсілдер мен әдістерді қолдану қажет. Экобрендингтің тиімді дамуы экологиялық білім беруді, тұрақты тәжірибені, сондай-ақ мемлекеттік органдар, бизнес және жергілікті қауымдастықтар арасындағы ынтымақтастықты қамтитын мақсатты стратегияны қажет етеді.

Экобрендинг-бұл жасыл маркетингтік стратегияны жүзеге асыру кезінде әлемдегі бірқатар компаниялар кеңінен қолданатын құрал.

Табиғи-рекреациялық ресурстары мен экотуризмді дамыту мүмкіндіктері бір-біріне ұқсас бірқатар өңірлері бар Қазақстан үшін аумақтарды брендтеу оларды нақты сәйкестендіру мен ажырату үшін ерекше маңызға ие. Мысалы, Ақмола және Павлодар облыстары жарқын мысал болып табылады, олардың екеуі де халық арасында «екінші Швейцария» деп аталады, бұл аймақтардың табиғаттарының өзара ұқсастықтары бар. Әрине, бұл шетелдік туристерді адастырады, олар шатастыра бастайды және ақыр соңында екі аймаққа барудан бас тартуы мүмкін.

Туризм нарығындағы бәсекелестіктің өсуі дестинациялардан саралаудың жаңа тәсілдерін іздеуді және экобрендингті өзекті ететін бірегей Имидж құруды талап етеді.

Экобрендинг инфрақұрылымға инвестицияларды тартуға және тұрғылықты елдің өмір тіршілік жағдайын едәуір арттыра алатын өңірлердегі жұмыс орындарын дамытуға ықпал етуі мүмкін.

Экобрендинг стратегияларын әзірлеу және енгізу Қазақстан Республикасына өзін әлемдік нарықта жақсырақ орналастыруға және шетелдік туристер ағынын арттыруға көмектесе алады.

Осылайша, Қазақстан Республикасының туристік дестинацияларында экобрендингті дамыту, туризмді теңгерімді дамыту, экологиялық және әлеуметтік тұрақтылықты жақсарту және Қазақстанның әлемдік туристік аренадағы позициясын нығайту тұрғысынан өзекті.

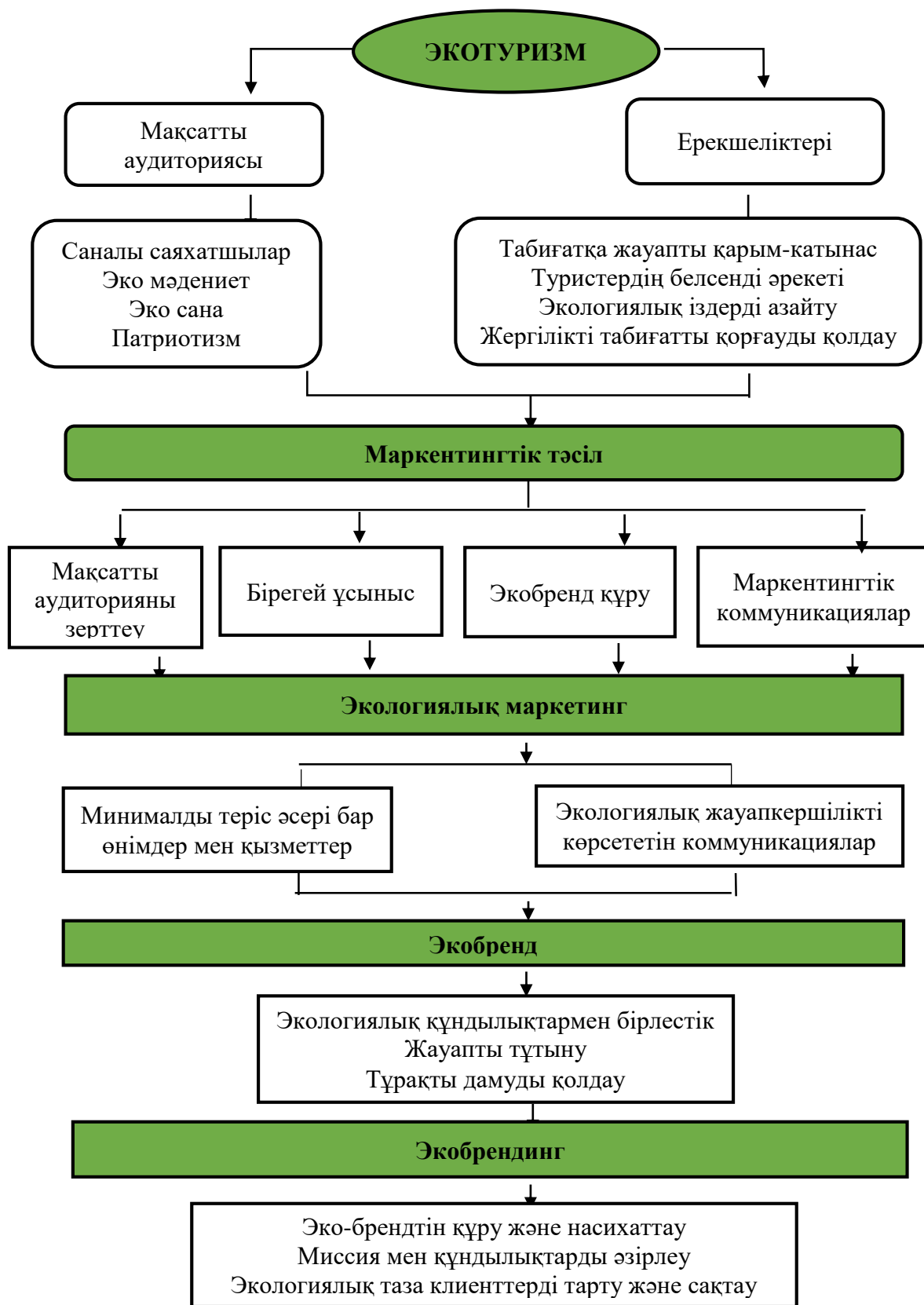
Осылайша, көрші мемлекеттің зерттеушілері, Шарафуллина Р.Р «тұрақты даму тұжырымдамасы адамның экономикалық қызметі нәтижесінде қоғамдық кеңістіктің әлеуметтік-экономикалық әлеуетін дамыту мен іске асыруды көздейді»[10].

Жаһандық жылыну проблемаларына, адамның белсенді әрекетінен туындаған елеулі зиян мен қоршаған ортаның ластануына байланысты әлемде қоғамдық алаңдаушылық пен экологиялық мәселелерді шешуге деген ұмтылыс артып келеді. Қоғам алдындағы экологиялық жауапкершілікті жүзеге асыру үшін экологиялық таза брендтерді енгізген компаниялардың саны артып келеді. Дегенмен, кейбір сарапшылар, атап айтар болсақ, Y.S. Chen былай тұжырымдайды, «жасыл» брендтың тауарлары мен қызметтері мүлдем серпімді емес сұранысқа ие екенін атап өтті, өйткені тұтынушылар ҒЗИ компаниясының тұрақты имиджі үшін жоғары бағаны қолдауға және төлеуге дайын. 2000-шы жылдардың басында жүргізілген тұтынушылардың мінез-құлқын зерттеу нәтижесінде қоғам адам құқықтарын, жануарлар құқықтарын және жалпы кеңістіктің әл-ауқат мәселелерін жоғары қоятыны анықталды. Бұл тенденция қоршаған ортаның әл-ауқатын ойлайтын

және экономикалық қызметінде «Жасыл өсу» тұжырымдамасын ұсынатын компаниялардың өнімдері мен қызметтеріне тұтынушылық сұраныстың өсуін көрсетеді [11].

Экологиялық тұрақтылықты сақтауға ықпал ететін өнімдерге тұрақты әлемдік сұраныс барлық зерттелген елдердің 60% - дан астамында байқалады, бұл экологиялық таза «жасыл» брендтерді құрудың экономикалық және коммерциялық тиімділігін растайды. Бұл әлеуметтік-экономикалық контексте тұрақты дамумен жасыл өсуге бағытталған мемлекеттік басымдықтар мен қоғамдық көңіл-күйлер күшті маркетинг құралы ретінде қызмет ететін экологиялық бастамаларға сүйенетінін білдіреді. Тұтынушылар алдында экологиялық әл-ауқатқа ықпал ететін брендтер кей аудитория үшін барған сайын тартымды және компаниялардың мұндай стратегияны ұстануы қазіргі басқару тәжірибесінде бәсекеге қабілеттілікті сақтаудың қажетті шарты болып табылады. Компаниялардың тұрақты дамуына ықпал ететін экологиялық брендтердің негізгі мақсаты – циркуляциялық экономика тұжырымдамасына негізделген тұтынылатын ресурстардың айналым принциптерін енгізу. Дөңгелек экономиканың бұл жаңа идеясы қайта пайдалануға қабілетті ресурстарды пайдаланумен және тұрақты дамумен тұтынуға ұмтылумен байланысты. Қоршаған ортаны қорғау тұтынушылық шешімдер қабылдауда шешуші факторға айналған жағдайда, табиғатты қорғау және тұрақты даму идеясын белсенді қорғайтын экологиялық брендтерге сұраныс бұрынғыдан да жоғары. Көптеген зерттеулер тұтынушылардың өнімге деген қызығушылығының артуын қолдайды, оның өндірісі қоршаған ортаның денсаулығын ескереді және брендті сәйкестендіру арқылы тұтынушылардың өзін-өзі көрсетуіне ықпал етеді. Экологиялық таза брендтерді қолдау тұтынушылардың көпшілігі үшін олардың рөлін қоғамда анықтау әдісі болып табылады, сондай-ақ брендингтің ұқсас стратегиясы тұтынушыларға мүмкіндік береді олар өнімді сатып алуды экологиялық таза кеңістіктің құрылымына қосқан үлесі ретінде қабылдағанына қанағаттанамыз [12].

Осы орайда біз маркетингтік тәсіл тұрғысынан экологиялық туризмнің келесідей анықтамасы мен сипаттамасын ұсынғымыз келеді. (сурет 1)

Сурет 1 - Экологиялық туризм, экологиялық маркетинг және экобрендинг ұғымдарының арақатынасы

* [9, 13] дереккөздері негізінде авторлармен құрастырылған

Ал, экотуризмнің ерекшеліктері - табиғатқа жауапкершілікпен қарау: туристер экологиялық іздерді азайту және жергілікті табиғатты қорғау жобаларын қолдауды қамтитын табиғи ресурстарды сақтау мен қорғауға белсенді қатысады. Мақсатты аудитория деп отырғанымыз, экотуристер-экомәдениеті, эко-санасы және патриотизмі бар саналы саяхатшылар. Олар экологиялық тепе-теңдікті сақтауға инвестиция салуға дайын және айналаға оғаш әсерді азайтуға тырысады. Яғни, экологиялық туризмді алдағы уақытта осы жоғарыда аталған критерийлердің барлығы дұрыс даму үшін біз экотуризмге экологиялық маркетинг жағынан назар аударуымыз қажет [13].

Біз экобрендинг экологиялық жауапкершілікті бағалайтын тұтынушыларды тартуға және сақтауға, сондай-ақ олардың санасында және жалпы қоғамда баратын аумақтардың оң имиджін нығайтуға бағытталған деген қорытындыға келдік.

Бұл ұғымдардың өзара байланысы экологиялық туризмді тұтынушылар экологиялық жауапкершілікпен ерекшеленетін мақсатты аудитория болып табылады және экологиялық брендинг оларды тартуға және сақтауға бағытталған.

Осы орайда, экотуризмге маркетингтік тәсілді қолдану жөн деп санаймыз себебі, экотуризмді табысты дамыту және оны нарықта ілгерілету үшін келесі маркетингтік стратегияларды қолдану маңызды деп ойлаймын.

Мақсатты аудиторияны зерттеу - экологиялық таза туристердің қажеттіліктері мен қалауларын анықтау. Табиғатты қорғау бастамаларын бағалайтын және белсенді қатысуға дайын клиенттердің профильдерін құру.

Экотуризмді туризмнің басқа түрлерінен ерекшелендіретін бірегей ұсынысты немесе бірегей туристік өнімді жасау экологиялық жауапкершілікке және туристердің табиғатты қорғау шараларына белсенді қатысуына бағытталған. Күшті экобренд құру, экологиялық құндылықтармен байланысты брендті дамыту. Экологиялық артықшылықтар мен турлардың тартымдылығын көрсету үшін жасыл маркетингті пайдалану. Маркетингтік коммуникацияларды қолдану яғни, экотуризмді ілгерілету үшін әлеуметтік медианы, блогтарды, экологиялық іс-шараларды және басқа арналарды пайдалану. Табыс тарихына және туристердің табиғатты қорғауға қосқан оң үлесіне баса назар аудару болып табылады.

Экотуризмнің маңызды құрамдас бөлігі туристердің аумақты тазарту, жергілікті экологиялық бастамаларға қатысу және қоршаған ортаға құрметпен қарау сияқты табиғатты қорғау шараларына белсенді қатысуы болып табылады.

Маркетингтік тәсілге сәйкес, біз экологиялық туризмді қоршаған ортаны қорғауға және жергілікті тұрғындардың әлеуметтік-экономикалық мүдделерін қамтамасыз етуге ықпал ететін өнімдер мен Қызметтер арқылы экологиялық жауапты тұтынушылардың сұраныстарын қанағаттандыру үшін салыстырмалы түрде таза табиғи орындарға бару (саяхаттау) мақсатында тұрақты туризмнің ерекше түрі ретінде қарастырамыз.

Бұл анықтама тұтынушылардың, қызмет көрсетушілердің және жалпы қоғамның мүдделерін іске асырумен байланысты әлеуметтік-этикалық маркетинг тұжырымдамасын көрсетеді.

Қазіргі таңда тұтынушылар экологиялық жауапты тұтынудың маңыздылығын көбірек түсінеді. Экобрендинг өнімдер мен қызметтерді таңдауда маңызды факторға айналады. Экобрендинг сәтті болуы үшін мақсатты аудиторияны мұқият зерттеп, олардың экологиялық тұрақтылыққа қатысты құндылықтарын, қажеттіліктері мен үміттерін түсіну қажет. Табысты экобрендинг әр түрлі арналар арқылы аудиториямен белсенді байланыс пен өзара әрекеттесуді қажет етеді. Экобрендингтің тиімділігін бағалау тұрақты болуы керек. Жиналған деректер стратегияны түзетуге, өнімдер мен қызметтерді жақсартуға және тұтынушылардың өзгертін үміттеріне бейімделуге көмектеседі. Осылайша, экобренд құру және ілгерілету саналы тұтынушыларды тартуға ғана емес, сонымен қатар қоршаған ортаны қорғауға үлес қосуға мүмкіндік береді, бұл брендтің оң имиджін күшейтеді және оның тұрақты дамуына ықпал етеді.

Қорытынды.

1. «Экологиялық туризм» және «экологиялық брендинг» санаттарын зерттеуге маркетингтік тәсілді қолдану келесі тұжырымдарға әкелді:

2. Бұл ұғымдардың өзара байланысы экологиялық туризмді тұтынушылар экологиялық жауапкершілікпен ерекшеленетін мақсатты аудитория болып табылады және экологиялық брендинг оларды тартуға және сақтауға бағытталған.

3. Экологиялық туризм-қоршаған ортаны қорғауға және жергілікті тұрғындардың әлеуметтік-экономикалық мүдделерін қамтамасыз етуге ықпал ететін өнімдер мен Қызметтер арқылы

экологиялық жауапты тұтынушылардың сұраныстарын қанағаттандыру үшін салыстырмалы түрде бұзылмаған табиғи орындарға бару (саяхаттау) мақсатында тұрақты туризмнің ерекше түрі.

4. Экобренд құру және ілгерілету саналы тұтынушыларды тарту ғана емес, сонымен қатарқоршаған ортаны қорғау үлесі қосуғаүмкіндік бересі, бұл брендтің имиджі күшейтеді және оның тұрағы дамуынақпал ертеді.

5. PR, product placement, әлеуметтік жарнама, интерактивті Маркетингтік коммуникациялар сияқты маркетингтік құралдардың көмегімен Болашақ мақсатты аудиторияларда экокультураны және экологиялық жауапкершілік сезімін тәрбиелеу және сіңіру қажет.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Атикеева С.Н., Каражанова М.Х., Оспанова А.Е. Экологиялық туризм. – Типография университета «Туран-Астана», 2021. – 134 с.
2. Абдразакова Л.С., Ким П.Г., Тулегенов А.М. Проблемы и перспективы развития экологического туризма на территории Республики Казахстан // Журнал Кронос. – 2022. - №3(65). - С.111–117. - doi:10.52013/2658-7556-66-4-34
3. Mashika H., Davydenko I., Olshanska O., Sydorov Y. Modelling Of Development Of Ecological Tourism // International Journal of Scientific & Technology Research. - 2020. - №9. - P.683-688.
4. Khoat V.V., Pham H.T., Du N.Q., Thinh N.A. Local attitudes toward conservation and tourism around Xuan Son national park // Multidisciplinary science journal. – 2023. - №5. - P.1-8.
5. Goodwin H. In pursuit of ecotourism // Biodiversity & Conservation. – 1996. - №5. – P.277–291.- doi: 10.1007/BF00051774
6. Zvikonyaukwa J., Musengi K., Mudzengi C.P. Assessing the Contribution of Ecotourism to Economic Growth and Rural Development Offered by Wildlife Resources to People Living in Communities around Matusadonha National Park // Journal of Sustainable Business and Economics. 2023. - № 6. - P.12-24.
7. Ramón C.M., Gusnan G.B., Castelo M. I., Silva R. N., Avalos M.B. Use of technology and marketing for nature tourism promotion //Journal of Southwest Jiaotong University – 2022. – № 6. - P.1143-1152. - doi.org/10.35741/issn.0258-2724.57.6.100
8. Bityukova V.R. Ecological and economic assessment of the ecological situation transformation in the Republic of Kazakhstan regions in 1990–2020 // Вестник Карагандинского университета Серия "Биология, медицина, география". – 2022. № 2(106). - С.154–164. - doi:10.31489/2022BMG2/154-167
9. Tleuberdinova A.T., Kulik V.B., Kulik X.V. Ecological tourism as a factor of rural region development of the Republic of Kazakhstan // Scientific journal "Bulletin of the University "Turan" - 2021. - № 2(90). - P.167-174. - doi:10.46914/1562-2959-2021-1-2-167-174
10. Шарафуллина Р.М., Хакимов А.А., Нурутдинов Р.Р. Зелёная экономика и устойчивое развитие: Обзор настоящего и перспективы в России //Дискуссия журнал научных публикаций по экономике. - 2021. № 6 (109). - С.38–48. - doi:10.46320/2077-7639-2021-6-109-38-48
11. Chen Y.S. The drivers of green brand equity: Green brand image, green satisfaction, and green trust Y.S. Chen // Journal of Business ethics. - 2010. Vol. 93. № 2. - P.307–319. - doi: 10.1007/s10551-009-0223-9
12. Gradinac O., Jegdić V. Razvoj održivog turizma na primeru parka prirode Karvendel // Austrija. TIMS. Acta. – 2016. №10. - P.125-132.
13. Mushkudiani Z., Chkhirodze D., Tevdoradze S. Challenges of sustainable ecotourism and its impact on economy (Georgian case) // Access Journal. - 2023.- №4. - P.400-408.- doi: 10.46656/access.2023.4.3(5)

REFERENCES

1. Atikeeva S.N., Karazhanova M.H., Ospanova A.E. Ekologijalyq turizm [Ecological tourism]. - NurSultan: 2021. – 134 s. [in Kazakh]
2. Abdrazakova L.S., Kim P.G., Tulegenov A.M. Problemy i perspektivy razvitija jekologicheskogo turizma na territorii Respubliki Kazahstan [Problems and prospects of development of ecological tourism in the territory of the Republic of Kazakhstan] //Zhurnal Kronos – 2022. - №3(65). - S. 111–117. - doi:10.52013/2658-7556-66-4-34. [in Russian]

3. Mashika H., Davydenko I., Olshanska O., Sydorov Y. Modelling Of Development Of Ecological Tourism // International Journal of Scientific & Technology Research. - 2020. - №9. - P.683-688.
4. Khoat V.V., Pham H.T., Du N.Q., Thinh N.A. Local attitudes toward conservation and tourism around Xuan Son national park // Multidisciplinary science journal. – 2023. - №5. - P. 1-8.
5. Goodwin H. In pursuit of ecotourism // Biodiversity & Conservation. – 1996. - №5. – P.277–291.- doi: 10.1007/BF00051774
6. Zvikonyaukwa J., Musengi K., Mudzengi C.P. Assessing the Contribution of Ecotourism to Economic Growth and Rural Development Offered by Wildlife Resources to People Living in Communities around Matusadonha National Park // Journal of Sustainable Business and Economics. 2023. - №6. - P.12-24.
7. Ramón C.M., Gusnan G.B., G.B., Castelo M. I., Silva R. N., Avalos M.B. Use of technology and marketing for nature tourism promotion // Journal of Southwest Jiaotong University – 2022. – № 6. - P.1143-1152.- doi.org/10.35741/issn.0258-2724.57.6.100
8. Bitjukova V.R. Ecological and economic assessment of the ecological situation transformation in the Republic of Kazakhstan regions in 1990–2020 // Bulletin of the Karaganda University "Biology, medicine, geography". – 2022. - № 2(106). - P. 154–164. - doi:10.31489/2022BMG2/154-167
9. Tleuberdinova A.T., Kulik V.B., Kulik X.V. Ecological tourism as a factor of rural region development of the Republic of Kazakhstan // Scientific journal "Bulletin of the University "Turán" - 2021. - № 2(90). - P.167-174. -doi:10.46914/1562-2959-2021-1-2-167-174
10. Sharafullina R.M., Khakimov A.A., Nurutdinov R. R. Zeljonaja jekonomika i ustojchivoe razvitie: Obzor nastojashhego i perspektivy v Rossii [Green economy and sustainable development: Overview of the present and prospects in Russia]// Diskussija zhurnal nauchnyh publikacij po jekonomike, - 2021. - № 6 (109). - S. 38-48.- doi:10.46320/2077-7639-2021-6-109-38-48 [in Russian]
11. Chen Y.S. The drivers of green brand equity: Green brand image, green satisfaction, and green trust // Journal of Business ethics. - 2010. - Vol. 93. № 2. - P. 307–319. - doi: 10.1007/s10551-009-0223-9
12. Gradinac O., Jegdić V. Razvoj održivog turizma na primeru parka prirode Karwendel // Austrija. TIMS. Acta. – 2016. - №10. - P.125-132.
13. Mushkudiani Z., Chkhiridze D., Tevdoradze S. Challenges of sustainable ecotourism and its impact on economy (Georgian case) // Access Journal. - 2023.- №4. - P.400-408.-doi:10.46656/access.2023.4.3(5)

Қаражанова М.Х., Урузбаева Н.А., Атикеева С.Н., Турсумбаева М.Ж.

ВЗАИМОСВЯЗЬ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО ТУРИЗМА С ЭКОБРЕНДИНГОМ В КОНТЕКСТЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ МАРКЕТИНГОВОГО ПОДХОДА

Аннотация

В статье проводится теоретический обзор существующих подходов к трактовке экологического туризма, выявляются их преимущества и недостатки. Указывается на необходимость применения маркетингового подхода, который в большей степени отвечает современным требованиям устойчивого развития туризма.

В ходе проведенного исследования обоснована необходимость применения экобрендинга территорий в условиях Казахстана как основному средству дифференциации туристических направлений и создания уникального имиджа. Уточнен понятийный аппарат в области экологического туризма, выявлено соотношение между понятиями экологического туризма и экологического брендинга. С маркетинговых позиций подчеркнута их особая взаимосвязь, которая состоит в том, что потребители экологического туризма – это целевая аудитория, отличающаяся экологической ответственностью и именно на их привлечение и удержание направлен экологический брендинг.

Результатирующим итогом исследования является расширенная авторская трактовка категории «экологический туризм», которая отражает концепцию социально-этического маркетинга. Думается, основные положения данного исследования не только внесут свой вклад в развитие теории экобрендинга, но и послужат методологической основой при разработке маркетинговых программ развития экологического туризма территорий.

В ходе исследования использовались контент-анализ, арсенал диалектического метода для выявления преимуществ и недостатков существующих научных подходов к экологическому туризму, методы обобщения и конкретизации для выявления взаимосвязи рассматриваемых категорий.

Karazhanova M., Uruzbaeva N., Atikeeva S., Tursumbayeva M.

**THE RELATIONSHIP OF ECOTOURISM WITH CO-BRANDING IN THE CONTEXT OF USING A
MARKETING APPROACH**

Annotation

This article provides a theoretical review of existing approaches to the interpretation of eco-tourism, identifies their advantages and disadvantages. It is pointed out that there is a need to apply a marketing approach that meets the modern requirements of sustainable tourism development to a greater extent.

In the course of the conducted research, the necessity of applying eco-branding of territories in the conditions of Kazakhstan as the main means of differentiating tourist destinations and creating a unique image is substantiated. The conceptual framework in the field of ecological tourism has been clarified, the relationship between the concepts of ecological tourism and ecological branding has been revealed. From a marketing perspective, their special relationship is emphasized, which consists in the fact that consumers of eco-tourism are the target audience, characterized by environmental responsibility and it is their attraction and retention that environmental branding is aimed at.

The resulting result of the study is an expanded author's interpretation of the category "ecological tourism", which reflects the concept of socio-ethical marketing. It seems that the main provisions of this study will not only contribute to the development of the theory of eco-branding, but also serve as a methodological basis for the development of marketing programs for the development of ecological tourism of territories.

The study used content analysis, an arsenal of dialectical method to identify the advantages and disadvantages of existing scientific approaches to ecotourism, methods of generalization and concretization to identify the relationship of the categories under consideration.

Б.Т. Бейсенғалиев, д.э.н., профессор¹

Д.М.Турекулова*, д.э.н., профессор¹

К.М.Жумаксанова, к.э.н., ассоц. профессор²

А.З. Альжанова, магистр²

Esil University, г. Астана, Казахстан¹

Казахский автомобильно-дорожный институт имени Л.Б. Гончарова,

г. Алматы, Казахстан²

* – основной автор (автор для корреспонденции)

e-mail: dametken.t@gmail.com

ВЛИЯНИЕ ПОТОКОВ ТРУДОВОЙ МИГРАЦИИ НА СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОЕ БЛАГОПОЛУЧИЕ РЕГИОНА

Статья посвящена изучению вопросов трудовой миграции и ее влиянию на социально-экономическое благополучие принимающей территории. В ходе исследования авторами был проведен обзор литературы с изучением подходов к оценке показателей благополучия регионов как отечественных, так и зарубежных исследователей. Авторами сделан акцент на то, что благосостояние и социальный статус слоев населения меняется под влиянием социальных перемещений населения. В статье проведена динамика изменения доли мигрантов по отношению к населению в разрезе регионов, а также проведен анализ миграционного потока по этническому признаку, представлены показатели миграции по регионам Казахстана. Также рассмотрено влияние миграции на рост населения страны, представлена динамика миграционного прироста в период 1999-2023 гг. Авторами затронуты вопросы касательно переселения граждан со статусом «кандас», проведен анализ по их размещению и мерам государственной поддержки. В статье проведен анализ по пребыванию иностранной рабочей силы, их влияние на рынок труда и развитие экономики. Вместе с этим, в статье отмечено наличие нелегальных мигрантов, которые негативно воздействуют на благополучие принимающих территорий. В результате исследования были приведены меры по регулированию миграционного потока с учетом повышения социально-экономического развития регионов.

Ключевые слова: трудовая миграция, регион, миграционный поток, кандас, иностранная рабочая сила, население, экономическое развитие, благополучие региона

Кілт сөздер: еңбек көші-қоны, аймақ, көші-қон ағыны, қандас, шетелдік жұмыс күші, халық, Экономикалық даму, аймақтың әл-ауқаты

Keywords: labor migration, region, migration flow, candace, foreign labor, population, economic development, well-being of the region

Введение. Социально-экономическое положение региона, его благополучное развитие непосредственно зависит от степени взаимодействия различных слоев населения. Зачастую, в данное взаимодействие вступают потоки мигрантов, внося изменения в не только в социальную составляющую жизни обеспеченность местного населения, но и экономическую. Как известно, трудовые мигранты пополняют ряды рабочей силы, формируя человеческий капитал региона, тем самым влияя на изменение его показателей. За счет трудовых мигрантов повышается качество показателей экономического роста, сохраняется социальная стабильность, обеспечивается конкурентоспособность экономики региона, а также снижается экономическая дифференциация территорий. Достижение положительного эффекта от трудовых миграционных потоков требует разработку инструментов для оценки социально-экономического положения региона с определением его критериев, которые будут способствовать благоприятной интеграции трудовых мигрантов в общество. В исследовании рассматриваются трудовые мигранты и лица, которые их сопровождают, в качестве одного из источников по формированию человеческого капитала с учетом этнической принадлежности и цели пребывания. Данная категория населения требует адаптации, вносит изменения в демографические процессы, повышает предложение на рынке труда и влияет на экономическую безопасность, что требует особого внимания со стороны государства. Цель научного исследования является проведение анализа миграционного потока в разрезе регионов Казахстана, оценка влияния трудовых мигрантов на социально-экономическое благополучие регионов и меры регулирования миграционных процессов. В ходе исследования были использованы методы анализа и синтеза, наблюдения, обобщения, а также методы сравнения на основании статистических данных.

Обзор литературы. Главная задача развития региона – это создать условия для поддержки и развития социально-экономического благополучия. В своей работе Брокгауз Ф. и Эфрон И. описали благополучие как уровень достижения материальных, нравственных и духовных благ, которые составляют базис для комфортной жизни населения [1].

За достижения благополучия в регионе отвечает государство. Оно регулирует экономические и социальные процессы, которые в совокупности приводят к благополучию.

Под благополучием понимается состояние, которому стремятся как отдельные граждане, так и общество. Данное стремление можно сравнить с потребностями, выделенных А. Маслоу, в пирамиде которого, каждый уровень является фундаментом для достижения новых потребностей, тем самым достигая более высокого уровня благополучия [2].

По мнению Игнатъева Е. и др. под социально-экономическое благополучием понимается характеристика территориальной социально-экономической системы, отражающая полноту реализации ее основных направлений деятельности [3]. В данном подходе основное внимание обращено на население и условия их проживания.

Социальная структура и статусные характеристики разных категорий населения страны или региона меняются под влиянием социальных перемещений населения [4]. Миграция на постоянное место жительства и трудовая миграция тесно связаны между собой, так как лица, которые переехали на постоянное место жительства нуждаются в трудоустройстве. В свою очередь, временные мигранты могут остаться за счет получения вида на жительство или гражданство.

Внешние трудовые миграционные потоки требуют регулирования со стороны государства, поскольку являются частью регулирования территории [5].

Государственное регулирование трудовой миграции реализуется посредством механизма, который характеризуется сложной системой, отражающий определенный порядок применения инструментов органами государственной власти для обеспечения использования интеллектуального и трудового потенциала мигрантов. Вместе с этим идет активное выполнение административно-управленческих функций.

Внесение изменений в один из механизмов по вопросам регулирования миграционных процессов непосредственно влияют на деятельность прочих механизмов [6]. В свою очередь, данные изменения требуют согласованности работы разных структур управления в области миграционных процессов для эффективного достижения результата. К данным механизмам можно отнести [7]:

- Работу по привлечению иностранной рабочей силы;
- Меры по повышению миграционной привлекательности региона;
- Обеспечение защиты внутреннего рынка труда;
- Мероприятия по стимулированию рационального использования иностранной рабочей силы.

Выбор методов исследования трудовой миграции зависит от постановки цели исследования и выбора объекта. При оценке влияния миграционных потоков на социально-экономическое благополучие регионов в качестве объекта исследования может выступать не только иностранная рабочая сила, но и группа мигрантов, их семьи и домохозяйства, диаспоры и предприятия, активно использующие труд мигрантов.

Основная часть. За 2021 год доля мигрантов на территории Казахстана составляла 4,1%, наибольший вес мигрантов наблюдалось в г.Астана (11,1%), а наименьшая доля в Кызылординской области (2,4%) [8]. На рисунке 1 представлена кривая доли мигрантов по отношению к населению регионов страны.

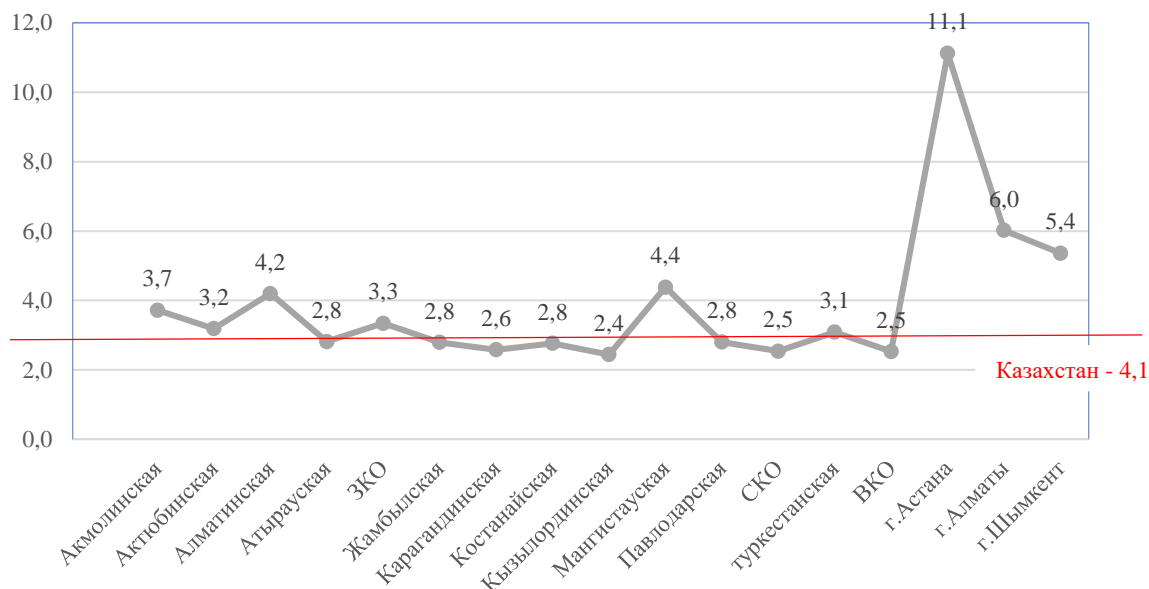

Рисунок 1 – Доля мигрантов по отношению к населению регионов Казахстана за 2021 год, в %*

*составлено авторами на основании источника [8]

В первую очередь стоит рассмотреть миграционную ситуацию происходящей во всем Казахстане, а именно статистику прибывших и выбывших за 2023 год.

За 2023 год миграционное сальдо составило 9344 человек. В Казахстан прибыло 25399 человек, а выбыло 16055 человек. Основной поток миграции приходится на представителей Республики Казахстан, всего прибыло 838824 человек, а выбыло 829885, что составляет около 79.9% от общего количества мигрировавших человек. Далее, представители Российской Федерации, количество прибывших составляет 74299, а выбывших 76288, что составило 7.1%. Количество мигрировавших узбеков – 26329 (2.5%), белорусы – 2025 (0.2%), таджики – 3897 (0.37%). Таким образом, можно сделать вывод, что большая часть мигрировавшего населения приходится на страны СНГ, и можно заметить положительную тенденцию, ведущую к увеличению численности населения Республики Казахстан.

Чтобы более детально разобрать миграционную ситуацию, стоит рассмотреть изменения в областях и крупных городах в 2023 году (таблица 2).

Таблица 2

Миграция по регионам Казахстана за 2023 год*

	2023 год											
	январь	Февраль	март	апрель	май	июнь	июль	август	Сентябрь	Октябрь	Ноябрь	Декабрь
А	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Все население												
Республика Казахстан	1 788	1 566	1 662	1 020	942	-322	-444	-315	507	1 126	816	998
Область Абай	-529	-214	-328	-363	-383	-651	-868	-1127	-709	-782	-602	-585
Ақмолинская	-180	-153	-55	-184	-437	-376	-189	-618	-732	-367	-434	-331
Ақтөбінская	-67	5	-71	-124	-118	-273	-211	-317	-260	-349	-138	-234
Алматынская	207	268	467	65	-109	-123	-176	-376	169	284	231	87
Атырауская	-62	55	-39	-13	-127	-342	-197	-490	-281	-216	-207	-135
Западно-Казахстанская	-83	-10	7	14	-69	-143	-271	-411	-119	-193	-62	-104
Жамбылская	-956	-509	-618	-784	-900	-1 332	-1 817	-2 098	-1 248	-1 449	-1 212	-1 233

Область Жетісу	-746	-377	-625	-486	-652	-809	-908	-1 285	-643	-849	-736	-984
Карагандинская	-318	-78	-118	-206	-317	-730	-568	-939	-530	-647	-349	-332
Костанайская	-276	-140	-191	-166	-128	-437	-614	-581	-359	-256	-124	-281
Кызылординская	-393	-198	-333	-332	-511	-565	-822	-1 320	-591	-862	-551	-718
Мангистауская	469	425	415	290	59	-30	-42	155	115	207	137	52
Павлодарская	-245	-86	-133	-273	35	-388	-341	-517	-395	-587	-484	-503
Северо-Казахстанская	-300	-105	-137	-201	-119	-344	-561	-520	-318	-298	-307	-444
Туркестанская	-1 329	-705	-944	-1 236	-1 422	-2 062	-2 532	-3 473	-1 926	-2 370	-2 351	-2 409
Область Ұлытау	-188	-75	-126	-146	-171	-260	-322	-351	-127	-254	-120	-233
Восточно-Казахстанская	-189	-66	-99	-158	-249	-522	-543	-793	-375	-318	-323	-227
г. Астана	3 091	1 463	2 198	2 324	2 796	4 750	5 875	8 797	5 425	5 752	4 499	4 567
г. Алматы	3 794	1 902	2 282	2 714	3 594	3 787	4 450	5 962	3 186	4 358	3 102	4 060
г. Шымкент	88	164	110	285	170	528	213	-13	225	322	847	985

* составлено авторами на основании источника [8]

Данная таблица характеризует прирост (убыль) населения Республики Казахстан. В первую очередь можно обратить внимание на 3 города являющимися крупнейшими в стране, а именно г.Астана в котором прослеживается положительная тенденция и прирост жителей, таким образом больший прирост приходится на август (8797), июль (5875), октябрь (5752). Месяца, в которых столицу посетило меньшее количество человек – февраль (1463), март (2198) и апрель (2324). В городе Алматы, наибольший прирост пришелся на август (5962), июль (4450), октябрь (4358), наименьший показатель – февраль (1902), март (2282), апрель(2714). За 2023 год в город Астана мигрировало 51537 человек, в город Алматы – 43191. Можно заметить, что в двух городах наибольший, так и наименьший показатели пришлось на одинаковый месяц года. Таким образом, можно установить, что большая часть мигрировавшего народа направлена в данные города по таким причинам, как большее количество рабочих мест, высокий уровень жизни, в сравнении с областями, высокий уровень образования, медицины и еще многие факторы. Город Шымкент также имеет положительную тенденцию, но с намного меньшими показателями, ведь высшая точка подъема – декабрь месяц, и 985 человек. Области, из которых мигрирует большего всего народа – Туркестанская (22759), Жамбылская (14156) и Жетісу (9100). Можно заметить, что во всех 3 областях максимальный убыток в населении приходится на август месяц, с показателями 3473, 2098, 1285 соответственно.

В целом, положительное миграционное сальдо наблюдается в городе Астана, на протяжении долгого времени миграционный поток в столицу держится на уровне 24,9-51,5 тыс. чел. В течение года в столицу прибывает около 183,0 тыс. человек, а выбывает около 133,0 тыс. человек. Миграционный поток в г. Алматы немного меньше, чем в столицу, так за 2023 год прибыло 160,5 тыс. человек, а выбыло в 122,4 тыс. человек, образовав положительно сальдо в размере 43,2 тыс. чел. В г. Шымкент также наблюдается положительный поток людей, если в 2020 году он был равен 11,3 тыс. человек, то в 2023 г. – 3,9 тыс. человек. Также положительное миграционное сальдо сохраняется в Мангистауской области, если в 2000 году он был равен 0,2 тыс. чел., то в 2023 году – 2,3 тыс. чел., в 2010 году был достигнут пик в объеме 9,0 тыс. чел.

Необходимо отметить, что в 2023 году снижены показатели миграционного потока, по сравнению с 2000-2010гг. Самые высокие показатели отрицательного сальдо в 2023 году зафиксированы в Туркестанской (22,8 тыс. чел.) и Жамбылской (14,2 тыс. чел.) областях, а в 2000 годах Костанайской (28,7 тыс. чел.), Карагандинской (25,1 тыс. чел.) и Акмолинская (23,6 тыс. чел.).

Если рассматривает миграционные потоки сельской местности регионов, то во всех регионах наблюдается отрицательное сальдо общей миграции. Высокие показатели миграционного сальдо в Туркестанской области (-20,1 тыс. чел.), в Жамбылской области (-10,3 тыс. чел.). Среди регионов наибольшую популярность пользуются Туркестанская и Алматинская области, в которые за 2023 год прибыли 81,9 и 61,3 тыс. человек соответственно. По количеству выбывших также лидируют данные регионы, так из сельской местности переехали 81,4 и 82,8 тыс. человек.

По статистическим данным в ноябре 2023 года население Казахстана достигла 20 млн. человек. Численность населения Казахстана ежегодно увеличивается. Переход к устойчивому росту численности населения связан, в основном с прекращением миграционной убыли населения, и увеличением естественного прироста населения.

При получении независимости общее число проживающих в стране составляло 16,4 млн. человек, как видно за 32 года рост составил 21,9%. На рисунке 2 представлена динамика роста население Казахстана за 2000-2023гг.

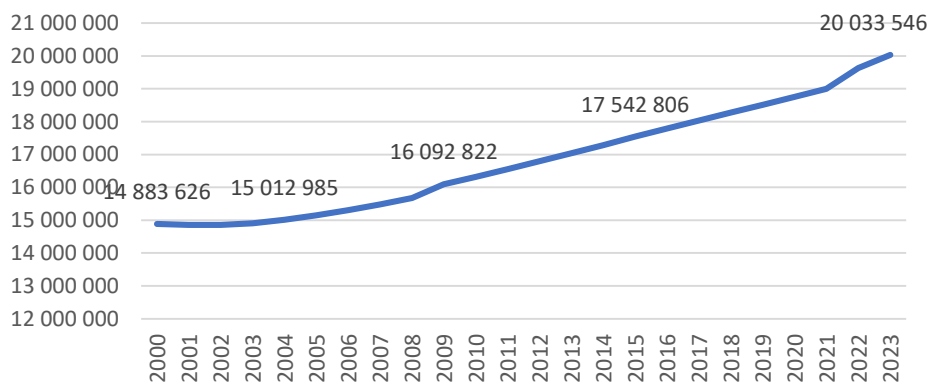

Рисунок 2 – Динамика численности населения Казахстана за 2000-2023гг.

**составлено авторами на основании источника [8]*

Как видно из рисунка, наблюдается ежегодный рост населения страны, если в 2000 году количество населения составило 14883,6 тыс. чел., то в 2010 году их число достигло 16321,9 тыс. чел., рост составил 9,7%. В 2010 году число населения в Казахстане достигло показателей 1991 года. В следующие десятилетие рост населения составил 14,9% по сравнению с 2010 годом, и был равен 18755,7 тыс. чел. На конец 2023 года население Казахстана составило 20033,5 тыс. чел., за три года рост составил 6,8%.

В первое десятилетие население Казахстана сокращалось за счет миграционного оттока, вплоть до 2002 года. За данный период население сократилось на 1,6 млн. человек или 9,7%. Наиболее существенное сокращение наблюдалось в период 1994-1998гг., население уменьшилось на 1379,8 тыс. человек.

В 1999-2001гг. миграционные оттоки превышали естественный прирост, что привело к сокращению численности населения. 2002 год был переломным, начиная с этого года начался прирост населения Казахстана.

На рисунке 3 представлена динамика изменения миграционного прироста за 1999-2023гг.

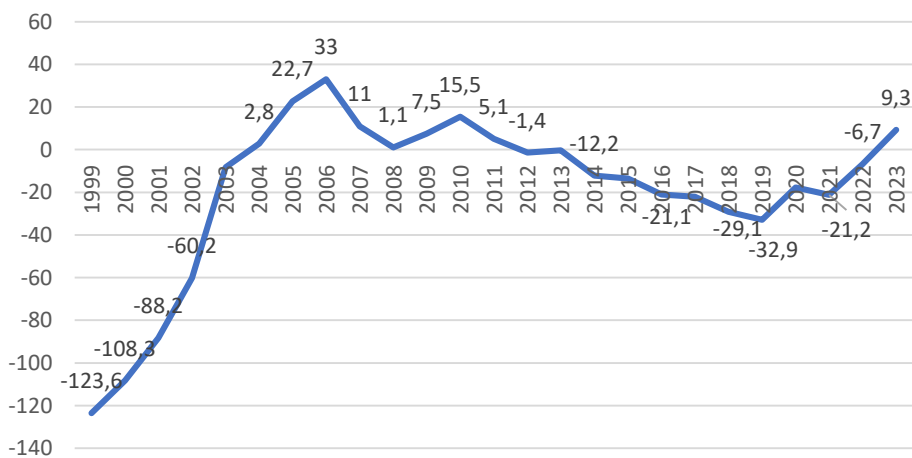

Рисунок 3 – Миграционный прирост численности населения Республики Казахстан, тыс. чел.*

**составлено авторами на основании источника [9]*

Как видно из рисунка, наибольшее число отрицательного миграционного сальдо наблюдается в 2019 году в размере 32970 человек, а наибольшее положительное сальдо сложилось в 2006 году, составив 33041 человек. Необходимо отметить, что за 2023 год в Казахстане за последние 10 лет сложилось положительное миграционного сальдо, которое было равно 9344 человек.

Хотелось бы остановиться на миграционном потоке городской и сельской местности, к сожалению, в последней на протяжении последних 20 лет наблюдается отрицательное сальдо (рисунок 4).

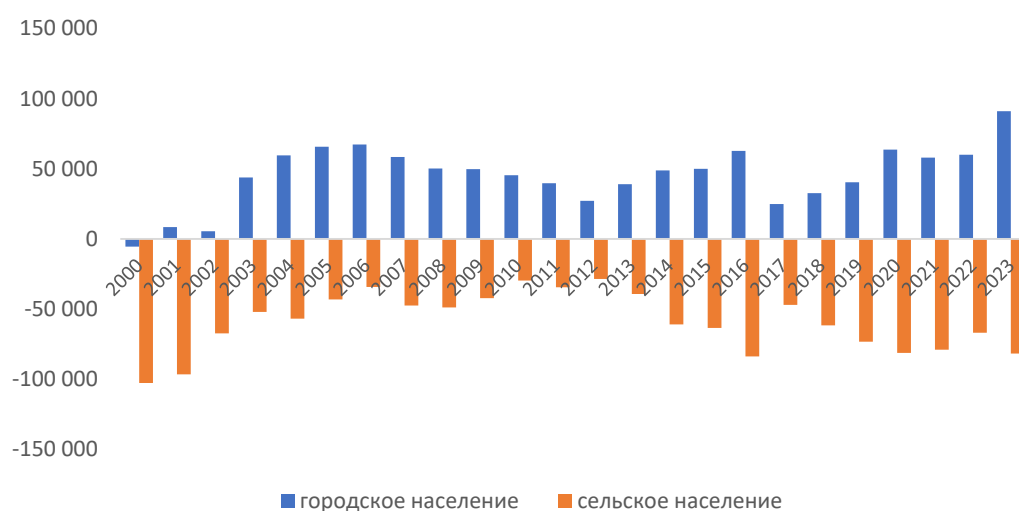

Рисунок 4 – Миграционное сальдо за 2000-2023гг., чел.*

**составлено авторами на основании источника [9]*

Как известно, за последние годы коренная часть населения уезжает из сельской местности, что негативно сказывается на развитие сельских территорий. В этой связи государство ведет политику по размещению мигрантов, прибывших на постоянное место жительства в страну, в сельской местности. К примеру, со стороны государства предоставляется поддержка тем, кто получил «статус кандаса». В число мер, предоставляемых государством, относится: медицинская помощь, места в образовательных учреждениях, социальная защита и содействие в занятости. Также им предоставляются земельные участки для ведения личного подсобного или крестьянского хозяйства, устанавливаются единовременные пособия и т.п. [10]. Если обратиться к статистике, то за 2022 год статус кандасов получили 11165 этнических казахов, а с начало 1991 года в страну вернулись более 1,1 млн. этнических казахов.

Большинство кандасов являются выходцами из Узбекистана (2022г. – 69,6%), Китая (2022г. – 10,5%), Туркменистана (2022г. – 7,1%) и др. стран. В основном их расселяют в Алматинской, Мангистауской, Туркестанской и Жамбылской областях. Поскольку кандасы возвращаются семьями, то среди них в 2022 году было 60% трудоспособного возраста. В отношении образования, то 12,3% имели высшее образование, а 38,9% среднее специальное образование. Соответственно, около 50% кандасов пополнили рынок труда, внося вклад в развитие региона [11].

В Казахстане действует пошаговый алгоритм по приему, расселению и адаптации кандасов, которые прибыли из стран с визовым режимом. В основном им выдаются соответствующие визы уже с указанием региона проживания, среди которых трудодефицитные регионы. Следовательно, государство покрывает нехватку тех или иных специалистов за счет расселения кандасов по регионам страны.

Рост миграции оказывает влияние на разные аспекты социально-экономического благополучия принимающего региона, изменяя его показатели. Рост этого влияния происходит по мере интенсивности миграционных потоков. Благополучие региона оценивается посредством снижения безработицы, а также сокращения дефицита на определенные виды профессии. И в этом, определенный вклад вносят трудовые мигранты.

По состоянию на начало 2024 года в Казахстане осуществляют трудовую деятельность около 13 тыс. иностранных граждан. В основном трудовые мигранты являются выходцами из Китая – 31,4%, Индии – 8,9%, Турции – 8,6%, а также Узбекистана – 5,2%.

Трудовые мигранты работают на территории страны посредством рабочей визы, тем самым покрывают дефицит кадров, возникшие в регионах. Среди трудовых мигрантов 5871 относятся к специалистам, а 595 человек к квалифицированным работникам. Среди иностранных работников [12]:

- руководители и заместители руководителей – 565;
- руководители структурных подразделений – 2671;
- сезонные работники – 564;
- привлеченные в рамках корпоративного перевода – 2616.

Если рассматривать по экономическим отраслям, то большая часть иностранных граждан трудятся в сфере строительства - 33,5%, обрабатывающей промышленности - 10,6%, горнодобывающей промышленности – 10%, научно-технической деятельности – 6,5%, сельском хозяйстве – 4,6%. Из представленных данных видно, что иностранная рабочая сила привлечена в те отрасли, в которых есть необходимость в квалифицированных специалистах.

В целях защиты рынка труда государством устанавливается квота на привлечение иностранных специалистов. К примеру, в 2024 году квота установлена в размере 0,23% от общей рабочей силы. Это примерно - 22 тыс. человек. В перечень обязательно представлены специальности, в которых нуждается внутренний рынок труда. Государство данными мерами предотвращает рост уровня безработицы среди местного населения, при котором мигранты могут занять рабочие места граждан Казахстана.

Необходимо также отметить, что помимо официальных мигрантов, есть и нелегальные мигранты, которые работают на территории Казахстана. В основном они работают в сфере строительства и обслуживания. Данная категория на рынке труда приводит к снижению уровня заработной платы, так как предлагают более дешевую рабочую силу, создавая конкуренцию на рынке труда для местных жителей. Также отмечается, что мигранты приносят вклад в развитие экономики страны, способствуя увеличению показателя ВВП. Так, по данным МОТ мигранты внесли 8% ВВП в 2022 году.

Заключение. В целом, от трудовой миграции принимающая сторона находится выигрыше. А именно те страны, которые создают благоприятные условия для иностранных специалистов. Привлечение мигрантов положительно влияет на рост конкуренции и снижении издержек. Следовательно, это становится не выгодным для стран, из которых приезжают высококвалифицированные специалисты. Вместе с этим, миграция может привести к повышению социальной напряженности в стране, где большая доля иностранной рабочей силы. К сожалению, в Казахстане, многие работодатели, ч целью сокращения фонда оплаты труда, принимают на работу дешевую рабочую силу, в основном нелегальных мигрантов. В этой связи, государству необходимо принимать меры по регулированию в сфере миграции посредством нормативных подходов, а именно: упростить процедуры приглашения работодателем иностранной рабочей силы, внести в перечень квоты категорию без наличия высшего образования. Поскольку, на практике имеются случаи, когда на низкооплачиваемые работы нет спроса среди местного населения, и для покрытия дефицита рабочей силы, принимаются граждане иностранного государства. Это может привести к неконтролируемой миграции, которая может оказать негативное влияние на экономику и благополучие региона.

Публикация подготовлена в рамках научного проекта, финансируемый МНВО РК ИРН BR21882352 «Разработка новой парадигмы и концепции развития государственного аудита, рекомендаций по улучшению системы оценки».

Литература

- 1 Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона [Электронный ресурс]. - URL: <http://www.spy-bot.ru/dictionary/brokgause/456.html>
- 2 Букейханов Н. Р., Гвоздкова С.И., Никищечкин А.П. Иерархия потребностей А. Маслоу и потребность в управлении [Электронный ресурс] // Российские регионы: взгляд в будущее. – 2017.

- №4. – С.15-28. - URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/ierarhiya-potrebnostey-a-maslou-i-potrebnost-v-upravlenii>

3 Игнатъева Е.Д., Гимади И.Э., Аверина Л.М. Комплексная оценка социально-экономического благополучия муниципальных образований // Экономика региона. – 2005. – № 2. – С.111-118.

4 Юдина Т.Н. Социология миграции: учеб. пособие для студ. вузов. – М.: Академический проект, 2006. – 209 с.

5 Концепция миграционной политики Республики Казахстан на 2023-2027 гг. [Электронный ресурс] / Постановление Правительства РК от 30 ноября 2022г. №961. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2200000961>

6 Тухтарова Е.Х. Механизмы регулирования внешней трудовой миграции [Электронный ресурс] // Журнал экономической теории. – 2019. – №2. – С.187-197. - URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/mehanizmy-regulirovaniya-vneshney-trudovoy-migratsii>

7 Неклюдова Н. Внешняя трудовая миграция - М.: LAP Lambert Academic Publishing, 2018. - 188 с.

8 Миграция населения Казахстана. Статистические данные [Электронный ресурс] – URL: <https://stat.gov.kz/ru/industries/social-statistics/demography/dynamic-tables/>

9 Демография Казахстана. Статистический сборник. [Электронный ресурс] – URL: <https://stat.gov.kz/ru/industries/social-statistics/demography/publications/>

10 Кандасы в Казахстане: помощь, льготы, адаптация [Электронный ресурс] – URL: https://egov.kz/cms/ru/articles/kandas_rk

11 Кандасы. Куда расселяют вернувшихся на родину казахов [Электронный ресурс] // Азаттық рухы. – 2022. – С. 5-6. - URL: <https://rus.azattyq-ruhy.kz/society/40633-kandas-y-kuda-rasseliyut-vernuyshikhsia-na-rodinu-kazakhov>

12 Откуда в Казахстан едет большинство трудовых мигрантов [Электронный ресурс] – URL: <https://www.nur.kz/society/2061877-otkuda-v-kazahstan-edet-bolshinstvo-trudovyh-migrantov-rasskazali-v-mintruda/>

References

1 Jenciklopedicheskij slovar' Brokgauza i Efrona [Brockhaus and Efron Encyclopedic Dictionary] [Electronic resource]. - URL: <http://www.spy-bot.ru/dictionary/brokgause/456.html> [in Russian]

2 Bukejhanov N. R., Gvozdkova S.I., Nikishechkin A.P. Ierarhija potrebnostej A. Maslou i potrebnost' v upravlenii [A. Maslow's hierarchy of needs and the need for management] [Electronic resource] // Rossijskie regiony: vzgljad v budushhee. – 2017. - №4. – S. 15-28. - URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/ierarhiya-potrebnostey-a-maslou-i-potrebnost-v-upravlenii> [in Russian]

3 Ignat'eva E.D., Gimadi I.Je., Averina L.M. Kompleksnaja ocenka social'no-jekonomicheskogo blagopoluchija municipal'nyh obrazovanij [Comprehensive assessment of the socio-economic well-being of municipalities] //Jekonomika regiona. – 2005. – № 2. – S. 111-118. [in Russian]

4 Judina T.N. Sociologija migracii: ucheb. posobie dlja stud. vuzov. [Sociology of migration] – М.: Akademicheskij proekt, 2006. – S. 209. [in Russian]

5 Koncepcija migracionnoj politiki Respubliki Kazahstan na 2023-2027 gg. [The concept of migration policy of the Republic of Kazakhstan for 2023-2027.] [Electronic resource] / Postanovlenie Pravitel'stva RK ot 30 nojabrja 2022g. - №961 – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2200000961> [in Russian]

6 Tuhtarova E.H. Mehanizmy regulirovaniya vneshnej trudovoj migracii [Mechanisms for regulating external labor migration] // Zhurnal jekonomicheskoy teorii. [Electronic resource] – 2019. - №2. – S.187-197. - URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/mehanizmy-regulirovaniya-vneshney-trudovoy-migratsii> [in Russian]

7 Necljudova N. Vneshnjaja trudovaja migracija [External labor migration] - М.: LAP Lambert Academic Publishing, 2018. - 188 с. [in Russian]

8 Migracija naselenija Kazahstana. Statisticheskie dannye [Migration of the population of Kazakhstan] [Electronic resource] – URL: <https://stat.gov.kz/ru/industries/social-statistics/demography/dynamic-tables/> [in Russian]

9 Demografija Kazahstana. Statisticheskij sbornik. [Demographics of Kazakhstan] [Electronic resource] – URL: <https://stat.gov.kz/ru/industries/social-statistics/demography/publications/> [in Russian]

10 Kandasý v Kazahstane: pomoshh', l'goty, adaptaciya [Shackles in Kazakhstan: assistance, benefits, adaptation] [Electronic resource] – URL: https://egov.kz/cms/ru/articles/kandas_rk [in Russian]

11 Kandasý. Kuda rassel'ajut vernuvshih'sja na rodinu kazahov [Shackles. Where are the Kazakhs who have returned to their homeland settled] [Electronic resource] // Azattyk ruhy. – 2022. – S.5-6. - URL: <https://rus.azattyq-ruhy.kz/society/40633-kandasý-kuda-rasseliaiut-vernuvshikhsia-na-rodinu-kazahov> [in Russian]

12 Otkuda v Kazahstan edet bol'shinstvo trudovyh migrantov [Where do the majority of migrant workers come from in Kazakhstan] [Electronic resource] – URL: <https://www.nur.kz/society/2061877-otkuda-v-kazahstan-edet-bolshinstvo-trudovyh-migrantov-rasskazali-v-mintruda/> [in Russian]

Бейсенғалиев Б.Т., Турекулова Д.М., Жумаксанова К.М., Альжанова А.З.

**ЕҢБЕК КӨШІ-ҚОНЫ АҒЫНДАРЫНЫҢ ӨНІРДІҢ
ӘЛЕУМЕТТІК-ЭКОНОМИКАЛЫҚ ӘЛ-АУҚАТЫНА ӘСЕРІ**

Аннатпа

Мақала еңбек көші-қоны мәселелерін және оның қабылдаушы аумақтың әлеуметтік-экономикалық әл-ауқатына әсерін зерттеуге арналған. Зерттеу барысында авторлар отандық және шетелдік зерттеушілердің өңірлердің әл-ауқатының көрсеткіштерін бағалау тәсілдерін зерттей отырып, әдебиеттерге шолу жасады. Авторлар халықтың әлеуметтік қозғалыстарының әсерінен халықтың әл-ауқаты мен әлеуметтік мәртебесі өзгеретініне баса назар аударды. Мақалада өңірлер бөлінісінде халыққа қатысты көшіп-қонушылар үлесінің өзгеру динамикасы жүргізілді, сондай-ақ этникалық белгілері бойынша көші-қон ағынына талдау жүргізілді, Қазақстан өңірлері бойынша көші-қон көрсеткіштері ұсынылды. Сондай-ақ, көші-қонның ел халқының өсуіне әсері қаралды, 1999-2023 жылдар кезеңінде көші-қон өсімінің серпіні ұсынылды. авторлар "қандас" мәртебесі бар азаматтарды қоныс аударуға қатысты мәселелерді қозғады, оларды орналастыру және мемлекеттік қолдау шаралары бойынша талдау жүргізді. Мақалада шетелдік жұмыс күшінің болуы, олардың еңбек нарығына және экономиканың дамуына әсері туралы талдау жасалды. Сонымен қатар, мақалада қабылдаушы аумақтардың әл-ауқатына теріс әсер ететін заңсыз мигранттардың болуы атап өтілді. Зерттеу нәтижесінде өңірлердің әлеуметтік-экономикалық дамуын арттыруды ескере отырып, көші-қон ағынын реттеу шаралары келтірілді.

Beisengaliyev B., Turekulova D., Zhumaxanova K., Alzhanova A.

**THE IMPACT OF LABOR MIGRATION FLOWS ON
THE SOCIO-ECONOMIC WELL-BEING OF THE REGION**

Annotation

The article is devoted to the study of labor migration issues and its impact on the socio-economic well-being of the host territory. In the course of the study, the authors conducted a literature review with the study of approaches to assessing the well-being of regions by both domestic and foreign researchers. The authors emphasize that the welfare and social status of the strata of the population is changing under the influence of social movements of the population. The article presents the dynamics of changes in the share of migrants in relation to the population by region, as well as an analysis of the migration flow by ethnicity, migration indicators by regions of Kazakhstan are presented. The influence of migration on the growth of the country's population is also considered, the dynamics of migration growth in the period 1999-2023 is presented. The authors raised issues regarding the resettlement of citizens with the status of "Candace", conducted an analysis of their placement and measures of state support. The article analyzes the presence of foreign labor, their impact on the labor market and economic development. At the same time, the article notes the presence of illegal migrants who negatively affect the well-being of the receiving territories. As a result of the study, measures were taken to regulate the migration flow, taking into account the increase in the socio-economic development of the regions.

Р.У.Унербаева*, докторант PhD

С.Т.Купешова, к.э.н., ассоц. профессор

Ж.Н.Кусмолдаева, магистр, преподаватель

С.И.Тасжарганов, магистр, старший преподаватель

Казахский Национальный Университет им. Аль-Фараби,

г. Алматы, Казахстан

*- основной автор (автор для корреспонденции)

e-mail: rauka-87@mail.ru

ДИФФЕРЕНЦИАЦИЯ РЕГИОНОВ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН ПО УРОВНЮ ЖИЗНИ

В статье рассмотрено дифференциация регионов Казахстана по уровню жизни населения методом факта сохранения значительных региональных социально-экономических диспропорций. Понимание причинно-следственных связей миграционных процессов способствует выработке оптимальных решений по снижению дифференциации уровня жизни в регионах и снятию напряжённости проблематики непропорционального развития.

Текущая работа посвящена разработке оригинального авторского интегрального индекса уровня жизни населения, наиболее ёмко характеризующего степень и ретроспективную динамику степени межрегионального расслоения по ряду социально-экономических показателей. Этим определена практическая значимость работы. Выявлена динамика показателя, которая наглядно демонстрирует сохранение межрегиональных социально-экономических противоречий в развитии, что связана с последствиями формирования экспортно-ресурсной схемы развития экономики. Регионами-драйверами республиканского развития являются ресурсодобывающие Атырауская, Мангистауская и Карагандинская области, а также города республиканского значения: Шымкент, Астана и Алматы, и основные миграционные потоки направлены в сторону данных регионов. Проанализированы миграционные проблемы страны в направлении диверсификации экономики регионов с ресурсно-экспортной модели к экспортно-инновационной, с уклоном в перерабатывающий сектор. И приоритет в формировании новых точек роста должен отдаваться южным регионам с высоким человеческим потенциалом, а также северу страны, так как они более выгодно расположены по отношению к крупнейшим потенциальным рынкам сбыта – ЕАЭС и Европе.

Ключевые слова: анализ, временные ряды, динамика, дифференциация регионов, интегральный показатель, статистика, уровень жизни

Кілт сөздер: талдау, уақыт қатары, динамика, аймақтық дифференциация, интегралдық көрсеткіш, статистика, өмір сүру деңгейі

Keywords: analysis, time series, dynamics, differentiation of regions, integral indicator, statistics, standard of living

JEL Classification: R13

Введение. Неравномерность пространственного развития страны приводит к системным и структурным перекосам в экономике, неравенству условий жизни и труда граждан, значительным миграционным перемещениям, перенаселённости. Поэтому ситуативный анализ, облегчающий поиск решений по снижению уровня дифференциации регионов и выравнивания их положения по степени социально-экономического прогресса, является актуальной задачей для научного исследования. Это позволит снизить напряжённость миграционной проблемы и приблизиться к постиндустриальному обществу равных возможностей.

Цель исследования. Расчёт методом факта сохранения значительных региональных социально-экономических диспропорций в уровне жизни населения.

Методы исследования. Расчетные показатели оцениваются разброс величин по регионам Казахстана (в процентах). Соотношение максимума и минимума, умноженное на 100%. Чем выше результат вычислений – тем соответственно больше расслоение регионов по данному показателю. Далее рассчитывается среднее геометрическое между десятью wybranными величинами – итоговое значение и является авторским интегральным показателем дифференциации регионов. Выбор расчёта среднего геометрического вместо усреднённого арифметического значения обусловлен

желанием избежать чрезмерного влияния слишком больших или малых величин, составляющих общий интегральный показатель.

В научной среде предлагается достаточно большое количество решений, содержащих как отдельные статистические индикаторы, так и комплексы из нескольких величин. Однако предлагаемый интегральный показатель предпочтителен в оценках, поскольку, во-первых, составлен из достаточно большого числа отдельных статистических индикаторов. Во-вторых, в итоге он не содержит фактических значений показателей, а характеризует лишь их региональный разброс – т.е. оценивается только сама по себе дифференциация регионов, а не некоторый достигнутый уровень. В-третьих, специфика формирования индикатора позволяет использовать его для ретроспективного анализа, что особенно важно для объективной оценки проблемы.

Выбранный в исследовании индикатор доступен для расчёта ретроспективной динамики и представлен за 2003 по 2023 гг. включительно.

Обзор литературы. Методическую основу исследования составили работы Бельчук Е. В. [1], Динжановой Г. С. [2], Кожабоевой С. А. [3], Timiryanova V. [4]. Применительно к специфике национального административно-территориального деления, а также исходя из наличия непрерывных временных рядов Бюро национальной статистики [5], разработан интегральный показатель дифференциации регионов Республики Казахстан.

Изучение факторов экономического роста в глобальном масштабе и на примере отдельных зарубежных государств позволило прийти к выводу о влиянии неравенства социально-экономических условий на темпы роста производительности [6, 7, 8, 9, 10, 11]. Автор, Валитова З. Х. зафиксировала повышенный интерес исследователей к изучению тематики неравномерности территориального развития Казахстана, стремлению к созданию устойчивой рейтинговой системы [12]. Например, Шиганбаева Н. Б. на основе системного анализа экономических показателей приходит к выводу о неравномерности развития страны и отсутствию долговременных перспектив устойчивого роста [13]. В этом же ключе находится фокус исследований Беделбаевой А. Е. [14].

Однако, предлагаемые в указанных работах статистические индикаторы, недостаточно объективно характеризуют уровень социально-экономического расслоения регионов Казахстана по степени неравномерности качества жизни. Авторы рассматривают проблематику дифференциации в статичном выражении, тогда как для непристрастного взгляда на проблематику представляет интерес и динамика процесса на протяжении длительного периода.

Основная часть. С точки зрения формирования ВРП в республике имеется 4 региона-донора, в которых сосредоточен основной фокус финансово-хозяйственной деятельности страны. Это важнейшие центры добывающей промышленности, металлургии, финансовой и административной деятельности. Их лидерство в экономическом отношении обуславливает высокое качество различных показателей качества жизни местного населения, которое находится в значительном отрыве от значений, характерных для других регионов страны. В таблице 1 ниже отражено социально-экономический диспаритет различных социально-экономических индикаторов для регионов Казахстана. И проследим динамику региональной дифференциации за последние 20 лет:

Таблица 1 – Показатели социально-экономического развития регионов Казахстана: соотношение максимального и минимального значений для каждого статистического показателя, в %. 2003-2023 гг.

№	Наименование	2003	2005	2010	2015	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
1	Инвестиции в основной капитал	2740	3217	2159	946	1288	1723	2220	1140	942	1711	1282
2	Уровень безработицы	156	140	143	115	115	116	116	113	116	121	122
3	Ввод жилья	834	932	1678	1256	1179	1091	841	1006	912	3833	4756
4	Среднедушевой доход	518	478	355	360	366	421	404	339	364	381	363
5	Расходы домохозяйств	345	328	297	230	217	246	251	223	205	188	197

6	Потребление мяса	218	198	183	172	146	149	174	191	184	176	162
7	Наличие больничных коек на 10000 населения	183	186	205	162	163	189	187	220	190	191	176
8	Врачей на 10000 населения	408	374	398	364	343	338	324	319	315	319	319
9	Ожидаемая продолжительность жизни	111	111	110	107	108	107	109	106	106	108	108
10	ВРП на душу населения	876	1068	1259	805	882	1487	1447	1012	1177	1195	1094
	Интегральный показатель	398	401	403	316	319	357	360	327	317	389	376

Примечание: Составлена автором(ами) на основе источника [5]

Как видно из таблицы 1, в целом интегральный показатель дифференциации регионального развития в Казахстане после снижения в 2015 г. к 2023 г. достиг максимума (преимущественно за счёт диспаритета в жилищном строительстве).

По инвестициям в основной капитал максимальный разброс между регионами достигался в 2005 г., когда разница во вложениях между Атырауской и Жамбылской областями составила более 32 раз. Минимального значения разрыв по данному показателю достигал в 2021 г. – 942%, но уже между Атырауской областью и Шымкентом. В 2023 г. относительная величина находится на очень низкой отметке.

По уровню безработицы разброс между регионами небольшой – от полутора раз в 2003 г. до 22% в 2023 г. В целом доля безработных граждан практически не отличается в зависимости от территориального фактора.

Наибольший диспаритет между областями среди выбранных показателей наблюдается по уровню ввода жилья (в натуральном выражении), тогда как в 2003 г. это был индикатор инвестиций в основной капитал. В 2023 г. разница в жилищном строительстве между Астаной и Улытау достигла почти 48 раз: в столице введено почти 4 млн. кв. метров жилой площади, тогда как в Улытау – всего лишь 83 тыс. кв. метров. А доля Алматы и Астаны в суммарном вводе жилья по стране в 2023 г. составила около 37%, один из самых высоких показателей за 20 лет:

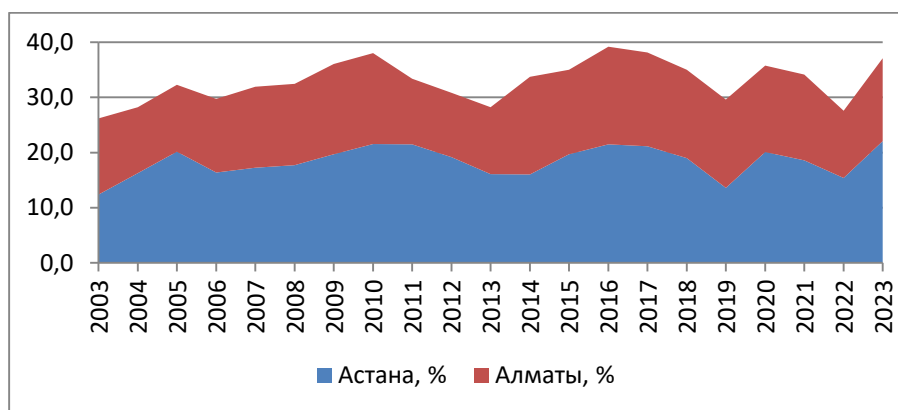

Рисунок 1 – Доля г. Астаны и г. Алматы в общем вводе жилья по Республике Казахстан за 2003-2023 гг., %.

Примечание: Составлено автором на основе источника [5].

Как видно из рисунка 1, доля Астаны и Алматы в общем вводе жилья по стране в 2003 г. была на уровне 26%, однако до 2010 г. быстро росла почти до 38%. С тех пор в среднем она находится в пределах 30-35%, хотя общая доля населения столичных городов составляет около 18%. Впрочем, доля Улытауской области и в населении страны весьма невелика – 1,1%. Во многом этим и объясняется низкий уровень жилищного строительства здесь по сравнению с Астаной и Алматы.

Именно в силу слишком больших колебаний соотношения жилищного строительства между регионами выбрано среднее геометрическое для расчёта общего индикатора разницы в уровне жизни в регионах страны.

По показателю среднедушевого дохода видна положительная динамика сокращения разрыва между регионами, и к 2023 г. она находится на одном из самых низких уровней – 3,6 раза. Тогда как в 2003 г. разница в доходах между Южно-Казахстанской и Атырауской областями превышала 5 раз. К настоящему времени Атырауская область сохранила лидерство по данному показателю, а в конце списка снова находится Туркестанская область (по сути – та же Южно-Казахстанская, только без г. Шымкент).

Денежные расходы домашних хозяйств в 2023 г. достигли минимального различия между регионами – менее 2 раз (между Алматы и Туркестаном). В 2003 г. разница составляла почти 3,5 раза (между Астаной и Южно-Казахстанской областью). Фактически Южный Казахстан здесь снова в самом низу, что в 2003 г., что в 2023 г.

По уровню потребления наиболее показательного продукта питания – мяса и мясных продуктов – разрыв между регионами за 20 лет сократился с 2,2 раза до 1,6 раза. Причём если в 2003 г. на первом месте находилась Астана, то в 2023 г. на первом месте уже лидер республиканской нефтедобычи – Атырауская область. Самый же низкий уровень потребления в Шымкенте, а 20 лет назад самым низким уровнем потребления мяса отличалась Жамбылская область.

Коечный фонд на 10000 человек, который фактически представляет собой реальные мощности системы здравоохранения, слабо дифференцирован между регионами, если учитывать при этом плотность их населения. Соотношение по данному показателю между Северо-Казахстанской областью и Шымкентом в 2023 г. составил 1,8 раза – столько же, сколько было в 2003 г. между Карагандинской и Алматинской областями.

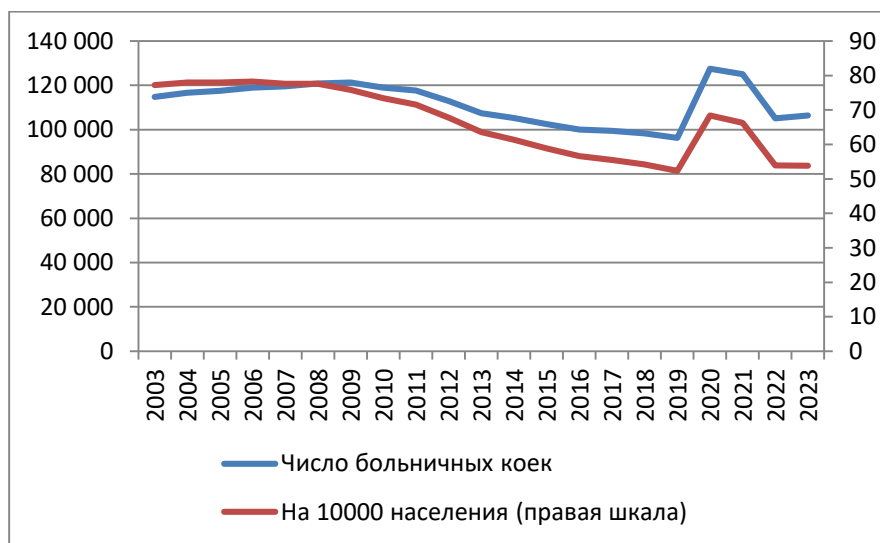

Рисунок 2 – Динамика коечного фонда в Республике Казахстан За 2003-2023 гг., %.

Примечание: Составлено автором на основе источника [5].

На рисунке 2 хорошо заметен результат коронавирусной пандемии, когда в 2020 г. резко выросли мощности системы здравоохранения страны, хотя в 2022-2023 гг. график наличия коек на 10000 человек населения практически вернулся к прежней динамике. Северо-Казахстанская область лидирует в 2023 г. за счёт значительного сокращения численности населения с 2003 по 2023 гг. (152 тыс. человек) при меньших темпах закрытия больниц (-1873 койки за тот же период). Антилидер рейтинга г. Шымкент оказался самым последним в списке за счёт очень быстрого роста численности населения – это один из самых быстрорастущих городов СНГ, только с 2017 по 2023 гг. количество жителей выросло с 912 тыс. до 1,222 млн. человек. Строительство больниц попросту не успевает за быстрым приростом. Количество врачей на 10000 человек населения, напротив, увеличивается, вместе с этим сокращается и разрыв между регионами по данному показателю. Если в 2003 г.

разница между количеством врачей в Костанайской области и г. Алматы составляла 4 раза, то теперь Астана опережает Алматинскую область в 3,2 раза.

Разница в ожидаемой продолжительности жизни по регионам страны достаточно невелика и мало изменчива во времени: в 2003 г. она составляла 11%, в 2023 г. – 8%. За 20 лет лидерство по данному показателю перешло от Астаны к Алматы.

ВРП на душу населения – практически единственная (наряду с вводом жилья) составляющая интегрального индикатора неравномерности уровня жизни в регионах, которая демонстрирует ухудшение социально-экономической разобщённости регионов Казахстана. Если в 2003 г. разница между Атырауской и Жамбылской областями составляла 8,8 раза, то в 2023 г. Атырауская область опережает Туркестанскую почти в 11 раз. Атырауская область – ведущий регион страны по ВРП на душу населения. Алматы, занимая второе место, почти вдвое отстаёт от лидера.

Подробно рассмотрев каждый отдельный индикатор, далее рассмотрено оценка динамики непосредственно самого интегрального показателя (см. рисунок 3 ниже):

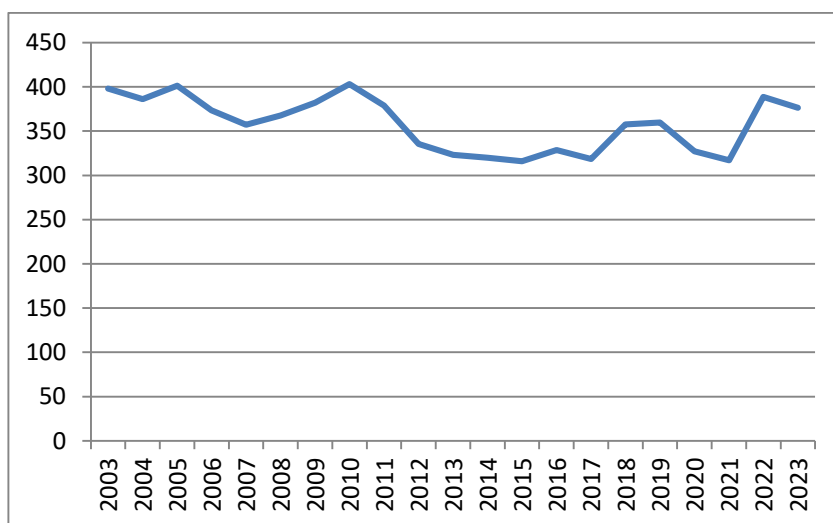

Рисунок 3 – Динамика интегрального показателя региональной дифференциации уровня жизни в Республике Казахстан за 2003-2023 гг.

Примечание: Составлено автором на основе источника [5].

Как видно из рисунка 3, в целом уровень дифференциации регионов в Республике по уровню жизни практически неизменен. До 2015 г. существовала положительная тенденция сокращения региональных социально-экономических диспропорций, и значение индикатора сократилось с 398 единиц в 2003 г. до 316 в 2015 г. Однако, с 2016 г. наблюдается устойчивая обратная тенденция, и индикатор увеличивался до 389 в 2022 г. В 2023 г. его значение составило 376. Напомним, что это среднее геометрическое всех соотношений максимум/минимум для регионов Казахстана.

Отчасти объяснение сложившейся ситуации можно найти в некоторых административно-территориальных преобразованиях последних лет. Так, в 2017 г. Южно-Казахстанская область была разделена на Туркестанскую и Шымкент, причём Туркестанский регион отличался крайне низкими показателями социально-экономического развития, что незамедлительно сказалось, например, при расчёте ВРП на душу населения для нашего интегрального показателя в сторону его ухудшения. Аналогичным образом, выделенные из существующих регионов в 2022 г. новые области (Абай, Жетысу и Улытау) также отличаются относительно невысокими показателями, что влияет на итоги нашего статистического анализа. Так, Улытауская область занимает последние места в Республике по вводу жилья и величине ожидаемой продолжительности жизни (см. таблицу 2 ниже в разделе «закключение»).

Другими словами, в расчёт были введены регионы с более низкими показателями, чем были до административных преобразований. Исключить данное обстоятельство из расчёта нельзя, однако, наличие не влияет на объективность нашего исследования.

По результатам исследования, благодаря формированию авторского интегрального индекса на основе динамических рядов Бюро национальной статистики подтверждение расчётными методами факта сохранения значительных региональных социально-экономических диспропорций в уровне

жизни населения. Целесообразно отразить таблицу для регионов с наибольшими и наименьшими абсолютными значениями используемых в работе показателей. Сведём эти результаты в таблицу 2 ниже:

Таблица 2

Некоторые показатели социально-экономического развития регионов Казахстана за 2003 и 2023 гг.

№	Наименование	2003		2023	
		Минимум	Максимум	Минимум	Максимум
1	Инвестиции в основной капитал, млн тенге	Северо-Казахстанская	Атырауская	Улытау	Атырауская
		12353	338521	228962	2934834
2	Уровень безработицы, %	Восточно-Казахстанская	Кызылординская	Карагандинская	Мангистауская, Туркестанская
		7,3	11,4	4,1	5,0
3	Ввод жилья, тыс. кв. м	Костанайская	г. Алматы	Улытау	г. Астана
		35	292	83	3935
4	Среднедушевой доход, тенге в месяц	Южно-Казахстанская	Атырауская	Туркестанская	Атырауская
		5288	27371	98497	357093
5	Расходы домохозяйств, тенге в месяц (на душу населения)	Южно-Казахстанская	г. Астана	Туркестанская	г. Алматы
		4339	14963	61617	121382
6	Потребление мяса, кг в год	Жамбылская	г. Астана	г. Шымкент	Атырауская
		28,7	62,6	57,8	93,6
7	Наличие больничных коек на 10000 населения	Алматинская	Карагандинская	г. Шымкент	Северо-Казахстанская
		54	99	37	65
8	Врачей на 10000 населения	Костанайская	г. Алматы	Алматинская	г. Астана
		24	87	24	76
9	Ожидаемая продолжительность жизни, лет	Акмолинская	г. Астана	Улытау	г. Алматы
		63,71	70,45	72,41	78,28
10	ВРП на душу населения, тыс. тенге	Жамбылская	Атырауская	Туркестанская	Атырауская
		121,6	1065,0	1956,0	21401,0

Примечание: Составлена автором(ами) на основе источника [5]

В таблице 2 можно отметить положительную динамику всех социально-экономических индикаторов, что свидетельствует о достаточно стабильном росте каждого региона страны. Однако, наряду с этим можно отметить и сохранение высокой степени расслоения по значениям показателей между областями и городами Республики.

Заклучение. Важнейшим результатом исследования можно назвать подтверждение расчётными методами факта сохранения значительных региональных социально-экономических диспропорций в уровне жизни населения на протяжении последних двух десятилетий. Негативная тенденция непропорционального развития регионов обуславливается высокой степенью зависимости экономики страны от добычи и экспорта ресурсов: в числе лидеров неизменно присутствует Атырауская область – главный центр нефте- и газодобычи страны. И здесь невозможно предложить какое-либо решение, кроме постепенной диверсификации структуры экономики страны, ухода от сырьевой модели народного хозяйства к постиндустриальному, инновационному типу. Причём, в силу относительной малости внутреннего рынка, оптимальным будет ориентирование на экспорт несырьевой инновационной продукции на крупнейшие рынки сопредельных стран – ЕАЭС и Средней Азии. В силу этого фактора, наиболее целесообразным

будет развитие в данном направлении регионов Севера и Юга страны – областей с наиболее тяжёлой миграционной ситуацией.

Литература

1. Бельчук Е.В. Анализ региональной дифференциации социальной сферы России / Е.В. Бельчук // Экономический анализ: теория и практика. – 2012. – № 32(287). – С. 11-18.
2. Dinzhanova G.S. Human Capital in the Innovative Economy: Manufacturing Industry / G. S. Dinzhanova, M. T. Bayetova // Экономика: стратегия и практика. – 2022. – Vol. 17, No. 1. – P. 144-154. – DOI 10.51176/1997-9967-2022-1-144-154.
3. Кожабаяева С.А. Развитие человеческого потенциала в Казахстане: проблемы и методы анализа / С. А. Кожабаяева, Б. Г. Мукан, Р. К. Елшибаев // Экономика: стратегия и практика. – 2021. – Т. 16, № 4. – С. 174-187. – DOI 10.51176/1997-9967-2021-4-174-187.
4. Timiryanova, Venera & Krasnoselskaya, Dina & Lakman, Irina & Popov, Denis. Inter- and Intra-Regional Disparities in Russia: Factors of Uneven Economic Growth. Sustainability. 13. 13754. 10.3390/su132413754.
5. Структурная статистика // Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан. URL: <https://stat.gov.kz/ru/industries/> (дата обращения: 05.08.2024 г.)
6. Aiyar S., Ebeke C.H. Inequality of Opportunity, Inequality of Income and Economic Growth. IMF Working Papers. 034. <https://doi.org/10.5089/9781484396988.001>.
7. Fattakhov, R. & Nizamutdinov, M. & Oreshnikov, Vladimir. Differentiation of Regions According to the Standard of Living of the Population. The world of new economy. 17. 87-97. 10.26794/2220-6469-2023-17-4-87-97.
8. Goodman C.B. Political fragmentation and economic growth in U.S. metropolitan areas. J. Urban Aff. 2020, 43, 1355–1376.
9. Saracoglu, D. & Roe, Terry. Rural-urban Migration and Economic Growth in Developing Countries. Society for Economic Dynamics, 2004 Meeting Papers.
10. Sulpiani, & Nurfadilla, & Pakambanan, Mirta & Nurazizah. Inequality of Development between Regions: Analysis its Influence on Regional Economic Growth in South Sulawesi Province. Formosa Journal of Applied Sciences. 3. 2237-2248. 10.55927/fjas.v3i4.8735.
11. Topolewski L. The impact of income inequalities on economic growth // Economics and Law. 19(2). P. 355-365. <https://doi.org/10.12775/eip.2020.024>.
12. Валитова З.Х. Регионы Казахстана: опыт исследования / З. Х. Валитова, А. Б. Есимова // Вестник Торайгыров университета. Гуманитарная серия. – 2020. – № 1. – С. 101-109.
13. Шиганбаева Н.Б. Необходимость формирования новой модели экономического развития регионов / Н. Б. Шиганбаева, Г. А. Абаева, А. Е. Беделбаева // Статистика, учет и аудит. – 2019. – № 1(72). – С. 195-199.
14. Беделбаева А.Е. Экономическое развитие регионов Республики Казахстан / А.Е. Беделбаева, О. В. Лемещенко, Ф. А. Гаджиев // Сибирская финансовая школа. – 2019. – № 2(133). – С. 25-27.

References

1. Bel'chuk E.V. Analiz regional'noj differenciacii social'noj sfery Rossii [Analysis of regional differentiation of the social sphere of Russia] // Ekonomicheskij analiz: teoriya i praktika. 32(287). S. 11-18 [In Russian]
2. Dinzhanova G.S., Bayetova M.T. Human Capital in the Innovative Economy: Manufacturing Industry // Ekonomika: strategiya i praktika. 17(1). P. 144-154. DOI 10.51176/1997-9967-2022-1-144-154
3. Kozhabaeva S.A., Mukan B.G., Elshibaev R.K. Razvitie chelovecheskogo potentsiala v Kazahstane: problemy i metody analiza [Development of human potential in Kazakhstan: problems and methods of analysis] // Ekonomika: strategiya i praktika. 16(4). S. 174-187. DOI 10.51176/1997-9967-2021-4-174-187 [In Russian]
4. Timiryanova, Venera & Krasnoselskaya, Dina & Lakman, Irina & Popov, Denis. Inter- and Intra-Regional Disparities in Russia: Factors of Uneven Economic Growth. Sustainability. 13. 13754. 10.3390/su132413754

5. Strukturnaya statistika // Byuro nacional'noj statistiki Agentstva po strategicheskomu planirovaniyu i reformam Respubliki Kazahstan. URL: <https://stat.gov.kz/ru/industries/> (data obrashcheniya: 05.08.2024 g.) [In Russian]
6. Aiyar S., Ebeke C.H. Inequality of Opportunity, Inequality of Income and Economic Growth. IMF Working Papers. 034. <https://doi.org/10.5089/9781484396988.001>
7. Fattakhov, R. & Nizamutdinov, M. & Oreshnikov, Vladimir. Differentiation of Regions According to the Standard of Living of the Population. The world of new economy. 17. 87-97. 10.26794/2220-6469-2023-17-4-87-97
8. Goodman C.B. Political fragmentation and economic growth in U.S. metropolitan areas. J. Urban Aff. 2020, 43, 1355–1376
9. Saracoglu, D. & Roe, Terry. Rural-urban Migration and Economic Growth in Developing Countries. Society for Economic Dynamics, 2004 Meeting Papers
10. Sulpiani, & Nurfadilla, & Pakambanan, Mirta & Nurazizah. Inequality of Development between Regions: Analysis its Influence on Regional Economic Growth in South Sulawesi Province. Formosa Journal of Applied Sciences. 3. 2237-2248. 10.55927/fjas.v3i4.8735
11. Topolewski L. The impact of income inequalities on economic growth // Economics and Law. 19(2). P. 355-365. <https://doi.org/10.12775/eip.2020.024>
12. Valitova Z.H., Esimova A.B. Regiony Kazakhstana: opyt issledovaniya [Regions of Kazakhstan: research experience] // Vestnik Torajgyrov universiteta. Gumanitarnaya seriya. 1. S. 101-109 [In Russian]
13. SHiganbaeva N. B., Abaeva G. A., Bedelbaeva A. E. Neobhodimost' formirovaniya novoj modeli ekonomicheskogo razvitiya regionov [The need to form a new model of economic development of regions] // Statistika, uchet i audit. – 2019. 1(72). S. 195-199 [In Russian]
14. Bedelbaeva A.E., Lemeshchenko O.V., Gadzhiev F.A. Ekonomicheskoe razvitie regionov Respubliki Kazahstan [Economic development of the regions of the Republic of Kazakhstan] // Sibirskaya finansovaya shkola. – 2019. 2(133). S. 25-27 [In Russian]

Унербаева Р. У., Купешова С. Т., Кусмолдаева Ж.Н., Тасжарганов С.И.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ АЙМАҚТАРЫН ТҮРМЫС ДЕҢГЕЙІ БОЙЫНША ДИФЕРЕНЦИАЦИЯЛАУ

Аңдатпа

Мақалада елеулі өңірлік әлеуметтік-экономикалық диспропорцияларды сақтау фактісі әдісімен Қазақстанның өңірлерін халықтың өмір сүру деңгейі бойынша саралау қарастырылған. Көші-қон процестерінің себеп-салдарлық байланыстарын түсіну өңірлердегі өмір сүру деңгейінің саралануын төмендету және пропорционалды емес даму проблемаларының шиеленісін жеңілдету бойынша оңтайлы шешімдерді әзірлеуге ықпал етеді.

Ағымдағы жұмыс бірқатар әлеуметтік-экономикалық көрсеткіштер бойынша аймақаралық стратификация дәрежесінің дәрежесі мен ретроспективті динамикасын барынша сипаттайтын халықтың өмір сүру деңгейінің өзіндік авторлық интегралдық индексіне әзірлеуге арналған. Бұл жұмыстың практикалық маңыздылығын анықтайды. Экономиканы дамытудың экспорттық-ресурстық схемасын қалыптастыру салдарымен байланысты дамудағы өңіраралық әлеуметтік-экономикалық қайшылықтардың сақталуын айқын көрсететін көрсеткіштің серпіні анықталды. Атырау, Маңғыстау және Қарағанды облыстарының, сондай-ақ Республикалық маңызы бар қалалардың: Шымкент, Астана және Алматы ресурстарын өндіруші өңірлері республикалық дамудың драйвері болып табылады және негізгі көші-қон ағындары осы өңірлерге бағытталған. Өңірлердің экономикасын ресурстық-экспорттық модельден экспорттық-инновациялық модельге қарай әртараптандыру бағытындағы, қайта өңдеу секторына еңкейе отырып, елдің көші-қон проблемалары талданған. Жаңа өсу нүктелерін қалыптастырудағы басымдық адам әлеуеті жоғары оңтүстік өңірлерге, сондай – ақ елдің солтүстігіне берілуі тиіс, өйткені олар аса ірі әлеуетті өткізу нарықтары-ЕАЭО мен Еуропаға қатысты неғұрлым тиімді орналастырылған.

Unerbaeva R., Kupeshova S., Kusmoldayeva Zh., Tazharganov S.

**DIFFERENTIATION OF REGIONS OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN
BY LIVING STANDARD**

Annotation

The article considers the differentiation of the regions of Kazakhstan in terms of the standard of living of the population by the method of the fact of the preservation of significant regional socio-economic imbalances. Understanding the cause-and-effect relationships of migration processes contributes to the development of optimal solutions to reduce the differentiation of living standards in the regions and relieve the tension of the problems of disproportionate development.

The current work is devoted to the development of the original author's integral index of the standard of living of the population, which most succinctly characterizes the degree and retrospective dynamics of the degree of interregional stratification in a number of socio-economic indicators. This determines the practical significance of the work. The dynamics of the indicator is revealed, which clearly demonstrates the persistence of interregional socio-economic contradictions in development, which is associated with the consequences of the formation of an export-resource scheme for economic development. The regions driving the republican development are the resource-producing Atyrau, Mangystau and Karaganda regions, as well as cities of republican significance: Shymkent, Astana and Almaty, and the main migration flows are directed towards these regions. The migration problems of the country in the direction of diversification of the regional economy from a resource-export model to an export-innovative one, with a bias towards the processing sector, are analyzed. And priority in the formation of new growth points should be given to the southern regions with high human potential, as well as to the north of the country, since they are more advantageously located in relation to the largest potential sales markets – the EAEU and Europe.

DOI 10.52260/2304-7216.2024.3(56).11
 УДК 33.331.56
 ГРНТИ 06.77.64

Б.Л. Татибеков*, д.э.н.

А.П. Абдразакова, PhD

SDU University, г.Каскелен, Казахстан

*- основной автор (автор для корреспонденции)

email: tatibekov@gmail.com

СВЯЗЬ БЕЗРАБОТИЦЫ И ИНФЛЯЦИИ В ЭКОНОМИКЕ КАЗАХСТАНА: ТЕОРИЯ, МЕТОДОЛОГИЯ АНАЛИЗА И ПРАКТИКА РЕАЛИЗАЦИИ

В контексте, выдвинутых Д. Кейнсом неоклассических теоретических положений “Demand-Pull inflation” и “Cost Push inflation” в статье раскрываются особенности взаимосвязи безработицы и инфляции в развивающейся экономике Казахстана. В этом же русле, в качестве альтернативы, приводятся и исследуются основные теоретические положения, выдвинутые основателем монетарной политики М Фридманом, о связи денежной массы и безработицы.

В целях операционализации или обработки основных концептуальных теоретических положений, представлена методологическая основа их идентификации. В итоге, на основе анализа официальных статистических данных за 2001-2021 гг приводится эконометрический анализ взаимосвязи и взаимозависимости безработицы, заработной платы, ВВП, денежной массы и инфляции.

Новизной работы является методологический подход анализа основанный не на статическом, (ежегодном), а динамическом анализе изменения безработицы и инфляции по отношению к базовому 2001 году. В результате анализа получены линейные, полиномиальные и гиперболические уравнения регрессии подтверждающие вышеприведенные неоклассические теории.

В результате исследования, подтвердилась гипотеза “Demand-Pull inflation” в виде того, что рост Валового внутреннего продукта в 2001-2021 годы на один миллион, сопровождался повышением уровня инфляции относительно 2001 года на 0.0000197 доли процента

Проявления действия теории «Cost Push Inflation» отразилось в том, что с ростом уровня безработицы по отношению к 2001 году на 1 процент уровень инфляции повышался на 0.0044 доли процента относительно того же года.

С изменением денежной массы в обращении $M0$ на один миллион тенге уровень инфляции изменялся на 0.0000575 доли процента относительно 2001 года.

В работе приводится вывод, что одним из основных инструментов снижения безработицы в кризисные периоды в Казахстане являлись не только классические рыночные инструменты в форме изменения денежной массы $M0$ или заработной платы, а также выверенная государственная политика в форме реализации различных государственных программ, так называемых “Дорожных карт занятости”

Ключевые слова: Безработица, Инфляция, “Demand-Pull inflation”, “Cost Push inflation”, Денежная масса $M0$, Кривая Филлипса, Эконометрический анализ, Казахстан

Кілт сөздер: Жұмыссыздық, Инфляция, «Сұраныс-тартысты инфляция», «Шығындарды итермелейтін инфляция», Ақша ұсынысы $M0$, Филлипс қисығы, Эконометриялық талдау, Қазақстан

Keywords: Unemployment, Inflation, “Demand-Pull inflation”, “Cost Push inflation”, Money supply $M0$, Phillips curve, Econometric analysis, Kazakhstan

Введение. Важной особенностью научного анализа какого-либо социально-экономического или природно-климатического явления является анализ этих явлений или событий с позиции проявления ими каких-либо законов или закономерностей. Подобное можно наблюдать, например, в естественных науках или в законе всемирного тяготения Ньютона. В данном законе, как известно, связь между двумя объектами проявляется в законе гравитации или сила притяжения между двумя предметами прямо пропорциональна их массам и обратно пропорциональна расстоянию между ними. Исходя из этого закона, строятся различные движущиеся объекты и двигатели к ним.

Если в естественных науках человечество научилось учитывать эти законы то в общественных они еще не достаточно полно изучены. Хотя, в некоторых областях эти законы или принципы уже определены и учитываются. Например, в экономике. К одним из них относятся широко известные в неклассической экономической науке положения о взаимосвязи инфляции и безработицы, разработанные представителями неоклассики Дж. Кейнсом и М. Филипсом

Основной целью и предметом исследования представленной работы явилось выявление и отражение взаимосвязи и взаимозависимости безработицы и инфляции.

Для достижения цели были поставлены задачи как:

- раскрыть теоретические положения проявления “Demand-Pull inflation” “ Cost Push inflation”;
- раскрыть основные индикаторы отражающие взаимосвязь инфляции и безработицы в контексте теоретических положений “Demand-Pull inflation” “ Cost Push inflation”;
- выявить и определить взаимосвязь инфляции и безработицы в экономике Казахстана в 2001-2021 гг.;
- определить основные инструменты снижения безработицы в транзитной экономике Казахстана

Объектом исследования и анализа явилась послекризисная экономика Казахстана. Экономике, где рыночные механизмы и ее инфраструктура на первоначальном этапе развития еще не полностью сформировались, но в течение двух десятилетий развились и начали проявлять себя более развернуто.

Методологической основой исследования явился количественный анализ официальных статистических данных за более чем 20 летний период. В целях сопоставимости данных в расчетах были использованы годовые данные. Основным инструментом эконометрического анализа и расчета явилась компьютерная программа по статистической обработке социальных данных IBM SPSS-17.

Обзор литературы. В контексте теоретического анализа и выявления закономерностей взаимозависимости безработицы и инфляции отметим общепринятые при макроэкономическом анализе теоретические положения Дж. М. Кейнса [1] и, в частности, кривой Филипса [2]. При анализе их взаимодействия лежат две взаимосвязанные и, в то же время, противоречивые теории спроса и предложения, так называемые теории “Demand-Pull inflation ” и “ Cost Push inflation”. [3].

Согласно этим теориям, широко обсуждавшиеся в середине 20 века (1950 - начало 1960гг), отметим, что в основе анализа “Demand-Pull inflation” существует положение о том, что высокий спрос на продукцию и услуги в условиях дефицита на человеческие ресурсы ведет к повышению их цены и, как следствие, к инфляции.

В то же время в основе анализа “Cost-push inflation” лежит положение о необходимости в условиях инфляции повышения издержек производства. Теоретики утверждали, что инфляция приводит к требованиям увеличения заработной платы, что увеличивает издержки фирмы.

Представленные выше теоретические закономерности согласуются с тем, что чем ближе экономика страны к полной занятости тем выше инфляционные процессы и, наоборот, чем выше уровень безработицы, тем ниже инфляционные процессы.

Наиболее ярко данное положение и взаимосвязь были отражены в кривой Филипса. На основе огромного массива данных, включающего почти столетний период (1861-9013 и 1913-1948 и 1948-1957 гг.) А. В. Филипс вывел кривую зависимости заработной платы и безработицы.

Согласно кривой Филипса, нулевая инфляция заработной платы достигается при уровне безработицы в 5,5% и, наоборот, уровень безработицы в 1% может быть достигнут в случае инфляции заработной платы в 7.5%

Однако, проведенный позднее анализ связи заработной платы и безработицы после 1966 года не подтвердил закономерности, отраженные в кривой Филипса.

В отличие от выше представленных неоклассических теоретических положений, особое видение возникновения инфляции было выдвинуто теоретиками монетаризма к числу которых относится Милтон Фридман. Согласно теоретическим воззрениям монетаристов, основным инструментом оказывающим влияние на инфляцию является монетарная политика государства и, в частности, объем денег циркулирующий в финансовой системе страны.

В своей знаменитой статье М. Фридман [4], подвергая критике Ирвина Фишера и М. Филипса [5], отметил ошибочность использования в Кривой Филипса номинальной заработной платы вместо реальной заработной платы и, в связи с этим, подчеркнул неправоту анализа зависимости инфляции и безработицы.

Согласно его мнению, наличие огромного объема денежной массы не обеспеченного соответствующей товарной массой и услугами приводит к их избытку и соответственно инфляции, и, как следствие, обесценению денег.

Необходимо отметить, что важность проблемы связи безработицы и инфляции не исчезает, а периодически проявляет свою актуальность. Особенно это видно в работах, исследующих транзитные экономики или развивающиеся экономики, не имеющие долголетний период независимого рыночного развития. Обзор этой и другой современной литературы показывает, что анализ взаимосвязи безработицы и инфляции проводится в различных аспектах и ракурсах.

К числу довольно интересных работ следует отнести работу Brian W. Cashell (2004) *Inflation and unemployment: What is the connection?* [6].

В данной работе автор, в своеобразной манере, рассматривает связь инфляции и безработицы в развитии американской экономики в течение 1970-2003 гг. В частности, за основу или базу оценки безработицы он рассматривает ее естественный уровень (natural rate) или ее устойчивый минимальный уровень и анализирует в контексте Кривой Филипса.

Немаловажной ценностью в исследовании взаимосвязи инфляции и безработицы является также работа Fumitaka Furuoka и Qaiser Munir (2016) *Unemployment and Inflation in Malaysia: Evidence from Error Correction Model* [7]. Авторы подтверждают правомерность взаимосвязи инфляции и безработицы и, в частности, важность гипотезы предполагаемой Кривой Филипса. Ценность работы заключается в том, что авторы исследуют эту взаимосвязь на основе трех эконометрических моделей тестирования (unit root test, Johansen cointegration test, Error Correction Model).

К числу интересных работ в исследовании связи безработицы и инфляции также следует отнести работы Kogid, M., Asid, R., Mulok, D., Lily, J., & Loganathan, N. (2011) *Inflation-unemployment trade-off relationship in Malaysia*. [8]), Thayaparan, A. (2014). *Impact of inflation and economic growth in unemployment in Sri Lanka: A study of time series analysis*. [9]

Среди работ опубликованных в странах ближнего зарубежья и также посвященных взаимосвязи инфляции и безработицы и, в частности, Кривой Филипса можно отметить работу Ильященко В.В. (2016) *Взаимосвязь инфляции и безработицы: теоретические аспекты и особенности проявления в экономике России* [10.] Ценностью работы является то, что автор проанализировал не только взаимосвязь инфляции и безработицы в России в течение 1994-2014 гг., но и факторы оказавшие на них влияние, в частности, демографические особенности функционирования рынка труда в данный период и т.д.

Представленная настоящая статья также является одной из работ исследующей и анализирующей взаимосвязь безработицы и инфляции в контексте неоклассических теорий. Но, в отличие от опубликованных работ, эта взаимозависимость исследуется в экономике переходного периода. Экономике, где рыночные институты на первоначальном этапе ее развития еще не полностью сформировались, но в течение двух десятилетий развились и начали проявлять себя более развернуто.

Основная часть. А) Концептуальные и методологические основы идентификации основных категорий при анализе рынка труда и инфляции в Республике Казахстан

В контексте исследования вышеприведенных закономерностей раскроем основные категории или концептуальные понятия, приводимые в них и их идентификацию в экономике Казахстана.

Прежде всего, при определении безработицы нами принимается методология, принятая Международной организацией труда и, в частности, безработными считаются те лица, которые в обследуемый период (в основном в течение месяца) искали работу, но не могли ее найти.

Наряду с этим, в категорию или как показатель численности безработных нами включаются люди или безработные, официально зарегистрированные государственными службами занятости или так называемыми центрами развития карьеры.

Согласно методологическим положениям агентства Республики Казахстан по статистике [11] реальная заработная плата в экономической деятельности рассматривается как основной показатель покупательной способности наемных работников и как эквивалент уровня их доходов, независимо от фактической работы, выполняемой в ходе этой деятельности. Необходимо отметить, что в резолюции принятой на 8-ой Международной конференции статистиков труда (МОТ, 1954) приводится следующее понятие реальной заработной платы. – это товары и услуги, которые можно приобрести на заработную плату или которые выдаются в счет заработной платы. Это определение является наиболее удобной и ясной базой по расчету реальной заработной платы и ее сравнения во временном и пространственном (страновом, региональном) контексте. В этой связи, для отражения динамики покупательной способности заработной платы по какой-либо стране в результате

изменения цен на товары и услуги входящими в потребительскую корзину используют индекс потребительских цен или инфляцию в соответствующий период.

В качестве показателя инфляции нами принят индекс потребительских цен. Согласно основным методологическим положениям— это общепризнанный показатель инфляции, характеризующий изменение во времени среднего уровня цен на фиксированный перечень товаров и услуг, приобретаемых населением для личного пользования.

В рамках вышеприведенных теорий и в целях выявления закономерной связи заработной платы, безработицы и инфляции отметим содержание таких концептуальных понятий и определений как Индекс номинальной заработной платы и Индекс реальной заработной платы.

Исходя из методологическим положений по статистике, нами принимается, что индекс номинальной заработной платы — это относительный показатель, характеризующий изменение заработной платы в отчетном периоде по сравнению с базисным периодом.

Индекс реальной заработной платы — это относительный показатель, рассчитываемый путем деления индекса номинальной заработной платы на индекс потребительских цен на товары и услуги.

Необходимо отметить, что выше представленные определения и их индикаторы (Заработная плата, Индекс номинальной заработной платы, Индекс реальной заработной платы) представленные в соответствующих статистических бюллетенях и сборниках являются, в нашем исследовании, аналитической базой для подтверждения теории влияния издержек производства на инфляцию, то есть “Cost Push inflation”.

Для подтверждения теоретических положений “Demand-Pull inflation” , то есть положения о том, что спрос на продукцию и услуги ведет к повышению их цены и, как следствие, к инфляции, нами использована такая экономическую категорию как Валовой внутренний продукт, как один из основных индикаторов экономического роста ВВП какой-либо страны.

Как отмечалось выше, другой теоретической основой роста инфляции являлось положение теоретиков монетаристов об избыточной денежной массе циркулирующей в финансовой системе страны. В этой связи, для анализа нами включен такой агрегированный показатель как M0 (наличные деньги в обращении). Использование данного показателя в качестве аналитической базы дает дополнительную более полную картину (зависимости/независимости) его влияния на инфляционные процессы, происходившие в транзитной экономике Казахстана.

В) Эконометрический, анализ взаимосвязи безработицы и инфляционных процессов в Казахстане в период 2001-2021 гг.

Как отмечалось выше, при анализе теоретических основ возникновения инфляции, особая связь должна проявляться между ней и уровнем безработицы. Статистическая проверка связи уровня инфляции от уровня безработицы не выявила каких-либо особо специфических тесных связей. Уровень эластичности изменения уровня инфляции от уровня безработицы оказался в среднем за весь период с 2001 по 2021 гг. ниже нуля, что отразило отсутствие какой-либо связи изменения инфляции от изменения безработицы.

В целях проведения более глубокого и качественного анализа зависимости/взаимозависимости инфляции и безработицы, был осуществлен парный корреляционный анализ вышеприведенных индикаторов . с помощью программы IBM SPSS Statistics

Как видно из таблицы 1, взаимосвязь инфляции с другими индикаторами не характеризуется статистически значимыми коэффициентами корреляции. Это наиболее ярко наблюдается при анализе коэффициента корреляции между уровнем инфляции и уровнем безработицы. Коэффициент корреляции между ними совсем незначительный: 0.042.

Таблица 1

Коэффициенты корреляции ВВП, инфляции, индекса реальной заработной платы, денежного обращения M0 и уровня безработицы

	ВВП млн. тенге	Инфляция, %	Индекс Реальной Зарплаты, %	M0 Деньги в обращении, млн. тенге	Уровень Безработицы, %
Корреляция Пирсона	1	-.142	-.445*	.974**	-.824**

ВВП млн. тенге	Знач. (двухсторонняя)		.538	.043	.000	.000
	N	21	21	21	21	21
Инфляция, %	Корреляция Пирсона	-.142	1	-.244	-.106	.042
	Знач. (двухсторонняя)	.538		.286	.647	.857
	N	21	21	21	21	21
Индекс Реальной Зарплаты, %	Корреляция Пирсона	-.445*	-.244	1	-.420	.615**
	Знач. (двухсторонняя)	.043	.286		.058	.003
	N	21	21	21	21	21
M0 Деньги в обращении, млн. тенге	Корреляция Пирсона	.974**	-.106	-.420	1	-.846**
	Знач. (двухсторонняя)	.000	.647	.058		.000
	N	21	21	21	21	21
Уровень Безработицы, %	Корреляция Пирсона	-.824**	.042	.615**	-.846**	1
	Знач. (двухсторонняя)	.000	.857	.003	.000	
	N	21	21	21	21	21

Примечания:

* Корреляция значима на уровне 0,05 (двухсторонняя)

** Корреляция значима на уровне 0,01 (двухсторонняя)

Составлена авторами с использованием программы IBM SPSS statistics

Исходя из анализа таблицы, довольно интересно наблюдать отсутствие взаимосвязи между изменением реальной заработной платы и инфляцией. Как видно из таблицы, коэффициент корреляции между ними отрицательный и равен: -0.244 . Отрицательная корреляционная связь между изменением реальной заработной платы и инфляцией, в определенной мере отрицает проявление теории “Cost-Push inflation”. Согласно данной теории повышение издержек производства, то есть заработной платы должно было бы сопровождаться с повышением инфляции.

В контексте анализа монетарной теории следует отметить, отсутствие сильной связи между объемом денежной массы в обращении M0 и инфляцией. Как видно из таблицы1, коэффициент корреляции между этими двумя индикаторами в исследуемый период был -0.106 .

В целях еще более глубокого анализа нами был осуществлен множественный регрессионный анализ зависимости инфляции и безработицы представленных в таблице 1 экономических и финансовых индикаторов.

Однако, исходя проведенных расчетов, не значимость коэффициентов регрессии так же не позволила обнаружить регрессионную зависимость инфляции (таблица 2) от ВВП, от объема денежного обращения M0, от индекса реальной заработной платы и уровня безработицы.

Таблица 2

Коэффициенты регрессионной зависимости инфляции от ВВП, индекса реальной заработной платы, денежного обращения M0 и уровня безработицы

Коэффициенты

Модель	Нестандартизованные коэффициенты		Стандартизованные коэффициенты	t	Значимость
	B	Стандартная ошибка	Бета		
(Константа)	3.108E-15	.221		.000	1.000
Zscore: ВВП млн. тенге	-1.096	1.020	-1.096	-1.075	.298
Zscore: M0 Деньги в обращении, млн. тенге	.991	1.106	.991	.896	.384
Zscore: Индекс Реальной Зарплаты, %	-.485	.302	-.485	-1.606	.128
Zscore: Уровень Безработицы, %	.275	.506	.275	.544	.594

В определенной степени регрессионная зависимость проявилась безработицы от вышеобозначенных индикаторов и особенно от индекса реальной заработной платы в виде коэффициента значимости в 0.018 (таблица 3).

Таблица 3

Коэффициенты регрессионной зависимости безработицы от ВВП, денежного обращения М0, индекса реальной заработной платы и инфляции

Коэффициенты

Модель	Нестандартизованные коэффициенты		Стандартизованные коэффициенты	t	Значимость
	B	Стандартная ошибка	Бета		
1 (Константа)	2.478E-16	.108		.000	1.000
Zscore: ВВП млн. тенге	.296	.511	.296	.579	.571
Zscore: М0 Деньги в обращении, млн. тенге	-.980	.497	-.980	-1.970	.066
Zscore: Индекс Реальной Зарплаты, %	.351	.133	.351	2.644	.018
Zscore: Инфляция, %	.066	.121	.066	.544	.594

Примечания:

Зависимая переменная: Zscore: Уровень Безработицы, %

Составлено авторами на основе программы IBM SPSS statistics

Как видно из таблицы, повышение индекса инфляции на один процент приводило к повышению безработицы на 351 человек.

В целях еще более глубокой и качественной проверки теоретических положений Дж. Кейнса, “Cost Push Inflation” и “Demand-Pull Inflation”, нами был предпринят анализ изменения исследуемых показателей, не в статике, то есть на основе их ежегодных данных, а в динамике по сравнению с базовым 2001 годом. Причем, эта особенность нами стала учитываться при анализе данных, отражающих процентные отношения, такие как уровень безработицы, уровень инфляции. В итоге, это явилось новизной проведенного исследования и основным отличием от ранее проведенных научных исследований по выявлению анализа взаимосвязи безработицы и инфляции.

На основе этого, в целях выявления связи между инфляцией и реальной заработной платой, то есть проявления действия теории «Cost Push Inflation» нами был осуществлен парный регрессионный анализ уровня инфляции и уровня безработицы. В результате было получено, что динамический ежегодный рост уровня инфляции и уровня безработицы по отношению к 2001 году выразились в положительной, полиномиальной (квадратично) регрессионной связи (таблица 4).

Таблица 4

Уравнения парной регрессии

		Линейная регрессия	Полиномиальная (квадратичная) регрессия	Гиперболическая регрессия
Связь уровня безработицы и уровня инфляции	Уравнение регрессии	$y = -60.2476 + 1.3835X$	$Y = 43.10617 + 0.0044(X)^2$	$Y = 358.4327 - 29481/x$
	Коэффициент детерминации	0,90	0,93	0,78
Связь ВВП и уровня инфляции	Уравнение регрессии	$y = 118.75 + 1.97E-06(x)$	$Y = 146.48 + 2.17E-14(x)^2$	$Y = 221.07 - 5E+08/x$
	Коэффициент детерминации	0,92	0,73	0,76
Связь денежной массы М0 и инфляции	Уравнение регрессии	$Y = 108.43 + 5.75E-05(x)$	$Y = 142.62 + 1.68E-11(x)^2$	$Y = 215.34 - 2E+07/x$
	Коэффициент детерминации	0.92	0.74	0.62

Примечания: рассчитано авторами с использованием программы Excel

Согласно уравнению регрессии, изменение одного процента уровня безработицы относительно 2001 года было связано с повышением уровня инфляции относительно того же года на 0.0044 доли процента. Данная зависимость получила подтверждение в высоком коэффициенте корреляции (0.96) и детерминации (0.93)

Подобный методологический подход был применен для анализа связи инфляции и роста экономики страны, в частности, ВВП. Как отмечалось, при изложении теоретических положений “Demand-Pull Inflation”, существует связь, что высокий спрос на продукцию и услуги в условиях дефицита на человеческие ресурсы ведет к повышению их цены и, как следствие, к инфляции.

Исходя из проведенных расчетов, повышение Валового внутреннего продукта на один миллион, сопровождалось в 2001-2021 годы повышением уровня инфляции относительно 2001 года на 0.0000197 доли процента. (Таблица 4)

Эта зависимость подтвердилась высоким уровнем корреляции (0.96) и детерминации (0.92) между ними

Особенностью развития экономики страны в 2001-2021 годы являлось изменение объема наличных денег в обращении (M0) и происходивших в этот период изменений индекса цен на потребительские товары, то есть инфляции.

Эта зависимость проявилась в высоком коэффициенте корреляции (0.96) и детерминации (0.92).
Таблица 4.

В целом, это согласуется с утверждением теоретиков монетаризма, в частности М. Фридмана, о положительной связи роста объема денежной массы и инфляции.

Как показали расчеты уравнения парной линейной регрессии эта связь выразилась в том, что изменение денежной массы в обращении M0 на один миллион тенге было связано с изменением уровня инфляции на 0.0000575 доли процента относительно 2001 года.

Как показало исследование, в стране сформировались и функционируют инструменты в определенной степени позволяющие регулировать процессы занятости и безработицы в случае проявления высокой инфляции. Так, например, в ответ на глобальный экономический финансовый кризис 2008 года, когда инфляция резко поднялась до 117 процентов, правительство страны использовало инструменты, которые позволили избежать высокой безработицы.

В частности, это можно было наблюдать на анализе функционирования официального рынка труда (рисунок 1).

Рисунок 1 – Функционирование официального рынка труда в 2001-2021 гг.

Примечание – Составлен авторами на основе источника [12]

Как видно из рисунка 1, в 2009 году в период глобального финансово-экономического кризиса, несмотря на резко возросшее число людей, обратившихся в службу занятости (почти в три раза) в поисках работы, государственные службы занятости предоставили большое число рабочих мест.

Это было реализовано и решено за счет реализации Плана мероприятий по исполнению Плана действий Правительства Республики Казахстан на 2009 год «Дорожной карты занятости». [13]

Предпринятые меры не позволили достаточно болезненно почувствовать рост безработицы и избежать социальных конфликтов

В результате реализации программ предоставления социальных рабочих мест, подготовки и переподготовки безработных, предоставления пособий по безработице государство снизило официальную безработицу. По сути, реализация государственной программы “Дорожной карты занятости”, показало высокую эффективность и результативность функционирования официального рынка труда.

Заключение. На основе всего вышеизложенного, по теоретическому и практическому исследованию связи безработицы и инфляции, следуют выводы, что в Казахстанской экономике в период 2001-2021 гг. не наблюдалась сильная корреляционная связь между ними. Существующие теоретические положения о наличии и проявлении в рыночной экономике, так называемых теорий “Demand-Pull inflation” и “Cost-Push inflation” при корреляционном анализе ежегодных дискретных данных не подтвердились.

Вышеизложенные теории подтвердились при анализе этих данных в динамике, причём, взяв за базовый 2001 год.

Данное обстоятельство было обусловлено тем, что Казахстанская рыночная экономика еще не имеет достаточно длительного периода развития. Она еще не сформировалась как полноценная рыночная экономика, в которой действуют законы свойственные для развитой рыночной экономики. Многие рыночные институты, свойственные для развитой рыночной экономики, еще не функционируют достаточно эффективно и полноценно.

Одним из основных инструментов снижения безработицы в Казахстане является выверенная государственная политика на рынке труда. Использование же рыночных финансовых инструментов, в частности, процентных ставок по депозитам, кредитам, использование различных денежных агрегатов необходимо еще больше развить и усилить. Необходима еще большая вовлеченность и участие населения в сфере малого и среднего бизнеса, формирование и развитие влияния таких рыночных инструментов как минимальная заработная плата, развитие профессиональных союзов и т.д..

Настоящая публикация подготовлена на основе доклада: “Особенности взаимосвязи рынка труда и инфляционных процессов в экономике Казахстана в период 2001-2021гг.: теория и практика реализации”, презентованного на научно-практической конференции “Вызовы и перспективы экономического развития”, организованной Национальным банком Республики Казахстан 3 мая 2024 года.

Литература

1. Schumpeter J. A. Review of The General Theory of Employment, Interest and Money, by J. M. Keynes // Journal of the American Statistical Association. – 1936. – № 31(196). – P. 791–795.
2. Phillips A.W The Relation Between Unemployment and the Rate of Change of Money Wage Rates in the United Kingdom // Economica. – 1958. – №25 (100). – P. 283-299.
3. Hardwick P., Khan B., Langmead J. An Introduction to Modern Economics: textbook. – Longman House 3rd ed., 1990. – P. 553
4. Fridman M. Unemployment versus Inflation? An Evaluation of the Phillips Curve. Hobart Paper No. 44 // From The Collected Works of Milton Friedman, compiled and edited by Robert Leeson and Charles G. Palm. – Institute of Economic Affairs, London, 1975. – P. 1-17.
5. Fisher I. Statistical relation between unemployment and price changes // Journal of Political Economy. – 1973. – Vol. 81, No. 2. – P. 496-502.
6. Cashell B.W. Inflation and unemployment: What is the connection? CRS Report RL30391. – Congressional Research Service, 2004. – 24 p.
7. Furuoka F., Munir Q. Unemployment and Inflation in Malaysia: Evidence from Error Correction Model // Malaysian Journal of Business and Economics (MJBE). – 2016. – № 1(1). – P. 35-45. – doi: 10.51200/mjbe.v1i1.111

8. Kogid M., Asid R., Mulok D., Lily J., Loganathan N. Inflation-unemployment trade-off relationship in Malaysia // *Asian Journal of Business and Management Science*. – 2011. – № 1(1). – P. 100-108.
9. Thayaparan A. Impact of inflation and economic growth in unemployment in Sri Lanka: A study of time series analysis // *Global Journal of Management and Business Research*. – 2014. – № 13(5). – P. 45-54.
10. Ильященко В.В. Взаимосвязь инфляции и безработицы: теоретические аспекты и особенности проявления в экономике России // *Известия УрГЭУ*. – 2016. – № 2 (64). – С. 5-11.
11. *Методологические основы статистики*. – Агентство Республики Казахстан по статистике, 2019. – 676 с.
12. Татибеков Б.Л., Темирбекова Ж.А., Смирнова Е.В., Изекенова А.К. Механизм сокращения неофициального рынка труда и неформальной занятости в Республике Казахстан. – Каскелен, 2017. – 117 с.
13. План мероприятий по исполнению Плана действий Правительства Республики Казахстан на 2009 год по реализации Послания Главы государства народу Казахстана от 6 марта 2009 года "Через кризис к обновлению и развитию" (Дорожная карта). – URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/P090000274_

REFERENCES

1. Schumpeter J. A. Review of The General Theory of Employment, Interest and Money, by J. M. Keynes // *Journal of the American Statistical Association*. – 1936. – # 31(196). – P. 791-795.
2. Phillips A.W The Relation Between Unemployment and the Rate of Change of Money Wage Rates in the United Kingdom // *Economica*. – 1958. – #25 (100). – P. 283-299.
3. Hardwick P., Khan B., Langmead J. An Introduction to Modern Economics: textbook. – Longman House 3rd ed., 1990. – P. 553
4. Fridman M. Unemployment versus Inflation? An Evaluation of the Phillips Curve. Hobart Paper No. 44 // From The Collected Works of Milton Friedman, compiled and edited by Robert Leeson and Charles G. Palm. – Institute of Economic Affairs, London, 1975. – P. 1-17.
5. Fisher I. Statistical relation between unemployment and price changes // *Journal of Political Economy*. – 1973. – Vol. 81, No. 2. – P. 496-502.
6. Cashell B.W. Inflation and unemployment: What is the connection? CRS Report RL30391. – Congressional Research Service, 2004. – 24 p.
7. Furuoka F., Munir Q. Unemployment and Inflation in Malaysia: Evidence from Error Correction Model // *Malaysian Journal of Business and Economics (MJBE)*. – 2016. – # 1(1). – P. 35-45. – doi: 10.51200/mjbe.v1i1.111
8. Kogid M., Asid R., Mulok D., Lily J., Loganathan N. Inflation-unemployment trade-off relationship in Malaysia // *Asian Journal of Business and Management Science*. – 2011. – #1(1). – P. 100-108.
9. Thayaparan A. Impact of inflation and economic growth in unemployment in Sri Lanka: A study of time series analysis // *Global Journal of Management and Business Research*. – 2014. – # 13(5). – P. 45-54.
10. Ильященко В.В. Взаимосвязь инфляции и безработицы: теоретические аспекты и особенности проявления в экономике России // *Известия УрГЭУ*. – 2016. – № 2 (64). – С. 5-11. [in Russian]
11. *Методологические основы статистики*. – Агентство Республики Казахстан по статистике, 2019. – 676 с. [in Russian]
12. Татибеков Б.Л., Темирбекова Ж.А., Смирнова Е.В., Изекенова А.К. Механизм сокращения неофициального рынка труда и неформальной занятости в Республике Казахстан. – Каскелен, 2017. – 117 с. [in Russian]
13. План мероприятий по исполнению Плана действий Правительства Республики Казахстан на 2009 год по реализации Послания Главы государства народу Казахстана от 6 марта 2009 года "Через кризис к обновлению и развитию" (Дорожная карта). – URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/P090000274_ [in Russian]

Тәтібеков Б., Әбдіразақова А.

ҚАЗАҚСТАН ЭКОНОМИКАСЫНДАҒЫ ЖҰМЫССЫЗДЫҚ ПЕН ИНФЛЯЦИЯНЫҢ
БАЙЛАНЫСЫ: ТАЛДАУ ТЕОРИЯСЫ, ӘДІСНАМАСЫ ЖӘНЕ ІСКЕ АСЫРУ ПРАКТИКАСЫ

Аңдатпа

Мақалада Д.Кейнс алға қойған «Сұраныс-тартысты инфляция» және «Шығынды итермелейтін инфляция» неоклассикалық теориялық ұстанымдары тұрғысында Қазақстанның дамушы экономикасындағы жұмыссыздық пен инфляцияның көріну және өзара байланысының ерекшеліктері ашылады. Сол контексте балама ретінде ақша-несие саясатының негізін салушы М.Фридманның ақша массасы мен жұмыссыздық арасындағы байланыс туралы алға қойған негізгі теориялық ережелері ұсынылып, зерттеледі.

Негізгі концептуалды теориялық ұстанымдарды оперативтілеу немесе өңдеу үшін оларды анықтаудың әдіснамалық негізі ұсынылады. Нәтижесінде 2001-2021 жылдарға арналған ресми статистикалық мәліметтерді талдау негізінде жұмыссыздықтың, жалақының, ЖІӨ-нің, ақша массасы мен инфляцияның өзара байланысы мен өзара тәуелділігіне эконометрикалық талдау жасалған.

Жұмыстың жаңалығы – статикалық (жылдық) емес, 2001 жылғы базалық жылға қатысты жұмыссыздық пен инфляцияның өзгеруін динамикалық талдауға негізделген талдаудың әдістемелік тәсілі. Талдау нәтижесінде сызықтық, көпмүшелік және жоғарыдағы неоклассикалық теорияларды растайтын гиперболалық регрессия теңдеулері алынды.

Зерттеу нәтижесінде жалпы ішкі өнімнің бір миллионға өсуі 2001-2021 жылдары инфляция деңгейінің 2001 жылмен салыстырғанда 0,0000197 пайызға өсуімен қатар жүретін «Сұраныс-тартысты инфляция» гипотезасы расталды.

«Шығындар инфляциясы» теориясының көрінісі 2001 жылмен салыстырғанда жұмыссыздық деңгейінің 1 пайызға артуы кезінде инфляция деңгейінің сол жылмен салыстырғанда 0,0044 пайызға өсуінен көрінеді.

Айналыстағы ақша массасының M0 миллион теңгеге өзгеруі кезінде инфляция деңгейі 2001 жылмен салыстырғанда 0,0000575 пайызға өзгерді.

Мақалада Қазақстандағы дағдарыс кезеңдерінде жұмыссыздықты төмендетудің негізгі құралдарының бірі ақша массасының M0 немесе жалақы жоспарының өзгеруі түріндегі классикалық нарықтық құралдар ғана емес, сонымен қатар мемлекеттік саясатты жүзеге асыру түріндегі тексерілген мемлекеттік саясат болды деген қорытындыға келеді. «Жұмыспен қамтудың жол картасы» деп аталатын түрлі мемлекеттік бағдарламалар.

Tatibekov B., Abdrazakova A.

THE RELATIONSHIP BETWEEN UNEMPLOYMENT AND INFLATION IN THE ECONOMY OF KAZAKHSTAN: THEORY, METHODOLOGY OF ANALYSIS AND PRACTICE OF IMPLEMENTATION

Annotation

In the context of the neoclassical theoretical positions “Demand-Pull inflation” and “Cost Push inflation” put forward by D. Keynes, the article reveals the features of the manifestation and relationship of unemployment and inflation in the developing economy of Kazakhstan. In the same context, as an alternative, the main theoretical provisions put forward by the founder of monetary policy, M. Friedman, on the connection between the money supply and unemployment are presented and examined.

In order to operationalize the main conceptual theoretical positions, a methodological basis for their identification is presented. As a result, based on the analysis of official statistical data for 2001-2021 years, an econometric analysis of the relationship and interdependence of unemployment, wages, GDP, money supply M0 and inflation is provided.

The novelty of the work is the methodological approach of the analysis based not on a static (annual), but on a dynamic analysis of changes in unemployment and inflation in relation to the base year 2001. As a result of the analysis, linear, polynomial and hyperbolic regression equations were obtained, confirming the above neoclassical theories.

As a result of the study, the “Demand-Pull inflation” hypothesis was confirmed in the form that an increase in the Gross Domestic Product by one million tenge was accompanied by an increase in the inflation rate relative to 2001 by 0.0000197 percent

The manifestation of the “Cost Push Inflation” theory is reflected in the fact that with an increase of unemployment rate relative to 2001 by 1 percent, the inflation rate had been increasing by 0.0044 percent relative to the same year.

With a change in the money supply in circulation M0 by one million tenge, the inflation rate had been changing by 0.0000575 percent relative to 2001.

The paper concludes that one of the main tools for reducing unemployment at the time of crisis in Kazakhstan was not only classical market instruments in the form of money supply M0 or minimum wage, but also verified government policy in the form of implementation of various government programs, the so-called “Road Maps of Employment”

Keywords: Unemployment, Inflation, “Demand-Pull inflation”, “Cost Push inflation”, Money supply M0, Phillips curve, Econometric analysis, Kazakhstan

DOI 10.52260/2304-7216.2024.3(56).12
УДК 364.025
ГРНТИ 06.58.55

Н.Д. Кенжебеков*, к.э.н., доцент1

А.К. Кабдыбай, к.э.н., доцент1

Д.Н. Улыбышев, к.э.н., доцент2

ТОО «RATIONAL SOLUTION»

г. Караганда, Казахстан1

Esil University, г. Астана, Казахстан2

* - основной автор (kenzhebekov@mail.ru)

ТРАНСФОРМАЦИЯ МЕХАНИЗМА СОЦИАЛЬНОЙ ПОМОЩИ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Статья посвящена актуальной проблеме совершенствования механизма предоставления социальной помощи в Казахстане. Отмечено, что текущая система не решает коренных проблем бедности, а лишь временно улучшает финансовое положение малообеспеченных групп населения. Это приводит к длительному сохранению и усугублению экономической уязвимости. Предлагается реформирование системы социальной помощи, сделав ее более гибкой и ориентированной на результаты. В первую очередь, предлагается трансформация механизма адресной социальной помощи в государственную программу для повышения результативности, обоснован ввод новых норм и компонентов, которые будут стимулировать трудоспособных получателей к занятости, а также обеспечат доступ к здравоохранению и образованию. Для детей из многодетных семей предлагается обязательное участие в образовательных и медицинских программах, что должно способствовать повышению их жизненных шансов и предотвращению межпоколенческой бедности. Для трудоспособных получателей помощи необходимо ввести институт персональных job-коучей, помогающих получателям социальной помощи преодолевать барьеры на пути интеграции в рынок труда. Кроме того, предлагается внедрить механизм постепенного снижения размера социальной помощи по мере увеличения доходов семьи, что позволит избежать ситуации, когда люди теряют стимул к трудоустройству из-за риска лишиться всех социальных выплат. Необходимо отметить, что предложенные направления основываются на лучших практиках в различных странах мира.

Ключевые слова: адресная социальная помощь, механизм, бедность, прожиточный минимум, черта бедности, реальные денежные доходы, индикатор.

Кілт сөздер: атаулы әлеуметтік көмек, тетік, кедейлік, күнкөріс деңгейі, кедейлік шегі, нақты ақшалай табыс, индикатор.

Keywords targeted social assistance, mechanism, poverty, cost of living, poverty line, real monetary income, indicator.

JEL I32, I38

Введение. Существующий механизм предоставления адресной социальной помощи сталкивается с множеством проблем, основная из которых заключается в том, что предоставляемая помощь не способствует реальному преодолению бедности. Несмотря на наличие различных программ и инициатив, направленных на поддержку уязвимых групп населения, многие получатели помощи продолжают оставаться в сложных экономических условиях. Многие семьи, даже получая адресную помощь, все равно испытывают финансовые трудности, поскольку совокупные доходы на одного члена семьи все равно ниже прожиточного минимума. Это приводит к тому, что больше половины получателей АСП являются хроническими бедными. Финансовая помощь часто оказывается недостаточной для покрытия базовых нужд, таких как жилье, питание и здоровье. Адресная социальная помощь не является стимулом для поиска более устойчивых путей выхода из бедности, нет четкой связи между получением помощи и необходимостью активных действий по изменению своего положения. Данным механизмом не предусматривается комплексная система мониторинга по выходу семей из бедности после завершения программы, что затрудняет оценку ее эффективности с точки зрения долговременного снижения уровня бедности.

Очевидно, чтобы АСП действительно способствовала выходу людей из состояния бедности, необходимо переосмысление ее механизма. В данной статье предложена более гибкая и результативная модель предоставления социальной помощи, позволяющая не только обеспечить базовую финансовую поддержку, но и персональные элементы активного содействия, такие как

программы по трудоустройству, доступ к образованию, здравоохранению.

При написании статьи был использован метод «дерева целей», позволяющий декомпозировать цели и задача новой модели социальной помощи. Также для анализа данных были применены методы экономико-статистической обработки, методы индукции и дедукции.

Обзор литературы. Многими исследованиями подтверждается эффективность социальной защиты, сфокусированная на отдельные категории или отдельные домохозяйства [1-3].

Обзор мирового опыта показывает, что наиболее перспективным направлением совершенствования институционального механизма социальной помощи является комбинирование лучших практик программ обусловленных денежных трансфертов стран Латинской Америки [4-6] и стимулирования занятости развитых стран [7-9], с учетом местных экономических условий и возможностей рынка труда.

Учитывая, что многодетные семьи являются основными получателями АСП в Казахстане, важно разработать критерии, которые будут направлены на улучшение благосостояния детей и их развитие. Для многодетных семей можно предусмотреть успеваемость детей и обязательное участие детей в программах дополнительного образования, внеклассных занятиях или курсах, которые помогут развить их способности и повысить шансы на успешное будущее. Участие в бесплатных секциях, кружках или спортивных программах, которые предлагаются государственными учреждениями или местными сообществами, с целью развития навыков и социализации детей. Для детей в многодетных семьях можно предусмотреть обязательные регулярные медицинские осмотры, вакцинацию и участие в программах профилактики заболеваний. Это позволит контролировать состояние здоровья детей и предотвращать заболевания на ранних стадиях.

Механизм социальной помощи через обязательные компоненты образования и медицинского обслуживания способствует повышению уровня человеческого капитала в долгосрочной перспективе.

Для трудоспособных получателей АСП в плане обязательного участия в программах трудоустройства, профессионального обучения или переподготовки необходимо предусмотреть персонального job-коуча [10]. Получатели АСП, как правило, сталкиваются с различными проблемами на пути к трудоустройству, такими как недостаток квалификации, низкая самооценка или отсутствие опыта. Job-коучи предоставляют персонализированные рекомендации, которые помогают быстрее достичь целей. Для того чтобы программа стала успешной, job-коучи должны быть интегрированы в существующие структуры Центров трудовой мобильности, карьерных центров и управлений координации занятости и социальных программ.

При этом, следует определить порядок механизма постепенного снижения социальной помощи с увеличением дохода, как это реализовано в ряде европейских стран, чтобы избежать ситуации, когда люди теряют стимул к трудовой активности из-за страха потерять все пособия. Существующие инструменты стимулирования занятости должны исключить ситуации, когда получатели социальной помощи не заинтересованы в трудоустройстве из-за страха потери пособий. Это может включать субсидии на работу с частичной занятостью или обучение.

Также согласно опыту большинства стран возможно введение дополнительных выплат для аренды жилья, что является актуальным вопросом для многих получателей АСП [11].

Основная часть. Введение адресной социальной помощи в 2002 году стало переходом от уравнительного распределения социальной помощи к адресному подходу, когда помощь стала направляться только тем гражданам, которые действительно нуждаются. Однако, если программы социальной помощи и их целевые показатели касаются только определенных групп, а значительная часть бедного населения остается вне поля зрения государства, это указывает на ограничения системы. Здесь необходимо проанализировать, насколько индикаторы, такие как количество получателей помощи, соотносятся с общей долей бедного населения и темпами изменения бедности. В таблице 1 сведены плановые значения и фактическое достижение целевых индикаторов стратегического плана Министерства труда и социальной защиты населения Республике Казахстан.

Достижение целевых индикаторов по направлению усиления адресной социальной помощи

№	Наименование целевого индикатора	2021г.		2022г.		2023г.	
		План	Факт	План	Факт	План	Факт
1	Доля населения с доходами ниже величины прожиточного минимума, %	5,4	5,3	5,5	5,3	5,5	5,6
2	Удельный вес трудоспособных получателей АСП, занятых и вовлеченных в активные меры содействия занятости, %	74,0	75,5	75,0	76,9	76,0	78,5
3	Рост реальных денежных доходов населения			10,0	12,4	15,4	13,6
4	Доля доходов, наименее обеспеченных 40% населения в общих доходах, %			24,3	23,0	25,2	22,3
5	Расходы домашних хозяйств на продовольственные товары, %			49,8	50,8	46,6	50,8

* источник – Стратегический план Министерства труда и социальной защиты населения Республике Казахстан на 2020-2024 годы (<https://www.gov.kz/memleket/entities/enbek/documents/details/63413?lang=ru>)

Доля населения с доходами ниже величины прожиточного минимума выросла на 3 пункта. При этом Министерством также планировался рост этого показателя. Планируемый рост доли населения с доходами ниже величины прожиточного минимума свидетельствует об ожидании сложных экономических и социальных проблемах. И также свидетельствует о неспособности существующих программ социальной поддержки адекватно охватить всех нуждающихся.

Министерством запланирован и успешно выполнен целевой индикатор по охвату трудоспособных получателей АСП активными мерами содействия занятости, 74-76% от общего количества трудоспособных получателей. Однако, согласно действующего законодательства, каждый трудоспособный получатель АСП обязан принимать участие в мерах содействия занятости. Другими словами, это свидетельствует недостаточной эффективности программ содействия занятости, которые не учитывают региональные особенности рынка труда, индивидуальные характеристики получателей АСП, инфраструктуру обучения и ряд других проблем.

Как целевой индикатор показатель реальных денежных доходов не подходит. Рост реальных денежных доходов населения больше зависит, в первую очередь, от темпов экономического роста, создания новых рабочих мест, роста производительности труда и соответственно, заработной платы, развития предпринимательства, чем от социальных трансфертов.

На фоне роста реальных денежных доходов, доля доходов, наименее обеспеченных 40% населения, уменьшается, а расходы домашних хозяйств на продовольственные товары растут. Это говорит об увеличении уровня экономического неравенства.

Тоже самое касается последнего целевого индикатора. Согласно закону Э. Энгеля, по мере роста доходов семьи или индивидуума доля расходов на продовольствие в общих расходах уменьшается [12]. А высокая доля расходов на продовольственные товары указывает на экономические трудности и низкий уровень жизни. Рост доли расходов на продовольственные товары обычно свидетельствует о том, что семейные бюджеты все больше ориентированы на удовлетворение базовых потребностей, а не на улучшение качества жизни.

В этой ситуации предлагается трансформировать механизм АСП из простой системы финансовой поддержки в государственную отраслевую программу с четкими целями и индикаторами по снижению бедности.

Оказание адресной социальной помощи через отдельную программу позволяет получить следующие преимущества:

пределение и постановка целей и индикаторов их достижения.

пределение точного бюджета программы и контроль его расходования за счет управления процессами (например, нормирования рабочего времени, затрачиваемое на обслуживание одного заявителя в офисе и на посещение места жительства участковой комиссией).

беспечение гибкости системы – возможность корректировки целей, задач, индикаторов, инструментов, методов и подходов.

беспечение результативности, поскольку будут определены конкретные цели и подобраны специальные механизмы и инструменты.

беспечение эффективности за счет правильного планирования и расходования бюджетных средств. овышение прозрачности системы, поскольку по программам с конкретными целями, задачами и мероприятиями необходимо готовить публичные отчеты.

беспечение проактивности системы за счет применения специальных подходов к оценке социально-экономического положения и возможных рисков для уже получающих помощь и потенциальных претендентов, а также полноценного использования возможностей информационных технологий.

В результате реформирования программа адресной социальной помощи в Казахстане обретет конкретные стратегические приоритеты: сокращение бедности в стране, прежде всего детской бедности, и развитие человеческого капитала детей и взрослых. Кроме того, косвенными эффектами от реализации программы станут снижение уровня нарушений законов и правил, теневых доходов, и в среднесрочной перспективе позитивное влияние на предложение и качество трудовых ресурсов.

Для более комплексной оценки эффективности программы АСП и ее влияния на улучшение благосостояния граждан необходимо определить ряд целей и соответствующих целевых индикаторов

Таблица 2

Обоснование целей и целевых индикаторов программы АСП

№	Наименование индикатора	Описание	Обоснование и оптимальное значение
Цель 1. Обеспечение устойчивого выхода из бедности			
1	Доля семей, вышедших из состояния бедности после участия в программе	Процент семей, которые смогли преодолеть состояние бедности благодаря участию в программе АСП	Оптимальное значение для данного показателя может варьироваться в зависимости от экономической ситуации в стране, но важно, чтобы программа АСП способствовала постепенному снижению этого уровня, например, на 5-10% ежегодно.
2	Средняя продолжительность участия в программе АСП	Средний период, в течение которого семьи или граждане получают поддержку в рамках программы АСП.	Если средняя продолжительность участия слишком высокая, это может свидетельствовать о неэффективности мер, направленных на выход из состояния бедности. Важно, чтобы получатели могли максимально быстро и устойчиво выйти на самообеспечение, что предполагает снижение средней продолжительности участия. Целевым значением может быть сокращение периода участия до 6-12 месяцев в зависимости от ситуации.
3	Уровень возврата получателей АСП к состоянию бедности (повторные обращения за АСП)	Процент семей или граждан, вышедших из состояния малообеспеченности, вновь обращаются за АСП после определенного периода.	Повторное обращение за социальной помощью может указывать на недостаточную устойчивость положительных изменений в жизни получателей программы. Высокий уровень возврата может свидетельствовать о том, что меры АСП не решают проблемы малообеспеченности в долгосрочной перспективе, а носят временный характер. В идеале, данный показатель должен стремиться к минимальным значениям, что говорит о долгосрочном улучшении благосостояния. Оптимальной целью может быть снижение уровня повторных обращений до 10-15% от общего числа

			получателей программы, что будет указывать на устойчивый эффект от участия в АСП и успешную интеграцию граждан в рынок труда и общество.
Цель 2. Увеличение занятости среди трудоспособных получателей АСП			
4	Уровень занятости среди трудоспособных получателей АСП	Процент трудоспособных получателей АСП, которые смогли найти работу или занять новые должности после участия в программе трудоустройства.	Значение этого показателя может зависеть от экономических условий, однако ориентир может составлять не менее 70-80%. Исключение могут составлять сельские местности, где отсутствуют доступные рабочие места
5	Доля участников программ профессионального обучения, которые трудоустроились	Процент участников программ профессионального обучения, получивших работу по завершении курсов	Целевое значение для данного показателя можно установить на уровне 50-60%, что отражает реалистичные ожидания при грамотном выборе программ обучения и успешной реализации мер по трудоустройству.
6	Доля участников программы АСП, зарегистрированных в качестве индивидуальных предпринимателей	Процент участников программы, которые после получения поддержки смогли открыть собственное дело или стать индивидуальными предпринимателями.	Один из важных аспектов борьбы с бедностью — стимулирование предпринимательства и самозанятости. Программа АСП должна предоставлять возможности и ресурсы для развития предпринимательской активности среди своих получателей. Оптимальным значением может быть 10-15%, что будет говорить о положительном влиянии программы на развитие малого бизнеса и самозанятости.
Цель 3. Повышение качества жизни и обеспечение доступа к медицинским и образовательным услугам			
7	Снижение уровня детской бедности среди получателей АСП	Процент снижения числа детей, живущих в семьях, находящихся в состоянии малообеспеченности, после участия в программе.	Бедность среди детей является одной из ключевых социальных проблем, влияющих на будущее общества. Программа АСП должна оказывать особое внимание снижению уровня детской бедности, предоставляя как финансовую помощь, так и меры по улучшению доступа к образованию и медицинским услугам. Цель может быть установлена на уровне ежегодного снижения этого показателя на 5-10%.
8	Доля семей, участвующих в регулярных медицинских осмотрах	Семьи, получающие АСП, обязаны регулярно проходить медицинские осмотры (для детей — обязательная вакцинация и осмотры у педиатров; для взрослых — базовые профилактические осмотры)	Здоровье – это фундаментальный ресурс для выхода из бедности. Предоставление базовых медицинских услуг снижает риск серьезных заболеваний и улучшает качество жизни получателей АСП. Профилактическое лечение и осмотры помогут выявить и предотвратить развитие болезней на ранних стадиях, что также уменьшит нагрузку на систему здравоохранения в долгосрочной перспективе. Условием получения АСП становится обязательное посещение медицинских учреждений с целью прохождения медицинских осмотров, что должно быть подтверждено медицинскими учреждениями. Целевое значение: 90-100%.
9	Участие в программах здорового образа жизни	Процент получателей АСП, участвующих в программах по поддержке	Получатели социальной помощи должны участвовать в программах, направленных на продвижение здорового образа жизни

		здорового образа жизни	(занятия спортом, участие в лекциях по здоровому питанию, профилактика заболеваний). Целевое значение: 70-80%.
10	Доля детей, посещающих образовательные учреждения, в семьях, получающих АСП	Процент детей, регулярные посещающих и имеющих удовлетворительную успеваемость	Условием получения социальной помощи становится регулярное посещение детьми школ или других образовательных учреждений и их удовлетворительный уровень успеваемости, что должно быть подтверждено образовательными органами. Целевое значение: 90-100%.
Цель 4. Повышение качества предоставления услуг в рамках программы АСП			
11	Уровень удовлетворенности получателей АСП предоставляемыми услугами	Процент участников программ, удовлетворенные качеством и доступностью предоставляемых им услуг, включая как финансовую помощь, так и дополнительные программы трудоустройства или переподготовки.	Удовлетворенность получателей услуг — важный индикатор качества предоставляемой социальной помощи. Если граждане не удовлетворены, это может указывать на недостатки в реализации программы или на несовпадение предоставляемых услуг с их реальными потребностями. Регулярные опросы получателей АСП помогут улучшить качество программы. Оптимальной целью может быть достижение уровня удовлетворенности не менее 75-80%.
12	Доля получателей АСП, предоставивших документы о доходах и расходах семьи	Процент получателей АСП, своевременно предоставивших соответствующие документы.	Для получения АСП необходимо регулярно предоставлять отчетность о доходах и расходах семьи, что позволяет лучше контролировать финансовое состояние получателей. Целевое значение: 95-100%.

* таблица разработана и составлена авторами

В первую очередь, это прямые индикаторы программы, выражающиеся в снижении численности бедных, а также индикаторы, отражающие выполнение обязательных условий программы, которые призваны стимулировать активное участие граждан в образовательных, медицинских и трудовых программах. Введение таких индикаторов, предусматривающих обязательства для получателей АСП повышает их ответственность и вовлеченность. Их закрепление в законодательстве позволит улучшить управление программой, повысить ее прозрачность и подотчетность, а также установить четкие ориентиры для оптимизации работы социальных служб.

Заключение. Государство должно брать на себя обязательства по обеспечению справедливого распределения ресурсов и создания механизмов, которые учитывают региональные различия в уровнях жизни, чтобы каждая группа населения могла рассчитывать на адекватную помощь. Закрепление обязательств включает в себя не только финансовые аспекты, но и долгосрочную политику по снижению уровня бедности и повышению социальной мобильности, что требует разработки комплексных программ, охватывающих как меры поддержки, так и обучение, повышение квалификации и содействие в трудоустройстве. В рамках рассмотренных целей следует предусмотреть несколько ключевых задач:

- 1.1. Обеспечение финансовой поддержки для стабильного выхода из бедности с учетом состава и потребностей домохозяйств;
- 1.2. Ускорение процесса социально-экономической адаптации получателей АСП;
- 1.3. Обеспечение долгосрочной устойчивости семей, вышедших из программы;
- 2.1. Стимулирование занятости трудоспособных получателей АСП;
- 2.2. Система профессионального обучения;
- 2.3. Развитие предпринимательских навыков среди участников программы;
- 3.1. Обеспечение семей с детьми регулярным доступом к медицинским услугам;
- 3.2. Обеспечение семей с детьми регулярным доступом к медицинским и образовательным услугам;
- 4.1. Повышение прозрачности и доступности услуг для получателей АСП;
- 4.2. Проведение регулярного мониторинга удовлетворенности получателей АСП;

4.3. Обучение и повышение квалификации сотрудников, работающих с получателями АСП.

Поставленные цели и задачи направлены на создание прозрачной, доступной и эффективной системы адресной социальной помощи, способствующей улучшению качества жизни получателей и повышению доверия к государственным институтам. АСП будет не просто финансовой помощью, а программой активного содействия трудоустройству, что изменит ее статус с краткосрочной меры поддержки на долгосрочный инструмент социальной адаптации.

Статья подготовлена в рамках программно-целевого финансирования Комитета науки МНВО РК по программе BR18574225 «Система адресной социальной помощи в Казахстане: институциональная среда, оценка состояния, векторы и механизмы активизации».

Литература

- 1 Banerjee A., Duflo E., Sharma G. Long-term effects of the targeting the ultra poor program // American Economic Review: Insights. – 2021. – Vol. 3. – #4. – P. 471-486. – DOI: 10.1257/aeri.20200667
- Литвинова В. В. Эффективность и результативность бюджетных расходов на социальную поддержку населения на субфедеральном уровне // Актуальные вопросы современной экономики. – 2020. – № 7. – С. 199-206. – DOI: 10.34755/IROK.2020.72.54.267
- Gentilini U. Social protection and jobs responses to COVID-19: A real-time review of country measures. – URL: <http://documents.worldbank.org/curated/en/110221643895832724/Social-Protection-and-Jobs-Responses-to-COVID-19-A-Real-Time-Review-of-Country-Measures>
- 4 Mariano S. Conditional cash transfers, empowerment and female autonomy: care and paid work in the Bolsa Família programme, Brazil // International Journal of Sociology and Social Policy. – 2020. – Vol. 40. – # 11/12. – P. 1491-1507. – DOI: 10.1108/IJSSP-03-2020-0093
- 5 Campos S.A., Peeters R. Policy improvisation: How frontline workers cope with public service gaps in developing countries. The case of Mexico's Prospera program // Public Administration and Development. – 2022. – Vol. 42. – #1. – P. 22-32. – DOI: 10.1002/pad.1907
- 6 Vecinday L. Sistemas de información y prácticas de vigilancia en la protección social: controversias, tensiones y desafíos para el Trabajo Social: Array // PLAZA PÚBLICA. Revista de Trabajo Social. – 2020. – #23. – P. 58-75.
- 7 Fahr R., Sunde U. Did the Hartz reforms speed-up the matching process? A macro-evaluation using empirical matching functions // German economic review. – 2009. – Vol. 10. – #3. – P. 284-316. – DOI: 10.1111/j.1468-0475.2008.00457.x
- 8 Schmieder J. F., Von Wachter T., Heining J. The costs of job displacement over the business cycle and its sources: evidence from Germany // American Economic Review. – 2023. – Vol. 113. – #5. – P. 1208-1254. – DOI: 10.1257/aer.20200252
- 9 Davey C., Hirsch D. Childcare in Universal Credit: will work pay for single parents? // The Journal of Poverty and Social Justice. – 2011. – Vol. 19. – #3. – С. 289. <http://dx.doi.org/10.1332/175982711X597026>
- 10 Peters L. Arbeitsvermittlung als brüchiges Professionalisierungsprojekt // Arbeitsvermittlung als Legitimationsorganisation: Brüchige Professionalität in einem Handlungsfeld der Sozialen Arbeit. – Wiesbaden: Springer Fachmedien Wiesbaden, 2023. – P. 57-101. – DOI: 10.1007/978-3-658-43608-7_4
- 11 Fusaro V.A. State variation in TANF expenditures: Implications for social work and social policy // Social work. – 2021. – Vol. 66. – #2. – P. 157-166. – DOI: 10.1093/sw/swab002
- 12 Grosh M. et al. (ed.). Revisiting targeting in social assistance: A new look at old dilemmas. – World Bank Publications, 2022. – DOI: 10.1596/978-1-4648-1814-1

References

- 1 Banerjee A., Duflo E., Sharma G. Long-term effects of the targeting the ultra poor program // American Economic Review: Insights. – 2021. – Vol. 3. – #4. – P. 471-486. – DOI: 10.1257/aeri.20200667
- 2 Litvinova V. V. 'Effektivnost' i rezul'tativnost' bjudzhetnyh rashodov na social'nuju podderzhku naselenija na subfederal'nom urovne // Aktual'nye voprosy sovremennoj jekonomiki. – 2020. – № 7. – С. 199-206. – DOI: 10.34755/IROK.2020.72.54.267
- 3 Gentilini U. Social protection and jobs responses to COVID-19: A real-time review of country

measures. – URL: <http://documents.worldbank.org/curated/en/110221643895832724/Social-Protection-and-Jobs-Responses-to-COVID-19-A-Real-Time-Review-of-Country-Measures>

4 Mariano S. Conditional cash transfers, empowerment and female autonomy: care and paid work in the Bolsa Família programme, Brazil // *International Journal of Sociology and Social Policy*. – 2020. – Vol. 40. – # 11/12. – P. 1491-1507. – DOI: 10.1108/IJSSP-03-2020-0093

5 Campos S.A., Peeters R. Policy improvisation: How frontline workers cope with public service gaps in developing countries. The case of Mexico's Prospera program // *Public Administration and Development*. – 2022. – Vol. 42. – #1. – P. 22-32. – DOI: 10.1002/pad.1907

6 Vecinday L. Sistemas de información y prácticas de vigilancia en la protección social: controversias, tensiones y desafíos para el Trabajo Social: Array // *PLAZA PÚBLICA. Revista de Trabajo Social*. – 2020. – #23. – P. 58-75.

7 Fahr R., Sunde U. Did the Hartz reforms speed-up the matching process? A macro-evaluation using empirical matching functions // *German economic review*. – 2009. – Vol. 10. – #3. – P. 284-316. – DOI: 10.1111/j.1468-0475.2008.00457.x

8 Schmieder J. F., Von Wachter T., Heining J. The costs of job displacement over the business cycle and its sources: evidence from Germany // *American Economic Review*. – 2023. – Vol. 113. – #5. – P. 1208-1254. – DOI: 10.1257/aer.20200252

9 Davey C., Hirsch D. Childcare in Universal Credit: will work pay for single parents? // *The Journal of Poverty and Social Justice*. – 2011. – Vol. 19. – #3. – S. 289. <http://dx.doi.org/10.1332/175982711X597026>

10 Peters L. Arbeitsvermittlung als brüchiges Professionalisierungsprojekt // *Arbeitsvermittlung als Legitimationsorganisation: Brüchige Professionalität in einem Handlungsfeld der Sozialen Arbeit*. – Wiesbaden: Springer Fachmedien Wiesbaden, 2023. – P. 57-101. – DOI: 10.1007/978-3-658-43608-7_4

11 Fusaro V.A. State variation in TANF expenditures: Implications for social work and social policy // *Social work*. – 2021. – Vol. 66. – #2. – P. 157-166. – DOI: 10.1093/sw/swab002

12 Grosh M. et al. (ed.). Revisiting targeting in social assistance: A new look at old dilemmas. – World Bank Publications, 2022. – DOI: 10.1596/978-1-4648-1814-1

Кенжебеков Н.Д., Қабдыбай А.Қ., Улыбышев Д.Н.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ӘЛЕУМЕТТІК КӨМЕК ТЕТІГІН ТРАНСФОРМАЦИЯЛАУ

Аңдатпа

Мақала Қазақстанда әлеуметтік көмек көрсету тетігін жетілдірудің өзекті мәселесіне арналған. Қазіргі жүйе кедейліктің негізгі мәселелерін шешпейді, тек аз қамтылған халықтың қаржылық жағдайын уақытша жақсартады. Бұл экономикалық осалдықтың ұзақ мерзімді сақталуына және нашарлауына әкеледі. Әлеуметтік көмек жүйесін реформалау ұсынылады, бұл оны икемді және нәтижеге бағытталған етеді. Ең алдымен, нәтижелілікті арттыру үшін атаулы әлеуметтік көмек тетігін мемлекеттік бағдарламаға түрлендіру ұсынылады, еңбекке қабілетті алушыларды жұмыспен қамтуға ынталандыратын, сондай-ақ денсаулық сақтау мен білімге қолжетімділікті қамтамасыз ететін жаңа нормалар мен компоненттерді енгізу негізделген. Көп балалы отбасылардан шыққан балалар үшін білім беру және медициналық бағдарламаларға міндетті түрде қатысу ұсынылады, бұл олардың өмірлік мүмкіндіктерін арттыруға және ұрпақтар арасындағы кедейліктің алдын алуға ықпал етуі тиіс. Еңбекке қабілетті көмек алушылар үшін әлеуметтік көмек алушыларға еңбек нарығына кірігу жолындағы кедергілерді еңсеруге көмектесетін жеке job - жаттықтырушылар институтын енгізу қажет. Сонымен қатар, отбасының табысы ұлғайған сайын әлеуметтік көмек мөлшерін біртіндеп төмендету тетігін енгізу ұсынылады, бұл барлық әлеуметтік төлемдерден айрылу қаупіне байланысты адамдар жұмысқа орналасуға ынталандыруды Жоғалтатын жағдайды болдырмайды. Ұсынылған бағыттар әлемнің әртүрлі елдеріндегі үздік тәжірибелерге негізделгенін атап өткен жөн.

Kenzhebekov N., Kabdybai A., Ulybyshev D.

**TRANSFORMATION OF THE SOCIAL ASSISTANCE MECHANISM IN THE REPUBLIC
OF KAZAKHSTAN**

Annotation

Abstract. The article is devoted to the urgent problem of improving the mechanism of providing social assistance in Kazakhstan. It is noted that the current system does not solve the root problems of poverty, but only temporarily improves the financial situation of low-income groups of the population. This leads to the long-term persistence and aggravation of economic vulnerability. It is proposed to reform the social assistance system, making it more flexible and results-oriented. First of all, it is proposed to transform the mechanism of targeted social assistance into a state program to increase efficiency, the introduction of new norms and components that will stimulate able-bodied recipients to employment, as well as provide access to health care and education is justified. Compulsory participation in educational and medical programs is offered for children from large families, which should help to increase their life chances and prevent intergenerational poverty. For able-bodied recipients of assistance, it is necessary to introduce the institution of personal job coaches to help recipients of social assistance overcome barriers to integration into the labor market. In addition, it is proposed to introduce a mechanism for gradually reducing the amount of social assistance as family incomes increase, which will avoid a situation where people lose the incentive to find employment due to the risk of losing all social benefits. It should be noted that the proposed directions are based on the best practices in various countries of the world.

М.К. Жамкеева*, PhD¹

Е.С. Байтиленова, к.э.н., и.о. ассоц. профессор²

А.Т. Кабиева, PhD, и.о. ассоц. профессор³

М.Ж., Конырбеков, PhD, ассоц. профессор⁴

АО «Казахстанский центр индустрии и экспорта «QazIndustry»

г.Астана, Казахстан¹

НАО «Университет Дулати» г.Тараз, Казахстан²

Казахский университет технологии и бизнеса,

г. Астана, Казахстан³

Алматинский технологический университет

г.Алматы, Казахстан⁴

* - основной автор (для корреспонденции)

e-mail: zh.makhabbat@mail.ru

ОЦЕНКА ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СЛУЖБ ВНУТРЕННЕГО АУДИТА

В статье всесторонне анализируется процесс оценки эффективности Службы внутреннего аудита (СВА) в государственных органах Республики Казахстан. Процедура оценки эффективности работы Службы внутреннего аудита (СВА), осуществляемая руководителем или заместителем руководителя, представляет собой ежегодный систематический процесс, включающий контроль и анализ выполнения порученных проверок и проверок. Таким образом, он определяет сильные стороны аудиторов и области для улучшения, а также включает разработку рекомендаций по улучшению практики и методов работы аудиторов. В том числе через целевое обучение для повышения квалификации и профессионализма.

Цель исследования заключается в анализе и оценке работы СВА по новой бальной системе, позволяющей классифицировать эффективность их деятельности. В статье представлены результаты оценок эффективности различных центральных государственных органов за 2022 год, включая сравнение показателей за два полугодия. Полученный результат отражает общую эффективность большинства изученных СВА. В то же время подчеркивается необходимость повышения эффективности работы каждого члена. Также было обращено внимание на важность совершенствования методов внутреннего контроля и управления рисками для достижения высокого уровня прозрачности и подотчетности в государственном управлении.

Ключевые слова: Эффективность, Служба внутреннего аудита, государственный аудит, уполномоченный орган, внутренняя оценка, внешняя оценка, стандарты аудита

Кілт сөздер: Тімділік, ішкі аудит қызметі, мемлекеттік аудит, уәкілетті орган, ішкі бағалау, сыртқы бағалау, аудит стандарттары

Keywords: efficiency assessment, internal audit services, public audit, financial control, legislation of the Republic of Kazakhstan, improvement of activities, authorised body, internal assessment, external assessment, audit standards

JEL P43

Введение. Оценка эффективности деятельности служб внутреннего аудита играет критически важную роль в обеспечении прозрачности и надежности финансовой отчетности, а также в поддержании высокого уровня корпоративного управления в организациях. В контексте недавних изменений, внесенных в положение о Высшей аудиторской палате Республики Казахстан, подписанных президентом Касым-Жомарт Токаевым 31 августа 2023 года, становится очевидным усиление роли государственного регулирования в области аудита и финансового контроля.

Согласно нововведениям, Высшая аудиторская палата РК получила расширенные полномочия, включая право на проведение аудита средств местного бюджета по поручению президента РК и его Администрации, а также по обращениям государственных органов и физических лиц. Внесенные изменения подчеркивают важность адаптации служб внутреннего аудита к современным требованиям, а также повышают их ответственность за соблюдение требований стандартов государственного аудита и финансового контроля.

Таким образом, оценка эффективности служб внутреннего аудита тесно связана с их способностью соответствовать установленным стандартам и требованиям, а также с их вкладом в

обеспечение финансовой стабильности и прозрачности. Особое внимание уделяется механизмам контроля за соблюдением этих стандартов, что подразумевает регулярный пересмотр итогов аудита, проведенного различными органами, включая ревизионные комиссии и службы внутреннего аудита.

Целью оценки эффективности работы служб внутреннего аудита (СВА) является всесторонний анализ их деятельности, а также деятельности каждого государственного аудитора с точки зрения соответствия законодательству Республики Казахстан в сфере государственного аудита и финансового контроля. Этот процесс нацелен на выявление сильных и слабых сторон работы СВА с целью разработки рекомендаций по их улучшению. Оценка эффективности проводится через два ключевых метода: внутреннюю оценку, выполняемую самими СВА, и внешнюю оценку, которую проводит уполномоченный орган в области государственного аудита и финансового контроля. Такой подход обеспечивает объективное понимание деятельности СВА, способствуя повышению их результативности и укреплению финансовой стабильности организаций.

Обзор литературы. Обзор литературы на исследуемую тему охватывает широкий спектр исследований, проведенных в разных странах и отражающих многообразие подходов и методологий в этой области. Современные исследования в области аудита и финансового контроля акцентируют внимание на необходимости адаптации аудиторских методик к изменяющимся условиям внешней среды и повышении их эффективности.

Авторы Mahyogo A. K., Kasoga P. S. в своих работах подчеркивают значимость интеграции внутреннего аудита в систему корпоративного управления организаций. Авторы аргументируют, что в условиях возрастающей сложности финансовых инструментов и рынков, традиционные методы аудита требуют переосмысления и адаптации к новым рискам [1]. Postula M., Irodenko O., Dubel P. I же делают акцент на роли внутреннего аудита в предотвращении финансовых нарушений и обеспечении прозрачности деятельности компаний [2].

В работе Mardyana R., исследователь рассматривает вопрос о влиянии корпоративной культуры на эффективность служб внутреннего аудита. Автор утверждает, что культура организации играет ключевую роль в формировании эффективных механизмов внутреннего контроля и аудита, а также в установлении доверия между аудиторами и сотрудниками компании [3].

Исследование Cristina V. A., Cristina P. сосредотачивается на методах оценки эффективности внутреннего аудита в государственном секторе. Авторы анализируют различные показатели и индикаторы, которые могут быть использованы для оценки работы внутренних аудиторов в государственных учреждениях, подчеркивая важность учета специфики деятельности государственного сектора [4].

Shamsuddin N., Johari N. в своем исследовании сфокусировались на анализе проблем и перспектив развития внутреннего аудита в государственном секторе Восточной Европы. Они обнаружили, что, несмотря на значительный прогресс в области законодательной базы, проблемы с квалификацией аудиторов и недостаточным использованием современных аудиторских методологий остаются актуальными. Авторы подчеркивают необходимость дальнейшего укрепления институциональных основ внутреннего аудита и разработки программ по повышению квалификации специалистов в этой области [5].

Ahmad N. и др. исследовали влияние внутреннего аудита на эффективность использования бюджетных средств в государственных учреждениях. Они пришли к выводу, что внутренний аудит играет ключевую роль в обеспечении прозрачности и отчетности бюджетных процессов, способствует выявлению и предотвращению финансовых нарушений, а также повышает общую эффективность управления государственными средствами. Результаты их работы подтверждают важность интеграции современных аудиторских подходов и технологий в практику работы государственных служб внутреннего аудита [6].

Таким образом, обзор современной литературы подчеркивает многоаспектность и значимость оценки эффективности служб внутреннего аудита в государственных органах. Исследования акцентируют внимание на необходимости адаптации внутреннего аудита к текущим вызовам, связанным с повышением эффективности использования бюджетных средств, усилением контроля за финансовыми операциями и повышением квалификации аудиторов. Представленные работы подчеркивают роль внутреннего аудита как важного инструмента для обеспечения прозрачности, отчетности и финансовой дисциплины в государственном секторе. Особое внимание уделяется

необходимости внедрения современных аудиторских методологий и технологий для повышения качества и эффективности аудиторских процедур.

Методы исследования. В данной статье исследовательская методология основывается на тщательном изучении литературных источников и статистическом анализе данных, касающихся эффективности работы служб внутреннего аудита в государственных учреждениях. Литературный обзор включает в себя систематизацию и критический анализ научных работ, отчетов и методических рекомендаций, опубликованных в данной области, что позволяет выявить ключевые тенденции, проблемы и перспективы развития внутреннего аудита. Анализ статистических данных осуществляется с использованием количественных методов, включая дескриптивную статистику, корреляционный и регрессионный анализы, что способствует объективной оценке эффективности работы аудиторских служб и идентификации факторов, оказывающих на неё влияние.

Обсуждение и результаты. Процедура оценки результативности работы Служб Внутреннего Аудита (СВА), проводимая руководителем или его заместителем, представляет собой ежегодный плановый процесс, включающий мониторинг и анализ выполнения аудиторских заданий и мероприятий. Этот процесс направлен на оценку годовой продуктивности государственных аудиторов СВА, а также эффективности самой службы в целом. Оценка основывается на серии стандартизированных вопросов, разработанных для анализа качества аудиторской работы, что помогает выявить как сильные стороны аудиторов, так и области, нуждающиеся в улучшении. Также процедура предусматривает разработку предложений по совершенствованию практик и методов аудиторской деятельности, в том числе через организацию целевого обучения для повышения их квалификации и профессионализма.

Оценка эффективности и результативности деятельности государственного аудитора СВА в контексте проведения государственного аудита представляет собой многоаспектный анализ, включающий оценку умения аудитора всесторонне планировать аудит. Это означает способность к точному определению перечню необходимых документов и источников информации, установлению целей задания, выявлению ключевых точек контроля и связанных с ними рисков, а также качественному оформлению документации и эффективному планированию бюджета рабочего времени. В процессе выполнения аудиторского задания проводится оценка достижения поставленных целей, соблюдения установленного объема, сроков и периодов, своевременности и качества устранения выявленных несоответствий, а также полноты и достаточности аудиторских доказательств и качества подготовленных рабочих документов. [7].

Профессиональная компетентность определяется через знание нормативно-правовых актов, умение эффективно решать проблемные вопросы, обоснованность и точность выводов, способность отличать значительные проблемы от менее важных, целесообразность предлагаемых решений, а также способность согласовывать свои действия и рекомендации с руководством и коллегами.

Профессиональное поведение государственного аудитора анализируется через эффективное использование времени, самоорганизацию, точность изложения аудиторских материалов, навыки эффективного проведения устных переговоров, проактивность, креативное решение задач, способность адаптироваться к изменяющимся условиям, пунктуальность и глубокое понимание работы аудируемого объекта. В Таблице 1 представлена бальная система оценки эффективности деятельности службы внутреннего аудита, проводимая службой внутреннего аудита.

Таблица 1.

Бальная система оценки эффективности деятельности службы внутреннего аудита, проводимая службой внутреннего аудита

№	Наименование критериев	Оценка				
		5 баллов	4 балла	3 балла	2 балла	1 балл
1	Охват ежегодными аудиторами объектов государственного аудита с высоким уровнем риска (% охвата объектов гос аудита с высоким риском к общему количеству гос аудита в текущем году)	91% включительно и выше к общему количеству проверок в текущем году	71–90% включительно	51–70% включительно	31- 50% включительно	0-30% включительно

2	Степень выполнения рекомендаций (процент выполнения рекомендаций)	85% включительно и выше к общему количеству рекомендаций	67– 84% включительно	49 –66% включительно	29–48% включительно	0-28% включительно
3	Показатель эффективности деятельности СВА*	85% включительно и выше	71– 84% включительно	51- 70% включительно	31–50% включительно	0-30% включительно

Примечание: Составлено автором на основе источников [8].

Как видно из таблицы, оценка включает в себя три основных критерия: охват аудитами объектов с высоким риском, степень выполнения рекомендаций и общий показатель эффективности СВА. Каждый критерий оценивается по пятибалльной шкале, где 5 баллов соответствует наивысшей степени эффективности или охвата, и 1 балл – наименьшей. Например, если службой внутреннего аудита ежегодно проверяется 91% и более объектов с высоким уровнем риска от общего количества, служба получает по данному критерию 5 баллов, тогда как охват 0-30% оценивается в 1 балл. Аналогично оценивается исполнение рекомендаций и общий показатель эффективности деятельности СВА, что позволяет провести объективную и количественно измеримую оценку их работы.

Оценка эффективности деятельности Службы Внутреннего Аудита (СВА) проводится по пятибалльной шкале, где общий балл, полученный СВА, определяет уровень её эффективности. СВА, набравшая 3 балла и ниже, классифицируется как низкоэффективная. В случае получения от 3,1 до 4 баллов, служба считается среднеэффективной. Оценки от 4,1 до 5 баллов указывают на эффективную работу СВА. Окончательная оценка эффективности вычисляется путём деления общего количества набранных баллов по всем критериям на их число, что позволяет получить средневзвешенную оценку работы службы. После проведения оценки руководителем СВА или его заместителем анализируются ПЭД, и разрабатываются мероприятия для улучшения деятельности СВА.

Результаты ежегодных оценок сохраняются у руководителя СВА или его заместителя не менее пяти лет и предоставляются уполномоченному органу по внутреннему государственному аудиту и финансовому контролю по его запросу при проведении оценки уполномоченного органа.

Оценка эффективности деятельности СВА проводится в камеральном порядке на основе заранее определенных положительных и отрицательных критериев их работы. Ответственное за оценку структурное подразделение анализирует данные и присваивает оценку в соответствии со шкалой, где результат в 100 и более баллов означает, что деятельность СВА является "эффективной". Если служба набирает от 71 до 99 баллов, её работа оценивается как "удовлетворительная", в то время как набор менее 70 баллов указывает на "неэффективность" деятельности.

Таблица 2.

Оценка эффективности деятельности СВА ЦГО за 2022 год

№ п/п	СВА ЦГО	1 полугодие 2022 года	2 полугодие 2022 года	Итоговый балл за 2022 год	Оценка
1	Министерство здравоохранения РК	114	120	117	эффективно
2	Министерство цифрового развития, инноваций и аэрокосмической промышленности РК	105	120	112,5	эффективно
3	Министерство культуры и спорта РК	105	115	110	эффективно
4	Министерство труда и социальной защиты населения РК	108	108	108	эффективно

5	Агентство Республики Казахстан по регулированию и развитию финансового рынка; Управление делами Президента РК	95	120	107,5	эффективно
6	Министерство юстиции РК	91	120	105,5	эффективно
7	Министерство торговли и интеграции РК; Министерство по чрезвычайным ситуациям РК	105	105	105	эффективно
8	АГДС РК	94	103	98,5	эффективно
9	Верховный Суд РК	90	99	94,5	эффективно
10	Министерство индустрии и инфраструктурного развития РК	97	90	93,5	эффективно
	Министерство иностранных дел РК	87	100	93,5	эффективно
11	Министерство внутренних дел РК	90	95	92,5	эффективно
12	Министерство энергетики РК	81	103	92	эффективно
13	Министерство сельского хозяйства РК	68	102	85	удовлетворительно
14	Агентство по стратегическому планированию и реформам РК; Генеральная прокуратура РК	80	80	80	удовлетворительно
	Министерство национальной экономики РК	67	93	80	удовлетворительно
15	Министерство информации и общественного развития РК	87	71	79	удовлетворительно
16	Министерство финансов РК	78	76	77	удовлетворительно
17	Агентство Республики Казахстан по противодействию коррупции (Антикоррупционная служба)	61	88	74,5	удовлетворительно
18	Министерство обороны РК	66	65	65,5	удовлетворительно
19	Министерство экологии и природных ресурсов РК	62	68	65	удовлетворительно
20	Агентство по защите и развитию конкуренции РК	61	59	60	не эффективно

Примечание: Составлено автором на основе источников [8].

Исходя из представленных данных в Таблице 2, большинство Служб Внутреннего Аудита центральных государственных органов Казахстана показали высокую эффективность своей работы за 2022 год. Министерство здравоохранения РК, Министерство цифрового развития, инноваций и аэрокосмической промышленности РК и другие ключевые министерства и агентства продемонстрировали стабильный рост или удержание высокого итогового балла, что позволило им получить оценку "эффективно" (зеленый цвет). Такие результаты указывают на строгость и прозрачность проводимых аудитов, а также на сильные механизмы внутреннего контроля и надзора в данных структурах. Тем не менее, некоторые органы, такие как Министерство сельского хозяйства РК и Агентство по стратегическому планированию и реформам РК, получили оценку "удовлетворительно" (голубой цвет), что свидетельствует о потребности в дополнительных усилиях для повышения эффективности их работы. Агентство по защите и развитию конкуренции РК было оценено как "неэффективно" (красный цвет), подчеркивая критическую необходимость в пересмотре и улучшении их внутренних аудиторских процессов. В целом, данные показывают, что СВА центральных государственных органов РК в значительной мере соответствуют поставленным требованиям и целям в области аудита и контроля, но также выделяют области, требующие внимания и улучшений.

Таблица 3.

Оценка эффективности деятельности СВА МИО за 2022 год

№ п/п	СВА МИО	1 полугодие 2022 года	2 полугодие 2022 года	Итоговый балл за 2022 год	Оценка
1	Жамбылская область	112	105	108,5	эффективно
2	Восточно-Казахстанская область Карагандинская область	105	105	105	эффективно
3	город Шымкент	108	100	104	эффективно
	Костанайская область	105	103	104	эффективно
4	Павлодарская область	100	107	103,5	эффективно
5	Актюбинская область	85	105	95	эффективно
	Западно-Казахстанская область	86	104	95	эффективно
6	город Астана	85	100	92,5	эффективно
7	Северо-Казахстанская область	85	99	92	эффективно
8	Туркестанская область	80	101	90,5	эффективно
9	город Алматы	70	103	86,5	удовлетворительно
10	Атырауская область	82	69	75,5	удовлетворительно
11	Кызылординская область	50	78	64	удовлетворительно
12	Мангистауская область	77	50	63,5	удовлетворительно

Примечание: Составлено автором на основе источников [8].

В таблице 3 представлены данные по оценке эффективности деятельности служб внутреннего аудита местных исполнительных органов. Согласно результатам оценки Атырауская, Кызылординская, Мангистауские области и город Алматы были оценены как

«Удовлетворительно». Тем не менее по данным таблицы видно, что большая часть местных исполнительных органов получили «эффективную» оценку.

Таблица 4.

Показатели эффективности деятельности СВА ЦГО и МИО за 2022-2023 года

Показатель	2022		2023	
	СВА ЦГО	СВА МИО	СВА ЦГО	СВА МИО
Эффективно	15	11	15	11
Удовлетворительно	9	4	8	7
Не эффективно	1	0	0	0

Примечание: Составлено автором на основе источников [9].

В таблице 4 представлены данные по оценке эффективности служб внутреннего аудита Центральными государственными органами и Местными исполнительными органами за 2022 и 2023 годы. Эти данные показывают, что число служб, признанных эффективными, остаётся неизменным, что указывает на стабильное высокое качество их работы. Снижение числа служб внутреннего аудита в Центральными государственными органами с оценкой "удовлетворительно" и отсутствие оценок "неэффективно" в 2023 году указывают на положительные изменения в работе служб внутреннего аудита. Увеличение числа удовлетворительных оценок с 4 до 7 в показателях эффективности служб местных исполнительных органов свидетельствует о том, что большее количество служб внутреннего аудита нуждаются в улучшении. Положительным фактором является отсутствие оценок "неэффективно" в оба года, что говорит о базовом уровне эффективности всех служб.

Заключение. Анализ современного состояния служб внутреннего аудита в контексте повышения эффективности государственных органов в Казахстане выделяет необходимость изменений и совершенствования текущей системы внутреннего аудита. Выявленные данные свидетельствуют о том, что, несмотря на выполнение важных функций, эти службы сталкиваются с рядом проблем, как:

- недостаточная эффективность системы внутреннего контроля;
- недостаточная подготовка и компетентность персонала,
- несовершенство организации управления в органах и их подразделениях.

Существующие ограничения на методологию и практику проведения внутреннего аудита ограничивают возможности предотвращения нарушений и эффективного использования бюджетных средств. Поэтому необходимо переориентироваться с подхода «пост-аудит» на более активное участие в процессе управления, предотвращение нарушений и оптимизацию использования ресурсов.

Органы государственного аудита также сталкиваются с чрезмерной структурой сложностью и недостаточной гибкостью, а кадровая политика не способствует эффективному решению новых задач. Деятельность аудиторов сопряжена с психологическим дискомфортом, что приводит к некачественным проверкам. Развитие внутреннего аудита требует высококвалифицированного персонала и эффективной системы обучения. Для контроля деятельности служб внутреннего аудита важно анализировать актуальность функций, профессиональные компетенции аудиторов и методологическую работу.

В целях повышения эффективности работы государственных органов необходимо более целенаправленно использовать внутренний аудит. Этого можно достичь за счет более активного участия служб внутреннего аудита в процессах управления, совершенствование системы внутреннего контроля, повышения квалификации сотрудников, а также совершенствования нормативной базы и методологии проведения аудита. Реформы в этой сфере помогут создать более эффективную систему управления ресурсами и обеспечить ответственное и результативное использование бюджетных средств в интересах государства и общества.

Таким образом, в целях совершенствования деятельности служб внутреннего аудита необходимо:

1. усилить независимость служб внутреннего аудита и внедрить критерии назначения и оценки профессиональной квалификации аудиторов в государственных органах;
2. обеспечить доступность информации, путем внедрения механизма, гарантирующего доступ внутренних аудиторов к данным, необходимым для эффективного выполнения своих обязанностей;
3. необходимо повышать профессионализм аудиторов посредством обучения и переподготовки кадров;
4. внедрения механизмов контроля качества работы внутренних аудиторов и их результатов для повышения эффективности деятельности.

ЛИТЕРАТУРА

1. Mahyoro A.K., Kasoga P.S. Attributes of the internal audit function and effectiveness of internal audit services: evidence from local government authorities in Tanzania //Managerial Auditing Journal. – 2021. – Т. 36. – №. 7. – P. 999-1023.
2. Postula M., Irodenko O., Dubel P. Internal audit as a tool to improve the efficiency of public service //European Research Studies Journal. – 2020. – Т. 23. – №. 3. – P. 699-715.
3. Mardyana R. Effect of Good Corporate Governance, Financial Distress and Financial Performance on Timeliness of Financial Statements Reporting //Journal International Program in Accounting, Economics Business Faculty. – 2014. – Т. 1. – №. 3.
4. Cristina B.A., Cristina P. Measuring and assessment of internal audit's effectiveness //Annals of Faculty of Economics. – 2009. – Т. 3. – №. 1. – P. 784-790.
5. Shamsuddin N., Johari N. The effect of internal audit towards internal control system Effectiveness //E-proceedings of the Conference on Management and Muamalah. Kolej Universiti Islam Antarabangsa Selangor (KUIS). – 2014.
6. Ahmad N. et al. The effectiveness of internal audit in Malaysian public sector //Journal of Modern Accounting and Auditing. – 2009. – Т. 5. – №. 9. – P. 53.
7. Alikulova L., Spatayeva S., Pankov D., Sembiyeva L. Performance audit for state programmes in the republic of Kazakhstan. Public Policy and Administration , 2021.- 20(5), P. 598–609
8. Shakharova A., Beisenova L., Temirkhanov Z., Aliyeva A. Performance audit of state planning in accordance with the principles of the budget system. Polish Journal of Management Studiethis link is disabled, 2022.- 25(2), P. 282–294
9. Alibekova A., Sembiyeva L., Petrov A., Nurumov A. Organisation problems and audit of the effectiveness of interbudgetary relations. Public Policy and Administrationthis link is disabled, 2021.- 20(5), P. 610–621

REFERENCES

1. Mahyoro A.K., Kasoga P.S. Attributes of the internal audit function and effectiveness of internal audit services: evidence from local government authorities in Tanzania //Managerial Auditing Journal. – 2021. – Т. 36. – №. 7. – C. 999-1023.
2. Postula M., Irodenko O., Dubel P. Internal audit as a tool to improve the efficiency of public service //European Research Studies Journal. – 2020. – Т. 23. – №. 3. – C. 699-715.
3. Mardyana R. Effect of Good Corporate Governance, Financial Distress and Financial Performance on Timeliness of Financial Statements Reporting //Journal International Program in Accounting, Economics Business Faculty. – 2014. – Т. 1. – №. 3.
4. Cristina B.A., Cristina P. Measuring and assessment of internal audit's effectiveness //Annals of Faculty of Economics. – 2009. – Т. 3. – №. 1. – P. 784-790.
5. Shamsuddin N., Johari N. The effect of internal audit towards internal control system Effectiveness //E-proceedings of the Conference on Management and Muamalah. Kolej Universiti Islam Antarabangsa Selangor (KUIS). – 2014.
6. Ahmad N. et al. The effectiveness of internal audit in Malaysian public sector //Journal of Modern Accounting and Auditing. – 2009. – Т. 5. – №. 9. – P. 53.
7. Alikulova L., Spatayeva S., Pankov D., Sembiyeva L. Performance audit for state programmes in the republic of Kazakhstan. Public Policy and Administration , 2021.- 20(5), Pp. 598–609

8. Shakharova A., Beisenova L., Temirkhanov Z., Aliyeva A. Performance audit of state planning in accordance with the principles of the budget system. Polish Journal of Management Studies this link is disabled, 2022.- 25(2), P. 282–294

9. Alibekova A., Sembiyeva L., Petrov A., Nurumov A. Organisation problems and audit of the effectiveness of interbudgetary relations. Public Policy and Administration this link is disabled, 2021.- 20(5), P. 610–621

Жамкеева М.К., Байтиленова Е.С., Кабиева А.Т., Конарбеков М.Ж.

Аннотация

Мақалада Қазақстан Республикасының мемлекеттік органдарында ішкі аудит қызметінің (ІАҚ) тиімділігін бағалау процесі жан-жақты талданады. Басшы немесе басшының орынбасары жүзеге асыратын ішкі аудит қызметі (ІАҚ) жұмысының тиімділігін бағалау рәсімі тапсырылған тексерулер мен тексерулердің орындалуын бақылау мен талдауды қамтитын жыл сайынғы жүйелі процесс болып табылады. Осылайша, ол аудиторлардың мықты жақтарын және жақсарту бағыттарын анықтайды, сонымен қатар аудиторлардың тәжірибесі және оны жақсарту бойынша ұсыныстар әзірлеуді қамтиды. Оның ішінде біліктілік пен кәсібилікті арттыру үшін мақсатты оқыту арқылы.

Зерттеудің мақсаты-олардың қызметінің тиімділігін жіктеуге мүмкіндік беретін жаңа балдық жүйе бойынша ІАҚ жұмысын талдау және бағалау. Мақалада екі жартыжылдықтағы көрсеткіштерді салыстыруды қоса алғанда, әртүрлі орталық мемлекеттік органдардың 2022 жылғы тиімділігін бағалау нәтижелері келтірілген. Алынған нәтиже зерттелген ІАҚ-ның көпшілігінің жалпы тиімділігін көрсетеді. Сонымен қатар, әр лрғанның тиімділігін арттыру қажеттілігі атап өтіледі. Сондай-ақ мемлекеттік басқарудағы ашықтық пен есептіліктің жоғары деңгейіне қол жеткізу үшін ішкі бақылау және тәуекелдерді басқару әдістерін жетілдірудің маңыздылығына назар аударылды.

Zhamkeyeva M., Baitilenova Y., Kabaeva A., Konarbekov M.

ASSESSMENT OF THE ACTIVITIES OF INTERNAL AUDIT SERVICES

Annotation

This article provides a comprehensive study of the processes of assessing the effectiveness of internal audit services (IAS) in the state bodies of the Republic of Kazakhstan. The procedure for assessing the effectiveness of the Internal Audit Services (IAS) conducted by the head or his/her substitute is an annual systematic process that includes monitoring and analysing the performance of audit assignments and audit activities. This process is carried out to assess the annual performance of the IAS public auditors and the effectiveness of the IAS itself as a whole. The evaluation involves answering a series of standardised questions designed to analyse the quality of the audit activity, thus identifying the strengths of the auditors' work and areas for improvement. In addition, the procedure involves forming proposals for improving auditors' practices and methods of work, including through the organisation of targeted training to enhance their skills and professionalism.

The aim of the study is to analyse and evaluate the performance of the CPAs according to a new point system that allows to classify their efficiency. The article presents the results of the performance assessments of various central government agencies for 2022, including a comparison of performance over two half-year periods. The findings emphasise the overall performance of most of the studied CPAs, while pointing out the need to improve the performance of individual bodies. The importance of improving internal control and risk management practices to achieve a high degree of transparency and accountability in public administration is also emphasised.

DOI 10.52260/2304-7216.2024.3(56).14
УДК 334.021
ГРНТИ 06.52.13

Ж.Б. Кенжин, Дг.оес., Ph.D, ассоц. профессор¹
Т.К. Куангалиева*, к.э.н., ассоц. профессор²
А. Азамхан, Ph.D, ассоц. профессор³
Е.Б. Домалатов, MSc, докторант PhD⁴
Академия физической культуры и массового спорта,
г. Астана, Казахстан¹
Astana IT University, г. Астана, Казахстан²
Торайгыров университет, г. Павлодар, Казахстан³
Восточно-Казахстанский университет имени
Сарсена Аманжолова, г. Усть-Каменогорск, Казахстан⁴
* - основной автор (для корреспонденции)
e-mail: kuantu_80p@mail.ru

ДРАЙВЕРЫ МНОГОФУНКЦИОНАЛЬНОГО, ИННОВАЦИОННО-ОРИЕНТИРОВАННОГО РАЗВИТИЯ ГОСУДАРСТВЕННО-ЧАСТНОГО ПАРТНЕРСТВА В КАЗАХСТАНЕ

В статье рассматриваются вопросы, связанные с многофункциональными драйверами, которые стимулируют трансформации государственно-частного партнерства в экономике Казахстана с учетом цифрового и инновационного вектора развития. Методология исследования включает в себя комплекс специальных и общенаучных методов познания. В частности, использовались такие методы как: анализ и синтез, обобщение и абстракция, систематизация, прогнозирование, моделирование. Отдельный акцент в статье сделан на специфике и особенностях использования государственно-частного партнерства в инновационной экономике. Помимо этого, обозначен контур, в рамках которого взаимодействуют различные стейкхолдеры проектов государственно-частного партнерства, которые реализуются на основе смарт-технологий и инноваций. Особый акцент сделан на условиях построения действенной системы активизации государственно-частного партнерства в условиях развития цифровой экономики. Также разработаны рекомендации, касающиеся усовершенствования мер государственной поддержки для активизации проектов сотрудничества публичного и частного секторов в многовекторном инновационном масштабе. Ключевыми из них являются стимулирование создания новых продуктов и услуг, организационно-финансовая поддержка исследовательских и бизнес-проектов, основанных на высокотехнологичных решениях, комплексные программы кластеризации деятельности высокотехнологичных предприятий с участием государства, разработка системы поощрения активности инновационных предпринимателей и научных структур на международной арене.

Ключевые слова: инновации, государство, бизнес, партнерство, развитие, смарт-технология, модернизация, инфраструктура, сотрудничество, экономика.

Кілт сөздер: инновация, мемлекет, бизнес, серіктестік, даму, смарт-технология, жаңғырту, инфрақұрылым, ынтымақтастық, экономика.

Key words: innovation, government, business, partnership, development, smart technology, modernization, infrastructure, cooperation, economy.

JEL classification: O1, H1, P5

Введение. Актуальность и популярность проектов государственно-частного партнерства (ГЧП) в различных странах мира возросла в 80-90-е годы, когда правительства, исторически признанные поставщиками базовой инфраструктуры для населения, столкнулись с проблемой сокращения государственного дефицита и с необходимостью наращивания инвестиций для реализации эффективных, экономически выгодных проектов и сопутствующих услуг. Данный вид партнерства также получил новый стимул развития во время международного кризиса середины 2007-2008 годов [1]. Правительства во всем мире поощряют привлечение широкого круга различных заинтересованных сторон в различные социально-экономические проекты, нацеленные на улучшение жизни местных сообществ.

Данный механизм сотрудничества нашел свое широкое применение и в Казахстане. Это объясняется тем, что он дает возможность достигнуть высокой степени участия частного сектора, это в свою очередь положительно влияет на эффективность и результативности проекта [2]. Особую актуальность ГЧП в стране приобретает в условиях перехода экономики к инновационному вектору

развития, на пути внедрения достижений цифровой революции во все звенья хозяйственной системы и сферы общественных отношений.

Учитывая важность обозначенной проблематики, по мнению автора, комплексного исследования требуют различные аспекты, стимулы и механизмы развития ГЧП в Казахстане с учетом последних достижений научной мысли, что и предопределило выбор темы данной статьи.

Цель исследования - определение многофункциональных активаторов современных изменений ГЧП в экономике Казахстана с учетом цифрового и инновационного векторов развития.

Задачи: 1) обозначить особенности и специфику реализации ГЧП в инновационной экономике; 2) сформулировать драйверы развития ГЧП в Казахстане с учетом вызовов цифровизации и задач по переходу к смарт-технологиям; 3) разработать рекомендации, касающиеся усовершенствования мер государственной поддержки для активизации ГЧП в многовекторном инновационном масштабе.

Методы исследования – методологическая основа исследования включает в себя комплекс специальных и общенаучных методов познания. В частности, использовались такие методы как: анализ и синтез для изучения теоретических основ сотрудничества государственных и частных структур в современной экономике; обобщение и абстракция – для исследования факторов, определяющих уровень потенциала использования ГЧП в конкретных сферах деятельности и отраслях экономики; систематизация – для разработки авторского подхода к структуре участников и сферам взаимодействия стейкхолдеров проектов ГЧП; прогнозирование – для обоснования и выделения драйверов развития ГЧП в Казахстане с учетом вызовов цифровизации; моделирование – для формализации необходимых мер государственной поддержки, направленных на стимулирование ГЧП.

Обзор литературы. Изучению технологий реализации проектов сотрудничества государственного и частного секторов, идентификации необходимого для этого институционального базиса посвятили свои труды Арсланов К.М., Гайнуллина Р.Р., Гайнуллин Р.И. [3], Карпова Н.К., Мареев В.И. [4], Харькова О.М. [5], Тулейко Е.В. [6], Xiangtian Nie, Kai Feng [7], Wei Li, Jie Li, Siwei Sun [8].

Проведением сравнительного анализа различных форм ГЧП в Казахстане, изучением текущего состояния и перспектив его развития занимаются Айткалиева А.М., Галиева А.Х., Токсанова А.Н. [9], Тиреуов К.М., Есполов Т.И., Шатохина Н.М. [10], Степанов М.С., Легостаева А.А. [11].

В тоже время, несмотря на значительное количество публикаций и работ в этой сфере, ряд проблемных вопросов до сих пор не решен. В частности, требует развития типология проектов ГЧП, а также систематизация общих и специфических принципов его активизации в условиях развития инвестиционно-инновационной деятельности. Отдельного внимания заслуживает развитие научно-методических положений по экономическому обоснованию проектных решений в ГЧП. В более детальном освещении нуждаются проблемные вопросы и стратегические задачи ГЧП в условиях цифровых трансформаций и внедрения достижений Четвертой промышленной революции.

Основная часть. Построение действенной системы активизации ГЧП в условиях развития цифровой экономики в Казахстане и инвестиционно-инновационной деятельности предусматривает необходимость учета базовой логики соответствующих процессов и элементов. Так, с точки зрения обеспечения опережающего развития социально-экономических систем, благодаря партнерству частного и государственного секторов эта сфера является потенциальной широкой областью для внедрения инноваций [12]. Поэтому, инновационный уровень технических и организационных решений в рамках проектов ГЧП может быть одним из факторов создания так называемой добавленной стоимости и включения предприятий страны в глобальные цепочки поставок [13].

На сегодняшний день в стране наблюдается уверенная динамика роста количества проектов ГЧП в цифровой сфере и сфере, связанной с информационно-коммуникационными услугами. Так, по данным Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан по объему и стоимости инвестиций преобладают телекоммуникационные (186 проектов ГЧП) и энергетические (102 проекта ГЧП) проекты в стране (см. рис. 1).

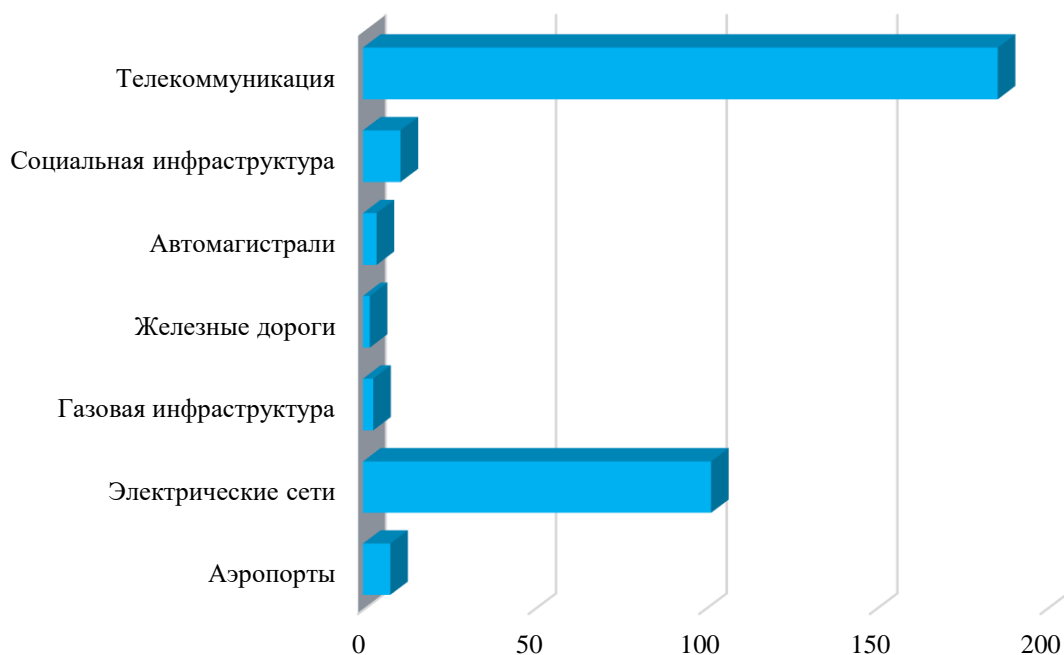

Рисунок 1. Количество проектов ГЧП по секторам

* Составлен автором

Эффективность ГЧП в процессе реализации прогрессивных инновационных проектов обеспечивает слаженность действий и ролей его участников, каждый из которых решает отдельные задачи, регламентированные взаимосогласованными процедурами (рисунок 2).

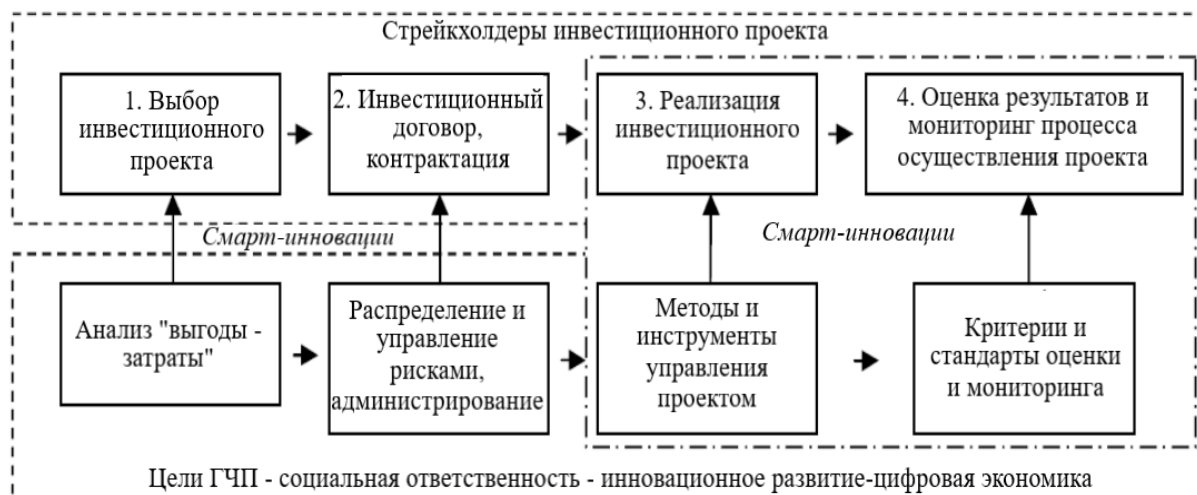

Рисунок 2 – Сферы взаимодействия стейкхолдеров проектов ГЧП, осуществляемых на инновационной основе и смарт-технологиях

(авторская разработка)

По мнению автора, ГЧП является одной из наиболее эффективных форм переходного периода рыночного развития Казахстана, когда государство ещё не готово отказаться от факта собственности на промышленные активы, но уже сформулировало четкое намерение либерализовать элементы своей экономической стратегии, соответственно оно способно выступать как объектом, так и субъектом процессов цифровизации. Перспективным направлением для использования формата и ресурсов ГЧП являются проекты по цифровым трансформациям и развитию цифровых инфраструктур [14].

С учетом вышеизложенного, формализуем более конкретно драйверы развития ГЧП в Казахстане с учетом вызовов цифровизации и необходимости решения задач, связанных с

переходом к смарт-технологиям.

Во-первых, фактическое состояние и потенциал развития инновационной среды в стране. Активизация данного драйвера возможна при условии четкого определения государством целей и механизмов ее развития. Фактическое состояние инновационной среды в стране является недостаточно стабильным, однако имеет значительный потенциал развития благодаря формированию виртуальной инновационной инфраструктуры, процессами цифровизации и глобализации, которые позволяют предприятиям страны технологически объединять ранее несочетаемые процессы (алгоритмизация, математические расчеты и создание добавленной стоимости) [15].

Во-вторых, приоритетные цели развития инфраструктуры, научных парков, инкубаторов и технополисов, которые могут использовать как государственные, так и частные структуры для предложения инновационных услуг.

В-третьих, широкомасштабные цели руководства страны, касающиеся разработки и внедрения новых технологий, благодаря привлечению национальных и иностранных инвесторов, что в свою очередь позволит организовать масштабный контур ресурсно-организационной поддержки процессов создания, внедрения и распространения инноваций.

На сегодняшний день можно привести несколько успешных примеров реализации ГЧП на пути развития цифровой экономики в Казахстане.

Прежде всего, это реализация проекта электронное правительство, которое уделяет особое внимание развитию ИКТ в сфере предоставления государственных услуг. Многочисленные ГЧП в этой сфере были сосредоточены на электронном правительстве, управлении и информационных системах, широкополосной связи и внедрении технологии блокчейн. Электронное правительство — это эффективное использование государственными органами страны ИКТ для предоставления гражданам электронных услуг (е-сервис). Электронное правительство имеет решающее значение для трансформации государственного управления. Благодаря успешно реализованным инициативам, в том числе в рамках ГЧП, Казахстан в 2022 году занял 28-е место по уровню развитию электронного правительства среди 193 стран, входящих в мониторинг ООН, против 29-го места в 2020 году. Индекс страны (E-Government Development Index, EGDI) составил 0,86 пункта. Это самый высокий показатель среди стран СНГ и Центрально Азии, кроме того, Казахстан заметно обгоняет такие развитые страны как Ирландия, Канада, Италия, Бельгия, Чехия и другие (см. рис. 3).

Рисунок 3. Рейтинг стран по развитию электронного правительства

** на основе данных ООН*

Еще одним успешным примером применения в стране ГЧП в векторе цифровизации являются проекты по использованию смарт-контрактов для создания механизма интеллектуального

партнерства, который повысит эффективность ГЧП за счет упрощения заключения четких соглашений, автоматизации администрирования и управления контрактами и более эффективного распределения рисков. Смарт-контракты представляют собой цифровой рабочий процесс, в котором перед заключением контракта необходимо выполнить последовательность юридически обязательных шагов, причем по завершении этой процедуры контракт прекращает свое действие. Смарт-контракты могут позволить государственному сектору Казахстана обеспечить предсказуемость и прозрачность транзакционных систем. Во всем мире более 46 стран выступили с 200 инициативами в области блокчейна. Соединяя Интернет вещей (ИIoT) с технологией блокчейн, смарт-контракты экономят время и затраты на транзакции, выполняя их самостоятельно.

На рис. 4 представлены преимущества смарт-контрактов.

Рисунок 4. Самые большие преимущества смарт-контрактов

** по данным McKinsey*

Согласно обозначенным выше драйверам, выделим направления государственной поддержки и стимулирования, которые позволят активизировать многофункциональное, инновационно-ориентированное развитие ГЧП в Казахстане:

- поддержка разработки новых продуктов и услуг, основу которых составляют высокотехнологичные решения и цифровые новинки, особенно в сфере информационных технологий и телекоммуникаций, что даст возможность создать надежный базис для модернизации и ускорения развития информационной составляющей инновационной инфраструктуры страны;
- стимулирование и развитие проектов ГЧП, которые ориентированы на улучшение энергетической эффективности и уменьшение энергоемкости промышленности в Казахстане, снижение ресурсо- и материалоемкости производственных процессов;
- организационно-финансовая поддержка исследовательских и бизнес-проектов ГЧП, к участию в которых привлекаются государственные учреждения и организации;
- комплексная поддержка создания высокотехнологичных промышленных кластеров с участием государства;
- разработка системы поддержки активности инновационных предпринимателей и научных структур на международной арене;
- поддержка проектов ГЧП, ориентированных на экологизацию промышленного производства и внедрение экологически-безопасных технологий.

Также формализуем конкретные законодательные инициативы, которые следует предпринять правительству страны для активизации ГЧП.

1. Для регулирования закупок и заключения договоров ГЧП необходима прочная правовая и операционная база. Сделки ГЧП являются дорогостоящими, длительными и рискованными. Законы о закупках должны обеспечивать прозрачность, справедливость и конкурентоспособность процесса торгов, чтобы снизить уровень коррупции и тем самым привлечь высококвалифицированных участников.

2. Законодательство о закупках должно обеспечивать проведение конкурентных торгов и

строго регулировать прямые переговоры. Прямые переговоры, как правило, ограничивают прозрачность и позволяют избежать конкуренции, что также может создать возможности для коррупции. Поэтому прямые переговоры должны разрешаться только в ограниченных случаях, например, для очень маленьких или очень срочных проектов, или если существует только один возможный контрагент.

3. Правовая база для ГЧП должна обеспечивать хорошую проработку контрактов и включать положения о пересмотре и разрешении споров. Поскольку срок действия контрактов ГЧП часто превышает 20 лет, вполне естественно, что могут возникнуть непредсказуемые обстоятельства, которые невозможно было предусмотреть на момент подписания контракта. Хорошо продуманный контракт ГЧП должен обеспечивать гибкость и определенность для всех сторон, включая механизмы пересмотра и разрешения споров. В этом отношении правовая база, а не отдельные контракты, должна содержать необходимые положения для стандартизации пунктов контракта и обеспечения последовательности. Поскольку пересмотр контрактов открывает возможности для коррупции с обеих сторон или сговора между частным сектором и заинтересованными государственными чиновниками, их следует ограничить в рамках ГЧП. Например, можно запретить внесение изменений в контракты в течение первых нескольких лет или ввести ограничения на количество изменений. Правовая база ГЧП должна также описывать институциональные механизмы альтернативного разрешения споров.

Заключение. Сегодня, в мире наблюдается расширение применения ГЧП на фоне развития смарт-технологий в производстве, коммуникациях и управлении, а также ускоряющихся тенденций цифровизации экономики. С учетом этого, по мнению автора, для Казахстана ГЧП представляет собой эффективную и достаточно гибкую форму сотрудничества государства/территориальных общин с частным бизнесом с целью внедрения и расширения использования цифровых технологий в определенных сферах, что находит свое проявление в конкретных инвестиционно-инновационных проектах. Принимая во внимание актуальные вызовы Четвертой промышленной революции и имеющийся в Казахстане экономический потенциал, в статье обозначены уникальные драйверы для многофункционального, инновационно-ориентированного развития ГЧП. Также разработаны рекомендации касающиеся усовершенствования мер государственной поддержки для активизации ГЧП в многовекторном инновационном масштабе.

ЛИТЕРАТУРА

1. Ахатай Б., Нуртазина Р.А. Мемлекеттік-жекешілік серіктестік қызметінің даму тенденциясы: салыстырмалы талдау // Вестник Евразийского национального университета им. Л.Н. Гумилева. Серия Политические науки. Регионоведение. Востоковедение. – 2022. – № 1. – С. 33-43. – doi: 10.32523/2616-6887/2022-138-1-33-43
2. Callens C., Verhoest K., Boon J. Combined effects of procurement and collaboration on innovation in public-private-partnerships // Public Management Review. – 2022. – № 24(6). – Pp. 860–881. – doi: 10.1080/14719037.2020.1867228
3. Арсланов К.М. Государственно-частное партнерство в сфере реализации инфраструктурных проектов: совершенствование инструментов правового регулирования / К.М. Арсланов, Р.Р. Гайнуллина, Р.И. Гайнуллин // International Law Journal. - 2023. - Т. 6. - № 5. - С. 75-81.
4. Карпова Н.К. Основные положения методологии институционализации государственно-частного партнерства / Н.К. Карпова, В.И. Мареев // Гуманитарий Юга России. - 2021. - Т. 10. - № 2. - С. 158-168. - doi: 10.46914/1562-2179-3923-1-3-170-183
5. Харьковская О.М. Специфика применения государственно-частного партнерства в различных отраслях экономики / О.М. Харьковская // Национальная Ассоциация Ученых. - 2021. - № 36-3 (63). - С. 46-48.
6. Тулейко Е.В. Теоретические основы использования государственно-частного партнерства в условиях региональной экономической интеграции / Е.В. Тулейко // Известия Национальной академии наук Беларуси. Серия гуманитарных наук. - 2022. - Т. 67. - № 4. - С. 422-432. - doi: 10.46914/4862-2179-3283-1-3-170-113
7. Xiangtian Nie The Evolutionary Game of Trust in Public-Private Partnership Project Networks / Nie Xiangtian, Feng Kai // Mathematical Problems in Engineering. 2021. - Volume 2021. - Issue 1. - Pp. 145-150. - doi: 10.3390/su13e8760289

8. Wei Li Influence of public credit risk on private capital in public–private partnership models / Li Wei, Li Jie, Sun Siwei // *Managerial and Decision Economics*. - 2023. - Volume 44. - Issue 2. - Pp. 67-73. - doi: 10.1111/polp.128764-41
9. Айткалиева А.М. Развитие государственно-частного партнерства в транспортной инфраструктуре республике Казахстан / А.М. Айткалиева, А.Х. Галиева, А.Н. Токсанова // *Экономическая серия Вестника ЕНУ им. Л.Н. Гумилева*. - 2022. - № 1. - С. 19-31. - doi: 13.11.298.11/polp.1986-1542
10. Тиреуов К.М. Опыт государственно-частного партнерства в Казахстане: современные подходы / К.М. Тиреуов, Т.И. Есполов, Н.М. Шатохина // *Проблемы агрорынка*. - 2022. - № 2. - С. 85-93. - doi: 10.429714/12862-2959-20210
11. Степанов М.С. Система управления проектами государственно-частного партнерства в республике Казахстан: анализ проблем и перспектив / М.С. Степанов, А.А. Легостаева А.А. // *Central Asian Economic Review*. - 2022. - № 1 (142). - С. 86-100. - doi: 10.38266/2022-1.2708-745-2836-12
12. Смагулова Ш.А. Перспективы развития государственно-частного партнерства Казахстана / Ш.А. Смагулова, Б.А. Абдулина, М.Д. Сайымова, Ж. Бабажанова // *Вестник университета Туран*. - 2023. - № 3(99). - С. 170-183. - doi: 10.46914/1562-2959-2023-1-3-170-183
13. Klakegg O., Pollack J., Crawford L. Preparing for successful collaborative relationships // *Sustainability*. - 2021. - № 13(1). - Pp. 289–307. - doi: 10.3390/su13010289
14. Kuchina-Musina D., Morris J. Buying innovation: An examination of public–private partnerships and the decision process for contracting out innovation // *Politics & Policy*. - 2022. - № 50(3). - Pp. 503–515. - doi: 10.1111/polp.12464
15. Тиреуов К.М., Есполов Т.И., Шатохина Н.М. Опыт государственно-частного партнерства в Казахстане: современные подходы // *Проблемы агрорынка*. - 2022. - № 2. - С. 85-93. - doi: 10.46666/2022-2.2708-9991.09

REFERENCES

1. Ahataj B., Nurtazina R.A. Memlekkettik-zhekeshilik seriktestik kyzmetiniń damu tendencijasy: salystyrmaly taldau [Development trend of public-private partnership activity: comparative analysis] // *Vestnik Evrazijskogo nacional'nogo universiteta im. L.N. Gumileva. Serija Politicheskie nauki. Regionovedenie. Vostokovedenie*. - 2022. - № 1. - S. 33-43. - doi: 10.32523/2616-6887/2022-138-1-33-43 [in Russian]
2. Callens C., Verhoest K., Boon J. Combined effects of procurement and collaboration on innovation in public-private-partnerships // *Public Management Review*. - 2022. - Vol. 6. - Issue 24. - Pp. 860–881. - doi: 10.1080/14719037.2020.1867228
3. Arslanov K.M. Gosudarstvenno-chastnoe partnerstvo v sfere realizacii infrastrukturyh proektov: sovershenstvovanie instrumentov pravovogo regulirovaniya [Public-private partnership in the implementation of infrastructure projects: improving the instruments of legal regulation] // *International Law Journal*. - 2023. - T. 6. - № 5. - S. 75-81 [in Russian]
4. Karpova N.K. Osnovnye polozhenija metodologii institucionalizacii gosudarstvenno-chastnogo partnerstva [Basic provisions of the methodology of institutionalization of public-private partnership] // *Gumanitarij Juga Rossii*. - 2021. - T. 10. - № 2. - S. 158-168. - doi: 10.46914/1562-2179-3923-1-3-170-183 [in Russian]
5. Har'kova O.M. Specifika primeneniya gosudarstvenno-chastnogo partnerstva v razlichnyh otrasljah jekonomiki [Specifics of application of public-private partnership in various sectors of the economy] // *Nacional'naja Associacija Uchenyh*. - 2021. - № 36-3 (63). - S. 46-48 [in Russian]
6. Tulejko E.V. Teoreticheskie osnovy ispol'zovaniya gosudarstvenno-chastnogo partnerstva v uslovijah regional'noj jekonomicheskoj integracii [Theoretical foundations of using public-private partnership in the context of regional economic integration] // *Izvestija Nacional'noj akademii nauk Belarusi. Serija gumanitarnyh nauk*. - 2022. - T. 67. - № 4. - S. 422-432. - doi: 10.46914/4862-2179-3283-1-3-170-113 [in Russian]
7. Xiangtian Nie The Evolutionary Game of Trust in Public-Private Partnership Project Networks // *Mathematical Problems in Engineering*. 2021. - Volume 2021. - Issue 1. - Pp. 145-150. - doi: 10.3390/su13e8760289
8. Wei Li Influence of public credit risk on private capital in public–private partnership models //

Managerial and Decision Economics. - 2023. - Volume 44. - Issue 2. - Pp. 67-73. - doi: 10.1111/polp.128764-41

9. Ajtkalieva A.M. Razvitie gosudarstvenno-chastnogo partnerstva v transportnoj infrastrukture respublike Kazakhstan [Development of public-private partnership in the transport infrastructure of the Republic of Kazakhstan] // Jekonomicheskaja serija Vestnika ENU im. L.N. Gumileva. - 2022. - № 1. - S. 19-31. - doi: 13.11. 298.11/polp.1986-1542 [in Russian]

10. Tireuov K.M. Opyt gosudarstvenno-chastnogo partnerstva v Kazahstane: sovremennye podhody [Experience of public-private partnership in Kazakhstan: modern approaches] // Problemy agrorynka. - 2022. - № 2. - S. 85-93. - doi: 10.429714/12862-2959-20210 [in Russian]

11. Stepanov M.S. Sistema upravlenija proektami gosudarstvenno-chastnogo partnerstva v respublike Kazakhstan: analiz problem i perspektiv [Project management system for public-private partnerships in the Republic of Kazakhstan: analysis of problems and prospects] // Central Asian Economic Review. - 2022. - № 1 (142). - S. 86-100. - doi: 10.38266/2022-1.2708-745-2836-12 [in Russian]

12. Smagulova Sh.A., Abdulina B.A., Sajymova M.D., Babazhanova Zh. Perspektivy razvitiya gosudarstvenno-chastnogo partnerstva Kazahstana [Prospects for the development of public-private partnerships in Kazakhstan] // Vestnik universiteta Turan. - 2023. - № 3(99). - S. 170-183. - doi: 10.46914/1562-2959-2023-1-3-170-183 [in Russian]

13. Klakegg O., Pollack J., Crawford L. Preparing for successful collaborative relationships // Sustainability. - 2021. - Vol. 1. - Issue 13. - Pp. 289–307. - doi: 10.3390/su13010289

14. Kuchina-Musina D., Morris J. Buying innovation: An examination of public-private partnerships and the decision process for contracting out innovation // Politics & Policy. - 2022. - Vol. 3. - Issue 50. - Pp. 503–515. - doi: 10.1111/polp.12464

15. Tireuov K.M., Espolov T.I., Shatohina N.M. Opyt gosudarstvenno-chastnogo partnerstva v Kazahstane: sovremennye podhody [Experience of public-private partnership in Kazakhstan: modern approaches] // Problemy agrorynka. - 2022. - № 2. - S. 85-93. - doi: 10.46666/2022-2.2708-9991.09 [in Russian]

Кенжин Ж.Б., Куанғалиева Т.К., Азамхан А., Домалатов Е.Б.

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ МЕМЛЕКЕТТІК-ЖЕКЕШЕЛІК ӘРІПТЕСТІКТІ КӨПФУНКЦИОНАЛДЫ, ИННОВАЦИЯЛЫҚ-БАҒДАРЛАНҒАН ДАМУДЫҢ ДРАЙВЕРЛЕРІ

Андатпа

Мақала дамудың цифрлық және инновациялық векторын ескере отырып, Қазақстан экономикасындағы мемлекеттік-жекеменшік әріптестіктегі заманауи өзгерістердің көп функционалды белсендірушілерін анықтауға арналған. Зерттеудің жалпы әдістемелік негізі – танымның жалпы ғылыми және арнайы әдістерінің жиынтығы. Атап айтқанда, келесі әдістер қолданылды: талдау және синтез, жалпылау және абстракциялау, жүйелеу, болжау, модельдеу. Бөлек зерттеу барысында инновациялық экономикада мемлекеттік-жекеменшік әріптестікті жүзеге асырудың ерекшеліктері мен ерекшеліктері көрсетілген. Сонымен қатар, инновациялық негізде жүзеге асырылатын мемлекеттік-жекеменшік әріптестік жобалары мен смарт технологиялардың мүдделі тараптарының өзара әрекеттесу бағыттарына тоқталды. Цифрлық экономиканы дамыту жағдайында мемлекеттік-жекеменшік әріптестікті арттырудың тиімді жүйесін құру шарттарына ерекше назар аударылады. Сондай-ақ көпвекторлы инновациялық масштабта мемлекеттік және жеке секторлар арасындағы ынтымақтастық жобаларын арттыру үшін мемлекеттік қолдау шараларын жетілдіру бойынша ұсынымдар әзірленді. Олардың негізгілері ғылыми-зерттеу және бизнес жобаларды ұйымдастырушылық және қаржылық қолдау, жоғары технологиялық шешімдер негізінде жаңа өнімдер мен қызметтерді құруды ынталандыру, халықаралық аренада инновациялық кәсіпкерлер мен ғылыми құрылымдардың белсенділігін ынталандыру жүйесін дамыту; мемлекеттің қатысуымен жоғары технологиялық кәсіпорындардың қызметін кластерлеудің кешенді бағдарламалары.

Kenzhin Zh., Kuangaliyeva T., Azimkhan A., Damalatov Ye.

DRIVERS OF MULTIFUNCTIONAL, INNOVATION-ORIENTED DEVELOPMENT OF PUBLIC-PRIVATE PARTNERSHIP IN KAZAKHSTAN

Annotation

The article is devoted to the definition of multifunctional activators of modern changes in public-private partnership in the economy of Kazakhstan taking into account the digital and innovative vector of development. The general methodological basis of the study is a combination of general scientific and special methods of cognition. In particular, such methods as: analysis and synthesis, generalization and abstraction, systematization, forecasting, modeling were used. In the process of the research the features and specifics of the realization of public-private partnership in the innovation economy are identified separately. In addition, the spheres of stakeholder interaction of public-private partnership projects implemented on the basis of innovation and smart technologies are highlighted. Special emphasis is made on the conditions for building an effective system of public-private partnership activation in the conditions of digital economy development. Recommendations concerning the improvement of state support measures for the activation of public-private cooperation projects on a multi-vector innovation scale have also been developed. The key ones are organizational and financial support for research and business projects, stimulation of the creation of new products and services based on high-tech solutions, development of a system to encourage the activity of innovative entrepreneurs and scientific structures in the international arena; complex programs for clustering the activities of high-tech enterprises with the participation of the state.

Г.М. Кушебина*, к.э.н.,¹

Г.Ы. Бекенова, к.э.н., асс. профессор²

Э.Р. Кузенбаева, магистр³

С.В. Кулакова, к.э.н., доцент⁴

Esil University, г.Астана, Казахстан¹

Satbayev University, г.Алматы, Казахстан²

Казахский автомобильно-дорожный институт

имени Л.Б. Гончарова, г.Алматы, Казахстан³

КФ Челябинского государственного университета,

г.Костанай, Казахстан⁴

* – основной автор (автор для корреспонденции)

e-mail: duz_77@mail.ru

МОЛОДЕЖЬ НА РЫНКЕ ТРУДА В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

Статья посвящена анализу рынка труда молодежи в современных условиях посредством определения факторов, влияющих на показатели занятости. Авторами проведен обзор литературы зарубежных и отечественных авторов по вопросам занятости молодежи и безработицы, который показал о наличии факторов, влияющих на трудоустройство молодежи, таких как возраст, пол, образование, миграции, инновационного развития и заработной платы. Авторами был проведен анализ рынка труда Казахстана за 2001-2023 годы, показавший снижение уровня безработицы среди молодежи в 4 раза за исследуемый период. Также были проанализированы показатели самозанятости и образованности среди молодых людей. В ходе анализа были использованы статистический метод, графический метод и сравнительный метод анализа, которые позволили изучить сложившуюся ситуацию на рынке труда молодежи. С помощью корреляционного анализа были изучены факторы, которые могут оказать влияние на молодежный рынок труда. В качестве факторов были выбраны: количество безработной молодежи, количество самозанятой молодежи, число молодежи с высшим образованием и без образования, а также доля молодежи NEET. В результате корреляционный анализ показал о необходимости повышать уровень образования молодежи, их стремление к получению профессиональной квалификации, поскольку образование имеет повышенное влияние на показатели безработицы.

Ключевые слова: молодежь, рынок труда, уровень безработицы, уровень образования, самозанятая молодежь, молодежь NEET, корреляция

Кілт сөздер: жастар, еңбек нарығы, жұмыссыздық деңгейі, білім деңгейі, өзін-өзі жұмыспен қамтыған жастар, NEET жастары, корреляция

Keywords: youth, labor market, unemployment rate, education level, self-employed youth, NEET youth, correlation

Введение. Одним из важных элементов рыночной экономики считается рынок труда, который отражает основные социально-экономические изменения в обществе и представляет собой динамичную систему по найму и предложения ресурсов труда. Молодежь играет определяющую роль в формировании рынка труда. Как правило, молодежный рынок труда формируется за счет выпускников образовательных учреждений, и за счет качества полученных профессиональных компетенций зависит их успешное трудоустройство. Вместе с этим к особенностям молодежного рынка можно отнести социальную незрелость, отсутствие стада и опыта работы, а также низкую конкурентоспособность, которые в совокупности могут привести к невостребованности молодежи, т.е. к росту безработицы. Это приводит к необходимости поддержки молодежи при вступлении их в трудовую деятельность. Важность присутствия молодежи на рынке труда можно обозначить тем, что молодежь наиболее активны, мобильны и восприимчивы к инновациям, а также составляют будущий потенциал социально-экономических процессов страны. В связи с этим в последнее время стоят остро вопросы молодежи на отечественном рынке труда из-за роста масштабов и продолжительности безработицы среди молодежи. Важно определить факторы, которые могут влиять на сложившуюся ситуацию на молодежном рынке труда, что принять меры для их устранения или улучшения посредством рычагов регулирования и поддержки государства. В данном исследовании посредством проведения корреляционного анализа определяется взаимосвязь

между несколькими факторами, которые могут оказать влияние на показатели трудоустройства молодежи в современных условиях.

Обзор литературы. Все страны стремятся к достижению высокого экономического роста и повышения благосостояния населения, следовательно, каждое поколение обеспечивает уже сегодня благоприятную социально-экономическую среду будущего поколения. Для построения будущего молодежь должна быть вовлечена в продуктивную занятость, но как показывает практика в вопросах трудоустройства молодежи имеются затруднения.

Снижение уровня занятости среди молодежи свидетельствует о потере потенциальных человеческих ресурсов, имеющее большое значение в омоложении рабочей силы [1]. Следует иметь в виду, что безработица ведет к социальной изоляции, может угрожать социальной стабильности и общественной безопасности. В целом, на занятость молодежи влияют различные факторы, которые связаны как с экономическим, социальным и психологическим положением в обществе.

Изучению факторов, которые влияют на безработицы среди молодежи посвящены множество отечественных и зарубежных исследований.

Исследование Russell и O'Connell посвящено проблеме молодежной безработицы в Европейском Союзе, в котором ими были определены факторы, влияющие на трудоустройство молодых людей, такие как возраст, пол, уровень образования, статус родителей и продолжительность поиска работы [2]. Экономистом Abugamea были отмечено то, что имеют значения демографические факторы и опыт работы, а также утверждал на наличие разницы между опытом выпускников, начинающие работать в 18 лет и молодежью, которые уже имеют опыт работы [3]. Это утверждение подтвердили в своем исследовании Tahlin и Westermann, пришедшие к выводу о том, что опыт работы очень важен для работодателей [4]. Также на уровень и структуру занятости оказывают влияние миграционные процессы, так как они отражаются на динамике рабочей силы и способствует возникновению дисбаланса между регионами [5]. Авторы Тихомирова Т. и Лукьянова А. утверждают о наличие прямого влияния уровня заработной платы на уровень безработицы [6,7]. Хишаева, в своей работе, показала взаимосвязь между степенью развития отрасли в регионе и безработицей, утверждая, что при наличии в регионе высокой доли инновационных производство, заработная плата будет выше, соответственно, уровень безработицы ниже [8].

Среди отечественных исследований можно отметить Джусибалиева А., который отмечает в качестве фактора влияющий на сферу занятости – развитие предпринимательства [9]. Сабирова Р. указывает на основополагающее значение экономических факторов в формировании ситуации на рынке труда молодежи [10].

Как показывает обзор литературы, на формирование рынка труда молодежи в совокупности влияют различные факторы, которые требуют дальнейшего изучения, так как имеются трудности в обеспечении трудоустройства молодежи.

Основная часть. По данным 2023 года в Казахстане насчитывалось 3685,7 тыс. экономически активной молодежи, что больше в 2 раза по сравнению с 2022 годом [11]. Высокий рост произошел по причине увеличения государством возрастного ценза молодежи с 29 лет до 35 года [12]. Необходимо отметить, что рост произошел по всем показателям рынка труда молодежи, к примеру, количество наемных работников повысилось на 98%, число самозанятой молодежи на 89%, а безработных молодых людей на 80,7%. При этом уровень безработицы среди молодежи снизился с 3,8% до 3,5% в 2023 году. На рисунке 1 представлена динамика уровня молодежной безработицы за 2001-2023 годы.

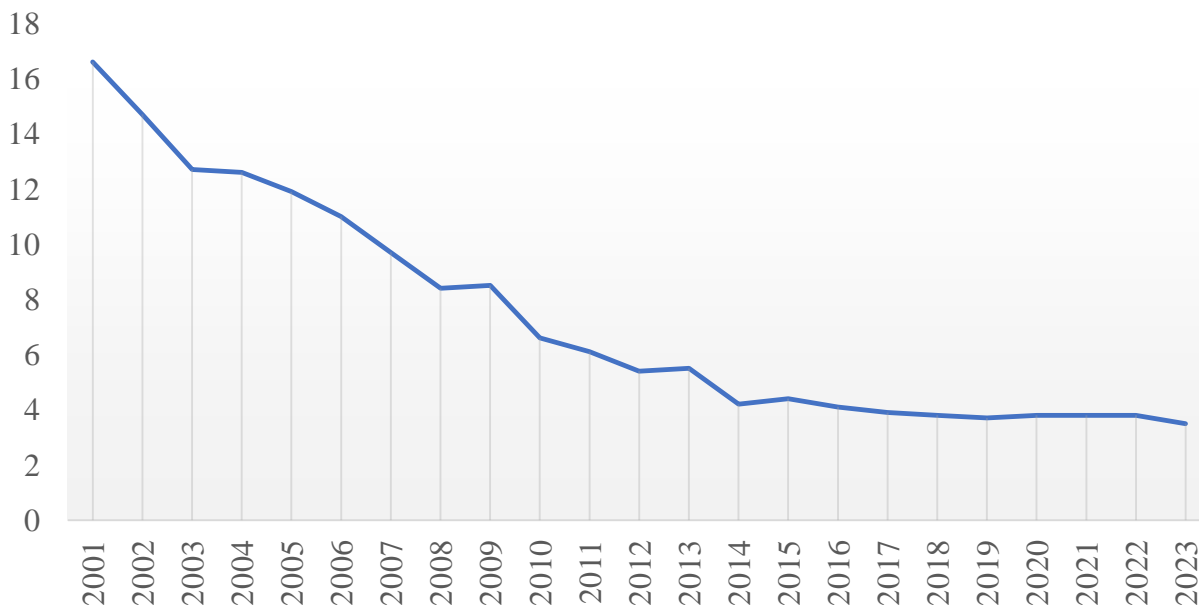

Рисунок 1 – **Уровень молодежной безработицы, в %***

**составлено авторами на основании [11]*

Из динамики видно, что показатели уровня безработицы среди молодежи за последнее время стабилизировались и держится на уровне 3,7-4,2%. С 2001 года уровень безработицы идет на снижение, увеличившись в 2009 году по причине мирового финансового кризиса. В целом, с наступление нового столетия безработица среди молодежи сократилась в 4 раза, то есть с 16,6% до 3,5%. Несмотря на это, вопросы занятости молодежи являются актуальными в Казахстане.

Одним из инструментов решения вопросов занятости молодежи является привлечение их к предпринимательству, то есть обеспечивать себя работой и доходом самостоятельно за счет открытия бизнеса. С этой целью разработаны государственные программы по развитию бизнеса, среди которых выделение грантов для молодых предпринимателей в размере от 400МРП до 5 млн. тенге, тем самым государство обеспечивает рынок труда новыми рабочими местами и развивает бизнес. Если обратится к цифрам, то в 2023 году число самозанятой молодежи резко увеличилось с 408 тыс. чел. до 771,4 тыс. человек. На рисунке 2 представлена динамика числа самозанятой молодежи за 2001-2023 гг.

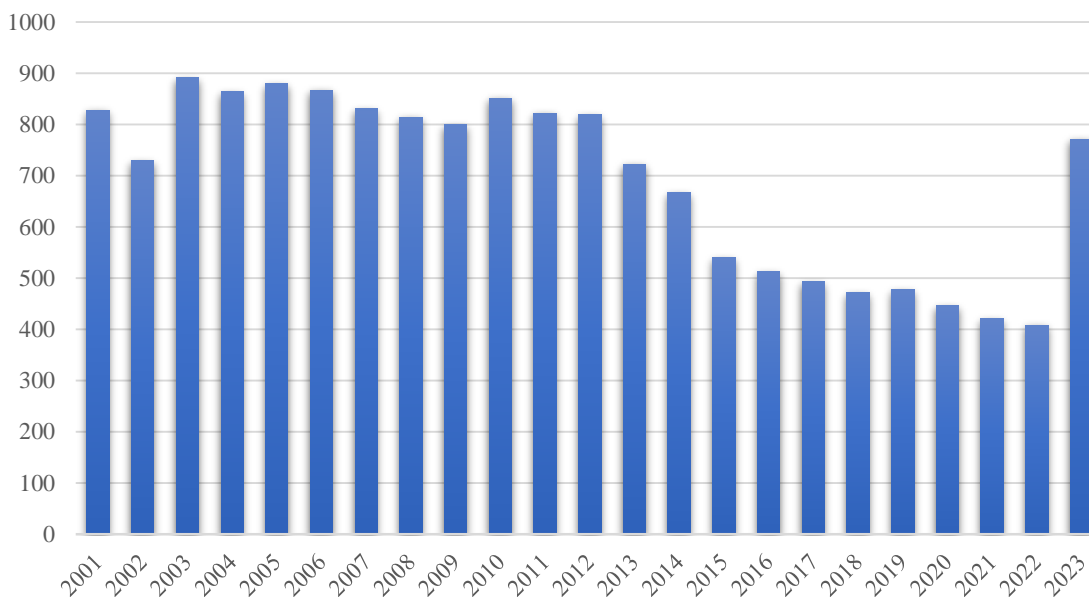

Рисунок 2 – **Динамика числа самозанятой молодежи, тыс. чел.***

**составлено авторами на основании [11]*

Необходимо отметить, что большое число самозанятой молодежи зафиксировано в сельской местности, что объясняется отсутствием рабочих мест в селе, и большая часть молодежи работают сами на себя, обеспечивая себя заработком. Из числа самозанятой молодежи в сельской местности работают 54,3% в 2023 году. Среди самостоятельно занятой молодежи работодателями являются 5,7% (в 2022 году – 3,01%), самостоятельными работниками – 92,9% (в 2022 году – 96,3%), помогающие в семейных предприятиях – 0,73% (в 2022 году – 0,51%). Как видно, среди самостоятельно занятой молодежи большая часть работает индивидуально, без создания рабочих мест.

В обеспечение занятости большую роль может играть также уровень образования молодежи. По данным статистики молодежь Казахстана имеет образование от начального до послевузовского. К примеру, в 2023 году 49,07% имели высшее и послевузовское образование, 6,7% - среднее образование, а 0,03% молодежи имело только начальное образование. На рисунке 3 представлена динамика числа молодежи имеющее высшее и среднее образование.

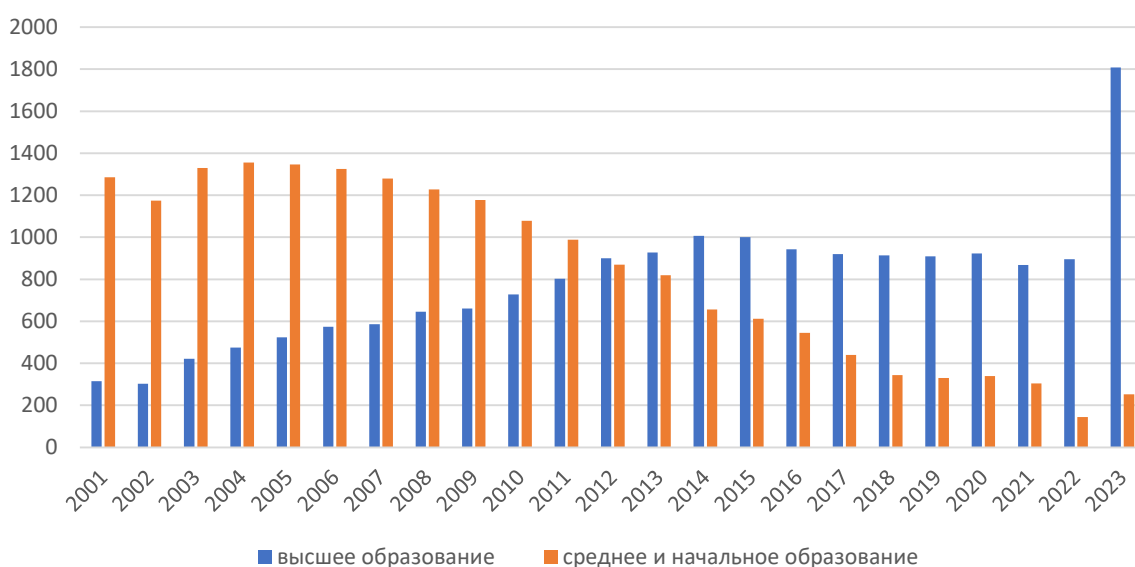

Рисунок 3 – Динамика молодежи с высшим и средним образованием, тыс.чел.*

*составлено авторами на основании [11]

Из представленного рисунка видно, снижение количества числа молодежи с наличием среднего и начального образования, и наблюдается рост количества молодежи с высшим образованием. За последние два десятилетия рост образованной молодежи произошел в 5,7 раз, а необразованной, напротив сократился в 4 раза. Это свидетельствует, о стремление молодежи к получению профессии, о доступности высшего образования за счет выделения образовательных грантов государством. Рост уровня образования за исследуемый период возможно повлиял на сокращение уровня молодежной безработицы. И, чтобы узнать наличие взаимосвязи между образованием и уровнем безработицы среди молодежи проведем корреляционный анализ, который позволит определить степень влияния.

В корреляционном анализе будут использованы следующие факторы:

Y – уровень молодежной безработицы, в %

X1 – количество безработной молодежи, тыс. чел.

X2 – количество самозанятой молодежи, тыс. чел.

X3 – число молодежи с высшим образованием, тыс. чел.

X4 – число молодежи без образования, чел.

X5 – доля молодежи NEET (не работают, не учатся), в %

Период наблюдения – 2001-2023гг. Исходные данные для корреляционного анализа представлены в таблице 1. Данные были взяты с официального сайта Бюро национальной статистики.

Таблица 1

Исходные данные анализа*

Год	Уровень молодежной безработицы (Y)	Количество безработной молодежи (X1)	Самозанятое население (X2)	Молодежь с высшим образованием (X3)	Молодежь без образования (X4)	Доля молодежи NEET (X5)
1	2	3	4	5	6	7
2001	16,6	328,9	828,2	314,6	1285,8	18,6
2002	14,7	269	730	302,4	1174,8	14,9
2003	12,7	272,3	891	422,2	1329	13,5
2004	12,6	281,5	864,3	475,5	1355,8	13,2
2005	11,9	269,5	879,6	522,9	1346,1	12,8
2006	11	263,8	866,8	573,7	1325,8	12,5
2007	9,7	224,6	830,7	585,3	1279	10,7
2008	8,4	194,4	814,5	645,4	1227,6	9,7
2009	8,5	194,6	799,4	661,2	1177,8	9,5
2010	6,6	155	851,1	728,3	1079	8,2
2011	6,1	143,3	821,9	802,6	988,1	7,8
2012	5,4	130,7	818,7	900,3	869	8
2013	5,5	132,7	722,1	927	819,6	8
2014	4,2	103,9	667,3	1006,1	656,9	8,8
2015	4,4	104,6	540,5	1001	611,6	9,5
2016	4,1	92,8	513	942,1	545,6	9,2
2017	3,9	83,7	492,5	919,3	440,4	8,7
2018	3,8	79,8	471,3	914	343,5	7,9
2019	3,7	79	478,1	908,4	330,8	7,4
2020	3,8	80,4	446,3	922,4	339,8	7,1
2021	3,8	77,6	420,7	867,3	303,4	6,9
2022	3,8	71,9	408	895,1	143,5	6,5
2023	3,5	129,9	771,4	1808,8	253	7,3

*составлено авторами на основании [11]

С помощью программы Gretl была составлена корреляционная матрица, результаты которой представлены в таблице 2.

Таблица 2

Корреляционная матрица*

	Y	X1	X2	X3	X4	X5
Y	1					
X1	0,976879	1				
X2	0,694381	0,80401	1			
X3	-0,81604	-0,72678	-0,41017	1		
X4	0,857414	0,900843	0,882228	0,75846	1	
X5	0,946665	0,909047	0,560386	0,73792	0,741286	1

*составлена авторами

Корреляционный анализ показал наличие взаимосвязи всех факторов с зависимым фактором Y . Как известно, чем больше значение корреляционного коэффициента приближена к единице, тем теснее связь между факторами. Следовательно, на уровень молодежной безработицы (Y) оказывает большое влияние количество безработной молодежи ($R = 0,977$) и доля молодежи NEET ($R = 0,947$). Данные факторы $X1$ и $X4$ между собой также имеют тесную взаимосвязь, которую показывает коэффициент корреляции $R = 0.909$, но между ними отсутствует мультиколленеарность, что говорит о возможности использования данных факторов в построении регрессионной модели.

В ходе анализа было определено, что между факторами Y и $X3$ имеется взаимосвязь, но отрицательная ($R = -0.816$). Это означает, что при снижении количества молодежи с высшим образованием увеличивается уровень молодежной безработицы. Корреляция показала, что наличие высшего образования у молодежи влияет на изменение уровня безработицы на 81,6%. Также, по результатам анализа выявлена взаимосвязь с фактором $X4$, который характеризует наличие молодежи только со средним или начальным образованием. Рост данной категории молодежи приводит к росту уровня безработицы среди молодежи. Вместе с этим, корреляционный анализ показал взаимосвязь между факторами $X3$ и $X4$, но она отрицательная ($R = -0.758$), которая характеризует при снижении количества молодежи без образования происходит рост количества молодежи с высшим образованием, и наоборот. Следовательно, стремление молодежи к получению профессии снижает уровень необразованности среди населения.

Увеличение количества молодежи с высшим образованием снижает долю молодежи NEET, взаимосвязь между которыми была получена при корреляционном анализе. Коэффициент корреляции $R(X3, X4) = -0.738$. Данная категория молодежи нуждаются в поддержке не только семьи, но и государство, поскольку разрастание данной группы может привести к ухудшению экономического положения страны.

Выше говорилось об альтернативном варианте занятости – самозанятости. При корреляционном анализе, также была выявлена средняя степень влияния фактора самозанятости на уровень безработицы молодежи. Корреляционный коэффициент $R(X3) = 0,694$, то есть количество самозанятой молодежи на 69,4% может влиять на изменение значения уровня молодежной безработицы.

Таким образом, ситуация на рынке труда молодежи зависит от различных факторов, среди которых, как показал анализ, большую роль играют количество безработной молодежи, доля молодежи NEET, уровень образования молодежи, а также количество самозанятых молодых людей.

Заключение. В данном исследовании использовался корреляционный анализ экономических и социальных факторов для оценки их влияния на уровень безработицы в Казахстане. Результаты исследования показали, что увеличение доли молодежи NEET приводит к росту уровня безработицы, а увеличение молодежи с высшим образованием ведет к сокращению уровня безработицы. Примечательно, что увеличение количества молодых людей только со средним или начальным образованием ведет к увеличению безработицы. Следовательно, для улучшения ситуации на молодежном рынке труда необходимо мотивировать молодое поколение к получению высшего образования, стремиться к обретению профессии. Вместе с этим, необходимо сокращать долю молодежи NEET, которая также отрицательно отражается на показателях занятости. Несмотря на ежегодный рост числа абитуриентов, к сожалению, не все завершают полный курс обучения, и получают квалификацию, что отражается негативно на показателях трудоустройства. Также на рынке труда присутствует дефицит рабочих мест, по причине которого, молодые люди не могут трудоустроиться по профессии, что зачастую приводит к смене сферы деятельности. Со стороны государства необходимо усилить работу в сфере трудоустройства молодежи, применять более активные рычаги, так как несвоевременное реагирование может привести к ухудшению социально-экономического положения региона или страны.

Литература

1. Бейсембаев С. Тенденции социально-демографического развития казахстанского общества (на базе социологического исследования) // Центральная Азия и Кавказ, 2018. - №12/2. – С.83-100
2. Russell H., & O'Connell P. Work in Europe: Moving from Unemployment to youth work in nine European Countries. // Work Employment and Society, 2017. - №15/1. – pp. 1-24

3. Abugamea G. Determinants of unemployment: empirical evidence from Palestine. // MPRA Document №89424. Munich Personal Archives, 2018. – 320 p.
4. Tahlin M., & Westerman J. Youth employment decline and the structural change of skill. // European Societies, 2020. - №22/1. – pp.47-76.
5. Pheko M., & Molefhe K. Addressing Employability Challenges: A Framework for Improving the Employability of Graduates in Botswana // International Journal of Adolescence and Youth, 2017. - №22/4. – pp. 455– 469.
6. Тихомирова Т. Функции заработной платы: теоретический аспект и анализ реализации. // Экономика региона, 2017. - №4. – С.46-51.
7. Лукьянова А. Минимальная заработная плата и минимальные заработные платы. // Журнал новой экономической ассоциации, 2018. - №1. – С.176-186.
8. Хишаева Ж.Т. Состояние рынка труда в Казахстане и развитие самозанятости населения. // Экономика Центральной Азии, 2020. - №4/2. – С.101-112.
9. Джусибалиева А., Ахметова Г., Саубетова Б., и Байкадамов Н. Государственная поддержка и регулирование предпринимательства как факторы развития занятости. // Central Asian Economic Review , 2020. - №1/130. - С. 8-20.
10. Сабирова Р., Утепкалиева К., Бисембиева З. Проблема молодежной безработицы в условиях неопределенности. // Central Asian Economic Review , 2020. - №2/130. – С.18-27.
11. Занятость и безработица [Электронный ресурс]/ Официальный сайт БНС АСПиР РК – URL: <https://stat.gov.kz/ru/industries/labor-and-income/stat-empt-unempl/publications/117676/>
12. О государственной молодежной политике [Электронный ресурс] / Закон РК от 09 февраля 2015 года №285-V РК (с изменениями и дополнениями от 26 декабря 2022г.) – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1500000285>

References

1. Bejsembaev S. Tendencii social'no-demograficheskogo razvitija kazahstanskogo obshhestva (na baze sociologicheskogo issledovanija) [Trends in the socio-demographic development of Kazakhstani society (based on sociological research)] // Central'naja Azija i Kavkaz , 2018. - №12/2. – S.83-100. [in Russian]
2. Russell H., & O'Connell P. Work in Europe: Moving from Unemployment to youth work in nine European Countries. // Work Employment and Society, 2017. - №15/1. – pp. 1-24
3. Abugamea G. Determinants of unemployment: empirical evidence from Palestine. // MPRA Document №89424. Munich Personal Archives, 2018. – 320 p.
4. Tahlin M., & Westerman J. Youth employment decline and the structural change of skill. // European Societies, 2020. - №22/1. – pp.47-76.
5. Pheko M., & Molefhe K. Addressing Employability Challenges: A Framework for Improving the Employability of Graduates in Botswana // International Journal of Adolescence and Youth, 2017. - №22/4. – pp. 455– 469.
6. Tihomirova T. Funkcii zarabotnoj platy: teoreticheskij aspekt i analiz realizacii [Salary functions: theoretical aspect and implementation analysis]. // Jekonomika regiona, 2017. - №4. – S.46-51. [in Russian]
7. Luk'janova A. Minimal'naja zarabotnaja plata i minimal'nye zarabotnye platy [Minimum wage and minimum wages]. // Zhurnal novej jekonomicheskoj asociacii, 2018. - №1. – S.176-186. [in Russian]
8. Hishaueva Zh.T. Sostojanie rynka truda v Kazahstane i razvitie samozanjatosti naselenija [The state of the labor market in Kazakhstan and the development of self-employment of the population]. // Jekonomika Central'noj Azii, 2020. - №4/2. – S.101-112. [in Russian]
9. Dzhusibalieva A., Ahmetova G., Saubetova B., i Bajkadamov N. Gosudarstvennaja podderzhka i regulirovanie predprinimatel'stva kak faktory razvitija zanjatosti. // Central Asian Economic Review , 2020. - №1/130. - S. 8-20. [in Russian]
10. Sabirova R., Utepkaliev K., Bisembieva Z. Problema molodezhnoj bezraboticy v uslovijah neopredelennosti [State support and regulation of entrepreneurship as factors of employment development]. // Central Asian Economic Review , 2020. - №2/130. – S.18-27. [in Russian]
11. Zanjatost' i bezrabotica [Employment and unemployment] [Jelektronnyj resurs]/ Oficial'nyj sajt BNS ASPiR RK – URL: <https://stat.gov.kz/ru/industries/labor-and-income/stat-empt-unempl/publications/117676/> [in Russian]

12. O gosudarstvennoj molodezhnoj politike [About the State youth policy] [Elektronnyj resurs] / Zakon RK ot 09 fevralja 2015 goda №285-V RK (s izmenenijami i dopolnenijami ot 26 dekabrja 2022g.) – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1500000285> [in Russian]

Кушебина Г.М., Бекенова Г.Ы., Кузенбаева Э.Р., Кулакова С.В.

ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙДАҒЫ ЕҢБЕК НАРЫҒЫНДАҒЫ ЖАСТАР

Аннотация

Мақала жұмыспен қамту көрсеткіштеріне әсер ететін факторларды анықтау арқылы қазіргі жағдайдағы жастардың еңбек нарығын талдауға арналған. Авторлар жастарды жұмыспен қамту және жұмыссыздық мәселелері бойынша шетелдік және отандық авторлардың әдебиеттеріне шолу жасады, онда жастардың жұмысқа орналасуына әсер ететін факторлардың, мысалы, жас, жыныс, білім, көші-қон, инновациялық даму және жалақы туралы айтылды. Авторлар 2001-2023 жылдардағы Қазақстанның еңбек нарығына талдау жүргізіп, зерттелетін кезеңде жастар арасындағы жұмыссыздық деңгейінің 4 есе төмендегенін көрсетті. Сондай-ақ, жастар арасындағы өзін-өзі жұмыспен қамту және білім көрсеткіштері талданды. Талдау барысында статистикалық әдіс, графикалық әдіс және салыстырмалы талдау әдісі қолданылды, бұл жастардың еңбек нарығындағы қазіргі жағдайды зерттеуге мүмкіндік берді. Корреляциялық талдау арқылы жастардың еңбек нарығына әсер етуі мүмкін факторлар зерттелді. Факторлар ретінде жұмыссыз жастардың саны, өзін-өзі жұмыспен қамтыған жастардың саны, жоғары білімі бар және білімі жоқ жастардың саны, сондай-ақ NEET жастарының үлесі таңдалды. Нәтижесінде корреляциялық талдау жастардың білім деңгейін арттыру қажеттілігін, олардың кәсіби біліктілікке деген ұмтылысын көрсетті, өйткені білім жұмыссыздық көрсеткіштеріне үлкен әсер етеді.

Kusheбина G., Bekenova G., Kuzenbayeva E., Kulakova S.

YOUTH IN THE LABOR MARKET IN MODERN CONDITIONS

Annotation

The article is devoted to the analysis of the youth labor market in modern conditions by determining the factors influencing employment indicators. The authors conducted a review of the literature of foreign and domestic authors on youth employment and unemployment, which showed the presence of factors affecting youth employment, such as age, gender, education, migration, innovative development and wages. The authors conducted an analysis of the labor market in Kazakhstan for 2001-2023, which showed a 4-fold decrease in youth unemployment over the period under study. The indicators of self-employment and education among young people were also analyzed. During the analysis, a statistical method, a graphical method and a comparative analysis method were used, which made it possible to study the current situation in the youth labor market. Using correlation analysis, the factors that can have an impact on the youth labor market were studied. The following factors were selected: the number of unemployed youth, the number of self-employed youth, the number of youth with and without higher education, as well as the proportion of NEET youth. As a result, the correlation analysis showed the need to increase the level of education of young people, their desire to obtain professional qualifications, since education has an increased impact on unemployment rates.

Р.К. Амантаева*, докторант PhD¹

А.К. Байкин, PhD¹

М.Т. Набиева, PhD, доцент²

А.Б. Тулаганов, доктор по профилю,²

Костанайский региональный университет

имени Ахмет Байтұрсынұлы,

г. Костанай, Казахстан¹

Евразийский Национальный Университет

им Л.Н.Гумилева, г. Астана, Казахстан²

*- основной автор (автор для корреспонденции)

e-mail: raunur88@mail.ru

АНАЛИЗ ТЕНДЕНЦИЙ РАЗВИТИЯ ОБУЧЕНИЯ ПЕРСОНАЛА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

В данной статье представлен комплексный анализ эффективности непрерывного обучения в Республике Казахстан, с акцентом на его влияние на профессиональное развитие и карьерный рост сотрудников. Исследование учитывает растущую важность образования и подготовки в контексте стремительного технологического прогресса и постоянно меняющихся требований современного рынка труда. Авторы провели глубокий анализ статистических данных о сотрудниках, прошедших программы обучения, финансируемые их работодателями, и выявили ключевые типы обучения, способствующие успешной карьере.

Кроме того, исследование углубляется в концепцию обучения в течение всей жизни, связывая ее с целями устойчивого развития. Подчеркивается роль непрерывного обучения в формировании квалифицированной рабочей силы, способной адаптироваться к динамичным экономическим условиям. Ключевыми задачами исследования стали оценка масштабов охвата сотрудников программами обучения, анализ их образовательного фона и выделение наиболее эффективных форматов обучения.

Результаты исследования подчеркивают критическую важность непрерывного обучения как для организаций, стремящихся повысить свою конкурентоспособность, так и для отдельных лиц, нацеленных на профессиональное развитие. Эта статья предоставляет ценные идеи о влиянии обучения на карьерный рост, создавая основу для будущих исследований, как теоретических, так и практических.

Ключевые слова: образование, обучение, непрерывное обучение, эффективность обучения, подготовка кадров, переподготовка кадров, профессиональное обучение, цели устойчивого развития, Казахстан.

Кілт сөздер: білім беру, оқыту, өмір бойы оқыту, оқытудың тиімділігі, кадрларды даярлау, қайта кадрларды даярлау, кәсіптік оқыту, тұрақты даму мақсаттары, Қазақстан.

Keywords: education, training, lifelong learning, training effectiveness, personnel training, retraining, vocational training, sustainable development goals, Kazakhstan.

JEL Classification: M53

Введение. В современном стремительно развивающемся мире, где требования рынка труда постоянно меняются, образование и обучение имеют решающее значение для профессионального развития, достижения карьерных целей и личностного роста.

Актуальность данного исследования заключается в растущей важности непрерывного обучения сотрудников в быстро меняющейся глобальной экономике. Поскольку Казахстан стремится повысить навыки и компетенции своей рабочей силы, понимание тенденций в обучении сотрудников имеет важное значение для поддержки целевых целей устойчивого развития. Этот анализ дает представление об эффективности и охвате текущих практик обучения, одновременно выделяя проблемы и возможности в контексте Казахстана.

Основная цель данной статьи — проанализировать текущие тенденции в обучении сотрудников в Республике Казахстан, сосредоточившись на концепции непрерывного обучения и ее влиянии на устойчивое развитие. Изучая существующие практики обучения и статистические данные, исследование направлено на выявление недостатков и предложение рекомендаций по улучшению инициатив развития сотрудников.

Для достижения этой цели были поставлены следующие конкретные цели:

1. Оценить текущее состояние обучения сотрудников в Казахстане.
2. Классифицировать и описать различные типы программ обучения, доступных сотрудникам.
3. Определить концепцию непрерывного обучения и ее значение в контексте развития сотрудников.

Для изучения этих целей использовались различные материалы и методы. В исследовании использовалось сочетание качественных и количественных подходов, включая анализ документов, статистическую оценку данных и логическое обоснование. Эта комплексная методология позволила выявить новые возможности для повышения качества образования в Казахстане.

В целом, это исследование подчеркивает важную роль непрерывного обучения в содействии устойчивому развитию и повышении конкурентоспособности рабочей силы Казахстана.

Обзор литературы. Китайская народная пословица гласит: «Если Вы планируете на год - сейте рис; если на десятилетия - сажайте деревья; если на всю жизнь - учите молодежь». Эта пословица подчеркивает важность образования и передачи знаний следующим поколениям.

Американский учёный Питер Друкер отмечал, что основная цель образования заключается в передаче глобальных ценностей личности. Система образования в информационном обществе не должна ограничиваться школами, она никогда не заканчивается [1]. София Нюстрём подчеркивает, что будущая трудовая жизнь будет отмечена быстрым развитием и изменениями в технологиях, что повлечет за собой увеличение спроса на специальные навыки и компетенции [2]. Исследования, проведенные Индраджитом Байрагейей, показывают, что профессиональное образование и подготовка оказывают влияние на шансы найти работу и увеличение доходов тех, кто прошел профессиональную подготовку [3].

Таким образом, непрерывное обучение и профессиональное развитие играют важную роль в индивидуальном и организационном успехе, а также в адаптации к быстро меняющимся условиям и технологиям. Оно должно быть доступно и поддерживаться на всех уровнях общества, чтобы обеспечить личностный и профессиональный рост на протяжении всей жизни.

Основная часть. Наш мир меняется вокруг нас такими бешеными темпами, что, если мы не продолжим расти и развиваться; мы скоро останемся позади. В XXI веке нам всем нужно учиться всю жизнь. Нам необходимо постоянно совершенствоваться и совершенствовать свои навыки, чтобы иметь преимущество во всем [4].

Полученные в учебных заведениях знания необходимо постоянно обновлять и пополнять, иначе они устаревают, и тогда квалификация человека перестает соответствовать предъявляемым производством требованиям. Поэтому во многих развитых странах на предприятиях, в учреждениях и организациях существует система подготовки и переподготовки рабочих и служащих (в том числе обучение новым профессиям и специальностям), повышения их квалификации [5].

В Республике Казахстан понимают и признают важность непрерывного обучения. Здесь осознают, что процесс образования и повышения квалификации не должен быть ограничен определенным возрастом или ступенью образования.

Для улучшения профессионального уровня работников в РК проводятся различные курсы, семинары, тренинги, образовательные программы и мероприятия. Организации и государственные учреждения активно поддерживают этот процесс, предоставляя возможности для обучения и повышения квалификации своих сотрудников.

В Казахстане услуги по повышению квалификации, подготовке и переподготовке кадров предоставляют как государственные, так и частные учебные заведения, а также различные тренинговые центры. Перечислим некоторые из них: НПП «Атамекен», Республиканский учебно-методический центр дополнительного образования МОН РК, Образовательный центр «Ак ерке», АО «НЦПК «Өрлеу», ИПиПК «БЛПМ», РКП ННПООЦ «Бөбек», ТОО «Академический центр. Start», Государственные и национальные университеты Казахстана [6].

Это лишь небольшой список учебных заведений и организаций, предоставляющих образовательные услуги в области повышения квалификации и переподготовки кадров в Казахстане.

Эти учебные заведения предлагают широкий спектр курсов и программ, охватывающих различные отрасли и области профессиональной деятельности. Обучение проводится как в очной, так и в дистанционной форме, что позволяет людям из разных регионов страны получить доступ к качественному образованию и повышению своих профессиональных навыков.

Учебные заведения, перечисленные выше, являются примерами учреждений, которые поддерживают концепцию непрерывного обучения, предлагая разнообразные образовательные программы для различных категорий населения.

Работники также стремятся постоянно обучаться и повышать свою квалификацию, чтобы быть конкурентоспособными на рынке труда. Они понимают, что только постоянное обновление знаний и навыков позволяет быть в курсе современных тенденций и технологий, а также эффективно выполнять свои профессиональные обязанности.

Рассмотрим диаграмму о численности работников, обученных за счет средств работодателя, в период с 2017 по 2023 года (Рисунок 1).

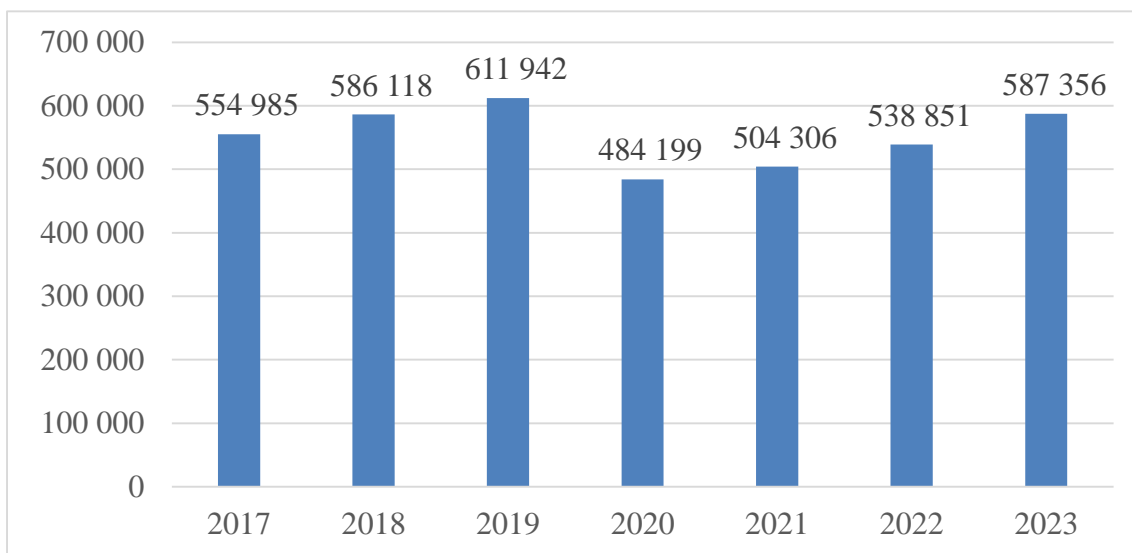

Рисунок 1 — Численность работников обученных за счёт средств работодателя в период с 2017 по 2023 года.

Примечание - Составлено авторами на основе [7].

Данная диаграмма (Рисунок 1) представляет данные о численности работников, обученных за счет средств работодателя, в период с 2017 по 2023 год. Из предоставленных данных можно сделать следующий вывод: из 20 миллионов жителей Казахстана ежегодно в среднем 600 тысяч человек проходят повышение квалификации и другие образовательные курсы, что составляет около 3% населения страны. Незначительный уровень охвата населения образовательными программами может негативно влиять на индекс человеческого капитала в Республике Казахстан.

Также, количество работников, прошедших обучение за счет работодателя, имело тенденцию к снижению в 2020 году. Это имеет логическое объяснение, поскольку пандемия COVID-19 в 2020 году привела к серьезным экономическим последствиям, что также могло повлиять на способность компаний обеспечивать обучение своих сотрудников.

Для более глубокого понимания данного вопроса рассмотрим следующую диаграмму (Рисунок 2) о количестве работников с разным уровнем образования за тот же отрезок времени.

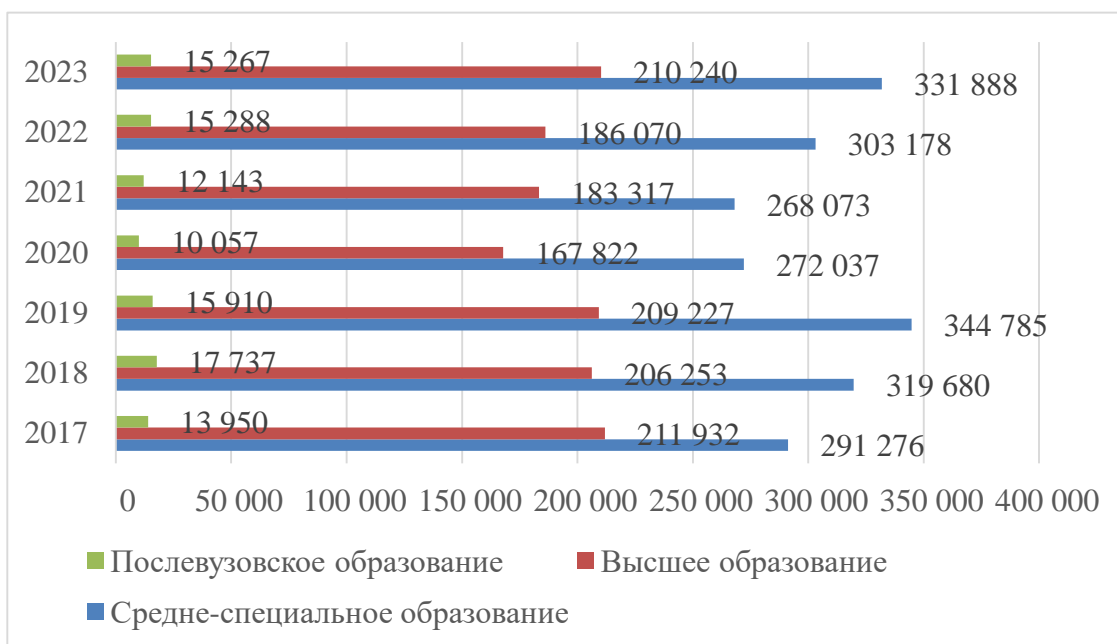

Рисунок 2 — Число работников с различным уровнем образования, обученных за счет средств работодателя в период с 2017 по 2023года.

Примечание - Составлено авторами на основе [7].

Из данных диаграммы видно, что обучение чаще проходят работники со средне-специальным образованием. Количество обученных работников с высшим образованием примерно в два раза меньше, чем работников со средне-специальным образованием. Обучение работников, имеющих послевузовское образование, также происходит, но реже, чем у других групп, что, вероятно, связано с их меньшей численностью на предприятии. Но, необходимо отметить, что постоянное обновление знаний является жизненной необходимостью для всех категорий работников, независимо от уровня их образования.

Изучим статистические данные (Рисунок 3) по числу работников, прошедших разные виды обучения за счет работодателя в период с 2017 по 2023года.

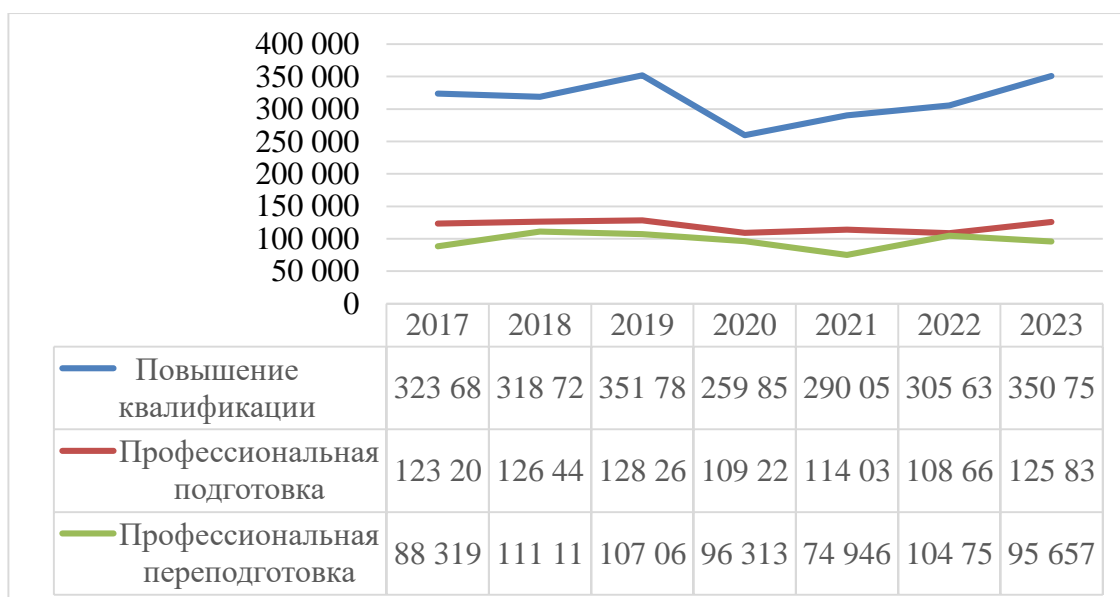

Рисунок 3 - Число работников, прошедших обучение за счет работодателя в период с 2017 по 2023года.

Примечание - Составлено авторами на основе [7].

Исходя из графика видно, что повышение квалификации является более востребованным видом обучения среди работников. В 2022 году наблюдался значительный рост числа работников, прошедших профессиональную переподготовку. Это можно объяснить техническим прогрессом, который привел к утрате актуальности некоторых профессий из-за пандемии COVID-19. Таким образом, многие работники были вынуждены проходить переподготовку, чтобы адаптироваться к изменяющимся рыночным условиям.

Именно по этой причине в 2021 году был разработан Атлас новых профессий и компетенций. В Атласе были выявлены новые, трансформирующиеся и исчезающих профессии. Определив перечень специалистов, которые будут нужны в будущем правительству Казахстана и его руководителям необходимо обеспечить им качественное образование на всех этапах обучения, что важно для продуктивного труда [8].

Для решения этой проблемы в Казахстане была принята «Концепция развития высшего образования и науки в Республике Казахстан на 2023-2029 годы», где особое внимание уделено «Обучению в течение всей жизни». Цель этой концепции заключается в том, чтобы: обеспечить доступность образования для всех возрастных категорий населения и повысить конкурентоспособность и базовые компетенции казахстанцев на рынке труда [9].

Обучение на протяжении всей жизни – это добровольное и целеустремленное стремление к знаниям на протяжении всей жизни не только по личным, но и по профессиональным причинам. Это не только способствует социальной интеграции, активной гражданственности и индивидуальному развитию, но также повышает конкурентоспособность и возможности трудоустройства. Важность непрерывного обучения растет по нескольким важным причинам. Это увеличение продолжительности жизни, увеличение доли «старости иждивенцев», стремление людей повысить качество жизни и стремление человека поддерживать себя в хорошем физическом и психическом состоянии. По этим причинам важность непрерывного обучения возрастает [10].

Развитие навыков постоянного обучения лежит в основе множества целей устойчивого развития (ЦУР). Наиболее очевидной из них является ЦУР 4: Обеспечение всеохватного и справедливого качественного образования и поощрение возможности обучения на протяжении всей жизни для всех. Однако это также имеет отношение к ЦУР 8 (достойная и устойчивая занятость) и 9 (индустриализация и инновации), а также является необходимой основой для достижения других целей, будь то здоровье, города или вода [11].

Для более глубокого понимания целей ЦУР ЮНЕСКО подготовило «4-ый всемирный доклад об обучении и образовании», где подробно рассматривается новое видение обучения и образования взрослых. В докладе также даются рекомендации об обучении и образовании взрослых (РООВ) [12].

В данном докладе выделены 3 категории РООВ:

1 категория: грамотность и базовые навыки по уровням являются частью формального образования осуществляется в рамках цикла «школа-колледж-вуз».

2 категория: непрерывное образование и профессиональное развитие является частью неформального образования и включает организованные виды обучения, которые не являются частью программ формального образования. В частности, программы повышения квалификации, профессиональной переподготовки, профессионального обучения, курсы, лекции, семинары и тренинги, проводимые в том числе и онлайн. Признание результатов неформального образования осуществляется организациями образования как возможность формирования индивидуальной траектории обучения.

3 категория: Либеральное, общедоступное и общинное образование (навыки активной гражданской позиции) разделены на 4 области: Здравоохранение, Культура, Личностное развитие и Политика, т.е. люди с образованием живут дольше, обладают более широким кругозором, успешно достигают своих целей и принимают активное участие в общественной жизни.

Таким образом образование имеет многогранное влияние на различные области жизни человека и общества и является одним из самых важных факторов, влияющих на развитие человека и общества.

Поэтому непрерывное обучение и самообразование должны стать неотъемлемой частью жизни взрослых. Для этого важно создать стимулы для постоянного развития и обучения.

Например, в Казахстане была запущена программа профессионального обучения и последующего трудоустройства [Skills.enbek.kz](https://skills.enbek.kz), предоставляющая безработным гражданам бесплатное краткосрочное обучение по различным специальностям. Кроме того, на платформе

доступны бесплатные курсы по различным направлениям для всех граждан страны. Эти инициативы направлены на повышение конкурентоспособности населения на рынке труда [13].

Заключение. В ходе исследования была рассмотрена концепция обучения в течение всей жизни и ее связь с целевыми устойчивыми развитиями. Были представлены статистические данные о текущем состоянии обучения работников в Казахстане, а также описаны различные виды обучения.

На основании проведенного исследования можно сделать следующие выводы и рекомендации. Во-первых, Казахстан следует мировому опыту и делает все возможное для повышения образованности своих работников обеспечивая доступность и качество образовательных программ. Во-вторых, несмотря на экономические трудности следует активно развивать систему подготовки и переподготовки кадров, учитывая изменяющиеся требования рынка труда. В-третьих, важно продвигать профессиональное обучение и развитие навыков, чтобы работники были готовы к вызовам и возможностям современного рынка труда.

Таким образом, результаты исследования подтверждают важность обучения в течение всей жизни для достижения устойчивого развития и повышения конкурентоспособности Казахстана.

Литература

1. Друкер П.Ф. Энциклопедия менеджмента. – М.:Вильямс, 2004. - 349 с.
2. Nyström S. Teaching with simulators in vocational education and training – From a storing place to a new colleague // Teaching and Teacher Education. -2024. - №138. – P.104409.- doi: 10.1016/j.tate.2023.104409
3. Bairagya I. Impact of formal vocational training on the earnings of self-employed individuals in rural India //Journal of Business Venturing Insights.-2021.- Volume 16. – P.e00269.- doi:10.1016/j.jbvi.2021.e00269
4. Laal M. Lifelong learning; why do we need it? //Procedia - Social and Behavioral Sciences.-2012.- № 31–P.399-403.- doi:10.1016/j.sbspro.2011.12.073
5. Жусупова Г.М. Роль подготовки переподготовки и повышения квалификации кадров современных условиях функционирования социально-экономических институтов // Инновации и инвестиции. -2020.-№5-С.131-133.
6. Перечень образовательных программ курсов повышения квалификации, согласованных с МОН РК.–URL:<https://www.gov.kz/memleket/entities/edu/press/article/details/74809?Lang=ru>
7. Статистика труда и занятости. Движение рабочей силы и использования календарного фонда времени наёмными работниками в республике Казахстан. Пункт 10. - URL: <https://old.stat.gov.kz/official/industry/25/statistic/5>
8. Национальный доклад «Рынок труда Казахстана: развитие в условиях новой реальности», 2021 – URL: <https://iac.enbek.kz/ru/node/1179>
9. Об утверждении Концепции развития высшего образования и науки в Республике Казахстан на 2023–2029 годы—URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2100000471>
10. Ates H. The Importance of Lifelong Learning has been Increasing//Procedia – Social and Behavioral Sciences.-2012.-№46.–P.4092-4096.- - doi:10.1016/j.sbspro.2012.06.205
11. McGrath S. Skills for development and vocational education and training: Current and emergent trends//International Journal of Educational Development.-2023.-№102.-P.10285.- doi:10.1016/j.ijedudev.2023.102853
12. 4 всемирный доклад об обучении и образовании взрослых: не оставлять никого позади: участие, равенство и инклюзивность, 2020 – URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000373742>
- 13.Как бесплатно получить новую профессию в Казахстане, 2023 URL:<https://informburo.kz/stati/kak-besplatno-polucit-novuyu-professiyu-v-kazaxstane>

References

1. Druker P. F. Entsiklopediya menedzhmenta [Encyclopedia of Management]- M: Vil'yame, 2004. – S. 349 [in Russian]

2. Nyström S. Teaching with simulators in vocational education and training – From a storing place to a new colleague // Teaching and Teacher Education. -2024. - №138. – P.104409.- doi: 10.1016/j.tate.2023.104409
3. Bairagya I. Impact of formal vocational training on the earnings of self-employed individuals in rural India //Journal of Business Venturing Insights.-2021.- Volume 16. – P.e00269.- doi:10.1016/j.jbvi.2021.e00269
4. Laal M. Lifelong learning; why do we need it? //Procedia - Social and Behavioral Sciences.-2012.- № 31–P.399-403.- doi:10.1016/j.sbspro.2011.12.073
5. Zhusupova G.M. Rol' podgotovki perepodgotovki i povysheniya kvalifikatsii kadrov sovremennykh usloviyakh funktsionirovaniya sotsial'no-ekonomicheskikh institutov [The role of training, retraining and advanced training of personnel in the modern conditions of functioning of socio-economic institutions] // Innovatsiy i investitsiy -2020.-№5-S.131-133 [in Russian]
6. Perechen' obrazovatel'nykh programm kursov povysheniya kvalifikatsii, soglasovannykh s MON RK [List of educational programs of advanced training courses agreed with the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan].–URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/edu/press/article/details/74809?Lang=ru> [in Russian]
7. Statistika truda i zanyatosti. Dvizheniye rabochey sily i ispol'zovaniya kalendarnogo fonda vremeni nayomnymi rabotnikami v respublike Kazakhstan. Punkt 10 [Labor and Employment Statistics. Movement of Labor and Use of Calendar Time Fund by Hired Workers in the Republic of Kazakhstan. Item 10]. – URL: <https://old.stat.gov.kz/official/industry/25/statistic/5> [in Russian]
8. Natsional'nyy doklad «Rynok truda Kazakhstana: razvitiye v usloviyakh novoy real'nosti», [National report «Kazakhstan Labor Market: Development in the New Reality»]. –URL: <https://iac.enbek.kz/ru/node/1179> [in Russian]
9. Ob utverzhdenii Kontseptsii razvitiya vysshego obrazovaniya i nauki v Respublike Kazakhstan na 2023 – 2029 gody. [On approval of the Concept for the Development of Higher Education and Science in the Republic of Kazakhstan for 2023–2029]. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2100000471>[in Russian]
10. Ates H. The Importance of Lifelong Learning has been Increasing//Procedia – Social and Behavioral Sciences.-2012.-№46.–P.4092-4096.- - doi:10.1016/j.sbspro.2012.06.205
11. McGrath S. Skills for development and vocational education and training: Current and emergent trends//International Journal of Educational Development.-2023.-№102.-P.10285.- doi:10.1016/j.ijedudev.2023.102853
12. 4 vsemirnyy doklad ob obuchenii i obrazovanii vzroslykh: ne ostavlyat' nikogo pozadi: uchastiye, ravenstvo i inklyuzivnost' [4th global report on adult learning and education: leaving no one behind: participation, equality and inclusion, 2020]. –URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000373742> [in Russian]
13. Kak besplatno poluchit' novuyu professiyu v Kazakhstane, [How to get a new profession for free in Kazakhstan]. –URL: <https://informburo.kz/stati/kak-besplatno-polucit-novuyu-professiyu-v-kazaxstane> [in Russian]

Амантаева Р.К., Байкин А.К., Набиева М.Т., Тулаганов А.Б.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА КАДР ДАЙЫНДАУДЫҢ ДАМУ ТЕНДЕНЦИЯЛАРЫН ТАЛДАУ

Аңдатпа

Бұл мақалада Қазақстан Республикасындағы үздіксіз білім берудің тиімділігіне жан-жақты талдау жасалып, оның қызметкерлердің кәсіби дамуы мен мансаптық өсуіне әсер етуіне баса назар аударылады. Зерттеу жылдам технологиялық прогресс және қазіргі еңбек нарығының үнемі өзгеріп отыратын талаптары жағдайында білім беру мен оқытудың өсіп келе жатқан маңыздылығын ескереді. Авторлар жұмыс берушілері демеушілік ететін оқу бағдарламаларын аяқтаған қызметкерлер туралы статистикалық деректерге терең талдау жүргізді және табысты мансапқа ықпал ететін оқытудың негізгі түрлерін анықтады.

Сонымен қатар, зерттеу тұрақты даму мақсаттарымен байланыстыра отырып, өмір бойы білім алу тұжырымдамасын зерттейді. Динамикалық экономикалық жағдайларға бейімделуге қабілетті білікті жұмыс күшін дамытудағы өмір бойы білім алудың рөлі ерекше атап өтіледі. Зерттеудің негізгі міндеттері

қызметкерлерді оқыту бағдарламаларымен қамту деңгейін бағалау, олардың білім деңгейін талдау және оқытудың ең тиімді форматтарын анықтау болды.

Зерттеу нәтижелері бәсекеге қабілеттілігін арттыруға ұмтылатын ұйымдар үшін де, кәсіби дамуға ұмтылған тұлғалар үшін де үздіксіз білім алудың маңыздылығын көрсетеді. Бұл мақалада оқытудың мансаптық дамуға әсері туралы құнды түсініктер берілген, болашақта теориялық және практикалық зерттеулерге негіз болады.

Amantaeva R., Baykin A., Napiyeva M., Tulaganov A.

**ANALYSIS OF TRENDS IN THE DEVELOPMENT OF PERSONNEL TRAINING IN THE
REPUBLIC OF KAZAKHSTAN**

Annotation

This article presents a comprehensive analysis of the effectiveness of lifelong learning in the Republic of Kazakhstan, with an emphasis on its impact on the professional development and career growth of employees. The study takes into account the growing importance of education and training in the context of rapid technological progress and the ever-changing demands of the modern labor market. The authors conducted an in-depth analysis of statistical data on employees who completed training programs sponsored by their employers and identified the key types of training that contribute to a successful career.

In addition, the study delves into the concept of lifelong learning, linking it to the goals of sustainable development. The role of lifelong learning in the formation of a skilled workforce capable of adapting to dynamic economic conditions is emphasized. The key objectives of the study were to assess the extent to which employees are covered by training programs, analyze their educational background and identify the most effective training formats.

The results of the study highlight the critical importance of lifelong learning for both organizations seeking to improve their competitiveness and for individuals aiming for professional development. This article provides valuable insights into the impact of training on career development, creating a basis for future research, both theoretical and empirical.

S. Bektursyn, PhD student¹

Sh. Abdreyeva*, c.g.s., assoc. professor¹

I. Akbar, PhD, assoc. professor¹

M. Mamadiyarov, Associate Professor²

Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan¹

Peoples' Friendship University named after

Academician A. Kuatbekov, Shymkent, Kazakhstan²

* – main author (author for correspondence)

email: yimanaili_akebaier@yahoo.com

AN ANALYSIS OF FOREIGN AND KAZAKH STUDIES ON GENDER ISSUES IN TOURISM

In the past 40 years, with the rapid development of the feminist movement and academia worldwide, great changes have occurred in gender studies from the discipline system to the academic theory. To accomplish growth and sustainable development, gender equality and the empowerment of women are essential, as without them, half of humankind would be deprived of rights and opportunities. According to many gender tourism researchers, Hospitality and Tourism Management studies have gender issues that focus on "women as subordinates". This article aims to analyze the global research trends in gender issues in the tourism industry using Scopus database publications. The tasks set by the researchers are to identify the main problems of gender aspects in tourism development. The evolution of feminist paradigms supports this, the new potential research methods and the project's design, from a gender perspective. The results showed that the gender issue in foreign tourism is not new, although the research process was slow in the early 2000s. In addition, the results also reveal that the amount of research on gender issues related to tourism has multiplied in the last 5 years. And analysis of Kazakhstan publications on gender issues in tourism showed that gender issues in the tourism industry of Kazakhstan have not been studied in a scientific sense so far, however, few scientists have shown interest in the last 5 years (2017-2021). In our opinion, this breakthrough can relate to the IV World Women's Conference held in 2019. This conceptual research work will provide a theoretical framework that enhances the development of gender research in tourism.

Keywords: gender, issue, tourism, Scopus, database, bibliometric analysis, foreign, Kazakhstan.

Кілт сөздер: гендер, мәселе, туризм, Scopus, мәліметтер базасы, библиометриялық талдау, шетел, Қазақстан.

Ключевые слова: гендер, проблема, туризм, Scopus, база данных, библиометрический анализ, зарубежье, Казахстан.

JEL classification: F20, M31

Introduction. Currently, gender issues have become one of the relevant topics in tourism research. The basis of tourism development is a gendered society consisting of representatives of both sexes. Development of tourism and development of activities related to tourism includes gender relations. The variability and complexity of gender relations directly affect the sustainable development of tourism. The study of tourism issues from the perspective of gender has a very important theoretical and practical value, therefore it attracts more and more attention of scientists. The concept of gender appeared in the second wave of Western feminism (1963-1980). In order to emphasize the role of social culture in gender, feminists of that time proposed to distinguish between genders, concluding that people have two genders: one is biological gender and the other is social gender, that is, genders created by society and culture. The formulation of this theory not only interprets the meaning of the concepts of masculinity and femininity with the limited differences represented by physiological sexes but also transforms the relations between the sexes into their own social hierarchy and power relations. The integration of gender theory in the study of tourism began in the 70s of the 20th century. Feminist tourism scholars have tried to criticize society in order to protect women, a socially weak and marginalized group. The content of the study includes the impact of tourism on the social culture of the host country, crime and social problems caused by tourism and many other aspects [1]. In the mid-90s of the 20th century, with the deepening of feminist academic research and the convening of the IV World Conference on Women, gender research in tourism also reached its peak.

The paper aims to examine the attention of foreign and Kazakhstan scholars to gender issues in the tourism industry in the last 20 years by highlighting research articles on the topic of gender issues in tourism in the Scopus Database. To reveal the level of research on gender issues in tourism abroad and in Kazakhstan, we compared it with the dynamics of all research on tourism in the last 20 years. A total of 8402 tourism-related and 528 tourism gender issues foreign research from the Scopus Database from 1992 to 2021 were analyzed in some Bibliometric Statistical Analyses using Excel and Scopus Database tools. The Scopus Database was scanned mainly using the terms “gender issues” and “tourism.”. The field was selected for filtering while scanning the Time, Subject area, Article type, and Countries.

Literature review. All the different scientific fields have tended to achieve the Sustainable Development Goals (SDGs) since the United Nations declared them in 2015, and one of the most prominent of these was tourism. Goal No. 5 of the SDGs was "Gender Equality", which opened the door for the development of a variety of gender-related research projects in the tourist industry [2]. However, research and education related to gender equality in the tourism industry is still very important. The SDGs' fifth goal, which relates to the empowerment of women, is divided into several sub-goals that aim to promote gender equality. These sub-goals included involvement in community and civil society, employment, entrepreneurship, education and training, leadership, and decision-making, etc.

In the study of gender and tourists or the concept of gender in tourism, based on the theory of "Holland's personality type" by EA Frew and R. N. Shaw, Italian scientists proved that there is a significant relationship between the personality type, gender and travel behavior of tourists [3]. In terms of tourism motives, male tourists prefer physical training, adventure and recreation, while female tourists mainly show cultural, commercial, and romantic motives. Women's age is the main factor influencing travel motivation. British scientist N. Carr says that most women after the age of 50 are gradually freed from the burdens of family and children, and start to focus more on their own needs, thus increasing their desire to travel, while young women between the ages of 19 and 25 associate tourism with entertainment and cultural activities. If we observe elderly female tourists, it was found that they often have stronger motivations for medical tourism than other age groups [4].

In terms of tourism reception, tourists' focus on safety is an important research content. Many studies by scientists have shown that women pay more attention to safety when traveling than men. Scholars believe that these women's insecurities are mainly caused by the fear of sex and violence, as women are still the main victims of violence around the world. Chinese scientists believe that women's insecurity is mainly caused by physical weakness and psychological perception tendencies. This perception directly affects women's choice of travel mode, travel time and destination [5]. In terms of tourism decision-making, scholars show that women play an important role, especially in family tourism decision-making. Canadian University of Ottawa scientist A. Zalatan pointed out through a survey that female participation is the highest in the entire tourism decision-making process, especially in destination selection and information gathering [6]. However, Austrian scientist H. Richard's research showed that women rarely participate in activities related to money during family travel [7].

The increase in the number and frequency of women's trips, and the increase in tourist expenses have drawn the attention of economic scientists to the study of women's role in the tourism market. Chinese scholar Wang Yekai believes that travel companies should create travel itineraries that guarantee the safety of female tourists and provide hotel and transportation facilities [8]. According to another Chinese scholar, Ren Liangping, travel agencies should not limit themselves to offering standard travel products, but should offer travel products that give women the freedom to choose, that is, travel agencies should only be responsible for transportation and hotel, leaving food and shopping to their own choice [9].

Scholars believe that women's traditional gender roles have changed since they became involved in tourism. For example, the New Zealand scholar H. Tucker found that patriarchal traditions limited women to work only in the private sphere of the family, but after participating in tourism, they entered the public sphere and acquired new gender roles. After the women of the Bak Kiga area in southwestern Uganda became involved in ecotourism in their communities, their traditional gender roles also changed and they expanded their autonomy in income distribution by generating economic income. This change in social gender was even more important in the process of developing domestic ethnic tourism. Some scholars claim that the new social changes and roles that tourism has brought to women's lives are rooted in traditional culture and that most women follow traditional social roles. That is, the new role is not a violation of the traditional role, but a continuation and complement. Women's participation in tourism activities, in turn, contributed to the better visibility of the original role.

As for the gender characteristics of the division of labor in tourism, tourism is a very important industry in terms of employment of women, especially in developing countries. In 2011, the World Tourism Organization (UNWTO) published the "Global Report on Women's Tourism 2010", reporting that one in 12 people in the world is involved in tourism, and two-thirds of them are women. Some women are attracted to the low requirements and flexible work schedule to enter the tourism industry. However, the tourism industry is far from achieving gender equality and gender discrimination is prevalent in all time periods and in all countries. Occupational segregation caused by gender differences in the division of labor is one of the most complex and long-lasting phenomena in the labor market of the developing countries in the world. The share of women in low-wage jobs is high, and the share of women in management positions is too low. In terms of employment, most women work in lower-level key service positions, while men are responsible for higher-level management, organizational, and other positions. When it comes to pay, there is a huge gap between women's and men's earnings. The gender pay gap in the tourism industry is stark. In almost all jobs, men are paid more than women. In the United States, the average salary of female accommodation and catering managers is 58% of that of men, while male hotel managers and travel agents in the UK earn 17% more and have 30% more leisure time than women [10].

Women's participation in leadership is measured by indicators such as their employment in the labor market, education, the wage gap, and their participation in parliament. The Republic of Kazakhstan places a strong emphasis on gender equality as it develops because it is the cornerstone of the nation's economic and social progress. However, the growth of female entrepreneurship occurs while maintaining their insignificance in terms of turnover and number of employees. Although international ratings confirm that Kazakhstan is a leader in Central Asia in eliminating the causes of gender inequality, there are still significant gender differences in key areas. Women's entrepreneurship drives tourism in resource-scarce destinations, but little is known about why local women enter business and what determines their success during times of crisis in life events. The division of labor in Kazakh society remains traditional and strongly gendered. However, tourism has changed the division of labor between couples to some extent. Therefore, based on these conditions, there were prerequisites for the need for research in the field of gender issues in tourism development. The aim of this article is to analyze the global research trends in gender issues in tourism industry using Scopus database publications. The tasks set by the researchers are to identify the main problems of gender aspects in tourism development. This is supported by the evolution in feminist paradigms, the new potential research methods and the project's design, from a gender perspective. This conceptual framework aims to provide a theoretical framework that enhances the development of gender research in tourism.

The main part. *Analysis of foreign publications on gender issues in tourism.* For a general understanding of the current state of tourism in gender studies abroad, we notice that the volume of research using the keywords "tourism/travel/tourist" and "woman/gender/sex" from image publication database sources is increasing year by year. Basically, the first foreign studies on tourism and gender originate from the works of Monk J (1986) [11].

Our research includes sources of foreign literature in SCOPUS Database published in the last 20 years, from 2002 to 2021. In general, the number of researches on the field of tourism from a gender perspective in foreign countries shows an increasing trend. And we can see the more rapid growth from 2019 (Figure 1). This breakthrough may be connected with the 4th World Women's Conference held in 2019.

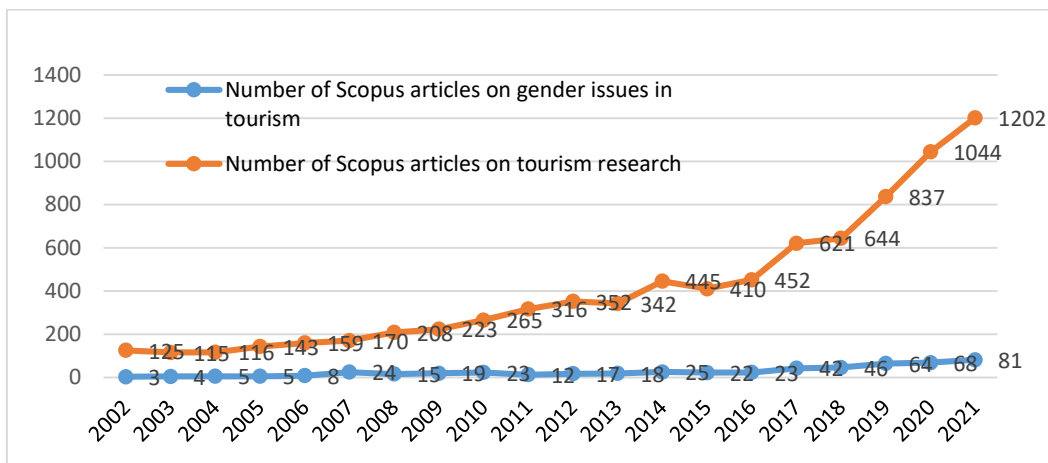

Figure 1. Dynamics of foreign SCOPUS research articles on gender issues in tourism between 2002 and 2021*

*Compiled by the authors based on the SCOPUS database

We compared the dynamics of publications on gender issues with publications on the topic of tourism research to analyze how much attention has been paid to gender equality and issues in tourism in the last 20 years. As Figure 1 shows, in the first 5 years (2002-2006), 1 article out of every 20-40 articles reported on the gender issues in tourism. 2007 was one of the years when articles on gender issues were written more, one out of every 7 articles in tourism were dedicated to gender issues (Figure 1). It can be also seen from the Figure 1 that between 2008 and 2021, articles written on gender issues fluctuated between 10 and 20 percent. The results of the above analysis show that the number of Scopus articles published on tourism and gender issues has been increasing gradually every year, but the rate of growth has increased rapidly in the last 5 years. And we conclude that in recent years, more attention has been paid to the development of tourism, and at the same time, issues of gender equality have become more relevant.

As Figure 2 shows, the United States has published the most Scopus articles (107) on gender issues in tourism over the past 20 years. Great Britain took 2nd place with 90 articles, while Australia and Spain took third place with 69 articles. Sweden and Canada are in the 4th and 5th place by the number of articles in Scopus, with 40 and 32 respectively. The rest 4 countries (South Africa-25, China-24, New Zealand-21 and Germany-20) published about 20-25 articles and remained behind the top ten (Figure 2). From the results of the analysis above, we can see that about gender issues in tourism, there are most articles from developed English-language countries in the Scopus database. In our opinion, one of the main reasons for this is that in those countries, on the one hand, science is highly developed; on the other hand, there is a high level of democracy and women's rights are well protected.

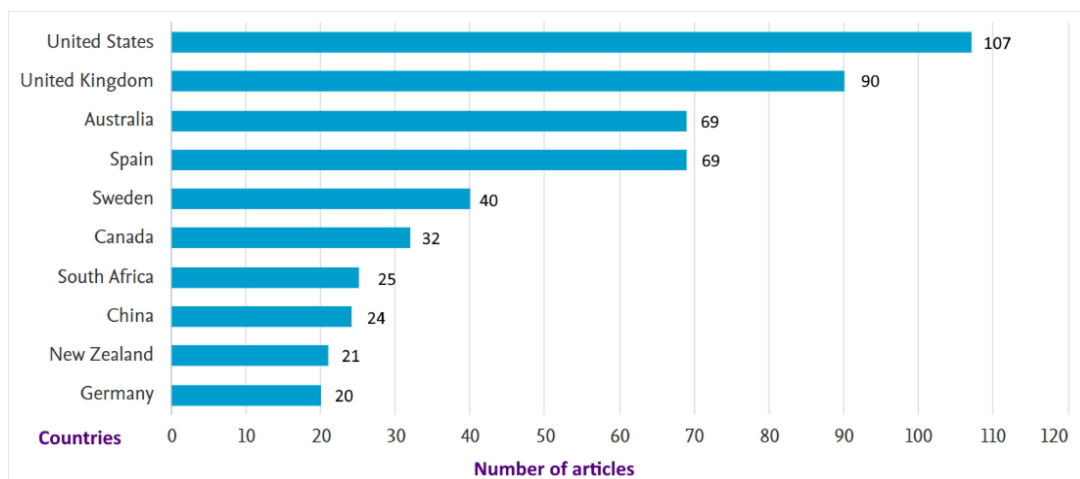

Figure 2. Top 10 countries with Scopus articles on gender issues in tourism between 2002 and 2021*

*Compiled by the authors based on the SCOPUS database

Gender issues in tourism are addressed in various research disciplines and many research groups around the world are actively working in these areas [12]. Figure 3 provides a pie chart of specific subject categories focused on the Scopus Core collection. Publications on gender tourism research are divided into 11 subject categories.

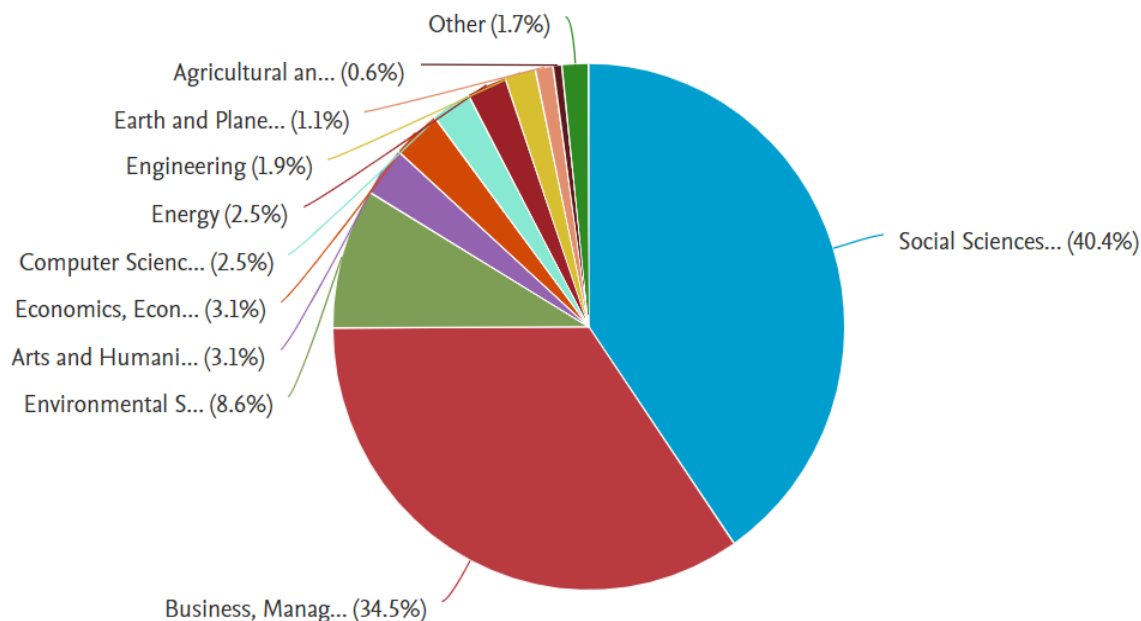

Figure 3. **The numbers of subject categories on gender studies in tourism***

**Compiled by the authors based on the SCOPUS database*

Analysis on subject area showed that gender studies in tourism are mainly published in the field of Social Science (40.4%) and Business Management (34.5%). The next 5 places were occupied by publications classified by the following subject areas: Environmental Science (8.6%), Arts and Humanities (3.1%), Economics and Finance (3.1%), Computer Science (2.5%) and Energy (2.5%). Indeed, Gender Research is a multidisciplinary area and 4 of the publications (1.1%) were categorized under Earth and Planetary Science subject area.

Sorting foreign literature on tourism and gender studies, we found out that the research directions of foreign scientists can be divided into three groups: tourists, local residents and tourism workers. Therefore, according to the groups of different research objects, this work divides the topics of tourism and social gender research into three categories:

- 1-gender and tourists
- 2-gender and hosts (hotels)
- 3-gender and division of labor [13].

As shown in Figure 4, research on “gender and tourists” make up the majority of foreign research work with 54%, and the research followed by studies focused on “gender and hotel (host) owners” (28%).

It includes the study of the travel motives of tourists from the perspective of gender, the characteristics of consumer behavior and the marketing strategies of tourists. “Gender and division of labor” and other direction of research are the same amount, accounting for 9% respectively (Figure 4). As for research on gender and the division of labor, it examines women's employment issues from the point of view of producers, paying special attention to the restrictions and discrimination women face in the employment process.

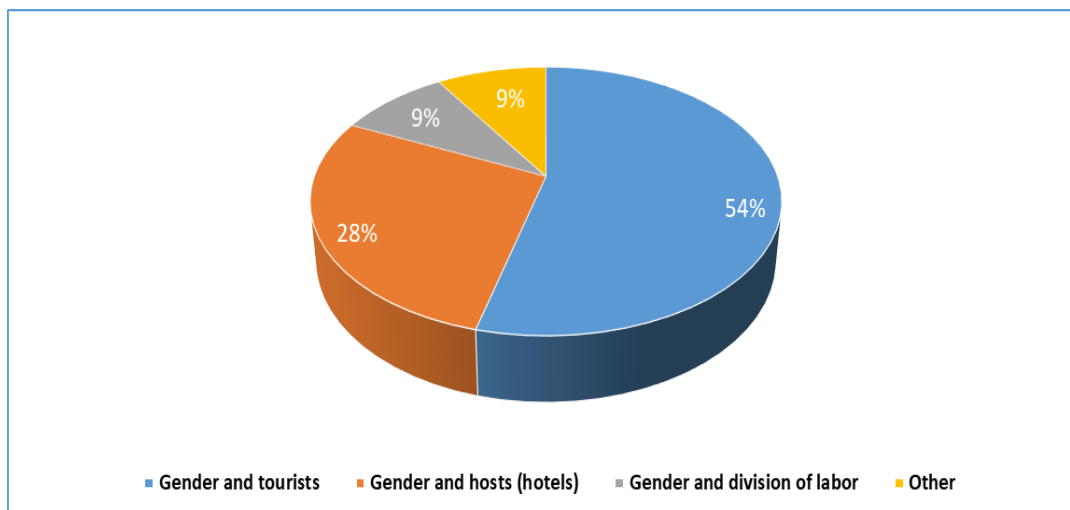

Figure 4. **Priority directions of foreign literature on the issue of gender in tourism***

**Compiled by the authors based on the SCOPUS database*

Emphasis is placed on the inequalities in the division of labor, such as the fact that the majority of men are in management jobs that do not require hard work and receive a large share of the total income, while women, on the contrary, perform heavy jobs and receive insignificant wages. From the results above we have made a conclusion that gender issues in tourism are closely related not only among tourists, but also between consumers and host owners who provide tourism services [14].

Analysis of Kazakhstan publications on gender issues in tourism. As for the research conducted in our country, using the keywords "tourism/gender/tourist/tourism and Kazakhstan/gender tourism", "Bulletin of KazNU", "L.N. Gumilev National University Herald", "Karagandy University Herald", "Economics: Strategy and Practice", "Problemy agrorynka", "KazEKHSU Herald", "Turan University Herald", "Krish National Academy of Sciences Herald" and so on. A total of 11 domestic studies were obtained as indicated in Table 1.

Table 1

Domestic scientific research on the concept of gender issues in tourism*

Year	2013	2014	2017	2018	2019	2021
Number of publications	1	1	1	2	1	5

** Compiled by the authors based on the SCOPUS database.*

As we can see from Table 1, gender issues have attracted more attention from domestic scientists since 2021. While one or two articles were published in the remaining years shown in TABLE 3, and it can be said that in most of the last 20 years, articles on gender issues in tourism were not written in Kazakhstan. From this result, we can see that the issue of gender in the tourism industry in our country is still not being investigated well.

Next, in order to evaluate the study of gender issues in tourism more scientifically in Kazakhstan, we decided to observe the number of publications on the Scouse Database and compare it with published articles on general tourism research. Figure 5 shows the dynamics of research papers on tourism and publications on gender issues in tourism in the Scopus database over the last twenty years. As you can see from Figure 5, in the period from 2002 to 2011, there were almost no scientific publications in the field of tourism in Kazakhstan, leaving aside the topic of gender issues in tourism.

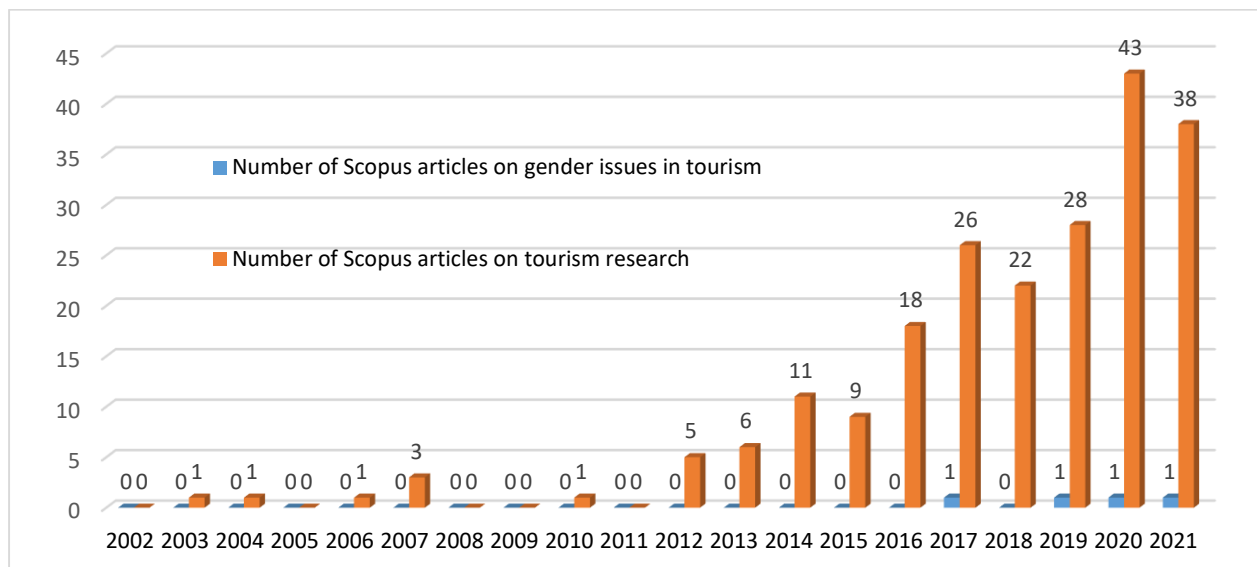

Figure 5. Dynamics of Kazakhstani SCOPUS research articles on gender issues in tourism between 2002 and 2021*

*Compiled by the authors based on the SCOPUS database

And if we look at the period 2012-2021, we can say that the number of Scopus articles about tourism in Kazakhstan has increased rapidly in general although the growth process has fluctuation. Compared to 2012, the number of articles in 2021 has increased about 8 times (reached from 5 to 38). From the results of the above analysis, we can conclude that the development of science has been well supported in our country in recent years, and our domestic sciences pay more attention to scientific research year by year.

And if we measure the research level of "gender issues in tourism" by domestic scientists, which is the core of our research topic, though counting the number of Scopus articles, it can be seen from Figure 5 domestic researchers turned to this topic only in the last 5 years (2017-2021). However, its number are not satisfactory, only 1 article has been published annually in 4 of the last 5 years.

Now, if we analyze the contribution of articles on gender issues in tourism to research on general tourism, compared to 2017, the number of research on tourism has almost doubled by 2021, but the number of publications dealing with gender issues has not changed (Figure 5). The results of this survey show us that "gender issues in the field of tourism" is one of the new relevant topics that still need to be studied. In Kazakhstan, as in many developing countries, women have a great responsibility in the household, however, the low barriers to entry, flexible working hours and part-time work in the tourism industry provide employment opportunities for women.

This study has provided an overview of gender related issues in tourism research trends based on 528 publications retrieved from the Scopus database. Publication growth has been rapid since 2018, and it is anticipated to continue to rise. In our opinion, this breakthrough can relate to the IV World Women's Conference held in 2019 [15]. We have discovered countries (e.g. UK, USA, Australia and Spain) that have a comparatively a greater number of publications and rapid growth. According to the proportion of the subject categories on gender studies in tourism, the researchers of more developed English-speaking countries such as United States, United Kingdom and Australia are in the lead, and we concluded that this reflects the fact that women's rights are well protected in those countries, and the importance is attached to increasing the competence of women.

Conclusion. The outcome of this research constitutes a unique contribution to the area of gender issues in tourism. The study provides an in-depth bibliometric analysis of publications and identification of important research trends. It also identifies possible avenues for future research in the knowledge domain of gender-concerning tourism. And as the results of the comparison of the trends of gender research in tourism showed that the main topics of the research are dedicated to "gender and tourists". The result of the comparison of which countries are popular among the research shows that gender issues in tourism are a topic that has been more discussed by scholars of leading English-speaking countries.

The statistical analyzes in the above sections show that the topic of gender issues in tourism for Kazakhstan is still full of many research and discoveries. For this, it is necessary to gradually eliminate some negative stereotypes that have been formed in society for a long time and to exchange world best practices. Among them, it is important to conduct the latest research on the role and benefits of women in society and to display and publish them on the official websites of relevant agencies and institutes. Only in such a case will it be possible to identify the achievements and shortcomings of gender tourism, as well as monitor their growth or decline, analyze their causes and results, and strictly control them. Today, it is difficult to study this tendency because special attention is not paid to the status of women in the field of tourism in Kazakhstan. However, it is particularly noticeable that the share of women in domestic social institutions and bodies with political status is increasing. Considering that in recent years 65-70% of the employees in Kazakhstan tour operations and tourism are women, we warn that there is a need for official support for research in this field in the future.

The results of the search may not cover all studies related to gender studies in tourism available on Scopus by restricting the search of ("gender and tourism") in titles and abstracts. This is because some researchers did not refer their systems as gender tourism, but instead using different terms (e.g. women empowerment, gender disparity).

Future research comparing the results from several databases, including Scopus and Web of Sciences, is advised. In the search results from Web of Science, for instance, a feature known as "hot paper" automatically displays the most popular publications in the subject; this function is still lacking in Scopus. This hot document feature lists important works that receive a lot of attention very quickly after publication, as seen by their rapid and considerable increase in citations. A more thorough investigation will benefit from bibliometric analysis using multiple data sources.

REFERENCES

1. Alarcón D. M., & Cole S. No sustainability for tourism without gender equality. *Journal of Sustainable Tourism*. – 2019.
2. Figueroa-Domecq C., Pritchard A., Segovia-Pérez M., Morgan N., & Villacé-Molinero T. Tourism gender research: A critical accounting. *Annals of Tourism Research*. – 2015.- 52, P.87-103.
3. Liu Y., Gao Q., & Rau P.-L. P. Chinese passengers' security perceptions of ride-hailing services: An integrated approach combining general and situational perspectives. *Travel Behaviour and Society*. – 2022. 26, 250-269.
4. Mooney S.K. Gender research in hospitality and tourism management: time to change the guard. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*. – 2020. 32(5), 1861-1879.
5. Purcell K. Gender, work, and tourism. Sinclair M, editor. In: London: Routledge. – 1997.
6. Rietveld A.M., van der Burg M., & Groot J. C. Bridging youth and gender studies to analyse rural young women and men's livelihood pathways in Central Uganda. *Journal of Rural Studies*. – 2020. 75, 152-163.
7. Rinaldi A., & Salerno I. The tourism gender gap and its potential impact on the development of the emerging countries. *Quality & Quantity*. – 2020.- 54(5-6), P.1465-1477.
8. Segovia-Pérez M., Figueroa-Domecq C., Fuentes-Moraleda L., & Muñoz-Mazón A. Incorporating a gender approach in the hospitality industry: Female executives' perceptions. *International Journal of Hospitality Management*. – 2019. - 76, P.184-193.
9. Tribe J. The truth about tourism. *Annals of Tourism Research*. – 2006. - 33(2), P.360-381.
10. Wright D.B., Eaton A.A., & Skagerberg E. Occupational segregation and psychological gender differences: How empathizing and systemizing help explain the distribution of men and women into (some) occupations. *Journal of Research in Personality*. – 2015.- 54, P.30-39.
11. Monk J.D. The contributions of Alfred Tarski to algebraic logic. *The Journal of Symbolic Logic*. – 1986. -51(4), P.899-906.
12. Figueroa-Domecq C., & Segovia-Perez M. Application of a gender perspective in tourism research: A theoretical and practical approach. *Journal of Tourism Analysis: Revista de Análisis Turístico*. – 2020.- 27(2), P.251-270.
13. Figueroa-Domecq C., De Jong A., & Williams A. M. Gender, tourism & entrepreneurship: A critical review. *Annals of tourism research*. – 2020. -84, 102980 p.

14. Waddell N., Overall N. C., Chang V.T., & Hammond M.D. Gendered division of labor during a nationwide COVID-19 lockdown: Implications for relationship problems and satisfaction. *Journal of Social and Personal Relationships*. – 2021.- 38(6),P. 1759-1781.
15. Dahlum S., Knutsen C.H., & Mechkova V. Women's political empowerment and economic growth. *World Development*. – 2022. -156, 105822 p.

REFERENCES

1. Alarcón D. M., & Cole S. No sustainability for tourism without gender equality. *Journal of Sustainable Tourism*. – 2019.
2. Figueroa-Domecq C., Pritchard A., Segovia-Pérez M., Morgan N., & Villacé-Molinero T. Tourism gender research: A critical accounting. *Annals of Tourism Research*. – 2015.- 52, P.87-103.
3. Liu Y., Gao Q., & Rau P.-L. P. Chinese passengers' security perceptions of ride-hailing services: An integrated approach combining general and situational perspectives. *Travel Behaviour and Society*. – 2022. 26, 250-269.
4. Mooney S.K. Gender research in hospitality and tourism management: time to change the guard. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*. – 2020. 32(5), 1861-1879.
5. Purcell K. Gender, work, and tourism. Sinclair M, editor. In: London: Routledge. – 1997.
6. Rietveld A.M., van der Burg M., & Groot J. C. Bridging youth and gender studies to analyse rural young women and men's livelihood pathways in Central Uganda. *Journal of Rural Studies*. – 2020. 75, 152-163.
7. Rinaldi A., & Salerno I. The tourism gender gap and its potential impact on the development of the emerging countries. *Quality & Quantity*. – 2020.- 54(5-6), P.1465-1477.
8. Segovia-Pérez M., Figueroa-Domecq C., Fuentes-Moraleda L., & Muñoz-Mazón A. Incorporating a gender approach in the hospitality industry: Female executives' perceptions. *International Journal of Hospitality Management*. – 2019. - 76, P.184-193.
9. Tribe J. The truth about tourism. *Annals of Tourism Research*. – 2006. - 33(2), P.360-381.
10. Wright D.B., Eaton A.A., & Skagerberg E. Occupational segregation and psychological gender differences: How empathizing and systemizing help explain the distribution of men and women into (some) occupations. *Journal of Research in Personality*. – 2015.- 54, P.30-39.
11. Monk J.D. The contributions of Alfred Tarski to algebraic logic. *The Journal of Symbolic Logic*. – 1986. -51(4), P.899-906.
12. Figueroa-Domecq C., & Segovia-Perez M. Application of a gender perspective in tourism research: A theoretical and practical approach. *Journal of Tourism Analysis: Revista de Análisis Turístico*. – 2020.- 27(2), P.251-270.
13. Figueroa-Domecq C., De Jong A., & Williams A. M. Gender, tourism & entrepreneurship: A critical review. *Annals of tourism research*. – 2020. -84, 102980 p.
14. Waddell N., Overall N. C., Chang V.T., & Hammond M.D. Gendered division of labor during a nationwide COVID-19 lockdown: Implications for relationship problems and satisfaction. *Journal of Social and Personal Relationships*. – 2021.- 38(6),P. 1759-1781.
15. Dahlum S., Knutsen C.H., & Mechkova V. Women's political empowerment and economic growth. *World Development*. – 2022. -156, 105822 p.

Бектұрсын С., Абдреева Ш.Т, Ақбар И., Мамадияров М. Д.

ГЕНДЕРЛІК ТУРИЗМ БОЙЫНША ШЕТЕЛДІК ЖӘНЕ ҚАЗАҚСТАНДЫҚ ЗЕРТТЕУЛЕРГЕ ТАЛДАУ

Аңдатпа

Соңғы 40 жылда бүкіл әлемде феминистік қозғалыс пен академияның қарқынды дамуымен гендерлік зерттеулерде пәндер жүйесінен академиялық теорияға дейін үлкен өзгерістер болды. Өсу мен тұрақты дамуға қол жеткізу үшін гендерлік теңдік пен әйелдердің мүмкіндіктерін кеңейту маңызды, өйткені оларсыз адамзаттың жартысы құқықтар мен мүмкіндіктерден айырылар еді. Көптеген гендерлік туризм зерттеушілерінің пікірінше, Қонақжайлық және туризм менеджменті зерттеулерінде «әйелдерге

бағыныштылар ретінде» назар аударатын гендерлік мәселелер бар. Бұл мақала Scopus дерекқорының жарияланымдарын пайдалана отырып, туризм индустриясындағы гендерлік мәселелердің жаһандық зерттеу үрдістерін талдауға бағытталған. Зерттеушілер қойған міндеттер туризмді дамытудағы гендерлік аспектілердің негізгі мәселелерін анықтау болып табылады. Феминистік парадигмалардың эволюциясы бұл жаңа әлеуетті зерттеу әдістері мен жобаның дизайнын гендерлік тұрғыдан қолдайды. Нәтижелер 2000 жылдардың басында зерттеу процесі баяу болғанымен, шетелдік туризмдегі гендерлік мәселе жаңалық емес екенін көрсетті. Сонымен қатар, нәтижелер соңғы 5 жылда туризмге қатысты гендерлік мәселелер бойынша зерттеулердің саны еселеп өскенін көрсетеді. Ал туризмдегі гендерлік мәселелер бойынша қазақстандық басылымдарды талдау Қазақстанның туристік индустриясындағы гендерлік мәселелер осы уақытқа дейін ғылыми тұрғыда зерттелмегенін көрсетті, дегенмен соңғы 5 жылда (2017-2021 жж.) аз сандағы ғалымдар қызығушылық танытқан. Біздің ойымызша, бұл серпіліс 2019 жылы өткен IV Дүниежүзілік әйелдер конференциясымен байланысты болуы мүмкін. Бұл тұжырымдамалық зерттеу жұмысы туризмдегі гендерлік зерттеулерді дамытуды күшейтетін теориялық негіз береді.

Бектурсын С., Абдреева Ш.Т., Акбар И., Мамадияров М. Д.

АНАЛИЗ ЗАРУБЕЖНЫХ И КАЗАХСТАНСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ ПО ГЕНДЕРНОМУ ТУРИЗМУ

Аннотация

За последние 40 лет, с быстрым развитием феминистского движения и академических кругов во всем мире, произошли большие изменения в гендерных исследованиях от системы дисциплин до академической теории. Для достижения роста и устойчивого развития гендерное равенство и расширение прав и возможностей женщин имеют решающее значение, так как без них половина человечества была бы лишена прав и возможностей. По мнению многих исследователей гендерного туризма, исследования в сфере гостеприимства и управления туризмом имеют гендерные проблемы, которые фокусируются на «женщинах как подчиненных». Целью данной статьи является анализ мировых тенденций исследований гендерных вопросов в туристической отрасли с использованием публикаций базы данных Scopus. Задачи, поставленные исследователями, заключаются в выявлении основных проблем гендерных аспектов в развитии туризма. Эволюция феминистских парадигм, новые потенциальные методы исследования и дизайн проекта с гендерной точки зрения подтверждают это. Результаты показали, что гендерная проблематика в зарубежном туризме не нова, хотя процесс исследования был медленным в начале 2000-х годов. Кроме того, результаты также показывают, что количество исследований по гендерным вопросам, связанным с туризмом, за последние 5 лет увеличилось в разы. А анализ казахстанских публикаций по гендерным вопросам в туризме показал, что гендерные вопросы в туристической отрасли Казахстана до сих пор не изучались в научном смысле, однако за последние 5 лет (2017-2021 гг.) мало кто из ученых проявил интерес. По нашему мнению, этот прорыв можно связать с IV Всемирной женской конференцией, состоявшейся в 2019 году. Эта концептуальная исследовательская работа предоставит теоретическую основу, которая усилит развитие гендерных исследований в туризме.

И.В. Бордияну, PhD, профессор
Н.В. Краузе*, к.э.н., ассоц. профессор
Ж.Е. Байкенов, PhD, ассоц. профессор
А.А. Мухамадиева, к.э.н., ассоц. профессор
Казахстанско-Американский свободный университет
г. Усть-Каменогорск, Казахстан
* - основной автор (автор для корреспонденции)
e-mail: bordiyanuilona@mail.ru

ДИНАМИКА ГЕНДЕРНОЙ ДИФФЕРЕНЦИАЦИИ ЗАРАБОТНОЙ ПЛАТЫ В КАЗАХСТАНЕ

В статье рассматривается актуальная проблема обеспечения гендерного равенства, являющегося одним из факторов экономического роста и достижения целей устойчивого развития страны, одной из главных задач которой является преодоление гендерного разрыва в заработной плате, как основного источника дохода, обеспечивающего равноправное благосостояние женщин и мужчин. Объектом исследования является национальный рынок труда Республики Казахстан. На основе проведенного авторами анализа официальной статистической информации сделан вывод о сохранении гендерной дифференциации в Казахстане в настоящее время. В целом, результаты обзора и анализа динамики дифференциации заработной платы в разрезе гендера свидетельствуют о положительных изменениях в области гендерных преобразований в Казахстане. Глобальные вызовы на современном этапе, связанные с промышленной революцией, цифровизацией, несут с собой риски усиления гендерного неравенства, в связи с чем проблема требует к себе повышенного внимания. Основные причины изменений в уровне оплаты труда и ее разрыва по гендеру рассмотрены на фоне гендерных стереотипов и гендерной сегрегации под воздействием трансформационных сдвигов в экономике. Представлен анализ динамики дифференциации показателей заработной платы женщин и мужчин по видам экономической деятельности (отраслям) на фоне ранжирования отраслей с характеристиками уровня занятости женщин и уровнем оплаты в отраслях к средней по экономике. Выявлены особенности изменений различий в заработной плате с оценкой их в динамике. Проведенный анализ позволил рассмотреть причины и факторы гендерного разрыва в оплате труда в контексте современных международных исследований, определить направления дальнейших исследований в Казахстане по данной тематике.

Ключевые слова: рынок труда, гендер, занятость, заработная плата, отрасль, гендерный разрыв, гендерная дифференциация, гендерные стереотипы, гендерная сегрегация, промышленная революция.

Кілт сөздер: еңбек нарығы, гендер, жұмыспен қамту, жалақы, сала, гендерлік алишәқтық, гендерлік саралау, гендерлік стереотиптер, гендерлік сегрегация, өнеркәсіптік революция.

Keywords: labor market, gender, employment, wages, industry, gender gap, gender differentiation, gender stereotypes, gender segregation, industrial revolution.

JEL classification: J31

Введение. Казахстан как участник международных конвенций в сфере обеспечения прав женщин стремится к достижению гендерного равенства в соответствии с международными стандартами. Несмотря на значительные усилия, направленные на достижение гендерной равноправности, соответствующие вызовы и барьеры остаются актуальными как за рубежом, так и в казахстанском обществе. Один из вызовов заключается в существовании устойчивого разрыва в оплате труда в пользу мужчин. В среднем во всем мире за одинаковую работу женщинам платят на 17% меньше, чем мужчинам. В Казахстане этот разрыв составил 25,2% в 2022 году.

Показатель гендерного разрыва в заработной плате является не только проблемой общечеловеческой несправедливости и прав, но и важным показателем социально-экономического развития страны, достижения целей устойчивого развития, поскольку негативные последствия этой разницы проявляются через недополучение доходов в экономике, снижение качества населения, усугубление проблемы бедности. Глобальные вызовы на современном этапе, связанные с промышленной революцией, несут с собой риски усиления гендерного неравенства, в связи с чем проблема требует к себе повышенного внимания. Несмотря на определенный потенциал в области

научных разработок гендерных проблем, вопросы преодоления гендерного разрыва в оплате труда в Казахстане недостаточно проработаны.

Вышеизложенное определяет актуальность и необходимость исследования по выбранной теме. Целью данной статьи является комплексный анализ и оценка факторов и причин дифференциации заработной платы, выявление основных изменений и особенностей гендерных разрывов трудовых доходов в динамике и в контексте современных международных исследований. Объектом исследования является национальный рынок труда Республики Казахстан. Задачами исследования были определены: исследовать и оценить динамику разрыва заработной платы по гендеру в целом по наемным работникам; изучить гендерные стереотипы и специализацию гендерных ролей в семье; исследовать динамику процессов гендерной сегрегации с комплексной оценкой ее степени в отраслевом разрезе; определить направления дальнейших исследований по выбранной тематике.

Теоретико-методологическую основу исследования составили труды отечественных и зарубежных ученых по проблемам гендерного неравенства, развития эгалитарного подхода к взаимоотношению между полами. Исследование проведено на основе системного научного подхода с использованием методов исследования: анализ и синтез, дедукция и индукция, абстрактно-логический, монографический, экономико-статистический и сравнительный. Эмпирической информационной базой исследования явились данные Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан (далее – Казстат).

Обзор литературы. Основы количественного анализа заработной платы в разрезе гендера на макроуровне заложены в конце 1950-х годов в работах Д. Минцера, С. Полачек, Г. Беккера [1]. Самыми известными на настоящий момент времени работами по теме гендерного разрыва в оплате труда являются исследования ученой из США Клаудио Голдин, обладательницы Нобелевской премии по экономике в октябре 2023 года [2]. Главный ее вывод заключается в том, что источник гендерного разрыва меняется по мере смены эпох, а трансформация участия женщин в экономике во многом связана с изменением социальной роли женщины в обществе.

Теоретические концепции «гендерной сегрегации» и ее влияния на разницу в оплате труда нашли отражение в работах российских ученых [3,4, 5]. Использование эконометрического подхода с построением модифицированного уравнения минцеровского типа при статистической оценке гендерной сегрегации в России представлен в работе Елисеевой И.И., Декиной М.П. [6]. В международном обзоре рассмотрен российский и британский опыт мониторинга и сравнительного анализа гендерного разрыва между медианными и средними заработными платами женщин и мужчин, использования квартилей, который позволяет точнее оценить разрывы [7].

В работах казахстанских исследователей и аналитиков в последние годы рассматриваются: гендерные стереотипы и неравенство в Казахстане в контексте работ К. Голдин [8]; международный опыт мероприятий по снижению гендерного неравенства в оплате труда, возможные последствия влияния четвертой промышленной революции и цифровизации на особенности использования женского труда [9].

В работе Сатпаевой З.Т., Ныгыметова Г.С. показано, что высшее образование не является гарантией занятости и высокого уровня заработной платы [10]. В работе Киреевой А.А., Сатыбалдина А.А. исследуются гендерные стереотипы и гендерные разрывы на рынке труда Казахстана, интересным представляется опыт использования метода оценки степени гендерной сегрегации на основе расчета индекса диссимилиации Дункана [11].

Несмотря на значительное количество проведенных исследований и публикаций по рассматриваемой проблеме, вопросы преодоления гендерного разрыва в оплате труда в Казахстане недостаточно проработаны, что затрудняет реализацию в стране гендерной политики.

Основная часть. В Казахстане законодательно отсутствует дискриминация женщин в оплате труда. Однако на деле присутствуют явные и неявные гендерные различия в заработной плате, что актуализирует проведение исследований по изучению факторов и причин гендерных различий в динамике, выявлению их особенностей и изменений. Причины разницы в оплате труда заключаются в сложном переплетении социальных и экономических факторов. К показателям гендерной дифференциации заработной платы относят гендерный разрыв среднемесячной номинальной заработной платы; показатели профессиональной гендерной сегрегации.

Самым обобщенным показателем гендерной дифференциации оплаты труда наемных работников является соотношение средней заработной платы мужчин и женщин в целом по экономике и в различных видах экономической деятельности. При этом на национальном уровне

официальной статистикой Казахстана используется метод расчета, рекомендованный Международной организацией труда (МОТ), по которому гендерный разрыв в заработной плате рассчитывается в процентах путем вычитания среднемесячной заработной платы женщин из среднемесячной заработной платы мужчин, деления полученной разницы на среднемесячную заработную плату мужчин и умножением результата на 100%.

Для оценки и анализа гендерного разрыва используем данные Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан (далее – Казстат) в динамике за 2000-2022 годы. Аналитический график представлен на рисунке 1.

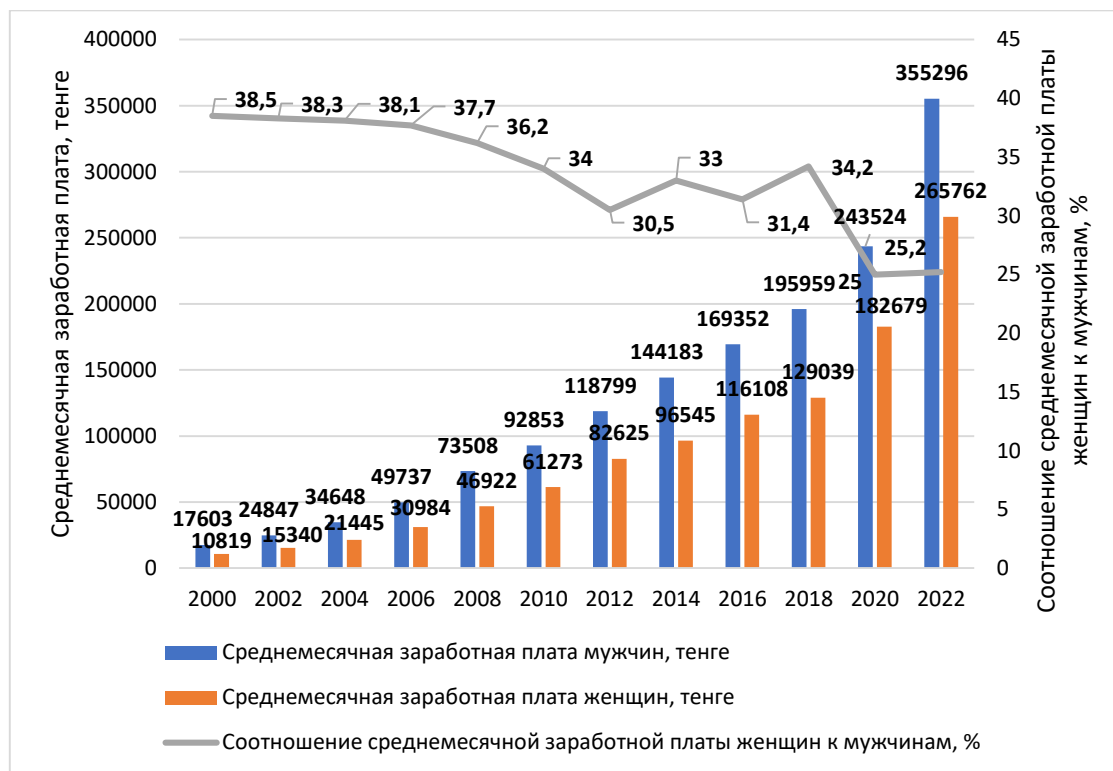

Рисунок 1. Динамика среднемесячной номинальной заработной платы Казахстана в разрезе гендера, 2000-2022 гг.*

*Составлено авторами по данным [12]

Для мужчин: в начале анализируемого периода (2000 год) среднемесячная заработная плата составляла 17 603 тенге, затем она постепенно увеличивалась и в 2022 году составила 355 296 тенге. В целом за 22 года среднемесячная заработная плата мужчин увеличилась в 20,2 раза. Для женщин: в 2000 году среднемесячная заработная плата составляла 10 819 тенге, затем постепенно увеличивалась и к 2022 году составила 265 762 тенге. В целом за 22 года среднемесячная заработная плата женщин увеличилась в 24,6 раза.

Среднемесячная заработная плата среди обеих групп стабильно увеличивалась с 2000 по 2022 год. Среднемесячная заработная плата мужчин была значительно выше, чем среднемесячная заработная плата женщин, но у мужчин, и у женщин наблюдаются подобные тренды увеличения. При этом среднегодовой темп прироста заработной платы по формуле среднегеометрической величины составляет за последние 10 лет для мужчин $1,13 \left(\sqrt[10]{333,5/100} \right)$, для женщин $1,14 \left(\sqrt[10]{366,9/100} \right)$.

В начале анализируемого периода (2000 год) заработная плата мужчин была на 38,5% выше, чем заработная плата женщин. Самый высокий уровень разрыва был в 2001 году и составил 41,3%. Затем уровень разрыва колеблется от 30,5 в 2012 году до 34,2% в 2018 году. С 2018 по 2021 год

уровень разрыва начал уменьшаться и достиг минимального уровня за период 21,7% в 2021 году. Уровень разрыва в 2022 году увеличился и составил 25,2%.

Несмотря на то, что за последние 22 года гендерный разрыв сократился на 13,3 процентных пунктов, сокращение не было последовательным и устойчивым. Так, в период 2000-2006 годы разница составляла около 40%, в период 2007-2019 разрыв варьировался около 30% то сокращаясь, то снова увеличиваясь, в итоге не изменившись, в последние три года разрыв уменьшился до 25,2% в 2022 году.

Глобальные исследования свидетельствуют, что пандемия сильнее ударила по мужчинам, сократив их доходы и, как следствие, сократив разрыв. В Казахстане в 2020 году заработная плата мужчин увеличилась на 9,4% по сравнению с 2019 г., в то время как заработная плата женщин выросла на 21,2%. Отсюда следует вывод, что сокращение гендерного разрыва в постпандемийный период во многом обусловлено отставанием темпов роста оплаты труда мужчин по сравнению с женщинами, массовым переходом на удаленный режим работы. В дальнейшем, по мере восстановления экономической деятельности и ее развития в условиях цифровизации возможен риск возврата разрыва к прежним более высоким значениям.

Таким образом, можно сделать вывод, что в разрезе гендера рост заработной платы у женщин выше, чем у мужчин. Однако среднемесячная номинальная заработная плата у мужчин выше, чем у женщин. В стране имеется существенный гендерный разрыв в оплате труда.

Основными причинами гендерных различий заработной платы по современным представлениям ученых и экспертов являются:

- трансформация участия женщин в экономике и их социальной роли и, соответственно, изменение источника гендерного разрыва в условиях переходного периода общественного развития (промышленных переворотов, технологических укладов) (Концепция Клаудиу Голдин);
- специализация гендерных ролей в семье, наличие «штрафа за материнство» и «премии за отцовство» (Концепция Клаудиу Голдин);
- гендерная (профессиональная) сегрегация мужчин и женщин.

Исследования «эволюции гендерных различий» и анализа причин гендерных различий в оплате труда К. Голдин привели ее к следующим основным выводам [2]. Во-первых, рост экономики сам по себе не увеличивает участие женщин в рабочей силе, динамика предложения женского труда в ответ на промышленный переворот графически имеет U-образную форму, то есть сначала отмечается сокращение участия женщин в рынке труда и только позже приводит к его росту. Сама трансформация участия женщин в экономике проходит поэтапно и связана с изменением социальной роли женщины. Во-вторых, гендерный разрыв в оплате труда постепенно снижается, в отдельные промежутки времени почти не меняясь. Важной причиной медленного сокращения гендерного разрыва обозначено заниженное ожидание женщин относительно будущей работы.

В настоящее время основные проблемы реализации гендерного равноправия порождены незавершенностью процесса перехода от патриархатных к эгалитарным отношениям. Самореализация женщины связывается, как правило, с материнством и домашним хозяйством, а мужчины – с материальным содержанием семьи, производственной и общественной деятельностью. Существующие в обществе стереотипы влияют на восприятие ценности труда женщин и мужчин и поддерживают неравенство в оплате труда между полами, являются одной из комплексных его причин.

Исследования К. Голдин эмпирически подтвердили вывод о том, что брак тормозит прогресс женщин на работе и является препятствием для карьерного роста, что приводит к снижению оплаты труда. Специализация гендерных ролей в семье сохраняется и женщины больше времени уделяют семье и воспитанию детей, в то время как мужчины считаются основными добытчиками, которые могут работать без ограничений, берясь за «жадную работу» (работа сверхурочно, выезд в командировки, быстро реагировать на внештатные ситуации). В итоге женщины работают меньше часов и, как следствие, меньше зарабатывают. При этом разница складывается не только от сокращения числа часов работы женщины, но и от снижения ее почасовой ставки [8]. Участие в трудовом процессе с перерывами сокращает заработную плату женщин и ассоциируется с падением квалификации. Более того, на гендерный разрыв в оплате труда оказывает влияние само отношение к родителю в зависимости от пола, складывающееся на рынке труда, а именно, наличие «штрафа за материнство» и «премии/вознаграждение за отцовство». Эмпирические данные показывают, что

замужние женщины с детьми зарабатывают в среднем меньше, чем незамужние, а женатые мужчины и женатые мужчины с детьми имеют доход выше холостых.

Существование в обществе гендерных стереотипов, предвзятого отношения к женщинам подтвердилось в ходе исследования Всемирного банка в странах Центральной Азии – Казахстане, Киргизии и Узбекистане, проведенного в 2022 году. Опросы показали, что от 20% до 40% респондентов (в том числе 20% в Казахстане) считают, что женщины должны зарабатывать меньше, чем мужчины, «ради поддержания мира в семье», почти три четверти участников опроса заявили, что женщины должны уделять меньше времени работе, чем мужчины, и посвящать его дому и семье [13, 14]. Во всех трех странах дисбаланс в оплате труда особенно заметен на фоне относительно высокого уровня образования женщин, достигнутого благодаря всеобщему охвату начальным и средним образованием.

Неоплачиваемая работа, согласно отчету Европейской экономической комиссии ООН и женской организации ООН, признана одной из основных причин на пути к достижению гендерного равенства и расширению социально-экономических возможностей женщин (International Equal Pay Day, 2022). Эксперты Всемирного банка подсчитали, что национальный доход в Казахстане был бы выше на 27%, если учесть домохозяйства: при равномерном распределении работы по дому между парами женщины располагали бы большим временем для собственного развития и карьерного роста [14].

В отношении распределения суточного фонда времени по полу и виду занятости в Казахстане данные официальных статистических выборочных обследований по состоянию на 2018 год подтверждают разрыв во времени: женщины в среднем тратят на работу практически на час меньше мужчин, на ведение домашнего хозяйства женщины тратят на 2 часа 11 минут больше мужчин [15].

Следующей комплексной причиной гендерного неравенства и гендерного разрыва заработной платы является гендерная сегрегация. Категория профессиональной сегрегации используется учеными для анализа ассиметричного распределения женщин и мужчин в отраслевых, профессиональных и должностных структурах. Сегрегация устойчиво связана с разрывами в заработной плате. Женская работа исторически относится к низкооплачиваемым, «поддерживающим» профессиям, а мужская – к высокооплачиваемым престижным профессиям. При этом последние данные международных исследований свидетельствуют об определенных изменениях профессиональных стереотипов в течение последних десятилетий [8].

Методологически выделяют горизонтальную и вертикальную сегрегацию. Горизонтальная сегрегация проявляется в различных профессиональных группах, вертикальная – среди одной и той же. Горизонтальная сегрегация также включает в себя проблему наличия ограничений на использование женского труда в тяжелых и вредных условиях.

Согласно данным Казстата по гендерному распределению занятости в последние годы традиционно мужскими секторами являются промышленность и строительство, женскими - услуги. В сфере услуг доля женщин в 2022 г. составила 55,3 %, мужчин - 44,7% [15].

Показатели гендерного разрыва среднемесячной заработной платы в динамике за последние 15 лет по видам экономической деятельности (отраслям) представлены графически на рисунке 2.

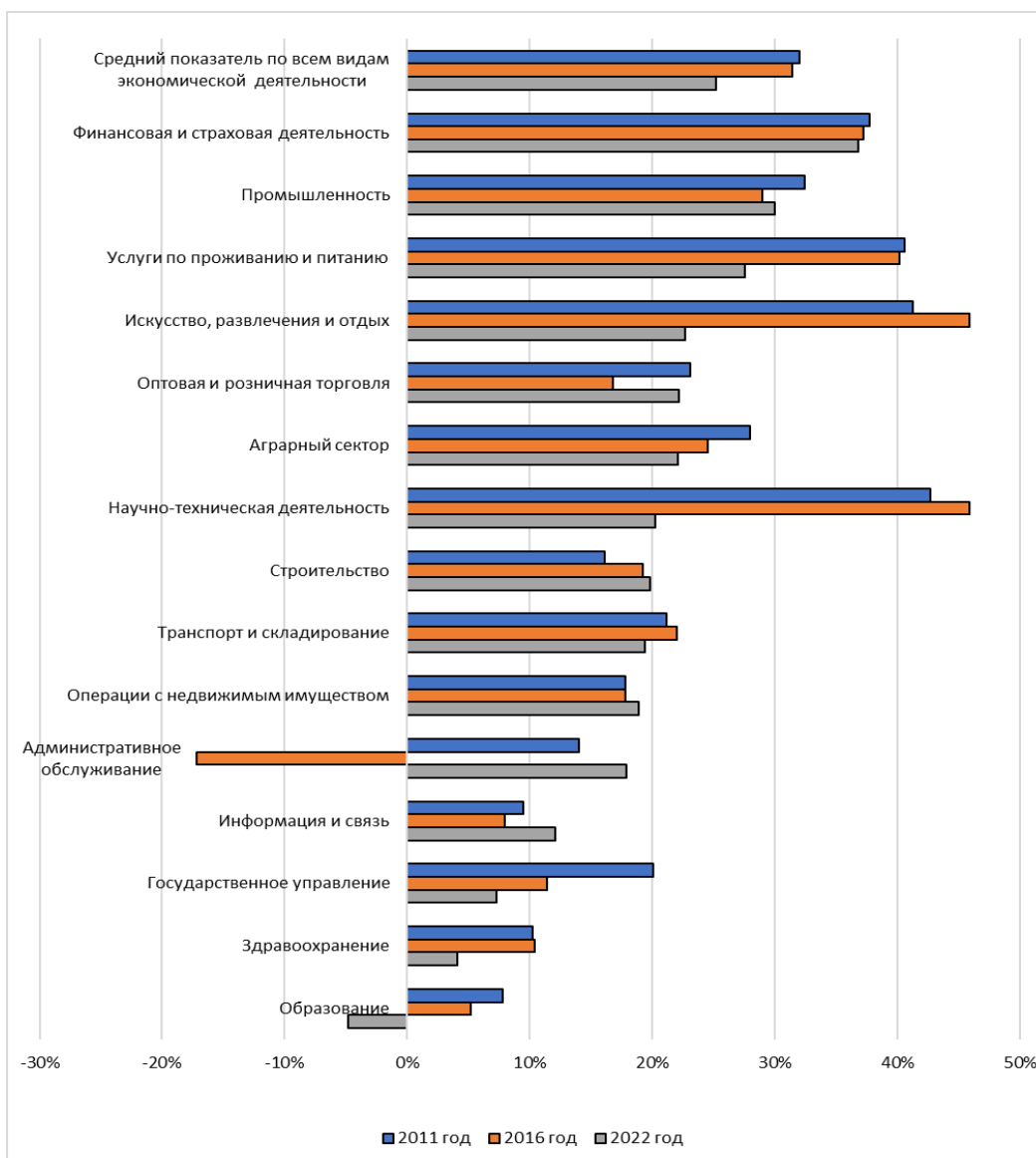

Рисунок 2. Гендерный разрыв среднемесячной заработной платы по видам экономической деятельности в динамике, 2011-2022 гг. *

*Составлено авторами по данным [15]

Как видно из рисунка разрыв существует практически во всех видах деятельности, за исключением образования, где женщины зарабатывают на 4,8% больше, чем мужчины. Наиболее сильные различия в оплате труда женщин и мужчин в 2022 г. имели место в таких видах деятельности, как финансовая и страховая деятельность (36,8%), промышленность (30,0%), услуги по проживанию и питанию (27,6%). Наименьший разрыв наблюдался в образовании (-4,8%), здравоохранении (4,1%), государственном управлении (7,3%), информации и связи (12,1%).

При общем сохранении гендерной асимметрии по видам занятий в динамике отмечается: наиболее сильное увеличение гендерного разрыва заработка в административном обслуживании, информации и связи; наибольшее снижение в видах деятельности – искусство, развлечения и отдых, научно-техническая деятельность.

В целом, следует отметить, что самая высокая дифференциация в заработной плате наблюдается в сферах, не связанных с физическим трудом или вредными и опасными условиями труда, а в отраслях, где гендер при выполнении работы не имеет значения. При этом уровень образования на такую дифференциацию не оказывает влияния, в частности, доля женщин с высшим

образованием в 2022 г. составила 53,6% [15]. Причина, связанная с физическим трудом, проявляется в региональном разрезе, в наличии серьезных региональных гендерных разрывов оплаты труда.

Для выявления особенностей гендерного разрыва заработной платы на отраслевом уровне необходимо проранжировать отрасли по занятости и по уровню средней заработной платы, то есть провести анализ зависимости доли женщин в разрезе отраслей (уровень феминизации отрасли) и уровня заработной платы в отрасли к средней по экономике, увязав эти характеристики с величиной гендерного отраслевого разрыва. Исходные данные для такого анализа сформированы на основании статистических сборников БНС [15], а само сопоставление показано графически на рисунке 3.

Анализ сопоставления показывает, что чем выше доля женщин в отрасли, тем ниже уровень заработной платы, то есть сохраняется традиционализм в выборе видов деятельности и отраслей экономики: женская работа относится к низкооплачиваемой, мужская – высокооплачиваемой престижной. Из этой устойчивой зависимости выделяются две отрасли: финансовая и страховая деятельность и научно-техническая деятельность, при этом в этих отраслях наблюдаются высокие показатели гендерного разрыва заработной платы, составившие в 2022 году 36,8% и 20,2%, соответственно.

Наивысшая концентрация женщин наблюдается в таких отраслях, как образование, здравоохранение, услуги по проживанию и питанию, в которых доля женщин составила в 2022 году 73%, 72%, 64%, соответственно. Наименьшая концентрация женщин имеет место в строительстве (21%), транспорте и складировании (22%), промышленности (30%). При этом в динамике за 2011-2022 годы отмечаются незначительные изменения в структуре занятых по полу. Нынешняя логика выбора отраслей (профессий) такова: женщины выбирают те сферы, где они могут контролировать рабочие часы, где работа довольна стандартизирована и предсказуема.

Таким образом, при более или менее стабильной женской занятости в экономике в разрезе отраслей в рассматриваемом периоде происходит переток женщин и мужчин из одних отраслей в другие, работает механизм перераспределения, перемещения полов в отраслевой структуре.

Для интегрированной количественной оценки гендерной сегрегации на рынке труда с целью измерения ее уровня и оценки динамики в международной практике используются различные индексы сегрегации, информации и равномерности. В Казахстане Центром исследований гендерной экономики Университета Нархоз был разработан проект, реализованный при поддержке Фонда Сорос-Казахстан, в рамках которого использовался метод Дункана (ID) для оценки степени гендерной сегрегации [11]. Результаты расчета индекса Дункана по отраслям (видам экономической деятельности) в динамике за период 2010-2017 гг. выявили положительные изменения в профессионально-отраслевой структуре мужчин и женщин: в 2010 г. индекс составил 0,40 пункта, в 2017 г. – 0,26 пункта.

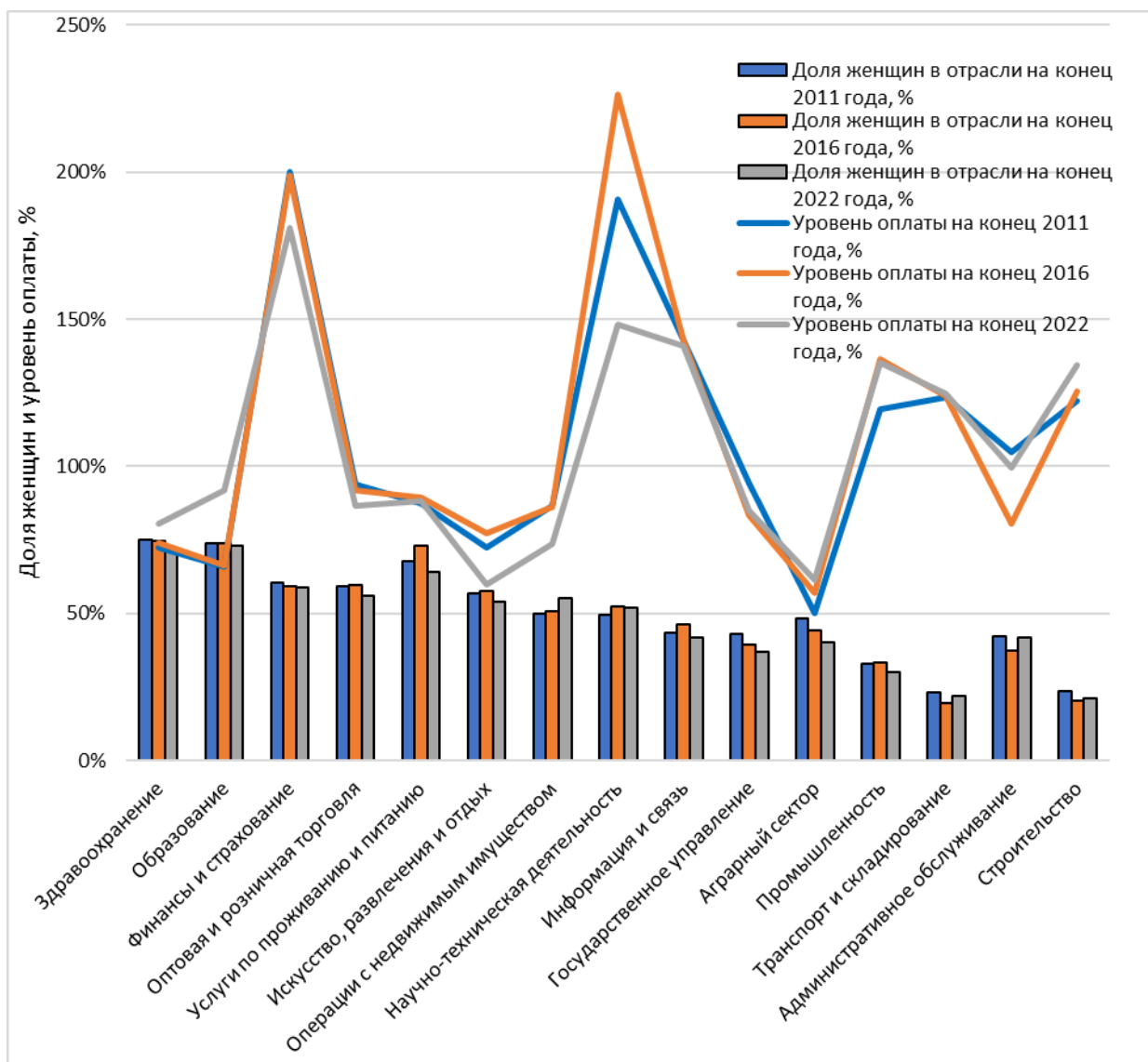

Рисунок 3. Сопоставление уровней занятости женщин и уровней средней заработной платы в разрезе отраслей экономики в динамике*

*Составлено авторами по данным [15]

Это свидетельствует о снижении степени гендерной сегрегации, при этом полная идеальная гендерная интеграция среди работников, равномерное распределение полов во всех отраслях предполагает, что 26% мужчин должны перейти в феминизированные сферы занятости, или 26% женщин перейдут в сферы занятости, где преобладают мужчины.

Заключение. В настоящее время изменения в уровнях зарплаток и их разрыва по гендеру происходят на фоне гендерных стереотипов и гендерной сегрегации под воздействием трансформационных сдвигов в экономике под влиянием промышленной революции и цифровизации. Научная новизна исследования заключается в систематизации и структуризации научных знаний по теме гендерного разрыва в оплате труда наемных работников, анализе динамики происходящих изменений в гендерных разрывах заработной платы.

На основе анализа официальной статистической информации и с учетом результатов современных международных исследований сделан вывод о сохранении гендерного разрыва в оплате труда как в Казахстане, так и за рубежом. За последние 22 года гендерный разрыв сократился с 38,5% до 25,2%, при этом сокращение не было последовательным и устойчивым. Основными причинами наибольшего сокращения в постпандемийный период явились отставание темпов роста

заработной платы мужчин по сравнению с женщинами, массовый переход на удаленный режим работы. В дальнейшем возможен риск возврата разрыва к прежним более высоким значениям.

Основные проблемы реализации гендерного равноправия порождены незавершенностью процесса перехода от патриархальных к эгалитарным отношениям. Существующие в обществе стереотипы влияют на восприятие ценности труда женщин и мужчин и поддерживают неравенство в оплате труда между полами, являются одной из комплексных его причин.

Анализ динамики гендерной сегрегации как второй комплексной причины разрыва заработной платы показал: самая высокая дифференциация гендерного разрыва наблюдается в отраслях, где гендер при выполнении работы не имеет значения; уровень образования не оказывает влияния на дифференциацию.

Произведенный анализ сопоставления динамики гендерного разрыва по видам экономической деятельности с уровнем занятости и уровнем оплаты в отраслях показал, что гендерная дискриминация занятости остается важным фактором существующих гендерных разрывов в оплате труда, но теряет свои строгие гендерные нормы, происходит перераспределение, перемещение полов в частных измерениях гендерной сегрегации. Результаты расчета индекса Дункана по отраслям в динамике показывают положительные изменения в отраслевой структуре женщин и мужчин, свидетельствуют о снижении степени горизонтальной сегрегации.

В качестве основных направлений дальнейших исследований по данной тематике предлагаются следующие:

- изучение трансформации гендерных пропорций занятости и оплаты труда в условиях промышленной революции, процессов цифровизации и гиг-экономики; новые форматы занятости влекут за собой как положительные, так и отрицательные последствия для гендерной дифференциации оплаты труда;

- в связи с протекающими динамичными процессами в экономике, связанными с управлением изменениями в условиях риска и неопределенности актуализируются вопросы внедрения гендерного подхода в систему проектного управления всех уровней, как в государственном, так и корпоративном; анализ и оценка динамики вертикальной сегрегации, анализа «стеклянных» барьеров и барьера «жадной работы»; именно «жадная работа» оказывает наибольшее влияние на гендерный разрыв заработной платы, что свидетельствует о происхождении большинства гендерных различий внутри профессии, а не между профессиями;

- анализ и оценка гендерной сегрегации по видам занятости, в т. ч. самозанятым, а также в разрезе межфирменной сегрегации, так как официальная статистика гендерных различий в заработной плате показывается без учета малых предприятий;

- в рамках проблемы преодоления гендерных стереотипов продолжать исследования по развитию идеи равноправного разделения ответственности между полами в семье по уходу за детьми и домом, его влияния на распределение ролей в семье и связь с разрывом в оплате труда;

- исследования по расширению охвата частных факторов влияния на величину гендерного разрыва заработной платы с использованием эконометрических методов анализа и прогнозирования;

- бенчмаркинговые исследования в области методик оценки и анализа гендерного разрыва заработной платы на основе средних и медианных показателей разрывов и квартилей, позволяющих более целенаправленно воздействовать на гендерный разрыв заработной платы.

Статья подготовлена в рамках грантового финансирования научных проектов Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан (ИРН: AP19680677 «Экономико-демографическое развитие Казахстана: гендерный аспект»).

ЛИТЕРАТУРА

1. Mincer J., Polachek S. Family Investments in Human Capital: Earnings of Women// Journal of Political Economy. – 1974. – № 2 (82). – P. 76–108. – doi: <http://dx.doi.org/10.1086/260293>.
2. Goldin, C., Kerr, S. P., & Olivetti, C. When the Kids Grow Up: Women's Employment and Earnings across the Family Cycle. – URL: https://www.nber.org/system/files/working_papers/w30323/w30323.pdf.
3. Гришина Е.Е., Казакова Ю.М., Ляшок В.Ю. Дифференциация заработной платы в России: региональный и профессиональный аспекты // Вопросы статистики. – 2016. – № 11. – С. 45–52.

4. Коломоец Е. Е. Гендерная сегрегация в сфере труда // Экономика, социология и право. – 2016. — № 5. — С. 93—95.
5. Браткова, В. В. Гендерная дискриминация на рынке труда. – URL: <https://elibrary.ru/item.asp?id=26246912>.
6. Елисеева И.И., Декина М.П. Статистический анализ гендерного неравенства оплаты труда в современной России // Статистика и экономика. – 2019. – №5 (16). – С. 85-93. – doi: <http://dx.doi.org/10.21686/2500-3925-2019-5-85-93>.
7. Как отличаются зарплаты мужчин и женщин и что с этим делать. – URL: <https://trends.rbc.ru/trends/social/60816b4c9a7947a3a27e8e87?from=copy>.
8. Кабжалылова М. Гендерные стереотипы и неравенство в Казахстане в контексте работ Нобелевского лауреата Клаудии Голдин. – URL: https://halykfinance.kz/download/files/analytics/Gendernyy_razryv_v_oplate_truda.pdf.
9. Жаумитова М.Д., Кусаинова Л.И., Турчкенова Р.А., Кулубекова А.Ж. Регулирование гендерного неравенства в Казахстане // Вестник Казахского университета экономики, финансов и международной торговли. – 2023. – №1(50). – С.179-187. – doi:10.52260/2304-7216.2023.1(50).23.
10. Сатпаева З.Т., Ныгыметов Г.С. Гендерный разрыв в доступе к образованию в Казахстане. Экономика: стратегия и практика. – 2023. – №18(3). – С. 125-139. – doi: <https://doi.org/10.51176/1997-9967-2023-3-125-139>.
11. Kireyeva, A. A., & Satybaldin, A. A. Analysis of Gender Pay Gap in Different Sectors of the Economy in Kazakhstan // Journal of Asian Finance, Economics and Business. – 2019. №6(2). – С. 231-238. – doi:<https://doi.org/10.13106/jafeb.2019.vol6.no2.231>.
12. Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан. – URL: <https://www.stat.gov.kz>.
13. Обследования домохозяйств: Listening to Central Asia («Слушаем Центральную Азию»), Всемирный банк. – URL: <https://blogs.worldbank.org/sites/default/files/users/user1151/ca-gender-blog-2023-ru-3-4.jpg>.
14. Рябова И. Слишком много или слишком мало: гендерные стереотипы и оплата труда. – URL: <https://econs.online/articles/ekonomika/slishkom-mnogo-ili-slishkom-malo-gendernye-stereotipy-i-oplata-truda/>.
15. Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан. «Женщины и мужчины Казахстана 2018-2022». – URL: <https://www.stat.gov.kz>.

REFERENCES

1. Mincer J., Polachek S. Family Investments in Human Capital: Earnings of Women// Journal of Political Economy. – 1974. – № 2 (82). – P. 76–108. – doi: <http://dx.doi.org/10.1086/260293>.
2. Goldin, C., Kerr, S. P., & Olivetti, C. When the Kids Grow Up: Women's Employment and Earnings across the Family Cycle. – URL: https://www.nber.org/system/files/working_papers/w30323/w30323.pdf.
3. Grishina E.E., Kazakova Ju.M., Ljashok V.Ju. Differenciacija zarabotnoj platy v Rossii: regional'nyj i professional'nyj aspekty [Wage differentiation in Russia: regional and professional aspects] // Voprosy statistiki. – 2016. – № 11. – S. 45–52. [in Russian]
4. Kolomoec E. E. Gendernaja segregacija v sfere truda [Gender segregation in the world of work] // Jekonomika, sociologija i pravo. – 2016. — № 5. — S. 93—95. [in Russian]
5. Bratkova, V. V. Gendernaja diskriminacija na rynke truda [Gender discrimination in the labor market]. – URL: <https://elibrary.ru/item.asp?id=26246912>. [in Russian]
6. Eliseeva I.I., Dekina M.P. Statisticheskij analiz gendernogo neravenstva oplaty truda v sovremennoj Rossii [Statistical analysis of gender wage inequality in modern Russia] // Statistika i jekonomika. – 2019. – №5 (16). – S. 85-93. – doi: <http://dx.doi.org/10.21686/2500-3925-2019-5-85-93>. [in Russian]
7. Kak otlichajutsja zarplaty muzhchin i zhenshhin i chto s jetim delat' [How do men's and women's salaries differ and what to do about it]. – URL: <https://trends.rbc.ru/trends/social/60816b4c9a7947a3a27e8e87?from=copy>. [in Russian]
8. Kabzhaljalova M. Gendernye stereotipy i neravenstvo v Kazahstane v kontekste rabot Nobelevskogo laureata Klavdii Goldin [Gender stereotypes and inequality in Kazakhstan in the context of

the works of Nobel Laureate Claudia Goldin]. – URL: https://halykfinance.kz/download/files/analytics/Gendernyy_razryv_v_oplate_truda.pdf. [in Russian]

9. Zhaumitova M.D., Kusainova L.I., Turchekenova R.A., Kulubekova A.Zh. Regulirovanie gendernogo neravenstva v Kazahstane [Regulation of gender inequality in Kazakhstan] // Vestnik Kazahskogo universiteta jekonomiki, finansov i mezhdunarodnoj trgovli. – 2023. – №1(50). – S.179-187. – doi:10.52260/2304-7216.2023.1(50).23. [in Russian]

10. Satpaeva Z.T., Nygymetov G.S. Gendernyj razryv v dostupe k obrazovaniju v Kazahstane. Jekonomika: strategija i praktika [Gender gap in access to education in Kazakhstan]. – 2023. – №18(3). – С. 125-139. – doi: <https://doi.org/10.51176/1997-9967-2023-3-125-139>. [in Russian]

11. Kireyeva, A. A., & Satybaldin, A. A. Analysis of Gender Pay Gap in Different Sectors of the Economy in Kazakhstan // Journal of Asian Finance, Economics and Business. – 2019. №6(2). – С. 231-238. – doi:<https://doi.org/10.13106/jafeb.2019.vol6.no2.231>.

12. Bjuro nacional'noj statistiki Agentstva po strategicheskomu planirovaniju i reformam Respubliki Kazahstan [Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan]. – URL: <https://www.stat.gov.kz>. [in Russian]

13. Obsledovaniya domohozjajstv: Listening to Central Asia («Slushaem Central'nuju Aziju», Vsemirnyj bank [Household Surveys: Listening to Central Asia («Listening to Central Asia”, World Bank)]. – URL: <https://blogs.worldbank.org/sites/default/files/users/user1151/ca-gender-blog-2023-ru-3-4.jpg>. [in Russian]

14. Rjabova I. Slishkom mnogo ili slishkom malo: gendernye stereotipy i oplata truda [Too much or too little: gender stereotypes and pay]. – URL: <https://econs.online/articles/ekonomika/slishkom-mnogo-ili-slishkom-malo-gendernye-stereotipy-i-oplata-truda/>. [in Russian]

15. Bjuro nacional'noj statistiki Agentstva po strategicheskomu planirovaniju i reformam Respubliki Kazahstan. «Zhenshhiny i muzhchiny Kazahstana 2018-2022» [Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan. «Women and men of Kazakhstan 2018-2022”]. – URL: <https://www.stat.gov.kz>. [in Russian]

Бордияну И. В., Краузе Н. В., Байкенов Ж. Е., Мухамадиева А. А.

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ЖАЛАҚЫНЫ ГЕНДЕРЛІК САРАЛАУ ДИНАМИКАСЫ

Аңдатпа

Мақалада экономикалық өсу факторларының бірі және елдің тұрақты даму мақсаттарына қол жеткізу болып табылатын гендерлік теңдікті қамтамасыз етудің өзекті мәселесі қарастырылады, оның басты міндеттерінің бірі әйелдер мен ерлердің тең әл-ауқатын қамтамасыз ететін негізгі табыс көзі ретінде жалақыдағы гендерлік алшақтықты жою болып табылады. Зерттеу объектісі Қазақстан Республикасының ұлттық еңбек нарығы болып табылады. Авторлар жүргізген ресми статистикалық ақпаратқа талдау негізінде қазіргі уақытта Қазақстанда гендерлік саралаудың сақталуы туралы қорытынды жасалды. Жалпы, гендерлік бөліністегі жалақыны саралау динамикасын шолу және талдау нәтижелері Қазақстандағы гендерлік өзгерістер саласындағы оң өзгерістерді көрсетеді. Өнеркәсіптік революциямен, цифрландырумен байланысты қазіргі кезеңдегі жаһандық сын-қатерлер гендерлік теңсіздікті күшейту тәуекелдерін өздерімен бірге алып жүреді, осыған байланысты осы мәселе өзіне көбірек көңіл бөлуді талап етеді. Жалақы деңгейінің өзгеруінің және оның гендерлік алшақтығының негізгі себептері экономикадағы трансформациялық өзгерістердің әсерінен туындаған гендерлік стереотиптер мен гендерлік сегрегация аясында қарастырылады. Экономикалық қызмет түрлері (салалары) бойынша әйелдер мен ерлердің еңбекақы көрсеткіштерін саралау динамикасына талдау ұсынылды. Жалақы айырмашылықтарының өзгеру ерекшеліктері оларды динамикада бағалаумен анықталды. Жүргізілген талдау қазіргі заманғы халықаралық зерттеулер контекстінде еңбекақы төлеудегі гендерлік алшақтықтың себептері мен факторларын қарауға, осы тақырып бойынша Қазақстандағы одан әрі зерттеулердің бағыттарын айқындауға мүмкіндік берді.

Bordiyanu I., Krause N., Baikenov Zh., Mukhamadieva A.

DYNAMICS OF GENDER DIFFERENTIATION SALARY IN KAZAKHSTAN

Annotation

The article examines the current problem of ensuring gender equality, which is one of the factors of economic growth and achieving the country's sustainable development goals, one of the main tasks of which is to overcome the gender gap in wages as the main source of income that ensures equal well-being of women and men. The object of the study is the national labor market of the Republic of Kazakhstan. Based on the analysis of official statistical information carried out by the authors, a conclusion was made about the persistence of gender differentiation in Kazakhstan at the present time. In general, the results of the review and analysis of the dynamics of wage differentiation by gender indicate positive changes in the field of gender transformation in Kazakhstan. Global challenges at the present stage associated with the industrial revolution and digitalization carry with them the risks of increasing gender inequality, and therefore the problem requires increased attention. The main reasons for changes in the level of wages and its gender gap are considered against the background of gender stereotypes and gender segregation under the influence of transformational shifts in the economy. An analysis of the dynamics of differentiation of wage indicators for women and men by type of economic activity (industries) is presented against the background of ranking industries with characteristics of the level of employment of women and the level of payment in industries to the average for the economy. The features of changes in differences in wages are identified and assessed over time. The analysis made it possible to consider the causes and factors of the gender pay gap in the context of modern international research, and to determine the directions for further research in Kazakhstan on this topic.

М.А. Айтказина, PhD, ассоц.профессор¹

Т.К. Бекжанова*, к.э.н., доцент²

А.Д. Каршалова, PhD, ассоц.профессор³

Д.Д. Ешпанова, к.э.н., доцент⁴

Алматинский технологический университет,

г. Алматы, Казахстан¹

Esil University, г. Астана, Казахстан²

Казахстанско-Британский технический университет,

г. Алматы, Казахстан³

Алматинский гуманитарно-экономический университет,

г. Алматы, Казахстан⁴

* - основной автор (автор для корреспонденции)

e-mail: toty_bekzhanova@mail.ru

СЕКТОРАЛЬНЫЙ АНАЛИЗ: ПРИВЛЕКАТЕЛЬНЫЕ СЕКТОРА ЭКОНОМИКИ КАЗАХСТАНА ДЛЯ ИНВЕСТИЦИЙ

Авторами проведен секторальный анализ наиболее привлекательных отраслей экономики Казахстана, имеющих наибольший потенциал для инвестиций на данном этапе экономического развития и ситуации неопределенности на внешних рынках. В работе показано, что в Казахстане на сегодняшний день можно определить лишь несколько отраслей, имеющих значительный инвестиционный потенциал. Исследование позволяет охарактеризовать положительные перспективы развития выбранных секторов экономики в случае увеличения инвестиций, а также позволяет выявить проблемы и риски, связанные с недостаточно эффективным ожидаемым ростом, даже при инвестиционном обеспечении. Авторами проведен структурный анализ ВВП с 2019 по 2023 годы, где выявлено, что в секторе производства услуг сектор образовательных услуг увеличился с 2,7% до 4,7%. В то время как в секторе производства товаров, значительную долю занимает промышленность, который достиг наивысшего показателя в 2024 году и составил 29,6%, и снова снизился до 26,7% в 2023 году. Рекомендовано разработать инструменты для увеличения инвестиционной активности в следующих отраслях, которые показывают значительный потенциал в таких, как энергетика, сельское хозяйство, горнодобывающая промышленность и информационные технологии.

Ключевые слова: секторальный анализ, инвестиционный потенциал, конкурентоспособность, привлекательные отрасли, устойчивое развитие, сектор услуг, реальный сектор

Кілт сөздер: салалық талдау, инвестициялық әлеует, бәсекеге қабілеттілік, тартымды салалар, тұрақты даму, қызмет көрсету секторы, нақты сектор

Keywords: sectoral analysis, investment potential, competitiveness, attractive industries, sustainable development, service sector, real sector

Введение. Для устойчивого развития государства необходимо проводить анализ отраслей экономики, с целью выработки стратегических планов по привлечению инвестиций. Наша страна владеет многообразными природными ресурсами и благоприятным инвестиционным климатом, но при этом необходим комплексный анализ отраслей экономики для повышения конкурентоспособности секторов экономики и развития инновационного предпринимательства с целью привлечения инвестиций. С учетом обширных природных ресурсов и стратегического расположения Казахстан представляет интерес для иностранных и местных инвесторов. На протяжении последних лет правительство предпринимает шаги по оздоровлению инвестиционного климата, что создает новые инвестиционные возможности. Но для выбора наиболее привлекательных для инвестиций отраслей экономики необходим отраслевой анализ [1].

Данное исследование направлено на рассмотрение теоретических основ и проведение отраслевого анализа инвестиционной привлекательности секторов экономики Казахстана. Для решения данной задачи необходимо определить основные сектора экономики, обладающие наибольшими перспективами развития для потенциальных как внешних, так и внутренних инвесторов.

Материалы и методы исследования:

Целью данного исследования является выявление наиболее значимых отраслей экономики, которые обладают инвестиционным потенциалом в среднесрочной и долгосрочной перспективе для отечественных и иностранных инвесторов, с целью дальнейшей разработки инструментов для повышения инвестиционного потенциала данных отраслей.

При проведении оценки инвестиционной привлекательности казахстанских отраслей промышленности использовались следующие методы и инструменты: Анализ фундаментальных показателей; SWOT-анализ; PESTEL-анализ; Исследования и отчеты по отраслям; Обзоры и экспертные оценки; Мониторинг рейтингов; Аналитика иностранных инвестиций; Нормативно-правовая база; Экономические индикаторы.

Обзор литературы. Привлечение инвестиции остается актуальным обсуждаемым на протяжении нескольких лет как для отечественных ученых, так и для иностранных ученых. При проведении секторального анализа отраслей Казахстана для привлечения инвестиции большое внимание уделяется на изучение факторов, влияющих на выбор сектора экономики. В различных статьях рассматриваются с разной точки зрения вопросы и проблемы привлечения инвестиции. Например, Аманбаева А.А. и другие в своей статье рассматривают эффективность привлечения инвестиции в регионы Казахстана и выделяет нефтегазовый сектор, как один из приоритетных для иностранных инвестиции [2]. Однако, Даниярова М.Т. в статье анализирует привлечение иностранных инвестиции для экономического роста нашей страны в постпандемический период и показывает, что сельское хозяйство и производство продуктов питания является привлекательным в глобальном масштабе [3]. Арупов А.А. анализировал инвестиционное сотрудничество нашего государства и стран ЕС в сфере информационной технологии и телекоммуникации [4]. Но в то же время Суйеубаева С.Н. в статье изучала вопрос инвестиции в возобновляемые источники энергии, как один из рычагов экономического развития нашей страны. Авторы показывают, что инвесторов привлекает сектор возобновляемой энергетики, так как наше правительство поддерживает переход к «зеленой» экономике [5].

Основная часть. Экономика Казахстана, как страна с развивающейся экономикой, включает в себя разнообразие секторов, в том числе энергетический, сельскохозяйственный, горнодобывающий и информационные технологии (ИТТ). По данным Всемирного банка, на долю сектора услуг в ВВП страны приходится около 56,7 %, в то время как на промышленность и сельское хозяйство - 36,2 % и 10 % соответствующих показателей (stat.kz, 2023).

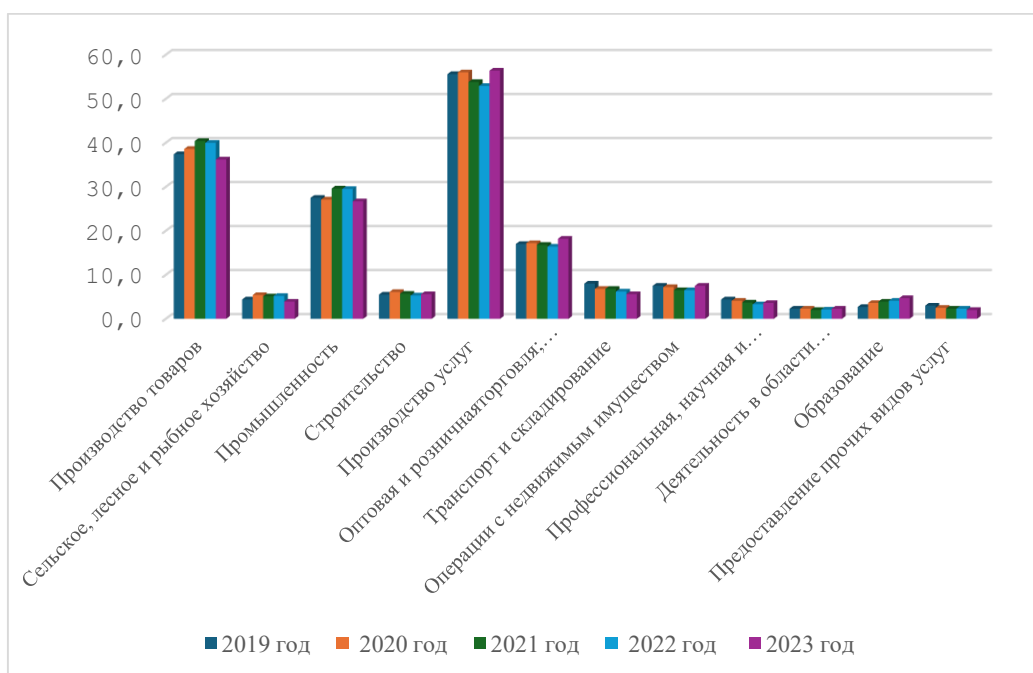

Рисунок 1. Структура ВВП в Республике Казахстан в 2019-2023 гг.
 Источник: Stat.kz

Структура ВВП, по данным Комитета по статистике Министерства национальной экономики Республики Казахстан, за последние 5 лет практически не изменилась. В производстве товаров наибольшую долю занимает промышленность, и этот показатель в 2019 году составлял 27,5%, в 2021 году немного вырос до 29,6%, а в 2023 году снова снизился до 26,7%. Анализируя сектор производства услуг в 2019-2023гг. видно, что сектор образовательных услуг продемонстрировал значительный рост, увеличившись с 2,7 % до 4,7 % в 2023 году по сравнению с 2019 годом. Также следует отметить рост показателя «Оптовая и розничная торговля» с 17 % до 18,2 %. В остальных показателях значительных изменений за исследуемый период по сектору производства услуг не наблюдается.

Исследование изменений в структуре ВВП, а также проведение комплексного анализа развития отдельных отраслей показало, что в настоящее время в стране проводится недостаточно эффективная политика инвестирования. Анализ проблем и разработка рекомендаций по повышению инвестиционного потенциала отраслей экономики Республики Казахстан подтверждают актуальность данного исследования [6].

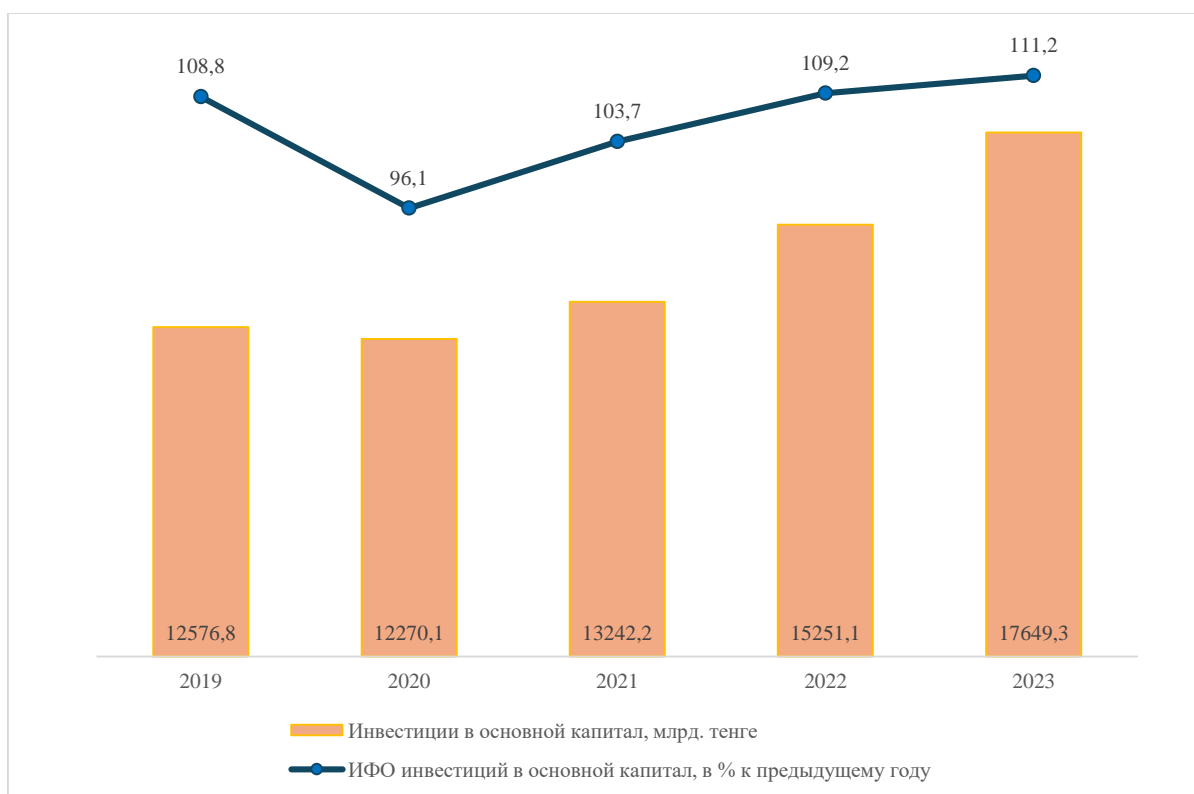

Рисунок 2. Инвестиции в основной капитал в Республике Казахстан

Источники: Stat.kz

Анализируемые данные показали, с учетом инфляционных издержек, наблюдается незначительный рост показателя инвестиций в основной капитал за последние пять лет. При этом в 2023 году инвестиции в основной капитал составили - 17 649,3 млрд. тенге, где основная доля инвестиций за счет собственных средств - 72,2%, за счет средств государственного бюджета - 16,7%, за счет кредитов банков - 2,9%, где иностранные банки составили всего - 0,3%, прочие источники -

На основе полученных результатов исследования были выявлены наиболее перспективные сектора казахстанского рынка для инвестирования в среднесрочной и долгосрочной перспективе [7]:

1. Сектор энергетики.

Основным двигателем экономики Казахстана является энергетический сектор. Казахстан занимает 12-е место в мире среди стран с запасами нефти и 2-е место среди стран с запасами урана [8]. Наиболее привлекательным для инвестиций остается нефтегазовый рынок, учитывая волатильность цен на нефть.

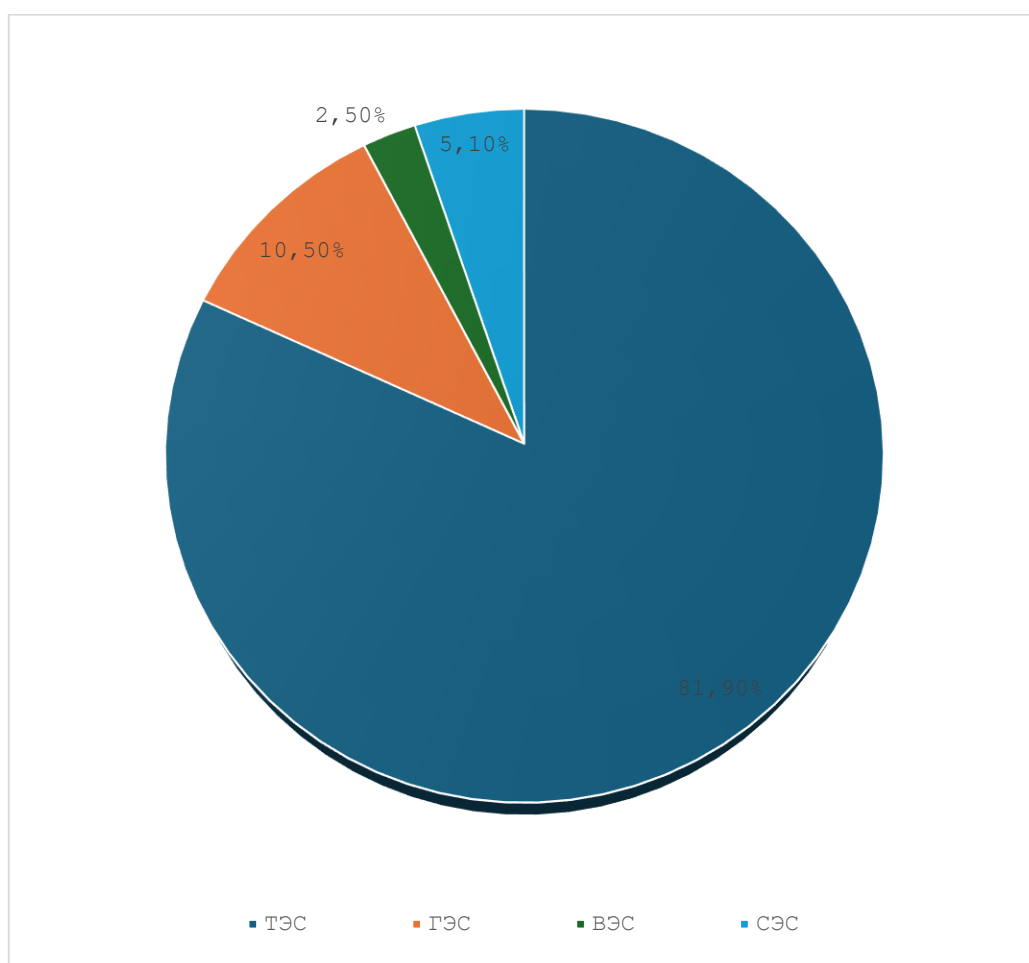

Рисунок 3. Структура установленной мощности-нетто генерирующих источников по типам на конец 2021 года, МВт (проценты)

В настоящее время во многих странах идет тенденция использования альтернативного источника энергии, такие как солнечные, ветровые энергии, что позволяет привлекать инвесторов. Международное энергетическое агентство (МЭА) ежегодно проводит рейтинг, где оценивает использование топлива во всех странах. На рисунке 3 показана структуры установленной мощности-нетто генерирующих источников по типам в нашей стране. В нашей стране ТЭС составляет 81,90%, а ВЭС - 2,50%. Так в последний год Казахстан вошел в число 25 развитых стран по объему субсидий на ископаемое топливо [9].

2. Сектор «Сельское хозяйство». Как известно, в нашей стране агропромышленный комплекс является одним из главных секторов экономики. Географическое расположение нашей страны, а также климатические условия создают большие возможности для совершенствования и развития агробизнеса. Для Казахстана, правильное стратегическое планирование развития и инвестирования в агробизнес, то сельское хозяйство может стать стабильным источником для бюджета государства. В настоящее время правительством создаются различные программы и разработаны концепции, например программа устойчивого развития животноводства в Казахстане, концепция развития агропромышленного комплекса РК на 2021–2030 годы [10].

3. Сектор «Горнодобывающая промышленность». Для иностранной инвестиции самая привлекаемая отрасль в Казахстане является горнодобывающая промышленность. Известно, наша страна имеют большие ископаемые запасы, такие как, уголь, золото, медь. В отчете «Обзор инвестиционного климата в Казахстане» от KPMG от 2021 года говорится о целесообразности ужесточения требований к охране окружающей среде и не возобновляемым природным ресурсам

4. Сектор «Информационные технологии». В настоящее время рынок информационных технологии стремительно развивается в Казахстане. Инвесторов привлекает новые стартапы, которые направлены на развитие цифровизации во всех секторах экономики. В основном цифровизация затрагивает совершенствование технологии производства и услуг. В отчете Diloitte «Рынок ИТ в Казахстане» за 2021 год предполагается в последующие десять лет в нашей стране прирост рынка информационных технологии составить 20% и будет привлекать иностранные инвестиции от ведущих мировых компаний [12].

Заключение. Как показывает анализ, наша страна является одним из привлекательных государств для инвестирования. Инвестирование затрагивает такие сектора как энергетика, сельское хозяйство, информационные технологии, горнодобывающая промышленность. Привлечение инвестиции обеспечивает устойчивое экономическое развитие страны, поэтому со стороны правительства создаются благоприятный климат для привлечения инвестиции и улучшаются инфраструктура регионов.

На данном этапе мы рекомендуем следующие предложения по привлечению инвестиций в Казахстан:

1. Улучшение инвестиционного климата: упростить административные процедуры и снизить налоговую нагрузку для иностранных инвесторов.
2. Развитие инфраструктуры: инвестировать в транспортную, энергетическую и цифровую инфраструктуру для повышения привлекательности регионов.
3. Поддержка местного производства: Создание условий для развития малых и средних предприятий, включая налоговые льготы и доступ к кредитам.
4. Инновационные технологии: поощрять инвестиции в высокие технологии и стартапы через гранты и субсидии.
5. Образование и кадры: инвестировать в образование и обучение специалистов, чтобы создать квалифицированную рабочую силу для требуемых секторов.
6. Стимулирование зеленых технологий: предоставление налоговых иную преференции для проектов в области устойчивого развития и возобновляемых источников энергии.
7. Участие в международных выставках и форумах: активно продвигать Казахстан как инвестиционно-привлекательную страну на международных платформах.

Правительством выработаны ряд мер по развитию регионов по всем аспектам, что улучшает бизнес-климат, что привлекает иностранные инвестиции, что в свою очередь способствует экономическому развитию страны. Например, в начале этого года правительством принята концепция развития агломерации первой и второго уровня, что в целом позволит уменьшить зависимость экономики нашей страны от сырьевого сектора и развиваться стране в вышеперечисленных секторах экономики.

Данное исследование финансируется Комитетом науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан (грант № АР19676695 «Конкурентоспособность инклюзивного рынка труда в условиях цифровизации: эффекты, факторы, тенденции и перспективы»).

ЛИТЕРАТУРА

1. Матвеев В.В., Резвякова И.В. Инвестиционная привлекательность регионов в современных реалиях //Известия Юго-Западного государственного университета. Серия: Экономика. Социология. Менеджмент. – 2020. – Т. 10. – №. 4. – С. 114-124.
2. Аманбаева А.А., Толымгожинова М.К., Азылканова С.А., Ку Л.Ч. Анализ и оценка эффективности привлечения инвестиционных ресурсов в регион. *Вестник университета «Туран»*. 2021;(3):88-95. <https://doi.org/10.46914/1562-2959-2021-1-3-88-95>
3. Даниярова М.Т., Тержанова А.Ж., Глазунова С.Б. Иностранные инвестиции в экономическом развитии Казахстана постпандемического периода // Вестник КазУЭФМТ № 1 (46), 2022 - С.39-44 DOI 10.52260/2304-7216.2022.1(46).5
4. Арупов А.А., Отарбаева А.Б. Актуальные проблемы и перспективы инвестиционного сотрудничества Казахстана и ЕС //Economics: the strategy and practice. – 2020. – Т. 15. – №. 3. – С. 97-110. <https://esp.ieconom.kz/jour/article/view/219>

5. Суйеубаева С.Н., Варавин Е.В., Козлова М.В., Бетимбаева И.Б. Инвестиции в возобновляемые источники энергии как рычаг достижения целей устойчивого развития Республики Казахстан. *Вестник университета «Туран»*. 2022;(2):89-99. <https://doi.org/10.46914/1562-2959-2022-1-2-89-99> <https://vestnik.turan-edu.kz/jour/article/view/2562>
6. Аветисян А.Г. Инвестиционная привлекательность страны: анализ основных факторов // *Финансы: теория и практика*. – 2020. – Т. 24. – №. 4. – С. 58-74. <https://cyberleninka.ru/article/n/investitsionnaya-privlekatelnost-strany-analiz-osnovnyh-faktorov>
7. Гайнуллина Н.Р. Развитие торгово-инвестиционного сотрудничества Республики Казахстан с государствами ЦАРЭС // *Российский внешнеэкономический вестник*. – 2023. – №. 7. – С. 102-114. <https://cyberleninka.ru/article/n/razvitie-torgovo-investitsionnogo-sotrudnichestva-respubliki-kazahstan-s-gosudarstvami-tsares>
8. British Petroleum.. Statistical Review of World Energy. <https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/pdfs/energy-economics/statistical-review/bp-stats-review-2021-full-report.pdf>
9. World Bank. World Development Indicators. <https://databank.worldbank.org/reports.aspx?source=2&country=ARE>
10. Kazakhstan Ministry of Agriculture. Agricultural Development Program. <https://www.worldbank.org/en/country/kazakhstan/brief/sustainable-livestock-development-program-for-results>
11. KPMG. Investment Climate Survey in Kazakhstan. <https://kpmg.com/sg/en/home/insights/2022/10/global-survey-of-sustainability-reporting-2022.html>
12. Deloitte. Kazakhstan IT Market Outlook. <https://www.deloitte.com/global/en/issues/digital/technology-futures-report-2021.html>

REFERENCES

1. Matveev V. V., Rezvjakova I. V. Investicionnaja privlekatel'nost' regionov v sovremennyh realijah // *Izvestija Jugo-Zapadnogo gosudarstvennogo universiteta*. Serija: Jekonomika. Sociologija. Menedzhment. – 2020. – Т. 10. – №. 4. – С. 114-124. [in Russian]
2. Amanbaeva A.A., Tolymgozhinova M.K., Azylkanova S.A., Ku L.Ch. Analiz i ocenka jeffektivnosti privlechenija investicionnyh resursov v region. *Vestnik universiteta «Turan»*. 2021;(3):88-95. <https://doi.org/10.46914/1562-2959-2021-1-3-88-95> [in Russian]
3. Danijarova M.T., Terzhanova A.Zh., Glazunova S.B. Inostrannye investicii v jekonomicheskom razvitii Kazahstana postpandemicheskogo perioda // *Vestnik KazUJeFMT № 1 (46), 2022 - S.39-44 DOI 10.52260/2304-7216.2022.1(46).5*
4. Arupov A. A., Otalbaeva A. B. Aktual'nye problemy i perspektivy investicionnogo sotrudnichestva Kazahstana i ES // *Economics: the strategy and practice*. – 2020. – Т. 15. – №. 3. – С. 97-110. <https://esp.ieconom.kz/jour/article/view/219> [in Russian]
5. Sujeubaeva S.N., Varavin E.V., Kozlova M.V., Betimbaeva I.B. Investicii v vozobnovljaemye istochniki jenergii kak ryhag dostizhenija celej ustojchivogo razvitija Respubliki Kazahstan. *Vestnik universiteta «Turan»*. 2022;(2):89-99. <https://doi.org/10.46914/1562-2959-2022-1-2-89-99> <https://vestnik.turan-edu.kz/jour/article/view/2562> [in Russian]
6. Avetisjan A.G. Investicionnaja privlekatel'nost' strany: analiz osnovnyh faktorov // *Finansy: teorija i praktika*. – 2020. – Т. 24. – №. 4. – С. 58-74. <https://cyberleninka.ru/article/n/investitsionnaya-privlekatelnost-strany-analiz-osnovnyh-faktorov> [in Russian]
7. Gajnullina N.R. Razvitie torgovo-investicionnogo sotrudnichestva Respubliki Kazahstan s gosudarstvami CARJeS // *Rossijskij vneshnejekonomicheskij vestnik*. – 2023. – №. 7. – С. 102-114. <https://cyberleninka.ru/article/n/razvitie-torgovo-investitsionnogo-sotrudnichestva-respubliki-kazahstan-s-gosudarstvami-tsares> [in Russian]
8. British Petroleum. Statistical Review of World Energy. <https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/pdfs/energy-economics/statistical-review/bp-stats-review-2021-full-report.pdf>
9. World Bank. World Development Indicators. <https://databank.worldbank.org/reports.aspx?source=2&country=ARE>

10. Kazakhstan Ministry of Agriculture. Agricultural Development Program. <https://www.worldbank.org/en/country/kazakhstan/brief/sustainable-livestock-development-program-for-results>
11. KPMG. Investment Climate Survey in Kazakhstan. <https://kpmg.com/sg/en/home/insights/2022/10/global-survey-of-sustainability-reporting-2022.html>
12. Deloitte. Kazakhstan IT Market Outlook. <https://www.deloitte.com/global/en/issues/digital/technology-futures-report-2021.html>

Айтказина М.А., Бекжанова Т.К., Каршалова А.Д., Ешпанова Д.Д.

СЕКТОРЛЫҚ ТАЛДАУ: ҚАЗАҚСТАН ЭКОНОМИКАСЫНЫҢ ИНВЕСТИЦИЯЛАР ҮШІН ТАРТЫМДЫ СЕКТОРЛАРЫ

Андатпа

Авторлар экономикалық дамудың осы кезеңінде және сыртқы нарықтардағы белгісіздік жағдайындағы инвестиция үшін ең үлкен әлеуетке ие Қазақстан экономикасының ең тартымды секторларына салалық талдау жүргізді. Бұл жұмыс Қазақстанда бүгінгі таңда айтарлықтай инвестициялық әлеуеті бар бірнеше саланы ғана анықтауға болатынын көрсетеді. Бұл зерттеу инвестиция көлемі ұлғайған жағдайда экономиканың таңдалған секторларының дамуының оң перспективаларын сипаттауға мүмкіндік береді, сондай-ақ инвестициялық қолдаудың өзінде жеткіліксіз тиімді күтілетін өсумен байланысты проблемалар мен тәуекелдерді анықтауға мүмкіндік береді. Авторлар 2019-2023 жылдар аралығында ЖІӨ құрылымдық талдауын жүргізді, оның нәтижесінде қызмет көрсету өндірісі секторында білім беру қызметтері секторы 2,7%-дан 4,7%-ға дейін өскені анықталды. Тауар өндіру секторында өнеркәсіп айтарлықтай үлеске ие, ол 2024 жылы ең жоғары көрсеткішке ақпараттық технологиялар сияқты маңызды әлеуетті көрсететін келесі салаларда инвестициялық белсенділікті арттыру құралдарын әзірлеу ұсынылады.

Aitkazina M., Bekzhanova T., Karshalova A., Yeshpanova D.

SECTORAL ANALYSIS: ATTRACTIVE SECTORS OF THE KAZAKHSTAN ECONOMY FOR INVESTMENT

Annotation

The authors conducted a sectoral analysis of the most attractive sectors of the Kazakhstan economy that have the greatest potential for investment at this stage of economic development and the situation of uncertainty in foreign markets. This paper shows that in Kazakhstan today it is possible to identify only a few sectors that have significant investment potential. This study allows us to characterize the positive prospects for the development of selected sectors of the economy in the event of an increase in investment, and also allows us to identify problems and risks associated with insufficiently effective expected growth, even with investment support. The authors conducted a structural analysis of GDP from 2019 to 2023, where it was revealed that in the services production sector, the educational services sector increased from 2.7% to 4.7%. While in the goods manufacturing sector, a significant share is occupied by industry, which reached its highest level in 2024 and amounted to 29.6%, and decreased again to 26.7% in 2023. It is recommended to develop tools to increase investment activity in the following industries, which show significant potential, such as energy, agriculture, mining, and information technology.

L. Tashenova*, c.e.s, assoc. professor

D. Mamrayeva, c.e.s., professor

B. Kulzhambekova, PhD student

Karaganda Buketov University,

Karaganda, Kazakhstan

* – main author (author for correspondence)

e-mail: larisatash_88@mail.ru

DIGITAL TRANSFORMATION OF ECONOMY: THE EXPERIENCE OF ESTONIA AND DENMARK

This article is devoted to the study of best practices of Estonia and Denmark in shaping and developing digital economies. An analysis of the cluster policies of these countries is conducted, examples of the use of digital platforms and digital tools by industrial enterprises and clusters in Estonia and Denmark are considered. Within the framework of this research general scientific research methods have been employed such as analysis and synthesis, case study method in examining practical examples of digital transformation in Estonian and Danish industrial companies, content analysis method of scientific publications, scientometric analysis method to assess the level of interest and activity of the scientific community in the field of digital economy of Denmark and Estonia, and method of graphical construction of frames using VOSviewer software. Drawing on the experiences of Estonia and Denmark, the study identifies key themes and aspects necessary for understanding and successfully managing digitization at the national level. Investments in robust digital infrastructure, fruitful collaboration between government, industry, and the scientific community, as well as contributions of research organizations to the development of digital competencies of the workforce are the key to the formation of innovative ecosystems that foster digital transformation of these countries.

Keywords: digital economy, e-estonia, e-government, digital platforms, Industry 4.0, scientometric analysis, industrial enterprises and clusters

Кілт сөздер: цифрлық экономика, электронды Эстония, электрондық үкімет, цифрлық платформалар, Индустрия 4.0, ғылыми-метрикалық талдау, өнеркәсіптік кәсіпорындар мен кластерлер

Ключевые слова: цифровая экономика, электронная Эстония, электронное правительство, цифровые платформы, Индустрия 4.0, наукометрический анализ, промышленные предприятия и кластеры

Introduction. In the contemporary world, digital transformation has become a key catalyst for economic growth and competitiveness. According to the Euler Hermes experts' report on the Enabling Digitalization Index (EDI), which evaluates countries based on five parameters: regulatory environment for business, knowledge ecosystem, connectivity quality, infrastructure, and market size, the leaders in 2020 were the United States, Germany, and Denmark. The United States ranked first due to its superior knowledge ecosystem, competitive market size, and favorable regulatory environment; Germany possesses a first-class knowledge ecosystem and business infrastructure. Denmark secured the third position for connectivity quality and surpassed China in the number of secured servers. Particularly noteworthy is China's success, which, in the three years preceding the Covid-19 pandemic, rose from 17th to 4th place in the ranking.

Among the pioneers of economic transformation - Estonia and Denmark, which have become synonymous with digital innovation and efficiency. Denmark's performance in the parameters of this ranking is as follows: regulatory environment for business – 97 out of 100 points, knowledge ecosystem – 95, connectivity quality – 100, infrastructure – 90. Estonia ranked 27th in this ranking with the following indicators: regulatory environment for business – 89 points, knowledge ecosystem – 77, connectivity quality – 70 points, infrastructure – 58 points.

It is especially worth noting the first place of Denmark in 2022 in the field of e-Government in the United Nations' e-Government Development Index, which is a composite indicator of three dimensions of e-government: provision of online services, telecommunication connectivity, and human capital.

The TOP-10 countries in the European Commission's Digital Economy and Society Index (DESI) in 2022 were Finland, Denmark, the Netherlands, Sweden, Ireland, Malta, Spain, Luxembourg, Estonia, and Austria. Denmark ranks as follows in four main DESI indicators: availability of broadband - 1st place;

digital technology integration - 2nd place; human capital - 5th place; digital public services - 8th place.

Despite Denmark's lead over other European countries in the ranking, as noted by experts, it is important for the country to continue on the path to achieving the goals set for the Digital Decade, including increasing the percentage of SMEs with at least basic digital intensity to 90% (79% in 2022), increasing the percentage of enterprises using cloud computing services to 75% (62% in 2022), big data (27% in 2022), and artificial intelligence (24% in 2022) by 2030.

According to the DESI ranking for 2022, Estonia is the best country in the sector of digital public services and is recognized as a leader in e-government. Estonia ranks 9th out of 27 EU countries in the overall DESI ranking, including the following indicators: human capital - 8th place, digital technology integration - 15th place, broadband availability - 26th place [1].

Estonia, the developer of Skype software, has successfully utilized digital technologies in the economy and government administration since the 1990s, being the first country to introduce e-government services - e-Estonia - as early as 2001. This comprehensive e-government platform enables citizens to access a wide range of government services online: electronic voting, digital signatures, electronic taxation, healthcare databases, and government digital ecosystem.

According to the Danish Agency for Digital Government, central, regional, and local governments in Denmark have been strategically collaborating since 2001 to establish a digital public sector, starting with the implementation of digital signatures and emails, followed by bank payments using NemKonto (bank accounts) and electronic invoices in 2004.

Subsequently, in 2007, NemID/EasyID (identification data for public self-service), digital mail, and the national portal for citizens borger.dk were launched to provide online services and information about the public sector, and in 2011 – digital mail for businesses was introduced. Businesses have the capability to conduct all operations electronically: receive statements, pay taxes, and submit reports. Such a system enables annual savings of 10-20% of the budget. In 2016, the exchange of high-level public data began, and by 2022, artificial intelligence (AI), automation, and green transition rules were introduced with the aim of achieving zero emissions by 2050.

The aim of this research article is to analyze the experiences of Estonia and Denmark in the field of digital transformation of the economy, including the formation of digital ecosystems, cluster policy, digitization of industrial production, and the application of digital tools by enterprises and complex integrated industrial structures.

In order to accomplish this aim the following objectives are established: conducting a scientometric analysis of publications to assess the level of interest among researchers in the research questions regarding the main directions and features of the formation and development of digital economies in Denmark and Estonia; analysis of cluster policy in Estonia and Denmark; studying the application of digital platforms and digital tools by industrial enterprises and clusters of the aforementioned countries, as well as identifying the most successful practices of such digital transformation.

During the research, general scientific research methods were used, including analysis and synthesis method, case study method in examining practical examples of digital transformation of Estonian and Danish industrial companies, as well as specialized methods, including content analysis method of scientific publications, scientometric analysis method (using the information array of the Web of Science database), and method of graphical construction of frames in the VOSviewer program.

Literature review. Within the framework of the fourth industrial revolution in manufacturing, progress has been made in the field of data storage and new computational capabilities, as well as developments in artificial intelligence, robotics, additive manufacturing, and human-machine interaction, leading to innovations that transform models, approaches, and concepts in production [2].

Numerous studies emphasize the positive correlation between digital transformation and economic growth. For example, Rosenstand C.'s study shows how digital technologies contribute to increased labor productivity and innovation, leading to overall economic progress [3]. Similarly, studies by Yu F. and Wysokinska Z. [4-5] highlight the role of digitization in stimulating regional economic development and competitiveness. Scupola A. [6] provides a detailed case study of successful digital transformation in Denmark's public administration, emphasizing the importance of policy and stakeholder engagement. Ndou V. [7] discusses the disruptive nature of digital technologies and their role in post-pandemic recovery strategies, while Bednarčíková D. [8] explores the potential of digital technologies for sustainable business, particularly in the context of the European Union. These studies collectively underscore the significance of digital transformation in fostering economic growth and sustainability.

Estonia's focus on integrating digital literacy into curricula and Denmark's initiatives to enhance workforce qualifications reflect efforts to develop the digital competence of the workforce [9]. The development of reliable cyber-secure digital infrastructure is necessary to facilitate the digital transformation of the economy, which is a multifaceted process encompassing technological, institutional, and socio-economic aspects [10-11]. Drawing on the experiences of Estonia and Denmark, this study identifies key themes and aspects necessary for understanding and successfully managing digitization at the national level.

To assess the level of interest of the academic community in the research questions regarding the main directions and peculiarities of the development of digital economies in Denmark and Estonia and to examine existing practical solutions in this area, conducting a scientometric analysis of publications presented in the Clarivate Analytics (WoS) database is considered appropriate. Data collection for the research was conducted by analyzing published works presented in the Web of Science Core Collection scientometric database. The data search formulas were as follows:

1st search = All fields: "digital economy" and "Estonia"; All fields: "e-Estonia";

2nd search = All fields: "digital economy" and "Denmark".

The search query was not limited by date and therefore covered the period from 1975. Due to the relatively recent emergence of the Internet of stationary devices and associated digital technologies, the first scientific articles on the research topic date back to 1995 in the database, therefore, the research results are presented for the period "1995-2024".

Within the framework of conducting the first search query, 45 and 26 publications were obtained respectively, while in the second query, 87 publications were obtained, which were further utilized for conducting a scientometric analysis using the software tool VOSviewer (version 1.6.20) based on the criterion "Co-occurrence: All keywords". It is also noteworthy that the preliminary obtained arrays of publications were analyzed using the capabilities of the webofknowledge.com platform – the "Analyze Results" section.

1) During the 1st search query "digital economy" and "Estonia", the main array consisted of 45 publications, 80% of which belong to the WoS categories: "Economics" - 20 (44.4%) and "Management" - 16 (35.6%), indicating significant interest in digital economy and its management in the context of Estonia.

The distribution of publications by countries is as follows: Estonia - 24 articles (53.3%), Latvia - 6 articles (13.3%), Australia, Netherlands, and Ukraine - 5 each (11.1%). The key period of publications for this search query is 2013-2024, with the majority of works published in 2017-2024 (75%).

The TOP-5 educational institutions that published the highest number of articles on scientific topics considered in this context are: Tallinn University of Technology - 12 (26.7%), University of Tartu - 10 (22.2%), Ministry of Education Science of Ukraine - 5 (11.1%), P2P Foundation, and Queensland University of Technology with 4 articles each (8.9%).

It is important to note regarding scientific publications that they are presented in the form of articles in such scientific journals as "Access Press Publishing House" - 6 articles (13.3%), "Elsevier" - 5 (11.1%), "University Latvia" - 5 (11.1%), "Sage" - 4 (8.9%), "Springer Nature" - 3 (6.7%), which serve as significant platforms for presenting and exchanging research achievements in the field of digital economy.

The completed scientometric analysis identifies three clusters. In the "Digital Economy" cluster (highlighted in red), studies on the impact of digitization on economic growth, innovation, competitiveness, and other aspects of economic activity are concentrated (figure 1).

In the "Information and Communication Technologies" cluster (green), various aspects of technologies underlying the digital economy are thoroughly examined. The "Models of Digital Transformation" cluster (blue) focuses on research related to specific models and practices of implementing digital technologies in various sectors of the economy and society.

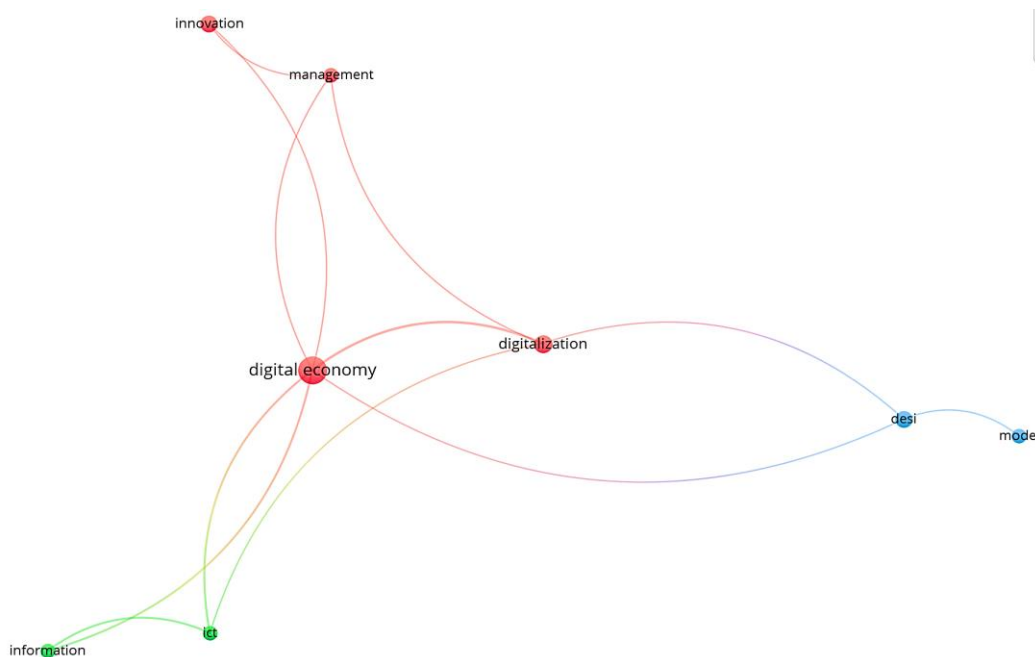

Figure 1. Results of scientometric analysis by “Co-occurrence:keywords” criterion
 * Compiled by the authors

Upon the request of “e-Estonia”, the primary dataset comprised 26 publications, which were distributed among countries as follows: Estonia - 15 articles (57.7%), USA - 4 articles (15.4%), Germany, Russia - 3 articles each (11.5%). The key period of publications for this search query spans from 1995 to 2024, with the majority of works published between 2017 and 2024 (72.2%).

2) According to the second search query “digital economy” and “Denmark” 87 publications were retrieved, 40% of which belong to the following WoS categories: “Business” - 19 (21.8%), “Economics” - 9 (10.3%), and “Management” - 7 (8%), confirming the relevance and importance of researching the development and management of the digital economy in the context of Denmark.

The TOP-5 educational institutions that published the highest number of articles on the topic under consideration include: Aalborg University and Copenhagen Business School with 14 articles each (16.1%), Aarhus University - 7 (8%), Roskilde University - 5 (5.7%), University of Copenhagen - 4 (4.6%).

The scientometric analysis of publications on the query “digital economy” and “Denmark” allowed for the identification of three main thematic clusters covering various aspects of the digital economy in this country (figure 2).

Cluster “Digital economy”, indicated in red, encompasses studies dedicated to the concept of the digital economy and its development in Denmark. The second cluster – “Knowledge management” (blue) - focuses on works related to knowledge management, defining its important role in enhancing the innovativeness of Danish companies in the context of digital transformation, including industrial production.

The third, green cluster – “Innovation” – involves study on innovations in the context of Denmark’s digital economy. This cluster comprises articles on the role of digital technologies in stimulating innovations, creating new business models, enhancing the competitiveness of Danish companies, as well as the impact of innovations on economic growth and the country’s development.

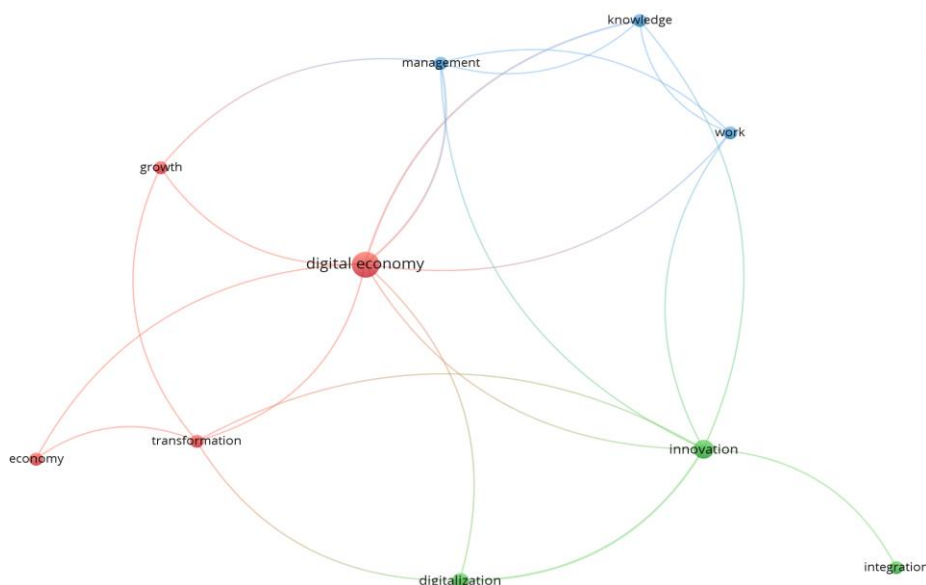

Figure 2. Results of scientometric analysis by “Co-occurrence:keywords” criterion

* Compiled by the authors

The scientometric analysis of publications in the Clarivate Analytics (WoS) database revealed significant academic interest in researching the digital economies of Estonia and Denmark, with both countries being the subjects of intensive digitization research.

Main part. The recent focus on ensuring sustainable development in the national economies of European countries through international cooperation, clustering mechanisms, and the formation of cluster infrastructure has become particularly relevant.

The implementation of cluster policy in Estonia is associated to the adoption of the national innovation strategy for the development of science, research, and innovation for the period 2007-2013, which envisaged the development of innovative export-oriented sectors with high added value, including through clustering. Since 2008, Estonia has launched a state support program for clusters aimed at implementing joint cluster initiatives of Estonian enterprises to enhance competitiveness at the international level. Within the framework of the “Estonian Research and Development, Innovation and Entrepreneurship Strategy, 2021-2035”, Estonia plans activities to increase the welfare of Estonian society and the productivity of the economy [10].

Currently, assistance in cluster formation in Estonia is provided at three levels: supranational within the framework of pan-European cluster development programs, national, and local. Major clusters, such as the information and communication technology cluster, logistics, aviation, and maritime clusters, contribute to the competitiveness of Estonia’s economy, work on technology and product development, help create new companies and workplaces, and facilitate finding business partners abroad. In Estonia, clusters and joint initiatives are supported at the national level within three programs of Enterprise Estonia EAS: the first is intended for the advancement of technological development centers, the second - for the development of clusters, and the third - for competence centers. Estonia has created national clusters based on a group of products or services, as well as regional clusters based on the value chain. Among the largest and most well-known clusters, the following should be highlighted (figure 3).

Danish national clusters play an important role, promoting and encouraging cooperation in the ecosystems of Denmark’s strongest and most promising industries. In collaboration with the Danish Business Development Commission, the Ministry of Higher Education and Science has appointed 13 organizations as national clusters in their respective business and technology areas.

The appointment of national clusters is based on the cluster program “Innovation Power: Danish Clusters for Knowledge and Business 2021-2024”. The aim of the cluster program - is to strengthen the productivity and competitiveness of Danish companies through cooperation on innovation and knowledge transfer between companies and educational institutions [11].

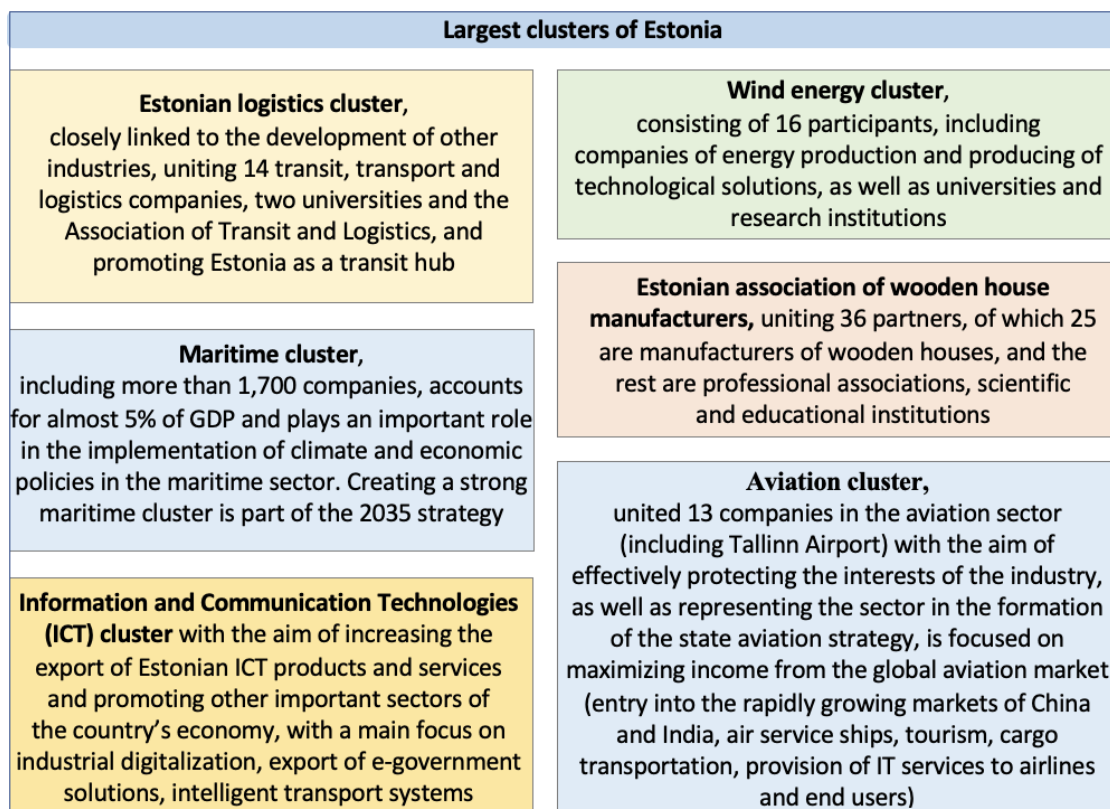

Figure 3. Estonian largest clusters

* Compiled by the authors based on the source [12]: <https://www.tallinn.ee/en/clustersinestonia/estonian-clusters>

For example, the cluster in the field of digital technologies “DigitalLead” facilitates bridges between businesses, entrepreneurs, and educational institutions. DigitalLead increases the use of digital technologies in the public sector and provides access to up-to-date knowledge in this area, offering a wide range of networking events, knowledge dissemination, and projects throughout the country to strengthen digital professions and continue the digitization of Danish society.

Significant development has been observed in the robotics and drone technology cluster in Denmark, which includes around 600 companies involved in robot, drone, and industrial automation manufacturing, employing a total of 18,500 people. In 2022, the industry generated a turnover of 3.7 billion euros, of which 1.8 billion euros were received from exports [13].

Due to a favorable business environment suitable for rapid development, innovation, and the launch of software solutions, including intelligent monitoring, data-driven manufacturing, autonomous robots, and digital platforms, further growth of the digital economies of Estonia and Denmark is expected in the era of the industrial Internet of Things. Let’s consider some successful examples of Estonian and Danish companies transitioning to Industry 4.0 technologies (table 1).

Table 1.

Examples of the use of digital tools/digital platforms by industrial enterprises of Estonia and Denmark

Company’s name	Implemented digital tools / digital platforms	Key Performance Indicators of digital tools / platforms
Estonia		
Starship Technologies – a startup producing unmanned robotic ground vehicles (delivery robots)	Unmanned robots, having completed over 6 million deliveries, address the “last mile” issue at 80 locations worldwide, including the USA, UK, Germany, Denmark, Estonia, and Finland.	1) investments totaling 214 million euro will enable Starship Technologies to apply advancements in AI and machine learning and further develop its technologies, including infrastructure for wireless charging;

		2) Starship Technologies’ robots have reduced carbon dioxide emissions by almost 1.8 million kg.
Enefit – an energy conglomerate comprising over 20 companies - the largest renewable energy producer in the Baltic countries	The digitalization process of “Enefit” is called “e-Energy”, allowing flexible data processing, ensuring high efficiency and competitiveness.	In addition to Estonia, “Enefit” is also active in Latvia, Lithuania, Poland, and Finland, offering technological solutions and services for industrial companies in these countries. Over the past 10 years, existing business processes have been improved through information technologies and innovations, focusing on customer needs; the results of these changes include: 94% of customers served online; 90% of all electricity contracts concluded or renewed digitally; 90% of all invoices sent/received digitally, and others.
Skeleton Technologies – developer and manufacturer of energy storage systems for transportation and power grids	In 2022, the company began construction of a new plant based on an agreement with Siemens for the digitalization of the Leipzig Super Plant to create a fully automated digital manufacturing process for supercapacitors in Germany.	1) support from Siemens through the company’s Digital Enterprise portfolio and expertise in industrial battery elements production; 2) creation of 240 jobs in the region; 3) investment amount - 220 million euro.
Denmark		
Vestas Wind Systems A/S – one of the world’s largest wind turbine manufacturers	1) Operator Advisor platform from PTC, where all production instructions are available through easily understandable visual cues, reducing the need for paper instructions; 2) Shop.Vestas - a leading global online store with 24/7 access to spare parts and services for turbines, currently featuring over 88,000 items on the platform; 3) VestasOnline digital platform, providing turbine owners access to turbine-specific self-service services that can be performed remotely at any time as needed.	The VestasOnline platform provides: – real-time information on upcoming service visits and detailed reports on completed service orders for turbines; – viewing and downloading invoices and account statements for services provided by Vestas; – receiving a report on the status of the blades; – submission of new support requests and others.
Lego Group – the largest manufacturer producing toys in the form of assembly sets and modeling various items - constructors	After facing bankruptcy in 2002-2004, the company implemented a comprehensive approach to the use of digital technologies: 1) implemented the SAP-platform as a logistics, sales, information technology, and production centre, as well as the Lego Enterprise platform - a central hub for resource planning, management of personnel, equipment, software, supply chain, etc., becoming the foundation of Lego’s business processes; 2) in 2011, Lego expanded its Enterprise platform with a product lifecycle management (PLM) system, allowing for faster product releases and a 50% increase in product output; 3) in 2016, Lego radically changed its operating model, transitioning from a monolithic platform to an API-oriented system to leverage new digital capabilities such as high-speed internet, hyper-	The new Lego leadership team increased revenue by 11% through the digitalization of supply chain processes and the centralization of information flows. For the year 2022, which marked the company’s 90th anniversary, revenue for the reporting period increased by 17% to Danish krone 64.6 billion (USD 9.2 billion US dollar), net profit increased by 4% to 2 billion US dollar, and operating profit -by 5%- to 2.6 billion US dollar. In 2023, revenue increased by 2% , reaching 65.9 billion Danish krone (9.65 billion US dollar); however, net profit decreased by 4.9% by the end of 2023, amounting to USD 1.92 billion US dollar.

<p>Maersk – a global logistics integrator company</p>	<p>scalability, and greater computing power. 1) online platform “Maersk Logistics Hub” - a centralized solution for supply chain transparency, providing consolidated cargo overview, tasks, logistics updates, and necessary information using artificial intelligence; 2) “Maersk App” application, essential for improving control over the supply chain, allowing receiving notifications for real-time cargo tracking; selecting departure and destination locations and confirming bookings through the terminal; preparing all shipping documentation in a few clicks; providing feedback through 24/7 chat support; ensuring the best rates, implementing booking for inland and ocean transport through Maersk Spot.</p>	<p>The combination of big data technologies and artificial intelligence algorithms makes all aspects of logistics more accurate and efficient. As of 2024, Maersk ranks second in the world in container shipping with a market share of 14.6%, trailing behind the Swiss Mediterranean Shipping Company.</p>
---	---	---

* Compiled by the authors based on companies’ websites information

Particular attention should be paid to the important role played by organizations such as the Innovation Fund Denmark (Copenhagen), the Danish Centre for Digital Research (Aarhus), and the Centre for Artificial Intelligence and Robotics AIRE (Tallinn), which contribute to the digitization of industrial enterprises in Denmark and Estonia by conducting research, providing funding and expertise, facilitating collaboration to stimulate innovation and technological progress in the industrial sector.

The Innovation Fund Denmark was established to strengthen and support strategic research and innovation projects across Denmark. The fund invests in research and innovation projects in the following thematic areas: digitization, technologies and innovations; research in green technologies and innovations; biomedical research, healthcare, and welfare technologies.

The Danish Centre for Digital Research (DIREC) is a national research and innovation center for advanced digital technologies. DIREC finances joint projects where academic knowledge is combined with industry ideas to accelerate innovation and shift from cutting-edge concepts to real-world applications. The Center has financed over 40 joint projects involving more than 55 private companies and government organizations, totaling more than 81 million Danish krone (approximately 11.7 million US dollar). One of the largest projects is “Business Transformation and Organizational Decision Making based on Artificial Intelligence” for the period 2021-2025 with a budget of 16.8 million Danish krone (approximately USD 2.4 million US dollar).

The Centre for Artificial Intelligence and Robotics (AIRE) aims to enhance the competitiveness of Estonian industrial companies by helping them make decisions in the field of artificial intelligence and robotics. The Centre offers companies innovative solutions in artificial intelligence and robotics - whether it be testing new technology or software, data analysis methods, cloud solutions, predictive maintenance, or digital twins development. AIRE services include: training and consultations for business companies on digitizing various processes; finding opportunities for additional project funding; assessing the digital maturity of companies; evaluating the opportunities for industrial companies to implement AI solutions; presenting solutions, technologies, and software before making large investments; conducting company process analysis to assess the feasibility of company automation.

Considering the cumulative experience of foreign countries, as well as Denmark and Estonia specifically, a list of effective tools is determined, that will serve as the basis for developing a toolkit for assessing the level of digital readiness of industrial enterprises in Kazakhstan for the implementation and adaptation of digital ecosystems: the presence of a digital transformation strategy of the company; establishment of partnerships with experts in the development and implementation of projects for the deployment of digital ecosystems (research organizations, government agencies, etc.); availability of qualified personnel in the company for implementation and training in digital ecosystems (engineers, IT specialists, HR and finance specialists, etc.); availability of infrastructure in the organization for successful implementation of Industry 4.0 technologies; investment in ICT capital by the organization, including equipment, intellectual property objects; use of CRM systems, HRM systems, automated production accounting systems; warehouse and transportation management systems WMS, TMS; use by industrial

organizations the cloud services, broadband internet access technology, AI, Big Data, digital twins, RFID, IoT; presence of automated lines and industrial robots in the company; participation in electronic procurement; presence of electronic platforms (marketplaces), company website, social networks, telegram bot for effective B2B and B2C communication.

Conclusion. As a result of the study, the following conclusions can be drawn:

- the main aspects of forming and developing digital economies in Estonia and Denmark have been studied, which include active investment by the state and private companies in digital technology infrastructure, education and development of digital skills of the population, investment in scientific research in the field of digitization, support for startups, etc.;
- the role of the Innovation Fund Denmark, the Danish Centre for Digital Research, and the Centre for Artificial Intelligence and Robotics AIRE in the digitization of industrial enterprises in both countries has been examined;
- practical examples of the application of digital platforms and digital tools by industrial enterprises and clusters in Estonia and Denmark have been provided.

The experience of Estonia and Denmark in digital transformation issues is valuable and practically significant for research and development within the framework of further research on the effective methodology and toolkit for assessing the level of digital readiness of industrial enterprises in Kazakhstan for the implementation and adaptation of digital ecosystems.

This research was funded by the Science Committee of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan (Grant No. AP19680223).

REFERENCES

1. The Digital Economy and Society Index. The European Commission [Electronic resource]. – URL: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/policies/desi>
2. Silva E.H., Shinohara A.C., Lima E.P., Angelis J., Machado C.G. Reviewing Digital Manufacturing concept in the Industry 4.0 paradigm // *Procedia CIRP*. – 2019. – Vol. 81. – P. 240-245. – DOI:10.1016/j.procir.2019.03.042.
3. Rosenstand C.A. Selecting, Combining, and Cultivating Digital Ecosystems in a Digital Ecosphere // In: Schallmo I D., Tidd J. (red.) *Digitalization: Approaches, Case Studies, and Tools for Strategy, Transformation and Implementation*. – Management for Professionals: Springer Nature, 2021. – P.305-312. – DOI:10.1007/978-3-030-69380-0_17.
4. Yu F., Schweisfurth T. Industry 4.0 technology implementation in SMEs – A survey in the Danish-German border region // *International Journal of Innovation Studies*. – 2020. – Vol. №4, Issue 3. – P.76-84. – DOI:10.1016/j.ijis.2020.05.001.
5. Wysokinska Z. A Review of the Impact of the Digital Transformation on the Global and European Economy // *Comparative Economic Research*. – 2021.– Vol. 24, Issue 3. – P. 75-92. – DOI:10.18778/1508-2008.24.22.
6. Scupola A. A Case Study of Digital Transformation of Danish Public Services: Actors and Policies // *Prospects and Challenges Towards Developing a Digital Economy within the EU: 11th CMI International Conference, Copenhagen*. – November 29-30. – IEEE. – 2018. – P. 14-18. – DOI:10.1109/PCTDDE.2018.8624818.
7. Ndou V., Hysa E., Ratten V., Ndrecaj V. Digital transformation experiences in the Balkan countries // *EJISDC*. – 2023. – Vol. 89, Issue 2. – P. 1-5. – DOI:10.1002/isd2.12262.
8. Bednarcikova D., Repiska R. Digital Transformation in the Context of the European Union and the Use of Digital Technologies as a Tool for Business Sustainability // *SHS Web of Conferences. Current Problems of the Corporate Sector*. – 2021. – Vol. 115. – P. 1-15. – DOI:10.1051/shsconf/202111501001.
9. Andronic A. Digital transformation in education: a comparative analysis of Moldova and Estonia and recommendations for sustainable financing // *Eastern European Journal of Regional Studies*. – 2023. – Vol. 2. – P. 96-107. – DOI:10.53486/2537-6179.9-2.07.
10. Lazarenko D., Trushkina N., Utkin V. Formation of cluster policy: estonian practice [Electronic resource] // *Scientific Collection «InterConf»*. – 2022. – Vol. 126. – P. 16–22. – URL: <https://archive.interconf.center/index.php/conference-proceeding/article/view/1343>
11. Trushkina N., Shyposha V. Clustering of the national economy as an effective tool for the

sustainable development of European Countries // Three Seas Economic Journal. – 2021. – Vol. №2, Issue 4. – P. 63-70. – DOI:10.30525/2661-5150/2021-4-11.

12. Estonian clusters [Electronic resource]. – URL: <https://www.tallinn.ee/en/clustersinestonia/estonian-clusters>

13. Denmark's cluster for robotics, automation and drones. Odense Robotics [Electronic resource]. – URL: www.odenserobotics.dk

REFERENCES

1. The Digital Economy and Society Index. The European Commission [Electronic resource]. – URL: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/policies/desi>

2. Silva E.H., Shinohara A.C., Lima E.P., Angelis J., Machado C.G. Reviewing Digital Manufacturing concept in the Industry 4.0 paradigm // Procedia CIRP. – 2019. – Vol. 81. – P. 240-245. – DOI:10.1016/j.procir.2019.03.042.

3. Rosenstand C.A. Selecting, Combining, and Cultivating Digital Ecosystems in a Digital Ecosystem // In: Schallmo I D., Tidd J. (red.) Digitalization: Approaches, Case Studies, and Tools for Strategy, Transformation and Implementation. – Management for Professionals: Springer Nature, 2021. – P.305-312. – DOI:10.1007/978-3-030-69380-0_17.

4. Yu F., Schweisfurth T. Industry 4.0 technology implementation in SMEs – A survey in the Danish-German border region // International Journal of Innovation Studies. – 2020. – Vol. №4, Issue 3. – P.76-84. – DOI:10.1016/j.ijis.2020.05.001.

5. Wysokinska Z. A Review of the Impact of the Digital Transformation on the Global and European Economy // Comparative Economic Research. – 2021. – Vol. 24, Issue 3. – P. 75-92. – DOI:10.18778/1508-2008.24.22.

6. Scupola A. A Case Study of Digital Transformation of Danish Public Services: Actors and Policies // Prospects and Challenges Towards Developing a Digital Economy within the EU: 11th CMI International Conference, Copenhagen. – November 29-30. – IEEE. – 2018. – P. 14-18. – DOI:10.1109/PCTDDE.2018.8624818.

7. Ndou V., Hysa E., Ratten V., Ndrecaj V. Digital transformation experiences in the Balkan countries // EJISDC. – 2023. – Vol. 89, Issue 2. – P. 1-5. – DOI:10.1002/isd2.12262.

8. Bednarcikova D., Repiska R. Digital Transformation in the Context of the European Union and the Use of Digital Technologies as a Tool for Business Sustainability // SHS Web of Conferences. Current Problems of the Corporate Sector. – 2021. – Vol. 115. – P. 1-15. – DOI:10.1051/shsconf/202111501001.

9. Andronic A. Digital transformation in education: a comparative analysis of Moldova and Estonia and recommendations for sustainable financing // Eastern European Journal of Regional Studies. – 2023. – Vol. 2. – P. 96-107. – DOI:10.53486/2537-6179.9-2.07.

10. Lazarenko D., Trushkina N., Utkin V. Formation of cluster policy: estonian practice [Electronic resource] // Scientific Collection «InterConf». – 2022. – Vol. 126. – P. 16–22. – URL: <https://archive.interconf.center/index.php/conference-proceeding/article/view/1343>

11. Trushkina N., Shyposha V. Clustering of the national economy as an effective tool for the sustainable development of European Countries // Three Seas Economic Journal. – 2021. – Vol. №2, Issue 4. – P. 63-70. – DOI:10.30525/2661-5150/2021-4-11.

12. Estonian clusters [Electronic resource]. – URL: <https://www.tallinn.ee/en/clustersinestonia/estonian-clusters>

13. Denmark's cluster for robotics, automation and drones. Odense Robotics [Electronic resource]. – URL: www.odenserobotics.dk

Ташенова Л.В., Мамраева Д.Г., Кульжамбекова Б.Ш.

ЭКОНОМИКАНЫҢ ЦИФРЛЫҚ ТРАНСФОРМАЦИЯСЫ: ЭСТОНИЯ МЕН ДАНИЯ ТӘЖІРИБЕСІ

Андатпа

Бұл мақала Эстония мен Данияның цифрлық экономиканы қалыптастыру және дамыту саласындағы озық тәжірибесін зерттеуге арналған, өнеркәсіптік сектордағы бәсекеге қабілеттілікті арттыру мақсатында

елдердің кластерлік саясатына талдау жүргізілді, Эстония мен Даниядағы өнеркәсіптік кәсіпорындар мен кластерлердің цифрлық платформалар мен цифрлық құралдарды қолдану мысалдары қарастырылды. Бұл зерттеу Эстония мен Данияның өнеркәсіптік компанияларының цифрлық трансформациясының практикалық мысалдарын қарастыру кезінде талдау және синтез әдісі, кейс-стади әдісі сияқты жалпы ғылыми зерттеу әдістерін, сондай-ақ ғылыми жарияланымдарды контент-талдау әдісін, Дания мен Эстонияның цифрлық экономикасындағы ғылыми қоғамдастықтың қызығушылық деңгейі мен белсенділігін бағалау үшін деректерді ғылыми-метрикалық талдау әдісін қолданды VOSviewer бағдарламасындағы жақтауларды графикалық құру әдісі. Эстония мен Данияның тәжірибесіне сүйене отырып, зерттеу цифрландыруды ұлттық деңгейде түсіну және сәтті басқару үшін қажетті негізгі тақырыптар мен аспектілерді көрсетеді. Сенімді цифрлық инфрақұрылымға инвестициялар, үкімет, өнеркәсіп, ғылыми қоғамдастық арасындағы жемісті ынтымақтастық, сондай-ақ ғылыми ұйымдардың қызметкерлердің цифрлық құзыреттерін дамытуға қосқан үлесі осы елдердің цифрлық трансформациясына ықпал ететін инновациялық экожүйелерді қалыптастырудың кілті болып табылады.

Ташенова Л.В., Мамраева Д.Г., Кульжамбекова Б.Ш.

ЦИФРОВАЯ ТРАНСФОРМАЦИЯ ЭКОНОМИКИ: ОПЫТ ЭСТОНИИ И ДАНИИ

Аннотация

Данная статья посвящена исследованию передового опыта Эстонии и Дании в области формирования и развития цифровых экономик, проведен анализ кластерной политики стран с целью повышения конкурентоспособности промышленного сектора, рассмотрены примеры применения цифровых платформ и цифровых инструментов промышленными предприятиями и кластерами Эстонии и Дании. В рамках данного исследования использовались такие общенаучные методы исследования, как метод анализа и синтеза, метод кейс-стади при рассмотрении практических примеров цифровой трансформации Эстонских и Датских промышленных компаний, а также метод контент-анализа научных публикаций, метод наукометрического анализа данных для оценки уровня интереса и активности научного сообщества в области цифровой экономики Дании и Эстонии и метод графического построения фреймов в программе VOSviewer. Основываясь на опыте Эстонии и Дании, исследование выделяет ключевые темы и аспекты, необходимые для понимания и успешного управления цифровизацией на национальном уровне. Инвестиции в надежную цифровую инфраструктуру, плодотворное сотрудничество между правительством, промышленностью, научным сообществом, а также вклад научных организаций в развитие цифровых компетенций работников являются ключом к формированию инновационных экосистем, способствующих цифровой трансформации данных стран.

Г.Б. Сарсембаева, аға оқытушы¹

М.А. Баяндин*, э.ғ.д., доцент²

Г.Д. Баяндина, PhD, қауымд. профессор²

А.К. Бекмурзаева, PhD докторанты³

М.Дулатов атындағы

Қостанай инженерлік-экономикалық университеті,

Қостанай қ., Қазақстан¹

Шерхан Мұртаза атындағы

Халықаралық Тараз инновациялық институты,

Тараз қ., Қазақстан²

Инновациялық Еуразия университеті,

Павлодар қ., Қазақстан³

* – негізгі автор (хат-хабарларға арналған автор)

e-mail: mbyandin.71@mail.ru

ҚАЗАҚСТАН МЕН РЕСЕЙ АСТЫҚ ШАРУАШЫЛЫҒЫНЫҢ ӨНДІРІСТІК ЕСЕП ЖҮЙЕЛЕРІНІҢ САЛЫСТЫРМАЛЫ СИПАТТАМАСЫ

Мақалада Қазақстан Республикасы мен Ресей Федерациясы астық шаруашылығының өндірістік есеп жүйелері қарастырылған. Сонымен қатар мақаланы жазудағы негізгі мақсаттың бірі – бухгалтерлік есептің ішкі жүйесінің тиімділігін жетілдіру және арттыру үшін екі елдің өндірістік есебінің сипаттамаларына жүйелі салыстырмалы талдау жүргізу болып табылады. Бұл материалды дайындау барысында сипаттау, талдау және синтездеу әдістері қолданылды. Салыстырмалы талдау әдісі Ресей Федерациясы мен Қазақстан Республикасының ауыл шаруашылығы өндірісінде астықтың өзіндік құнын анықтау процесін жүзеге асыруға мүмкіндік берді. Өндірістік есепті ұтымды жүргізудің негізгі ережелері ретінде мына анықтамаларды қарастыруға болады: шығындарды есепке алу объектілері, Шығындар әдісі, есептеу объектісі, есептеу бірлігі, өндіріс шығындарын есептеу әдісі. Ауыл шаруашылығы өндірісі, сонымен бірге өсімдік шаруашылығы саласындағы өндірістік процесі ұйымдастырудың тиімді жолдарына шығындарды бөлуді нақты қамтамасыз ету және өндірістік-шаруашылық қызметке тұрақты мониторинг жасау нәтижелері арқылы қол жеткізілетіндігі жайлы ұсынылған. Өсімдік шаруашылығы кәсіпорындарының жұмыс істеу тиімділігін арттыру жолдарын іздеу мақсатында өсімдік шаруашылығы саласындағы есепті ұйымдастыруды оңтайландыру, сонымен бірге астық өндіруші кәсіпорындардың өндірістік есебінің қолданыстағы жүйесінің мәселелеріне талдау жасауды ұсыну қажеттілігі туралы қорытындылар жасалған болатын.

Кілт сөздер: өндіріс есебі, астық шаруашылықтары, астық өндірісі, шығындар есебі, ауылшаруашылығы өндірісі, шығындарды бөлу, агроөнеркәсіп кешені.

Ключевые слова: производственный учет, зерноводческие хозяйства, зерновое производство, учет затрат, сельскохозяйственное производство, распределение затрат, агропромышленный комплекс.

Keywords: production accounting, grain farms, grain production, cost accounting, agricultural production, cost distribution, agro-industrial complex.

Кіріспе. Әрбір мемлекетте астық шаруашылығы оқшауланбай, агроөнеркәсіптік кешен және халық шаруашылығы салаларымен тығыз байланыста жұмыс істейді. Қазақстанның астық шығымдылығын әлемнің дамыған елдерімен салыстырғандағы талдау нәтижелері республикадағы астық шығымдылығы Ресейден үш есе, ЕО елдерімен және АҚШ-пен салыстырғанда төрт және алты есе аз, сәйкес [1, б. 203].

Сонымен қатар, Қазақстан бірқатар жылдар бойы дәстүрлі түрде дәнді дақылдарды ірі экспорттаушылардың қатарында болды. Елде айтарлықтай экологиялық таза аумақтар бар және сәйкесінше органикалық азық-түлікті қолайлы бағамен өндіре алады. Осылайша, республикада ауыл шаруашылығы өндірісінде сапалы серпіліс жасауға барлық жағдай жасалған [2, б. 102].

Зерттеудің мақсаты – бухгалтерлік есеп процесін интеграциялау және жетілдіру бойынша жалпы ұсыныстарды әзірлеу мақсатында Қазақстан Республикасы мен Ресей Федерациясының өндірістік есеп жүйелерінің талдауы мен салыстырмалы сипаттамасын жүргізу.

Зерттеу мақсатына жету үшін авторлар келесі міндеттерді белгіледі: ауыл шаруашылығы өнімдерінің өзіндік құнын қалыптастыру және калькуляциялау мәселелеріне арналған қазақстандық

және шетелдік ғалымдардың еңбектерін зерттеу; Ресей мен Қазақстан Республикасындағы астық өндірісіндегі шығындарды есепке алу және астықтың өзіндік құнын калькуляциялау әдістемесіне салыстырмалы талдау жасау; астық өнімдерінің өзіндік құнын калькуляциялау және шығындар есебінің әдіснамасын әзірлеуде кейінгі ғылыми зерттеулерге жалпы ұсыныстар әзірлеу.

Пайда табу мақсатына жету барлық кәсіпорындардың, соның ішінде агроөнеркәсіп кешеніндегі кәсіпорындардың қызметінің негізгі көрсеткіші болып табылады. Осы мақсаттарға жету үшін, басқалармен қатар, экономикалық тепе-теңдікке ұмтылу көзделеді, бұл компания басшылығының барлық өндірістік шығындарды сатудан түскен кірістен өтеу қабілеті ретінде түсіну керек. Осы тұрғыдан алғанда, компаниялардың қандай нысанда жұмыс істейтініне қарамастан, олардың шаруашылық қызметін жоспарлау үшін қажетті ақпаратты қамтамасыз ету үшін шығындарды есепке алу жүйесін қабылдау ұсынылады.

Өндірістік есеп бухгалтерлік есептің ішкі жүйесі болып табылады және калькуляциялау баптары шеңберінде өндірілген өнімнің есебін, өндіріс шығындарын олардың пайда болған жерлері, жауапкершілік орталықтары мен өнім түрлері бойынша есепке алуды қамтамасыз етеді.

Өндірістік есеп экономикалық даму деңгейіне сәйкес үнемі жетілдіріліп отыруы керек, өйткені ол өндіріс процесін бейнелеудің бір түрі болып табылады [3].

Зерттеу барысында авторлар эмпирикалық зерттеу әдістерін (бақылау, салыстыру, өлшеу, эксперимент); теориялық зерттеу әдістері (абстракция, талдау және синтез, идеализация, индукция және дедукция, психикалық модельдеу, абстрактіліден нақтыға көтерілу және т.б.).

Әдебиеттік шолу. Өсімдік шаруашылығындағы өндірістің технологиялық және ұйымдастырушылық ерекшеліктері өндіріс есебін ұйымдастырудың және өнімнің өзіндік құнының калькуляциясын алдын ала анықтайды.

Ауыл шаруашылығы өнімдерінің өзіндік құнын қалыптастыру және калькуляциялау мәселесіне келесі ресейлік авторлардың еңбектері арналған: Костюкова Е.И. [3], Феськова М.В. [3], Кагирова Р.А. [3] т.б. Қазақстан Республикасының зерттеумен айналысатын ғалымдарының ішінде бұл мәселені жүйелік есеп аясындағы келесі авторлардың еңбектерін бөліп көрсетуге болады: Нұрсапина Қ.У. [1], Кенжин Ж. [1], Донцов С.С. [2] т.б.

Қазақ зерттеушілері – Шолпанбаева Қ.Ж., Шайханова Н.Қ., Сақтаева А.А. Кез келген өнімді өндіруде нормативті (жоспарлы) және нақты өзіндік құннан басқа, алдын ала (күтілетін) өзіндік құнды есептеу үшін шығындар деңгейін бақылау ұсынылады [4].

Қазақстан Республикасының ауыл шаруашылығы сияқты саланың ресурстық әлеуеті Құрманованың Г.К. [5] еңбектерінде қарастырылған.

Астық түзілу кезеңіндегі егін шаруашылығын жүргізудің агрономиялық әдістері шетел ғалымдары Melash A, Bogale A [6] еңбектерінде зерттелген.

«Өсімдік шаруашылығына арналған шығындарды тексеру құжаттамасы» ішкі аудит стандартын қолдана отырып, өсімдік шаруашылығына шығындар аудитінің әдістемелік мәселелері Golova E.E., Baranova I.V., Garon M.N. [7] еңбектерінде зерттелген.

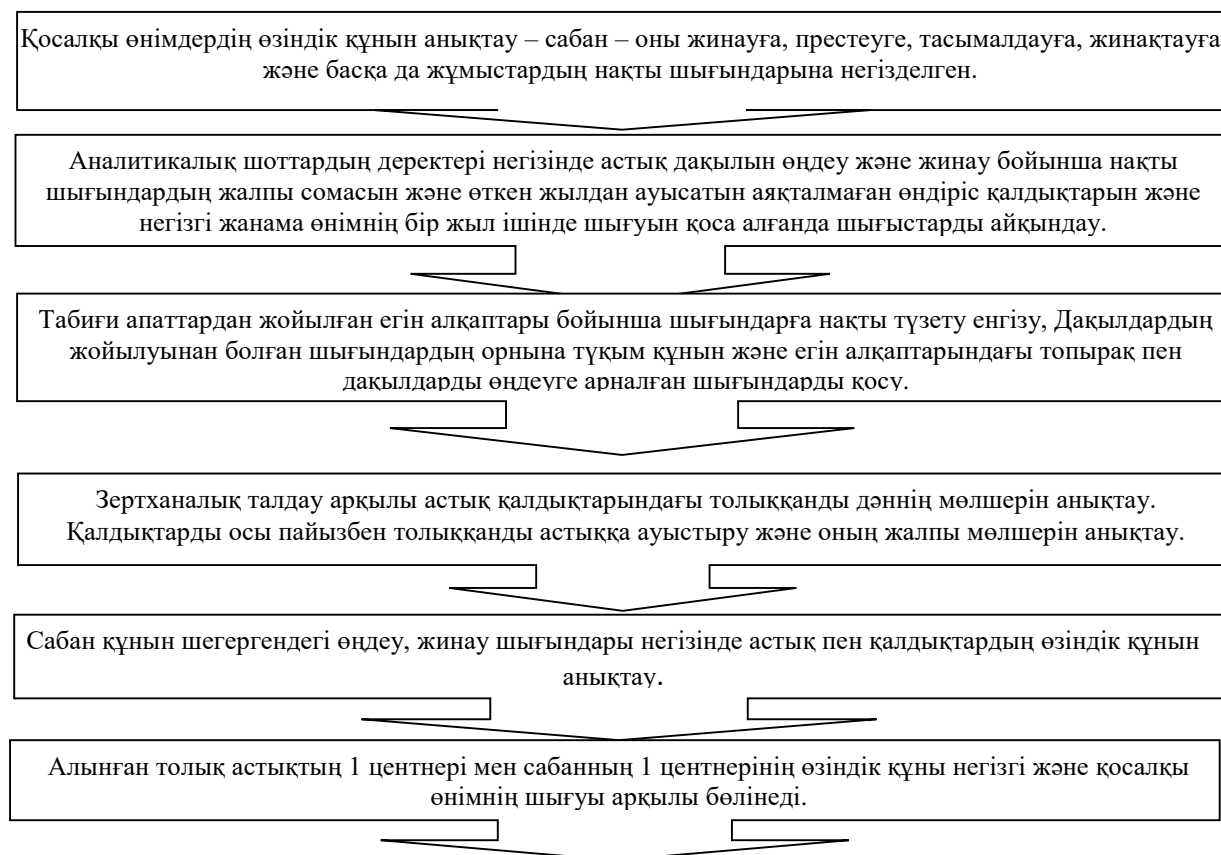
Әдебиеттерді шолу қазіргі уақытта өсімдік шаруашылығы кәсіпорындарының өнімін есепке алудың ұлттық жүйесі Қазақстанда да, Ресейде де шығындарды есепке алудың және өзіндік құнын калькуляциялаудың заманауи қолданбалы әдістемесінің болуын талап етеді деген қорытындыға келді, бұл өз кезегінде жалпы кәсіпорынның қаржылық жағдайына және нәтижелеріне айтарлықтай әсер етеді.

Негізгі бөлім. Салыстырмалы талдау негізінде Ресей мен Қазақстан Республикасындағы астық өндірісіндегі астықтың өзіндік құнын анықтау процесі ұсынылады.

Қосалқы өнімдерді қоспағанда, астықтың өзіндік құнын анықтау критерийлері не қатаң белгіленген, не жоспарлы бағалар бойынша анықталады: өткізу бағалары бойынша; ұйымыңыз үшін қолайлы бағамен.

Ресей мен Қазақстан Республикасының астық өндіру тәжірибесінде қосымша өнімге кететін шығындарды жою әдісі қолданылады.

Қосалқы өнімдердің шығындарын жою арқылы астықтың өзіндік құнын анықтау реттілігі күріште көрсетілген 1 [8], [9]:

1 сурет – Ресей Федерациясы мен Қазақстан Республикасының астық өндірісіндегі астықтың өзіндік құнын айқындау процесі

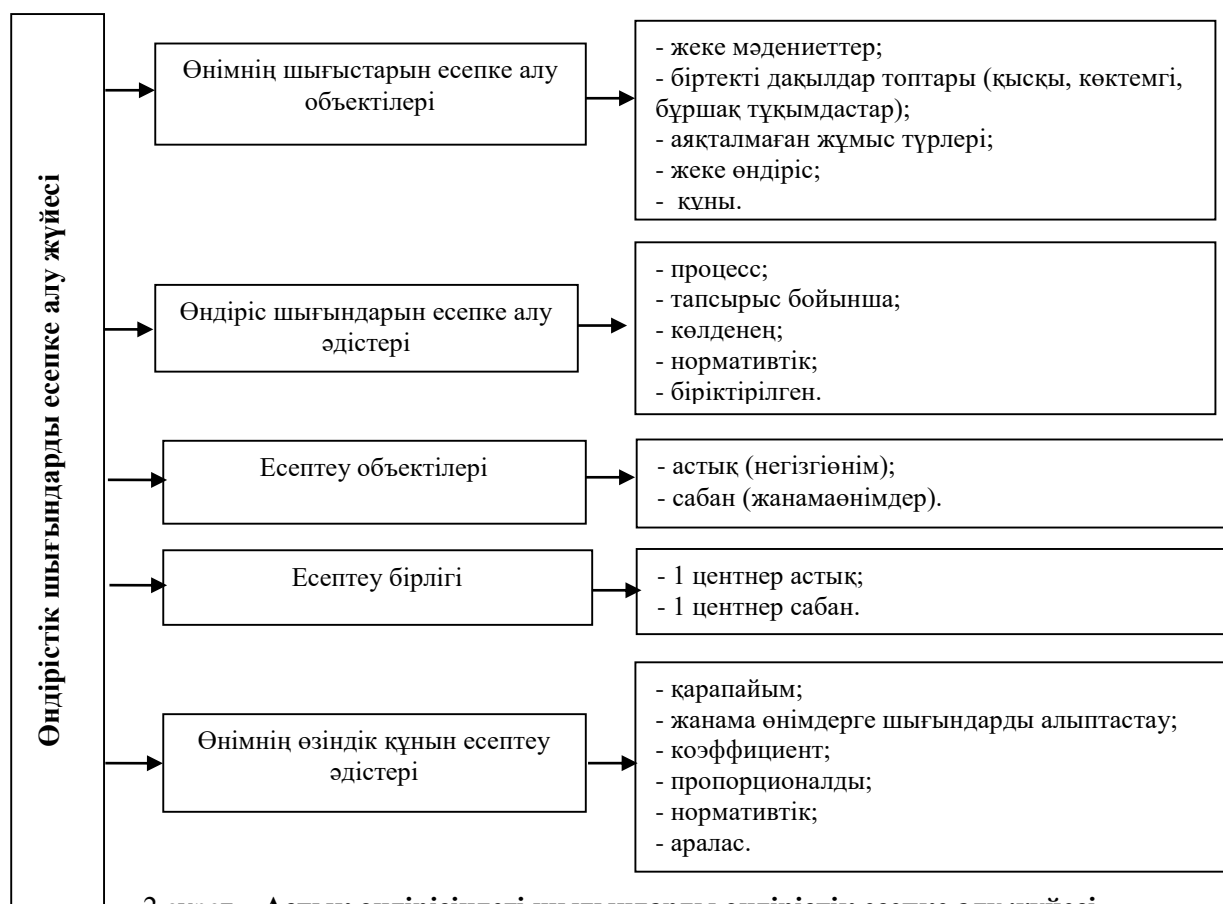
** [8,9] дереккөзі негізінде авторлармен құрастырылған*

Астық өндірісінде бір центнер астық пен бір центнер сабан есептік бірлік болып табылады.

Өндіріс есебін анықтаудың маңызды объектілері мыналар болып табылады: есеп объектілері, өзіндік құн әдістері, есеп бірліктері және өндіріс шығындарын калькуляциялау әдістері. Ауыл шаруашылығында өсімдік шаруашылығы саласындағы шығындар есебі 2-суретте көрсетілген [8], [9].

Шығындарды калькуляциялау және азайту, шығындарды есептеу және табыс пен олардың өсімін анықтау кезінде шығындар мен өнім көлемін есепке алу объектілерін дұрыс таңдау маңызды рөл атқарады, оның ішінде өсімдік шаруашылығы саласы.

«Өсімдік шаруашылығы өнімінің шығындары мен өнім шығарудың есебі» барысында есеп объектілері жеке дақылдар, біртекті дәндер, процестегі жұмыс түрлері, меншікті өнім және шығындар бойынша анықталады.

2 сурет – Астық өндірісіндегі шығындарды өндірістік есепке алу жүйесі

* [8,9] дереккөзі негізінде авторлармен құрастырылған

Бухгалтерлік есептің мақсатына дақылдар, өсіру әдістеріне сәйкес ұқсас дақылдардың топтары және жартылай дақылдардың саны кіреді.

«Ауыл шаруашылығы қызметкерлерінің шығындары» олар бойынша шығындарды (шығындарды) ағымдағы жылдың өнімі бойынша дақылдар (өсімдіктер топтары) бойынша есепке алу объектілеріне жатқызу мүмкін болмаған кезде көрсетіледі. Мұндай шығындар алдағы жылдардағы егін жинау шығындарына жатады және өсімдік шаруашылығында аяқталмаған жұмыстар болып табылады. Бірінші жылдағы аяқталмаған өндірістің барлық шығындары ағымдағы жылдың өнімі бойынша ауыл шаруашылығы дақылдарының шығындары сияқты баптарда есепке алынады.

Шығындардың үшінші тобына жататын шығындарды бөлу жыл соңында жүзеге асырылады. Осы топтағы объектілерді есепке алу үшін өсімдік шаруашылығында пайдаланылатын негізгі құралдардың амортизациясы және оларды жөндеуге, суаруға және құрғатуға кеткен шығындар құны.

«Төртінші топтағы есепке алу объектілерінің құрамында өнімді жинаудан кейінгі өңдеуге, жем өндіруге және т.б. шығындар есепке алынады: сүрлем дайындау, шөп дайындау, шөп ұны. өндіру, шөп дайындау, сабан (еден), үстіңгі тақтайларды дайындау, орғаннан кейінгі өңдеу өнімдері және т.б.

Шығындардың түпкілікті тобын бөлек есепке алу объектілері ретінде бөлу қосымша өнімдердің жекелеген түрлерінің өзіндік құнын дәлірек есептеу қажеттілігімен, сондай-ақ жемшөп өндіру шығындарын жекелеген топтарға бөлу мақсатында байланысты. Жыл соңында өнімнің өзіндік құны есептеледі немесе көрсетілген шығындар бірінші топтағы объектілердің шоттарына бөлінеді». Өсімдік шаруашылығы саласындағы шығындарды есепке алу объектілерін таңдау өндіріс процесінің ерекшеліктерімен, оның қарқындылығымен, тиімділігімен, шығындарды есепке алудың (шығындардың) егжей-тегжейлі тереңдігімен, таңдалған есеп саясатымен, өндірістік процестерді ұйымдастырумен анықталады.

Өсімдік шаруашылығы саласында өндірістік процесті ұйымдастырудың тиімділігін қамтамасыз ету үшін өндірістің динамикасын, түрлерін, жеке ұйымдық бөлімшелерін және өндірістік-шаруашылық қызмет нәтижелерін қамтамасыз ету үшін шығындарды нақты бөлу қажет.

Әрбір есепке алу объектісі бойынша шығындар баптардың типтік номенклатурасына сәйкес топтастырылады. 20-1 «Өсімдік шаруашылығы» баланстық шотында ең көп өндірілген өнімнің өзіндік құнын есепке алу және талдау ауыл шаруашылығы ұйымдарында өнімнің (жұмыстардың, қызметтердің) өзіндік құнын калькуляциялау бойынша әдістемелік ұсыныстарға сәйкес келесілер бойынша есептеледі; Есептеу элементтері:

1. өндірісте пайдаланылатын материалдық шығындар (ресурстар), оның ішінде:
 - 1.1. тұқымдар мен отырғызу материалдары;
 - 1.2. минералды және органикалық тыңайтқыштар;
 - 1.3. өсімдіктерді қорғау құралдары;
 - 1.4. мұнай өнімдері;
 - 1.5. технологиялық мақсаттарға арналған отын және энергия;
 - 1.6. үшінші тұлғалардың жұмыстары мен қызметтері.
2. сыйақы (аймақ бойынша бөлінеді);
3. әлеуметтік салым;
4. негізгі құралдарды күтіп ұстау және басқару (негізгі құралдардың тозуын және жөндеуді өтеу)
5. кәсіпкерлік субсидиялар;
6. қаржылық;
7. басқа да шығыстар;
8. өндірісті және техникалық қызмет көрсетуді ұйымдастыру;
9. басқару қажеттіліктеріне арналған шығындар.

«Өндіріс шығындарын есепке алу әдісі деп өндіріс шығындарын бақылау, олардың бухгалтерлік есеп объектілерімен дұрыс және жан-жақты көрсетілуін қамтамасыз ететін және объективті жалпыланған көрсеткіштерді алуға мүмкіндік беретін әдістер мен әдістердің жиынтығы түсініледі».

Қазақстан Республикасында және Ресей Федерациясында ауыл шаруашылығы өндірісінің шығындарын есепке алудың келесі әдістері қолданылады: ауыспалы (жартылай фабрикаттар мен жартылай фабрикаттар нұсқалары); процессуалдық; реттеуші; біріктірілген.

Ауыл шаруашылығы ұйымдарының, оның ішінде астық өндірумен айналысатын ұйымдардың тәжірибесінде ең көп тараған технологиялық әдіс – жекелеген операциялар, кезең немесе өндірістік процестер бойынша бухгалтерлік есеп шоттарында шығындарды жинақтау. Өндіріс процесінің әрбір кезеңінде шығындар өндіріс пен өндірістегі жұмыс арасында, сондай-ақ өнімнің бірнеше түрлері арасында бөлінеді.

«Процессуалдық тәсіл шеңберінде шығындарды есепке алу объектілері арасында неғұрлым негізделген жатқызу және бөлу үшін шығындарды есепке алудың келесі әдістері ажыратылады: процесс-бір бапты (жинақтаушы); процесс-қадам; процесс-операциялық».

Шығындарды бақылаудың тиімді әдістерінің бірі – білікті мамандар бірлесіп жасаған шығындар есебі. Мұндай әдістерді табысты жүзеге асыру үшін ауыл шаруашылығында тәжірибесі бар, бухгалтерлік есеп пен шығындар сметасын шектеуді түсінетін мамандар қажет.

Дәл күнді белгілеу астықты есепке алу процесінің келесі қадамы болып табылады. Бақша өнімдері әдетте жылдың белгілі бір кезеңіне сәйкес келетін белгілі бір күнде келеді.

«Калькуляция – жеке баптар бойынша өнім бірлігінің өзіндік құнын калькуляциялау процесі. Есептеу процесінде жыл соңында ауыл шаруашылығы ұйымының бухгалтері өндіріс шоттарын жабады». Өндіріс шығындарының өлшемі ретіндегі өзіндік құнның маңыздылығы калькуляциялау әдістемесі мәселесінің өзектілігін анықтайды.

Калькуляция өнімнің өзіндік құны туралы ақпаратты береді, ол бағаны белгілеу және өнімнің жекелеген түрлерінің пайдасын анықтау мақсатында өнімді құндық мәнде есепке алу үшін негіз болады.

Өсімдік шаруашылығының өзіндік құны калькуляциялау объектілері бойынша жүргізіледі, бұл өнімнің негізгі және сабақтас түрлері. Астық өндірісінде өнімнің өзіндік құнын калькуляциялау объектілері астық және сабан болып табылады.

«Астық егістікке жарамды (бастапқы еңбек, оның ішінде егін жинаумен бір мезгілде немесе одан кейін өндірілген толық емес жұмыс уақыты бойынша шығындар); сабан - бос десте немесе

басқа сақтау орны. Өнімдердің саны кептіру мен пайдаланылмаған қалдықтарды алып тастап, өңдеуден кейін үйінді түрде алынады».

Осылайша, өсімдік шаруашылығының шығындары белгіленеді.

Калькуляция әдісі – бұл өндіріс шығындары мен өндіріс шығындарын есептеуде қолданылатын алгоритмдер. Өсімдік шаруашылығы саласында келесі есептеу әдістері қолданылады: «қарапайым, қосымша өнімге шығындарды қоспағанда, коэффициент, пропорционалды, аралас, стандартты».

Өндіріс шығындарын есепке алу әдісі және өндіріс шығындарын есептеу әдісі бухгалтерлік есеп әдістемесін жүзеге асырудың екі тәуелсіз, бірақ бір-бірімен тығыз байланысты техникалық аспектілері болып табылады. Өндіріс шығындарын есепке алу әдістерінің классификациясы есеп объектілері бойынша өндірістік шығындарды жинау және қорытындылау тәртібіне негізделеді, ал өндірістік шығындарды есептеу әдістерінің негізі әртүрлі басқару мақсаттарында пайдалану үшін өнімнің жеке түрлері арасында шығындарды топтастыру және бөлу әдісі болып табылады.

Қолданыстағы әдіс бойынша өнімді бағалау толығымен объективті емес, өйткені оның құнына өндіріс шығындары кірмейді.

Осы зерттеудің нәтижесінде алға қойылған мақсатқа қол жеткізілгенін және зерттеу мәселесінің шешімін растауға болады, өйткені мақалада Қазақстан Республикасы мен Ресей Федерациясының өндірістік есеп жүйесінің салыстырмалы сипаттамасы ашылған, ол шығындарды есепке алу жүйесіндегі жалпы проблемаларды анықтауға, атап айтқанда, екі елдің өндірісті есепке алу жүйесін кейіннен түсіну үшін процесс әдісін, шоттардың, элементтердің және шығындар баптарының бірыңғай жүйесін пайдалана отырып, шығындарды есепке алудың бірыңғай әдістемесін құруға мүмкіндік береді. Анықталған мәселелер авторларға оларды шешудің мүмкін жолдарын әзірлеуге және алынған нәтижелерді практикалық пайдалануға мүмкіндік береді, сонымен қатар одан әрі ғылыми зерттеулердің бағыттарын ұсынады.

Бұл зерттеудің нәтижелері ғылыми мақалаларда берілген зерттеу материалдарының логикалық жалғасы болып табылады, мұнда авторлар Қазақстан мен Ресейдегі астық өндіруге кеткен шығындардың өндірістік есебін реттеудің теориялық тәсілдеріне салыстырмалы талдау жасайды. Бұл мақалада Қазақстан мен Ресейде қабылданған тәсілдерге сәйкес астық өндірісіндегі шығындарды есепке алуды реттеудің төрт деңгейіндегі құжаттарды авторлардың салыстырмалы жүйелеуінің нәтижелері берілген, нәтижесінде өсімдік шаруашылығындағы өндірістік процесті есепке алудың екі нұсқасы ұсынылған [10].

Өсімдік шаруашылығындағы өндірістік есеп әдістемесін жетілдіру мақсатында әкімшілікке тиімді менеджментті жүргізуге көмектесу мақсатында саладағы агротехникалық іс-шараларға жұмсалған шығындарды есепке алу үшін өсімдік шаруашылығында кешенді шоттарды қолдану мүмкіндігі туралы авторлардың ұстанымы көрсетілген [11].

Қорытынды. Ауыл шаруашылығы саласында кіріс пен шығарылым арасындағы сызықтық байланыстың болмауына байланысты, соңғы өнімді алу кезіндегі өнім көлемін есепке алу бақылауды қамтамасыз ету үшін дүниежүзілік маңызы бар.

Сондықтан өсімдік шаруашылығындағы бухгалтерлік есепті ұйымдастыруды оңтайландыру үшін рекреациялық операциялар мен ресурстардың өндіріске жұмсалуды, ауыл шаруашылығы өнімдерінің өндірістен түсуін тіркеу үшін бастапқы құжаттарды пайдалану, алынған қаражаттың орынды және үнемді жұмсалуды қамтамасыз ету қажет. қаражат пен алынған өнімнің қауіпсіздігін дұрыс бақылау.

Осыған байланысты астық өндірісінің шығындары мен өнімінің жиынтық есебін ұйымдастыру мәселесін, сондай-ақ астық өндіруші кәсіпорындардың өндірістік есебінің қолданыстағы жүйесінің мәселелерін талдауды жетілдірудің жолдарын іздеу маңызды болып табылады. осы саладағы ұйымдардың тиімділігі.

Осылайша, зерттеу нәтижелерін қорытындылай келе, авторлар өндірісті есепке алудың біртұтас жүйесін, атап айтқанда элементтер мен шығындар баптарын топтастыруды, бухгалтерлік есеп жүйесін және өндірістік шығындарды есепке алу әдістемесін негіздеу қажеттілігі бар деген қорытындыға келеді. Қазақстан Республикасы мен Ресей Федерациясының өсімдік шаруашылығы өнімдерін өндіру процесін есепке алу жүйесінің интеграциялық процесінің өзектілігі бойынша.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Нурсапина К.У., Кенжин Ж.Б. Материально-техническая база зернового производства Республики Казахстан: современное состояние и перспективы // Проблемы агрорынка. – 2021. – №4. – С.200-207.
2. Донцов С.С., Баяндин М.А. Системный подход к управлению проектами в агропромышленном производстве Республики Казахстан // Проблемы агрорынка. – 2020. – №1 – С.99-105.
3. Костюкова Е.И., Феськова М.В., Кагирова М.В. Совершенствование калькулирования себестоимости продукции перерабатывающих производств // Бухучет в сельском хозяйстве. – 2019 – №12. – URL: <https://panor.ru/articles/sovershenstvovanie-kalkulirovaniya-sebestoimosti-produktsii-pererabatyvayushchikh-proizvodstv/31622.html>.
4. Шолпанбаева К.Ж., Шайханова Н.К., Сактаева А.А. Калькулирование себестоимости продукции животноводства в Республике Казахстан // Проблемы агрорынка. – 2021. – №1. – С.66-73.
5. Курманова Г.К., Суханбердина Б.Б., Уразова Б.А. Факторы производства сельского хозяйства Республики Казахстан // Экономика: стратегия и практика. – 2022. – №1, Том 17. – С.93-109.
6. Melash A.A., Bogale A.A., Mengstu S.G., Aberra D.A., Tsegay A., Mengistu D.K. Sustainable management practices for durum wheat production: Analyzing specific agronomic interventions on productivity, grain micronutrient content, and quality // Heliyon. – №9(2): e18733. – 2023 – P.1-15. – doi:10.1016/j.heliyon.2023.e18733.
7. Golova E.E., Baranova I.V., Gapon M.N. Crop Production Cost Accounting Audit // Land Economy and Rural Studies Essentials. European Proceedings of Social and Behavioural Sciences. European Publisher. – 2021. – vol. 113. – P.72-78. – doi:10.15405/epsbs.2021.07.10
8. Кайдарова С. Учет в сельском хозяйстве: растениеводство. – URL: http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31110495#pos=448;-78
9. Методические рекомендации по бухгалтерскому учету затрат и выхода продукции в растениеводстве: утв. Минсельхозом РФ от 22.10.2008г. – URL: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_93409/
10. Сарсембаева Г.Б., Кушебина Г.М., Зарубина В.Р. Сравнительный анализ подходов регулирования затрат // Вестник Казахского университета экономики, финансов и международной торговли. – 2023. – №2. – С.231-238.
11. Баяндин М.А., Сарсембаева Г.Б. Есенжолова Ш.М. Махмұтова Г.М. Применение интегрированной системы счетов для целей управленческого учета // Вестник КазНУ. Серия Экономическая. – 2020. – №2 (132). – С.45-55.

REFERENCES

1. Nursapina K.U., Kenzhin Zh.B. Material'no-tehnicheskaja baza zernovogo proizvodstva Respubliki Kazahstan: sovremennoe sostojanie i perspektivy [Material and technical base of grain production in the Republic of Kazakhstan: current state and prospects] // Problemy agrorynka, 2021 – №4, S. 200-207 [in Russian].
2. Dontsov S.S., Bayandin M.A. Sistemnyj podhod k upravleniju proektami v agropromyshlennom proizvodstve Respubliki Kazahstan [A systematic approach to project management in the agro-industrial production of the Republic of Kazakhstan] // Problemy agrorynka, 2020 – №1, S. 99-105 [in Russian].
3. Kostyukova E.I., Feskova, M.V., Kagirova, M.V. Sovershenstvovanie kal'kulirovaniya sebestoimosti produktsii pererabatyvajushchih proizvodstv [Improving the calculation of the cost of products of processing industries] // Buhuchet v sel'skom hozjajstve, 2019 – №12 – URL: <https://panor.ru/articles/sovershenstvovanie-kalkulirovaniya-sebestoimosti-produktsii-pererabatyvayushchikh-proizvodstv/31622.html> [in Russian].
4. Sholpanbaeva K.Zh., Shajhanova N.K., Saktaeva A.A. Kal'kulirovanie sebestoimosti produktsii zhivotnovodstva v Respublike Kazahstan [Calculation of the cost of livestock products in the Republic of Kazakhstan] // Problemy agrorynka. – 2021. – №1. – S.66-73 [in Russian].

5. Kurmanova G.K., Suhanberdina B.B., Urazova B.A. Faktory proizvodstva sel'skogo hozyajstva Respubliki Kazahstan [Factors of agricultural production of the Republic of Kazakhstan] // Ekonomika: strategiya i praktika. – 2022. – №1, Tom 17. – S.93-109 [in Russian].

6. Melash A.A., Bogale A.A., Mengstu S.G., Aberra D.A., Tsegay A., Mengistu D.K. Sustainable management practices for durum wheat production: Analyzing specific agronomic interventions on productivity, grain micronutrient content, and quality // Heliyon. – №9(2): e18733. – 2023 – doi:10.1016/j.heliyon.2023.e18733.

7. Golova E.E., Baranova I.V., Gapon M.N. Crop Production Cost Accounting Audit // Land Economy and Rural Studies Essentials. European Proceedings of Social and Behavioural Sciences. European Publisher. – 2021. – vol. 113. – P.72-78. – doi:10.15405/epsbs.2021.07.10

8. Keulimzhaev K.K. Kudajbergenov N.A. Proizvodstvennyj i upravlencheskij uchet: uchebnoe posobie [Production and management accounting: a textbook] – Almaty: Ekonomika, 2011. – 330 s. [in Russian].

9. Metodicheskie rekomendacii po buhgalterskomu uchetu zatrat i vyhoda produkcii v rastenievodstve: utv. Minsel'hozom RF ot 22.10.2008g. [Methodological recommendations on accounting of costs and output in crop production: approved. Ministry of Agriculture of the Russian Federation from 22.10.2008] – URL: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_93409/ [in Russian].

10. Sarsembaeva G.B., Kushebina G.M., Zarubina V.R. Sravnitel'nyj analiz podhodov regulirovaniya zatrat [Comparative analysis of cost management approaches] // Vestnik Kazahskogo universiteta ekonomiki, finansov i mezhdunarodnoj trgovli. – 2023. – №2. – S.231-238 [in Russian].

11. Bayandin M.A., Sarsembaeva G.B., Esenzholova Sh.M., Mahmytova G.M. Primenenie integrirovannoj sistemy schetov dlya celej upravlencheskogo ucheta [Application of an integrated accounting system for management accounting purposes] // Vestnik KazNU. Seriya Ekonomicheskaya. – 2020. – №2 (132). – S.45-55 [in Russian].

Сарсембаева Г.Б., Баяндин М.А., Баяндина Г.Д., Бекмурзаева А.К.

СРАВНИТЕЛЬНАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА СИСТЕМЫ ПРОИЗВОДСТВЕННОГО УЧЕТА ЗЕРНОВОДЧЕСКИХ ХОЗЯЙСТВ КАЗАХСТАНА И РОССИИ

Аннотация

В статье рассмотрены системы производственного учета зерноводческих хозяйств Республики Казахстан и Российской Федерации. При этом основной целью написания статьи является проведение сравнительного анализа характеристик производственного учета двух стран, для необходимого совершенствования и повышения эффективности данного вида подсистемы бухгалтерского учета. При подготовке данного материала были использованы методы описания, анализа и синтеза. Метод сравнительного анализа позволил провести процесс определения себестоимости зерна в сельскохозяйственном производстве Российской Федерации и Республике Казахстан. В качестве основных положений для рационального проведения производственного учета рассмотрено определение: объектов учета затрат, методов учета затрат, объектов калькулирования, калькуляционных единиц и приемов калькулирования себестоимости продукции. Представлено, что эффективность организации процесса производства в сфере сельскохозяйственного производства, и растениеводства в том числе, достигается конкретным обеспечением распределения затрат и постоянным мониторингом результатов производственно-хозяйственной деятельности. Сделаны выводы, что необходимо использовать для оптимизации организации учета в отрасли растениеводства, а также представлена необходимость анализа проблем имеющейся системы производственного учета компаний зернового производства, с целью нахождения направлений повышения эффективности функционирования предприятий растениеводческой отрасли.

Sarsembayeva G., Bayandin M., Bayandina G., Bekmurzayeva A.

COMPARATIVE CHARACTERISTICS OF THE PRODUCTION ACCOUNTING SYSTEM OF GRAIN FARMS IN KAZAKHSTAN AND RUSSIA

Annotation

The article considers the systems of production accounting of grain-growing farms of the Republic of Kazakhstan and the Russian Federation. At the same time, the main purpose of writing this article is to conduct a comparative

analysis of the characteristics of production accounting of the two countries, for the necessary improvement and increase the efficiency of this type of accounting subsystem. Methods of description, analysis and synthesis were used in the preparation of this material. The method of comparative analysis made it possible to carry out the process of determining the cost of grain in agricultural production in the Russian Federation and the Republic of Kazakhstan. As the main provisions for the rational conduct of production accounting, the definition of: cost accounting objects, cost accounting methods, calculation objects, calculation units and methods of calculating the cost of production is considered. It is presented that the efficiency of the organization of the production process in the field of agricultural production, including crop production, is achieved by providing specific cost allocation and constant monitoring of the results of production and economic activity. Conclusions are drawn that it is necessary to use to optimize the organization of accounting in the crop industry, and also the need to analyze the problems of the existing system of production accounting of grain production companies, in order to find ways to improve the efficiency of the functioning of enterprises of the crop industry is presented.

Д.Е. Баксултанов*, *постдокторант*,¹
Н.А. Курманов, *PhD, профессор*,¹
Е.А. Гордеева, *PhD, ассоц. профессор*,²
Д.М. Темирбаева, *PhD, ассистент профессора*,³
Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева,
*г. Астана, Казахстан*¹
Казахский университет технологий и бизнеса имени К. Кулажанова,
*г. Астана, Казахстан*²
Карагандинский университет имени Е.А. Букетова,
*г. Караганда, Казахстан*³
* – основной автор (автор для корреспонденции)
e-mail: baksultanov@gmail.com

РАЗВИТИЕ ИННОВАЦИОННЫХ СИСТЕМ В КОНТЕКСТЕ РЕАЛИЗАЦИИ СТРАТЕГИИ «СМАРТ СПЕЦИАЛИЗАЦИЯ RIS3»

В статье исследована эволюция проводимой в Республике Казахстан государственной инновационной политики и сделан анализ принятым стратегическим и программным документам в области научно-технического и инновационного развития системы государственного планирования. По итогам проведенного анализа было выявлено, что основной причиной, сдерживающей развитие инновационного потенциала и невозможности правильно выстроить приоритеты для его дальнейшего развития, явилось отсутствие комплексного и системного подхода к вопросу управления инновационными процессами.

В статье предложены подходы, направленные на выработку государственной инновационной политики на основе концепции стратегии «смарт специализации» в области исследований и инноваций RIS3. Актуальность данного подхода научно-обоснована по итогам исследования влияние стратегии RIS3 на социальное и экономическое развитие стран Европейского союза. В статье авторы использовали методы библиометрического и контент-анализа научных публикаций, представленных в базах данных Scopus и Web of Science. На основе ключевых слов «Смарт специализация» и «Стратегия» были идентифицированы и детально проанализированы соответствующие статьи.

На основании систематизации полученных данных предложены концептуальные подходы к применению концепции RIS3 в системах разработки национальной стратегии развития национальной инновационной системы Казахстана.

Ключевые слова: инновации, инновационная деятельность, стратегия, умная специализация, национальная инновационная система, инновационная политика, RIS3.

Кілт сөздер: инновация, инновациялық қызмет, стратегия, ақылды мамандық, ұлттық инновациялық жүйе, инновациялық саясат, RIS3.

Keywords: innovation, innovative activity, strategy, smart specialization, national innovation system, innovation policy, RIS3.

Введение. В последние годы на фоне растущих вызовов глобальной конкурентоспособности и устойчивого развития особое внимание уделяется разработке концептуальных подходов к формированию и реализации государственной инновационной политики. Особенно важно это для стран с развивающимися экономиками, таких как Республика Казахстан, где инновации рассматриваются как ключевой фактор экономического роста и модернизации. В данном контексте возникает необходимость разработки стратегических документов, способных обеспечить эффективную реализацию научно-технической и инновационной политики.

В настоящее время существует многообразие теоретических и практических подходов к формированию национальных инновационных систем (НИС). Одним из таких подходов является концепция «смарт специализации» (Smart Specialization Strategy, RIS3), зарекомендовавшая себя в странах Европейского союза как эффективный инструмент для стимулирования регионального развития через целевые инвестиции в исследовательскую и инновационную деятельность. Применение данной стратегии в условиях Казахстана требует адаптации с учетом национальных особенностей и текущего состояния национальной инновационной системы.

Актуальность исследования обусловлена необходимостью перехода к научно-обоснованной инновационной политике (evidence-based innovation policy), основанной на системной оценке

результативности и эффективности принимаемых мер. Такая политика должна учитывать возможные риски, влияющие на целостность всей НИС, и способствовать укреплению конкурентных преимуществ страны.

Целью статьи является научное обоснование стратегии государственной инновационной политики на примере концепции «смарт специализации» RIS3, а также определение подходов и видения ее дальнейшего развития в Казахстане. Исследование направлено на выявление ключевых факторов и механизмов, которые могут способствовать интеграции стратегии RIS3 в национальную инновационную систему.

Задачи исследования включают:

- анализ текущего состояния и проблем развития НИС Казахстана.
- изучение международного опыта, особенно в странах Европейского Союза, по внедрению стратегии RIS3.
- разработка научно обоснованных рекомендаций по применению в Казахстане концепции «смарт специализации».

Методы исследования включают библиографический анализ и контент-анализ научных публикаций, в которых рассматриваются вопросы «смарт специализации» и инновационных стратегий, с использованием данных из баз Scopus и Web of Science. В статье проведен анализ стратегических и программных документов системы государственного планирования Казахстана.

Данный подход обеспечивает комплексное понимание эффективности текущей инновационной политики и позволяет выявить направления её оптимизации в контексте Казахстана. В рамках исследования особый акцент был сделан на анализе сильных сторон и потенциала национальной инновационной системы, что позволяет обосновать необходимость внедрения научно-обоснованной государственной инновационной политики на основе концепции RIS3.

Обзор литературы. Вопросы формирования концепции НИС детально раскрыты в публикациях Организации экономического сотрудничества и развития (ОЭСР) [1-3].

Теоретическая и методологическая база концепции НИС сформированы в трудах Б. Лундвалл [4], К. Фримен [5] и Р. Нельсон [6].

В работе (Баксултанова Д.Е. и др.) были определены проблемные вопросы проводимой государственной инновационной политики, такие как «отсутствие системного подхода, слабая преемственность между принимаемыми программными документами, постоянная сменяемость основных институтов, реализующих меры государственной поддержки, отсутствие практических мер для обеспечения эффективной интеграции и взаимодействия участников НИС» [7]. Перечисленные проблемные вопросы являются причиной относительно низких позиций Казахстана в международных рейтингах. Так, согласно опубликованному рейтингу Глобального индекса инноваций (Global Innovation Index) за 2022 год среди 132 стран, ранжированных по уровню инновационного развития, Казахстан занимает 83 место, уступая таким странам постсоветского пространства, как Армения, Беларусь, Грузия, Россия, Узбекистан и Украина. Результаты отечественной статистики за 2022 год также подтверждают низкие темпы инновационной активности: доля инновационной продукции к ВВП – 1,8%, доля инновационно-активных компаний – 11%, затраты на инновации – 1,4%.

Основные проблемы развития инновационной системы Казахстана также перечислены в работе Днишева Ф. М., где отмечается, что «формально в стране создана НИС – имеются ее основные системообразующие элементы. Однако признать ее системой, тем более работающей, можно только с большими допущениями. Несмотря на наблюдаемый рост отдельных показателей инновационной активности в последние годы, их значение не соответствует стандартам инновационной экономики. В Казахстане не достает системного видения инновационного развития, которое принимает во внимание взаимодействие между различными компонентами НИС, не получают необходимого внимания механизмы взаимозависимости различных компонентов НИС. Также, у государственных органов отсутствует целостное представление о НИС и ее дальнейшем развитии. Данное обстоятельство усиливает необходимость адаптации теоретической концепции НИС к задачам развития наукоемкой экономики в Казахстане» [8].

Методологические основы формирования инновационной политики Казахстана рассмотрены в работе Улыбашева Д.Н. и др., где «на основании анализа принятых стратегических и программных документов делается вывод о том, что базисная индустриально-инновационная политика не была в

полной мере проработанной в части обеспечения ее реализации необходимыми ресурсами со стороны государства» [9].

Несмотря на то, что на сегодняшний день имеется достаточное количество отечественных работ, посвященных анализу реализованной на протяжении нескольких лет государственной инновационной политики, а также зарубежных работ, где дается детальное научное обоснование к применению концепции НИС, все еще остаются открытыми вопросы, связанные с практическими подходами и видением по дальнейшей реализации инновационной политики.

Основная часть. Эволюция развития государственной инновационной политики Казахстана сопровождалась с принятием следующих программных документов из системы государственного планирования:

- Стратегия индустриально-инновационного развития РК на 2003-2015 годы, утвержденная Указом Президента РК от 17 мая 2003 года № 1096;
- Государственная программа по форсированному индустриально-инновационному развитию на 2010-2014 годы, утвержденная Указом Президента РК от 19 марта 2010 года № 958;
- Государственная программа индустриально-инновационного развития РК на 2015-2019 годы, утвержденная Указом Президента РК от 1 августа 2014 года № 874;
- Государственная программа индустриально-инновационного развития РК на 2020-2025 годы, утвержденная постановлением Правительства РК от 31 декабря 2019 года № 1050;
- Национальный проект (НП) «Технологический рывок за счет цифровизации, науки и инноваций», утвержденный постановлением Правительства РК от 12 октября 2021 года № 727 (рисунок 1).

Рисунок 1. Эволюция развития государственной инновационной политики*

*Примечание - составлено авторами

Основа государственной политики в области инновационного развития была заложена с принятием Стратегии индустриально-инновационного развития РК на 2003-2015 годы [10]. На тот момент государственная политика заключалась в формировании и развитии следующих элементов национальной инновационной системы (НИС):

- научного потенциала;
- инновационной инфраструктуры;
- финансовой инфраструктуры;
- и инновационного предпринимательства (рисунок 2).

Рисунок 2. Модель НИС открытого типа*

*Примечание - составлено авторами

Для поэтапной реализации инновационной политики, а также в целях обеспечения условий для устойчивого развития конкурентоспособной экономики страны на основе эффективного использования интеллектуального потенциала, генерации, распространения и коммерциализации новых знаний, была разработана и принята Программа по формированию и развитию национальной инновационной системы РК на 2005-2015 годы, которая просуществовала до 2010 года [11]. Целью программы явилось формирование НИС открытого типа, обеспечивающей создание конкурентоспособного конечного продукта на основе использования отечественного научного потенциала и трансферта зарубежных технологий.

Следует отметить, что это был единственный структурированный программный документ, где отражено комплексное понимание на процесс формирования и развития НИС.

После постановки на утрату Программы по формированию и развитию НИС были приняты несколько государственных программ первой, второй и третьей пятилетки индустриально-инновационного развития Казахстана (ГПФИИР, ГПИИР-2 и ГПИИР-3), где основной упор ставился на развитие обрабатывающей промышленности с ориентиром на экспорт. Постепенно вопросы полноценного формирования НИС начали отодвигаться из поле зрения системы государственного планирования. На смену государственным программам с 2021 года начали приходить национальные проекты. Всего в перечне было определено 10 национальных проектов. Новая модель государственного планирования впервые была предложена Президентом РК К. Токаевым в своем послании «Казахстан в новой реальности: время действий» от 1 сентября 2020 года. Тогда Президент в своем выступлении отметил, что «Следует прекратить подготовку государственных программ с большим количеством показателей и индикаторов. Пора перейти на формат лаконичных национальных проектов, понятных всем гражданам».

Национальный проект по своему содержанию пришел на замену ГПИИР. Национальный проект охватывал 10 направлений и включал 211 мероприятий [12]. Основной упор в данном документе был сделан на процесс цифровизации базовых отраслей экономики Казахстана. Реализация национального проекта предполагалась с 2021 по 2025 годы. Однако, документ утратил свою силу ППРК от 22 сентября 2023 года № 828.

В настоящее время отсутствуют государственные проекты и (или) национальные проекты, определяющие основные направления и приоритеты инновационной политики государства.

Проведенный анализ стратегических документов, а также процесс их реализации, показывает, что на сегодняшний день стоит потребность в разработке новой модели государственного планирования в области инноваций. В связи с этим предлагается рассмотреть концепцию стратегии «смарт специализации» в сфере исследований и инноваций RIS3 [13]. Выдвигается идея перехода к политике, «основанной на системной оценке результативности и эффективности принимаемых/реализуемых мер с учетом оценки возможных рисков, которые могут оказать влияние на целостность НИС (evidence-based innovation policy)» [14].

Европейский Союз (ЕС) назначил ключевую роль стратегии умной специализации RIS3 в рамках программы развития Europe 2020. Региональная оперативная программа 2014-2020 годов включила политику RIS3 в свои повестки дня, выделив значительные финансовые ресурсы для реализации нового подхода, предусмотренного программой.

Концепция умной специализации представляет собой современный подход к формированию политики и практики в области исследований и инноваций, направленный на развитие регионов и стран путем продвижения их ключевых преимуществ. Подход способствует ускорению регионального развития и структурным преобразованиям, а также усилению сравнительных преимуществ регионов посредством целенаправленных инвестиций. Существующие или будущие местные сильные стороны идентифицируются через «процесс предпринимательского открытия», в ходе которого региональные/местные участники инновационного процесса по модели четверной спирали (университеты и научно-исследовательские институты, компании, кластеры, органы государственной власти, гражданское общество) работают вместе для определения стратегических приоритетов, которые могли бы создать или усилить конкурентные преимущества региона.

Стремительный рост концепции умной специализации в центре внимания ЕС основывается на переплетении сильных политических и экономических обоснований. С одной стороны, «политическое» обоснование продвигает инновации как приоритет для всех регионов и лучше связывает их с местными потребностями развития через инвестиции в относительные сильные стороны регионов, которые могут создавать новые рабочие места. С другой стороны, «экономическое» обоснование вводит территориально-ориентированный подход к экономической политике и стимулирует развитие высокодоходных видов деятельности и новых рыночных ниш в традиционных секторах [15].

Для продвижения концепции Европейская комиссия в июне 2011 года инициировала запуск Платформы умной специализации (S3P). Стратегия умной специализации (RIS3) предлагает площадку для встречи академических экспертов, сотрудников ЕС, национальных и региональных политиков и практиков для обмена опытом.

S3P использует несколько инструментов, таких как тематические платформы S3 по агро-продуктам, энергетике и промышленной модернизации, а также Eye@RIS3, который позволяет визуализировать государственные инвестиции в инновации по всей Европе и проводить сравнение между различными регионами.

Растущее внимание к концепции RIS3 подтверждается общим ростом количества опубликованных научных работ в международных журналах и материалах конференций, индексируемых в базах данных Scopus и Web of Science. Поиск публикаций, соответствующих указанной тематике, осуществлялся согласно запросу, по ключевым словам, «Smart Specialization» и «RIS3».

Так, в базе данных Web of Science по вышеуказанным ключевым словам было обнаружено 785 работ, опубликованных в период с 2011 по 2024 годы, в то время как по базе данных Scopus, за указанный промежуток времени было опубликовано 614 работ (рисунок 3).

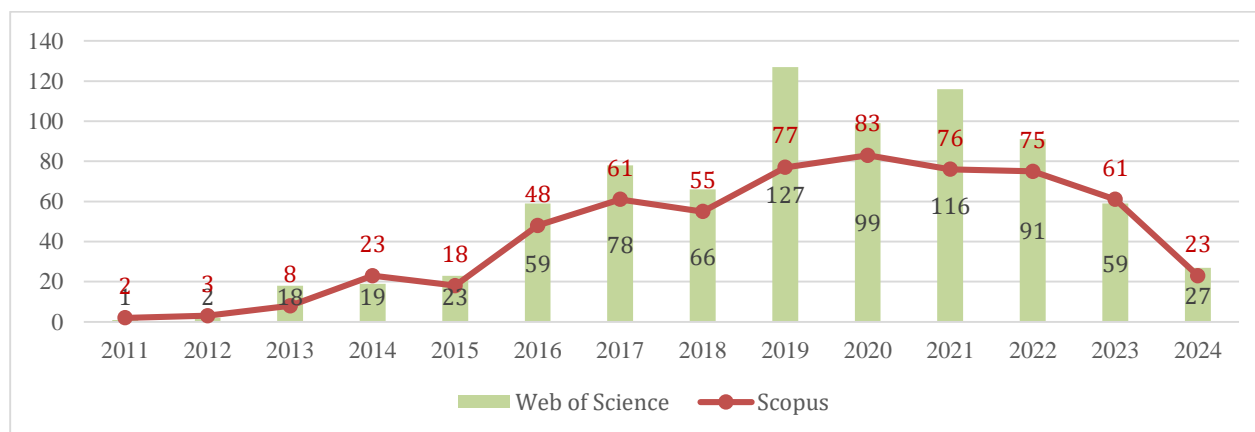

Рисунок 3. Количество публикаций по ключевым словам «Smart Specialization» и «RIS3» в базах данных Scopus и Web of Science в разрезе годов (по состоянию на 05.08.2024)

*Примечание - составлено авторами

Выявлено распределение публикаций в базе данных Scopus по следующим основным отраслям знаний:

- 1) Социальные науки – 339;
- 2) Экономика, эконометрика и финансы – 194;
- 3) Бизнес, менеджмент и бухгалтерский учет – 171;
- 4) Науки об окружающей среде – 141;
- 5) Компьютерные науки – 81;
- 6) Инженерия – 81;
- 7) Системный анализ и принятие решений – 56;
- 8) Энергетика – 50;
- 9) Математика – 25;
- 10) Наука о земле – 24.

Результаты анализа базы данных Scopus показывают, что по указанной тематике исследования в основном публикуются в научных журналах по направлениям социальные науки, экономика и бизнес. По направлениям STEM работы в основном представлены такими областями знаний, как компьютерные науки, инженерия и системный анализ.

Основными источниками финансирования проектов по направлению «умной специализации» являются следующие организации:

- 1) Европейская комиссия – 83;
- 2) Европейский фонд регионального развития – 42;
- 3) Рамочная программа «Горизонт 2020» - 36.

Как было отмечено ранее, основным инициатором реализации стратегии «умной специализации» является Европейская комиссия, которая также является основным источником финансирования данной инициативы.

Для выделения областей знаний из базы данных Web of Science запрос публикаций осуществлялся не по ключевым словам, а по финансирующим программам. В строке финансирующей организации было указано «Smart Specialization Program».

По результатам построения карты областей знаний в БД Web of Science исходя из источников финансирования можно сделать предположение, что приоритетными направлениями для реализации стратегии RIS в странах ЕС являются: инженерия; химия; биохимия и молекулярная биология; компьютерные науки; новые материалы.

Заключение. Национальная стратегия на основе концепции «умной специализации» может быть адаптирована и использована как управленческий инструмент для государственных органов Казахстана, направленный на повышение эффективности НИС. Новизна проведенного исследования заключается в систематизации и анализе данных по применению стратегии «умной специализации» в различных областях. Исследование подтвердило важность стратегии RIS3 для формирования государственной инновационной политики, ориентированной на развитие НИС и региональных инновационных систем.

На основе полученных данных можно предложить подход к построению стратегии развития НИС, включающий следующие конкретные рекомендации для Казахстана:

- выделить ключевые отрасли и направления, обладающие высоким потенциалом роста и инноваций, которые станут основой для стратегии умной специализации в Казахстане;
- укрепить межрегиональное сотрудничество в инновационной сфере через создание кластеров и центров компетенций, которые помогут региональным инновационным экосистемам эффективно взаимодействовать;
- привлекать бизнес, научные организации и гражданское общество для выявления инновационных направлений, которые обеспечат конкурентные преимущества на национальном и международном уровнях;
- активно интегрироваться в международные инновационные сети, такие как Платформа умной специализации (S3P), для обмена опытом и поиска партнёров.

Представленные меры помогут сформировать устойчивую инновационную среду, способствующую долгосрочному экономическому росту и повышению конкурентоспособности Казахстана на мировой арене.

Статья подготовлена в рамках научного проекта грантового финансирования Комитета науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан (ИРН AP22686171).

ЛИТЕРАТУРА

1. Managing National Innovation Systems. Paris: OECD Publishing. – URL: https://www.oecd-ilibrary.org/industryand-services/managing-national-innovation-systems_9789264189416-en11
2. Dynamising National Innovation Systems. Paris: OECD Publishing. – URL: <https://www.oecd.org/science/inno/2101733.pdf>
3. Main Science and Technology Indicators. Paris: OECD Publishing. – URL: <https://www.oecd.org/sti/msti.htm>
4. Lundvall B.Å., Johnson B., Andersen E.S., Dalum B. National systems of production, innovation and competence building //Research policy. – 2002. – №31(2). – P. 213-231. - doi.org/10.1016/S0048-7333(01)00137-8
5. Freeman C. The “National System of Innovation” in historical perspective // Cambridge Journal of economics. – 1995. – №19(1). – P. 5–24. - doi.org/10.1093/oxfordjournals.cje.a035309
6. Nelson R.R. National Innovation Systems: A Comparative Analysis. - Oxford University Press, Oxford, 1993. – pp. 265-291.
7. Баксултанов Д.Е., Курманов Н.А., Сырлыбаева Н.Ш. Вопросы формирования и развития национальной инновационной системы Казахстана // Вестник КазНУ. Серия экономическая. – 2021. – № 136(2). – С. 60-71.
8. Днишев Ф.М. Проблемы развития инновационной системы Казахстана // Большая Евразия: развитие, безопасность, сотрудничество. - 2019. - № 1-2. – С.359-361.
9. Улыбашев Д.Н., Кенжебеков Н.Ж., Шевякова А.Л., Е.Б. Жайлауов. Методологические основы формирования индустриально-инновационной политики Казахстана // Вестник Казахского университета экономики, финансов и международной торговли. - 2022. - № 1(46). – С. 92-99.
10. Стратегия индустриально-инновационного развития РК на 2003-2015 годы, утвержденная Указом Президента РК от 17 мая 2003 года N 1096. - URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/U030001096_
11. Программа по формированию и развитию национальной инновационной системы РК на 2005-2015 годы, утвержденная Постановлением Правительства Республики Казахстан от 25 апреля 2005 года N 387. - URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/P050000387_
12. Национальный проект «Технологический рывок за счет цифровизации, науки и инноваций», утвержденный Постановлением Правительства Республики Казахстан от 12 октября 2021 года №727. - URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2100000727>
13. Uyarra E., Sörvik J., Midtkandal I. Inter-regional Collaboration in Research and Innovation Strategies for Smart Specialisation (RIS3), European Commission. Institute for Prospective Technological Studies. Working Paper Series, 2014. – 38 p.
14. Foray D. Smart specialisation: Opportunities and challenges for regional innovation policy. – Routledge, 2014. – 122 p.
15. Ranga M. Smart specialization as a strategy to develop early-stage regional innovation systems // European Planning Studies. – 2018. – № 26. – P. 2125-2146.

REFERENCES

1. Managing National Innovation Systems. Paris: OECD Publishing. – URL: https://www.oecd-ilibrary.org/industryand-services/managing-national-innovation-systems_9789264189416-en11
2. Dynamising National Innovation Systems. Paris: OECD Publishing. – URL: <https://www.oecd.org/science/inno/2101733.pdf>
3. Main Science and Technology Indicators. Paris: OECD Publishing. – URL: <https://www.oecd.org/sti/msti.htm>
4. Lundvall B.Å., Johnson B., Andersen E.S., Dalum B. National systems of production, innovation and competence building //Research policy. – 2002. – №31(2). – P. 213-231. - doi.org/10.1016/S0048-7333(01)00137-8
5. Freeman C. The “National System of Innovation” in historical perspective // Cambridge Journal of economics. – 1995. – №19(1). – P. 5–24. - doi.org/10.1093/oxfordjournals.cje.a035309

6. Nelson R.R. National Innovation Systems: A Comparative Analysis. - Oxford University Press, Oxford, 1993. – Pp. 265-291.
7. Baksultanov D.E., Kurmanov N.A., Syrlybaeva N.Sh. Voprosy formirovaniya i razvitija nacional'noj innovacionnoj sistemy Kazahstana [Issues of formation and development of the national innovation system of Kazakhstan]// Vestnik KazNU. Serija jekonomicheskaja. – 2021. – №136(2). – S. 60-71. [in Russian]
8. Dnishev F. M. Problemy razvitija innovacionnoj sistemy Kazahstana [Issues of formation and development Problems of development of the innovation system of Kazakhstan]// Bol'shaja Evrazija: razvitie, bezopasnost', sotrudnichestvo. - 2019. - №1-2. – S.359-361. [in Russian]
9. Ulybashev D.N., Kenzhebekov N.Zh., Shevjakova A.L., E.B. Zhajlauov. Metodologicheskie osnovy formirovaniya industrial'no-innovacionnoj politiki Kazahstana [Methodological foundations for the formation of industrial and innovation policy in Kazakhstan]// Vestnik Kazahskogo universiteta jekonomiki, finansov i mezhdunarodnoj trgovli. - 2022. - № 1(46). – S. 92-99. [in Russian]
10. Strategija industrial'no-innovacionnogo razvitija RK na 2003-2015 gody [Strategy for industrial and innovative development of the Republic of Kazakhstan for 2003-2015], utverzhdennaja Ukazom Prezidenta RK ot 17 maja 2003 goda N 1096. - URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/U030001096_ [in Russian]
11. Programma po formirovaniyu i razvitiju nacional'noj innovacionnoj sistemy RK na 2005-2015 gody [Program for the formation and development of the national innovation system of the Republic of Kazakhstan for 2005-2015], utverzhdennaja Postanovleniem Pravitel'stva Respubliki Kazahstan ot 25 aprelja 2005 goda N 387. - URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/P050000387_ [in Russian]
12. Nacional'nyj proekt «Tehnologicheskij ryvok za schet cifrovizacii, nauki i innovacij» [National project "Technological breakthrough through digitalization, science and innovation"], utverzhdennyj Postanovleniem Pravitel'stva Respubliki Kazahstan ot 12 oktjabrja 2021 goda №727. - URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2100000727> [in Russian]
13. Uyarra E., Sörvik J., Midtkandal I. Inter-regional Collaboration in Research and Innovation Strategies for Smart Specialisation (RIS3), European Commission. Institute for Prospective Technological Studies. Working Paper Series, 2014. – 38 p.
14. Foray D. Smart specialisation: Opportunities and challenges for regional innovation policy. – Routledge, 2014. – 122 p.
15. Ranga M. Smart specialization as a strategy to develop early-stage regional innovation systems // European Planning Studies. – 2018. – № 26. – P. 2125-2146.

Баксұлтанов Д.Е., Курманов Н.А., Гордеева Е.А., Темирбаева Д.М.

«RIS3 АҚЫЛДЫ МАМАНДЫРУ» СТРАТЕГИЯСЫН ІСКЕ АСЫРУ ТҰЖЫРЫМДАМАСЫ НЕГІЗІНДЕ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ЖҮЙЕЛЕРДІ ДАМУ

Аңдатпа

Мақалада жүргізіліп жатқан мемлекеттік инновациялық саясаттың эволюциясы қарастырылып, мемлекеттік жоспарлау жүйесін ғылыми-техникалық және инновациялық дамыту саласындағы қабылданған стратегиялық және бағдарламалық құжаттарға талдау жасалған. Талдау нәтижелері бойынша инновациялық әлеуетті дамытуға кедергі келтіретін және оны одан әрі дамытудың басымдықтарын дұрыс белгілей алмаудың негізгі себебі инновациялық процестерді басқару мәселесіне кешенді және жүйелі ұстанымның жоқтығы екені анықталды.

Мақалада RIS3 ғылыми-зерттеу және инновациялық қызмет саласындағы «ақылды мамандандыру» стратегиясы тұжырымдамасы негізінде мемлекеттік инновациялық саясатты дамытуға бағытталған тәсілдер ұсынылған. Бұл тәсілдің өзектілігі RIS3 стратегиясының Еуропалық Одақ елдері аймақтарының экономикалық дамуына әсерін зерттеу нәтижелері негізінде ғылыми негізделген. Web of Science және Scopus дерекқорларының деректерін пайдалана отырып, авторлар «Смарт мамандандыру» және «Стратегия» түйінді сөздеріне қатысты ғылыми жарияланымдарды зерттеу үшін библиографиялық талдау және мазмұнды талдау әдістерін қолданды.

Алынған мәліметтерді жүйелеу негізінде Қазақстанның ұлттық инновациялық жүйесін дамытудың ұлттық стратегиясын әзірлеуде RIS3 тұжырымдамасын қолданудың тұжырымдамалық тәсілдері ұсынылды.

Baxultanov D., Kurmanov N., Gordeyeva Ye., Temirbayeva D.

**DEVELOPMENT OF INNOVATION SYSTEMS IN THE CONTEXT OF IMPLEMENTING THE
"SMART SPECIALIZATION RIS3" STRATEGY**

Annotation

This article examines the evolution of state innovation policy and analyzes strategic and programmatic documents in the field of scientific, technical, and innovation development within the framework of state planning systems. The analysis revealed that the primary reason hindering the development of innovation potential and the inability to correctly establish priorities for its further development was the lack of a comprehensive and systematic approach to managing innovation processes.

The article proposes approaches aimed at formulating state innovation policy based on the Smart Specialization Strategy (RIS3) in the field of research and innovation. The relevance of this approach is scientifically justified by the study of the impact of the RIS3 strategy on the economic development of regions within the European Union. Utilizing data from the Web of Science and Scopus databases, the authors employed bibliographic and content analysis methods to examine scientific publications related to the keywords "Smart Specialization" and "Strategy".

Based on the systematization of the obtained data, conceptual approaches have been proposed for applying the RIS3 concept to the development of a national strategy for the development of Kazakhstan's national innovation system.

Д.З. Адильбеков*, д.э.н., профессор
РГП на ПХВ «Институт парламентаризма»,
г. Астана, Казахстан

*- основной автор (автор для корреспонденции)

ОЦЕНКА ЭФФЕКТИВНОСТИ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ МЕСТНЫХ ИСПОЛНИТЕЛЬНЫХ ОРГАНОВ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

В статье рассматриваются теоретические и практические аспекты оценки эффективности работы государственных органов в контексте улучшения системы государственного управления в Республике Казахстан. Проведен анализ нормативно-правовых актов, которые определяют методологию оценки эффективности работы местных исполнительных органов. Исследованы ключевые направления улучшения системы государственного управления в текущих условиях. Рассмотрен опыт реформирования и изучены критерии, позволяющие оценить эффективность деятельности государственных органов в стране. Проведен анализ и изучены основные этапы развития действующей практики оценивания эффективности деятельности местных исполнительных органов в стране. Изучена последовательность процесса оценки эффективности деятельности госорганов, в том числе местных исполнительных органов. Данная оценка позволяет выявить положительные и отрицательные тенденции в деятельности государственных органов, выявить системные проблемы и разработать рекомендации по повышению эффективности их деятельности. Определены проблемы и пути совершенствования процедуры оценивания эффективности деятельности местных исполнительных органов в Республике Казахстан. Показано, что система оценки эффективности работы местных исполнительных органов в Казахстане регулярно реформируется и улучшается в результате обсуждения и внедрения предложений, которые позволяют точнее определить результативность их деятельности.

Ключевые слова: местные исполнительные органы, Республика Казахстан, система оценки, эффективность, государственные органы, органы власти, критерии оценки

Кілт сөздер: жергілікті атқарушы органдар, Қазақстан Республикасы, бағалау жүйесі, тиімділік, мемлекеттік органдар, билік органдары, бағалау критерийлері

Keywords: local executive bodies, Republic of Kazakhstan, evaluation system, efficiency, state bodies, authorities, evaluation criteria

JEL classification: H70, R50

Введение. На улучшение системы государственного управления существенное влияние оказывает деятельность государственных органов, основными критериями эффективности которой являются социально-политические результаты их функционирования, а также экономический эффект [1]. Приоритетным как для центральных государственных органов, так и для местных исполнительных органов (МИО) является вопрос повышения эффективности управления. Рассматривая концепции эффективности управления, важно отметить, что их основная цель заключается в улучшении благосостояния общества и удовлетворение социальных потребностей граждан [2].

В Казахстане основные подходы к эффективной деятельности государственных органов определены на законодательном уровне. Оценка результатов деятельности госорганов осуществляется на основе объективных показателей влияния центральных государственных и местных исполнительных органов на уровень развития экономики и общества и помогает обнаружить как положительные, так и отрицательные тенденции в их работе, выявить системные проблемы и разработать практические рекомендации для улучшения результативности их функционирования.

Осуществление процедуры оценки результативности деятельности МИО в Республике Казахстан обусловлено необходимостью обеспечения прозрачности, улучшения качества управления и оптимизации использования ресурсов для удовлетворения потребностей населения и поддержания высокого уровня жизненных стандартов.

Цель работы – анализ сложившейся в стране практики определения результативности деятельности местных исполнительных органов. Анализ нормативно-правовых документов, составляющих основу системы ежегодной оценки деятельности государственных органов в Республике Казахстан, составляет основу методологии исследования. В ходе работы применялись методы логического и сравнительного анализа.

Обзор литературы. Каждый вид и уровень эффективности управления требует конкретного описания, подбора наиболее подходящих индикаторов и показателей, а также четкого обоснования методологии и методики их применения [3].

Критерии и показатели уровня местного самоуправления территориальных образований имеют тесную связь не только с качеством жизни населения, но и со степенью доступности благ для него [4].

Согласно утверждению А.А.Колосовой оценка эффективности деятельности органов местного самоуправления основывается на двух индикаторах: внешней оценке, то есть акцент на то, что «делаются нужные вещи»; внутренней оценке, то есть «насколько правильно делаются нужные вещи» [5].

Р.А. Муратова и Б.М. Жугралина считают, что оценка эффективности органов местного самоуправления проявляется через такие показатели улучшения качества жизни населения, как рост доходов, развитие инфраструктуры и общая система жизнеобеспечения региона [6]. Здесь ключевое значение имеет хорошо организованная система оценки эффективности работы госорганов, которая должна избегать избыточного количества критериев и показателей, чтобы не усложнять бюрократические процедуры [7].

Согласно мнению Лексина В.Н., при оценке эффективности работы местных органов власти следует учитывать показатели, характеризующие состояние, а также динамику социально-экономической и политической ситуации в регионах, лишь в той мере, в какой эти органы способны реально воздействовать на эти показатели в пределах своих полномочий и доступных ресурсов [8]. Применяемая в настоящее время методика оценки эффективности органов исполнительной власти основывается только на обобщенных статистических показателях, не учитывающих специфические задачи и условия различных регионов [9]. Таким образом, анализ трудов зарубежных и отечественных ученых показал существование значимой методологической проблемы, связанной с необходимостью выбора конкретных и измеримых параметров, которые наиболее точно и адекватно оценивают эффективность работы местных органов власти.

Основная часть. Итоги оценки результативности деятельности государственных органов выступают для МИО в роли ориентира при сравнении достигнутых результатов с результатами других, что создает значительный дисциплинирующий эффект и побуждает к повышению эффективности.

В Казахстане внедрение системы оценки эффективности работы госорганов стало частью обширной административной реформы, направленной на улучшение системы государственного управления. Исходным пунктом для этой реформы стал Указ Президента РК от 13 января 2007 г. № 273 "О мерах по модернизации системы государственного управления" [10]. В таблице 1 систематизированы основные стадии развития системы оценки эффективности деятельности государственных органов в Казахстане.

Таблица 1

Основные этапы развития системы оценки эффективности деятельности государственных органов в Казахстане

Год	Этап	Примечание
	Указ Президента Республики Казахстан от 13 января 2007 года № 273 "О мерах по модернизации системы госуправления"	Были утверждены общие цели административной реформы
	Указ № 954 "О Системе ежегодной оценки эффективности деятельности центральных государственных и МИО областей"	Этот Указ формально установил Систему ежегодной оценки эффективности деятельности центральных и местных исполнительных органов

	Разработка методологии оценки	Методология оценки была разработана с использованием передового мирового опыта и адаптирована к специфике казахстанской системы госуправления
	Пилотная оценка	Первоначально была проведена пилотная оценка работы нескольких госорганов
с	Расширение оценки	С 2011 г. оценка охватывает все центральные и МИО, за исключением некоторых органов

* Составлена автором

Внедрение системы оценки эффективности местных исполнительных органов стало важным элементом совершенствования госуправления в Казахстан, ключевые этапы которого представлены на рисунке 1.

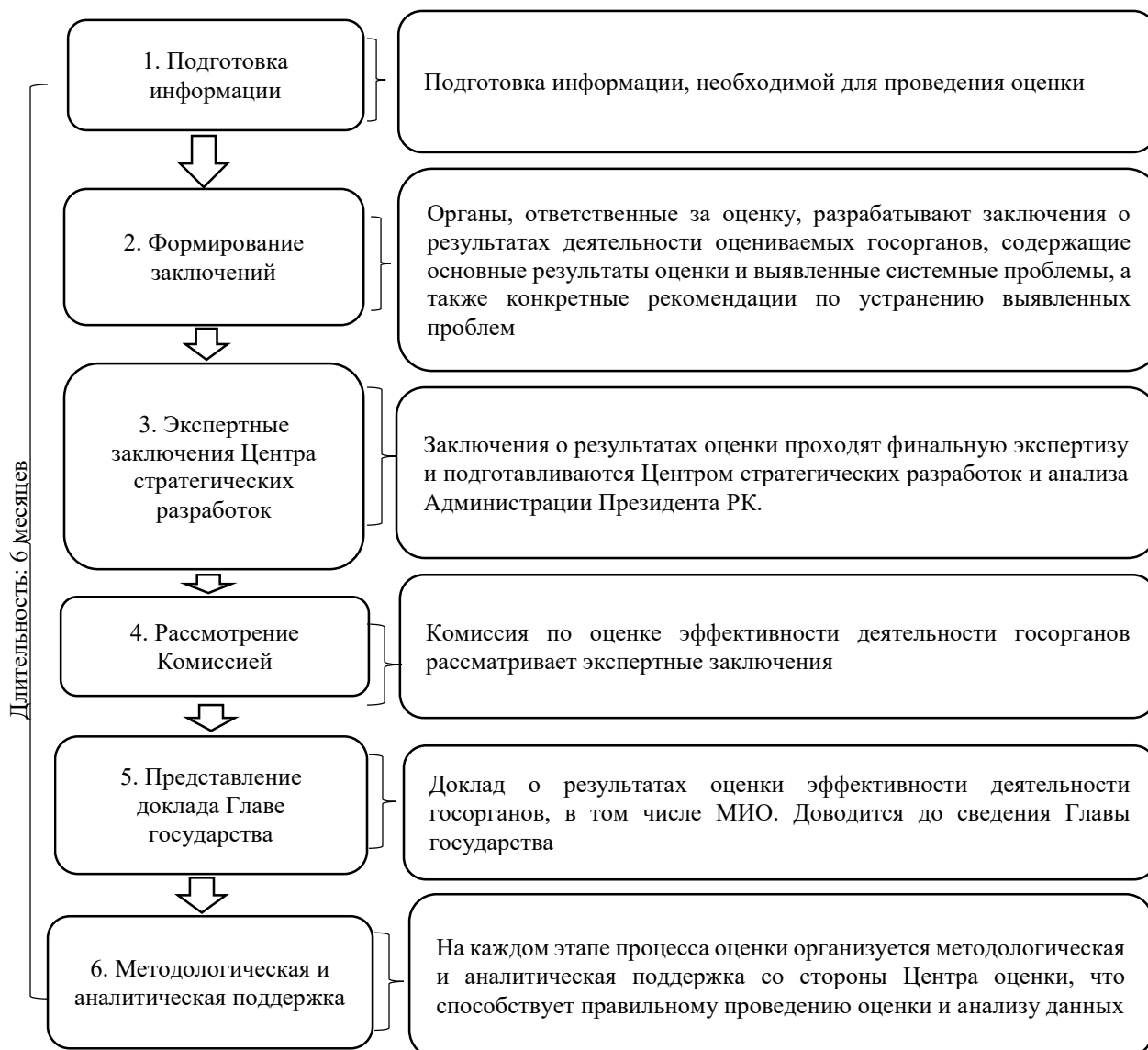

Рисунок 1 - Алгоритм процесса оценки эффективности деятельности государственных органов

* Составлен автором на основе источника [10]

В общем, процесс оценки эффективности деятельности госорганов, в том числе МИО, длится примерно шесть месяцев и складывается из ряда этапов, позволяющих обеспечить объективность и точность результатов [11].

Оценивание эффективности деятельности государственных органов осуществляется в разрезе трех блоков (рисунок 2).

Рисунок 2 - Процесс реализации оценки эффективности деятельности государственных органов

* Составлен автором на основе источника [12]

Оценка местных исполнительных органов складывается из стратегического и бюджетного компонента. В стратегическом компоненте оценивается достижение целевых индикаторов, установленных в программах развития территорий. Максимальное количество баллов, которое может получить местный исполнительный орган за оба эти компонента, составляет 100 баллов [12].

На рисунке 3 представлены результаты оценки местных исполнительных органов (МИО) по блоку «Достижение целей» за 2020-2022 гг.

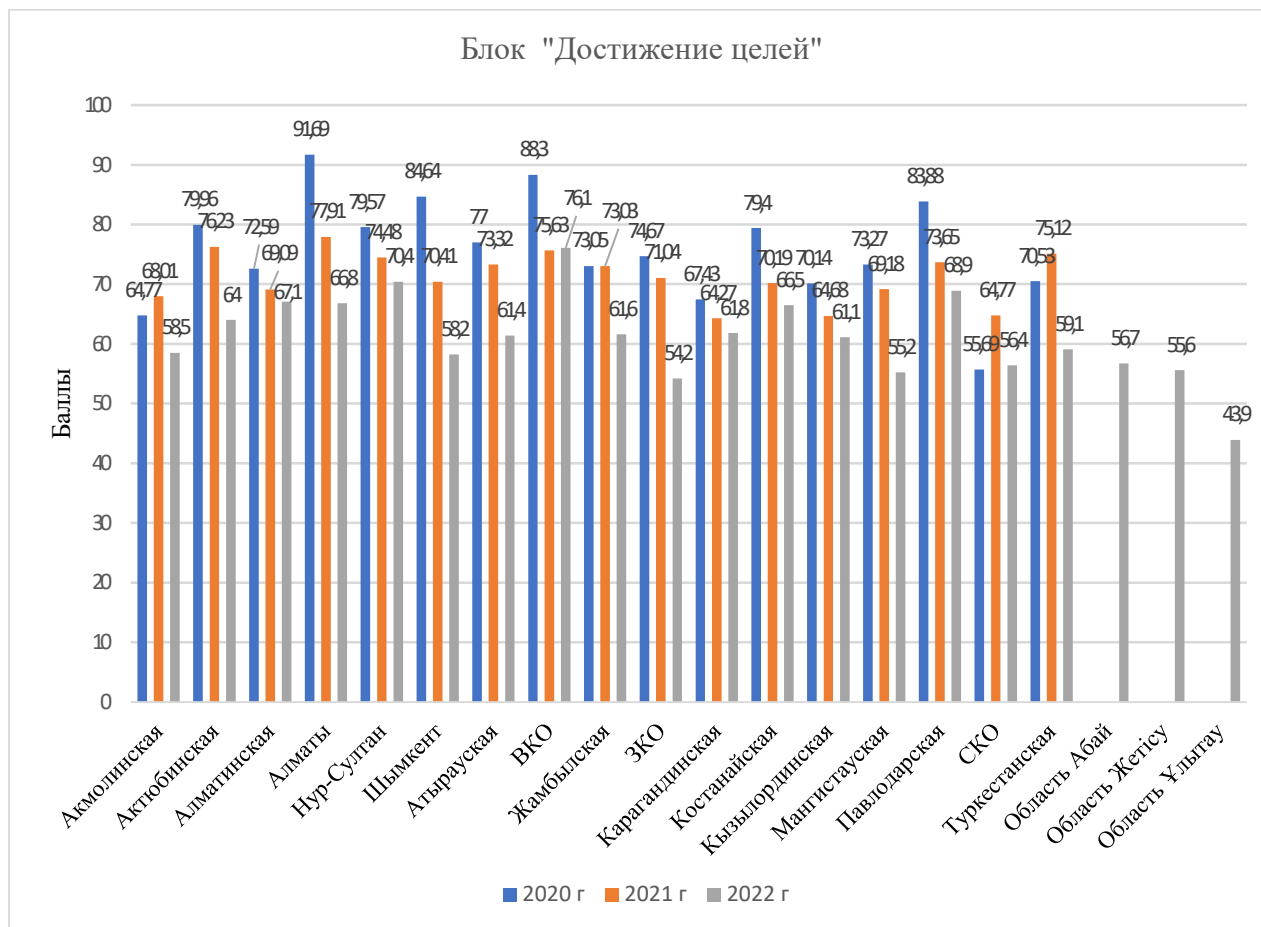

Рисунок 3 - Результаты оценки местных исполнительных органов (МИО) по блоку I. Достижение целей, 2020-2022 гг.

* Составлен автором на основе источника [13]

За анализируемый период высокая степень эффективности по блоку I «Достижение целей» - 91,69 баллов в 2020 г. была достигнута только одним местным исполнительным органом (г.Алматы). Количество МИО со средней степенью эффективности (70-89,9 баллов) в 2020 г. составило 13 единиц, в 2021 г. - 11 единиц, а в 2022 г. только два МИО (г.Нур-Султан и ВКО).

В 2022 году МИО области Ұлытау с 43,9 баллами продемонстрировало неэффективную деятельность. Все остальные местные исполнительные органы завершили год с низкой степенью эффективности (50-69,99 баллов).

В целом, оценка качества оказания государственных услуг включает в себя анализ удовлетворенности граждан, соблюдение законодательных требований и степень автоматизации процесса предоставления услуг и оценивается по следующим пунктам:

- Удовлетворенность услугополучателей качеством госуслуг, которая оценивается по итогам анализа результатов общественного мониторинга и жалоб, поступивших от граждан;
- Обеспечение качества оказания госуслуг, представляющее собой соблюдение сроков предоставления услуг, правильный перечень необходимых документов, а также в случае необходимости четкое обоснование отказов в предоставлении услуг;
- Автоматизация государственных услуг. Оценка включает в себя оценку деятельности МИО в переводе услуг на электронную форму, эффективность использования автоматизации и обеспечение непрерывного функционирования автоматизированных услуг [14].

На рисунке 4 представлены результаты оценки местных исполнительных органов (МИО) по блоку «Взаимодействие с гражданами» за 2020-2022 гг.

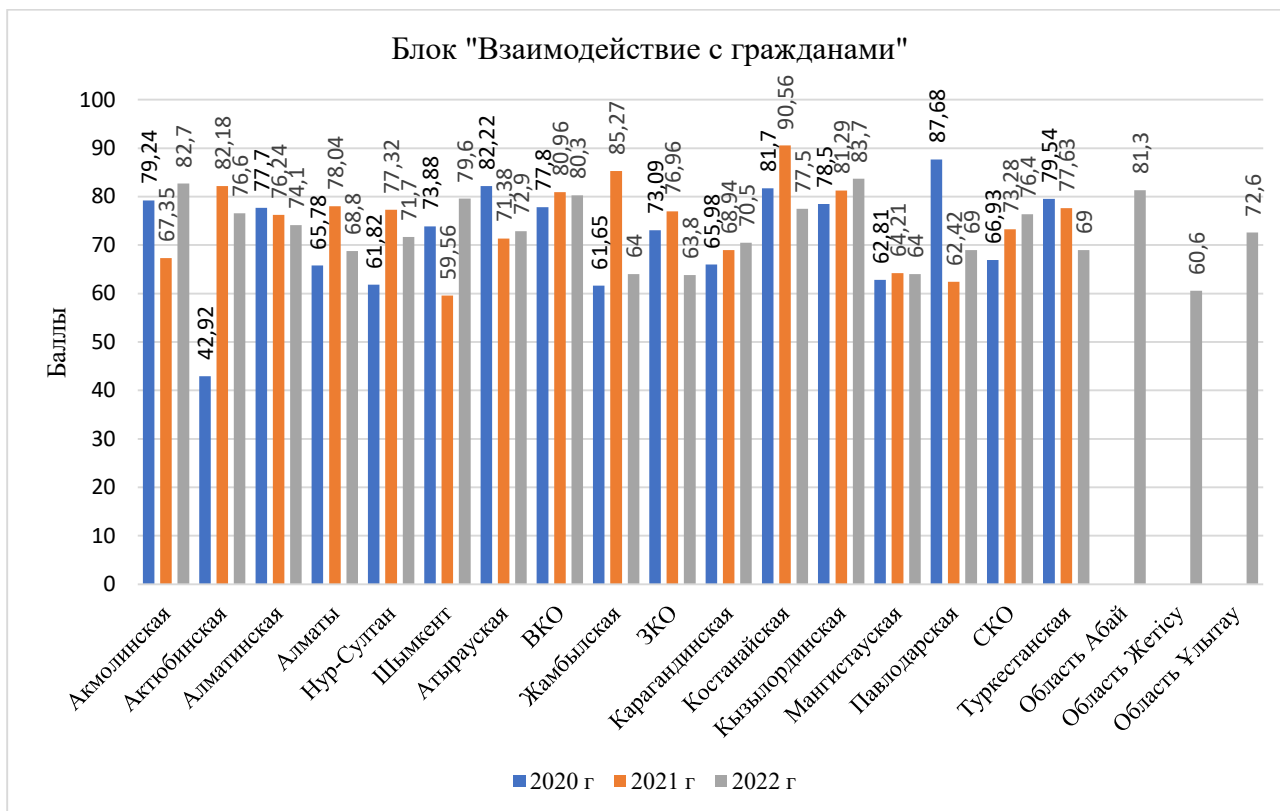

Рисунок 4 - Результаты оценки местных исполнительных органов (МИО) по блоку П. Взаимодействие с гражданами, 2020-2022 гг.

* Составлен автором на основе источника [14]

По блоку П «Взаимодействие с гражданами» высокая степень эффективности была достигнута только в Костанайской области - 90,56 баллов в 2021 г. МИО Алматинской, Атырауской, ВКО, Костанайской и Кызылординской областей на протяжении анализируемого периода демонстрируют среднюю степень эффективности. Низкая степень эффективности на протяжении всех трех лет наблюдается только в Мангистауской области. Неэффективная деятельность МИО отмечена в 2020 г. в Актюбинской области – 42,92 балла.

Блок III "Организационное развитие" оценивает использование информационных технологий и системы управления персоналом. Информация для проведения оценки получается из отчетных данных, предоставляемых государственными органами, и используется для определения эффективности применения ИТ в сфере государственного управления [15].

На рисунке 5 представлены результаты оценки местных исполнительных органов (МИО) по блоку «Организационное развитие» за 2020-2022 гг.

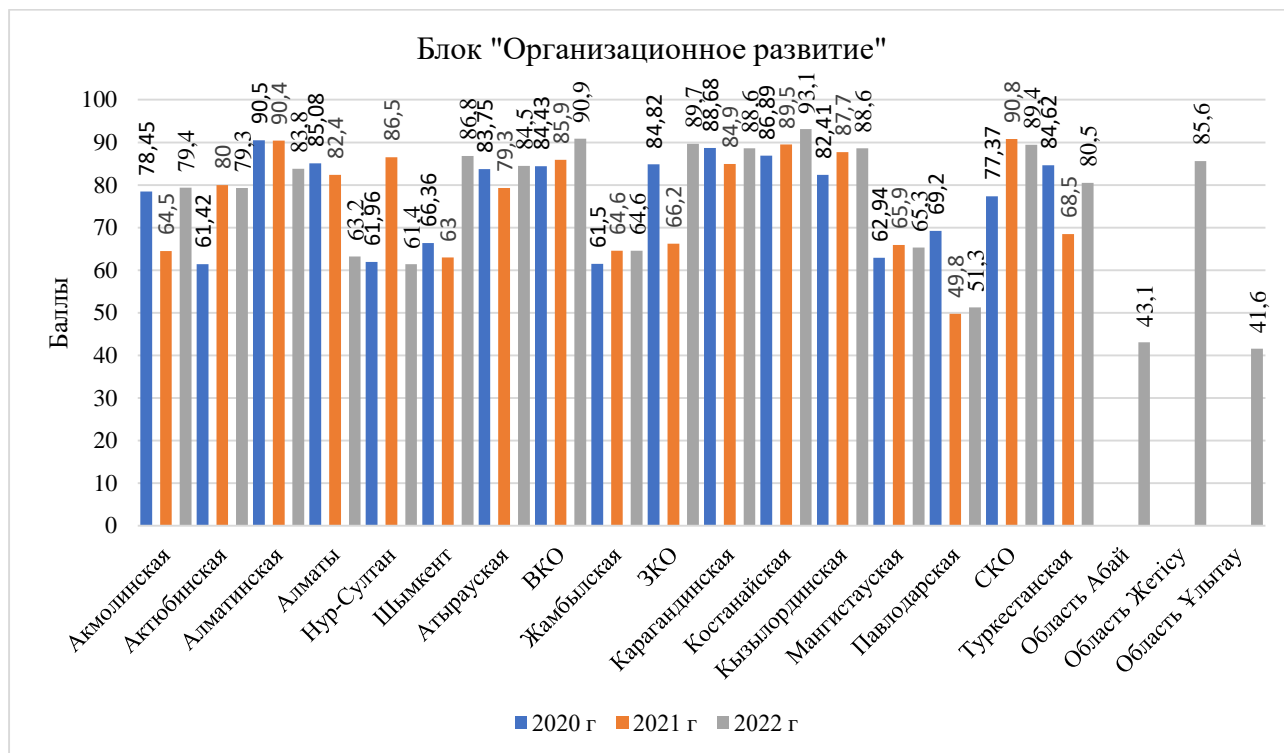

Рисунок 5 - Результаты оценки местных исполнительных органов (МИО) по блоку III. Организационное развитие, 2020-2022 гг.

* Составлен автором на основе источника [15]

Высокая степень эффективности по блоку III «Организационное развитие» в 2020 и в 2021 г. была достигнута МИО Алматинской области. Высокой степени эффективности в 2022 г. достигли МИО ВКО и Костанайской области, а в 2021 г. МИО СКО. Низкая степень эффективности на протяжении всех трех лет наблюдается в Мангистауской области. Неэффективная деятельность МИО отмечена в 2022 г. в областях Абай и Ұлытау.

Система оценки эффективности деятельности местных исполнительных органов в Казахстане постоянно реформируется. Ежегодно от государственных органов поступают предложения по совершенствованию методик. Так, в 2022 году к Методике оценки по блоку «Достижение целей» от государственных органов поступило 45 предложений, 4 предложения были разработаны ТОО «Центр исследований, анализа и оценки эффективности». Таким образом, общее количество предложений составило 49, из них: методологического характера - 28; редакционного характера - 14; организационного характера - 7; принимаемые предложения - 15; не принимаемые предложения - 32; предложения, принимаемые частично - 2.

В большинстве случаев государственными органами были даны предложения в части пересмотра пороговых значений за перевыполнение плановых значений показателей бюджетных программ, изменения подходов к оценке мероприятий по разработке ПСД, пересмотра оценки по критерию «Использование новых практик бюджетирования (бюджет народного участия)» и др. На основе обсуждения и обоснования принимаются те предложения, которые способствуют более точной оценке эффективности деятельности местных исполнительных органов.

Закключение. 1. Применение системы оценки эффективности работы государственных органов стало частью обширной административной реформы, направленной на улучшение системы государственного управления в Республике Казахстан

2. Анализ результатов оценки местных исполнительных органов (МИО) за 2020-2022 гг. показал, что основная часть местных исполнительных органов власти демонстрирует низкую степень эффективности деятельности в разрезе таких смысловых блоков как достижение целей; взаимодействие с гражданами; организационное развитие

3. Система оценки эффективности работы местных исполнительных органов в Казахстане постоянно реформируется и совершенствуется. В этом контексте внедряются предложения, которые обеспечивают более точное измерение результатов их деятельности.

4. В Казахстане система ежегодной оценки развивается как внешняя оценка государственных органов. Существует необходимость усиления роли внутренней системы оценки (оценки внутренними структурами), являющейся первостепенным источником повышения эффективности деятельности государственных органов.

ЛИТЕРАТУРА

Dzhunusbekova G. Sovershenstvovanie sistemy ocenki jeffektivnosti dejatel'nosti gosudarstvennyh organov v Respublike Kazahstan [Improving the System of Evaluating the Effectiveness Activity of State Bodies in the Republic of Kazakhstan] // Public policy and administration.- 2015.- Т. 14.- №2 (14).-S. 250-264 DOI:10.13165/VPA-15-14-2-07 [in Russian]

2. Chazova I.Ju., Vojtovich V.Ju., Muhina I.A. Jeffektivnost' gosudarstvennogo i municipal'nogo upravlenija: ucheb. posobie / [The effectiveness of public and municipal management: studies. Stipend], Izhevsk: Udmurtskij universitet, 2019.- 99 s. [in Russian]

3. Pashin L.A., Sudorogin O.A., Nikitina N.V. Ocenka jeffektivnosti dejatel'nosti organov mestnogo samoupravlenija [Assessment of the effectiveness of the activities of local governments]// Srednerusskij vestnik obshhestvennyh nauk.- 2014.- №3(33).- S.95-100 [in Russian]

4. Shapороva Z.E., Tsvetysykh A.V. Essence and criteria for sustainable development of rural territories // IOP Conf. Ser.: Earth Environ. Sci. - 2020. - DOI: 10.1088/1755-1315/548/2/022005

5. Kolosova A.A. K voprosu ob jeffektivnosti dejatel'nosti organov mestnogo samoupravlenija [On the issue of the effectiveness of the activities of local governments] // Innovacionnaja jekonomika: informacija, analitika, prognozy. - 2013. - №1-2. - S.39-40 [in Russian]

6. Muratova R.A., Zhugralina B.M. Ocenka jeffektivnosti sistemy gosudarstvennogo upravlenija i mestnogo samoupravlenija v Kazahstane [Assessment of the effectiveness of the system of public administration and local self-government in Kazakhstan] // Vestnik Komi Respublikanskoj Akademii gosudarstvennoj sluzhby i upravlenija. Teorija i praktika upravlenija. - 2021. - №1 (31). - S.47-50. [in Russian]

7. Junusbekova G., Kadyrova M., Zholdybalina A., Baizhomartova Zh. Aspects of evaluating the effectiveness of the activities of state bodies in the direction of personnel management in Kazakhstan // Public Policy and Administration.- 2023.- № 4 (22). - P.565 - 577. - DOI: <https://doi.org/10.13165/VPA-23-22-4-13>

8. Leksin V. N. Rezul'tativnost' i jeffektivnost' dejstvij regional'noj i municipal'noj vlasti: naznachenie i vozmozhnosti korrektnoj ocenki [Effectiveness and efficiency of actions of regional and municipal authorities: purpose and possibilities of correct assessment] // Region: jekonomika i sociologija. - 2012. - № 1 (73). - S. 3-39 [in Russian]

9. Petrova E.A., Kalinina V.V., Shevandrin A.V. Metodologicheskie problemy i principy formirovanija sistemy ocenki jeffektivnosti territorial'nogo upravlenija s uchetom strategicheskikh orientirov razvitija [Methodological problems and principles of forming a system for assessing the effectiveness of territorial management, taking into account strategic development guidelines] // Jekonomika regiona. - № 4 (40). - 2014. - S.261-271. - DOI: 10.17059/2014-4-23 [in Russian]

10. Metodologija i process provedenija ocenki jeffektivnosti dejatel'nosti gosudarstvennyh organov [Methodology and process of evaluating the effectiveness of government agencies] [Elektronny resurs].- URL:<https://www.gov.kz/memleket/entities/qyzmet/documents/details/8533?lang=ru> [in Russian]

11. Rezul'taty ocenki MIO [The results of the assessment of local executive bodies] [Elektronny resurs]. - URL: <https://www.bagalau.kz/sistema-otsenki/protsess-otsenki> [in Russian]

12. Ob utverzhdenii Metodiki operacionnoj ocenki po bloku dostizhenija celej [On approval of the Methodology of operational assessment for the block of achievement of goals] [Elektronny resurs]. - URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2000020072> [in Russian]

13. Rezul'taty ocenki. Mestnye ispolnitel'nye organy [The results of the assessment. Local executive bodies] [Elektronny resurs]. - URL: <https://www.bagalau.kz/results/govagency/2> [in Russian]

14. Ob utverzhdenii Metodiki operacionnoj ocenki vzaimodejstvija gosudarstvennogo organa s fizicheskimi i juridicheskimi licami [On approval of the Methodology for the operational assessment of the

interaction of the state body with individuals and legal entities] [Elektronny resurs]. - URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2100022599> [in Russian]

15. Ob utverzhdenii Metodiki operacionnoj ocenki dejatel'nosti gosudarstvennyh organov po bloku "Organizacionnoe razvitie gosudarstvennogo organa» [On approval of the Methodology for the operational assessment of the activities of state bodies in the block "Organizational development of a state body"] [Elektronny resurs]. - URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2000019950/history> [in Russian]

REFERENCES

1. Dzhunusbekova G. Sovershenstvovanie sistemy ocenki jeffektivnosti dejatel'nosti gosudarstvennyh organov v Respublike Kazahstan [Improving the System of Evaluating the Effectiveness Activity of State Bodies in the Republic of Kazakhstan] // Public policy and administration.- 2015.- T. 14.- №2 (14).-S. 250-264 DOI:10.13165/VPA-15-14-2-07 [in Russian]

2. Chazova I.Ju., Vojtovich V.Ju., Muhina I.A. Jeffektivnost' gosudarstvennogo i municipal'nogo upravlenija: ucheb. posobie / [The effectiveness of public and municipal management: studies. Stipend], Izhevsk: Udmurtskij universitet, 2019.- 99 s. [in Russian]

3. Pashin L.A., Sudorogin O.A., Nikitina N.V. Ocenka jeffektivnosti dejatel'nosti organov mestnogo samoupravlenija [Assessment of the effectiveness of the activities of local governments]// Srednerusskij vestnik obshhestvennyh nauk.- 2014.- №3(33).- S.95-100 [in Russian]

4. Shapороva Z.E., Tsvettykh A.V. Essence and criteria for sustainable development of rural territories // IOP Conf. Ser.: Earth Environ. Sci. - 2020. - DOI: 10.1088/1755-1315/548/2/022005

5. Kolosova A.A. K voprosu ob jeffektivnosti dejatel'nosti organov mestnogo samoupravlenija [On the issue of the effectiveness of the activities of local governments] // Innovacionnaja jekonomika: informacija, analitika, prognozy. - 2013. - №1-2. - S.39-40 [in Russian]

6. Muratova R.A., Zhugralina B.M. Ocenka jeffektivnosti sistemy gosudarstvennogo upravlenija i mestnogo samoupravlenija v Kazahstane [Assessment of the effectiveness of the system of public administration and local self-government in Kazakhstan] // Vestnik Komi Respublikanskoj Akademii gosudarstvennoj sluzhby i upravlenija. Teorija i praktika upravlenija. - 2021. - №1 (31). - S.47-50. [in Russian]

7. Junusbekova G., Kadyrova M., Zholdybalina A., Baizhomartova Zh. Aspects of evaluating the effectiveness of the activities of state bodies in the direction of personnel management in Kazakhstan // Public Policy and Administration.- 2023.- № 4 (22). - P.565 - 577. - DOI: <https://doi.org/10.13165/VPA-23-22-4-13>

8. Laksin V. N. Rezul'tativnost' i jeffektivnost' dejstvij regional'noj i municipal'noj vlasti: naznachenie i vozmozhnosti korrektnoj ocenki [Effectiveness and efficiency of actions of regional and municipal authorities: purpose and possibilities of correct assessment] // Region: jekonomika i sociologija. - 2012. - № 1 (73). - S. 3-39 [in Russian]

9. Petrova E.A., Kalinina V.V., Shevandrin A.V. Metodologicheskie problemy i principy formirovanija sistemy ocenki jeffektivnosti territorial'nogo upravlenija s uchetom strategicheskikh orientirov razvitija [Methodological problems and principles of forming a system for assessing the effectiveness of territorial management, taking into account strategic development guidelines] // Jekonomika regiona. - № 4 (40). - 2014. - S.261-271. - DOI: 10.17059/2014-4-23 [in Russian]

10. Metodologija i process provedenija ocenki jeffektivnosti dejatel'nosti gosudarstvennyh organov [Methodology and process of evaluating the effectiveness of government agencies] [Elektronny resurs].- URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/qyzmet/documents/details/8533?lang=ru> [in Russian]

11. Rezul'taty ocenki MIO [The results of the assessment of local executive bodies] [Elektronny resurs]. - URL: <https://www.bagalau.kz/sistema-otsenki/protsess-otsenki> [in Russian]

12. Ob utverzhdenii Metodiki operacionnoj ocenki po bloku dostizhenija celej [On approval of the Methodology of operational assessment for the block of achievement of goals] [Elektronny resurs]. - URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2000020072> [in Russian]

13. Rezul'taty ocenki. Mestnye ispolnitel'nye organy [The results of the assessment. Local executive bodies] [Elektronny resurs]. - URL: <https://www.bagalau.kz/results/govagency/2> [in Russian]

14. Ob utverzhdenii Metodiki operacionnoj ocenki vzaimodejstvija gosudarstvennogo organa s fizicheskimi i juridicheskimi licami [On approval of the Methodology for the operational assessment of the

interaction of the state body with individuals and legal entities] [Elektronny resurs]. - URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2100022599> [in Russian]

15. Ob utverzhdenii Metodiki operacionnoj ocenki dejatel'nosti gosudarstvennyh organov po bloku "Organizacionnoe razvitie gosudarstvennogo organa» [On approval of the Methodology for the operational assessment of the activities of state bodies in the block "Organizational development of a state body"] [Elektronny resurs]. - URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2000019950/history> [in Russian]

Адильбеков Д.З.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ЖЕРГІЛІКТІ АТҚАРУШЫ ОРГАНДАРЫ ҚЫЗМЕТІНІҢ ТИІМДІЛІГІН БАҒАЛАУ

Андатпа

Мақалада Қазақстан Республикасында мемлекеттік басқару жүйесін жақсарту тұрғысынан мемлекеттік органдар жұмысының тиімділігін бағалаудың теориялық және практикалық аспектілері қаралады. Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік органдар жұмысының тиімділігін бағалаудың құқықтық және нормативтік негіздері зерделенді. Жергілікті атқарушы органдар жұмысының тиімділігін бағалау әдіснамасын айқындайтын нормативтік-құқықтық актілерге талдау жүргізілді. Ағымдағы жағдайда мемлекеттік басқару жүйесін жақсартудың негізгі бағыттары зерттелді. Реформалау тәжірибесі қаралып, елдегі мемлекеттік органдар қызметінің тиімділігін бағалауға мүмкіндік беретін өлшемшарттар қарастырылды. Елдегі жергілікті атқарушы органдар қызметінің тиімділігін бағалаудың қолданыстағы практикасын дамытудың негізгі кезеңдеріне талдау жүргізілді және зерделенді. Мемлекеттік органдар, оның ішінде жергілікті атқарушы органдар қызметінің тиімділігін бағалау процесінің дәйектілігі зерделенді. Бұл бағалау мемлекеттік органдар қызметіндегі оң және теріс үрдістерді анықтауға, жүйелі проблемаларды анықтауға және олардың қызметінің тиімділігін арттыру бойынша ұсынымдар әзірлеуге мүмкіндік береді. Қазақстан Республикасындағы жергілікті атқарушы органдар қызметінің тиімділігін бағалау рәсімін жетілдіру проблемалары мен жолдары айқындалды. Қазақстанда жергілікті атқарушы органдар жұмысының тиімділігін бағалау жүйесі олардың қызметінің нәтижелілігін неғұрлым дәл өлшеуді қамтамасыз ететін ұсыныстарды талқылау және енгізу нәтижесінде үнемі реформаланып және жақсарып отыратыны көрсетілді.

Adilbekov D.

ASSESSMENT OF THE EFFECTIVENESS OF THE ACTIVITIES OF LOCAL EXECUTIVE BODIES OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Annotation

The article discusses theoretical and practical aspects of assessing the effectiveness of the work of state bodies in the context of improving the system of public administration in the Republic of Kazakhstan. The legal and regulatory framework for assessing the effectiveness of state bodies in the Republic of Kazakhstan has been studied. An analysis of regulatory legal acts was carried out, which determine the methodology for assessing the effectiveness of the work of local executive bodies. Key directions for improving the public administration system in the current environment were investigated. The experience of reform was considered and the criteria were studied to assess the effectiveness of the activities of state bodies in the country. Analysis and study of the main stages of development of the current practice of assessing the effectiveness of local executive bodies in the country. The sequence of the process of assessing the effectiveness of government agencies, including local executive bodies, was studied. This assessment makes it possible to identify positive and negative trends in the activities of government agencies, identify systemic problems and develop recommendations to improve the effectiveness of their activities. Problems and ways to improve the procedure for assessing the effectiveness of local executive bodies in the Republic of Kazakhstan have been identified. It is shown that the system for assessing the performance of local executive bodies in Kazakhstan is regularly reformed and improved thanks to the discussion and implementation of proposals that ensure more accurate measurement of their performance.

Н.Ж. Акимов, докторант PhD¹

Н.С. Улаков*, к.э.н., доцент²

Г.С. Кодашева, PhD³

Б.Х. Раимбеков, к.э.н., доцент⁴

Международный университет Астана

г. Астана, Казахстан¹

Карагандинский университет Казпотребсоюза,

г. Караганда, Казахстан²

Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева,

г. Астана, Казахстан³

Карагандинский университет имени Е.А. Букетова,

г. Караганда, Казахстан⁴

* – основной автор (автор для корреспонденции)

e-mail: nazarulakov@gmail.com

КАДРОВОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ СИСТЕМЫ СРЕДНЕГО ОБРАЗОВАНИЯ КАЗАХСТАНА: ВЛИЯНИЕ ЗАРАБОТНОЙ ПЛАТЫ И РЕГИОНАЛЬНЫЕ ДИСБАЛАНСЫ

В статье рассмотрены вопросы кадрового обеспечения системы среднего образования Казахстана, влияние уровня заработной платы на привлечение и удержание молодых специалистов. Проанализированы данные о потребности в учителях и количестве прибывших молодых специалистов в региональные школы Казахстана за период с 2019 по 2024 годы. Основное внимание уделено сравнению региональных дисбалансов, выявлению наиболее проблемных областей и изучению тенденций в изменении среднемесячной заработной платы учителей. В статье применялись методы статистического анализа и интерпретации данных, включая сравнительное исследование региональных показателей.

Результаты исследования показали, что, несмотря на общее улучшение в кадровом обеспечении и рост заработной платы, сохраняются значительные региональные различия. В ряде регионов наблюдается избыток специалистов, тогда как в других продолжается дефицит кадров. Предложены рекомендации по оптимизации кадровой политики, направленной на устранение дефицита педагогов в наиболее уязвимых регионах. Результаты работы могут быть использованы для разработки мер по улучшению распределения учителей по регионам и повышению их мотивации к работе в удаленных и сельских школах.

Работа предлагает направления для дальнейших исследований, связанных с изучением факторов, влияющих на привлечение молодых специалистов в регионы с дефицитом кадров.

Ключевые слова: кадровое обеспечение, среднее образование, молодые специалисты, заработная плата учителей, распределение учителей, образовательная политика, дефицит кадров, Казахстан.

Кілт сөздер: кадрлық қамтамасыз ету, орта білім беру, жас мамандар, мұғалімдердің жалақысы, мұғалімдерді бөлу, білім беру саясаты, кадр тапшылығы, Қазақстан.

Keywords: human resource management, secondary education, young specialists, teachers' salary, teacher distribution, educational policy, staff shortage, Kazakhstan.

Введение. Кадровое обеспечение системы среднего образования Казахстана является одним из приоритетных направлений государственной образовательной политики. Актуальность проблемы обусловлена высокой потребностью в квалифицированных педагогах, особенно в сельских и отдаленных регионах страны, где нехватка кадров значительно влияет на качество образовательных услуг. Важным аспектом кадровой политики является привлечение молодых специалистов в систему образования и создание условий для их долгосрочной работы в школах. В последние годы принимаются меры для повышения заработной платы учителей, что является одним из ключевых факторов мотивации специалистов, однако региональные различия в уровне оплаты и условиях труда продолжают оставаться проблемой.

Целью данного исследования является анализ состояния кадрового обеспечения государственных общеобразовательных школ Казахстана, а также исследование влияния уровня заработной платы на привлечение и удержание молодых специалистов в различных регионах страны. Исследование направлено на выявление региональных дисбалансов в распределении учителей и оценку эффективности существующих мер по улучшению кадрового потенциала.

Для достижения цели исследования использовались данные, предоставленные Национальной образовательной базой данных и Бюро национальной статистики Республики Казахстан. Методы

исследования включали сбор статистических данных, их анализ и интерпретацию с использованием методов статистического анализа и сравнения региональных показателей.

Данное исследование позволит определить основные факторы, влияющие на кадровое обеспечение образовательных учреждений, а также разработать практические рекомендации по совершенствованию кадровой политики, направленной на устранение дефицита педагогов в наиболее уязвимых регионах Казахстана.

Обзор литературы. Исследование вопросов кадрового обеспечения и уровня оплаты труда в системе среднего образования Казахстана нашло широкое отражение в ряде научных работ за последние годы Акимова Н.Ж. и др. [1], Ирмак А. и др. [2]. В опубликованных статьях акцентируется внимание на проблемах дефицита учителей в отдельных регионах и факторах, влияющих на привлечение молодых специалистов. Так, исследования в области образования Курманова Н.А. и др. [3], Акимова Н.Ж. и др. [4] подчеркивают необходимость улучшения образовательной инфраструктуры и условий труда для решения проблемы неравномерного распределения кадров в Казахстане. В частности, исследование [5], проводимое на базе национальной образовательной статистики, показывают, что рост заработной платы является ключевым фактором в решении этих проблем.

Несмотря на положительные тенденции увеличения оплаты труда, некоторые регионы по-прежнему сталкиваются с нехваткой учителей, что подтверждается исследованиями [4,5]. В этих работах отмечается, что вопросы стимулирования педагогов и региональные различия в условиях труда остаются нерешенными.

Дальнейшие исследования должны сосредоточиться на анализе эффективных механизмов распределения кадров и разработке программ поддержки учителей в наиболее уязвимых регионах.

Основная часть. Анализ состояния кадрового обеспечения в образовательных учреждениях Республики Казахстан представляет важную задачу в контексте развития общей системы среднего образования. Обеспеченность школ квалифицированными кадрами и уровень оплаты труда учителей напрямую влияют на качество предоставляемых образовательных услуг. В анализе рассмотрены данные о потребности в учителях и количестве прибывших молодых специалистов (таблица 1), среднемесячная заработная плата преподавателей в системе среднего образования и начальной школе Казахстана (таблица 2).

Таблица 1

Потребность в учителях и количество прибывших молодых специалистов дневных государственных общеобразовательных школ Казахстана, чел.*

Область	Учебный год									
	2019-2020		2020-2021		2021-2022		2022-2023		2023-2024	
	М	П	М	П	М	П	М	П	М	П
Акмолинская	400	358	356	19	375	20	292	51	424	261
Актюбинская	617	305	518	138	518	174	330	200	470	83
Алматинская/ Жетісу	1428	1328	1109	703	1268	591	694	520	1324	436
Атырауская	344	762	265	818	300	550	148	497	315	303
Западно- Казахстанская	408	543	401	197	397	78	247	89	379	67
Жамбылская	1041	549	607	341	757	118	366	95	394	179
Карагандинская/ Ұлытау	467	912	437	508	385	516	313	569	495	571
Костанайская	391	59	332	44	356	29	281	615	345	199
Кызылординская	432	92	419	48	441	5	219	0	169	1
Мангистауская	625	481	537	297	578	238	264	208	509	46
Павлодарская	582	176	363	29	357	35	270	62	340	197
Северо-Казахстанская	276	570	248	74	304	121	360	254	356	95
Туркестанская	786	408	727	599	617	309	536	209	589	35
Восточно- Казахстанская/	497	584	401	247	446	158	361	243	528	254

Абай										
г. Астана	332	309	322	303	225	228	182	45	440	150
г. Алматы	742	124	576	98	558	106	350	39	613	125
г. Шымкент	266	145	275	143	245	116	138	25	138	34
Всего по РК	9634	7705	7893	4606	8127	3392	5351	3661	7798	3036

**Примечания: 1) Составлено авторами по данным [6], 2) М – прибывшие молодые специалисты дневных государственных общеобразовательных школ, 3) П - Потребность в учителях дневных государственных общеобразовательных школ*

Таблица 1 отражает динамику потребности в учителях и количество прибывших молодых специалистов в дневные государственные общеобразовательные школы Казахстана по регионам с 2019 по 2024 учебные годы. В таблице 1 представлены данные по каждому региону, где М – прибывшие молодые специалисты, П – потребность в учителях.

В 2019–2020 учебном году количество прибывших молодых специалистов составляло 9634 человек, что превышало потребность в учителях, которая была 7705 человек. К 2023–2024 учебному году ситуация изменилась. Потребность в учителях снизилась до 3036, а количество прибывших специалистов составило 7798 человек, что указывает на постепенное улучшение кадрового обеспечения в системе среднего образования Казахстана.

Анализ данных таблицы 1 показал, что в 2023–2024 учебном году в Алматинской/Жетісу области потребность в учителях составила 436 человек, а количество прибывших молодых специалистов - 1324, что свидетельствует о значительном превышении специалистов относительно потребности. В предыдущие годы аналогичная картина наблюдалась в большинстве случаев, указывая на избыток специалистов в регионе. Например, в 2019–2020 учебном году прибыло 1428 молодых специалистов при потребности в 1328 учителях.

В 2023–2024 году в Атырауской области потребность в учителях была 303 человек, а прибыло всего 315 молодых специалистов. Разрыв между потребностью и прибытием молодых специалистов в Атырауском регионе минимален, но все же сохраняется излишек кадров. За анализируемый период ситуация с кадрами в Атырауской области стабилизировалась, при этом в предыдущие годы разрыв между потребностью и прибытием специалистов был значительно выше. Например, в 2019–2020 году при потребности в 762 учителях прибыло только 344 молодых специалистов.

В 2021–2022 учебном году в Кызылординской области потребность в учителях снизилась до 5 человек, а прибыло 441 специалист, что указывает на серьезный дисбаланс в кадровом обеспечении. Начиная с 2021–2022 учебного года в регионе наблюдается резкое снижение как потребности в учителях, так и числа прибывших молодых специалистов. Например, в 2023–2024 учебном году потребность сократилась до 1 учителя, а прибыло всего 169 специалистов. Статистические данные могут свидетельствовать о структурных проблемах в образовательной системе Кызылординского региона.

В Мангистауской и Западно-Казахстанской областях сохраняется значительный разрыв между потребностью в учителях и количеством прибывающих молодых специалистов в систему среднего образования. Например, в 2023–2024 году в Мангистаускую область прибыло 509 молодых специалистов, при потребности всего в 46 учителей, что свидетельствует о серьезной несоразмерности между спросом и предложением кадров.

Аналогичная ситуация наблюдается в Западно-Казахстанской области, где в 2023–2024 учебном году потребность составляла 67 человек, а прибыло 379 специалистов.

В столице Казахстана наблюдается положительная динамика в кадровом обеспечении. В 2023–2024 учебном году при потребности в 150 учителях прибыло 440 специалистов, что свидетельствует о значительном улучшении ситуации. В 2019–2020 учебном году разрыв между потребностью (309 человек) и числом прибывших молодых специалистов (332 человека) был минимален, что указывает на стабильность в кадровом обеспечении столицы.

В целом, по данным таблицы 1 можно сделать вывод, что в ряде регионов Казахстана наблюдается значительный избыток специалистов по сравнению с потребностью, что свидетельствует о неравномерном распределении кадров. Алматинская/Жетісу и Мангистауская области демонстрируют особенно сильный разрыв между показателями, что требует пересмотра кадровой политики. В то же время в некоторых регионах, таких как г. Астана и Атырауская область, наблюдается сбалансированная ситуация между прибытием специалистов и потребностью в учителях.

Анализ данных о среднемесячной номинальной заработной плате одного преподавателя в системе среднего образования (таблица 2) поможет более детально понять, как уровень оплаты труда влияет на привлечение и удержание молодых специалистов в различных регионах Казахстана.

Таблица 2

Среднемесячная номинальная заработная плата одного преподавателя в системе среднего образования и начальной школе Казахстана, тенге*

Область	Учебный год				
	2019-2020	2020-2021	2021-2022	2022-2023	2023-2024
Акмолинская	138728	226578	312533	358037	384555
Актюбинская	134577	181743	245232	305079	329410
Алматинская/ Жетісу	138643	207598	259216	318805	358273
Атырауская	132429	162814	260303	258300	375821
Западно- Казахстанская	125095	199754	290021	333116	364813
Жамбылская	130933	193097	266297	341711	379743
Карагандинская/ Ұлытау	142633	196738	257075	285353	335491
Костанайская	142327	202376	278052	342321	387104
Кызылординская	140403	217596	273253	331538	369740
Мангистауская	151358	238594	268222	332340	369474
Павлодарская	163740	233780	303052	356265	409018
Северо- Казахстанская	145348	207252	260509	329757	331924
Туркестанская	132696	198537	254551	343393	359309
Восточно- Казахстанская/ Абай	131667	200239	266886	346 764	363980
г. Астана	143111	297376	343081	374882	320713
г. Алматы	149 961	240 377	284 887	389 906	421236
г. Шымкент	131635	204396	246 245	297778	359874
Всего по РК	138219	209397	269151	332441	366866

*Примечание - Составлено авторами по данным [7]

Таблица 2 отражает динамику среднемесячной номинальной заработной платы преподавателей в системе среднего образования и начальной школе Казахстана с 2019 по 2024 учебные годы. Увеличение заработной платы учителей является одним из важных инструментов для привлечения и удержания квалифицированных специалистов, что напрямую влияет на качество образовательных услуг.

В большинстве регионов Казахстана наблюдается значительное увеличение среднемесячной заработной платы учителей за анализируемый период. В 2019–2020 учебном году средняя заработная плата по республике составляла 138 219 тенге, а к 2023–2024 году она выросла до 366 866 тенге, что свидетельствует о тройном увеличении уровня заработной платы за 5 лет.

В г. Алматы заработная плата стабильно росла и достигла 421 236 тенге в 2023–2024 учебном году, что является самым высоким показателем среди всех регионов Казахстана.

Далее следует Павлодарская область, где в 2023–2024 учебном году была зафиксирована заработная плата учителей в 409 018 тенге. Показатель значительно превышает средний показатель по республике и указывает на успешные меры региона по улучшению условий труда педагогов.

В Атырауской области наблюдается резкий скачок заработной платы преподавателей в 2023–2024 году до 375 821 тенге, что также выше среднего уровня по республике.

Наименьший рост заработной платы наблюдается в г. Астана (с 143 111 тенге в 2019–2020 учебном году до 320 713 тенге в 2023–2024 году), Актюбинской области (с 134 577 тенге в 2019–2020 учебном году до 329 410 тенге в 2023–2024 году) и Северо-Казахстанской области (с 145 348

тенге в 2019–2020 учебном году до 331 924 тенге в 2023–2024 году). Хотя в данных регионах произошло значительное увеличение, уровень оплаты труда все еще остается ниже среднего по Казахстану.

Во многих регионах Казахстана, таких как Мангистауская и Жамбылская области, наблюдается стабильный рост зарплат, однако разрыв с более крупными городами и промышленно развитыми регионами остается значительным. Например, в Мангистауском регионе зарплата составила 369 474 тенге в 2023–2024 году, что ниже, чем в г. Алматы или Павлодарской области.

Анализ данных таблицы 2 демонстрирует положительную тенденцию роста заработной платы учителей в Казахстане, что способствует улучшению условий труда и привлечению молодых специалистов. В то же время наблюдаются значительные различия между регионами. Более высокие зарплаты в крупных городах, таких как Алматы и промышленных регионах, таких как Павлодарская область, стимулируют привлечение специалистов в данные регионы, тогда как другие регионы страны остаются позади по уровню заработной платы, что может усиливать дисбаланс кадрового обеспечения. Увеличение оплаты труда учителей в таких регионах может стать важным шагом для решения проблемы дефицита специалистов.

Заключение. В ходе исследования были проанализированы ключевые аспекты кадрового обеспечения системы среднего образования Казахстана, включая динамику потребности в учителях и привлечение молодых специалистов, а также изменения в уровне их заработной платы. Полученные результаты показали, что, несмотря на положительные тенденции в росте заработной платы и кадровом обеспечении, сохраняются значительные региональные различия. В некоторых областях наблюдается избыток молодых специалистов, в то время как другие регионы продолжают сталкиваться с дефицитом кадров. Проанализированные данные подчеркивают необходимость дальнейшей оптимизации распределения специалистов и повышения заработной платы в регионах Казахстана.

Практическое использование результатов исследования может быть направлено на корректировку кадровой политики в образовании, что позволит улучшить равномерность распределения педагогов по регионам и обеспечить соответствие спроса и предложения. Дальнейшие научные исследования могут быть сосредоточены на изучении факторов, влияющих на привлечение молодых специалистов в регионы с дефицитом кадров, и разработке эффективных мер по поддержке и стимулированию педагогов в таких областях.

ЛИТЕРАТУРА

1. Акимов Н.Ж., Курманов Н.А., Кулыбеков М.Т., Баймолдаева М.Т. Управление профессиональным развитием педагогических кадров как фактор повышения качества образования// Вестник Казахского университета экономики, финансов и международной торговли. - 2023 – №3 (52). – С. 110-117.
2. Ирмак А., Курманов Н.А., Укибаева Г.К., Большекбаева К.О. Система менеджмента качества как инструмент повышения качества образования// Вестник Казахского университета экономики, финансов и международной торговли. - 2023 – №3 (52). – С. 118-127.
3. Kurmanov N., Yeleussov A., Aliyev U., Tolysbayev B. Developing effective educational strategies in Kazakhstan//Mediterranean Journal of Social Sciences. - 2015. - №6(5). - P 54-61.
4. Akimov N., Kurmanov N., Uskelenova A., Aidargaliyeva N. Components of education 4.0 in open innovation competence frameworks: Systematic review //Journal of Open Innovation: Technology, Market, and Complexity. – 2023. – № 9(2). – P. 100037.
5. Joshkun S., Kurmanov N., Kabdullina G., Bakirbekova A., Sabyrzhan A., Rakhimbekova A., ... Utegenova, Z. School or home: Exploring the impact of digital infrastructure on digital literacy of school-age young people in a developing economy //Journal of Infrastructure, Policy and Development. – 2024. – №8(7). – P. 4795.
6. Национальная образовательная база данных. – URL: <https://nabd.edu.kz/>
7. Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан. Заработная плата работников в Республике Казахстан по основным профессиям и должностям. Динамические таблицы. – URL: <https://stat.gov.kz/ru/>

REFERENCES

1. Akimov N.Zh., Kurmanov N.A., Kulybekov M.T., Bajmoldaeva M.T. Upravlenie professional'nym razvitiem pedagogicheskikh kadrov kak faktor povysheniya kachestva obrazovaniya [Management of professional development of teaching staff as a factor in improving the quality of education]// Vestnik Kazahskogo universiteta jekonomiki, finansov i mezhdunarodnoj trgovli. - 2023 – №3 (52). – S. 110-117. [in Russian]
2. Irmak A., Kurmanov N.A., Ukibaeva G.K., Bol'shebaeva K.O. Sistema menedzhmenta kachestva kak instrument povysheniya kachestva obrazovaniya [Quality management system as a tool for improving the quality of education]// Vestnik Kazahskogo universiteta jekonomiki, finansov i mezhdunarodnoj trgovli. - 2023 – №3 (52). – S. 118-127. [in Russian]
3. Kurmanov N., Yeleussov A., Aliyev U., Tolysbayev B. Developing effective educational strategies in Kazakhstan//Mediterranean Journal of Social Sciences. - 2015. - №6(5). - P 54-61.
4. Akimov N., Kurmanov N., Uskelenova A., Aidargaliyeva N. Components of education 4.0 in open innovation competence frameworks: Systematic review //Journal of Open Innovation: Technology, Market, and Complexity. – 2023. – № 9(2). – P. 100037.
5. Joshkun S., Kurmanov N., Kabdullina G., Bakirbekova A., Sabyrzhan A., Rakhimbekova A., ... Utegenova, Z. School or home: Exploring the impact of digital infrastructure on digital literacy of school-age young people in a developing economy //Journal of Infrastructure, Policy and Development. – 2024. – №8(7). – P. 4795.
6. Nacional'naja obrazovatel'naja baza dannyh. [National Education Database] – URL: <https://nabd.edu.kz/> [in Russian]
7. Bjuro nacional'noj statistiki Agentstva po strategicheskomu planirovaniju i reformam Respubliki Kazahstan. Zarabotnaja plata rabotnikov v Respublike Kazahstan po osnovnym professijam i dolzhnostjam. [Salaries of workers in the Republic of Kazakhstan by main professions and positions]. Dinamicheskie tablicy. – URL: <https://stat.gov.kz/ru/> [in Russian]

Акимов Н.Ж., Улаков Н.С., Кодашева Г.С., Раимбеков Б.Х.

**ҚАЗАҚСТАННЫҢ ОРТА БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІНДЕГІ КАДРЛЫҚ ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУ:
ЖАЛАҚЫНЫҢ ӘСЕРІ ЖӘНЕ ӨҢІРЛІК ТЕҢГЕРІМСІЗДІКТЕР**

Аннотация

Мақалада Қазақстанның орта білім беру жүйесіндегі кадрлық қамтамасыз ету мәселелері және жас мамандарды тарту мен ұстап қалудағы жалақы деңгейінің әсері қарастырылған. 2019-2024 жылдар аралығында мұғалімдерге деген қажеттілік және өңірлерге келген жас мамандар саны бойынша деректер талданды. Негізгі назар өңірлік теңгерімсіздіктерді салыстыруға, ең проблемалы аймақтарды анықтауға және мұғалімдердің орташа айлық жалақысының өзгеру тенденцияларын зерттеуге аударылды. Мақалада статистикалық талдау әдістері мен өңірлік көрсеткіштерді салыстырмалы зерттеу қолданылды.

Зерттеу нәтижелері кадрлық қамтамасыз етудің жалпы жақсарғанына және жалақының өскеніне қарамастан, өңірлік айырмашылықтар сақталып отырғанын көрсетті. Бірқатар аймақтарда мамандардың артықшылығы байқалса, басқа аймақтарда кадр тапшылығы жалғасуда. Ең осал аймақтарда мұғалімдердің жетіспеушілігін жоюға бағытталған кадрлық саясатты оңтайландыру бойынша ұсыныстар берілді. Жұмыстың нәтижелері мұғалімдердің өңірлерге бөлінуін жақсарту және ауылдық жерлерде жұмыс істеуге ынталандыру шараларын әзірлеу үшін пайдаланылуы мүмкін.

Жұмыста кадр тапшылығы бар аймақтарға жас мамандарды тартуға әсер ететін факторларды зерттеуге байланысты одан әрі зерттеу бағыттары ұсынылады.

Akimov N., Ulakov N., Kodasheva G., Raimbekov B.

**HUMAN RESOURCE MANAGEMENT IN KAZAKHSTAN'S SECONDARY EDUCATION SYSTEM:
IMPACT OF SALARIES AND REGIONAL IMBALANCES**

Annotation

The article addresses issues of human resource management in Kazakhstan's secondary education system, as well as the impact of salary levels on the recruitment and retention of young specialists. Data on teacher demand and

the number of young specialists arriving in regional schools for the period from 2019 to 2024 were analyzed. The focus is on comparing regional imbalances, identifying the most problematic areas, and studying trends in changes in teachers' average monthly salaries. The article applied methods of statistical analysis and comparative study of regional indicators.

The results of the study showed that despite the overall improvement in staffing and salary increases, significant regional disparities remain. In some regions, there is an excess of specialists, while in others, the shortage of staff persists. Recommendations have been proposed to optimize personnel policies aimed at addressing teacher shortages in the most vulnerable regions. The results of the study can be used to develop measures to improve teacher distribution across regions and enhance their motivation to work in remote and rural areas.

The paper also suggests directions for further research on factors influencing the recruitment of young specialists in regions facing staff shortages.

Н.Ж. Акимов*, докторант PhD¹

А. Сабыржан, к.э.н., профессор,²

Ж. Косе, к.э.н., доцент,³

Л.К. Бокенчина, PhD,⁴

Международный университет Астана,

г. Астана, Казахстан¹

Карагандинский университет имени Е.А.Букетова,

г. Караганда, Казахстан²

Карагандинский университет Казпотребсоюза,

г. Караганда, Казахстан³

Казахский университет технологии и бизнеса имени К.Кулажанова,

г. Астана, Казахстан⁴

* – основной автор (автор для корреспонденции)

e-mail: nurkenak@gmail.com

АНАЛИЗ КАДРОВОГО ПОТЕНЦИАЛА ПЕРВЫХ РУКОВОДИТЕЛЕЙ ГОСУДАРСТВЕННЫХ ШКОЛ КАЗАХСТАНА

В статье представлен анализ кадрового потенциала первых руководителей государственных школ Республики Казахстан за 2022-2023 учебный год. Исследованы возрастные характеристики, стаж работы, уровень образования и профессиональные категории директоров государственных школ Республики Казахстан. Для анализа использованы статистические данные из Национальной образовательной базы данных Республики Казахстан, а также методы сравнительного и статистического анализов. Показано, что большинство директоров имеют значительный стаж работы, однако наблюдается недостаток молодых специалистов на руководящих должностях. Выявлены различия в уровне образования директоров в городских и сельских школах: доля руководителей с послевузовским образованием в городах выше, чем в сельской местности. Анализ педагогических и управленческих категорий показал, что лишь малая доля директоров достигла высших квалификационных категорий. Проведенное исследование подчеркивает необходимость разработки программ повышения квалификации для директоров государственных школ Казахстана, особенно в сельской местности, с целью повышения качества управления и внедрения инноваций в образовательный процесс. Полученные результаты могут быть использованы для совершенствования кадровой политики в сфере среднего образования и повышения качества управления общеобразовательными школами.

Кілт сөздер: мектеп басқаруы, директорлар, педагогикалық біліктілік, жас құрамы, білім деңгейі, кадрлық әлеует, білім беру инновациялары.

Ключевые слова: управление школами, директора, педагогическая квалификация, возрастной состав, уровень образования, кадровый потенциал, инновации в образовании.

Keywords: school management, directors, pedagogical qualification, age composition, education level, human resource potential, educational innovations.

Введение. Вопросы управления в сфере образования играют ключевую роль в обеспечении высокого качества образовательных услуг и успешного функционирования общеобразовательных школ. В условиях современных вызовов, таких как цифровизация и обновление образовательных стандартов, особую важность приобретает квалификация директоров школ, их профессиональный опыт и способность внедрять инновации. Актуальность данного исследования заключается в необходимости анализа кадрового потенциала директоров государственных школ Казахстана, чтобы оценить их компетентность и выявить ключевые направления для улучшения системы управления школами.

Целью исследования является анализ возрастной структуры, уровня образования, педагогических и управленческих категорий директоров государственных школ Казахстана, а также выявить ключевые факторы, влияющие на эффективность их деятельности.

Для достижения цели были поставлены следующие задачи:

- оценить возрастной и профессиональный состав директоров школ Казахстана.
- исследовать уровень образования и стаж работы директоров школ.
- проанализировать профессиональные квалификации первых руководителей школ.

Методы исследования включали сбор и анализ статистических данных из Национальной образовательной базы данных Республики Казахстан, а также применение метода сравнительного анализа для выявления взаимосвязей между профессиональными характеристиками директоров и эффективностью управления. Для обработки данных использовались стандартные статистические методы, включая методы визуализации данных и статистического анализ.

Таким образом, исследование направлено на выявление сильных и слабых сторон кадрового состава директоров школ Казахстана, что позволит разработать рекомендации для улучшения системы управления в среднем образовании страны.

Обзор литературы. В последние годы проблемы кадрового потенциала в системе образования Казахстана активно изучаются исследователями. В работах Акимова и др. (2023) [1], и Ирмак и др. (2023) [2] акцентируется внимание на важности профессионального развития педагогических кадров для повышения качества образования. Они указывают на необходимость внедрения систем повышения квалификации для директоров школ, что согласуется с целями данного исследования. В обзоре работ, опубликованных в журналах, индексируемых в базе Scopus, исследователи, такие как Джошкун и др. (2024) [3], Курманов и др. (2015) [4] акцентируют внимание на роли цифровой инфраструктуры в повышении уровня цифровой грамотности среди педагогов и управленцев, что также может способствовать более эффективному управлению школами.

Исследование, опубликованное в журнале *Journal of Open Innovation: Technology, Market, and Complexity*, подтверждают важность инновационных компетенций среди руководителей школ для эффективного внедрения современных образовательных технологий (Акимова и др., 2023) [5]. Однако, по мнению некоторых авторов, существует дисбаланс в уровне подготовки директоров школ в городах и сельской местности, что может ограничивать внедрение инноваций в сельских школах.

Несмотря на значительный прогресс, до сих пор не решены вопросы равномерного распределения квалифицированных кадров по регионам, а также существует потребность в дальнейших исследованиях в области развития лидерских компетенций среди директоров школ.

Основная часть. Анализ возрастного состава руководителей образовательных учреждений Казахстана представляет собой важный аспект исследования эффективности системы управления школами. Возрастные характеристики директоров школ оказывают значительное влияние на организационные процессы, внедрение инноваций и адаптацию к новым вызовам, стоящим перед системой образования. Более опытные руководители могут демонстрировать глубокое понимание образовательной среды и устойчивость к кризисам, тогда как молодые управленцы обладают большей гибкостью и готовностью внедрять современные подходы.

Данные рисунка 1 посвящены анализу распределения возраста директоров государственных школ Казахстана за 2022-2023 учебный год.

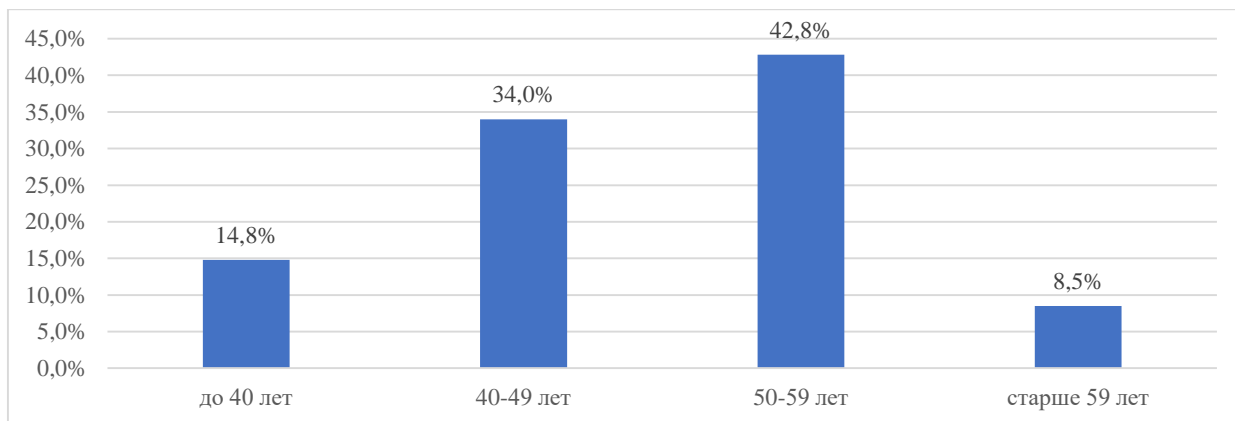

Рисунок 1 - Распределение возраста директоров государственных школ Казахстана, 2022-2023 учебный год, %

Примечание – Составлено по данным [6]

На основе представленных данных на рисунке 1 распределение директоров школ Казахстана выглядит следующим образом: до 40 лет – 14,8%, 40-49 лет – 34%, 50-59 лет – 42,8%, старше 59 лет – 8,5%.

Рисунок 1 демонстрирует, что подавляющее большинство директоров государственных школ Казахстана (почти 77%) находятся в возрасте от 40 до 59 лет. Указывает это на то, что руководящие должности в школах занимают преимущественно люди с солидным опытом работы.

Возрастная группа от 50 до 59 лет преобладает, что может свидетельствовать о накопленном опыте работы, однако вызывает вопросы о возможных проблемах с внедрением инноваций и адаптацией к новым требованиям системы образования.

Доля молодых директоров до 40 лет составляет всего 14,8%. На наш взгляд, довольно низкий показатель доли молодых директоров до 40 лет может свидетельствовать о недостатке притока молодых кадров в управленческие позиции, что в долгосрочной перспективе может привести к дефициту кадров при уходе на пенсию старших руководителей. Для обеспечения устойчивости системы образования важно привлекать и развивать молодые кадры на позиции руководителей.

Интересно отметить, что доля директоров старше 59 лет составляет 8,5%, что указывает на наличие директоров пенсионного возраста. Можно отметить как положительные, так и отрицательные эффекты данной тенденции. С одной стороны, опытные директора могут эффективно решать управленческие задачи, с другой стороны, они могут быть менее восприимчивы к изменениям и новым образовательным подходам.

Анализ возраста директоров школ показывает, что система образования Казахстана в основном управляется людьми среднего возраста, с минимальной долей молодых руководителей. Свидетельствует это о накопленном опыте, однако вызывает опасения по поводу будущего притока новых кадров.

Далее важно изучить тенденции в стаже работы и уровнях образования директоров, чтобы получить более полную картину кадрового потенциала.

На рисунке 2 представлены данные о распределении директоров государственных школ по стажу работы. Такой анализ позволит глубже понять опыт управленцев и их способность внедрять новые подходы в управлении образовательными процессами.

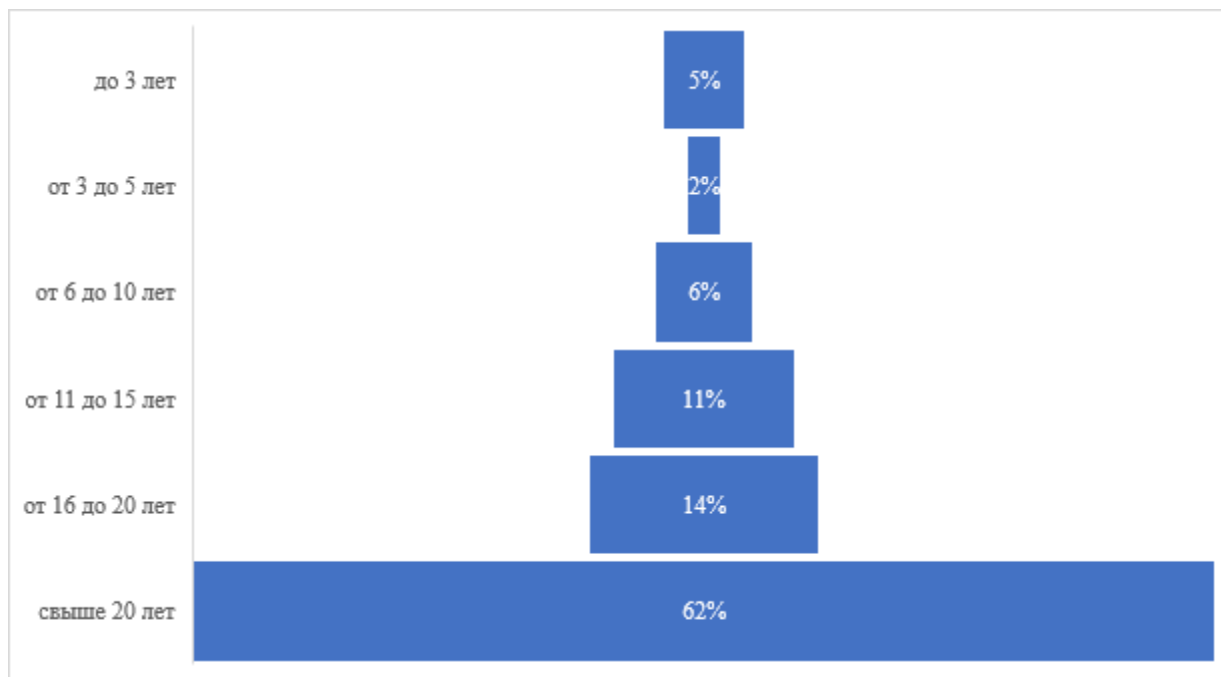

Рисунок 2 - Распределение директоров государственных школ Казахстана по стажу работы, 2022-2023 учебный год, %

Примечание – Составлено по данным [6]

Представленные данные на рисунке 2 позволяют оценить уровень опыта и продолжительность работы директоров в системе образования, что является важным фактором при оценке управленческого потенциала.

Согласно данным рисунка 2 директора государственных школ Казахстана со стажем менее 3 лет составляют 5%, от 3 до 5 лет – 2%, от 6 до 10 лет – 6%, от 11 до 15 лет – 11%, от 16 до 20 лет – 14%. Директора со стажем работы более 20 лет составляют подавляющее большинство – 62%, что свидетельствует о значительном опыте управленцев. Однако столь высокая доля директоров с большим стажем может создавать риски, связанные с недостаточной гибкостью и восприимчивостью к изменениям и инновациям в управленческом процессе.

Доля молодых специалистов с минимальным стажем (менее 3 лет) составляет всего 5%, что указывает на трудности с привлечением новых кадров на руководящие позиции. В долгосрочной перспективе это может создать проблемы с обновлением управленческого состава. Наличие молодых специалистов важно для привнесения новых подходов и методов управления, необходимых для модернизации системы образования.

Для более полного понимания кадрового потенциала директоров, следует изучить их образовательный уровень, представленный на рисунке 3. Данный аспект играет ключевую роль в формировании компетентности управленцев и их готовности к внедрению современных образовательных подходов.

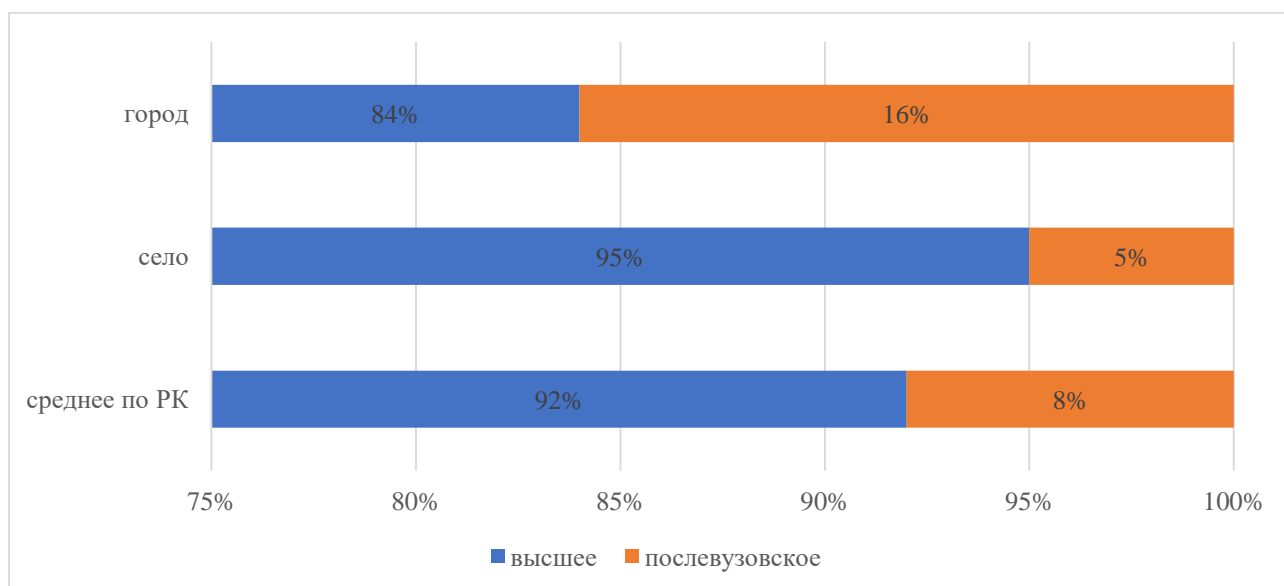

Рисунок 3 - Уровень образования среди директоров государственных школ Казахстана, 2022-2023 учебный год, %

Примечание – Составлено по данным [6]

Согласно данным рисунка 3 директора с высшим образованием составляют 92% в среднем по Казахстану, директора с послевузовским образованием составляют 8%. Показатель варьируется в зависимости от типа населенного пункта (город/село). В сельской местности 95% директоров имеют высшее образование, и только 5% – послевузовское. В городах 84% директоров обладают высшим образованием, 16% – послевузовским.

Анализ данных рисунка 3 показывает, что подавляющее большинство директоров государственных школ Казахстана имеют высшее образование, что свидетельствует о базовой профессиональной квалификации большинства управленцев. Однако доля директоров с послевузовским образованием составляет всего 8%, что может указывать на недостаточную подготовленность некоторых руководителей к современным требованиям управления и внедрения инновационных методов. Более высокий процент директоров с послевузовским образованием в городах (16%) по сравнению с сельскими школами (5%) может свидетельствовать о более высоких требованиях к квалификации в крупных образовательных центрах.

Низкий уровень послевузовского образования в сельских районах может являться барьером для внедрения передовых образовательных технологий и методик управления. Указывает это на необходимость повышения квалификации директоров сельских школ, что может способствовать повышению качества образования.

На Рисунке 4 представлены данные о педагогических категориях среди директоров школ, что является важным показателем их профессионального уровня. Анализ таких данных позволит глубже оценить их компетенции и способность внедрять педагогические новации.

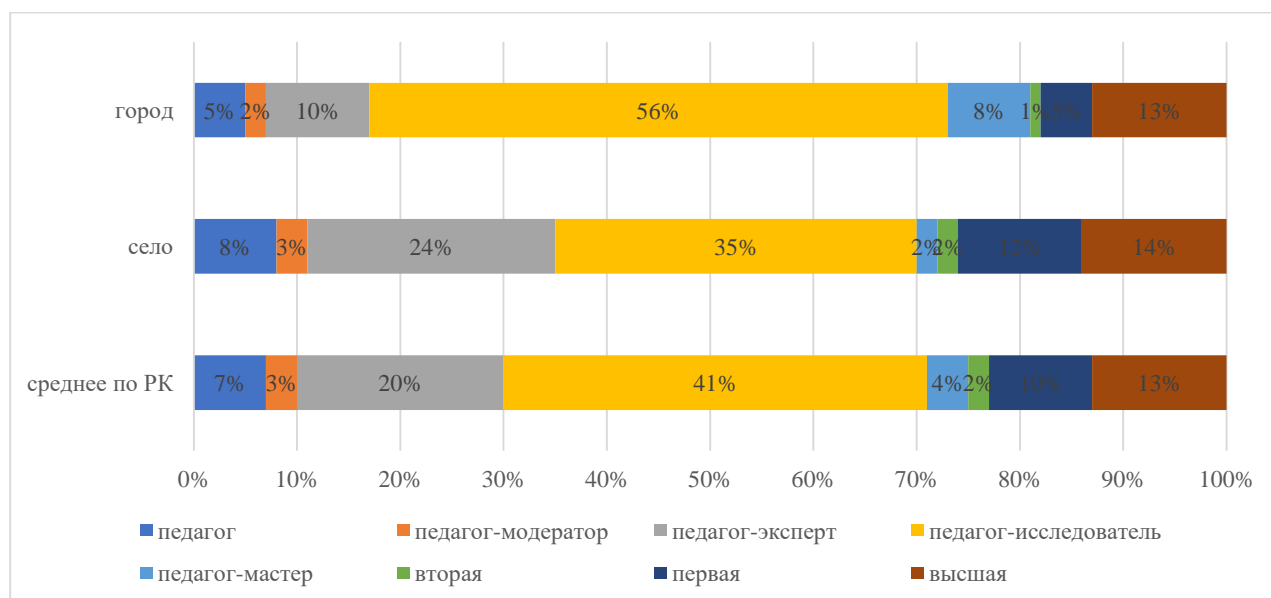

Рисунок 4 - Распределение директоров государственных школ Казахстана по педагогическим категориям, 2022-2023 учебный год, %

Примечание – Составлено по данным [6]

Анализ рисунка 4 показывает, что подавляющее большинство директоров имеют высокие педагогические категории, что свидетельствует о их значительном профессиональном опыте и компетенции. Наиболее распространенной категорией является «Педагог-исследователь» (41%), что подчеркивает важность исследовательской деятельности среди руководителей школ. Указывает это на стремление директоров к применению научных методов в образовательном процессе и управлении школами.

Доля директоров с такими категориями, как «Педагог-мастер» (4%) и «Педагог-модератор» (3%) остается относительно невысокой. 7% директоров имеют базовую категорию «Педагог», что может указывать на необходимость повышения квалификации некоторых руководителей для более эффективного управления образовательными учреждениями. Важным шагом в этой области может стать разработка программ повышения квалификации и присвоения более высоких педагогических категорий.

Рисунок 5 предоставляет данные о распределении директоров государственных школ Казахстана по управленческим категориям. Анализ таких данных поможет глубже оценить уровень управленческих компетенций среди руководителей, и важен для понимания их способности к организации и стратегическому руководству образовательными учреждениями.

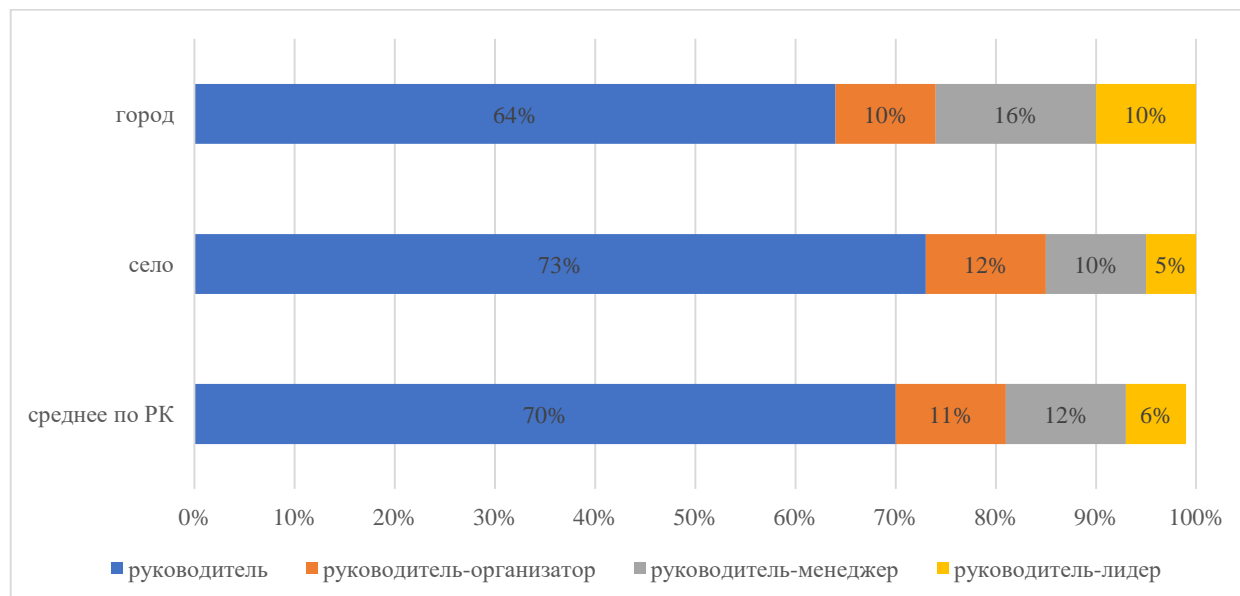

Рисунок 5 - Распределение директоров государственных школ Казахстана по категориям руководителей, 2022-2023 учебный год, %

Примечание – Составлено по данным [6]

Анализ рисунка 5 показывает, что подавляющее большинство директоров государственных школ Казахстана (70%) имеют базовую управленческую категорию «Руководитель». Указывает это на то, что значительная часть директоров обладает стандартными навыками управления, необходимыми для повседневного администрирования школ.

Доля директоров с категориями «Руководитель-организатор» и «Руководитель-менеджер» составляет 11% и 12% соответственно, что указывает на наличие более специализированных навыков управления в данной части руководителей. Данные категории могут включать в себя навыки организации образовательных процессов и стратегического планирования, что важно для повышения эффективности работы образовательных учреждений.

Интересно отметить, что лишь 6% директоров имеют категорию «Руководитель-лидер», что свидетельствует о том, что только небольшая часть управленцев достигла наивысшего уровня управленческих компетенций. Следует отметить, что директора городских школ в целом имеют более высокие категории руководителей, чем сельских.

Распределение по управленческим категориям показывает, что система образования Казахстана в значительной степени полагается на базовые навыки управления, хотя потребность в развитии лидерских качеств и стратегического мышления становится все более актуальной. Для повышения качества управления в школах рекомендуется разработка программ, направленных на развитие компетенций в области лидерства и менеджмента.

Заключение. В результате проведенного исследования были проанализированы возрастные характеристики, стаж работы, уровень образования и профессиональные категории директоров государственных школ Казахстана за 2022-2023 учебный год. Полученные данные показали, что значительная часть руководителей школ обладает большим профессиональным опытом и высоким уровнем квалификации, однако существует недостаток молодых кадров на руководящих позициях и неравномерность в уровне образования между директорами городских и сельских школ.

Новизна исследования заключается в выявлении ключевых тенденций и проблем кадрового потенциала в сфере школьного управления. Основные выводы подчеркивают важность привлечения молодых специалистов и повышения квалификации управленцев в сельской местности для улучшения качества образования.

Практическое значение работы заключается в возможности использования полученных результатов для разработки программ повышения квалификации и планирования кадровой политики в системе образования. Для дальнейших исследований рекомендуется детализировать вопросы управленческой компетентности и лидерских навыков директоров в контексте модернизации образовательной системы.

ЛИТЕРАТУРА

1. Акимов Н.Ж., Курманов Н.А., Кулыбеков М.Т., Баймолдаева М.Т. Управление профессиональным развитием педагогических кадров как фактор повышения качества образования// Вестник Казахского университета экономики, финансов и международной торговли. - 2023 – №3 (52). – С. 110-117.
2. Ирмак А., Курманов Н.А., Укибаева Г.К., Большекбаева К.О. Система менеджмента качества как инструмент повышения качества образования// Вестник Казахского университета экономики, финансов и международной торговли. - 2023 – №3 (52). – С. 118-127.
3. Joshkun S., Kurmanov N., Kabdullina G., Bakirbekova A., Sabyrzhan A., Rakhimbekova A., ... Utegenova, Z. School or home: Exploring the impact of digital infrastructure on digital literacy of school-age young people in a developing economy //Journal of Infrastructure, Policy and Development. – 2024. – №8(7). – P. 4795.
4. Kurmanov N., Yeleussov A., Aliyev, U., Tolysbayev B. Developing effective educational strategies in Kazakhstan//Mediterranean Journal of Social Sciences. - 2015. - № 6(5). - P 54-61.
5. Akimov N., Kurmanov N., Uskelenova A., Aidargaliyeva N. Components of education 4.0 in open innovation competence frameworks: Systematic review //Journal of Open Innovation: Technology, Market, and Complexity. – 2023. – № 9(2). – P. 100037.
6. Национальная образовательная база данных. – URL: <https://nabd.edu.kz/>

REFERENCES

1. Akimov N.Zh., Kurmanov N.A., Kulybekov M.T., Bajmoldaeva M.T. Upravlenie professional'nym razvitiem pedagogicheskikh kadrov kak faktor povysheniya kachestva obrazovaniya [Management of professional development of teaching staff as a factor in improving the quality of education]// Vestnik Kazhskogo universiteta jekonomiki, finansov i mezhdunarodnoj trgovli. - 2023 – №3 (52). – S. 110-117. [in Russian]
2. Irmak A., Kurmanov N.A., Ukibaeva G.K., Bol'shekbayeva K.O. Sistema menedzhmenta kachestva kak instrument povysheniya kachestva obrazovaniya [Quality management system as a tool for improving the quality of education]// Vestnik Kazhskogo universiteta jekonomiki, finansov i mezhdunarodnoj trgovli. - 2023 – №3 (52). – S. 118-127. [in Russian]
3. Joshkun S., Kurmanov N., Kabdullina G., Bakirbekova A., Sabyrzhan A., Rakhimbekova A., ... Utegenova, Z. School or home: Exploring the impact of digital infrastructure on digital literacy of school-age young people in a developing economy //Journal of Infrastructure, Policy and Development. – 2024. – №8(7). – P. 4795.
4. Kurmanov N., Yeleussov A., Aliyev U., Tolysbayev B. Developing effective educational strategies in Kazakhstan//Mediterranean Journal of Social Sciences. - 2015. - № 6(5). - P 54-61.
5. Akimov N., Kurmanov N., Uskelenova A., Aidargaliyeva N. Components of education 4.0 in open innovation competence frameworks: Systematic review //Journal of Open Innovation: Technology, Market, and Complexity. – 2023. – № 9(2). – P. 100037.
6. Nacional'naja obrazovatel'naja baza dannyh. [National Education Database] – URL: <https://nabd.edu.kz/> [in Russian]

Акимов Н.Ж., Сабыржан А., Косе Ж., Бокенчина Л.К.

ҚАЗАҚСТАН МЕМЛЕКЕТТІК МЕКТЕПТЕРІНІҢ БІРІНШІ БАСШЫЛАРЫНЫҢ КАДРЛЫҚ ӘЛЕУЕТІН ТАЛДАУ

Андатпа

Мақалада Қазақстан Республикасы мемлекеттік мектептерінің директорларының кадрлық әлеуетіне 2022-2023 оқу жылына арналған талдау ұсынылған. Қазақстан Республикасының мемлекеттік мектеп директорларының жас ерекшеліктері, еңбек өтілі, білімі және кәсіби санаттары зерттелді. Талдау үшін Қазақстан Республикасының Ұлттық білім беру деректер базасының статистикалық деректері, сондай-ақ салыстырмалы және статистикалық талдау әдістері қолданылды. Көптеген директорлардың еңбек өтілі едәуір болғанымен, басшылық қызметтегі жас мамандардың жетіспеушілігі байқалады. Қалалық және ауылдық

мектеп директорларының білім деңгейінде айырмашылықтар анықталды: қалалардағы директорлардың жоғары оқу орнынан кейінгі білімге ие болуы ауылдық жерлерге қарағанда жоғары. Педагогикалық және басқарушылық санаттарды талдау нәтижесінде директорлардың аз ғана бөлігі ең жоғары біліктілік санаттарына қол жеткізгені көрсетілді. Зерттеу нәтижелері Қазақстанның мемлекеттік мектеп директорлары үшін, әсіресе ауылдық жерлерде, басқару сапасын жақсарту және білім беру үдерісіне инновациялар енгізу мақсатында біліктілікті арттыру бағдарламаларын әзірлеу қажеттілігін айқындайды. Алынған нәтижелер орта білім беру саласындағы кадрлық саясатты жетілдіру және жалпы білім беретін мектептерді басқару сапасын арттыру үшін пайдаланылуы мүмкін.

Akimov N., Sabyrzhan A., Kose Zh., Bokenchina L.

ANALYSIS OF THE HUMAN RESOURCE POTENTIAL OF PUBLIC SCHOOL PRINCIPALS IN KAZAKHSTAN

Annotation

The article presents an analysis of the human resource potential of public school principals in the Republic of Kazakhstan for the 2022-2023 academic year. The study examined the age characteristics, work experience, education level, and professional categories of public school principals in Kazakhstan. Statistical data from the National Education Database of the Republic of Kazakhstan, as well as comparative and statistical analysis methods, were used for the analysis. The findings show that the majority of principals have significant work experience; however, there is a shortage of young specialists in leadership positions. Differences in the education level of principals between urban and rural schools were identified: the proportion of principals with postgraduate education is higher in urban areas compared to rural areas. The analysis of pedagogical and managerial categories revealed that only a small portion of principals have reached the highest qualification categories. The study emphasizes the need to develop professional development programs for public school principals in Kazakhstan, especially in rural areas, to improve management quality and introduce innovations into the educational process. The results can be used to enhance human resource policies in the field of secondary education and improve the quality of management in general education schools.

DOI 10.52260/2304-7216.2024.3(56).26
УДК 338.23
ГРНТИ 06.54.31

А.К. Дарибаева*, к.э.н., и.о. профессора¹

Т.К. Бекжанова, к.э.н., и.о. профессора¹

К.К. Махамбетова, магистр²

А.С. Сүгірәлиева, магистр¹

Esil University, г. Астана, Казахстан¹

TOO Chateau, г. Астана, Казахстан²

* – основной автор (автор для корреспонденции)

e-mail: daribaeva_kak@mail.ru

ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ ИННОВАЦИОННОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА НА ПРИМЕРЕ ГОРОДА ШЫМКЕНТА

В статье рассмотрен потенциал инновационного предпринимательства в современном обществе для экономического роста, для обеспечения занятости населения, выявлено значение инновационного предпринимательства для оздоровления конкурентной среды, повышения экспортного потенциала. Авторы отмечают, что существенным фактором медленного развития инновационного предпринимательства являются неясность и неуверенность в получении ожидаемого конечного результата. Определена необходимость активизации процессов привлечения инвестиций в конкретные агломерации.

Проведен анализ доли валовой добавленной стоимости малого и среднего предпринимательства (далее – МСП) в валовом региональном продукте, структуры МСП по видам экономической деятельности за последние годы.

На основе анализа сделан вывод, что рост количества действующих индивидуальных предпринимателей происходило на фоне благоприятных изменений в условиях ведения бизнеса. Авторами исследованы показатели инвестиционной привлекательности на примере агломерации города Шымкента путем анализа деятельности инвестиционных площадок данного мегаполиса. Проанализированы объемы инвестиций, приведены данные роста занятости населения за счет создания новых рабочих мест в индустриальных зонах, информация о планируемых инвестиционных проектах.

В научной статье разработаны условия активизации развития инновационного предпринимательства, в частности отмечено, что важным вопросом остается внедрение технологических достижений науки в реальную экономику.

Ключевые слова: инновационное предпринимательство, стартап, агломерация, активизация, инвестиционные площадки, индустриальные зоны, научные достижения, реальная экономика, инвестиционные проекты, экономическая политика

Кілт сөздер: инновациялық кәсіпкерлік, стартап, агломерация, жандандыру, инвестициялық алаңдар, индустриялық аймақтар, ғылыми жетістіктер, нақты экономика, инвестициялық жобалар, экономикалық саясат

Key words: innovative entrepreneurship, startup, agglomeration, activation, investment platforms, industrial zones, scientific achievements, real economy, investment projects, economic policy

Введение. В Казахстане предпринимательство представляет собой методом регулирования направленное на увеличение занятости населения, а также снижение уровня безработицы [1]. Развитие инновационного предпринимательства является основой экономического роста любой страны. Инновационное предпринимательство в реальном секторе экономики постоянно подвергается различным реформам, а также находится под воздействием различных факторов, таких как инвестиции, человеческий капитал, развитие технологического потенциала.

При разработке планирования экономического развития нашей страны, создание благоприятной среды для развития предпринимательства является первостепенной задачей государственной политики страны. До сих в Казахстане было предпринято множество программ на государственном уровне, что позволило увеличить диапазон инструментарий для улучшения условий развития предпринимательства.

Как известно, увлечение числа предпринимателей в стране позволяет увеличить поступления налогов в бюджет страны, уменьшению безработицы, улучшению конкурентной среды, наполнению рынка высококачественными товарами и услугами, оздоровлению социальной среды, улучшению инфраструктуры региона.

В современном мире инновация является движущей силой экономического развития любой страны. Следовательно, развитие инновационного предпринимательства находится в приоритетном направлении нашего государства при составлении комплексной программы развития агломерации.

Инновация является двигателем экономического прогресса, катализатором экономического роста и развития. В современных условиях на первый план вышел фактор роста эффективности использования ресурсов и предпринимательства на основе научно-исследовательских и опытно-конструкторских разработок и инноваций, что привело к формированию представлений об инновационном типе экономического роста [2].

Развитию инновационного предпринимательства препятствуют множество причин управленческого и финансового характера. Одним из факторов медленного развития инновационного предпринимательства является то, что предприниматели считают рискованным вложение финансов в разработку инновации. Инновационная деятельность требует больших вложений из-за непредвиденных затрат, появляющаяся в процессе разработки новых технологии и продуктов.

В 2023 году наша страна заняла 81 место в глобальном инновационном индексе, что показывает курс государства на дальнейшее развитие инновационной среды для предпринимателей, создание благоприятной среды для повышения конкурентоспособности казахстанских предприятий. На государственном уровне разработаны комплексные программы по поддержке модернизации технологии на производственных предприятиях. В этой связи также созданы бизнес-инкубаторы, платформы для стартапов и т.п. [3].

При написании статьи были использованы метод статистического анализа. Для анализа происходящих процессов были использованы форсайт-исследования. Принципы историзма использованы для изучения динамики развития предпринимательства в агломерациях.

Обзор литературы. Проводимые реформы в нашей стране помогают создать благоприятные условия для привлечения инвестиций в инновационные проекты предприятий малого и среднего бизнеса, провести диверсификацию экономики. Экономика развитых стран показывает, что развитое предпринимательство является одним из главных показателей благоприятного инвестиционного климата в данной стране. По опыту других стран, можно понять, что динамично развивающееся инновационное предпринимательство благоприятствует формированию конкурентной среды для насыщения рынка высококачественными товарами и услугами, искореняет монополизм в любой отрасли экономики, способствует снижению безработицы, увеличению численности населения в среднем классе [4,5].

Принимаемые реформы в нашей стране способствует динамичному развитию казахстанской экономике, в частности, принимаются государственные программы по совершенствованию бизнес-среды для привлечения инвестиций в развитие инновационного предпринимательства. Так, для привлечения инвестиций, в стране созданы специальные экономические зоны и индустриальные зоны.

Многие статьи отечественных ученых посвящены вопросу развития предпринимательства, например в работах следующих ученых: Токсанова А.Н. [1], Никитина Н.Ю. [2], Курманова Г.К. и Уразова Б.А.[5]. Данные авторы отмечают, что предпринимательство является главным драйвером устойчивого экономического роста.

Активизация развития инновационного предпринимательства необходима для реализации намеченных государственных стратегических программ, для создания основ национальной конкурентоспособности, а также для создания новых эффективных предприятий и внедрения передовых технологий.

Основная часть. В результате реализации государственных программ таких как «Дорожная карта 2020» и деятельности фонда «Даму» в республике открылись и функционируют новые предприятия. Всемирный банк в своем рейтинге «Doing Business» отметил о улучшении условий функционирования предпринимательства в Казахстане, что свидетельствуют повышение показателя регистрации новых предприятий малого и среднего бизнеса, объем поступления налогов, уменьшения количества неплатежеспособных предприятий.

На основании данных сайта Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам РК сделана диаграмма на рисунке 1, которая показывает долю валовой добавленной стоимости (далее - ВДС) МСП в валовом региональном продукте (далее - ВРП) в динамике с 2005 по 2022 годы. Как видно из рисунка, наивысшая доля ВДС малого и среднего

предпринимательства в валовом региональном продукте составляло в 2008 году (27,2%). Основным фактором спада ВДС явилось мировой кризис 2008 года.

В развитых странах доля выпуска продукции предпринимательством в ВВП составляет более 50%. Для достижения такого уровня наше государство на постоянной основе предпринимает меры по созданию благоприятных условий для развития предпринимательства. Совершенствуются и внедряются государственные программы по поддержке малого и среднего бизнеса. В Казахстане по сравнению с 2013 годом выпуск продукции МСБ вырос в 3,6 раза, но при этом наблюдается тенденция отрицательных результатов финансово-хозяйственной деятельности предприятий.

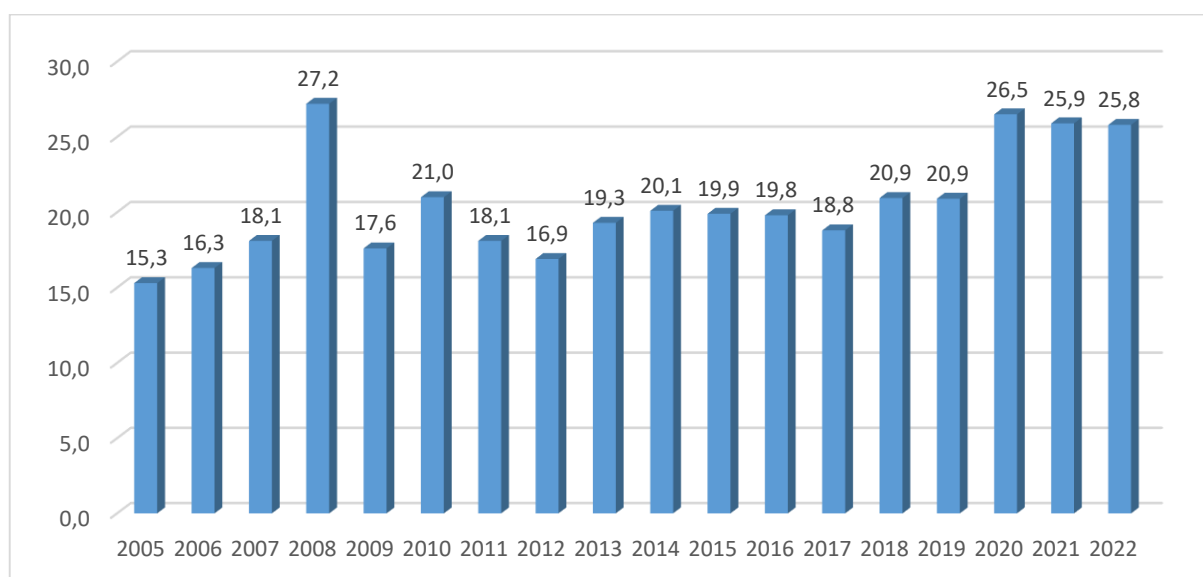

Рисунок 1. Доля валовой добавленной стоимости МСП в ВРП, %*

*Составлен авторами на основе источника [6]

При этом, доля субъектов МСП в разрезе по отраслям выглядит следующим образом: сельское хозяйство 14,37%; обрабатывающая промышленность 4,7%; строительство – 5,42 %, оптовая и розничная торговля занимает в среднем почти 35,89% (рисунок 2).

Рисунок 2. Структура предпринимательства по видам экономической деятельности, в %

*Составлен авторами на основе источника [6]

Инновационные инвестиции представляют собой вложение в нематериальные активы, которые обладают свойством приносят доход. Таким образом в развитых странах инновационные инвестиции осуществляют внедрение новых научно-технических достижений в производство, помогают в разработке эффективных продуктов, товаров, услуг, процессов, технологий [7].

Потребность в инвестициях порождается дефицитом собственных финансовых средств. Состояние вопросов привлечения инвестиций рассмотрим на примере города Шымкент, который в 2018 году стал городом республиканского значения. Данный фактор стал существенной причиной значительного притока инвестиций в данную агломерацию.

С начала 2023 года в Шымкент привлечено 434,4 млрд тенге инвестиций, что составило 126,9% к соответствующему периоду 2022 года. В 2023 году планируется привлечь 721,7 млрд тенге инвестиций, что на 32% больше, чем в 2022 году.

С 2023 по 2027 года в городе Шымкент планировалось создать более тридцати тысяч новых рабочих мест путем привлечения 275 инвестиционных проектов на более 1,7 триллионов тенге, так в 2023 году было создано 3107 рабочих мест путем реализации двадцати инвестиционных проектов.

Для эффективного привлечения инвестиционных проектов в агломерации задействованы пять инвестиционных платформ, где разработаны 286 проектов с общей суммой полмиллиона долларов:

1. Специальная экономическая зона «Оңтүстік»;
2. Индустриальная зона «Оңтүстік»;
3. Индустриальная зона «Тассай»;
4. Торгово-логистический центр;
5. Частная индустриальная зона «Бозарык».

В специальной экономической зоне предоставляются налоговые льготы, в том числе и освобождение оплаты некоторых налогов.

Деятельность инвестиционных площадок осуществляется путем привлечения 20 предприятиями инвестиций на общую стоимость 39805 млрд. тенге, что позволит создание 1183 новых рабочих мест (таблица 1).

Таблица 1

Инвестиционный потенциал города Шымкента*

№	Название предприятия	Деятельность предприятия	Инвестиционная стоимость	Кол-во новых рабочих мест
1	ТОО «Shymkent Temir»	расширение производства стали блюм	5 млрд. тенге	250
2	ТОО «NURTAU DISTRIBUTION COMPANY»	завод по производству непродовольственных товаров, влажных салфеток, жидкого и твердого мыла, инвестиционная	4,9 млрд. тенге	40
3	ТОО «Unitex VOSTOK»	строительство мебельной фабрики	350 млн. тенге	20
4	ТОО «ЭКО-ФАРМ»	строительство завода по производству медицинских изделий и средств индивидуальной защиты, в том числе одноразовых масок различных модификаций, защитной одежды, противочумных комплектов	555 млн. тенге	40
5	ТОО «BI Group»	строительство жилого комплекса «Амулет»	15 млрд. тенге	100
6	ТОО «OKS-Shymcity»	жилой комплекс "Prime Park"	5 млрд. тенге	500
7	ТОО «Школа А.Байгурсынова»	строительство школы	2,5 млрд. тенге	80
8	Гостиница «Diamond Hotel»	строительство гостиницы	600 млн. тенге	10

9	Гостиница «Tauke Khan Plaza»	строительство гостиницы	700 млн. тенге	15
10	ТОО «Хили Пропертиз» «Double Tree by Hilton Shymkent» (Канвас)	реконструкция гостиницы	1 млрд.тенге	10
11	Гостиница «Достық арнайы Транс»	строительство гостиницы	1,2 млрд.тенге	15
12	Гостиница «Боржоми»	строительство гостиницы	500 млн.тенге	10
13	Гостиница «Керемет»	строительство гостиницы	550 млн.тенге	10
14	Гостиница «Cosmopolitan Hotel»	строительство гостиницы	300 млн.тенге	10
15	ТОО «Оңтүстік АГРО ЛТД»	переработка молока	400 млн.тенге	20
16	СПК «Шымкент сүт»	молочно – товарная ферма	350 млн.тенге	12
17	ИП «Нурсултан»	переработка молока	500 млн.тенге	23
18	Крестьянское хозяйство «Шадимат»	откормочная площадка на 500 голов КРС	300 млн.тенге	8
19	Крестьянское хозяйство «Райым ата»	молочно-товарная ферма	40 млн.тенге	5
20	ИП «Эгамназаров»	молочно-товарная ферма	30 млн.тенге	5

* Составлена авторами на основе источника [8]

На сегодняшний день актуальными являются вопросы финансирования проектов малого и среднего предпринимательства в обрабатывающей промышленности. Так, в период с 2023 по 2027 годы в городе Шымкенте будет сформирован пул из 103 инвестиционных проектов с созданием более 10 тысяч новых рабочих мест в отраслях обрабатывающей промышленности на 401,5 млрд тенге. На сегодняшний день реализовано 3 проекта на сумму 10,2 млрд тенге (таблица 2).

Таблица 2

Реализованные инвестиционные проекты в городе Шымкенте*

№	Название предприятия	Проект	Инвестиционная стоимость	Кол-во новых рабочих мест
1	ТОО «Shymkent Temir»	расширение стального блюм завода	5,0 млрд тенге	250
2	ТОО «NURTAU distribution company»	завод по производству влажных салфеток, антисептиков, жидкого и твердого мыла	4,9 млрд тенге	40
3	ТОО «Unitex VOSTOK»	строительство мебельной фабрики	350 млн тенге	20

* Составлена авторами на основе источника [8]

Вместе с тем, в агломерации города Шымкента созданы индустриальные зоны в целях формирования условий и современной инфраструктуры для стимулирования создания импортозамещающих и конкурентоспособных производств, привлечения иностранных и отечественных инвестиций.

Так, например, на территории города функционируют 5 индустриальных зон общей площадью 869 га. На сегодняшний день 216 млрд.тенге проинвестировано в 273 проекта и создано 8 тысяч рабочих мест.

В данном регионе расположена индустриальная зона «ОҢТҮСТІК», где запланировано привлечь 95,9 млрд.тенге и создать 3 тыс.рабочих мест. Сейчас уже проинвестировано 91,4 млрд.тенге в 76 проекта и создано 2,5 тысяч рабочих мест.

Основными являются следующие проекты:

1. проект ТОО «Shymkent Temir» расширение стального блюм завода - 5,0 млрд тенге, с созданием 250 рабочих мест;
2. ТОО «БЕРЕКЕ ИНВЕСТ-5» - производство промышленного электрооборудования и комплектующих. Запланировано привлечь 300 млн.тенге инвестиции и создано 30 рабочих мест;
3. ТОО «ФерросплавСталь» является заводом по розливу изделий из разных цветных металлов. Запланировано 313,3 млн.тенге инвестировать и создать 23 рабочих мест;
4. ТОО «City Block» занимается производством и продажей газобетонных блоков. Запланировано 100 млн.тенге и создать 12 рабочих мест;
5. ТОО «ЭнергоЛидер» производит железобетонные изделия. Запланировано 100 млн.тенге инвестиции и создать 15 рабочих мест.

В данном регионе расположена индустриальная зона «ТАССАЙ», где запланировано привлечь 50,3 млрд.тенге и создать 2,6 тыс.рабочих мест. Сейчас уже проинвестировано 36,7 млрд.тенге в 24 проекта и создано 1,8 тысяч рабочих мест.

Наиболее значимыми проектами явились:

1. ТОО «Stroi construction» - металлообработка и производство металлоконструкций. Запланировано привлечь 500 млн.тенге инвестиции и создано 50 рабочих мест.
2. ТОО «KEES group» представляет собой завод по производству строительного профиля. Планируется привлечь 150 млн.тенге инвестиции и создано 20 рабочих мест.
3. ТОО «КАЗВОД INVEST» - производство медицинской мебели (кровати, шкафы и т.д.), инвестиционная стоимость-208 млн тенге, с созданием 25 рабочих мест;
4. ТОО «NURTAU distribution company» - завод по производству непродовольственной продукции, влажных салфеток, антисептиков, жидкого и твердого мыла, инвестиционная стоимость-4,9 млрд тенге, запущен с созданием 40 рабочих мест;
5. ТОО «ЭКОФАРМ» – завод по производству изделий медицинского назначения и средств индивидуальной защиты, в том числе одноразовых масок различной модификации, защитной одежды, противочумных комплектов.

Данный проект поможет созданию дополнительных 39 рабочих мест, а 555 млн.тенге будет инвестировано из республиканского и местного бюджета.

6. ТОО «Unitex VOSTOK» занимается изготовлением мебели. Инвестиция в данный проект составляет 350 млн.тенге из различных источников и будет создано 20 новых рабочих мест.

В стратегическом плане развития страны уделено особое внимание на совершенствование и развитию торгово-логистической зоне. Поэтому в этой сфере запланировано инвестирование 43,5 млрд.тенге в 8 проектов, которая поможет создать 660 рабочих мест в данном регионе. До сегодняшнего дня инвестировано 24,5 млрд. тенге в три проекта из республиканского и местного бюджета, где создано 285 рабочих мест.

Только два проекта было профинансировано в 2023 году, где было создано 167 новые рабочие места и с инвестиционной стоимостью 10,9 млрд тенге:

1. ТОО «Арман ЮГ Групп» - сухие, морозильные склады класса В, инвестиционная стоимость-703 млн тенге, с созданием 60 рабочих мест;
2. ТОО «НМИ-ЮГ» – многофункциональный складской комплекс, инвестиционная стоимость-10,2 млрд тенге, с созданием 107 рабочих мест.

Инвестиционный портфель специальной экономической зоны «ОҢТҮСТІК» оценен на 166,6 млрд.тенге, где будет реализовано 58 проектов с созданием 5,7 тыс.новых рабочих мест. На данном этапе из республиканского и местного бюджетов уже профинансировано 58,4 млрд.тенге в 35 проектов и трудоустроено 2,5 тысяч человек.

Запущено три проекта в 2023 году с 112 новыми рабочими местами с инвестиционной стоимостью 210 млн тенге:

1. ТОО «Бона Файд Групп» - цех по пошиву женской фитнес одежды, инвестиционная стоимость-60 млн тенге, с созданием 72 рабочих мест;
2. ТОО «Altyn Vox» – завод по производству картонной бумаги, инвестиционная стоимость-100 млн. долл. тенге, с созданием 20 рабочих мест;
3. ТОО «Janna Eltanova» (1 этап) – производство женской одежды, обуви и чулочно-носочных изделий, инвестиционная стоимость – 50 млн тенге, с созданием 20 рабочих мест.

В городе создается 5 новых промышленных площадок общей площадью 867 га. В результате будет реализовано 289 проектов на сумму 371,5 млрд тенге.

В индустриальной зоне «Жулдыз» реализуется 51 проект с инвестиционной стоимостью 167 млрд тенге, охватывающий 4762 новых рабочих места. Общая площадь составляет 306 га.

В данном регионе в 2022 году профинансировано 51,2 млрд.тенге на строительные работы в 13 проектов, а в 2023 году – в два проекта с инвестиционной стоимостью 1,5 млрд тенге (таблица 3).

Таблица 3

Планируемые инвестиционные проекты индустриальной зоны «Жулдыз» города Шымкента *

№	Название предприятия	Деятельность предприятия	Инвестиционная стоимость	проектная мощность	количество новых рабочих мест
1	ТОО «Юг PLASTIC KZ»	производство систем внутренней и наружной канализации и систем дождевых водостоков для домов	1,2 млрд тенге	600 тонн в месяц	100
2	ТОО «Юг Oil Pro»	. база по приему, хранению и производству асфальта нефтяного дорожного битума	300 млн тенге	255 000 тонн в год	25

* Составлена авторами на основе источника [8]

Общая площадь индустриальной зоны «Бозарык» составляет 132 га. В регионе разработан пул из 25 проектов с более чем 1,5 тыс. новых рабочих мест на сумму 49,6 млрд тенге. В настоящее время ведется работа по оформлению земельных участков с накоплением 6 проектных документов на общую сумму 23,5 млрд тенге. Основной целью индустриальной зоны является поддержка импортозамещающих проектов глубокой переработки в пищевой промышленности.

Таким образом, инвестиционный потенциал города Шымкента значительно расширен в результате функционирования специальных экономических зон и индустриальных зон.

Как показал анализ реализации действующих инвестиционных проектов города Шымкента привлечение значительного объема инвестиций позволяет активному развитию предпринимательства и созданию рабочих мест в данной агломерации. Вместе с тем, недостаточно уделяется внимание на развитие инновационного предпринимательства, что способствовало бы появлению долгосрочных рабочих мест.

Заключение. Оценка состояния инвестиционной деятельности предприятий города Шымкента показывает, что увеличение притока инвестиций в различные сектора экономики данной агломерации является результатом функционирования действующих инвестиционных площадок.

Проведенный анализ свидетельствует, что процесс активизации инновационного предпринимательства предполагает участие научных организации в разработке инновационных технологии на предприятии, а для этого нужно создать стимулирующий механизм взаимодействия производственных предприятий с научным потенциалом для разработки и внедрения научно-технических достижений, а также эффективного развития государственно-частного партнерства, но и это напрямую зависит от инвестиционной привлекательности конкретных агломераций.

Следовательно, цель активизации инновационного предпринимательства должно быть создание благоприятных условий для обеспечения субъектов предпринимательства доступными инвестиционными потенциалами. Чтобы привлечь частных инвесторов для инновационного развития предприятия, необходимо создать такие условия как: разработка и внедрение налоговых льгот для инвесторов; создать специализированные финансовые инструментарий для поддержки инновационного предпринимательства; инвестиционная среда должна быть безопасной, стабильной и защищенной законодательством.

Эти условия позволят создать благоприятную среду для привлечения частных инвесторов и развития финансовой инфраструктуры, способствуя дальнейшему развитию малых предприятий и инновационного предпринимательства.

Вместе с тем, важным вопросом остается внедрение технологических достижений науки в реальную экономику. В связи с этим необходимо инвестировать в финансовую грамотность участников рынка. Необходимо создать механизм льготного инвестирования в инновацию предприятия малого и среднего предпринимательства.

Статья подготовлена в рамках грантового финансирования научных проектов Министерства образования и науки Республики Казахстан (ИРН: AP14870814 «Влияние агломерационных экстерналий на развитие инновационного предпринимательства»)

ЛИТЕРАТУРА

1. Жайшылык А.П., Абдимомынова А.Ш. Оценка среды предпринимательской активности в Казахстане на основе глобального индекса предпринимательства и развития. Вестник университета «Туран». 2023.- 3, Р.327-338. <https://doi.org/10.46914/1562-2959-2023-1-3-327-338>
2. Krikunov A., Uteubayeva A., Nazhmidenov B., Syzdykova K., Baibasheva G. Investment, organizational and environmental aspects of regulation of small and medium business. Journal of Environmental Management and Tourism. – 2020. – 11(7). – P 1841 – 1856. DOI: [https://doi.org/10.14505/jemt.v11.7\(47\).23](https://doi.org/10.14505/jemt.v11.7(47).23)
3. Предпринимательство: учебное пособие / Н. Ю. Никитина, С. М. Корунов, А. А. Яшин, И. Д. Опарин; под общ. ред. Н. Ю. Никитиной; Министерство науки и высшего образования Российской Федерации, Уральский федеральный университет. – Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та, 2020. – 256 с.
4. Курманова Г.К., Уразова Б.А., Тажикенова С.К., Нуркенова М.Ж. Технологическое предпринимательство как базис инновационной экономики // Вестник КазУЭФМТ. – 2023. – №3. – С.182-188. DOI 10.52260/2304-7216.2023.3(52).21 <http://vestnik.kuef.kz/web/uploads/file-vestnik/b52bdc9d9a3841119ffba36b443c6af6.pdf>
5. Улыбышев Д.Н., Кенжебеков Н.Д., А.Л. Шевякова А.Л., Е.Б. Жайлауов Е.Б. Методологические основы формирования индустриально-инновационной политики Казахстана // Вестник КазУЭФМТ. – 2022. – №1. – С.92-98. DOI 10.52260/2304-7216.2022.1(46).12 <http://vestnik.kuef.kz/web/uploads/file-vestnik/d1b0637274d666dc045a4f36ef745adc.pdf>
6. Статистика// Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан [Электронный ресурс].-2021.-URL: <http://www.stat.gov.kz>. (дата обращения: 30.10.2023).
7. Инвестиции и инвестиционная деятельность организаций: учебное пособие / Т.К. Руткаускас [и др.]; под общ. ред. д-ра экон. наук, проф. Т.К. Руткаускас.- Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та, 2019.— 316 с.
8. <https://www.gov.kz/memleket/entities/shymkent-kasipkerlik> - официальный сайт Управления предпринимательства и индустриально-инновационного развития города Шымкент (дата обращения: 30.10.2023).

REFERENCES

1. Zhaishylyk A.P., Abdimomynova A.Sh. Evaluation of Kazakhstan's entrepreneurial activity environment based on the global entrepreneurial and development index approach. Bulletin of "Turan" University. 2023.-№3, P.327-338. <https://doi.org/10.46914/1562-2959-2023-1-3-327-338> [In Russian].
2. Krikunov A., Uteubayeva A., Nazhmidenov B., Syzdykova K., Baibasheva G. Investment, organizational and environmental aspects of regulation of small and medium business. Journal of Environmental Management and Tourism. – 2020.- 11(7). -P. 1841-1856. DOI: [https://doi.org/10.14505/jemt.v11.7\(47\).23](https://doi.org/10.14505/jemt.v11.7(47).23)
3. Predprinimatel'stvo: uchebnoe posobie / N. Yu. Nikitina, S. M. Korunov, A. A. Yashin, I. D. Oparin; pod obshch. red. N. Yu. Nikitinoj; Ministerstvo nauki i vysshego obrazovaniya Rossijskoj Federacii, Ural'skij federal'nyj universitet. – Ekaterinburg: Izd-vo Ural. un-ta, 2020. – 256 s. [In Russian].

4. Kurmanova G.K., Urazova B.A., Tazhikenova S.K., Nurkenova M.Zh. Tekhnologicheskoe predprinimatel'stvo kak bazis innovacionnoj ekonomiki // Vestnik KazUEFMT. – 2023. – №3. – S.182-188. DOI 10.52260/2304 - 7216.2023.3(52).21 <http://vestnik.kuef.kz/web/uploads/file-vestnik/b52bdc9d9a3841119ffba36b443c6af6.pdf> [In Russian].

5. Ulybyshev D.N., Kenzhebekov N.D., A.L. Shevyakova A.L., E.B. Zhajlauov E.B. Metodologicheskie osnovy formirovaniya industrial'no-innovacionnoj politiki Kazahstana // Vestnik KazUEFMT. – 2022. – №1. – S.92-98. DOI 10.52260/2304-7216.2022.1(46).12 <http://vestnik.kuef.kz/web/uploads/file-vestnik/d1b0637274d666dc045a4f36ef745adc.pdf> [In Russian].

6. Statistika// Byuro nacional'noj statistiki Agentstva po strategicheskomu planirovaniyu i reformam Respubliki Kazahstan [Elektronnyj resurs].-2021.-URL: <http://www.stat.gov.kz>. (data obrashcheniya: 30.10.2023). [In Russian].

7. 7Investicii i investicionnaya deyatelnost' organizacij: uchebnoe posobie / T.K. Rutkauskas [i dr.]; pod obshch. red. d-ra ekon. nauk, prof. T.K. Rutkauskas.- Ekaterinburg: Izd-vo Ural. un-ta, 2019.— 316 s. [In Russian].

8. <https://www.gov.kz/memleket/entities/shymkent-kasipkerlik> - oficial'nyj sajt Upravleniya predprinimatel'stva i industrial'no-innovacionnogo razvitiya goroda Shymkent (data obrashcheniya: 30.10.2023). [In Russian].

Дарибаева А.К., Бекжанова Т.К., Махамбетова К.К., Сүгірәлиева А.С.

ШЫМКЕНТ ҚАЛАСЫ МЫСАЛЫНДА ИННОВАЦИЯЛЫҚ КӘСІПКЕРЛІКТІ ДАМУЫ ҮРДІСТЕРІ

Аңдатпа

Мақалада қазіргі қоғамдағы инновациялық кәсіпкерліктің экономикалық өсу, халықты жұмыспен қамту үшін әлеуеті қарастырылып, бәсекелестік ортаны сауықтыру, экспорттық әлеуетті арттыру үшін инновациялық кәсіпкерліктің маңызы анықталды. Авторлар инновациялық кәсіпкерліктің баяу дамуының маңызды факторы күтілетін түпкілікті нәтижеге қол жеткізудегі түсініксіздік пен белгісіздік болып табылатынын атап өтті. Нақты агломерацияларға инвестициялар тарту процестерін жандандыру қажеттілігі анықталды.

Жалпы өңірлік өнімдегі шағын және орта кәсіпкерліктің (бұдан әрі – ШОБ) жалпы қосылған құнының үлесіне, соңғы жылдардағы экономикалық қызмет түрлері бойынша ШОБ құрылымына талдау жүргізілді.

Талдау негізінде жұмыс істеп тұрған жеке кәсіпкерлер санының өсуі бизнес жүргізу жағдайындағы қолайлы өзгерістер аясында орын алды деген қорытындыға келді. Авторлар осы мегаполистің инвестициялық алаңдарының қызметін талдау арқылы Шымкент қаласының агломерациясы мысалында инвестициялық тартымдылық көрсеткіштерін зерттеді. Инвестициялар көлемі талданды, индустриялық аймақтарда жаңа жұмыс орындарын құру есебінен халықты жұмыспен қамтудың өсу деректері, жоспарланған инвестициялық жобалар туралы ақпарат келтірілді.

Ғылыми мақалада инновациялық кәсіпкерлікті дамытуды жандандыру шарттары әзірленді, атап айтқанда, ғылымның технологиялық жетістіктерін нақты экономикаға енгізу маңызды мәселе болып қала беретіні атап өтілді.

Daribayeva A., Bekzhanova T., Makhambetova K., Sugiralieva A.

TRENDS IN THE DEVELOPMENT OF INNOVATIVE ENTREPRENEURSHIP ON THE EXAMPLE OF THE CITY OF SHYMKENT

Annotation

The article examines the potential of innovative entrepreneurship in modern society for economic growth, for ensuring employment of the population, reveals the importance of innovative entrepreneurship for improving the competitive environment, increasing export potential. The authors note that a significant factor in the slow development of innovative entrepreneurship is uncertainty and uncertainty in obtaining the expected final result. The necessity of activating the processes of attracting investments in specific agglomerations is determined.

The analysis of the share of gross value added of small and medium-sized enterprises (hereinafter referred to as SMEs) in the gross regional product, the structure of SMEs by type of economic activity in recent years has been carried out.

Based on the analysis, it is concluded that the growth in the number of active individual entrepreneurs occurred against the background of favorable changes in business conditions. The authors investigated the indicators of investment attractiveness on the example of the agglomeration of the city of Shymkent by analyzing the activities of investment sites of this metropolis. Investment volumes are analyzed, data on employment growth due to the creation of new jobs in industrial zones, information on planned investment projects are presented.

In the scientific article, the conditions for the activation of the development of innovative entrepreneurship are developed, in particular, it is noted that the introduction of technological achievements of science into the real economy remains an important issue.

DOI 10.52260/2304-7216.2024.3(56).27
УДК 331.5
ГРНТИ 06.52.43

Ш.Г. Саркамбаева*, PhD¹
Н.М. Зыкова, к.п.н.¹
А.Ж. Турегельдинова, PhD¹
Г.О. Тансыкбаева, магистр²
Казахский национальный исследовательский
технический университет им. К.И. Сатпаева
Алматы, Казахстан¹
Esil University,
Астана, Казахстан²
* - основной автор (автор для корреспонденции)
e-mail: sh.sarkambayeva@satbayev.university

АКТУАЛЬНОСТЬ КАЗАХСТАНСКОГО ИНЖЕНЕРНОГО ОБРАЗОВАНИЯ ДЛЯ СОВРЕМЕННОЙ ЭКОНОМИКИ

В свете высокой конкуренции экономик различных стран ключевым компонентом развития выступают инновации и устойчивые решения. Для формирования предпосылок к ним в Казахстане делаются попытки реформирования сферы науки и образования, поскольку высококвалифицированные кадры являются двигателем высокотехнологичных отраслей, создают новые продукты и оптимизируют процессы производства и управления. Данная работа посвящена изучению современного состояния инженерного образования в Казахстане через сравнение его с передовыми мировыми практиками и актуальными трендами в этой области. Анализ современных трендов выявил насущность внедрения в обучение инженеров таких компонент как концепция устойчивого развития и поиск возможностей ее внедрения в инженерию, а также необходимость обучения инженеров креативности, поиску инноваций, привития мягких навыков, включая управление, коммуникации, предпринимательство, а также концепции и принципов этики в современных инженерных решениях с вовлечением машинного обучения и дальнейшего развития искусственного интеллекта. Были изучены 44 образовательных программы в рамках направления "Инженерия и инженерное дело" семи различных университетов. Проведенный первичный анализ образовательных программ выявил необходимость трансформации инженерного образования в Казахстане.

Ключевые слова: образовательная программа, тренды инженерного образования, устойчивое развитие, этика инноваций, мягкие навыки инженеров, востребованность кадров, трансформация образования, высокотехнологичность

Кілт сөздер: білім беру бағдарламасы, инженерлік білім беру үрдістері, тұрақты даму, инновация этикасы, инженерлердің жұмсақ дағдылары, кадрларға сұраныс, білім беруді трансформациялау, жоғары технологиялықтық

Keywords: educational program, trends in engineering education, sustainable development, ethics of innovation, soft skills of engineers, demand for personnel, transformation of education, high-tech

JEL classification: J8

Введение. Текущий темп развития науки и технологий заставляет образовательные учреждения адаптироваться и постоянно обновляться для поддержания своей актуальности. Преподаватели должны непрерывно обновлять свои знания и навыки, дополнять и менять программы читаемых курсов, адаптировать подходы к преподаванию и внедрять новые образовательные технологии и методики преподавания. В инженерном образовании обучение предполагает освоение новых инструментов и техники. Дистанционные технологии, получившие широкое распространение в сфере образования, приносят новые вызовы и требуют новых подходов к процессу обучения. В инженерном образовании происходит переход на использование виртуальных лабораторий, т.н. цифровых двойников, дополненной реальности, а также вебинаров, онлайн-курсов и других средств удаленного обучения. В традиционных занятиях обучение тоже меняется. Преподаватели адаптируются работать с поколением, значительно отличающимся от предыдущих мировоззрением, способом мышления и восприятия, применяют интерактивные методы обучения, такие как проектная работа, лабораторные занятия, кейс-методы и т.д. От преподавателя требуется больше навыков кроме предоставления информации. На сегодняшний день, преподаватель для того, чтобы сохранить свою конкурентоспособность, в силу доступности информации должен генерировать

новые знания, находить новые подходы к обучению и применять инновационные образовательные технологии, изучать потребности рынка труда, а также мировые тренды.

Знания генерируются непрерывно. Поэтому, существуют курсы повышения квалификации для преподавателей. Повышение квалификации может быть в разных направлениях, например, для изучения новых технологий, инновационных методик преподавания или обновления профессиональных знаний и навыков. Помимо повышения квалификации, преподаватели должны взаимодействовать с коллегами из других университетов и стран, обмениваться опытом, участвовать на конференциях, в исследовательских и проектных работах, популяризировать свои научные открытия и т.д.

Обеспечение актуальности и эффективности образования, соответствие потребностям современной индустрии и обеспечение высокого уровня подготовки инженерных кадров с учетом вышеописанных вызовов современного инженерного образования делают необходимостью пересмотр существующей системы подготовки и переподготовки преподавателей инженерного профиля.

Обзор литературы. Анализ литературы по современным вызовам и трендам инженерного образования позволяет выделить несколько ключевых направлений, в которых происходят динамичные изменения.

К примеру, в работе [1] рассматривается вопрос оценки критического мышления в онлайн-образовании по программированию. Это исследование подчеркивает роль критического мышления в инженерном образовании и предоставляет систематический обзор того, как это мышление оценивается в онлайн-среде.

В работе [2] рассматривается новая парадигма системного образования для подготовки техников-инженеров в Чешской Республике и Словакии. Основываясь на концепции Образования 4.0, авторы обсуждают интеграцию технологий и развитие ключевых навыков XXI века в образовательный процесс. Еще одно кейс-исследование описано в работе [3], которая демонстрирует практический подход к обучению специализированной подготовки учителей в университете и профессиональных школах в Чили. Интересный акцент здесь сделан на потребности конкретной страны.

Chanap и др. [4] в своей работе о кейс-исследовании подчеркивают важность междисциплинарного обучения, используя контекстно-зависимые знания. Это исследование предоставляет примеры того, как использование кейс-методов может обогатить понимание студентов реальными вызовами инженерной деятельности.

Одной из ключевых тем в литературе является также вопрос о подготовке преподавателей для промышленности. В работе [5] рассматриваются средства для тренировки инженеров в инновациях. Этот опыт включает в себя практические кейсы и ориентирован на разработку творческих навыков студентов.

Одним из значимых направлений в литературе является также вопрос о цифровых компетенциях учителей. Hinojo-Lucena и др. [6] анализируют факторы, влияющие на развитие цифровых компетенций учителей, особенно в контексте центров постоянного образования. Результаты пилотного проекта по развитию цифровых компетенций учителей представлены в работе [7]. Это исследование предоставляет анализ эффективности стратегий по развитию цифровых навыков среди преподавателей. Также стоит выделить работу [8] о цифровой образовательной экосистеме для поддержки обучения учителей. Авторы рассматривают дизайн и реализацию цифровой экосистемы с целью обеспечения эффективной поддержки профессионального развития учителей. Trunova и др. [9] представляют устойчивый подход к образованию электротехников в условиях долгосрочного онлайн-образования. Данная работа рассматривает вызовы, связанные с переходом к дистанционной форме обучения в образовании инженеров.

Проблемы и особенности подготовки будущих инженеров в условиях реформы системы высшего образования обсуждаются в работе [10]. Автор, вероятно, рассматривает вызовы и уникальные аспекты, связанные с модернизацией системы высшего образования для инженерного образования. Психологические и педагогические проблемы начинающих лекторов в инженерных университетах рассматривают Gulk и др. [11]. Анализируя аспекты адаптации и развития начинающих преподавателей, авторы выделяют важность поддержки для успешного старта профессиональной карьеры в образовании. Работа [12] предоставляет системный анализ обучения учителей для подготовки будущих инженеров. Через пять компонентов развития и передачи знаний,

авторы исследуют, как учителя учатся готовить будущих инженеров, выявляя важные аспекты этого процесса.

Новые подходы к организации образовательных процессов для инженерных направлений в Таджикистане представлены в работе [13]. Это исследование описывает инновационные стратегии и технологии, используемые в образовании инженеров в Таджикистане.

Интересное направление представляет работа [14], посвященная стимулированию и обучению инженеров инновациям через индивидуальное непрерывное обучение. Статья вероятно обсуждает методы и стратегии по развитию культуры постоянного обучения для инженеров с целью стимулирования инноваций.

Обобщая проведенный анализ, можно отметить, что многие исследования акцентируют внимание на важности практического обучения, развития цифровых компетенций, а также подготовки преподавателей к новым вызовам в инженерном образовании. Тем не менее, присутствуют уникальные национальные и региональные особенности, которые требуют индивидуального подхода в каждой стране.

Исследования в области подготовки и переподготовки преподавателей инженерного профиля являются важным элементом образовательного процесса. Они не только способствуют повышению качества обучения в инженерии, но и отражают современные тенденции и вызовы в образовании в целом. Учитывая быстрый технологический прогресс и изменения в общественных потребностях, постоянное обновление подходов к обучению и подготовке преподавателей является необходимым элементом успешной системы инженерного образования.

Основная часть. Методология. Актуальность казахстанского инженерного образования в данном исследовании оценена качественными методами путем изучения трендов и передового опыта ведущих зарубежных университетов и исследования текущего состояния казахстанского инженерного образования. Первое осуществлено посредством анализа и выявления трендов, описанных и обоснованных в передовой научной литературе по инженерному образованию, а также посредством наблюдения опыта некоторых университетов. Второе основано на изучении и контент-анализе документации по образовательным программам инженерных ГОП (группы образовательных программ), а именно, с шифром 6B071. Данные по рабочим учебным планам (РУП) образовательных программ (ОП) взяты из открытых источников, либо по запросам от самих университетов.

Для репрезентативности результатов исследования и выводов выборка по университетам сделана в соответствии с критериями: формы собственности (государственная, частная), а также по развитости инфраструктуры (в крупных городах Астана и Алматы с высокой степенью концентрации образовательной инфраструктуры и в регионах).

Таблица 1

Данные по высшим учебным заведениям в выборке исследования

Форма собственности	в г. Астана или Алматы	в других городах РК
Государственный, в т.ч. национальный	ЕНУ КазНИТУ	ВКТУ Атырауский университет нефти и газа им. С.Утебаева
Частный	КБТУ АУЭС	МКТУ им. Х.А. Ясави

**Составлена авторами*

Результаты. Реализация актуальной задачи трансформации инженерного образования и интеграции его в мировое конкурентное пространство представляется возможной посредством системного подхода и выполнения ряда мер, касающихся как материально-технического обеспечения, актуализации ОП, симулирования НИР и НИОКР, и многих других. В данном исследовании, как уже упоминалось ранее, мы сфокусируемся на трансформации преподавателей инженерного профиля.

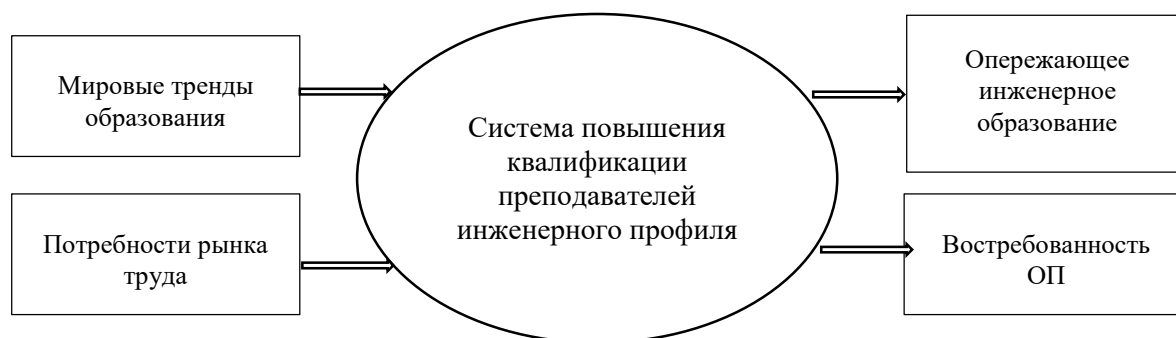

Рисунок 1. Предпосылки и цели казахстанской системы повышения квалификации преподавателей инженерного профиля

**Составлен авторами*

Мировые тренды выявлены методом обзора передовой научной литературы по образованию, а также изучению опыта ведущих университетов инженерного образования в мире.

Как рынок труда и рынок образовательных услуг рассматривается не только Казахстан, но и страны ЕАЭС, а также страны, проявляющие спрос на казахстанское инженерное образование, такие как Афганистан, Пакистан, Россия, Китай.

Проведенный литературный обзор самых последних исследований в области инженерного образования позволил выявить современные тренды. Основными трендами современной подготовки и переподготовки преподавателей инженерного профиля являются:

- Интеграция массовых открытых онлайн-курсов (MOOCs)
- Профессиональное обучение/сотрудничество университетов и промышленности
- Совместная работа студентов с учеными и инженерами-пенсионерами
- Устойчивое развитие и экологическое образование
- Современные технологии (тренажерные приложения и устройства)
- Критическое мышление и инновации
- Междисциплинарность и контекстно-зависимое обучение
- Внедрение передовой науки в образование
- Инженеры как учителя второй профессии
- Психолого-педагогические вопросы
- Экосистемы цифрового обучения для обучения учителей
- Педагогические подходы, основанные на искусственном интеллекте
- Вопросы этики инноваций
- Инклюзивность

Рассмотрим некоторые тренды подробнее. Интеграция массовых открытых онлайн-курсов – это один из аспектов современного образования. MOOCs обеспечивают доступ к высококачественным учебным материалам, экспертам и практическим знаниям, что может значительно обогатить процесс подготовки будущих преподавателей. Примеры MOOCs и Университетов: Coursera, edX, Udacity, FutureLearn, а также можно привести пример курсов на платформе Khan Academy.

Такая интеграция весьма полезна, поскольку мировые лидеры предоставляют высококачественные материалы, преподаватели могут выбирать курсы в соответствии с конкретными потребностями, они дают возможность получать актуальную информацию о последних тенденциях и технологиях.

Многие мировые ведущие университеты активно поддерживают обучение своих преподавателей на онлайн-курсах. Это может включать в себя как участие в массовых открытых онлайн-курсах (MOOCs), так и участие в специализированных программных обучающих курсах, предоставляемых различными онлайн-платформами. К таким университетам можно отнести

Harvard University, Massachusetts Institute of Technology (MIT), Stanford University, University of California, Berkeley, University of Oxford, Columbia University и др.

Профессиональная подготовка через сотрудничество университетов и промышленности представляет собой эффективный подход, обеспечивающий студентов актуальными навыками и знаниями, соответствующими требованиям рынка труда. Это взаимодействие проявляется в различных формах, которые взаимосвязаны и дополняют друг друга.

В первую очередь, университеты устанавливают партнерские соглашения с предприятиями, что позволяет четко определить обязательства сторон и условия сотрудничества. Реализуются совместные образовательные программы в дуальной форме. Занятия могут вестись как в аудиториях университета, так и на производстве. Кроме того, студенты могут пройти промышленную сертификацию и подтвердить свои компетенции.

Подготовка и переподготовка преподавателей инженерного профиля, несмотря на глобализацию и некую стандартизацию образования (для всеобщего признания дипломов), может различаться в разных странах или регионах [15]. Например, могут различаться индустриальные потребности. В зависимости от структуры экономики и приоритетного развития определенных отраслей индустрии, различные страны или регионы могут иметь разные потребности в технических специалистах. Например, в странах, сильно ориентированных на высокотехнологичную промышленность, требования к преподавателям инженерного профиля могут сосредотачиваться на передовых технологиях и инновациях.

Кроме того, региональные различия в системах высшего образования могут сказываться на программе подготовки преподавателей. Некоторые регионы могут предоставлять больше ресурсов и поддержки для образования, что влияет на качество и доступность программ обучения.

Несмотря на процессы глобализации и все большей интеграции образовательной среды, различия в технологической инфраструктуре могут оказывать влияние на доступность современных образовательных технологий. В некоторых регионах может быть более ограничен доступ к высокоскоростному интернету, высокотехнологичным лабораториям и оборудованию.

Помимо этого устоявшиеся различные экономические связи по-разному влияют на сотрудничество образования и бизнеса. Региональные программы подготовки преподавателей могут акцентировать взаимодействие с местной промышленностью. Это может включать в себя партнерства с компаниями, предоставление стажировок для будущих преподавателей и внедрение практического опыта в учебные программы.

Анализ современных трендов выявил насущность внедрения в обучение инженеров таких компонент как концепция устойчивого развития и поиск возможностей ее внедрения в инженерию, а также необходимость обучения инженеров креативности, поиску инноваций, привития мягких навыков, включая управление, коммуникации, предпринимательство, а также концепции и принципов этики в современных инженерных решениях с вовлечением машинного обучения и дальнейшего развития искусственного интеллекта.

Анализ ОП ВУЗов был проведен с целью изучения соответствия текущим мировым трендам в передовом инженерном образовании, а также учета появившихся новых знаний в рамках трендов в РУПах казахстанских ОП.

Исходя из выявленных трендов в предыдущем разделе, был составлен перечень относительно новых (недавних) аспектов в *сиггичула* инженерном образовании. И следовательно, проведенный контент-анализ выявил наличие либо отсутствие следующих компонентов обучения: знания в области устойчивого развития и соответствие ОП целям ЦУР, обучение мягким навыкам и бизнес-ориентирование будущих инженеров, привитие этических норм и понимания этической составляющей инноваций и инженерных решений, развитие у студентов навыков творчества и поиска инноваций.

На Единой платформе высшего образования на начало 2024 года опубликовано 339 ОП по направлению подготовки 6В071 Инженерия и инженерное дело. Из них по выборке 7 высших учебных заведений было изучено 44 ОП. Таким образом, на основе изучения этих ОП была составлена следующая таблица обобщения соответствия казахстанских ОП инженерного направления мировым трендам.

Наличие современных компонентов инженерного образования

Компоненты	Количество ОП, в которых присутствуют (из 44)
Знания в области устойчивого развития и соответствие ОП целям ЦУР	17
Обучение мягким навыкам и бизнес-ориентирование будущих инженеров	33
Привитие этических норм и понимания этической составляющей инноваций и инженерных решений	7
Развитие у студентов навыков творчества и поиска инноваций	14

**Составлено авторами*

Такой несложный анализ помог выявить насколько значимый разрыв существует на сегодняшний день между казахстанским инженерным образованием и передовой мировой практикой. Надо учесть, что более глубокое исследование процесса и компонентов обучения позволило бы точнее оценить какие конкретно изменения необходимы для усовершенствования казахстанского образования. Ведь упомянутые компоненты могут быть учтены в самих программах дисциплин, хоть и не обозначены в названиях или описаниях, которые доступны в РУПах ОП.

В данном исследовании, одной из гипотез было предположение, что в университетах с большими финансовыми и инфраструктурными ресурсами, либо в частных университетах с большей ориентацией на рынок, образовательные программы формируются с большим уклоном на передовые практики. Однако, результаты проведенного анализа не смогли подтвердить данную гипотезу.

Заключение. Инженерное образование остается ключевым в формировании антропогенного мира в постиндустриальную/информационную эру, хотя и трансформируется и даже, возможно, стоит на истоке конвергенции с природным началом. Современное инженерное образование усложняется множеством междисциплинарных ответвлений, что приводит к необходимости контекстно-зависимого обучения. Более того, процессы глобализации науки и информационного пространства, а также ускоренные темпы развития технологий определяют мейнстримы, такие как формирование артефактов на английском языке, использование цифровых технологий в создании, переработке, хранении и передаче знаний, формировании определенных стандартов или требований к проведению исследований и оформлению их результатов и т.д. Это ставит новые вызовы перед учреждениями образования и преподавателями. Такая повестка дня у всех вовлеченных не только в научно-образовательное пространство, но и у бизнеса. Бизнес в целях обеспечения своей конкурентоспособности вынужден быть высокотехнологичным и постоянно искать способы открытия новых рынков.

Казахстан, являясь страной, зависимой от своих природных ресурсов, в текущее время представляет собой имитатора мировых трендов в науке и образовании, делая некоторые попытки их реформирования. Эти меры требуют комплексного и системного подхода для предотвращения их негативных последствий, проявляющихся в виде “утечки мозгов”, фальсификации участия бизнеса в научных проектах и т.д.

Ограничением данной работы является то, что в данном исследовании рассмотрена относительно небольшая выборка. Изучение проведено на основе РУПов ОП, поскольку это было самым доступным способом. При возможности доступа к внутренним данным университетов, не доступных в открытой печати, возможно более глубокое дальнейшее изучение данного вопроса.

Конфликт интересов. Авторы заявляют, что не имеют конфликта интересов.

Данное исследование выполнено в рамках проекта Комитета науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан (грант № BR21882257 “Создание национальной модели инженерного образования в контексте реализации целей устойчивого развития”).

ЛИТЕРАТУРА

1. Ancan Bastias O., Diaz J., Rodriguez C.O. Evaluation of Critical Thinking in Online Software Engineering Teaching: A Systematic Mapping Study // IEEE access – 2021. – № 9. – P. 167015-167026. – doi: 10.1109/ACCESS.2021.3135245
2. Andres P., Hrmo R. Education 4.0 - A New Systemic Paradigm of Teacher Education for Technicians–Engineers in the Czech Republic and Slovakia. Cham, 2020.
3. Gormaz-Lobos D., Galarce-Miranda C., Hortsch H., Kersten S., Rojas-Valdés P., Vargas-Almonacid C. Specializing the Teacher Training on a Chilean University and Vocational School: The Case of INACAP. // Proceedings of the 23rd International Conference on Interactive Collaborative Learning (ICL2020). – Cham, 2021. – P. 383-395.
4. Chanan A., Vigneswaran S., Kandasamy J. Case study research: training interdisciplinary engineers with context-dependent knowledge // European journal of engineering education – 2012. – № 37(1). – P.97-104. – doi: 10.1080/03043797.2012.658509
5. Gomez M. C., Gonzalez L., Echeverri J., Gonzalez M. Meaningful experiences for training in innovation of systems engineers: Case University of Medellín // 10th Iberian Conference on Information Systems and Technologies (CISTI). – IEEE, 2015. – P.1-6.
6. Hinojo-Lucena F.-J., Aznar-Diaz I., Caceres-Reche M.-P., Trujillo-Torres J.-M., Romero-Rodriguez J.-M. Factors Influencing the Development of Digital Competence in Teachers: Analysis of the Teaching Staff of Permanent Education Centres // IEEE access – 2019. – № 7. – P.178744-178752. – doi: 10.1109/ACCESS.2019.2957438
7. Lucas M., Dorotea N., Piedade J. Developing Teachers' Digital Competence: Results From a Pilot in Portugal // IEEE-RITA – 2021. – №16(1). – P.84-92. - doi: 10.1109/RITA.2021.3052654
8. Tammets K., Khulbe M., Helene Sillat L., Ley T. A Digital Learning Ecosystem to Scaffold Teachers' Learning // IEEE transactions on learning technologies – 2022. – № 15(5). – P.1-14. – doi: 10.1109/TLT.2022.3198739
9. Trunova I., Arhun S., Hnatov A., Apse-Apsitis P., Kunicina N., Myhal V. Sustainable Approach Development for Education of Electrical Engineers in Long-Term Online Education Conditions // Sustainability (Basel, Switzerland) – 2023. – №15(18). – P.3289. – doi: 10.3390/su151813289
10. Kozhevnikov A. V. Problems and Peculiar Aspects of Training of the Future Engineers in Relation to Higher Education System Remodelling // IOP Conference Series: Materials Science and Engineering – 2020. – № 718(1). – P.12006. - doi: 10.1088/1757-899X/718/1/012006
11. Gulk E. B., Baranova T. A., Kruglirov V. N., Tabolina A. V., Kozlovskii P. Psychological and Pedagogical Problems of Beginning Lecturers and Postgraduate Students at Engineering University. // Proceedings of the 22nd International Conference on Interactive Collaborative Learning (ICL2019). - Cham, 2020. – P. 614-622.
12. Hardré P. L., Ling C., Shehab R. L., Nanny M. A., Refai H., Nollert M. U., . . . Herron J. Teachers Learning to Prepare Future Engineers: A Systemic Analysis Through Five Components of Development and Transfer // Teacher education quarterly (Claremont, Calif.) – 2018. – № 45(2). – P.61-88.
13. Smirnova E., Vahhobov A., Sidikov V. New Approaches to the Organization of Educational Processes for Engineering Directions in Tajikistan // Conference proceedings of eLearning and Software for Education (eLSE). – Bucharest, 2019.
14. Liu J., Zhao X., Zhao C. Stimulating and educating engineers to innovate through individual continuous learning // Sustainability (Basel, Switzerland) – 2020. – № 12(3). – P.843. – doi: 10.3390/su12030843
15. Challenges to designing and implementing active and Integrated Learning Experiences. Worldwide CDIO Initiative. – URL: <http://www.cdio.org/implementing-cdio-your-institution/implementation-kit/teaching-learning/challenges>

REFERENCES

1. Ancan Bastias O., Diaz J., Rodriguez C.O. Evaluation of Critical Thinking in Online Software Engineering Teaching: A Systematic Mapping Study // IEEE access – 2021. – № 9. – P. 167015-167026. – doi: 10.1109/ACCESS.2021.3135245

2. Andres P., Hrmo R. Education 4.0 - A New Systemic Paradigm of Teacher Education for Technicians–Engineers in the Czech Republic and Slovakia. Cham, 2020.
3. Gormaz-Lobos D., Galarce-Miranda C., Hortsch H., Kersten S., Rojas-Valdés P., Vargas-Almonacid C. Specializing the Teacher Training on a Chilean University and Vocational School: The Case of INACAP. // Proceedings of the 23rd International Conference on Interactive Collaborative Learning (ICL2020). – Cham, 2021. – P. 383-395.
4. Chanan A., Vigneswaran S., Kandasamy J. Case study research: training interdisciplinary engineers with context-dependent knowledge // European journal of engineering education – 2012. – № 37(1). – P.97-104. – doi: 10.1080/03043797.2012.658509
5. Gomez M. C., Gonzalez L., Echeverri J., Gonzalez M. Meaningful experiences for training in innovation of systems engineers: Case University of Medellín // 10th Iberian Conference on Information Systems and Technologies (CISTI). – IEEE, 2015. – P.1-6.
6. Hinojo-Lucena F.-J., Aznar-Diaz I., Caceres-Reche M.-P., Trujillo-Torres J.-M., Romero-Rodriguez J.-M. Factors Influencing the Development of Digital Competence in Teachers: Analysis of the Teaching Staff of Permanent Education Centres // IEEE access – 2019. – № 7. – P.178744-178752. – doi: 10.1109/ACCESS.2019.2957438
7. Lucas M., Dorotea N., Piedade J. Developing Teachers' Digital Competence: Results From a Pilot in Portugal // IEEE-RITA – 2021. – №16(1). – P.84-92. - doi: 10.1109/RITA.2021.3052654
8. Tammets K., Khulbe M., Helene Sillat L., Ley T. A Digital Learning Ecosystem to Scaffold Teachers' Learning // IEEE transactions on learning technologies – 2022. – № 15(5). – P.1-14. – doi: 10.1109/TLT.2022.3198739
9. Trunova I., Arhun S., Hnatov A., Apse-Apsitis P., Kunicina N., Myhal V. Sustainable Approach Development for Education of Electrical Engineers in Long-Term Online Education Conditions // Sustainability (Basel, Switzerland) – 2023. – №15(18). – P.3289. – doi: 10.3390/su151813289
10. Kozhevnikov A. V. Problems and Peculiar Aspects of Training of the Future Engineers in Relation to Higher Education System Remodelling // IOP Conference Series: Materials Science and Engineering – 2020. – № 718(1). – P.12006. - doi: 10.1088/1757-899X/718/1/012006
11. Gulk E. B., Baranova T. A., Kruglirov V. N., Tabolina A. V., Kozlovskii P. Psychological and Pedagogical Problems of Beginning Lecturers and Postgraduate Students at Engineering University. // Proceedings of the 22nd International Conference on Interactive Collaborative Learning (ICL2019). - Cham, 2020. – P. 614-622.
12. Hardré P. L., Ling C., Shehab R. L., Nanny M. A., Refai H., Nollert M. U., . . . Herron J. Teachers Learning to Prepare Future Engineers: A Systemic Analysis Through Five Components of Development and Transfer // Teacher education quarterly (Claremont, Calif.) – 2018. – № 45(2). – P.61-88.
13. Smirnova E., Vahhobov A., Sidikov V. New Approaches to the Organization of Educational Processes for Engineering Directions in Tajikistan // Conference proceedings of eLearning and Software for Education (eLSE). – Bucharest, 2019.
14. Liu J., Zhao X., Zhao C. Stimulating and educating engineers to innovate through individual continuous learning // Sustainability (Basel, Switzerland) – 2020. – № 12(3). – P.843. – doi: 10.3390/su12030843
15. Challenges to designing and implementing active and Integrated Learning Experiences. Worldwide CDIO Initiative. – URL: <http://www.cdio.org/implementing-cdio-your-institution/implementation-kit/teaching-learning/challenges>

Сарқамбаева Ш.Ф., Зыкова Н.М., Төрегелдинова Ә.Ж., Тансықбаева Г.Ө.

ҚАЗІРГІ ЭКОНОМИКА ҮШІН ҚАЗАҚСТАН ИНЖЕНЕРЛІК БІЛІМ БЕРУДІҢ ӨЗЕКТІЛІГІ

Аңдатпа

Өртүрлі елдердің жоғары бәсекеге қабілетті экономикалары аясында инновациялар мен тұрақты шешімдер дамудың негізгі құрамдас бөлігі болып табылады. Қазақстанда олар үшін алғышарттар жасау үшін ғылым мен білім саласын реформалауға талпыныс жасалуда, өйткені жоғары білікті кадрлар жоғары технологиялық өндірістердің қозғалтқышы болып табылады, жаңа өнімдер жасайды, өндіріс пен басқару процестерін оңтайландырады. Бұл жұмыс Қазақстандағы инженерлік білім берудің қазіргі жағдайын әлемдік озық тәжірибелермен және осы саладағы қазіргі тенденциялармен салыстыра отырып зерттеуге арналған.

Заманауи тенденцияларды талдау инженерлерді даярлауға тұрақты даму тұжырымдамасы және оны машина жасауда енгізу мүмкіндіктерін іздеу сияқты құрамдас бөліктерді енгізудің өзектілігін, сонымен қатар инженерлерді шығармашылыққа, инновацияны іздеуге үйрету, сонымен қатар «жұмсақ» дағдыларды, соның ішінде басқару, коммуникациялар, кәсіпкерлік, сондай-ақ машиналық оқытуды және жасанды интеллектті одан әрі дамытуды қамтитын заманауи инженерлік шешімдердегі этика тұжырымдамасы мен принциптерін енгізу қажеттілігін анықтады. Жеті түрлі университеттің «Инженерлік іс және инжиниринг» бағыты бойынша 44 білім беру бағдарламасы қарастырылды. Білім беру бағдарламаларының алғашқы талдауы Қазақстандағы инженерлік білім беруді трансформациялау қажеттілігін анықтады.

Sarkambayeva Sh., Zykova N., Turegeldinova A., Tansykbayeva G.

**RELEVANCE OF KAZAKHSTAN ENGINEERING EDUCATION FOR THE
MODERN ECONOMY**

Abstract

In light of the highly competitive economies of different countries, innovation and sustainable solutions are a key component of development. To create the prerequisites for them in Kazakhstan, attempts are being made to reform the sphere of science and education, since highly qualified personnel are the engine of high-tech industries, create new products and optimize production and management processes. This work is devoted to studying the current state of engineering education in Kazakhstan by comparing it with global best practices and current trends in this area. An analysis of modern trends has revealed the urgency of introducing such components into the training of engineers as the concept of sustainable development and the search for opportunities for its implementation in engineering, as well as the need to train engineers in creativity, search for innovation, instilling soft skills, including management, communications, entrepreneurship, as well as the concept and principles of ethics in modern engineering solutions involving machine learning and further development of artificial intelligence. 44 educational programs were studied within the “Engineering” direction of seven different universities. The initial analysis of educational programs revealed the need to transform engineering education in Kazakhstan.

A.Kulmaganbetova, PhD^{1*}

Zh. Babazhanova, c.e.s., professor¹

S. Kaliyeva, PhD²

Y. Abenov, PhD²

Kazakh National Academy of Choreography, Astana, Kazakhstan¹

L.N. Gumilyev Eurasian national university, Astana, Kazakhstan²

* – main author (author for correspondence)

E-mail: kulalmira@mail.ru

CLASSIFICATION OF FACTORS INFLUENCING THE INTERACTION BETWEEN SMES AND THE CREATIVE INDUSTRY

This study aims to assess a) the impact of small and medium-sized enterprises (SMEs) on the growth of creative industries in Kazakhstan, b) identify key factors influencing their interaction, and c) develop a mechanism to enhance the effectiveness of this collaboration in order to elevate the share of Kazakhstan's creative sector to a global level. Currently, creative industries are a significant driver of economic development both globally and nationally, contributing around 10% to global GDP, a figure comparable to that of agriculture.

The research focuses on analysing the unique characteristics of the creative sector, as well as identifying and organizing the factors that influence the interaction between SMEs and creative industries. The study found that various external and internal factors significantly impact the entrepreneurial activities of SMEs and the creative industries. These findings could inform adjustments to government policies regarding SMEs and the creative sector.

Overall, the findings suggest that to advance the creative economy, it is necessary to reduce administrative burdens, provide preferential loans, and introduce additional government support measures for SMEs. This research could also serve as a basis for evaluating the effectiveness of government support for SMEs and the creative industries in the future.

Keywords: *small and medium-sized businesses, creative industries, creative clusters, creative economy, external factors, internal factors.*

Кілт сөздер: *шағын және орта бизнес, креативті индустрия, креативті кластерлер, креативті экономика, сыртқы факторлар, ішкі факторлар.*

Ключевые слова: *малый и средний бизнес, креативные индустрии, креативные кластеры, креативная экономика, внешние факторы, внутренние факторы.*

Introduction. In the context of a global crisis and in alignment with global economic trends toward strategic development, small and medium-sized enterprises (SMEs) can play a crucial role in revitalizing the economy. They could serve as a pivotal step in shifting from a raw material export-based economy to a manufacturing-driven one, a key focus of the "Kazakhstan-2050" Strategy. Furthermore, the President of Kazakhstan's "Strategy-2050" Address sets a strategic goal of increasing the contribution of SMEs to 50% of the nation's GDP by 2050 [1].

In the President of Kazakhstan's latest address, the importance of developing the creative industry and improving the business environment for small and medium-sized enterprises (SMEs) is emphasized. Key factors for the growth of creative industries include increasing employment and income levels. According to World Bank research, when SMEs contribute less than 40% to a country's GDP, the impact of investments on economic recovery is minimal. In contrast, in developed countries, SMEs account for 55-65% of GDP, with innovative products making up 16-39% of GDP. Additionally, innovation drives over 70-75% of GDP growth in industrialized nations. In Kazakhstan, SMEs currently contribute only 20-25% to the country's GDP [2].

It is known that the United Nations announced 2021 as the International Year of Creative Economy for Sustainable Development [3]. The fastest growing creative industries over 10 years were “Web portals and news agencies”, “Cultural and entertainment events and artistic activities”, “Design, photography and translation” and “Film and television programs”.

Thus, there are several reasons for the importance of developing creative industries in Kazakhstan. Firstly, it contributes to diversifying the country's economy, reducing dependence on traditional sectors such as the oil and gas industry. Secondly, creative industries expansion attracts investments and creates

new jobs, which is important for economic growth and reducing unemployment. Additionally, the creative industry helps to preserve and promote Kazakhstan's cultural heritage, which is important for strengthening national identity and soft power. Finally, the development of this sector can draw attention from the international community to Kazakhstan's culture and potential, contributing to improving its international image and attracting tourists and investors.

Methodology. Within the scope of this research, it is relevant to explore the dynamics of factors impacting the collaboration between SMEs and the creative industry for a more comprehensive assessment. Notably, the creative sector has faced significant challenges due to the pandemic, yet it has quickly transitioned to digital technologies. This includes the emergence of creative clusters, business incubators and accelerators, specialized co-working spaces, art spaces and galleries, and online platforms such as TikTok, Instagram, and various e-learning platforms, contributing to its adaptation and resilience.

The creative industry and SMEs are widely recognized for their productive collaboration. Across the globe, researchers are examining successful instances of cooperation between research centers and SMEs. Japan, for example, stands out for its model of applied scientific research funded by private capital in areas such as robotics, electronics, artificial intelligence, and new materials development. This collaborative approach has yielded significant advancements in technology and innovation, serving as a valuable blueprint for other regions seeking to foster synergistic partnerships between academia, industry, and small businesses.

This study adopts a qualitative methodological approach to comprehensively explore the factors influencing the interaction between SMEs and the creative industry. It begins with a qualitative phase, involving a literature review and expert interviews. The literature review and expert interviews were conducted to identify and understand the factors influencing the interaction between SMEs and the creative industry. A survey was administered to a representative sample of SMEs and creative industry professionals to validate and assess the identified factors. Experts from various fields in SMEs and the creative industry are intentionally selected for interviews. Stratified random sampling ensures a balanced representation of SMEs and creative industry professionals across different regions and sectors. Thematic analysis is used to identify recurring themes and patterns from literature reviews and interviews.

Literature review. The formation and realization of the innovative potential of SMEs depend on the systematic interaction of various conditions and factors that accelerate processes from scientific research to product development to mass production. A review of existing literature has identified several approaches to categorizing the factors influencing SMEs and their creative potential.

Following previous studies in the field, factors influencing the development of the creative economy and small and medium-sized enterprises (SMEs) can be examined at various levels: global, macro, meso, and micro. Key factors include human potential (standard of living, education, and healthcare), organizational potential (infrastructure, legislation), information potential (knowledge and technology), image potential (international image and connections), process potential (methods and technologies), structural potential (economic and social structure), innovation potential (innovations and intellectual property protection), and technological potential (technological experience and skills).

Factors can be categorized by methods into economic and non-economic (political, legal, environmental) and by means into factors of direct and indirect impact [4]. The influence of various factors on SMEs is a well-explored topic in both national and international research. Pioneering work by W. Baumol [5] and D. North [6] delved into the impact of institutions on entrepreneurial growth, examining how institutional frameworks and changes shape economic outcomes and underscoring the importance of long-term perspectives.

Many researchers, drawing on Scott's theory, frequently classify institutional factors into cognitive, regulatory, and normative categories based on their nature [7]. Particularly, this classification was adhered to by N. Bosma [8] and E. Alexandrova [9].

While some researchers highlighted positive impact of financial market development on entrepreneurial potential [10], others examined entrepreneurial activity by using the aggregate index of regions' credit availability as a variable to gauge credit access in different regions of the country [11].

In fact, the quality of the legal environment is another crucial institutional factor to examine. As this, how corruption levels and crime rates affect the entrepreneurial activity of small businesses served as the basis for M. Kseneti and V. Tonoyan research [12]. Additionally, the state of small entrepreneurship is influenced by government policies, including the registration system for small businesses and the frequency of government inspections that may contribute to the administrative

burden faced by small enterprises.

Another significant factor was emphasized in the works of N. Bosma, which emphasized the role of financial stability within the state as a crucial component in the development of small entrepreneurship [8]. His research also identified the assumed skills of novice entrepreneurs as a key parameter for small business growth.

The quality of the investment environment also affects SMEs. A. Marochkin's research discusses the negative impact of uncertainty and associated risks on SME investments [13]. This adverse effect is notably more pronounced in industries with a high concentration of small firms, making SMEs particularly vulnerable.

In addition to institutional factors, various studies incorporate control variables such as education level, unemployment, and GDP to ensure that significant factors are not overlooked in their models.

The level of education in the population serves as a key indicator of human capital quality, and numerous studies have shown that it positively impacts the development of small and medium-sized enterprises (SMEs) [14]. The availability of human capital is an important component of the business climate of a region or country. The impact of unemployment on SME development is not conclusively determined.

Gross Regional Product (GRP) is frequently used to analyze SME development challenges, as it most accurately reflects a region's economic development, with increasing GRP leading to higher purchasing power among the population, which is crucial for the creation and growth of SMEs.

Economic agglomeration effects manifest in the concentration of producers of final goods and services and also influence SME development. Their presence implies a high concentration of economic entities in the region.

Results and discussion. Based on the study results, key internal and external factors influencing SME and creative economy development can be identified as shown in Figure 1.

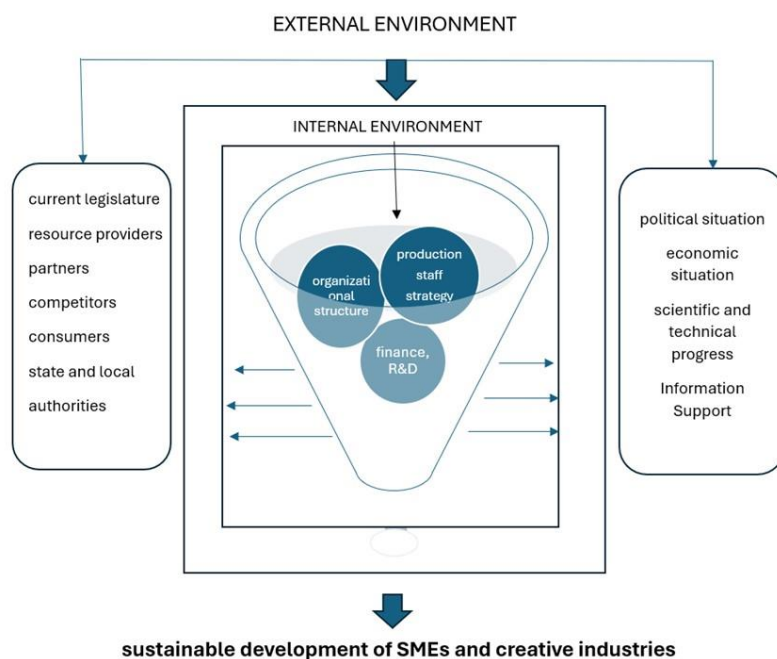

Figure 1. **Factors of external and internal environment influencing the sustainable development of SMEs and the creative industry**
(compiled by the author)

As shown in Figure 1, objective external factors encompass a range of environmental elements that directly affect the operation and growth of SMEs and the creative industry. This category includes labour, financial, information, material, and other resources. National legislation is a key objective external factor impacting the development of SMEs and the creative industry.

Subjective external factors constitute a set of external environmental factors that have an indirect impact on the functioning and development of SMEs and the creative industry. Factors of indirect influence play the role of background factors that increase or decrease economic stability. This group of factors includes the state of the economy, natural, and socio-political factors [15].

Internal factors are the factors of the internal environment of SMEs and the creative industry that influence its functioning and development. More specifically:

- Production is the main internal factor determining the economic stability of SMEs and the creative industry.
- The strategic management system plays a special role in ensuring the economic stability of SMEs and the creative industry.
- Finances - how financial planning is carried out in the enterprise determines the attraction of investments, replenishment of working capital, the use of profits obtained, and overall development of SMEs and the creative industry.
- The organizational structure should be considered as a system that allows rational use of people, finances, equipment, tools, and space of SMEs and the creative industry.
- Personnel - without which the functioning of SMEs and the creative industry is impossible. The stability of SMEs and the creative industry activity depends directly on the qualification of personnel and motivational incentives.
- R&D - scientific research and design development significantly influence the development of SMEs and the creative industry.

During the research, key factors influencing the sustainable development of SMEs and the creative industry were identified.

Factors independent of SME and creative industry activities include macroeconomic issues like declining national income and inflation, market-related challenges such as reduced market capacity and demand fluctuations, and other concerns like political instability, adverse demographic trends, and natural disasters.

Through the examination of internal and external factors of SMEs and the creative industry, significant influences on the economy were identified, as SMEs are crucial in a country's economic development. Innovation implementation factors arising from the external and internal environment of small and medium-sized businesses serve as catalysts contributing to the development of the creative industry.

The impact and interplay of factors between SMEs and the creative industry are shaped by influences from both external and internal environments. Various classifications of these factors provide an opportunity to delve deeper into understanding their negative or positive effects on the overall economy. Classifying the common external and internal factors of the creative sector is based on innovative activities. Below, we will explore the classifications of factors contributing to the sustainable development of SMEs and the creative industry and their influence on the economy as depicted in Figure 2.

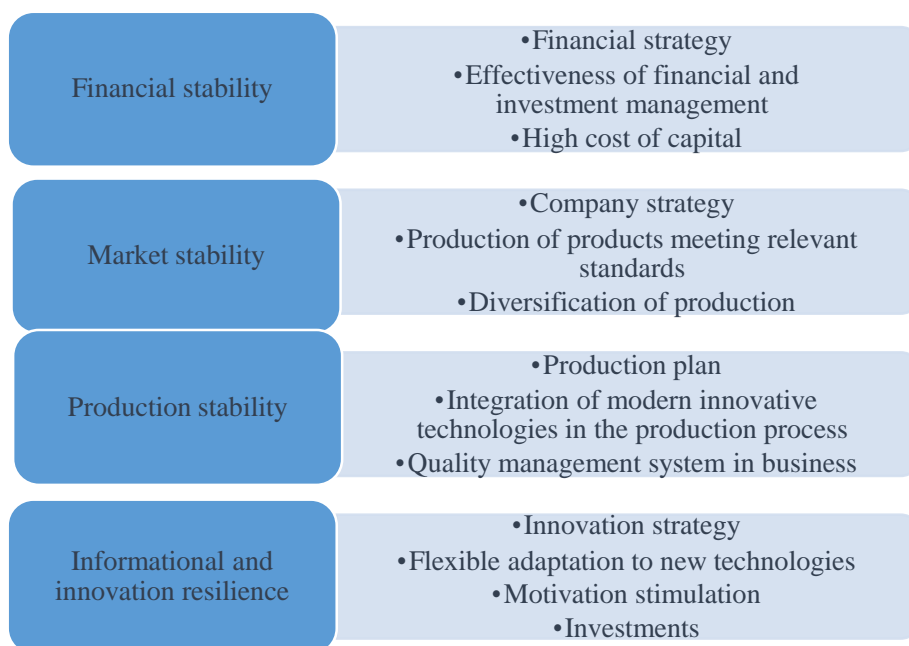

Figure 2. **Classification of factors for sustainable development of SMEs and the creative industry**
(compiled by the author)

The ability of SMEs and the creative industry to overcome crises, excel in competitive environments, and maintain sustainable development largely depends on the action of internal factors.

Conclusion. Thus, both internal and external factors, as well as classifications of SMEs and the creative industry, play a crucial role in stimulating the economic development of a country. They contribute to job creation, innovation, competition, tax revenues, and regional development, serving as integral components of the economy and fostering conditions for sustainable growth and prosperity.

As a result of the research, several suggestions and recommendations are proposed:

- Identify key parameters for the development of the ecosystem of creative industries and SMEs.
- Investigate the creative industries sector and evaluate the state of the creative economy as a whole.
- Formulate a list of priority creative industries considering the specialization and differentiation of SMEs.

- Create conditions for the production, distribution, and popularization of goods and services from domestic creative industries and SMEs.

- Determine approaches to improving regulatory and financial support for creative industries and SMEs.

- Identify the legal parameters for the use and commercialization of unused objects of arts and crafts organizations and cultural heritage objects for SMEs.

- Establish accessible and evenly distributed infrastructure for creative industries and SMEs.

- Create an inclusive institutional environment and infrastructure that provides creative self-realization and employment in the creative industries and SME sectors.

- Stimulate the growth of the number of SMEs and increase the number of jobs in creative industries.

- Facilitate the creation and implementation of modern digital technologies by SMEs for the production and distribution of goods and services by domestic creative industries.

- Develop measures for the advancement of creative education and the development of competencies necessary for creative industries and SMEs.

- Foster international cooperation among SMEs and creative industries.

In summary, this research underscores the critical role of government support in fostering the development of the creative industry, specifically through measures such as reducing administrative barriers and ensuring favourable lending conditions. Furthermore, it highlights the need for additional research to evaluate the effectiveness of governmental initiatives, including financial support mechanisms like subsidies and specialized tax regimes.

The article was prepared within the framework of the grant financing project "Study of the impact of SMEs on the development of creative industries in Kazakhstan" (IRN AP19680192).

REFERENCES

1. Концепция развития малого и среднего предпринимательства до 2030 года. Постановление Правительства Республики Казахстан от 27 апреля 2022 года № 250. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2200000250>

2. Концепции развития креативных индустрий на 2021 – 2025 гг. Постановление Правительства Республики Казахстан от 30 ноября 2021 года №860. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2100000860>

3. Креативизация всей экономики. Институт статистических исследований и экономики знаний. Новости. Ноябрь 2021г. URL: <https://issek.hse.ru/news/525365722.html>

4. Зингер О.А., Ильясова А.В. Факторы, влияющие на устойчивое развитие промышленных предприятий // Современные проблемы науки и образования. - 2015. - №1 - 1.

5. Baumol W. J. Entrepreneurship: Productive, unproductive, and destructive // Journal of Business Venturing. - 1996. - vol. 11. - P.3-22.

6. North D. C. Institutions, institutional change and economic performance. - Cambridge University Press, 1990. – 320 p.

7. Scott R. W. Institutions and Organizations. Ideas, Interests and Identities. - SAGE Publications, Inc., 2013. – 360 p.

8. Bosma N., Content M., Sander M. Institutions, entrepreneurship, and economic growth in Europe // Small Business Economics. - 2018. - Volume 51. - P. 483–499.

9. Александрова Е.А., Верховская О.Р. Мотивация предпринимательской активности: роль институциональной среды // Вестник СПбГУ. Менеджмент. - 2016. - № 3. - С. 114-121.
10. Ghosal V., Loungani P. The Differential Impact of Uncertainty on Investment in Small and Large Businesses // Review of Economics and Statistics. – 2000. - vol. 82. - P. 338-343.
11. Земцов С.П., Царева Ю.В. Предпринимательская активность в регионах России: насколько пространственные и временные эффекты детерминируют развитие малого бизнеса // Журнал Новой экономической ассоциации. - 2018. - № 1. - С. 145-165.
12. Tonoyan V., Strohmeyer R., Habib M. Corruption and Entrepreneurship: How Formal and Informal Institutions Shape Small Firm Behavior in Transition and Mature Market Economies // Entrepreneurship Theory and Practice. – 2010. - P.803- 831.
13. Марочкин Н.А. Влияние факторов риска и неопределённости на экономическую безопасность бизнеса // Стратегии развития социальных общностей, институтов и территорий — Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та. - 2018. — Т. 2. — С. 142-146.
14. Иванова С.В., Иванов О.Б. Образовательное пространство как модус образовательной политики: монография. М.: ООО «Русское слово - учебник», 2020. - 160 с.
15. Бархатов, В.И. Фактор креативности персонала в устойчивом и успешном развитии современной компании / В.И. Бархатов, О.В. Дьяченко // Поиск модели эффективного развития: экономико - правовые аспекты социо хозяйственной модернизации на постсоветском пространстве: Сборник статей международной научно-практической конференции. – Краснодар: Краснодарский университет МВД России. - 2015. – С. 48-55.

REFERENCES

1. Konceptiya razvitiya malogo i srednego predprinimatel'stva do 2030 goda. Postanovlenie Pravitel'stva Respubliki Kazahstan ot 27 aprelya 2022 goda № 250. [The concept of development of small and medium-sized enterprises until 2030. Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan dated April 27, 2022 No. 250] - URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2200000250> [In Russian].
2. Konceptii razvitiya kreativnyh industrij na 2021 – 2025 gg. Postanovlenie Pravitel'stva Respubliki Kazahstan ot 30 noyabrya 2021 goda №860. [Creative Industries Development Concepts for 2021-2025 Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan dated November 30, 2021 No. 860] - URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2100000860> [In Russian].
3. Kreativizaciya vsej ekonomiki. Institut statisticheskikh issledovanij i ekonomiki znaniy. Novosti. Noyabr' 2021g. [Creativization of the entire economy. Institute of Statistical Research and Knowledge Economics. News. November 2021] - URL: <https://issek.hse.ru/news/525365722.html> [In Russian].
4. Zinger O.A., Il'yasova A.V. Faktory, vliyayushchie na ustojchivoe razvitie promyshlennyh predpriyatij [Factors influencing the sustainable development of industrial enterprises] // Sovremennye problemy nauki i obrazovaniya. - 2015. - №1 -1. [In Russian].
5. Baumol W. J. Entrepreneurship: Productive, unproductive, and destructive // Journal of Business Venturing, 1996. - vol. 11. - P.3-22.
6. North D. C. Institutions, institutional change and economic performance. - Cambridge University Press, 1990. – 320 p.
7. Scott R.W. Institutions and Organizations. Ideas, Interests and Identities. - SAGE Publications, Inc., 2013. – 360 p.
8. Bosma N., Content M., Sander M. Institutions, entrepreneurship, and economic growth in Europe // Small Business Economics, 2018. - Volume 51. - P. 483–499. [In English].
9. Aleksandrova E.A., Verhovskaya O.R. Motivaciya predprinimatel'skoj aktivnosti: rol' institucional'noj sredy [Motivation of entrepreneurial activity: the role of the institutional environment] // Vestnik SPbGU. Menedzhment. - 2016. - № 3. - S. 114-121. [In Russian].
10. Ghosal V., Loungani P. The Differential Impact of Uncertainty on Investment in Small and Large Businesses // Review of Economics and Statistics. – 2000. - vol. 82. - P. 338-343.
11. Zemcov S.P., Careva YU.V. Predprinimatel'skaya aktivnost' v regionah Rossii: naskol'ko prostranstvennye i vremennye efekty determiniruyut razvitie malogo biznesa [Entrepreneurial activity in the regions of Russia: to what extent spatial and temporal effects determine the development of small businesses] // Zhurnal Novoj ekonomicheskoy asociacii. - 2018. - № 1. - S. 145-165. [In Russian].

12. Tonoyan V., Strohmeier R., Habib M. Corruption and Entrepreneurship: How Formal and Informal Institutions Shape Small Firm Behavior in Transition and Mature Market Economies // Entrepreneurship Theory and Practice. - 2010. - P. 803-831.

13. Marochkin N.A. Vliyaniye faktorov riska i neopredelyonnosti na ekonomicheskuyu bezopasnost' biznesa [The impact of risk and uncertainty factors on the economic security of a business] // Strategii razvitiya social'nyh obshchestev, institutov i territorij — Ekaterinburg: Izd-vo Ural. un-ta. - 2018. - T. 2. - S. 142-146. [In Russian].

14. Ivanova S.V., Ivanov O.B. Obrazovatel'noe prostranstvo kak modus obrazovatel'noj politiki: monografiya. [The educational space as a mode of educational policy: a monograph.] - M.: ООО «Russkoe slovo - uchebnik», 2020. - 160 s. [In Russian].

15. Barhatov V.I. Faktor kreativnosti personala v ustojchivom i uspeshnom razvitiі sovremennoj kompanii [The factor of staff creativity in the sustainable and successful development of a modern company] / V.I. Barhatov, O.V. D'yachenko // Poisk modeli effektivnogo razvitiya: ekonomiko - pravovye aspekty socio hozyajstvennoj modernizacii na postsovet'skom prostranstve: Sbornik statej mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskoy konferencii. – Krasnodar: Krasnodarskiy universitet MVD Rossii. - 2015. – S. 48-55. [In Russian].

Кулмаганбетова А., Бабажанова Ж., Калиева С., Әбенев Е.

ШОБ ПЕН КРЕАТИВТІ ИНДУСТРИЯЛАРДЫҢ ӨЗАРА ІС-ҚИМЫЛЫНА ӘСЕР ЕТЕТІН ФАКТОРЛАРДЫҢ ЖІКТЕЛУІ

Аңдатпа

Бұл зерттеу Қазақстанның креативті секторының үлесін жаһандық деңгейге көтеру мақсатында а) шағын және орта бизнестің (ШОБ) Қазақстандағы креативті салалардың өсуіне әсерін бағалауға, б) олардың өзара әрекеттесуіне әсер ететін негізгі факторларды анықтауға және в) осы ынтымақтастықтың тиімділігін арттыру тетігін әзірлеуге бағытталған. Қазіргі уақытта креативті индустриялар жаһандық дегейде де, ұлттық деңгейде де экономикалық дамудың маңызды қозғаушы күші болып табылады, әлемдік ЖІӨ-нің шамамен 10%-н құрайды және бұл көрсеткішті ауыл шаруашылығымен салыстыруға болады.

Зерттеу креативті сектордың бірегей сипаттамаларын талдауға, сондай-ақ шағын және орта бизнес пен креативті салалардың өзара әрекеттесуіне әсер ететін факторларды анықтауға және ұйымдастыруға бағытталған. Зерттеу көрсеткендей, әртүрлі сыртқы және ішкі факторлар ШОБ және креативті салалардың кәсіпкерлік қызметіне айтарлықтай әсер етеді. Бұл нәтижелер шағын және орта бизнес пен креативті секторға қатысты мемлекеттік саясатты түзетуге негіз бола алады.

Тұтастай алғанда, нәтижелер креативті экономиканы ілгерілету үшін әкімшілік ауыртпалықты азайту, жеңілдетілген несиелер беру және шағын және орта бизнесті мемлекеттік қолдаудың қосымша шараларын енгізу қажет екенін көрсетеді. Бұл зерттеу болашақта шағын және орта бизнес пен креативті индустрияларды мемлекеттік қолдаудың тиімділігін бағалауға негіз бола алады.

Кулмаганбетова А., Бабажанова Ж., Калиева С., Абенев Е.

КЛАССИФИКАЦИЯ ФАКТОРОВ, ВЛИЯЮЩИХ НА ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ МСБ И КРЕАТИВНЫХ ИНДУСТРИЙ

Аннотация

Данное исследование направлено на оценку влияния а) малого и среднего бизнеса (МСБ) на рост креативных отраслей в Казахстане, б) выявление основных факторов, влияющих на их взаимодействие и в) разработку механизма повышения эффективности данного сотрудничества с целью повышения доли креативного сектора Казахстана на глобальный уровень. В настоящее время креативные отрасли являются важной движущей силой экономического развития как на глобальном, так и на национальном уровне, составляя около 10% мирового ВВП, и этот показатель можно сравнить с сельским хозяйством.

Исследование направлено на анализ уникальных характеристик креативного сектора, а также на выявление и организацию факторов, влияющих на взаимодействие малого и среднего бизнеса и креативных отраслей. Исследование показало, что различные внешние и внутренние факторы оказывают существенное влияние на предпринимательскую деятельность МСП и креативных отраслей. Эти результаты могут стать основой для корректировки государственной политики в отношении малого и среднего бизнеса и креативного сектора.

В целом, результаты показывают, что для продвижения креативной экономики необходимо снизить административное бремя, предоставить льготные кредиты и ввести дополнительные меры государственной поддержки малого и среднего бизнеса. Это исследование может стать основой для оценки эффективности государственной поддержки малого и среднего бизнеса и креативных индустрий в будущем.

Р.С. Макашева*, PhD докторанты¹

Қ.О. Большекбаева, э.ғ.м., аға оқытушы²

А.Ж. Өмір, э.ғ.м., аға оқытушы²

М.Т. Баймолдаева, э.ғ.к., қауымд. профессор³

Қазақ-Америка Университеті

Алматы қ., Қазақстан¹

Caspian University (Каспий Университеті)

Алматы қ., Қазақстан²

Қазақ Ұлттық Аграрлық Зерттеу Университеті

Алматы қ., Қазақстан³

* – негізгі автор (хаг-хабарларға арналған автор)

e-mail: 20210806@turana-edu.kz

ИНВЕСТИЦИЯЛЫҚ ШЕШІМДЕР ҚАБЫЛДАУДА БИЗНЕС-ПРОЦЕСТЕРДІ ЦИФРЛАНДЫРУДЫ АҚПАРАТТЫҚ-ТАЛДАМАЛЫҚ ҚОЛДАУ

Мақалада серпінді сыртқы орта жағдайында инвестициялық шешімдерді қабылдауды қолдау үшін зияткерлік ақпараттық жүйелерді пайдалана отырып, алгоритмді ақпараттық-талдамалық қамтамасыз ету жүйесі қарастырылды. Бизнес-аналитика құралдары (BI) операциялық қаржылық деректерге қол жеткізуді қамтамасыз ететін интерактивті есептерді жасау үшін қолданылады. Инвестициялық шешімдер қабылдау кезеңінде бұл құралдар әзірленген алгоритмнің алдыңғы кезеңінде алынған кәсіпорынның инвестициялық тартымдылығын бағалау нәтижелері негізінде аналитикалық мәліметтердің кең спектрі зерттелді.

Зерттеу объектісі кәсіпорынның инвестициялық тартымдылығының жай-күйін анықтау негізінде инвестициялық шешім қабылдаудың бизнес-процестері болып табылады. Басқару шешімдерін қабылдау технологиясын көбейтудің дәстүрлі тәсілі интеллектуалды ақпараттық жүйелердің құралдары мен әдістерімен толықтырылған. Атап айтқанда, UML көмегімен мақсатты доменді модельдеу жобаланған ақпараттық-аналитикалық қамтамасыз етудің негізгі талаптары анықталды (пайдаланушы рөлдері, қол жетімді опциялар, байланыс түрлері және олардың арасындағы өзара әрекеттесу логикасы).

Алгоритмдік ақпараттық-аналитикалық қамтамасыз етуді пайдалану нәтижелері инвестициялық шешімдерді жедел дайындауға және қабылдауға мүмкіндік береді. Болжамды ақпараттық-талдамалық қамтамасыз етудің көрнекі сипаттамасы, инвестициялық талдау нәтижелері, агрегатталған дерекқордан дұрыс ретроспективті ақпаратты пайдалану есебінен қабылданатын шешімдердің негізділігіне талдау жүргізілді. Деректермен жұмыс жасау арқылы кәсіпорын бизнес процестерін құруға көшу дамудың қажетті кезеңі болып табылады.

Кілт сөздер: алгоритм, бизнес-процесс, инвестициялық тартымдылық, ақпарат, талдау, модель, болжам.

Ключевые слова: алгоритм, бизнес-процесс, инвестиционная привлекательность, информация, анализ, модель, прогноз.

Keywords: algorithm, business process, investment attractiveness, information, analysis, model, forecast.

Кіріспе Зерттеудің өзектілігі кәсіпорында цифрландыру процестерінің үздіксіз дамуымен негізделген. Аналитикалық бизнес-процестердің негізделген дәйектілігі - бұл инвестициялық шешім қабылдау үшін ақпараттық-аналитикалық қолдауды дамыту үшін қажетті әдістерді, ережелер мен әрекеттерді біріктіру процесін көрнекі түрде көрсету құралы [1]. Оларды логикалық және кезең-кезеңімен жүзеге асыру динамикалық ортаның жай-күйі, компания басшылығы инвестициялық шараларды әзірлеп, бекітуі тиіс факторлар мен жағдайлар туралы жан-жақты ақпараттық базаны құруға мүмкіндік береді. Алайда, қазіргі уақытта бизнестің инвестициялық бағдарламаларын құру үшін тұрақсыз жағдайларда жұмыс істеуінің әртүрлі аспектілерін диагностикалаудың әмбебап кадамдарының тізімі жоқ.

Зерттеу жұмысының мақсаты - инвестициялық шешімдер қабылдаудың бизнес-процестерін ақпараттық-аналитикалық қамтамасыз етуді дамыту. Бұл оларды дайындауға және қабылдауға уақытты үнемдеуге, жинақталған мәліметтер базасынан сенімді ретроспективті ақпаратты пайдалану арқылы дәлдікті қамтамасыз етуге мүмкіндік береді.

Мақсатқа жету үшін келесі міндеттер қойылды:

- кәсіпорынның инвестициялық тартымдылығының жай-күйін анықтау үшін бизнес-процестің алгоритмінің процедураларын негіздеу;
- бизнес-процестің алгоритм процедураларын ақпараттық-аналитикалық қамтамасыз етуді жобалау.

Зерттеу пәні инвестициялық шешімдер қабылдаудың ақпараттық, технологиялық, әдістемелік, практикалық құралдары болып табылады. Деректерді жинау, талдау және визуализациялау үшін мамандандырылған ақпараттық-аналитикалық қолдауды пайдалану инвестициялық шешім қабылдаудың бизнес-процесін едәуір жеңілдетуі мүмкін. Қаржылық көрсеткіштерді, нарықтық жағдайларды, бәсекелестік жағдайды және басқа факторларды талдау инвестициялық тартымдылық жағдайына байланысты инвестициялық мүмкіндіктер мен тәуекелдерді объективті бағалауға мүмкіндік береді. Зерттеу жұмысы жүйелік талдауды, деректерді біріктіруді, логикалық және құрылымдық талдауды қамтитын кешенді тәсілді қолдануға негізделген. Зерттеу әдістемесі ақпараттандырылған инвестициялық шешімдер қабылдау үшін қолдануға болатын жаңа технологиялар мен әдістерді түсінуге және талдауға бағытталған.

Әдебиеттік шолу. Ақпараттық технологиялар құралдары қаржылық шешімдер қабылдау саласындағы бизнес-процестерді оңтайландыру үшін қолданылады. Statista порталының мәліметі бойынша [2], әлемде қаржылық технологиялар саласында жұмыс істейтін компаниялардың саны 2018 жылғы 12 131 бірліктен 2024 жылғы жағдай бойынша 29 935 бірлікке дейін өсті. Қаржылық есептіліктегі қателіктер жағдайларын болжауға көмектесетін қаржы институттарына арналған интеллектуалды ақпараттық жүйе (IFI) әзірленді [3]. Мақала авторлары қаржылық есептіліктің сапасы неғұрлым жоғары болса, мекеменің ұйымдастырушылық тиімділігі соғұрлым жоғары болады деген қорытындыға келді. Ұйымдардың қызметіндегі қолма-қол ақшаның жетіспеушілігін болдырмау үшін жеткізушілердің төлем тәуекелдерінің оңтайлы портфелін есептеудің стохастикалық моделі қарастырылды [4]. Олардың негізінде құрылған сегменттеу матрицасы тәжірибешілерге жеткізушілер үшін жеткізу тізбегін қаржыландырудың тиісті шешімдерін таңдауға танымдық мүмкіндік береді. Цифрлық трансформацияны жүзеге асыру сонымен қатар компанияда бар бизнес процестердің сапасын арттыруды қамтамасыз етеді, ол инновациялық технологияларды енгізуден және компанияның бизнес-модельдерін цифрлық экономика жағдайларына жетілдіруден кейін жүреді [5]. Ақпараттық жүйелердің тиімділікке әсері кәсіпорындардағы инвестициялық процестер зерттелді [6]. Алайда, автор инвестициялық жобалардың экономикалық тартымдылығын бағалау жүйесіне олардың алдындағы шешімдердің ақпараттық-аналитикалық негіздемесіне терең ізденді. Отандық және шетелдің ғалымдардың пікірлерін зерттей отырып, кәсіпорындардың инвестициялық шешімдерді қабылдауда цифрлық бизнес процестерге ақпараттық-талдамалық қолдаудың трансформациясын жетілдіруге назар аудару қажет. Алайда, соңғы жылдары көптеген кәсіпорындар бизнес-процестерді автоматтандыру, тұтынушылармен байланысты жақсарту, өндірісті оңтайландыру және деректерді басқару бойынша цифрлық шешімдерді енгізе бастады.

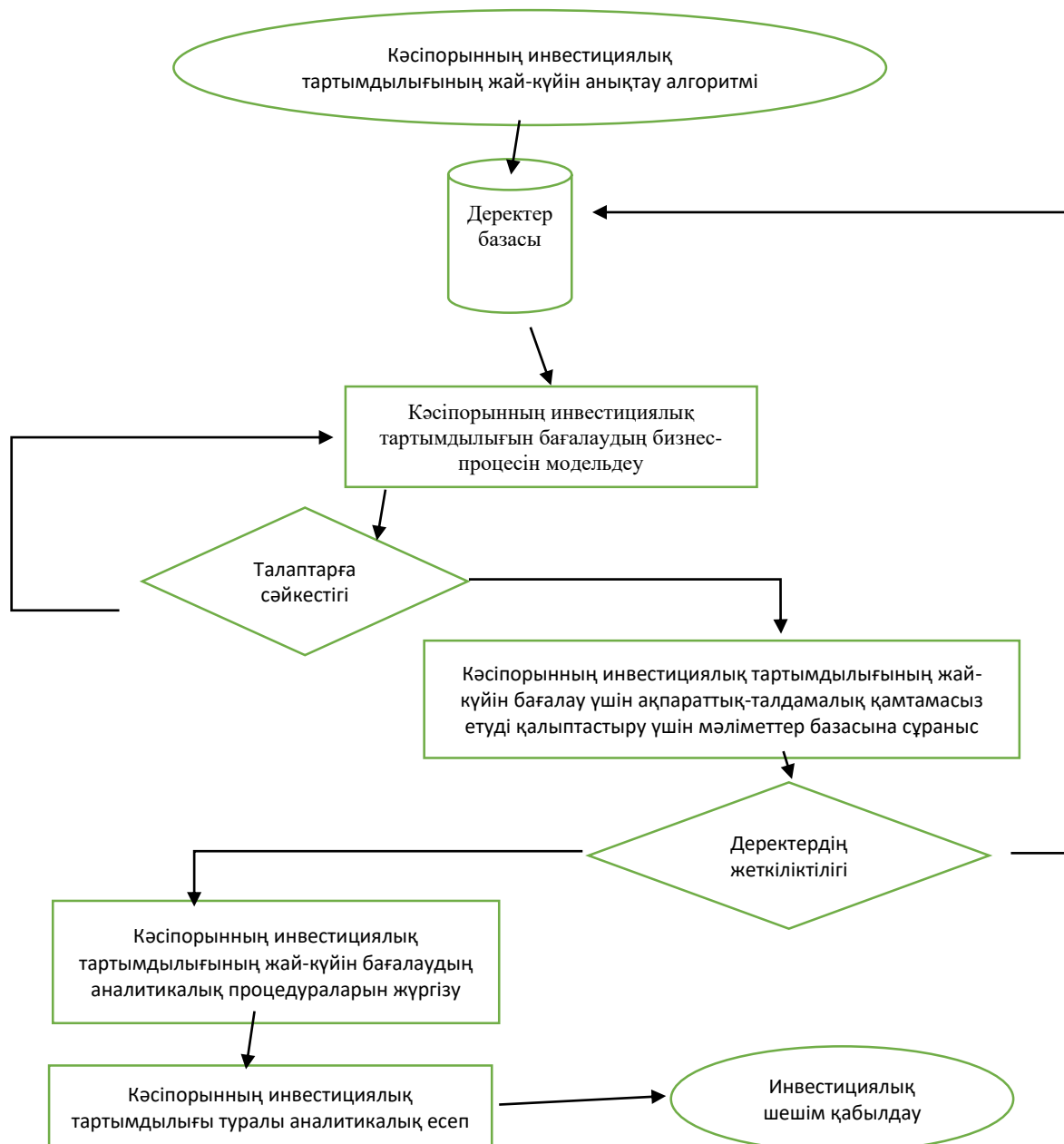
Негізгі бөлім. Қазіргі бизнес-ортада басқару шешімдерін қабылдау үшін шаруашылық жүргізуші субъектінің қаржылық басқару операцияларын ақпараттық-аналитикалық қамтамасыз етуді құру мақсатында қаржы саласындағы бизнес-процестерді сапалы модельдеуді жүзеге асыру қажет. Кәсіпорын үшін цифрлық технологиялар ұзақ уақыт бойы өндіріс процесінің ажырамас бөлігіне айналуда.

Цифрлық технологиялардың арқасында көптеген қызметтерді алу айтарлықтай жеңілдетілді. Тауарлар мен қызметтердің ажырамас бөлігіне айналатын, бизнеске жаңа модельдер әкелетін цифрлық технологиялар ішкі тиімділікті арттыру үшін үлкен әлеуетімен сипатталады. Бизнес-процестердің мазмұнын құрылымдық түрде ұсыну заманауи цифрлық технологияларды қолданудың арқасында мүмкіндігі туындайды. Бұл мақсатты аудиторияға қаржы секторындағы зерттеу саласының жай-күйі туралы маңызды ойларды жеткізуге және басқару шешімдерін қабылдау үшін негізделген қорытындыларды тұжырымдауға мүмкіндік береді. Қаржы саласындағы зерттеулер процесінде туындайтын мәселелердің бірі - әр түрлі қаржылық операциялар мен функцияларды қамтитын бизнес-процестерді жүйелеу мен құрылымдауға тиісті тәсілді таңдау. Мұндай бизнес-процестерді жүзеге асыруды ұйымдастырудағы қателіктер шаруашылық жүргізуші субъектінің тиімділігін төмендетуі мүмкін. Кәсіпорынның қаржысын басқаруға арналған бизнес-процестерді жобалау кезінде төмендейтін аспектілерді ескерілуі қажет:

- жүйенің пайдаланушылардың талаптары мен үміттеріне сәйкестігі;

- модель қаржы жүйесінің барлық қажетті элементтерін көрсететін нақты деректер құрылымын қамтуылуы;
- модель жүйенің дұрыс жұмыс істеуін қамтамасыз ету үшін қаржы секторында қолданылатын барлық бизнес ережелері мен шектеулерін ескеру керектігі;
- UML (Unified Modeling Language), BPMN (Business Process Model and Notation) стандартты әдістемелер модельдерін тиімді жобалау үшін қолданылуы;
- модель енгізу және оның жұмысының тиімділігін тексерілуі.

Кәсіпорынның қаржылық басқаруы бизнес-процестерін жобалауға қойылатын талаптарды сақтай отырып, оның қаржылық талдаушының алдына нақты міндет қоюды талап етеді. Бұл ретте мониторинг және талдау нәтижелері бойынша есептердегі ақпаратты қамту сыртқы және ішкі ортадан осындай ақпаратты пайдаланушылардан келіп түскен сұрауларға байланысты әр түрлі болуы мүмкін. Сурет 1- кәсіпорынның инвестициялық тартымдылығының жай-күйін анықтаудың бизнес-процесінің алгоритмін көрсетеді.

Сурет 1 - Кәсіпорынның инвестициялық тартымдылығының жай-күйін анықтаудың бизнес-процесінің алгоритмі

Ескертпе – [3] әдебиет негізінде жасалынды

Алгоритмді іске асыру кәсіпорынның инвестициялық мүмкіндіктерінің жай-күйін анықтау міндетін қоюды көздейді, оны іске асыру инвестициялық шешімді қабылдауды қолдауға ықпал етеді. Сурет 1- көрсетілгендей, алгоритмді жаңғырту ақпараттың едәуір массивін пайдалануды, оны өңдеу интеллектуалды ақпараттық жүйелердің құралдарын қолдану арқылы қамтамасыз етіледі: UML модельдеу, SQL сұраулары, интеллектуалды және қаржылық деректерді талдау құралдары. Алгоритм келесі ретпен жүзеге асырылады:

- кәсіпорынның инвестициялық тартымдылығын бағалаудың бизнес-процесін модельдеу. UML модельдеуін қолдана отырып, жобаланған ақпараттық-аналитикалық қолдаудың функционалдығы инвестициялық шешімдерді одан әрі қабылдау үшін қажетті қаржылық жағдайды талдау және бағалау процедураларын сипаттай отырып шығарылады. Инвестициялық шешімді қалыптастыру кезінде талдаушының қажеттіліктерін қанағаттандыратын процедуралар мен функционалдылықтың жеткіліктілігіне қойылатын талаптарды қанағаттандыру алгоритмді іске асырудың келесі кезеңіне өтуді қамтамасыз етеді;

- кәсіпорынның инвестициялық тартымдылығының жай-күйін бағалауды ақпараттық-аналитикалық қамтамасыз етуді қалыптастыру үшін мәліметтер базасына сұраныс. Ақпараттық-аналитикалық қамтамасыз етудің жеткіліктілік жағдайы келесі кезеңге өтуге мүмкіндік береді. Кіріс бағасының инвестициялық тартымдылығының жай-күйін бағалаудың аналитикалық процедураларын жүргізу жүйесі. Ол жеткіліксіз болған жағдайда, дерекқорларға сұранысты талдау және инвестициялық шешім қабылдау үшін олардың толықтыру критерийі орындалғанға дейін SQL көмегімен түзетіледі және нақтыланады.

Инвестициялық шешім қабылдау мүмкіндігін жаңғыртатын алгоритмнің соңғы кезеңі кәсіпорынның инвестициялық қабілеттілігінің жай-күйі туралы аналитикалық есепті қалыптастыру болып табылады. Оны жүзеге асыру қол жетімді, түсінікті және процестерді жүзеге асыру үшін талдаушы таңдаған зияткерлік және қаржылық талдаудың әртүрлі құралдарын пайдалануды қамтуы мүмкін.

Ұсынылған алгоритмді іске асыруды ақпараттық-аналитикалық қамтамасыз етуді жобалау сипаттау моделін құрудан басталады. Бірыңғай модельдеу ақпараттық-аналитикалық қамтамасыз етуге қойылатын талаптарды қалыптастыруға мүмкіндік береді, бұл қаржы маманының басқарушылық шешімдер қабылдау үшін қажеттіліктерін қанағаттандырады.

UML құралдарымен жасалған модель кәсіпорынның қаржылық жағдайын зерттеу арқылы кіріс бағасының инвестициялық тиімділігінің жай-күйін бағалаудың бизнес-процесінің қарапайымдылығын графикалық түрде, оның функционалдык компоненттерін бөлуге ықпал етуі керек. Өзірленген моделі Сурет 2 көрсетілген. Модель болжамды ақпараттық-аналитикалық қолдаудың күтілетін мінез-құлқын, кәсіпорынның инвестициялық тартымдылығын бағалау кезінде іске асырылуы тиіс мүмкін функциялардың, әрекеттердің немесе міндеттердің жиынтығын білдіреді.

Сурет 2 - UML құралдарын қолдана отырып, инвестициялық тартымдылығын зерттеу жүйесіндегі кәсіпорынның қаржылық жағдайын бағалауды модельдеу

Ескертпе – [3] әдебиет негізінде жасалынды

Сурет 2 бейнеленген модельде «бағалау», «талдау», «қаржылық тұрақтылықты талдау», «ішінара көрсеткіштерді бағалау» көрсеткіштерін талдау нәтижесінде кәсіпорынның инвестициялық тартымдылығының тиімділігін алдын ала болжауға және анықтауға болады. Жеке көрсеткіштерді талдау нәтижесінде салалық кәсіпорындардың кластерлік талдауын жинақтауға болады. Қаржылық шешімдер алгоритмін іске асыруды ақпараттық-аналитикалық қамтамасыз етуді дамытудың мәліметтер массивтерін қалыптастыру, оларды қажетті есептеулер үшін ақпараттық базасын негіздеу болып табылады. Бизнес процестердің алгоритмі мен қаржылық жағдайын бағалау моделінің талаптарын қалыптастыру мақсатында кәсіпорынның қаржылық жағдайын бағалау кесте 1 көрсетілген.

Кесте 1

Пайдаланудың негізгі модельдері - инвестициялық тартымдылықты талдау үшін кәсіпорынның қаржылық жағдайын бағалаудағы пәндік саланың жағдайлары

Пайдалану опциясы	Сипаттамасы	Пайдаланушы
Қаржылық есептілікті жедел талдау	Қаржыландыру көздері мен қаржы ресурстарын пайдалану бағыттарындағы өзгерістердің құрылымы мен динамикасын талдау	Қаржы талдаушысы
Инвестициялық тартымдылықты анықтау үшін компанияның қаржылық жағдайын бағалау	Қаржылық көрсеткіштерді есептеу үшін қаржылық есептік деректерін өңдеу	
Ішінара көрсеткіштерді бағалау	Қаржылық талдау көрсеткіштерінің әр түрлі топтарының тізімін қалыптастыру	
Қаржылық тұрақтылықты талдау	Компанияның қаржылық жағдайының ішінара көрсеткіштерінің деңгейін есептеу, алынған нәтижелерді стандарттармен салыстыру	
Кәсіпкерлік қызметті бағалау		
Табыстылықты талдау		
Төлем қабілеттілігін бағалау	Ішінара көрсеткіштер топтары бойынша есептеу нәтижелерін жалпылау	
Қаржылық жағдайды интегралды бағалау		
Қаржылық жағдайдың деңгейін болжау	Кәсіпорынның қаржылық жағдайының интегралды деңгейінің өзгеру динамикасының болжамы	
Кәсіпорынның жұмыс ортасын бағалау (әсер ету факторлары)	Кәсіпорынның функционалды ортасының факторларын бағалау	
Қаржылық жағдайды және инвестициялық тартымдылықты жақсарту бойынша басқару шешімдерін әзірлеу және қабылдау	Іс-шаралар бағдарламасын анықтау, кәсіпорынның инвестициялық стратегиясын қайта қарау үшін негіз қалыптастыру	Қаржы директоры

Ескертпе - [6] әдебиет негізінде жасалынды

Кесте 1-де кәсіпорынның қаржылық жағдайын бағалаудағы пәндік саланың жағдайларын көрсету барысында пайдалану опциясында кәсіпорынның қаржылық жағдайын талдау мен бағалау, ал сипаттамасында өңдеу, қалыптастыру, салыстыру мен жалпылау негізделген. Бұл кәсіпорынның инвестициялық тартымдылығының жай-күйін анықтауды жүзеге асырудың ақпараттық-аналитикалық алгоритмін жасау болжамының нәтижесін қалыптастыруға ықпал жасайды.

Қорытынды. Кәсіпорынның инвестициялық тартымдылығының жай-күйін анықтауды жүзеге асырудың ақпараттық-аналитикалық алгоритмін жасау нәтижесінде әртүрлі құралдардың комбинациясы (сурет 1) көрсетілді. Соңғысы қаржылық қызметтің барысы мен тиімділігін арттырады. Атап айтқанда, UML көмегімен аймақты модельдеу (кесте - 1, сурет 2) жобаланған ақпараттық-аналитикалық қамтамасыз етудің негізгі талаптарын анықтауға мүмкіндік берді. Қолжетімді опциялар, қосылым түрлері және олардың арасындағы өзара әрекеттесу көрсетілді. Деректерді талдау үшін интеллектуалды тәсілдерді қолдану (кластерлеу (1-Сурет)). Кәсіпорынның инвестициялық тартымдылығының жай-күйін анықтау алгоритмін ақпараттық-аналитикалық

қолдауды қолдану нәтижелері кәсіпорынның топ-менеджментінің инвестициялық шешімдерді дайындауға және қабылдауға уақытын үнемдеуге көмектеседі.

Кәсіпорынның инвестициялық тартымдылығының жай-күйін анықтау алгоритмін ақпараттық-аналитикалық қолдауды қолдану нәтижелері кәсіпорынның басқару құрылымында инвестициялық шешімдерді дайындауға және қабылдауға уақытын үнемдеуге көмектеседі. Қаржы менеджерлеріне жинақталған мәліметтер базасынан сенімді ретроспективті ақпаратты пайдалану арқылы жоғары деңгейдегі дәлдікті қамтамасыз етіледі. Ақпараттық технологиялар белгілі бір бизнес-процестерді жүзеге асыру үшін уақытты үнемдеудің тиімді құралы екендігі негізделді. Оларды қолдану ақпаратқа қол жеткізу мүмкіндіктерін кеңейтуге және инвестициялық мақсаттарды іске асыру сапасын және инвестициялық шешімдер қабылдаудың объективтілігін арттыруға мүмкіндік береді. Алгоритмнің ұсынылған ақпараттық-аналитикалық қолдауы деректерді интеллектуалды талдаудың жекелеген аспектілерін шешетін әртүрлі есептеу бизнес-процестерін қосуды қамтиды.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Антонюк Б.П. Основы алгоритмизации и программирования. Ч. 1. Луцк: Вежа-Друк, 36. – 2019. – 245 с.
2. Количество финтехов в мире с 2018 по 2024 год по регионам. Доступно по адресу: <https://www.statista.com/statistics/893954/number-fintech-startups-by-region/>
3. Лей Х., Мохамад ЭМ, Сарлан А., Шутайви М., Дарадке И, Мохаммед ХО. Разработка интеллектуальной информационной системы для финансового анализа зависит от контролируемых алгоритмов машинного обучения. Обработка информации и управление, 59.–2022.–№1.–С.144-154.
4. Ширалкар К., Бонгале А., Кумар С., Бонгале А.М. Интеллектуальный метод выбора финансирования цепочки поставок с использованием сегментации поставщиков: подход портфеля рисков платежей. Более чистая логистика и цепочка поставок, 8. – 2023. – С.97-101 100115. <https://doi.org/10.1016/j.clscn.2023.100115>
5. Ердаuletova Ф.К., Супугалиева Г.И., Бабажанова Ж.А., Иғалиева Л.Н. Қазіргі жағдайдағы кәсіпорындардың цифрлық трансформациялау мәселелері// Вестник КазУЭФМТ. – 2024. – № 1. – С. 8-14. - DOI 10.52260/2304-7216.2024.1(54).1
6. Наливайченко К. Вплив інформаційних систем на ефективність слідствених процесів. Вісник економічної науки України. 2. – 2013. – С.105–108. Доступно по адресу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Venu_2013_2_28.
7. Шиганбаева Н. Б. Необходимость формирования новой модели экономического развития регионов / Н. Б. Шиганбаева, Г. А. Абаева, А. Е. Беделбаева // Статистика, учет и аудит. – 2019. – № 1(72). – С. 195-199.
8. Беделбаева А. Е. Экономическое развитие регионов Республики Казахстан / А. Е. Беделбаева, О. В. Лемещенко, Ф. А. Гаджиев // Сибирская финансовая школа. – 2019. – № 2(133). – С. 25-27.

References

1. Antonyuk B.P. Osnovi algoritimizacii i programmirovaniya. [Fundamentals of the ta enlightenment algorithmization]. Ch. 1. Luck: Vezha-Druk, 36. – 2019. – 245 s. [In Russian]
2. Kolichestvo fintehov v mire s 2018 po 2024 god po regionam. <https://shhshhshh.statista.com/statistics/893954/number-fintech-startups-by-region>. [In Russian]
3. Lei X., Mohamad, U. H., Sarlan A., Shutaywi M., Daradkeh Y. I., Mohammed H. O. Development of an intelligent information system for financial analysis depend on supervised machine learning algorithms. Information Processing & Management, 59 (5), 103036. –2022. – Vol. 17, No. 1. – P. 144-154.
4. Shiralkar K., Bongale A., Kumar S., Bongale A. M. An intelligent method for supply chain finance selection using supplier segmentation: A payment risk portfolio approach. – 2023. – P. 97-101. 100115. <https://doi.org/10.1016/j.clscn.2023.100115>
5. Erdavletova F.K._ Supugaliyeva G.I._ Babajanova J.A._ Igalieva L.N. Қазіргі жағдайдағы кәсіпорындардың цифрлық трансформациялау мәселелері [Problems of digital transformation of enterprises in

modern conditions]// Bulletin of KazUEFIT. – 2024. – № 1. – S. 8-14. - DOI 10.52260/2304-7216.2024.1(54).1 [In Kazakh]

6. Nalivaichenko K. Vpliv informacionnih sistem na effektivnost sledstvennih processov. [The influx of information systems on the effectiveness of investigative processes]. Visnik ekonomicheskoi nauki Ukraini – 2013. – P.105–108. Dostupno po adresu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Venu_2013_2_28.

7. Shiganbaeva N. B. Neobhodimost formirovaniya novoi modeli ekonomicheskogo razvitiya regionov [The need to form a new model of economic development of the regions]. // Statistika_ uchet i audit – 2019. 1(72). S. 195-199. [In Russian]

8. Bedelbaeva A. E. Ekonomicheskoe razvitie regionov Respubliki Kazahstan [Economic development of the regions of the Republic of Kazakhstan]/ A. E. Bedelbaeva_ O. V. Lemeschenko_ F. A. Gadjiev // Sibirskaya finansovaya shkola. - 2(133). S. 25-27. [In Russian]

Макашева Р.С., Большекбаева Қ.О., А.Ж. Өмір А.Ж., Баймолдаева М.Т.

ИНФОРМАЦИОННО-АНАЛИТИЧЕСКАЯ ПОДДЕРЖКА ЦИФРОВИЗАЦИИ БИЗНЕС-ПРОЦЕССОВ ПРИ ПРИНЯТИИ ИНВЕСТИЦИОННЫХ РЕШЕНИЙ

Аннотация

В статье рассмотрена система информационно-аналитического обеспечения алгоритма с использованием интеллектуальных информационных систем для поддержки принятия инвестиционных решений в условиях динамичной внешней среды. Инструменты бизнес-аналитики (BI) используются для создания интерактивных отчетов, которые обеспечивают доступ к операционным финансовым данным. На этапе принятия инвестиционных решений эти инструменты были изучены на основе результатов оценки инвестиционной привлекательности предприятия, полученных на предыдущем этапе разработанного алгоритма спектра аналитических данных.

Объектом исследования являются бизнес-процессы принятия инвестиционного решения на основе определения состояния инвестиционной привлекательности предприятия. Традиционный подход к воспроизводству технологии принятия управленческих решений дополняется средствами и методами интеллектуальных информационных систем. В частности, были определены основные требования к проектируемому информационно-аналитическому обеспечению моделирования целевой области с помощью UML (роли пользователей, доступные варианты, типы коммуникаций и логика взаимодействия между ними).

При подготовке статьи использовались данные официальной статистики и публикации отечественных и зарубежных авторов. Результаты использования алгоритмического информационно-аналитического обеспечения позволяют оперативно готовить и принимать инвестиционные решения. Проведен анализ обоснованности принимаемых решений за счет наглядной характеристики прогнозного информационно-аналитического обеспечения, результатов инвестиционного анализа, использования достоверной ретроспективной информации из агрегированной базы данных.

Makasheva R., Bolshekbaeva K., Omir A., Baimoldayeva M.

INFORMATION AND ANALYTICAL SUPPORT FOR DIGITALIZATION OF BUSINESS PROCESSES IN MAKING INVESTMENT DECISIONS

Annotation

The article considers the system of information and analytical support for the algorithm using intelligent information systems to support investment decision-making in a dynamic external environment. Business Intelligence (BI) tools are used to create interactive reports that provide access to operational financial data. At the stage of making investment decisions, these tools were studied on the basis of the results of assessing the investment attractiveness of the enterprise obtained at the previous stage of the developed algorithm for the spectrum of analytical data.

The object of the study is the business processes of making an investment decision based on determining the state of investment attractiveness of an enterprise. The traditional approach to the reproduction of management decision-making technology is complemented by the means and methods of intelligent information systems. In particular, the basic requirements for the projected information and analytical support for modeling the target area using UML (user roles, available options, types of communications and the logic of interaction between them) were determined.

Official statistics and publications of domestic and foreign authors were used in the preparation of the article. The results of using algorithmic information and analytical support allow you to quickly prepare and make investment decisions. The analysis of the validity of the decisions made is carried out due to the visual characteristics of the forecast information and analytical support, the results of investment analysis, the use of reliable retrospective information from an aggregated database.

Н.М. Алашбаева*, магистр, аға оқытушы¹

Ж.О. Лукпанова, э.ғ.к., қауымдас. профессор¹

К.К. Байгабулова, э.ғ.к., профессор²

Д.С. Сугир, магистр, аға оқытушы³

Esil University мекемесі Астана қ., Қазақстан¹

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық Университеті,

Астана қ., Қазақстан²

Туран-Астана университет, Астана қ.Қазақстан³

* – негізгі автор (хат-хабарларға арналған автор)

e-mail: nukana09@bk.ru

ЖОБАЛЫҚ МЕНЕДЖМЕНТ ӘДІСТЕРІН ҚОЛДАНА ОТЫРЫП, ИНВЕСТИЦИЯЛЫҚ ЖОБАЛАРДЫ БАСҚАРУДЫҢ ТИІМДІЛІГІН БАҒАЛАУ

Мақалада Қазақстанның теміржол саласындағы компанияларындағы инвестициялық жобалар контекстіндегі білімді басқару және икемді әдіснаманың тиімділігі қарастырылады. Кез-келген жобаны жүзеге асыру үшін сізге бір нәрсені өзгерту, жаңа шешімдер іздеу, ерекше идеялар жасау қажет болады. Үнемі өзгеріп отыратын жұмыс жағдайлары мен тапсырыс берушілердің талаптарына бейімделу арқылы ғана іс-әрекеттің дұрыс жолдарын табуға болады. Сонымен, Agile жобаларын басқарудың икемді әдістемесі бұл мәселеде сенімді көмекші бола алады.

Зерттеудің мақсаты инвестициялық жобалар шеңберінде корпоративтік білім менеджменті мен Agile тиімділігін арттыру болып табылады. Компаниялар дамыған корпоративтік ортаны, қаржы ресурстарының болуын, мүдделі тараптардың ашықтығы мен ынтымақтастығын қамтитын жағдайлар жасауы қажет. Осыған сүйене отырып, «ҚТЖ ҰК» АҚ қазақстандық теміржол компаниясының мысалында социологиялық сауалнама әдісімен эксперименттік зерттеу жүргізілді. Социологиялық зерттеу нәтижелері 2019 жылдың маусым айының басынан 2024 жылдың қаңтарына дейін жүргізілген сауалнама нәтижелеріне негізделген. Осылайша, эмпирикалық зерттеулер екі кезеңде жүргізілді. Сауалнаманың бірінші кезеңіне компанияның үш департаментінің қызметкерлері қатысты. Жобалық қызметтің тиімділігін бағалау үшін әртүрлі жас топтары, білім деңгейлері, компаниядағы жұмыс өтілі, сондай-ақ сауалнаманы 89 респондент толтырған екі жыныстың өкілдері талданды. Сауалнаманың екінші кезеңінде «ҚТЖ ҰК» АҚ жетекші сарапшыларымен компанияда икемді жобалық басқаруды қолдану және перспективалары тақырыбында терең сұхбат жүргізілді. Осылайша, Қазақстанның теміржол саласында инвестициялық жобаларды іске асыру процесінің тиімділігі үшін білімді басқару жүйесін және жобалық менеджменттің икемді технологияларын тәжірибелік енгізудің орындылығы мен қажеттілігі расталды.

Кілт сөздер: білімді басқару, инвестициялық жобалар, икемді әдістемелер, Agile, басқару тиімділігі, сауалнама, респонденттер, қатысушылар.

Ключевые слова: управление знаниями, инвестиционные проекты, гибкие методологии, Agile, эффективность управления, анкетирование, респонденты, участники.

Key words: knowledge management, investment projects, flexible methodologies, Agile, management efficiency, questionnaires, respondents, participants.

Кіріспе. Жүргізілген талдау нәтижесінде авторлар «ҚТЖ ҰК» АҚ инвестициялық жобаларының өмірлік циклі «Waterfall» басқарудың дәстүрлі моделіне негізделетіні туралы қорытынды жасады, бұл ретте компаниядағы жобаларды басқару жүйесінің қағидаттарының бірі «гейттік тәсіл» болып табылады. Бұл дегеніміз, әр кезең аяқталғаннан кейін жобаны жалғастыру немесе тоқтату туралы шешім қабылданады. Сондықтан жобаны тоқтату туралы шешім қабылданған жағдайларда шығындар жоғары болуы мүмкін. Зерттеу нәтижелері бойынша инвестициялық жобаларды тиімді іске асыру үшін «ҚТЖ» ҰК» АҚ-да Agile әдіснамасы сияқты жобалық менеджменттің икемді құралдарын енгізу ұсынылды [1].

«ҚТЖ» ҰК» АҚ білімді басқару жүйесінің және икемді құралдарының тиімділігін бағалау және осы жүйеде бар проблемаларды анықтау үшін Астана қаласының «ҚТЖ» ҰК» АҚ орталық кеңсесінің қызметкерлеріне іріктеп сауалнама жүргізілді.

Деректерді жинау әдістері мен құралдары. Біздің тәжірибелік зерттеуіміз әлеуметтік сауалнама алу әдісімен жүргізілді. Зерттеу кезеңі: 2023 жылдың қазақ айынан 2024 жылдың қаңтарына дейін

өтті (әлеуметтік пилоттық кезеңі 2019 жылдың мауысымынан желтоқсанына дейін жүргізілген болатын). Сауалнамадан «ҚТЖ» ҰК» АҚ 89 қызметкер өтті, барлық қызметкерлерге сұрақ қағазы және іліспе хат электронды поштамен жіберілді. Таңдалған қатысушылардың барлығы компанияда төрт жылдан көп жұмыс жасайтын тәжірибелі мамандар. Респонденттер сауалнаманы толтыру арқылы оның құрылымына да талдау жүргізе кету де сұралды. Бұдан кейін қатысушыларға сауалнаманың қаншалықты маңызды және түсінікті болғанын білу мақсатында олармен жеке сұхбат жүргізілді. Эксперименттік зерттеу кейбір атрибуттардың қайталанғанын, өзекті емес немесе әлсіз екенін және оларды алып тастау керектігін көрсетті. Ал енді бір тұстарында жобаны басқару мамандарының жұмысының сипатына сәйкес өзгертілді, кейбірін респонденттердің өздері қосты. Сонымен қатар, грамматикалық қателер түзетілді. Бірінші кезеңдегі сауалнама үш блокқа топтастырылған және 20 сұрақтан тұрды: 1-ші-блок ол - HR бағытындағы сұрақтар, 2-ші блок - Agile еңгізу тұралы сұрақтар, 3-ші блок – жобалық менеджменттің әдістерін қолдану арқылы (дәстүрлі немесе икемді) инвестициялық жобалардың тиімділігі мен сәттілігі тұралы сұрақтар.

Ақпарат жинаудың құралы ретінде байланыс орнату, онлайн тесттер мен сауалнамаларды жүргізуге Google Forms сервисі көмегімен жүргізілді.

Әдебиеттік шолу. Корпоративтік білімді басқару-бұл мақсат емес, керісінше бизнес мәселелерін шешу және өнімділікті арттыру құралы [2, 3].

Әрине, білімді басқаруының үлесін зерттеудің бастапқы нүктесі бастаманың негізгі мақсаттары болады және сұраққа жауап іздейді: ұйым не істегісі келеді? Басынан бастап, егер мақсаттар нақты және жеткілікті айқын болмаса, онда осы мақсаттарға жетудегі білім менеджментінің жетістіктерін зерттеу қиынға соғады.

Ұйымның өзгерістерге тез бейімделуге деген ұмтылысына байланысты соңғы жылдары ұйымдық икемділіктің стратегиялық логикасын қабылдау үрдісі артып келеді [4].

Алайда, Fargo R. «білімді басқару негізгі процедуралар мен білімді өлшеу әдістерінің болмауына байланысты бөлшектелген сияқты» деп санайды [5].

Тиімділікті бағалау туралы хабардарлықтың артуына қарамастан, зерттеу нәтижелері көптеген ұйымдар білімді басқару саласында жүйелі, жүйелі бағалау жүргізбейтінін көрсетеді. Көптеген білімді басқару менеджерлері шектеулі уақыт аралығында ғана өлшеу есептеріне сүйенеді, ал зерттеуге қатысушылар бағалауды білімді басқарудың ұйымдастырушылық қызметін ілгерілету және орналастыру үшін нұсқаулық ретінде қабылдайды.

Nakash және Bouhnik пікірі бойынша инференттер, сезімге, сенімге және дүниетанымға байланысты субъективті-интерпретациялық сипаттамаларын ескере отырып, «ғылымды» және сапалы парадигманың өзектілігін бұзу әрекетін түсінеді деп санайды. Білімді басқару саласындағы күш-жігер адамның, мінез-құлықтың және мәдени аспектілерге әсер ететіндігін ескереді. Авторлар сапалы зерттеу әдістері осы факторларды бағалау қабілетіне байланысты ұйымдық тәжірибеде күшке ие болуы мүмкін деп санайды. Субъективті көзқарасқа негізделген әдістер білім менеджментін нақты мәнін анықтауда сәтті болады [6].

Vaуarі және басқа авторлар өз зерттеулерінде сандық талдау жылдар бойы білім менеджментін тиімділігін бағалау үшін қолданылатын негізгі әдістеме болғанын көрсетеді [7].

Nakash, Bouhnik, Baruchson-Arbib авторларының пікірінше, соңғы жылдары ғылыми қауымдастықта білім менеджментінің тиімділігін бағалауды зерттеу әдістерінің интеграциясы жиі кездеседі. Бұл тәсіл зерттеу орталығындағы білімнің әртүрлі аспектілерін зерттеу әдісі ретінде қабылданды. Олар сондай-ақ білімді бағалауға қатысты осындай комбинацияның тиімділігін анықтады, яғни сапалы талдауды сапалы бағалаумен біріктіру [8].

Компаниядағы инвестициялық жобаларды іске асыру процесінің қызметі мен тиімділігін арттыру мақсатында авторлар жобалық менеджмент саласындағы зерттеуші ғалымдарға Agile және білімді басқару жүйесінің құралдарын пайдалана отырып, инвестициялық жобаларды басқарудың жетілдірілген процестерінің интеграцияланған моделін әзірлеуді ұсынады. Осылайша, теміржол саласындағы компаниялардың мысалында зерттеу тақырыбы: «Компанияның ресурстық дамуының инвестициялық жобаларын тиімді басқару үшін жобалық менеджмент әдістерін қолдану» болуы мүмкін.

Негізгі бөлім (нәтижелер және талқылау). Сауалнаманың бірінші кезеңі. Әлеуметтік сауалнамадан 89 қызметкер өтті, оның ішінде: 86 маман (97%) және 3 басшы (3%) қатысты. Сауалнамаға корпоративтік дамуды басқару департаменті, жобалар мен өзгерістерді басқару департаменті, маркетинг және қызметтерді дамыту департаменті сияқты департаменттердің

қызметкерлері қатысты.

1-ші-блок ол - HR бағытындағы сұрақтар. «Білім алу қажеттілігін анықтау» сауалнамасы. Ұсынылған сауалнаманың міндеті - құрылымдық бөлімшелердің қызметкерлерінен ақпарат жинау және оларға жоспарланған мақсаттарға қол жеткізу мен оқытылған персоналдың сапасының өзара байланысын көрсету. Оған 16 сұрақ кірді.

2-ші блок - Agile енгізу туралы сұрақтар. Сауалнамаға 5 сұрақ кірді.

3-ші блок – жобалық менеджменттің әдістерін қолдану арқылы (дәстүрлі немесе икемді) инвестициялық жобалардың тиімділігі мен сәттілігі туралы сұрақтар.

Жоғарыда келтірілген мәлімдемелердің әрқайсысы бойынша қызметкер 1-ден 5-ке дейін балл қойды, мұнда 1 – толық келіспейді (немесе баламасы), 5 – толық келіседі (немесе баламасы). Осылайша әр респонденттің жалпыланған бағасын есептеу үшін орташа арифметикалық әдіс қолданылды:

$$x_i = \sum_{k=1}^n y_k^i \quad (1)$$

мұндағы x_i -і-ші қызметкердің жиынтық бағасы;

k - і-ші қызметкердің өзін-өзі бағалауы.

$$\tilde{x}_i/60 \quad (2)$$

мұндағы \tilde{x}_i - нормаланған бағалау, i -ші қызметкер.

Егер $x_1 \in [1; 2]$ - қатысудың төмен деңгейі;

$\tilde{x}_1 \in [2; 3]$ - қанағаттанарлық қатысу деңгейі;

$\tilde{x}_1 \in [3; 4]$ - қатысудың жақсы деңгейі;

$\tilde{x}_1 \in [4; 5]$ - қатысудың жоғары деңгейі.

Алынған мәліметтерді өңдегеннен кейін нәтижелер гистограмма түрінде ұсынылды (сурет 1). Абсцисса осі бойынша ағымдағы жобаларға қатысу деңгейі, ал ординат осі бойынша нормаланған бағасы сол немесе өзге деңгейдегі диапазонға түскен респонденттердің үлесі көрсетіледі.

1 – сурет. Департамент қызметкерлерінің қатысу деңгейі

Авторлармен құрастырылған

1-сурет негізінде компания департаменттері қызметкерлерінің ағымдағы жобаларға қатысу деңгейі төмен деңгейде екенін атап өтуге болады. Сондықтан жобаларға жоғары қатысу тек 10%, «жақсы қатысу» 54%, «төмен қатысу» 8% құрайды. Көріп отырғанымыздай, «төмен» және «жоғары» қатысудың екі деңгейі бірдей төмен мәнге ие.

«ҚТЖ» ҰК» АҚ-ның ағымдағы жобаларына өте төмен тартылуына әсер ететін факторларды қарастырайық:

1. Басшы персоналды жалдауға және басқаруға қатыспайды. Кадрлар бөлімі менеджер шешкісі келетін міндеттерге сәйкес келмейтін адамдарды таңдай алады. Бастапқыда орынсыз ұжымды біріктірудің орнына және оқыту қажетті нәтижелерге қол жеткізуге көмектеседі деп үміттенудің орнына, жұмысқа орналасуға назар аударған дұрыс. Қатысуды тиімді басқару жалдаудан басталады.

2. Қызметкерге оның жұмысының маңыздылығы көрсетілмейді. Егер бұл назардан тыс қалса,

тіпті жоғары белсенділік уақыт өте келе жоғалады. Егер қызметкер не істеп жатқанының маңыздылығын түсінбесе, ол өз міндеттерін елемей бастайды. Қатысу тек алға қойылған мақсаттарға ғана емес, сонымен бірге оның түпкілікті нәтижеге қосқан үлесінің маңыздылығын түсінуге де байланысты.

3. Қызметкерлерге компанияның болашағы белгісіз немесе түсініксіз. Қатысқан қызметкер компанияда ұзақ уақыт жұмыс істеуге бағытталған. Тиісінше, егер компанияның болашағы бұлыңғыр болса және оның алдағы онжылдықта нарыққа шығатыны белгісіз болса, қатысу жоғалады. Қызметкер белгісіздік жағдайында басқа жұмыс іздей бастайды. Мұндай қатысу жайлылықпен байланысты. Өзіңізді жайлы сезіну үшін жағдайдың тұрақты екенін және сіздің позицияңыз бен рөліңізді 5-10 жыл бұрын жоспарлауға болатындығын білу маңызды. Қатысуды дамыту үшін-қызметкерлерді компанияның болашағы мен қызметкерлердің болашағы туралы хабардар етіп отырыңыз. Егер сіз адамды жоғарылатқыңыз келсе-оған хабарлаңыз: мұны бәрі интуитивті түрде түсінбейді, бірақ бәрі де осындай хабарлауды қалайды. Ал болжам мен үмітпен өмір сүру ыңғайсыз.

4. Компанияның мақсаттары қызметкерлерді жігерлендірмейді. Егер қызметкерлер компанияның мақсаттарына құмар болса, олар оларға жетуге жеке қызығушылық танытады. Осы себепті қызметкерлерді жоғалтпау үшін-оларды компанияның мақсаттарымен таныстырыңыз және бұл туралы не ойлайтынын біліңіз. Қызметкерлермен бірге мақсат қою өте қолайлы. Қалай болғанда да, мақсаттарға жету үшін сіз оларды білуіңіз керек.

1-кесте

Параметрлер бойынша сауалнамаға қатысушылар туралы деректер*

Айнымалылар	Деректер	Үлес салмағы,%
Жынысы		
еркек	48	55,81
әйел	38	44,18
Жасы		
30-40	16	18,6
40-51	48	55,81
52-61	22	25,58
Білімі		
бакалавр дәрежесіне дейін	1	1,16
бакалавр дәрежесі	56	65,11
магистр дәрежесі	29	33,72
Компаниядағы жұмыс өтілі (жылдар)		
4-6	6	6,97
7-10	55	83,95
>10	25	29,06

Авторлармен құрастырылған

Жобалық қызметтің тиімділігін бағалау үшін әр түрлі жас топтары, білім деңгейлері, компаниядағы жұмыс өтілі, сондай-ақ екі жыныстың өкілдері талданды.

Сауалнаманы 89 респондент толтырды, оның 44,18% әйелдер. Респонденттердің көпшілігі, атап айтқанда 48%, 40 пен 51 жас аралығында болды. Білімге келетін болсақ, респонденттердің 33,72% - магистр дәрежесі, ал 65,11% бакалавр дәрежесі бар адамдар. Жұмыс тәжірибесіне қатысты респонденттердің 29,06% - компания компанияда 10 жылдан астам жұмыс өтілі болған, ал 6,97% - 4 4 жылдан 6 жылға дейін жұмыс тәжірибесі болған (1-кесте).

2-кестеде сауалнамаға қатысқан респонденттердің нәтижелері келтірілген. Сауалнама 02.10.2023-30.12.2023 жылдар аралығында өтті.

Сауалнамаға қатысқан респонденттердің нәтижелері*

№	Сауалнамаға қатысқан респонденттердің пайызы	30	25	35
1	Сіз жылына қанша рет біліктілігіңізді арттырасыз?	3	2	4
	Сауалнамаға қатысқан респонденттердің пайызы	5	95	-
2	Бұл біліктіліктер жобалық менеджментке қаншалықты жатады?	Қатысты емес	Қатысты	Жауап беру қиын
	Сауалнамаға қатысқан респонденттердің пайызы	70	10	20
3	Сіз білім алу үшін қандай ұйымдарға жүгінесіз?	«ҚТЖ ҰК» АҚ HR академиясы	Басқалар (ҚР)	Басқалар (Ресейде)
	Сауалнамаға қатысқан респонденттердің пайызы	100	100	100
4	Сіздің компанияңызда жобаны басқарудың қандай әдістері қолданылады?	Дәстүрлі	Дәстүрлі	Дәстүрлі
	Сауалнамаға қатысқан респонденттердің пайызы	100	100	100
5	Agile әдіснамасы сіздің компанияңызда қолданылады ма?	Қолданылмайды	Қолданылмайды	Қолданылмайды
	Сауалнамаға қатысқан респонденттердің пайызы	34	16	50
6	Икемді әдіснаманы енгізу жобаның сәттілігіне әсер ете ме?	Мүмкін	Жоқ әсер етпес еді	Ия
	Сауалнамаға қатысқан респонденттердің пайызы	73	21	12
7	Командалардың корпоративтік білім алу үшін интеллектуалды платформаны қолдануы қаншалықты маңызды?	Маңызды, бағалау «5»	Өте маңызды емес, бағалау «3»	Маңызды емес, бағалау «1»

Авторлармен құрастырылған

Біліктілікті арттыру кезеңділігі туралы сұраққа респонденттердің 30%-ы өз біліктілігін жылына 3 рет, 25% - 2 рет, 35% - 4 рет арттыратынын айтты.

«ҚТЖ» ҰК» АҚ HR академиясы сияқты курстарда сұралған қызметкерлердің оқу жиілігіне келсек мұнда ең танымал жауаптар «жылына 3 рет» және «жылына 4 рет» болып табылады, олар 30% және 35% жинады. Бір қызығы, респонденттердің ешқайсысы виртуалды курстарда мүлдем оқымаған деп жауап берген жоқ.

Екінші сұрақ бойынша «бұл біліктіліктер жобалық менеджментке қаншалықты қатысты?». Сауалнамаға қатысқан қызметкерлердің 5% қажет емес білімді алған проблеманы көрсетті. Қатысушылардың 95% біліктілікті арттыру кезеңінде алған білімдері жобалық менеджментке жататынын атап өтті. Қызметкерлер атап өткен тағы бір мәселе-онлайн курстарда оқыту жұмыстан тыс уақытта жүргізіледі.

Үшінші сұрақ бойынша: «Біліктілікті арттыруды қандай ұйымдардан өтесіз?». Қатысушылардың 78%-ы «ҚТЖ» ҰК» АҚ HR академиясында тренингтер мен курстар арқылы білім алатынын, 10% және 12%-ы бөгде мамандандырылған білім беру ұйымдарында білім алатынын айтты.

Төртінші сұраққа: «Сіздің компанияңызда жобаны басқарудың қандай әдістері қолданылады?» барлық респонденттер компанияда жобаларды басқару дәстүрлі жобалық менеджмент әдістерін қолдану арқылы жүзеге асырылатынын хабарлады. Сондай-ақ, Agile олардың компаниясында

қолданылмайды. Сауалнамаға қатысқан компания қызметкерлері жобаның сәттілігіне әсер ететін жобаларды басқарудың икемді әдістері соңғы уақытта танымал болып келе жатқанын атап өтті. Компанияда икемді әдіснаманы енгізу туралы сұралғандардың 50% оң, 16% теріс, 34% икемді әдіснаманы қолдану мүмкіндігі туралы айтты.

Корпоративтік білім алу үшін зияткерлік платформаны енгізудің маңыздылығы туралы респонденттер 73% маңыздылығы бар екенін хабарлады және бес балдық шкала бойынша «5» бағасына жауап берді, респонденттердің 21% «өте маңызды емес», «3» бағасына және 12% «1» бағасымен «маңызды емес» деп хабарлады. Жобалық топ мүшелерінің көпшілігі икемді әдістерді қолдануға мүмкіндік береді Капвап такталар мен таңертеңгі қысқа жиналыстар, жеңіл есеп беру жүйелері және бөлімдер арасындағы өзара әрекеттесу саясатын жеңілдетуге бағытталған құралдар. Респонденттер бұл құралдар қатысушылардың ынтасын арттырып, оларды жобаға көбірек тартатынын атап өтті. Сауалнамаға қатысқан барлық респонденттер РМВок білім қорының негізінде жобалық басқару жүйесін құрамыз деп мәлімдейді, бірақ белгілі бір өзгерістермен, өйткені ұсынылған процесс топтарының моделі күрделі және ресурстарды көп қажет етеді. Жалпы, зерттелетін компанияға жобаны басқарудың икемді жүйесі қажет, ол іске асырудың қарапайымдылығын, пайдаланудың қарапайымдылығын, сондай-ақ бақылау элементтердің қарапайым жиынтығын біріктіреді.

Респонденттердің жартысы компанияда Agile енгізу мүмкіндігіне оң жауап берді.

Бұл, ең алдымен, РМВок-тың жоғары формализацияланғандығына және орта және шағын бизнес үшін нашар жұмыс істейтін өте қатаң және көлемді басқару жүйесіне ие екендігіне байланысты. Өз кезегінде, респонденттердің 16%-ы Agile әдістері консервативті тұтынушылардың реакциясын тудыруы мүмкін өйткені бақылау құралдары мен жобаларды жоспарлау әдістерінің жеткіліксіздігінен. Осыған байланысты компаниялар сарқырама мен икемді әдістемелердің симбиозын білдіретін өздерінің жобаларын басқару жүйелерін құруға мәжбүр.

Компаниядағы қызметкерлерді оқыту жүйесіне қатысты мәселелердің екі бағытын ажыратуға болады. Біріншісі-қызметкерлердің өздері алғысы келетін білім мен нақты оқытылатын білім туралы үміттерінің сәйкес келмеуі. Бұл оқу қажеттіліктерін талдауды оқу бағдарламасында табысқа жетудің қажетті құралына айналдырады. Қазіргі уақытта қызметкерлердің қандай дағдылары мен тәжірибесі бар екенін анықтау керек, бұл сонымен бірге дағдылар мен білім жетіспейтін салаларды көрсетеді. Бұл оқытуды қажет ететін басым бағыттарды анықтауға және оқу бағдарламасын осы дағдылардағы олқылықтарды толтыруға бағыттауға мүмкіндік береді. Компанияда білім беру мазмұны өте көп болғандықтан, қызметкерлер үшін жекелендірілген оқыту бағдарламасын жасау қажет. Екінші бағыт-бұл «ҚТЖ» ҰК» АҚ мамандары атап өткен жұмыстан тыс уақытта online оқытудан өту мәселесі.

«ҚТЖ» ҰК» АҚ-ның 2029 жылға дейін арналған Даму стратегиясында мынадай мақсат белгіленді: «біз проблемаларды анықтау және жою әркімнің ісіне айналатын және көтермеленетін жағдайға көшеміз, бұл ретте әрбір қызметкерге проблемаларды шешу үшін инфрақұрылым мен құралдар қолжетімді болады» [9].

Алайда компанияны жетілдіру идеяларын жинау үшін арнайы платформа құрғанына қарамастан зерттеу нәтижелері бойынша біз сауалнамаға қатысқандардың көпшілігі ешқашан деректер бойынша ұсыныс жасамағанын көреміз. Алаң және сауалнамаға қатысқандардың 100%-ы білімді басқару жүйесін дамытуға қосқан үлесі үшін сыйақы алмаған. Сонымен қатар басқа аймақтардың мамандары проблеманы, басшылардың осы алаңдарға өз қарамағындағылардың қатысуын теріс қабылдауын және оларды шешу үшін осы мәселелерді жоғары деңгейге шығарғысы келмеуін атап өтеді.

Сауалнаманың екінші кезеңі. Сонымен қатар, сауалнаманың екінші бөлімінде «ҚТЖ» ҰК» АҚ жетекші сарапшыларымен компаниядағы икемді жобалық басқарудың қолданылуы мен келешегі тақырыбында тереңдетілген сұхбат жүргізілді. Сауалнама қағаз формасын тарату арқылы офлайн режимінде жүргізілді. Сауалнама үшін 30 респондент таңдалды. Сауалнама жүргізу уақыты 20.10.2023-12.11.2023 жж.

Екінші бөлімде талқыланатын мәселелер:

1 Компания инвестициясының тиімді дамуын басқару процесінде қандай сипаттамалар мен белгілерді негізге алу керек?

2 Компанияның инвестициялық жобаларын өсіруде қандай жобалық әдістер қолданылуы мүмкін?

3 Компанияның инвестициясын жобалар арқылы дамытуда корпоративтік немесе командалық ұжымда қандай жобаларды басқарудың құралдарын пайдалануға болады?

1) Осылайша берілген сұрақ бойынша: «Сіздің компанияңыз инвестициялық жобаларды басқару әдістерін қолдана ма?» барлық респонденттер жобалық басқарудың дәстүрлі әдістері қолданылатынын хабарлады.

2) Сұрақ: «Компаниядағы инвестициялық жобалардың дамуына не ықпал етеді?»

Респонденттердің 7-і кәсіби дағдылар жобалардың дамуына әсер ететінін, 8 респондент «жобалармен жұмыс тәжірибесі», 15-і «Білім менеджмент бойынша жаңа білім алу және қолдану» деп жауап берді.

3) Сұрақ: «Компанияның инвестициялық жобаларын басқару процесіне не әсер етеді?»:

5 қатысушы инвестициялық жобаларды басқару процесіне белгіленген нәтижелерге қол жеткізу мақсатында инвестициялық жобаларды жоспарлау, үйлестіру және бақылау процесі әсер ететінін айтты. 2 қатысушы алға қойылған мақсаттарға қол жеткізу және инвесторлар үшін барынша пайда алу үшін инвестицияларды тиімді пайдаланудың мақсаты болып табылатынын хабарлады. 9 қатысушы кез келген инвестициялық жобаны іске асыру көптеген қатысушылардың өзара іс-қимылын ұйымдастырудан тұрады деп жауап берді. Бұл жобаның алдында тұрған міндеттер мен мақсаттарға жетудің тәсілдері мен әдістерін құру, бұл жобаны сәтті жүзеге асыру үшін бәріне қажет. 14 респондент инвестициялық жобаны басқару күрделі іс екенін атап өтті, ол бюджет пен уақыт шектеулері шеңберінде жобаның мақсаттары мен нәтижелеріне қол жеткізу үшін жобаның бүкіл өмірлік циклі бойынша материалдық және еңбек ресурстарын басқару мен үйлестіруден тұрады.

4) Сұрақ: Agile әдісі компанияның инвестициялық жобаларының өсуіне әсер ете ме? Қатысушылар жауап берді: 24 қатысушы оң жауап берді, 4 - теріс жауап берді, 2 - Agile-дің жобаның сәттілігіне оң әсер ету мүмкіндігі туралы жауап берді.

5) Инвестициялық жобаны жүзеге асыру үшін компанияда қандай тиімді білімді басқару құралдары қолданылады?

5 респондент сторителлинг олардың компаниясында басшылықтың бұрынғы әрекеттері, қызметкерлердің өзара әрекеттесуі немесе әдетте ұйымда бейресми түрде берілетін кейбір оқиғалар туралы егжей-тегжейлі әңгімелер арқылы сараптамалық білімді беру кезінде қолданылады деп жауап берді. 13 респондент тәлімгерлік (ұйымның жаңа қызметкерін оқытуды жеделдету және оны жұмыс процестеріне енгізу үшін) компанияда тәжірибе мен білім берудің дәстүрлі әдісі ретінде қолданылатынын хабарлады. 12 респондент олардың компаниялары әртүрлі білім құралдарын пайдалана отырып, өздерінің бағдарламаларын пайдаланады деп жауап берді. Біз зерттеген теміржол саласының компаниясы білімді басқарудың жеке және әлеуметтік аспектілеріне қатысты тәсілдерді қолданады, әртүрлі құралдарды қолдана отырып, өз бағдарламаларын жасайды.

6) Инвестициялық жобаларды процесінде икемді жобалық менеджмент құралдарын қолдануға көзқарастарың қалай?

27 респондент Agile енгізу және қолдану және компанияда Scrum командаларын құру жобаның сәтті болуына ықпал етуі мүмкін деген пікірімен бөлісті. 3 топ менеджерлер дәстүрлі әдісті орындау қиын болғанымен, икемді әдістемелерге қарағанда түсінікті деп жауап берді. Осылайша, зерттелетін компанияда Agile енгізу икемді әдіснаманың Scrum командаларын арнайы оқытуды назардан тыс қалдырмай мүмкін екенін атап өтуге болады.

7) Компанияның инвестициясын жобалар арқылы дамытуда корпоративтік немесе командада білімді басқарудың қандай құралдарын пайдалануға болады?

24 респондент оң жауап берді және Scrum икемді әдістеме әдісі олардың компаниясына қолайлы екенін атап өтті. 6 респондент Scrum мен Kanban-ның гибриді үйлесімі олардың компаниялары үшін дұрыс шешім болатынын атап өтті (Scrum-Kanban әдісі). Осылайша, жобаларды басқару саласындағы сарапшылар agile-дің икемді әдістемесінің мүмкіндіктерін жоғары бағалады, сонымен қатар автордың пікірінше, Scrum мен Kanbandы біріктіру осы саланың компаниясында аз тиімді болар еді.

Компаниядағы қызметкерлерді оқыту жүйесіне қатысты мәселелердің екі бағытын ажыратуға болады. Біріншісі – қызметкерлердің өздері алғысы келетін білім мен нақты оқытылатын білім туралы үміттерінің сәйкес келмеуі. Бұл оқу қажеттіліктерін талдауды оқу бағдарламасында табысқа жетудің қажетті құралына айналдырады. Қазіргі уақытта қызметкерлердің қандай дағдылары мен тәжірибесі бар екенін анықтау керек, бұл сонымен бірге дағдылар мен білім жетіспейтін салаларды

көрсетеді. Бұл оқытуды қажет ететін басым бағыттарды анықтауға және оқу бағдарламасын осы дағдылардағы олқылықтарды толтыруға бағыттауға мүмкіндік береді. Компанияда білім беру мазмұны өте көп болғандықтан қызметкерлер үшін жекелендірілген оқыту бағдарламасын жасау қажет. Екінші бағыт – бұл «ҚТЖ» ҰК» АҚ мамандары атап өткен жұмыстан тыс уақытта online оқытудан өту мәселесі.

Қорытынды. Тиісті икемді әдіснаманы енгізу қажеттілігі туралы зерттеу бағыты бойынша кең ақпарат көздерімен жұмыс істеу нәтижесінде команданың білімді жеткіліксіз игеруі және пайдалануы туралы сұрақтар туындайды, бұл міндеттерді оңтайлы орындауға және компанияны дамытудың инвестициялық жобаларын іске асыруға елеулі кедергі болып табылады. «ҚТЖ» ҰК» АҚ тәжірибесінде қолданылатын жобалық менеджмент әдіснамасына талдау жүргізілді, компанияның үш департаментінің респонденттеріне сауалнама жүргізу әдісімен білімді басқаруға баға берілді.

Осылайша, осы зерттеудің практикалық маңыздылығына келетін болсақ, инвестициялық жобалардың тиімділігі тұрғысынан «ҚТЖ» ҰК» АҚ-да Agile енгізу және білімді басқарудың корпоративтік жүйесін дамыту туралы әлеуметтік сауалнаманың ұсынылған нәтижелері теміржол көлігі кәсіпорындарының қызметінде, сондай-ақ әртүрлі ұйымдық-құқықтық мәртебесі бар көліктің басқа түрлерінің кәсіпорындарында пайдаланылуы мүмкін. Бұл инвестициялық ресурстарды басқару, білімді басқару бойынша олар қабылдаған шешімдердің тиімділігін арттыруды қамтамасыз етеді.

Осылайша, зерттеу нәтижелерін енгізу теміржол саласының инвестициялық жобаларын тиімді басқару үшін инвестициялық саясатты және компанияның білімді басқарудың корпоративтік жүйесін жақсартып алады. Әлеуметтік зерттеу барысында алынған нәтижелер гөлік жоғары оқу орындарында оқу-экономикалық пәндердің бірқатар бөлімдерін оқытудың қазіргі деңгейі үшін әдістемелік маңызға ие.

Компаниядағы инвестициялық жобаларды іске асыру процесінің қызметі мен тиімділігін арттыру үшін авторлар ос саладағы зерттеуші ғалымдарға жобаны басқарудың икемді әдістері мен білімді басқару жүйесінің құралдарын қолдана отырып, инвестициялық жобаларды басқарудың жетілдірілген процестерінің интеграцияланған моделін әзірлеуді ұсынады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Алашбаева Н.М., Турегельдинова А.Ж., Турмаханбетова Г.А., Нургалиева Ж.Е. «ҚТЖ» ҰК» АҚ «Инвестициялық жобаларын басқару // Қазақ экономика, қаржы және халықаралық сауда университетінің хабаршысы.- 2023. - № 4 (53). - Б.108-122.

2 Nakash M., Bouhnik D. Knowledge management is not dead. It has changed its appearance. And it will continue to change // Knowledge and Process Management. - 2020. - Volume 28(1). - P. 29–39. DOI:10.1002/kpm.1655.

3 Nakash M., Bouhnik D. Can return on investment in knowledge management initiatives. // Aslib Journal of Information Management.- 2021. – Vol. 74(3). - P. 417–431. DOI:10.1108/AJIM-09-2021-0268.

4 Franco M., Guimarães J., Rodrigues M. Organisational agility: Systematic literature review and future research agenda // Knowledge Management Research & Practice. - 2022. - Volume 56. - P. 1–21. DOI:10.1080/14778238.2022.2103048.

5 Farooq R. Developing a conceptual framework of knowledge management // International Journal of Innovation Science. - 2019. - Volume 11(1). - P. 139–160.

6 Nakash M., Bouhnik D. Should knowledge management in organizations be rebranded? // Journal of Information and Knowledge Management Systems. - 2021. - Volume 98.- P. 311-328. DOI:10.1108/IJIS-07-2018-0068.

7 Bayari R., Al Shamsi A. A., Salloum S.A., Shaalan K. Impact of knowledge management on organizational performance // In International conference on emerging technologies and intelligent systems. – 2021. – P. 1035–1046. DOI:10.1007/978-3-030-85990-9_82.

8 Nakash Maayan, Bouhnik, Dan, Baruchson-Arbib, Shifra. Challenges and methods for evaluating the effectiveness of knowledge management in organizations: KM professionals’ perceptions // Knowledge Management Research & Practice. - 2022. - Volume 108. - P. 115-139. DOI:10.1080/14778238.

2022.2141147.

9 «ҚТЖ» ҰК» АҚ-ның 2029 жылға дейін арналған Даму стратегиясы [Электронды ресурс]. - URL: <https://railnews.kz/kz/news/8176/>

REFERENCES

1 Alashbaeva N.M., Turegeldinova A.Zh., Turmahanbetova G.A., Nurgalieva Zh.E. «KTZh» UK» AK «Investiciyalık zhobalaryn baskaru [Management of investment projects of JSC NC KTZ] // Kazak ekonomika, karzhy zhane halykaralyk sauda universitetinin habarshysy.- 2023.- № 4 (53). - S.108-122 [in Kazakh].

2 Nakash M., Bouhnik D. Knowledge management is not dead. It has changed its appearance. And it will continue to change // Knowledge and Process Management. - 2020. – Volume 28(1). - P. 29–39. - DOI:10.1002/kpm.1655.

3 Nakash M., Bouhnik D. Can return on investment in knowledge management initiatives. // Aslib Journal of Information Management, - 2021. – Volume 74(3). - P. 417–431. - DOI:10.1108/AJIM-09-2021-0268.

4 Franco M., Guimarães J., & Rodrigues M. Organisational agility: Systematic literature review and future research agenda // Knowledge Management Research & Practice. - 2022. - Volume 56. - P. 1–21. - DOI:10.1080/14778238.2022.2103048.

5 Farooq R. Developing a conceptual framework of knowledge management // International Journal of Innovation Science. - 2019. - Volume 11(1). - P. 139–160. -DOI:10.1108/IJIS-07-2018-0068.

6 Nakash M., Bouhnik D. Should knowledge management in organizations be rebranded? // Journal of Information and Knowledge Management Systems. - 2021. Volume 98. P. 311-328. - DOI:10.1108/IJIS-07-2018-0068.

7 Bayari R., Al Shamsi A. A., Salloum S.A., Shaalan K. Impact of knowledge management on organizational performance // In International conference on emerging technologies and intelligent systems. – 2021. – P. 1035–1046. -DOI:10.1007/978-3-030-85990-9_82.

8 Nakash Maayan, Bouhnik Dan, Baruchson-Arbib Shifra. Challenges and methods for evaluating the effectiveness of knowledge management in organizations: KM professionals' perceptions // Knowledge Management Research & Practice. - 2022. - Volume 108. - P. 115-139. - DOI:10.1080/14778238.2022.2141147.

9 «KTZh» ҰК» АҚ-ның 2029 жылға дейін арналған Даму стратегиясы [Development strategy of JSC NC KTZ until 2029] [Электронды ресурс]. - URL: <https://railnews.kz/kz/news/8176/> [in Kazakh].

Алашбаева Н.М., Лукпанова Ж.О., Байгабулова К.К., Сугир Д.С.

ОЦЕНКА ЭФФЕКТИВНОСТИ УПРАВЛЕНИЯ ИНВЕСТИЦИОННЫХ ПРОЕКТОВ С ПРИМИНЕНИЕМ МЕТОДОВ ПРОЕКТНОГО МЕНЕДЖМЕНТА

Аннотация

В статье рассматривается эффективность управления знаниями и гибкой методологии в контексте инвестиционных проектов в компаниях железнодорожной отрасли Казахстана. Для реализации любого проекта обязательно придется что-то менять, искать новые решения, генерировать необычные идеи. Лишь подстраиваясь под постоянно меняющиеся условия работы и требования заказчиков, можно найти верные способы действий. Так гибкая методология управления проектами Agile может стать в этом деле верным помощником.

Целью исследования является повышение эффективности корпоративного менеджмента знаний и Agile в рамках инвестиционных проектов. Компаниям необходимо создать условия, включающие развитую корпоративную среду, наличие финансовых ресурсов, открытость и сотрудничество заинтересованных сторон. Исходя из этого, было проведено экспериментальное исследование методом социологического опроса на примере казахстанской железнодорожной компании АО «НК КТЖ». Результаты социологического исследования основаны на результатах опроса, проведенного с начала июня 2019 года по январь 2024 года. Таким образом, эмпирические исследования проводились в два этапа. В первом этапе опроса приняли участие сотрудники трех департаментов компании. Для оценки эффективности проектной деятельности были

проанализированы различные возрастные группы, уровни образования, стаж работы в компании, а также представители обоих полов, из которых анкету заполнили 89 респондентов. На втором этапе опроса были проведены глубокие интервью с ведущими экспертами АО «НК КТЖ» на тему применения и перспектив гибкого проектного управления в компании. Таким образом, подтверждена целесообразность и необходимость практического внедрения системы управления знаниями и гибких технологий проектного менеджмента для эффективности процесса реализации инвестиционных проектов в железнодорожной отрасли Казахстана.

Alashbayeva N., Lukpanova Zh., Baigabulova K., Sugir D.

**ASSESSMENT OF THE EFFECTIVENESS OF INVESTMENT PROJECT MANAGEMENT USING
PROJECT MANAGEMENT METHODS**

Annotation

The article examines the effectiveness of knowledge management and flexible methodology in the context of investment projects in companies in the railway industry of Kazakhstan. To implement any project, you will definitely have to change something, look for new solutions, and generate unusual ideas. Only by adapting to the constantly changing working conditions and customer requirements can you find the right ways to act. In this way, Agile's flexible project management methodology can become a faithful assistant in this matter.

The purpose of the study is to increase the effectiveness of corporate knowledge management and Agile in the framework of investment projects. Companies need to create conditions that include a developed corporate environment, availability of financial resources, openness and cooperation of stakeholders. Based on this, an experimental study was conducted using the method of a sociological survey on the example of the Kazakh railway company JSC NC KTZ. The results of the sociological study are based on the results of a survey conducted from the beginning of June 2019 to January 2024. Thus, empirical research was conducted in two stages. The first stage of the survey was attended by employees of three departments of the company. To assess the effectiveness of project activities, various age groups, educational levels, work experience in the company, as well as representatives of both sexes were analyzed, of which 89 respondents filled out the questionnaire. At the second stage of the survey, in-depth interviews were conducted with leading experts of NC KTZ JSC on the application and prospects of flexible project management in the company. Thus, the expediency and necessity of the practical implementation of a knowledge management system and flexible project management technologies for the effectiveness of the process of implementing investment projects in the railway industry of Kazakhstan has been confirmed.

Б.Ж. Акимова*, к.э.н., ассоц. профессор¹

А.А. Кажмухаметова, к.э.н., доцент¹

Г.Д. Аманова, к.э.н., ассоц. профессор¹

А.С. Дайрабаева, к.э.н., доцент²

Евразийский национальный университет

имени Л.Н. Гумилева, г. Астана, Казахстан¹

Университет «Туран-Астана», г. Астана, Казахстан²

*-основной автор (автор для корреспонденции)

e-mail: Bibigool_64@mail.ru

БЮДЖЕТИРОВАНИЕ В 1С В ЦЕЛЯХ ПРЕДСКАЗУЕМОСТИ И УПРАВЛЯЕМОСТИ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬЮ ПРЕДПРИЯТИЯ

В статье рассматриваются вопросы эффективного использования бюджетов и бюджетирования, как технологии управления. Четкого и однозначного разъяснения понятиям «бюджет» и «бюджетирование» не выработано, разность толкований сути терминов зависит от цели, направления, места их использования. Система бюджетирования как инструмент управленческого учета недостаточно активно используется на предприятиях реального сектора, тогда как суть ее сделать всякую деятельность предсказуемой и управляемой. Исследование основано на изучении возможностей формирования учетной и аналитической информации в подсистеме бюджетирования «1С: ERP Управление предприятием». Применение бюджетов и бюджетных процедур позволяют осуществлять гибкие настройки бизнес-процессов в целях эффективного управления и контроля процессами и ресурсами. Подсистемы в 1С: ERP имеют много преимуществ, ориентированы на автоматизацию рутинных задач, высвобождая время для сотрудников на выполнение более важных работ и повышение эффективности. Инструменты системы позволяют настраивать отчеты в режиме реального времени, связанные с учетными данными, что помогает отслеживать важные показатели эффективности. В работе обоснован анализ преимуществ и недостатков бюджетирования, который показывает отсутствие универсальной концепции бюджетирования. В связи с чем, авторами рекомендовано компаниям формировать индивидуальную модель бюджетирования, встраиваемую в контур управления компаний, на основе инструментов бюджетирования.

Ключевые слова: бюджет, бухгалтерский учет, бизнес-процесс, модель, статья, подсистема, бюджетирование, показатель, анализ, управление.

Кілт сөздер: бюджет, бухгалтерлік есеп, бизнес-процесс, модель, мақала, ішкі жүйе, бюджеттеу, көрсеткіш, талдау, басқару.

Key words: budget, accounting, business process, model, article, subsystem, budgeting, indicator, analysis, management.

JEL M11, M41

Введение. Успешность управления финансово-хозяйственной деятельностью организации напрямую зависит от полноты и объективности информации. Вся информация о прошлых событиях и настоящих операциях компании собирается и систематизируется в бухгалтерском учете. Кроме того, на базе данных бухгалтерского учета формируются контрольно-аналитические показатели, характеризующие критерий определения эффективности принятых отдельными менеджерами управленческих решений и в целом позволяют оценить работу компании, определить перспективы его развития. В современных условиях управление бизнесом сводится к постановке конкретных задач, принятию максимально оптимальных решений и организации контроля, оперативной реакции на ситуации и оценку результатов. Соответственно, особое место занимает информационное обеспечение, предполагающая синтез учетной, аналитической и контрольной подсистем.

Цифровизация бухгалтерского учета в отраслях отражает тенденции в области финансового менеджмента и корпоративного управления. Широкое распространение в контексте управления ресурсами получило бюджетирование в системе 1С. Стандартизация бизнес-процессов способствует сокращению ручного труда и ошибок, позволяет интегрировать разные платформы, как управление взаимоотношениями с поставщиками и клиентами. Существенные снижение затрат

на подготовку и сопровождение бюджетов способствует ускорению времени для принятия управленческих и аналитических решений.

Актуальность исследования связана с ценностью информации, формируемой в управленческом учете и являющейся основой построения системы бюджетирования. Вместе с тем, в рамках исполнения бюджетов управленческая (внутренняя) отчетность отражает все факты финансово-хозяйственной деятельности по центрам ответственности. Система дает возможность осуществлять регулярный и последовательный контроль и анализ отклонений по местам возникновения в целях определения причин и принятия управленческих воздействий по их предотвращению в будущем.

Целью исследования является всестороннее изучение бюджетирования в программе 1С для обоснованного управления деятельностью предприятий, принятия аргументированных управленческих решений и разработать рекомендации для эффективного использования моделей бюджетирования.

В работе использовались общенаучные методы исследования: сравнительный анализ, классификация, систематизация, сравнение, синтез и др.

Обзор литературы. Существуют разные точки зрения относительно понятия «бюджет» и сути бюджетирования. По мнению американских ученых Ч.Т. Хорнгрена и Дж. Фостера «У менеджера возникает потребность сравнить отчетные данные текущего года с плановыми, он формирует систему бюджетирования ... Бюджет – количественное выражение плана, инструмент координации и контроля за его выполнением» [1], такого же мнения придерживаются К. Кеулимжаев, Н. Кудайбергенов [2]. Ян Р., Марк С. и Карчелло В. рассматривают бюджет, как план в количественном, обычно в денежном выражении за определенный период времени, как правило, год [3]. Широко рассматриваются типы бюджетов, практика построения бюджетов, функции бюджетирования в работах Волковой О. Н. [4]. В последние годы акцент направлен на развитие бюджетирования, ориентированного на результат, используемого для распределения ресурсов бюджета в соответствии с целями и четкого обоснования расходов при исполнении бюджета [5]. Вахрушина М. А., Кузьмина М. С. также представляют бюджет как смету или план, а бюджетирование – как процесс согласованного планирования [6,7]. Шаукерова З.М. и Ахметова А.Е. определяют бюджетирование как процесс сегментарного планирования, полагают, что консолидация операционных и финансовых бюджетов способствуют реализации метода «расходы-доходы» применительно к деятельности сегментов [8].

По нашему мнению, четкого разъяснения понятиям «бюджет» и «бюджетирование» не выработано, разнотолкование сути терминов зависит от цели, направления, места их использования. Система бюджетирования как инструмент управленческого учета недостаточно активно используется на предприятиях реального сектора, тогда как суть ее сделать всякую деятельность предсказуемой и управляемой.

Основная часть. Актуальными для компании, желающих использовать бюджеты, являются вопросы информационного и аналитического сопровождения и формирования системы бюджетирования. По мнению специалистов в области планирования В.Е. Хруцкого, Р.В. Хруцкого под внутрифирменным бюджетированием следует понимать управленческую технологию, т.е. комплекс способов и приемов обеспечения процесса производства и торговли организованным учетом и контролем, соответствующими экономическими абсолютными и относительными показателями [9].

Современные информационные технологий предлагают компаниям для оптимизации их учетных операций, сокращения времени на обработку данных, совершенствования бизнес-процессов и улучшения качества управленческой информации высокоразвитые MRP- и ERP-системы (Material Requirements Planning - планирование потребности в материальных ресурсах, Enterprise Resource Planning - планирование ресурсов предприятия). К примеру, встроенная конфигурация в 1С: ERP Управление предприятием является подсистемой бюджетирования и предлагает инструменты планирования, иначе говоря, покрытые документами автоматизированные виды планирования.

Бюджетирование в 1С является на наш взгляд, эффективным механизмом управления финансовыми и нефинансовыми ресурсами компании, поскольку располагает рядом преимущественных функций. Наиболее важным преимуществом 1С: ERP Управление предприятием являются полный доступ в одном месте ко всем имеющимся процессам на предприятии, а также прозрачность и аналитичность информации. Менеджеры высшего и среднего

звена имеют доступ к данным каждого отдела, имеют возможность в реальном времени отслеживать исполнительскую дисциплину сотрудников, при необходимости корректировать планы/бюджеты. Кроме того, проводить оперативный план-фактный анализ для принятия оперативных управленческих решений. Следует выделить наиболее важные процессы бюджетирования: планирование и контроль исполнения.

Первый формируется в соответствии со стратегическим направлением деятельности компании и охватывает следующие аспекты – определение тактических целей, формирование бизнес-планирования и далее основного бюджета. После того, как подготовлены операционные и финансовые бюджеты, начинается непосредственно исполнение бюджета, т.е. в программе 1С бухгалтеры, либо исполнители по центрам ответственности вносят первичную входную информацию по фактическим операциям по статьям расходов, по периодам.

Второй процесс является контрольным, автоматически осуществляется сопоставление фактических расходов с бюджетом, устанавливаются благоприятные и неблагоприятные отклонения, исследуются с точки зрения влияния на них внешних и внутренних факторов, определяется влияние отклонений на операционную прибыль компании, предлагаются альтернативные варианты решения с полным расчетом прогнозов.

Таким образом подсистемы в 1С: ERP ориентированы на полный прозрачный обзор всех бизнес-процессов компании, что дает управленческому персоналу глубокое понимание бизнеса и более точное бизнес-прогнозирование. Следовательно, рабочие моменты можно сделать четкими и понятными. На сегодняшний день для формирования целевого управления современная ERP-система создает в едином пространстве взаимосвязанность и координацию целей. Для этого в 1С: ERP имеется специальная подсистема Монитор целевых показателей, за счет гибкой системы настроек которого можно конкретизировать набор целей и подцелей, привязать к ним нужные показатели, запланировать по ним целевые значения и курировать их достижение (рисунок 1).

Рисунок 1 - Структура целей в «Мониторе целевых показателей» 1С: ERP

* Составлен авторами на основе источников [1,6,10]

Обозначенная подсистема работает в интегрированной взаимосвязи с иными подсистемами 1С: ERP, координируя тем самым оперативный доступ к различным данным в системе, по которым требуется синтез и анализ.

Самая важная часть деятельности компании - удовлетворение потребностей клиентов и здесь система 1С: ERP может оказать помощь в улучшении управления взаимоотношениями с клиентами, т.к. располагает существенной базой данных о клиентах и возможностью выбора персонального

подхода. Прослеживание истории заказов, удовлетворенность клиента как товарами и услугами, так и обратной связью со службой поддержки и многое другое позволяет с большей вероятностью ожидать новых заказов от клиента. Вместе с тем, такие приложения, как закупки, управление поставками, управление запасами могут функционировать самостоятельно.

Преимуществом рассматриваемой подсистемы является структурированная модель, адаптируемая к настоящему и будущему состоянию развития бизнеса, системы взаимосвязанных и взаимодополняющих целей и показателей. Оптимизированный подход системы 1С: ERP повышает производительность, поскольку ввод данных осуществляется один раз и может использоваться в зависимости от цели несколько раз. А это есть экономия времени и денег за счет оптимизации задач. Кроме того, возможность накопления данных в одном месте, дает возможность улучшения перекрестного сотрудничества. Источниками данных для бюджетирования является вся база данных, представленная на рисунке 2.

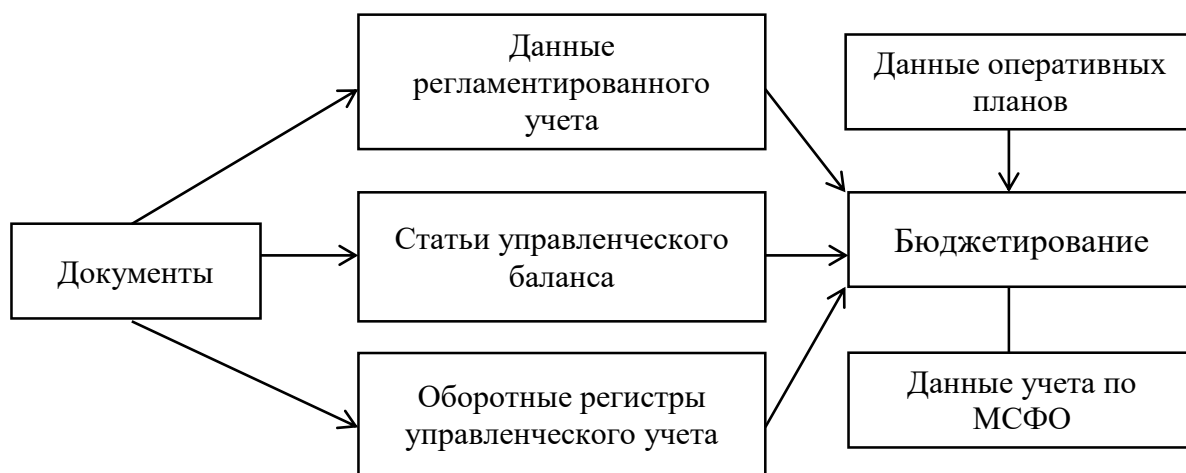

Рисунок 2 - Связи подсистем 1С: ERP

* Составлен авторами на основе источников [5,10,11]

Регламентированный учет в 1С: ERP – зарегистрированные в оперативном учете факты хозяйственной деятельности по определённым настроенным правилам. Понятие связано с наличием в оперативном контуре необходимых аналитических разрезов.

Бюджетирование в системе 1С позволяет осуществлять гибкие настройки, адаптировать их под потребности бизнеса. Подсистема состоит из моделей бюджетирования. Моделей бюджетирования для крупных компаний может быть несколько. Основой для моделей бюджетирования являются непосредственно виды бюджетов, по ним ведутся документы, которые, собственно, формируют планы. Данные записываются в обороты бюджетов, отражаются отдельно план и факт, формируется бюджетная отчетность. Вся информация используется в аналитике, в разработке сценариев [10].

Бюджетирование в 1С использует созданные электронные таблицы смет/бюджетов в программе Excel. Содержания прогнозного бюджета о прибылях и убытках, прогнозного бюджета о движении денежных средств могут быть разными: сокращенные (укрупненные); детализированные (с расшифровкой); на год, 9 месяцев, полугодие, квартал, месяц в зависимости от запросов управленческого персонала [11-12].

Структура статей и показателей расшифровывается через оборотно-сальдовые ведомости до исходного материала (первичного документа).

Статья бюджета – элемент бюджетного классификатора, предназначена для планирования оборотов по операциям, а также формирования бюджетных отчетов по синтетическим или аналитическим счетам. Планы вводятся по статьям. Статья может иметь дополнительные аналитические расшифровки, до 6 настраиваемые аналитики и 2 включаемые: организации и подразделения.

Показатели бюджетов - количественный и стоимостной итог планирования и фактов хозяйственной деятельности. Определяется остаточными и оборотными значениями, которые формируются на основе оборотов соответствующих статей бюджетов. Показатель применяется для прогнозного баланса, рассчитывается, либо задается пользователем и, тогда, показатель становится

целевым. Это остаточный показатель, если статья задает оборот на месяц, т. е. план продаж, то показатель – это запас товаров, который будет на конец периода. Рассчитывается как сумма Остатка на начало фактическая и Плана на период, тем самым определяется прогнозный остаток плана. Аналогично рассчитывается Остаток фактически как сумма Остатка на начало фактическая и Фактических продаж за период. И далее, сравниваются эти два показателя: план и факт.

Конфигурация 1С бюджетирование предусматривает присутствие связи статей и показателей бюджетирования. Для балансовых моделей соблюдается принцип «двойной записи», но он не обязателен для бюджетирования. Принцип важен при подготовке прогнозного баланса. Статьи бюджетов связываются между собой через заполнение данных бюджета на основании других бюджетов. На рисунке 3 показаны взаимосвязи бюджета доходов и расходов (БДР) и бюджета движения денежных средств (БДДС).

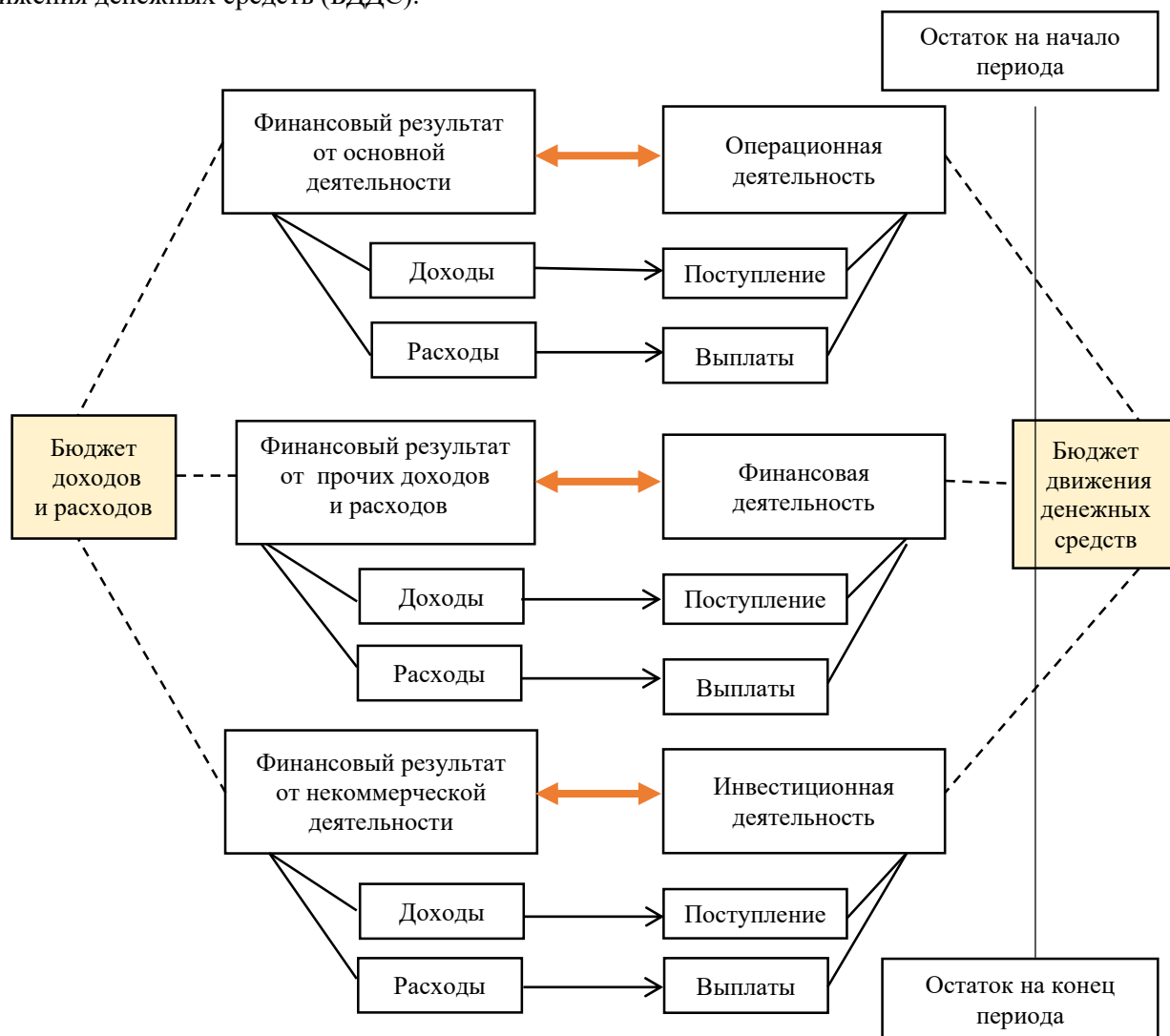

Рисунок 3 - Схема взаимосвязи БДР и БДДС в 1С: ERP

* Составлен авторами на основе источников [10,11,12]

Связь одних бюджетов с другими настраивается через заполнение формулы связи одних статей с другими статьями. Так, можно, например, по данным бюджета доходов и расходов получить сведения по движению денежных средств, т.е. используя статьи по начислению превратить их с определенным смещением в статьи бюджета движения денежных средств.

Бюджетирование в системе 1С располагает и нефинансовыми показателями – показателями, характеризующими нормативы, коэффициенты и другие нефинансовые показатели (численность сотрудников, удовлетворенность клиентов и др.). Ввод нефинансового показателя предусматривает указание его действия во времени [13].

Аналитика бюджета может быть аналитикой реального учета и это важно. Аналитика бюджетирования представляет аналитические разрезы по статьям (6 настраиваемые, 2 произвольные) и показателям бюджетирования. По ним дополнительно детализируются плановые и фактические данные. Виды аналитики: номенклатура, статьи движения денежных средств, контрагенты и другие. По виду аналитики определяется тип данных системы. Чтобы получить план-фактную отчетность нужно понимать, что фактические данные должны присутствовать в учете, соответственно, аналитика должна быть аналитикой реального учета [14].

К проектированию бюджетной модели есть разные подходы, выбор которых зависит от готовности бизнеса применять бюджетирование. Простой модели присуще бюджетирование только бюджета движения денежных средств (БДДС) для лимитирования расходов денежных средств. Сложная модель отличается полноценной замкнутостью системы связанных бюджетов (30–50 видов) с выходом на прогнозный баланс (рисунок 4).

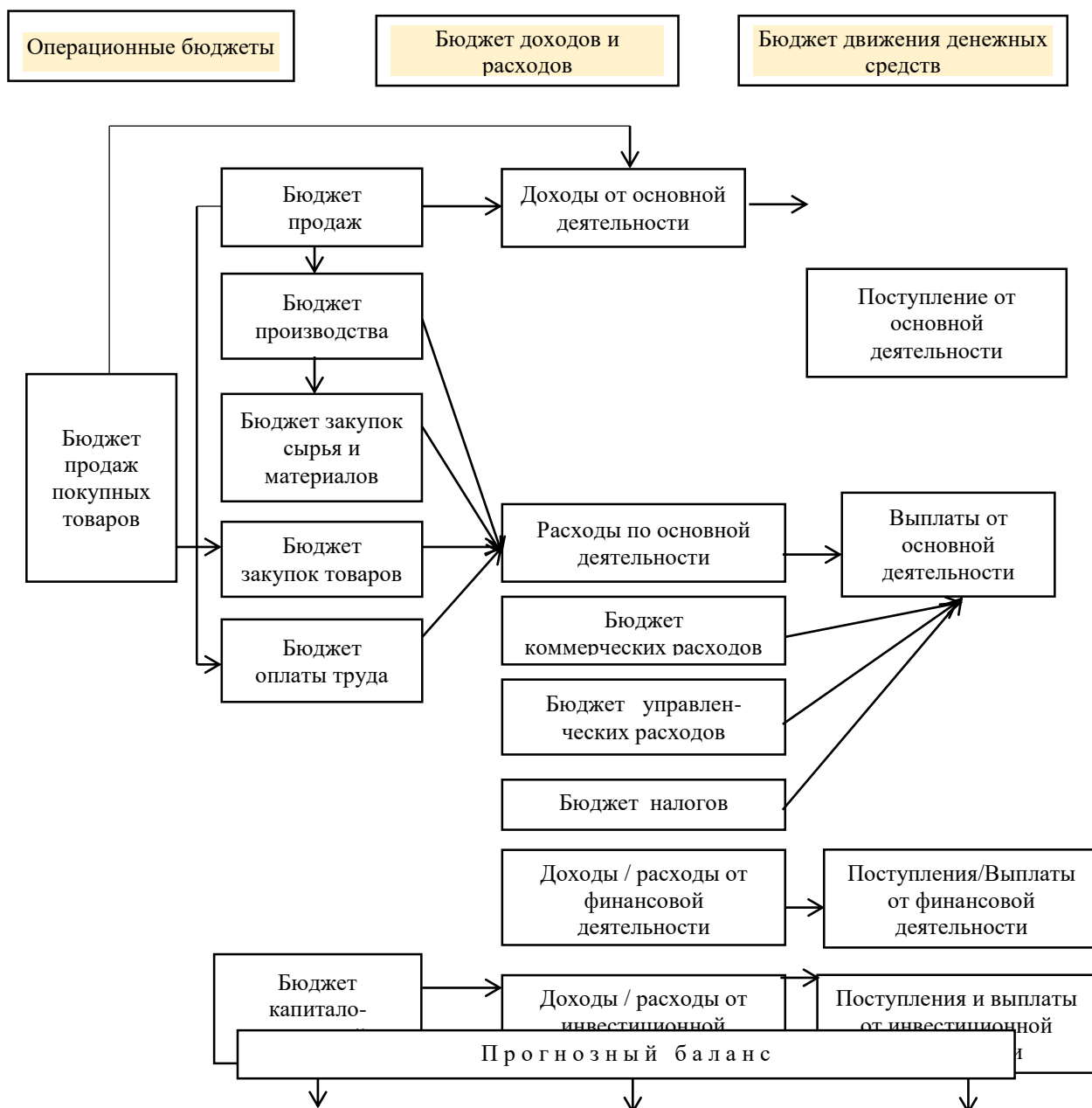

Рисунок 4 - Сложная бюджетная модель
* Составлен авторами на основе источников [10,13,14]

Процесс бюджетирования завешается подготовкой основных бюджетов:

- бюджет доходов и расходов (БДР) представляет собой прогнозный отчет о финансовых результатах, который отражает ожидаемые значения по каждой строке отчета. Источниками данных для отчета являются ранее рассчитанные показатели операционных бюджетов. Итоговая строка бюджета отражает прогнозируемую сумму прибыли;

- бюджет движения денежных средств (БДДС) отражает движение денег за рассматриваемый период с учетом налога на добавленную стоимость, при необходимости по видам деятельности и в целом взаимодополняет бюджет о доходах и расходах, и наоборот;

- прогнозный бухгалтерский баланс представляет заключительную форма бюджетирования. С его помощью можно определить будущие остатки по основным статьям бухгалтерского баланса. Для оценки статей баланса используется стандартный алгоритм расчета активов и пассивов, соответственно:

$$Ack = Cn + Do - Ko \quad (1)$$

$$Pck = Cn + Ko - Do \quad (2)$$

Где, Ack —конечное сальдо активного счета;

Pck —конечное сальдо пассивного счета;

Cn — начальное сальдо;

Do — дебетовый оборот (прогноз);

Ko — кредитовый оборот (прогноз).

Цель прогнозного бухгалтерского баланса определить прогнозные величины стоимостей активов, обязательств и капитала, а также размеры обязательств по дебиторам и кредиторам. Операционные и финансовые бюджеты должны составляться во взаимосвязи с финансовой моделью бюджетирования, что максимально достигается, по нашему мнению, в результате автоматизации всех процессов бюджетирования предприятия.

Вместе с тем анализ текущего состояния цифровизации показывает ограничения в использовании 1С: ERP. Значительные инвестиции для внедрения и поддержания современных технологий являются препятствием для малых и средних предприятий, а также имеет место сопротивление изменениям со стороны сотрудников, которое требует вложений в их обучение.

Заключение. Исследование показало, что бюджетирование представляет собой технологию управления эффективностью бизнес-процессами, предполагает подготовку планов/бюджетов, направленных на достижение целей и их дальнейшую оценку исполнения. Бюджеты, в свою очередь, помогают в планировании и координировании деятельности компаний, выступают в качестве средства оценки эффективности деятельности менеджеров. Рассматриваемая нами модель бюджетирования в 1С: ERP Управление предприятием является наиболее доступным для отечественных предприятий, рекомендует инструменты бюджетирования, автоматизированы и покрыты всеми документами все виды планирования, начиная от стратегического и заканчивая операционными.

Проведя анализ преимуществ и недостатков концепции бюджетирования, мы пришли к заключению об отсутствии его универсальной концепции, в связи с чем, рекомендуем компаниям построить индивидуальную модель бюджетирования, встраиваемую в контур управления компаний на основе инструментов бюджетирования. Внедрение в компаниях ERP, либо другой комплексной автоматизированной программы позволит в короткие сроки увеличить производительность и эффективность производственных процессов, повысить рентабельность и конкурентоспособность.

ЛИТЕРАТУРА

1. Хорнгрен Ч., Дж. Фостер, Ш. Датар. Управленческий учет: учебник / пер. с англ., 10-е издание. – СПб.: Питер, 2021. – 1008 с.
2. Кеулимжаев К.К, Кудайбергенов Н.А. Производственный и управленческий учет: учебное пособие. – Алматы: Экономика, 2011. – 330 с.
3. Jan R., Mark S., Carcello V. Financial and managerial accounting: the basis for business decisions / R. Jan, S. Mark, V. Carcello. -18th ed. – New York: McGraw-Hill Education, III, 2015. - 1147 p.

4. Волкова О.Н. Управленческий учет: учебник и практикум для вузов / О. Н. Волкова, И. Ю. Чуракова. - 2-е изд., перераб. и доп. - Москва: Юрайт, 2024. - 547 с. - // Образовательная платформа Юрайт [сайт]. - URL: <https://urait.ru/bcode/534066>
5. Залиханова Н.З., Хаджимуратова Т.Х. Интеграция управленческого учета в финансовый менеджмент // Индустриальная экономика, 2023. - №1. - С. 174–177. - DOI 10.47576/2712-7559.2023.1.174
6. Вахрушина М. А. Бухгалтерский управленческий учет: учебник. – М.: КноРус, 2023. – 392 с.
7. Кузьмина М.С. Управление затратами предприятия (организации): учебное пособие. /М. С. Кузьмина, Б. Ж. Акимова. – М.: КноРус, 2020. - 320 с.
8. Шаукерова З.М., Ахметова А.Е. Управленческий учет 1: учебное пособие. – Астана: КазАТУ им.С.Сейфуллина, 2016. - 213 с.
9. Хруцкий В.Е. Внутрифирменное бюджетирование. Семь практических шагов: практическое пособие. / В. Е. Хруцкий, Р. В. Хруцкий. - 2-е изд., испр. и доп. - Москва: Юрайт, 2024. - 205 с.
10. 1С: Предприятие 8. Конфигурация «ERP Управление предприятием 2 для Казахстана». Редакция 2.1 - URL: <https://its.1c.kz/db/erp21kz#content:91:hdoc>
11. Etienne Francois, Collins Penn. The Effects of Budgetary Management practices on the Performance of SMEs in Cameroon // American International of Business Management. Volume 6, Issue 1 (January - 2023). – P. 1-9
12. Бюджетирование в 1С:ERP - URL:<https://its.1c.kz/db/erp21kz#content:91:hdoc>
13. Инструменты планирования и бюджетирования в 1С:ERP - URL:<https://it-tehcon.ru/news/instrumenty-planirovaniya-i-byudzhetrovaniya-v-1s-erp/>
14. Kazhmukhametova A.A., Tusibaeva G.S., Akimova B.Zh. Accounting component of financial results of public catering enterprises // Bulletin of KUEFIT, 2020. - № 4 (41). - P. 225-232. - DOI 10.52260/2304-7216.2020.4(41).26

REFERENCES

1. Khorngren CH., Dzh. Foster, SH. Datar. Upravlencheskiy uchet: uchebnik [Management accounting: textbook]. / per. s angl., 10-ye izdaniye – SPb.: Piter, 2021. – 1008 s. [in Russian]
2. Keulimzhayev K.K, Kудaybergenov N.A. Proizvodstvennyy i upravlencheskiy uchet: uchebnoye posobiye [Production and management accounting: study guide]. – Almaty: Ekonomika, 2011. - 330 s. [in Russian]
3. Jan R., Mark S., Carcello V. Financial and managerial accounting: the basis for business decisions / R. Jan, S. Mark, V. Carcello. -18th ed. – New York: McGraw-Hill Education, III, 2015. - 1147 p.
4. Volkova O. N. Upravlencheskiy uchet : uchebnik i praktikum dlya vuzov [Management accounting: textbook and practical training for universities]./ O. N. Volkova, I. YU. Churakova. - 2-ye izd., pererab. i dop. - Moskva: Yurayt, 2024. - 547 s. - // Obrazovatel'naya platforma Yurayt [sayt]. - URL: <https://urait.ru/bcode/534066> [in Russian]
5. Zalikhhanova N.Z., Khadzhimuratova T.KH. Integratsiya upravlencheskogo ucheta v finansovyy menedzhment [Integration of management accounting into financial management] // Industrial'naya ekonomika, 2023. - №1. - S. 174–177. - DOI 10.47576/2712-7559.2023.1.174 [in Russian]
6. Vakhrushina M. A. Bukhgalterskiy upravlencheskiy uchet: uchebnik [Management accounting: textbook].– М.: KnoRus, 2023. – 392 s. [in Russian]
7. Kuz'mina M.S. Upravleniye zatratami predpriyatiya (organizatsii): uchebnoye posobiye. [Enterprise (organization) cost management: study guide] /M. S. Kuz'mina, B. ZH. Akimova. – М.: KnoRus, 2020. - 320 s. [in Russian]
8. Shaukerova Z.M., Akhmetova A.Ye. Upravlencheskiy uchet 1: uchebnoye posobiye. [Management Accounting 1: study guide]– Astana: KazATU im.S.Seyfullina, 2016. - 213 s. [in Russian]
9. Khrutskiy V.Ye. Vnutrifirmennoye byudzhetrovaniye. Sem' prakticheskikh shagov: prakticheskoye posobiye [Internal budgeting. Seven practical steps: a practical guide]. / V. Ye. Khrutskiy, R. V. Khrutskiy. - 2-ye izd., ispr. i dop. - Moskva: Yurayt, 2024. - 205 s. [in Russian]
10. 1С: Предприятие 8. Конфигурация «ERP Управление предприятием 2 для Казахстана». Редакция 2.1 [1С: Enterprise 8. Configuration "ERP Enterprise Management 2 for Kazakhstan". Edition 2.1] - URL: <https://its.1c.kz/db/erp21kz#content:91:hdoc> [in Russian]

11. Etienne Francois, Collins Penn. The Effects of Budgetary Management practices on the Performance of SMEs in Cameroon // American International of Business Management. Volume 6, Issue 1 (January - 2023). – P. 1-9

12. Byudzhetrovaniye v 1S:ERP [Budgeting in 1C:ERP] - URL: <https://its.1c.kz/db/erp21kz#content:91:hdoc> [in Russian]

13. Instrumenty planirovaniya i byudzhetrovaniya v 1S:ERP [Planning and budgeting tools in 1C:ERP] - URL: <https://it-tehcon.ru/news/instrumenty-planirovaniya-i-byudzhetrovaniya-v-1s-erp/> [in Russian]

14. Kazhmukhametova A. A., Tusibaeva G. S., Akimova B. Zh. Accounting component of financial results of public catering enterprises // Bulletin of KUEFIT, 2020. - № 4 (41). - P. 225-232. - DOI 10.52260/2304-7216.2020.4(41).26

Акимова Б.Ж., Кажмухаметова А.А., Аманова Г.Д., Дайрабаева А.С.

КӘСПОРЫН ҚЫЗМЕТІН БОЛЖАУ ЖӘНЕ БАСҚАРУ МАҚСАТЫНДА 1С БЮДЖЕТТЕУ

Аңдатпа

Мақалада бюджеттерді тиімді пайдалану және басқару технологиясы ретінде бюджеттеу мәселелері қарастырылады. «Бюджет» және «бюджеттеу» ұғымдарының нақты және бір мәнді түсіндірмесі әзірленбеген; терминдердің мәнін түсіндірудегі айырмашылық оларды пайдалану мақсатына, бағытына және орнына байланысты. Басқару есебінің құралы ретінде бюджеттеу жүйесі нақты сектордағы кәсіпорындарда белсенді түрде қолданылмайды, ал оның мәні барлық қызметті болжамды және басқарылатын ету болып табылады. Зерттеу «1С: ERP Кәсіпринды басқару» бюджеттеу ішкі жүйесінде бухгалтерлік және аналитикалық ақпаратты қалыптастыру мүмкіндіктерін зерттеуге негізделген. Бюджеттер мен бюджеттік процедураларды пайдалану процестер мен ресурстарды тиімді басқару және бақылау мақсатында бизнес-процестерді икемді реттеуге мүмкіндік береді. 1С: ERP жүйесіндегі ішкі жүйелердің көптеген артықшылықтары бар, олар күнделікті тапсырмаларды автоматтандыруға, қызметкерлерге маңыздырақ жұмыстарды орындауға және тиімділікті арттыруға уақытты босатуға бағытталған. Жүйе құралдары маңызды өнімділік көрсеткіштерін қадағалауға көмектесу үшін нақты уақыттағы есепке қатысты есептерді теңшеуге мүмкіндік береді. Жұмыста бюджеттендірудің әмбебап концепциясының жоқтығын көрсететін бюджеттендірудің артықшылықтары мен кемшіліктерін талдау негізделді. Осыған байланысты авторлар компанияларға бюджеттеу құралдарының негізінде компанияның басқару схемасына енгізілген жеке бюджеттеу үлгісін жасауды ұсынды.

Akimova B., Kazhmukhametova A., Amanova G., Dairabayeva A.

BUDGETING IN 1C FOR THE PURPOSE OF PREDICTABILITY AND CONTROLLABILITY OF ENTERPRISE ACTIVITIES

Annotation

The article considers the issues of efficient use of budgets and budgeting as a management technology. A clear and unambiguous explanation of the concepts of "budget" and "budgeting" has not been developed; the difference in interpretation of the essence of the terms depends on the purpose, direction, and place of their use. The budgeting system as a management accounting tool is not used actively enough at enterprises in the real sector, while its essence is to make any activity predictable and manageable. The study is based on the study of the possibilities of forming accounting and analytical information in the budgeting subsystem «1C: ERP Enterprise Management». The use of budgets and budget procedures allows for flexible settings of business processes for the purpose of efficient management and control of processes and resources. Subsystems in 1C: ERP have many advantages; they are focused on automating routine tasks, freeing up time for employees to perform more important work and increase efficiency. System tools allow you to customize real-time accounting-related reports to help you track important performance metrics. The work substantiates the analysis of the advantages and disadvantages of budgeting, which shows the absence of a universal budgeting concept. In this regard, the authors recommend that companies form an individual budgeting model, integrated into the company's management framework, based on budgeting tools.

DOI 10.52260/2304-7216.2024.3(56).32
 ЭОЖ 338.484.2
 FTAMP 71.35.11

А.А. Жунусова*, бейіні бойынша докторы¹
 Н.Ж. Құрманқұлова, э.ғ.к., қауымд. профессор,¹
 Г.Д. Нурмадиева, магистр, аға оқытушы¹
 Ж.М. Акимов, PhD²
 К.Құлажанов атындағы
 Қазақ технология және бизнес университеті,
 Астана, Қазақстан¹
 Халықаралық туризм және меймандостық университеті,
 Түркістан қ., Қазақстан²
 * – негізгі автор (хат-хабарларға арналған автор)
 e-mail: aliya.zhunusova1983@mail.ru

ҚОНАҚ ҮЙ БИЗНЕСІНДЕ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ДАМУЫ

Бұл мақала қонақ үй кәсіпорындарындағы инновациялық технологияларды дамыту тұжырымдамасына және осы тұжырымдаманың қонақжайлылық нарығындағы қонақ үй кәсіпорнының бәсекеге қабілеттілігінің әсеріне арналған. Сонымен бірге кәсіпорындарында енгізу үшін назар аударуға тұрарлық инновацияларды сипаттауға және бағалауға арналған.

Мақалада smart қонақ үйлер ұғымы, олардың тұжырымдамалары, әртүрлі қонақ үй брендтерінің smart технологияларын енгізу мысалдары қарастырылды. Зерттеудің өзектілігі Smart тұжырымдамалары бар қонақ үйлерге сұраныстың артуына, сондай-ақ қонақ үй кәсіпорындарының қызметіне технологиялық және техникалық инновацияларды енгізудің өсуіне байланысты.

Мақаланың өзектілігі қонақ үй құрылымдарының инновацияларды әзірлеуге, енгізуге деген қызығушылығының артуына, сондай-ақ қонақ үй кәсіпорындарындағы қызметтердің сапасы мен бәсекеге қабілеттілігін арттыру проблемаларына байланысты, оларды шешу тәсілі инновация болуы мүмкін. Авторлар мақалада қонақ үй кәсіпорындарының танымал брендтерін зерттеп, осы қонақ үйлердің бағыттар бойынша инновациялық технологиялардың түрлерін пайдалануына талдау жасады. Қазіргі инновациялық саласындағы әлемнің дамып кележатқан тенденциялары анықталды, ол - қызмет көрсету саласында жасанды интеллект мүмкіндіктерін кеңінен қолдану. Осындай трендтердің бірі бүгінгі таңда қонақ үй бизнесінің барлық департаменттерінде роботтарды пайдалану болды.

Кілт сөздер: инновация, инновациялық технологиялар, туризм, қонақ үй бизнесі, цифрлық технологиялар, smart - технологиялар, қонақ үй брендтері, шетелдік тәжірибе.

Ключевые слова: инновации, инновационные технологии, туризм, гостиничный бизнес, цифровые технологии, smart - технологии, бренды отелей, зарубежный опыт.

Keywords: innovations, innovative technologies, tourism, hotel business, digital technologies, smart technologies, hotel brands, foreign experience.

JEL Classification L 83

Кіріспе. Үнемі өзгеріп отыратын сыртқы ортада жаңа идеяларды қалыптастыру қонақжайлылық индустриясының тұрақты дамуы үшін қажетті шарт болып табылады. Ақпараттық экономика жағдайында инновациялық шешімдерді сәтті енгізе отырып, олар жаңа сервистік өнімге айналуы, ұзақ мерзімді бәсекелестік артықшылықтарды қалыптастырудың негізіне айналуы, қызмет көрсету сапасын арттыруы, бизнес-процестерді автоматтандыруы, қонақжайлылық саласын дамыту көздерінің біріне, оның драйверіне айналуы мүмкін. Сонымен қатар, туризм нарығының құрылымы мен динамикасының өзгеруі жағдайында қонақ үй кәсіпорындарының инновацияларды енгізу қажеттілігі ерекше өзекті. Қонақ үй бизнесіндегі инновациялардың рөлі мен құндылығы қандай екенін түсіну үшін инновациялық қызметтің ерекшелігі қонақ үй индустриясына, сондай-ақ қонақ үй қызметтерінің әлемдік нарығында бар цифрлық инновациялардың түрлеріне қатысты кәсіпорындардың қызметіне талдау жүргізу, олардың инновациялық қызметтерінің спектрін зерттеу қажет. Зерттеудің мақсаты қонақ үй индустриясы кәсіпорындарының қызметінде Инновациялық технологияларды, smart-технологияларды пайдалануды көрсету және осы технологияларды белсенді пайдаланатын қонақүйлерге талдау жүргізу болып табылады.

Зерттеудің міндеттері:

- қонақ үй бизнесіндегі smart технологиялар мен инновациялардың мәнін қарастыру
- инновациялық технологиялардың бейімделу іс-шараларына талдау жүргізу

- қонақ үй бизнесінде инновациялық және смарт технологияларды белсенді енгізетін қонақ үй индустриясының кәсіпорындарын талдау.

Жұмыста келесі зерттеу әдістері қолданылды: жүйелік, экономикалық және статистикалық деректерді өңдеу әдісі, сараптамалық бағалау, салыстырмалы талдау әдісі. Зерттеудің ақпараттық базасын шетелдік және отандық зерттеушілердің еңбектері, заңнамалық және нормативтік-құқықтық актілер, сондай-ақ ресми басылымдар құрады.

Қолдану саласы: алынған нәтижелер қызмет көрсету процесін жаңарту және жетілдіру кезінде қонақ үй кәсіпорындарының практикалық қызметінде қолданыла алады.

Әдебиеттік шолу. Туристік-қонақ үй қызметтері саласындағы инновацияларды пайдалану мәселелеріне арналған мәселелер ғылыми ізденістің кең ауқымды бағыттарын анықтауға мүмкіндік береді. Атап айтқанда, қонақжайлылық инновациясының теориялық негіздері Jones P. [1], Ottenbacher M. C. [2], Hjalager A. M. [3]. ғылыми жұмыстарында көрініс тапты. Қонақ үй кәсіпорындарының бәсекеге қабілеттілігін арттырудағы инновациялардың рөлі Чистякова О. В., Похомчикова Е. О., Тарханова Е. Г., Балашова М. А., Попова Ю. С. еңбектерінде қамтылған [4,5,6]. Қонақжайлылық индустриясында инновацияларды қолдану ерекшелігі бірқатар отандық және шетелдік авторлардың зерттеулерінде ұсынылған Игнатьева А.А.; Enz; Orfi la-Sintes, Mattsson [7,8,9]. Инновацияның экономикалық термин ретіндегі алғашқы анықтамасын и. Шумпетер өзінің "экономикалық даму теориясы" атты еңбегінде берді. «Өндірістің әр әдісі белгілі бір комбинацияны білдіреді, – деп жазады И.Шумпетер, – өндірістің әр түрлі әдістері тек олардың табиғаты мен тәсілінде, яғни комбинация объектілерінде немесе олардың мөлшерінің арақатынасында әр түрлі болуы мүмкін. Әрбір нақты өндіріс әктісі біз үшін нақты комбинация болып табылады [10]». И. Шумпетердің айтуынша, бұл «жаңа комбинациялар» өндіріс пен нарықтық экономиканың дамуындағы өзгерістердің арқасында пайда болады.

Қонақ үй бизнесіндегі инновациялық мүмкіндіктерді зерттеген қазақстандық авторлардың ішінде Р.Е.Таракбаеваны атап өтуге болады. Оның еңбегі «Тетта» қонақ үйінің инновациялық қызметін жетілдіру жолдары [11], ол инновациялық технологияларды енгізу Еңбек өнімділігі мен кәсіпорынның бәсекеге қабілеттілігін қаншалықты тиімді арттыратынын атап өтеді. Оның зерттеуінде инновация бірі QR кодты қолдану, мейрамхана бизнесін ұйымдастыруда тамаша нәтижелерді көрсететін маркетингтік инновация ретінде болып табылады. Инновация саласындағы тағы бір отандық зерттеуші М.Т.Давлетова инновацияның инновациялық үдерісті тасымалдаушы критерийі бойынша бөлінетінін атап өтті (өнім инновациялары тобы, технологиялық инновациялар тобы, басқарушылық инновациялар тобы [12]).

Негізгі бөлім. Қонақ үй бизнесінде инновациялық технологиялардың дамуы экономиканың басқа салаларына қарағанда ертерек болды. Себебі қонақ үй бизнесі әрқашан үлкен көлемдегі ақпаратты өңдеумен байланысты болды: брондау, нөмірлік базаны басқару және т. б. Инновация дамуымен, қонақ үй компаниялары қонақтардың тәжірибесін жақсарту және қызметкерлердің жұмысын жеңілдету үшін арнайы автоматтандыру жүйелерін қолдана бастады. Қонақ үй бизнесіндегі смарт - инновацияларды шартты түрде екі санатқа бөлуге болады. Бірінші санатқа қонақ үйдің ішкі және сыртқы жұмысына арналған техникалық жабдықтармен байланысты инновациялар кіреді. Бұл технологиялар қонақ үй қызметкерлерінің жұмысын оңтайландыруға және жеңілдетуге, сондай-ақ қонақ үй қызметтеріне тікелей клиенттің өзіне қол жеткізуді және пайдалануды жеңілдетуге мүмкіндік береді. Қазіргі уақытта қонақ үйлер брондаудың жаңа деңгейіне көтерілуде және SaaS технологиясын қолданады, ол "бұлтты" деп аталады. Бұл технология жүйелерге жазылым туралы ақпарат алуға, сондай-ақ қонақ үйдің сату және маркетинг бөлімін басқаруға мүмкіндік береді. Қонақ үй жұмысын басқаруға және қызметкерлердің клиенттермен қарым-қатынасын жүзеге асыруға мүмкіндік беретін жүйелерден басқа, қонақ үйде тұратындардың жайлылығы мен қауіпсіздігін қамтамасыз ететін, сондай-ақ қызмет көрсететін персоналдың жұмысына көмектесетін техникалық жабдықтар бар. Бұл жабдық қонақ үй бизнесінде цифрлық инновацияның екінші санатын құрайды. Бүгінгі таңда клиенттерді тек ыңғайлы апартаменттер мен ыңғайлы географиялық орналасу мен тарту қиындай түсуде. Спутниктік теледидар, тегін сымсыз интернет және бұл толық жиынтықтан алыс сияқты техникалық қызметтер жиынтығының болуы қажеттілікке айналады. Соңғы он жылдықта қонақ үй бизнесі цифрлық технологияны дамыту арқылы үлкен жаңартудан өтті. Қонақ үйлерді автоматтандыру технологиялары, онлайн брондау, гаджеттеу, электрондық мәзірлер, кабельдік теледидар, сымсыз интернет, қоршаған ортаны сақтау мақсатында жарық пен қуат беру, online check in және check-out, цифрлық кілттер, роботтандыру

және т.б. енгізілуде. Қонақ үй индустриясы digital трансформациясын белсенді қолданады және одан шығындарды оңтайландыру және қонақ үй процестерін жақсарту арқылы пайда табады, қызмет көрсету сапасын, әлеуетті клиенттердің ағынын жақсартуға және осы саланың экономикалық көрсеткіштерін арттыруға қол жеткізеді. Сервис, қонақжайлылық және туризм индустриясында технологиялық инновациялар даму мен өсудің және қазіргі уақытта өмір сүрудің маңызды көзіне айналады. Осы тұрғыдан алғанда, технологиялық инновацияларды әзірлеу және енгізу қонақ үй тізбектері мен тәуелсіз қонақ үй кәсіпорындарының стратегиялық қаруына айналады. Сарапшылардың бағалауы бойынша, қазіргі уақытта жалпы бизнес пен қонақ үй индустриясы диджитализацияның жоғары әлеуетіне ие. Шетелдік қонақ үй брендтерінің қонақ үй бизнесі саласындағы инновациялық digital технологияларын қолдануын төмендегі кестеде көрсетілген [1-кесте].

Кесте 1

Қонақ үй бизнесі саласындағы танымал брендтердің инновациялық технологиялардың түрлерін пайдалануы (%)*

№	Шетелдік бренд қонақүйлерінде қолданылатын инновациялар мен технологиялардың түрлері	Rixos	Accor	Marriott	Hyatt	Hilton
11	Интеллектуалды (smart) технологиялар	76	78	82	65	92
22	Виртуалды және кеңейтілген шындық	18,1	5,4	12,2	17,1	24,6
33	Өнім инновациясы	84	94	87	79	91

* Қонақ үй кәсіпорындарының деректері негізінде авторлар құрастырған

Кестеде келтірілген сандық деректер сайттардан, аталған қонақ үй брендтерінің әлеуметтік желілерінен, сондай-ақ қонақтардың сауалнамалық деректерінен алынды. Барлық бағыттар бойынша инновациялық технологияларды қолдану бойынша көшбасшылар жоқ, өйткені олардың әрқайсысы өзінің күшті жақтарымен бәсекелеседі. Қазақстан Республикасында аталған қонақүйлердің барлық брендтері бар және бүгінгі таңда өте танымал кәсіпорындар болып табылады. Тұтынушылық трендтердің қатарына туристерге, қонақжайлылық индустриясының әлеуетті және нақты клиенттеріне виртуалды түрде өзекті мәселелерді шешуге көмектесуге арналған дауыстық көмекшілер мен виртуалды серіктестер қызметтерін дамыту кіреді. Бүгінгі таңда қонақ үйлердегі цифрлық көмекшілер check-in-ге қолдау көрсете алады, пайдалы ақпарат бере алады, Guest relation функцияларын орындай алады. Толықтырылған шындық технологиялары бизнесті сатуды ынталандыру, брендті жылжыту, талғампаз клиенттердің назарын аудару тұрғысынан жоғары бағалады. Виртуалды және толықтырылған шындықты дамыту клиенттердің тауарлар мен қызметтерді таңдау және сатып алу процесін түбегейлі өзгерте алады. Виртуалды шындық-бұл ақпаратты іздеу және алу процесінде ыңғайлы опция ғана емес-бұл әсер, жаңа тәжірибе, осындай инновациялық құралдарды қолданатын адам алатын ерекше рахат. Мұндай шешімдердің психологиялық және әлеуметтік маңыздылығын жоққа шығаруға болмайды.

Интеллектуалды (smart) технологиялар қонақ үй нөмірін басқаруда және қосымша қызметтерді алу процесінде қолданылады. Қонақ өзіне ыңғайлы температуралық режимді, жарықтандыруды, оның қуатын реттей алады, дауыстық көмекшінің қызметтерін қолдана алады. Сондай-ақ, жүйе қонақтарды қолданбадағы есептік жазба арқылы тануға және сақталған деректер бойынша нөмірді басқаруға қабілетті. Мұндай инновацияларды енгізу қонақтардың адалдығын арттыруға және ықтимал алдын ала тілектерге сәйкес нөмірді келуге дайындау процесін автоматтандыруға мүмкіндік береді. Соңғы жылдардағы тенденция жасанды интеллекттің "DDD nishi" ("dull – dirty – dangerous") деп аталатын қызметке қайта бағытталуы болып табылады. Бүгінгі таңда роботтар

қарапайым адамдардың өмірін едәуір жақсартып алады, технологиялық процестерді қамтамасыз етеді.

Қонақ үй кәсіпорындарына арналған алғашқы автономды роботтарды "Savioke" компаниясы жасаған. Қазір олар, мысалы, Сингапурда Jen қонақ үйінде, сондай-ақ Жапонияда Shinagawa Prince қонақ үйінде (Токио) қолданылады. Бұл жұмыстар тапсырыстарды қонақ бөлмелеріне жеткізеді, бағажды тасымалдайды. Олар кедергілерді айналып өтіп, қажет болған жағдайда қайта зарядтау станциясына тұра алады. Қабылдау қызметкерлері тек қажетті затты роботқа жүктейді және жеткізілетін бөлменің нөмірін енгізеді. Жақында LG - компаниясы қонақ үй көмекшілерінің, қонақ үйлерде, супермаркеттерде және әуежайларда коммерциялық мақсатта пайдалануға арналған роботтардың желісін көрсетті. Бұл машиналар арнайы тартылатын науамен жабдықталған, оның көмегімен олар мейрамхана қонағына тамақ пен сусын ұсына алады. Бұл қатарда Робот тасымалдаушы да бар. Бағажды жеткізуден басқа, робот жедел қоныстандыру операцияларын да жасай алады-қонақ үйден шығару және төлемді қабылдай алады, бұл қонақты өз кезегін күтуден босатады.

Hilton қонақ үйі IBM-мен бірге жасанды интеллект консьержінің алғашқы жұмысын жасады. Роботқа енгізілген бағдарламалық жасақтама адамның сөйлеуін жақсы тануға мүмкіндік береді. Көбінесе робот қабылдау бөлмесінің жанындағы лоббиде болады. Мұнда ол қонақтарға қызмет көрсетуге көмектеседі: оларды қарсы алады, сұрақтарына жауап береді. Робот қонақ үй туралы қажетті ақпаратты бере алады, көрікті жерлер немесе одан тыс жерлер туралы кеңес бере алады. Роботты жасауда қолданылатын технология оның жасанды интеллектін адамға мүмкіндігінше жақындатуға мүмкіндік берді. Қонақ үй кәсіпорнының әртүрлі сенсорларды (Жарық, қозғалыс, температура) пайдалануы "қоршаған ақыл" немесе қоршаған орта интеллектісі, сондай-ақ Internet of Things (заттар интернеті) тұжырымдамасын білдіреді. Мұндай технологиялар қазір ақылды үйлерді құруда белсенді қолданылады. Ақылды үй технологиясын бірінші болып Skyrark қонақ үй желісі енгізді. Нөмір кілтінің орнына мұнда тіркелу кезінде қонақтарға барлық параметрлері бар смартфон беріледі. Адамға тек қажетті температура, жарық, ылғалдылық параметрлерін орнату керек, ал қалғанын жүйе өзі жасайды. Өздеріңіз білетіндей, қонақ үйлердің ең үлкен операциялық шығындарының бірі-электро энергиясына жұмсалатын шығындар. Датчиктер бөлмеде адамның бар-жоғын анықтайды және жарықты өздері өшіреді. Енді бір нәрсені өшіруді ұмытып кету туралы алаңдамаудың қажеті жоқ. Аталған барлық инновациялар қонақ үй кәсіпорнына тұтынушыларға қызмет көрсету сапасын арттыруға көмектеседі. Кейбір процестерді автоматтандыру адам факторынан туындаған қателік қаупін азайтады. Егер роботтар жұмыс функцияларының бір бөлігін өз мойнына алса, онда қонақ үйдің қарапайым қызметкерлеріне жеке қызмет көрсетуге, қонақтардың тілектерін қанағаттандыруға көп уақыт қалады.

Қорытынды. Жүргізілген зерттеу көрсеткендей, қонақ үй кәсіпорнында инновациялық технологияларды енгізу туралы шешім қабылдау ерікті және нақты орналастыру объектісінің мүмкіндіктері мен мақсаттарына байланысты мәселе болып табылады. Персоналды басқару процестерін автоматтандыру бірқатар қиындықтармен байланысты болса да, оның кадрлық іс жүргізуді ұйымдастырудың "классикалық" әдістерінен артықшылығы айқын. Қонақ үй бизнесінде диджитал-платформалардың мүмкіндіктерін сауатты пайдалану қызмет көрсету сапасы мен персоналдың тиімділігін арттыруға ықпал етіп қана қоймай, ұзақ мерзімді перспективада индустрияның еңбек нарығындағы жағдайына бірқатар прогрессивті өзгерістер енгізе алады.

Қонақ үй кәсіпорындарындағы инновациялардың көзі-клиенттердің сұраныстары мен талаптарының өзгеруі, өндіріс процесінің қажеттіліктерінің өзгеруі (ескірген жабдық, технология), саланың немесе нарықтың құрылымындағы өзгерістер, демографиялық өзгерістер. Менеджмент, маркетинг саласындағы жаңа білім, персоналды басқарудың жаңа тиімді әдістерін, клиенттерді тарту бағдарламаларын, сондай-ақ осы бағдарламаларды енгізуге мүмкіндік береді.

Адал клиенттік базаның болуы дағдарыс жағдайында да тұрақты сатылымның негізі болып табылады, сонымен қатар маңызды стратегиялық бәсекелестік артықшылық болып табылады.

Жұмыс істейтін адалдық бағдарламасын құру үшін:

1) ұйымға, клиенттерге және бәсекелестердің персоналына алдын ала зерттеу жүргізу. Клиент компанияға және оның өнімдеріне біртіндеп адал болады, сондықтан сіз адалдық кезеңдерін құрып, қадағалап отыруыңыз керек.

2) клиентпен жұмыс істеудің басты мақсаты-қызмет көрсетудің жоғары деңгейі, сондай – ақ, тұтынушылар қонақ үй қызметтері оларға жеке бағытталғанын сезінуі керек; егер олай болмаса, олар бәсекелестерге барады және қонақ үй әлеуетті клиенттерін жоғалтады.

3) клиенттердің шағымдарымен мұқият жұмыс істеу қажет, өйткені ең жаманы-қонақ үй компаниясы туралы клиенттердің теріс пікірлері.

4) клиентпен жауапкершілікпен жұмыс істеу керек: қызмет көрсету жылдамдығы тұтынушылардың жақсы қызмет туралы түсініктерімен тығыз байланысты.

5) қонақ үй кәсіпорны клиенттер үшін не құнды екенін білуі керек, сондықтан клиенттердің адалдығын зерттеуге ақша салуыңыз керек бұл қонақ үй кәсіпорнының жұмысы клиенттердің сұраныстарын қаншалықты қанағаттандыратынын түсінуге мүмкіндік береді.

б) жоғалған клиенттердің қайтарылуын ұйымдастыру қажет

7) клиентке жақсы қызмет көрсету үшін жұмыста әртүрлі арналарды пайдалану қажет болады: клиенттер көбінесе байланыс арналарын өзгертеді, бірақ барлық жерде жақсы қызмет күтеді.

8) қонақ үй басшылығы клиенттермен жұмыс жасаумен айналысатын мамандарды оқытуды ұйымдастыруы тиіс.

9) адалдық бағдарламасының тиімділігін арттыру үшін барлық жабдықтау тізбегін бақылауға мүмкіндік беретін серіктестермен ынтымақтастық қажет, түпкілікті тұтынушыға сапалы қызмет көрсету мүмкіндігі пайда болады, сәйкесінше компанияның бәсекелестері азаяды.

Бәсекелестікті дұрыс жүргізу қонақ үй менеджменті жоғарыда қарастырылған технологиялардың әрқайсысында өзінің күшті және әлсіз жақтарын, сондай-ақ негізгі бәсекелестердің ұқсас көрсеткіштерін білуі керек дегенді білдіреді. Осы деректерге сүйене отырып, олардың экономикалық тиімділігін бағалай отырып, жаңа өнімдерді дамыту мен енгізуге басымдық беру керек. Бұл ақпарат кәсіпорынның өнім саясатын құруы керек. Осылайша, инновациялық технологияларға үлкен мән беру керек. Инновациялық технологияларды басқару төмен басқарумен салыстырғанда үлкен шығындарды қажет етпейді, бірақ пайдаға айтарлықтай үлес қосады.

Жақсы нәтижеге жетудің ең жақсы жолы-бәсекелестерді, тұтынушыларды, қонақ үйдің технологиялық профилін жүйелі талдауға негізделген қонақ үй кәсіпорнының даму стратегиясын жоспарлау. Осылайша, инновациялық технологиялар жаңа клиенттерді тартуға және бар клиенттерді сақтауға мүмкіндік береді, клиенттердің қажеттіліктеріне уақтылы жауап беру арқылы мәселелерді тез шешуді қамтамасыз етеді.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Jones P. Managing hospitality innovation // *Cornell Hotel and Restaurant Administration Quarterly*. - 1996. - №37 (5). - P. 86–95.
2. Ottenbacher M. C. Innovation management in the hospitality industry: Different strategies // *Journal of Hospitality & Tourism Research*. -2007. -№31 (4). -P.431–454.
3. Hjalager AM. Innovation patterns in sustainable tourism – an analytical typology // *Tourism Management*. - 1997, Vol. 18. -№1. - P.35-41.
4. Чистякова О. В. Влияние инновационных процессов на конкурентоспособность организации // *Известия Иркутской государственной экономической академии*. -2011. -№ 2.- С.87-91.
5. Похомчикова Е.О., Тарханова Е.Г. Информационные технологии в сфере обслуживания как направление инновационной деятельности (на примере индустрии гостеприимства) // *Baikal Research Journal*.- 2016, Т.7.- № 3. -С.14.
- 6.Балашова МА., Попова Ю. С. Инновационное развитие российской экономики: самостоятельный путь или кооперирование // *Baikal Research Journal*. – 2018, Т 9. - № 3. - С.9.
- 7.Игнатъев А.А. Инновации в туризме как эффективный метод повышения уровня конкурентоспособности туристского продукта // *Горизонты экономики*. - 2017. - № 4 (37). -С.28-35.
8. Enz С., Siguaw J. Innovations in hotel practice // *Cornell Hotel and Restaurant Administration Quarterly*. -2003, Vol. 44. -№5-6. -P.115-123.
9. Orfi la-Sintes F., Mattsson J. Innovation behaviour in the hotel industry // *Omega - The International Journal of Management Science*. - 2009, Vol.37. -№2.- P. 380-394.
10. Шумпетер Й. Теория экономического развития / Й. Шумпетер. – М.: Прогресс, 1982.–174 с.
11. Таракбаева Р.Е. Пути совершенствования инновационной деятельности гостиницы «Терра» // *Вестник университета «Туран»*. – 2020.- №4.-160-164. –doi:10.46914/1562-2959-2020-1-4-160-164

12. Давлетова М.Т., Сыздыкова К.Ш. Инновационные технологии в Казахстане // Вестник университета «Туран». –2020 - №3 - С.30-33- doi: 10.46914/1562-2959-2020-1-3-30-33

REFERENCES

1. Jones P. Managing hospitality innovation. // Cornell Hotel and Restaurant Ad-ministration Quarterly. - 1996. - №37 (5). - P. 86–95.
2. Ottenbacher M.C. Innovation management in the hospitality industry: Different strategies. // Journal of Hospitality & Tourism Research. -2007. -№31 (4). -P.431–454.
3. Hjalager A.M. Innovation patterns in sustainable tourism – an analyticaltypology // Tourism Management. - 1997, Vol. 18. -№1. - P.35-41.
4. Chistjakova O.V. Vlijanie innovacionnyh processov na konkurentosposobnost' organizacii [The impact of innovation processes on the competitiveness of an organization].// Izvestija Irkutskoj gosudarstvennoj jekonomicheskoy akademii. -2011. -№ 2.- S.87-91. [in Russian].
5. Pohomchikova E.O., Tarhanova E.G. Informacionnye tehnologii v sfere obsluzhivaniya kak napravlenie innovacionnoj dejatel'nosti (na primere industrii gostepriimstva) [Information technologies in the service sector as a direction of innovation (on the example of the hospitality industry)]// Baikal Research Journal.- 2016, T.7. - № 3. -S.14. [in Russian].
6. Balashova M.A., Popova Ju.S. Innovacionnoe razvitie rossijskoj jekonomiki: samostojatel'nyj put' ili kooperirovanie [Innovative development of the Russian economy: an independent path or cooperation] // Baikal Research Journal. -2018, T.9.- № 3.- 9 s. [in Russian].
7. Ignat'ev A.A. Innovacii v turizme kak jeffektivnyj metod povyshenija urovnja konkurentosposobnosti turistskogo produkta [Innovations in tourism as an effective method of increasing the competitiveness of a tourist product] // Gorizonty jekonomiki.- 2017. -№ 4 (37). -S. 28-35. [in Russian].
8. Enz C., Siguaw J. Innovations in hotel practice // Cornell Hotel and Restaurant Administration Quartely. – 2003, Vol. 44. - №5-6.- P.115-123.
9. Orfi la-Sintes F., Mattsson J. Innovation behaviour in the hotel industry // Omega - The International Journal of Management Science. – 2009, Vol.37. -№2. P. 380-394.
10. Shumpeter, J. Teorija jekonomicheskogo razvitija [Theory of economic development] / J. Shumpeter. – M.: Progress, 1982. – 174 s. [in Russian].
11. Tarakbaeva R.E. Puti sovershenstvovanija innovacionnoj dejatel'nosti gostinicy «Terra» [Ways to improve the innovative activities of the Terra Hotel]. Vestnik universiteta «Turan». – 2020.- № 4.-S.160-164. –doi:10.46914/1562-2959-2020-1-4-160-164 [in Russian].
12. Davletova M.T., Syzdykova K.Sh. Innovatsionnyye tekhnologii v Kazakhstane [Innovative technologies in Kazakhstan] Vestnik universiteta «Turan». –2020 - №3 - S.30-33- doi: 10.46914/1562-2959-2020-1-3-30-33 [in Russian].

Жунусова А.А., Курманкулова Н.Ж., Нурмадиева Г.Д., Акимов Ж.М.

РАЗВИТИЕ ИННОВАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ГОСТИНИЧНОМ БИЗНЕСЕ

Аннотация

Данная статья посвящена концепции развития инновационных технологии в гостиничных предприятиях, а также влиянию данной концепции на конкурентоспособность гостиничного предприятия на рынке гостеприимства. В статье рассматривалось понятие smart гостиниц, их концепции, примеры внедрения smart технологий различными гостиничными брендами. Актуальность обуславливается повышением спроса на гостиницы со smart концепциями, а также ростом внедрения технологических и технических инноваций в деятельность гостиничных предприятий. Статья посвящена описанию и оценке инноваций, появившихся на рынке гостиничных услуг и заслуживающих внимания для внедрения на гостиничных предприятиях. Актуальность статьи обусловлена все возрастающим интересом гостиничных структур к разработке, внедрению инноваций, а также проблемами повышения качества и конкурентоспособности услуг на гостиничных предприятиях, способом решения которых могут стать инновации. Авторы исследовали в статье популярные бренды гостиничных предприятий и провели анализ использования данными гостиницами видов инновационных технологии по направлениям. Были выявлены тенденции современного мира-широкое использование возможностей искусственного интеллекта в сфере обслуживания. Одним из таких трендов явились использование роботов во всех департаментах отельного бизнеса на сегодняшний день.

Zhunosova A., Kurmankulova N., Nurmadiyeva G., Akimov Z.

DEVELOPMENT OF INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN THE HOTEL BUSINESS

Annotation

This article is devoted to the concept of the development of innovative technologies in hotel enterprises, as well as the impact of this concept on the competitiveness of a hotel enterprise in the hospitality market. The article considered the concept of smart hotels, their concepts, and examples of the introduction of smart technologies by various hotel brands. The relevance is due to the increased demand for hotels with smart concepts, as well as the increase in the introduction of technological and technical innovations in the activities of hotel enterprises. The article is devoted to the description and evaluation of innovations that have appeared on the market of hotel services and deserve attention for implementation in hotel enterprises. The relevance of the article is due to the increasing interest of hotel structures in the development and implementation of innovations, as well as the problems of improving the quality and competitiveness of services at hotel enterprises, which can be solved by innovations. The authors investigated popular brands of hotel enterprises in the article and analyzed the use of these types of innovative technologies by these hotels in the following areas. The trends of the modern world have been identified -the widespread use of artificial intelligence capabilities in the service sector. One of these trends is the use of robots in all departments of the hotel business today.

Ж.Т. Конурбаева, к.э.н., ассоц. профессор

С.Н. Суйеубаева*, к.э.н., ассоц. профессор

М.У. Рахимбердинова, PhD, ассоц. профессор

Восточно-Казахстанский технический университет им. Серикбаева,

г. Усть-Каменогорск, Казахстан

* – основной автор (автор для корреспонденции)

e-mail: ssuieubaeva@edu.ektu.kz

ТЕХНОЛОГИЧЕСКАЯ ГОТОВНОСТЬ К ИНДУСТРИИ 4.0 И КАДРОВЫЕ ВЫЗОВЫ В ГОРНО-МЕТАЛЛУРГИЧЕСКОЙ ОТРАСЛИ КАЗАХСТАНА

В данной статье представлен анализ текущего состояния и перспектив развития технологий Индустрии 4.0 в Казахстане с акцентом на горно-металлургическую отрасль. Авторы рассматривают технологическую готовность предприятий к переходу на новые производственные уклады, а также анализируют барьеры, препятствующие внедрению передовых технологий. Исследование опирается на данные опросов среди инженеров и руководителей промышленных компаний, а также на статистические данные с платформ Epbek и HeadHunter. Выводы указывают на существенный разрыв между потребностью в высококвалифицированных специалистах и предложением на рынке труда, что является значительным препятствием для успешной реализации концепции Индустрии 4.0 в Казахстане. В статье также предложены рекомендации по улучшению готовности предприятий к внедрению инноваций и повышению уровня компетенций инженерного персонала. Сделан вывод, что экономика Казахстана продолжает эволюционировать, осваивая новые технологии и технологические уклады, что создает новые возможности для роста и развития. Для успешного перехода к Индустрии 4.0 Казахстану необходимо предпринять ряд шагов, включая совершенствование системы образования, повышение цифровой грамотности населения, развитие цифровой инфраструктуры, поддержку инноваций и создание благоприятной экономической среды. Отмечено, что Казахстан активно занимается модернизацией экономики и внедрением современных технологий, направленных на развитие 4, 5 и 6 технологических укладов. Инновационные и цифровые решения внедряются в первую очередь в городских центрах, однако традиционные отрасли, такие как нефтегазовая, горнодобывающая промышленность и сельское хозяйство, продолжают играть важную роль в экономике страны.

Ключевые слова: Индустрия 4.0, цифровизация, технологическая готовность, промышленная готовность, рынок труда, технологический уклад, искусственный интеллект.

Кілт сөздер: Индустрия 4.0, цифрландыру, технологиялық дайындық, өнеркәсіптік дайындық, еңбек нарығы, технологиялық құрылым, жасанды интеллект.

Keywords: Industry 4.0, digitalization, technological readiness, industrial readiness, labor market, technological decline, artificial intelligence.

JEL classification: J24, O32, O34

Введение. В последние десятилетия мир переживает четвертую промышленную революцию, более известную как Индустрия 4.0, которая характеризуется массовым внедрением цифровых технологий и автоматизацией производственных процессов. Технологии, такие как Интернет вещей (IoT), большие данные, искусственный интеллект (AI), киберфизические системы (CPS) и роботизация, становятся неотъемлемой частью современной индустрии, трансформируя как производственные процессы, так и рынок труда. Развитие каждой промышленной революции меняла подходы не только к развитию техники и технологий, но и к формам занятости и качеству человеческого капитала, предъявляя новые требования к их технологической готовности и компетенциям работников. Индустрия 4.0 не является исключением. Создание качественно новой рабочей силы является актуальным вопросом во всем мире, в том числе и в Казахстане. По расчетам Всемирного банка 50% экономически активных граждан развитых стран заняты умственным трудом, так в США национальное богатство только на 5% составляют природные ресурсы, на 18% – производственные ресурсы, а основное место – 77% занимают знания и умение ими распорядиться. В Западной Европе соответствующие показатели – 23,3 и 74% соответственно [1]. Для Казахстана, с его развивающейся промышленной базой и экономикой, ориентированной на

сырьевой сектор, вопросы внедрения технологий Индустрии 4.0 становятся стратегически важными особенно актуальны в условиях реализации Послания Главы государства Касым-Жомарта Токаева народу Казахстана «Справедливый Казахстан: закон и порядок, экономический рост, общественный оптимизм» [2]. Очевидно, что отраслевая структура экономики Казахстана с доминированием добывающих отраслей и отраслей первичной переработки сдерживает развитие инноваций. А инновации играют решающую роль в долгосрочном развитии экономики страны и в сохранении необходимого уровня конкурентоспособности. Так как горнодобывающая и металлургическая отрасли, являются ключевыми секторами экономики страны, они в первую очередь должны адаптироваться к новым условиям, чтобы оставаться конкурентоспособными на мировом рынке. Однако этот переход сопряжен с рядом вызовов, таких как недостаточная цифровая готовность предприятий, нехватка квалифицированных кадров, финансовые барьеры и сложности с модернизацией существующих производств.

Обзор литературы. Качественный и количественный обзор литературы по Индустрии 4.0 охватывает широкий спектр тем, включая технологии, концепции, вызовы и возможности, связанные с этой новой промышленной революцией. Во многих зарубежных и казахстанских источниках Индустрия 4.0 описывается как интеграция цифровых технологий, Интернета вещей (IoT), больших данных, искусственного интеллекта (AI) и автоматизации в производственные процессы. В частности, на основе теории экономических циклов Курки и Вилениуса [3], концепций Кузнеца [4] и Шумпетера [5] основана теория смены технологического уклада или набора технологий, характерных для определенного уровня экономического развития. Переход от одного образа жизни к другому сопровождается появлением новых технологий, преобразованием производства, повышением производительности труда, усложнением экономических отношений и обновлением продукции.

Среди изученной литературы была также затронута тема человеческого капитала в условиях Индустрии 4.0, где внедрение новых технологий оказывает влияние как на сотрудников, так и на организации. Кагерманн и его коллеги утверждают, что успешная реализация концепции Индустрии 4.0 в промышленности требует эффективного использования возможностей коммуникационных технологий и инновационных решений для ускорения развития производственных процессов. Aghion P. [7] изучил, как уровень образования влияет на экономический рост в США. На основе исследований Acemoglu D. [8], он создал модель эндогенного роста, в которой показал, что образование «высокого уровня» способствует внедрению технологических инноваций в производство, тогда как образование «низкого уровня» облегчает их имитацию. В эпоху Индустрии 4.0 люди активно участвуют во всех этапах производственной системы: как разработчики, работники и потребители промышленных товаров. Потребности и требования каждого участника процесса должны быть интегрированы в систему, которая передает эти запросы всем заинтересованным сторонам [9]. Vandenbussche J. и его коллеги [10] отмечают, что влияние различных типов человеческого капитала на экономический рост зависит от уровня технологического развития страны. В условиях быстрой трансформации и возрастающей зависимости от современных технологий [11] актуален вопрос о том, как эти изменения влияют на характер труда, занятость, а также на методы и подходы к управлению человеческими ресурсами в современных компаниях. Проблема компетенций требует комплексного подхода, включающего три уровня: управленческий, производственный и профессиональный [12]. Barcenilla-Visús S. и López-Rueyo C. [13] в своем исследовании оценили модель влияния человеческого капитала на инновационное и технологическое развитие в 28 странах ЕС. Они пришли к выводу, что для стимулирования экономического роста через инновации требуется специфический вклад человеческого капитала, который измеряется индексом когнитивных навыков. Обзор существующих теоретических подходов позволяет определить новые компетенции и характеристики человеческого капитала, как процесса расширения человеческого выбора на протяжении всей жизни, достижения более высокого уровня благосостояния.

Основная часть. Основной гипотезой исследования является идея о том, что предприятия и производственные компании Республики Казахстан заинтересованы во внедрении технологий Индустрии 4.0, так как это обеспечивает переход к новым переделам и повышает их конкурентоспособность на рынке. Для подтверждения выдвинутой гипотезы был проведен анализ статистических данных сайтов Enbek и HeadHunter. Отмечается, что по анализу рынка спроса на рабочую силу в инженерных кадрах наблюдается существенный перевес в сторону традиционных

и базовых инженерных компетенций, которые обеспечиваются через рабочие профессии – ТИПО. Авторами рассматривается потребность в рабочей силе на примере горнодобывающей промышленности. Новый спрос на рабочую силу рассчитан на основании прогнозируемых показателей развития соответствующих отраслей с применением эконометрических подходов по оценке ретроспективных взаимосвязей между численностью наемных работников и факторами индикаторами развития отрасли [14].

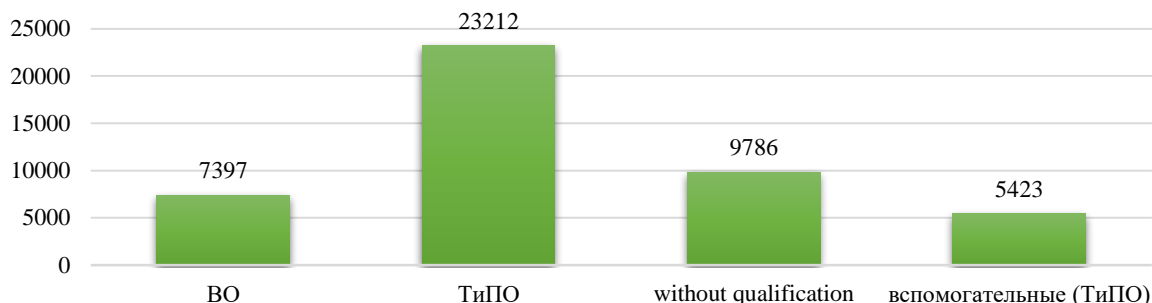

Рисунок 1. Наиболее востребованные профессии 2023-2030 гг Горнодобывающая промышленность (базовая потребность), чел.

Примечание: составлено авторами на основе источника [14]

Данные, полученные в результате прогноза Enbek.kz. Показана потребность в ГМК на 2020-2030 гг. о значительном спросе специалистов с квалификацией выпускника ТиПО. Спрос на специалистов в анализируемый период составит 23 212 человек, что на 15 815 человек (см. рисунок 1) больше чем в специалистах с инженерными компетенциями выпускниками вузов. Совокупно спрос на специалистов «без квалификации» и «вспомогательные специалисты» в отрасли ГМК составляет 15 209 человек [14].

Рисунок 2. Прогнозный спрос на рабочую силу в секторе ГМК

Примечание: составлено авторами на основе источника [14]

Таким образом, самый крупный индустриальный сектор экономики РК, ГМК – на долю которого приходится 8,7% ВВП, по прогнозам экспертов Enbek будет готов трудоустроить порядка 7 семи тысяч инженеров в секторе ГМК. По рабочим специальностям ожидается спрос в размере 28 625 человек (23 212+5 423), это говорит о том что в целом данный сектор нуждается в рабочих профессиях, производственные процессы в больше степени не автоматизированы, и далеки от индустрии 4.0 [14]. Анализ базы данных «HeadHunter», крупнейшей российской компании интернет-рекрутмента, выявил в Горнодобывающем секторе общее количество открытых технических вакансий, которое по статистическим данным сайта составляет 159, причем рассматриваются вакансии различных ГМК отрасли по различным регионам Казахстана. Наиболее высокое количество вакансий наблюдается в городе Алматы, что может быть связано с его статусом

крупнейшего города и экономического центра страны. Другие регионы, такие как Астана и Актобе, также имеют значительное количество вакансий [15].

Распределение открытых вакансий по территории республики представлено на рисунке ниже. В городе Алматы насчитывается 65 открытых вакансий горнодобывающей промышленности. На втором месте город Астана – 33 открытые вакансии [15].

Статистика по средней заработной плате вакансий горнодобывающей промышленности показала, уровень в 315 тысяч тенге в месяц по стране. Наиболее высокая предлагаемая заработная плата составляет 400 тысяч тенге в Улытауском районе, городе Жезказган. В Абайском районе уровень средней заработной платы на рынке предложений составляет 390 тысяч тенге, однако там всего 1 вакансия. В городе Алматы и Шымкенте уровень предлагаемой заработной платы составляет 350 тысяч тенге. Наибольшее количество специалистов, требуемых на технические вакансии размещенных на сайте HeadHunter, являются супервайзер производственного участка, а также инженера-сметчики [15]. Кроме того, представлена информация с «требованиями» к каждой вакансии и необходимым опытом работы: «нет опыта», «от 1 до 3», «от 3 до 6», «более 6». В категории «нет опыта» 34 записи из которых в 8 случаях нужен диплом о высшем образовании, т.е. речь идет о неквалифицированной рабочей силе.

Основное количество записей составляет категория «От 1 до 3» составляет 101 запись, из которой по требованиям компании только в 38 объявлениях требуется «Наличие обязательного ВО». ($101 - 38 = 63$) **63 вакансии** нацелены на поиск специалистов без ВО, требуется среднее специальное образование. Категория от «от 3 до 6» в 90% требуется высшее образование. $38+8+89+13=148$ записей из 230, 64% (148 записей) требуется наличие высшего образования. Таким образом, платформа указывает спрос на специалистов в режиме реального времени в секторе ГМК, где в большинстве вакансий требуется наличие высшего образования в сфере ГМК. Следующая выборка направлена на выявление самих вакансий и требований к ним со стороны работодателей. Эти данные нам позволят оценить реальные требования работодателей для инженеров в секторе ГМК, что позволит учитывать эти данные модели инженерного образования. Из проведенного анализа следует следующий вывод: по данным «Enbek» прогноз на спрос в специалистах средне-профессиональных компетенций составит 28 625 человек. Индустриальный скачок с кадрами ТиПО, предприятия не сделают.

Наиболее актуальные данные рынка представлены на базе крупнейшего интернет-рекрутмента «HeadHunter». Анализ данных по ГМК сектору указывает на то что большая часть вакансий - это инженерные кадры с наличием диплома 64% (148 записей). Статистические отчеты сайта «Enbek» настаивают на том, что нужны ТиПО (лоббирование грантов на колледж). Однако индустрия заинтересована в: специалистах (список уникальных вакансий из НН - 230 записей); требование наличие опыта и высшего образования; описание необходимых компетенций. Эти данные указывают на то, что компании заинтересованы в высококвалифицированных специалистах, которые будут принимать активное участие по переходу производства к Индустрии 4.0. Эта информация является подтверждением второй гипотезы, так как данные двух разных сервисов/источников разные, а, следовательно, нет единого мнения и способа оценки потребности в кадровых специалистах. На основании результатов анализа рынка труда по востребованным профессиям была сформирована анкета, целью которой является оценить готовность рынка труда к внедрению технологий Индустрии 4.0. Данная анкета, основанная на лучших мировых практиках диагностики технологической оснащенности и производственных возможностей предприятия. Опрос позволит не только оценить уровень используемых в настоящее время технологий на производстве, но и выявить существующие барьеры, а также определить требования производства к техническому перевооружению и необходимым компетенциям инженерного персонала. Применение данной анкеты в рамках комплексного исследования позволит получить всестороннюю оценку текущего технологического уровня предприятия и сформировать рекомендации по дальнейшему развитию производственных систем в соответствии с концепцией Индустрии 4.0. Анкетирование проводилось среди руководящего состава инженерных работников крупных промышленных компаний с целью получения информации о текущих трендах, вызовах и потребностях в инженерной области. И выявление спроса на специалистов представленные в форсайт-исследованиях которые изучены, исследовательской группой.

Целевая аудитория опроса: главные инженера, мастера цехов, управленческий инженерный аппарат промышленных предприятий, которые являются потребителями специалистов инженерного профиля.

Обоснование фокус-группы опроса: выборка обусловлена представителями инженерного персонала из различных отделов и уровней компаний, для получения максимально разносторонней обратной связи. Экспертность данной целевой аудитории позволит понять проблемы отрасли.

Инструменты сбора данных: для сбора информации мы применили анкету, содержащую как открытые, так и закрытые вопросы, а также вопросы, оцениваемые по шкале Лайкерта. Это позволит нам получить как качественные, так и количественные данные.

Процедура проведения: Анкетирование проходило в форме онлайн-опроса (Ссылка на анкету: <https://forms.gle/dRohwqCRcM66moGc8>). Участникам были также разосланы письма с просьбой пройти анкетирование.

Конфиденциальность и этичность: все ответы анонимны и конфиденциальны, полученная информация была использована исключительно в целях исследования.

Охват: В опросе приняли участие компании со всей территории Казахстана, занимающиеся производством, добычей, строительством и другими сферами где работают специалисты инженерного профиля.

Период проведения: 1 этап - рассылки по списку 1-4 осуществлялся в период с 27 по 29 мая; 2 этап - повторная рассылки и дополнительно по списку 5 с 14 июля по 20 июля.

Количество респондентов составило более 2000 человек, на данный момент собрано результатов по 79-ти респондентам, различных секторов промышленного производства Республики Казахстан. Вводная часть анкеты, информирует респондента о цели анкетирования, в рамках какого исследования проводится опрос, а также указываются эл. адреса участников опроса. Наибольшая часть аудитории - 64,9% - горнометаллургическая отрасль (51 респондент), строительством занимается 5,2% аудитории (4 респондента), 2,6% пришлось на машиностроение (2 респондента).

Уже с первого вопроса анализ распределения аудитории по отраслям напоминает распределение отраслевой экономики по уровню занятости или ВВП, где данные отрасли являются лидерами в Казахстане. Разделение подразделений подтверждает статистику занятого населения в Республике. Респондентов, относящихся к металлургическому подразделению наибольшее количество – 46,8% (37 человек). В производстве задействовано 20,3% (16 человек), обогащение и переработка -10,1% (8 человек), 5,1% - экология (4 человека). Должности респондентов распределились следующим образом: руководящие должности по одному специалисту, больше всех инженеров-технологов -21,5% (17 респондентов), 6,3% - мастера (5 респондентов). Две трети опрошенных (71,3% суммарно) – это опытные работники со стажем от 15 лет и более. Это служит отверждением их экспертности.

Наибольшая часть респондентов проголосовала за внедрение современных технологий, а также автоматизацию технических процессов.

Среди предложений по усовершенствованию в горнометаллургической и деревообрабатывающей отраслях распространено включение технологических, и управленческих аспектов. Такие как:

1. Внедрение новых технологий

- Автоматизация и роботизация: Использование автоматизированных систем управления и роботов для повышения производительности и безопасности.

- Данные и аналитика: Внедрение систем сбора и анализа данных (IoT, Big Data) для оптимизации процессов и предсказания неисправностей.

- 3D-печать: Применение аддитивных технологий для создания прототипов или деталей.

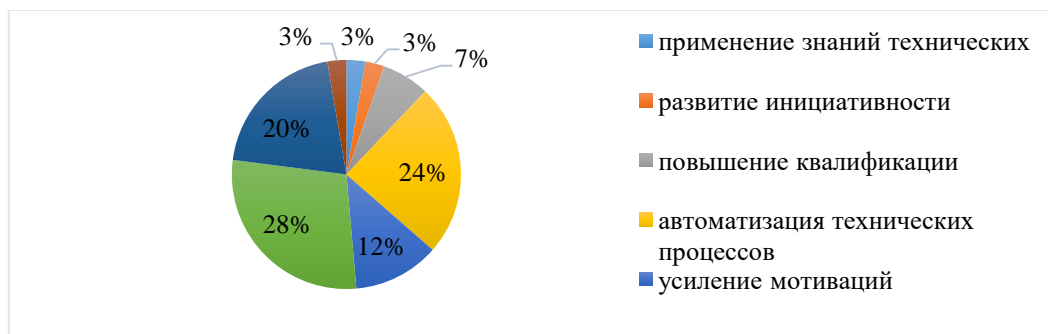

Рисунок 3. Структура ответов по направлениям совершенствования производства в отрасли

Примечание: составлено авторами

2. Энергоэффективность

- Оптимизация процессов: Анализ и улучшение энергетической эффективности производственных процессов.

Возобновляемые источники энергии: Использование солнечных, ветровых или гидроэнергетических решений для снижения зависимости от ископаемых источников.

3. Устойчивое развитие

- Экологические технологии: Внедрение технологий по утилизации отходов и снижению выбросов.

- Циркулярная экономика: Разработка процессов, способствующих повторному использованию материалов.

4. Обучение и развитие персонала

- Повышение квалификации: Организация тренингов и семинаров по новым технологиям и методам работы.

- Менторство и обмен опытом: Создание программ менторства для молодых специалистов.

5. Улучшение проектирования

- Системный подход: Использование методов системного проектирования для комплексного подхода к разработке новых продуктов и процессов.

- Моделирование и симуляция: Применение CAD/CAM систем для более точного проектирования и тестирования.

6. Управление проектами

- Гибкие методологии: Внедрение Agile или Lean методов для повышения гибкости и скорости реагирования на изменения.

- Управление рисками: Разработка стратегий по оценке и минимизации рисков на всех этапах проекта.

7. Инновации и исследования

- Исследовательские программы: Участие в научных исследованиях и разработках новых материалов или технологий.

- Сотрудничество с университетами: Партнерство с образовательными учреждениями для совместных исследований и разработки новых решений.

Эти направления могут помочь инженерам в горнометаллургической и деревообрабатывающей отраслях повысить эффективность, безопасность и устойчивость своих процессов.

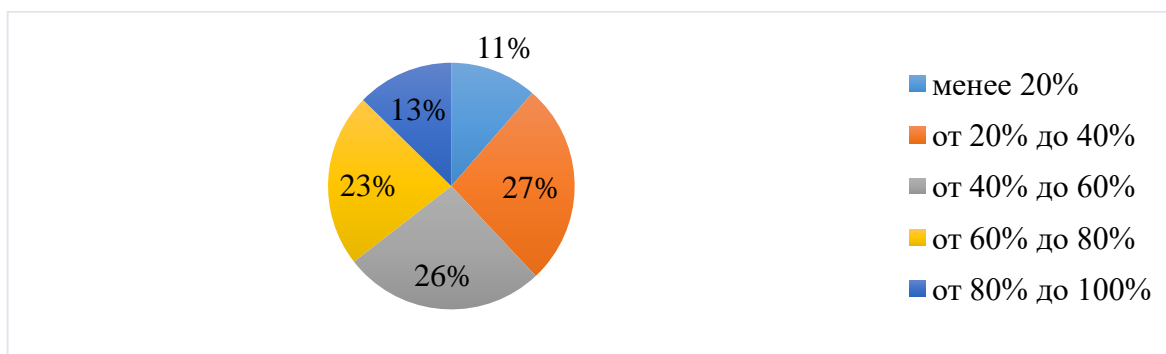

Рисунок 4. Оценка готовности подразделения к техническому перевооружению

Примечание: составлено авторами

В ходе проведения опроса учитывалось мнение аудитории, на сколько их подразделение готово к техническому перевооружению. 26,6% анкетированных показали готовность к техническому перевооружению между от 20% до 40% и от 40% до 60%. 18 участников считают готовность от 60% до 80%. 9 участников считают, что готовность их подразделения менее 20% и только 10 респондентов выбрали от 80% до 100%. Таким образом можно предположить, что готовность по техническому перевооружению составляет от 20% до 60%, что в большей степени зависит от специфики работы специалиста, который давал данную оценку. Касаемо вопроса о барьерах, которые могут препятствовать развитию Индустрии 4.0 наибольшая часть аудитории считает препятствием финансовые ограничения – 57,5%. Недостаток квалифицированных специалистов – 53,8%. Также важным моментом является старая система и инфраструктура компании/

подразделения – 36,3%. Таким образом 28,7% кадров нуждается в переобучении, что явно показывает на острый недостаток квалифицированных специалистов в этой сфере.

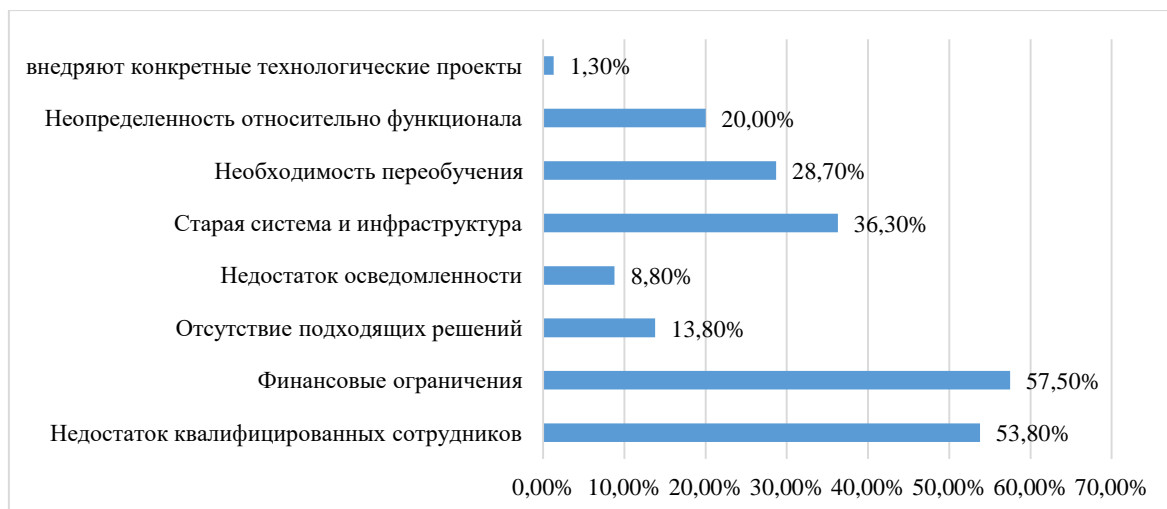

Рисунок 5. Основные выявленные препятствия по внедрению технологии Индустрии 4.0

Примечание: составлено авторами

Таким образом, ниже представим основные барьеры по внедрению технологии Индустрии 4.0:

1. Отсутствие стратегического видения: Почти все компании не имеют точной тактики для внедрения технологий Индустрии 4.0, что может привести к малопродуктивному использованию ресурсов.

2. Недостаток квалифицированных кадров: для эффективного внедрения новых технологий необходимы специалисты с соответствующими навыками, таких как работа с данными, программирование и управление проектами.

3. Высокие затраты на внедрение: Первоначальные инвестиции в новые технологии могут быть большими, что может отпугнуть компании, особенно малый и средний бизнес.

4. Сопротивление изменениям: Сотрудники и руководство могут быть не готовы к изменениям, связанным с внедрением новых технологий, что может привести к внутреннему сопротивлению.

5. Проблемы с интеграцией: Новые технологии часто требуют интеграции с существующими системами, что может быть сложным и дорогостоящим процессом.

6. Безопасность данных: Увеличение количества подключенных устройств и систем создает новые риски для безопасности данных, что может вызывать опасения у многих крупных и средних компаний.

7. Недостаток стандартов: Отсутствие общепринятых стандартов и протоколов может сильно затруднить взаимодействие между технологиями и системами.

8. Культурные барьеры: В некоторых организациях может отсутствовать культура новых инноваций и открытости к новым технологиям, что затрудняет их эффективное внедрение.

9. Регуляторные ограничения: Законодательные и регуляторные барьеры могут замедлить процесс внедрения новых технологий.

10. Неопределенность в ROI (возврат инвестиций): Компании не могут быть уверены в том, что инвестиции в технологии Индустрии 4.0 принесут ожидаемую ими отдачу, что может привести к большим колебаниям в принятии решений.

Преодоление этих препятствий требует комплексного подхода, включая обучение сотрудников, разработку стратегии внедрения, а также активное участие руководства компании.

Выделены факторы, которые по мнению респондентов, затрудняют внедрение технологий Индустрии 4.0. Финансовые ограничения – 60%, недостаток квалифицированных специалистов – 58,8%, старые системы и инфраструктура – 55% это наиболее влиятельные факторы по итогам анкетирования.

Заключение. Промежуточные результаты показали то, что средневысокими показателями соответствия технологий Индустрии 3.0 + проявление Индустрии 4.0 явился уровень цифровизации процессов стратегического управления, финансами, аналитики. Так на уровне операционного

менеджмента и производственных либо технических процессов отмечается средний уровень цифровой зрелости — это средние показатели соответствия анализируемых технологий Индустрии 3.0. Например, отдельные процессы HR (диагностика компетенций, обучение и развитие персонала) а также все предметные поля логистики представлены низким уровнем цифровой зрелости. Это показатель полного несоответствия стандартам Индустрии 3.0. Современная экономика Казахстана продолжает технологически развиваться, что открывает новые возможности для роста и развития. В условиях перехода на Индустрию 4.0 нашей стране нужны квалифицированные инженеры, которые могут воплотить новые идеи, проектировать и разрабатывать новую технику и технологии. На европейском рынке труда новые профессии уже не первый день котируются. Таким образом данное направление только начинает набирать обороты и в Республике Казахстан. Государственная поддержка является важным аспектом развития своевременной подготовки инженерных кадров для высокотехнологичных отраслей экономики Казахстана. Так сделано заключение о том, что экономика Казахстана продолжает активно развиваться, переходя на новые технологии, что открывает приоритетные возможности для роста и развития экономической системы. С целью перехода к Индустрии 4.0 важно предпринимать ряд мер, таких как улучшение развития уровней образования и цифровой грамотности населения, цифровой инфраструктуры, а также поддержка инноваций и создание благоприятного экономического окружения. В стране активно внедряются инновационные технологии и цифровые решения. При этом сохраняются традиционные отрасли экономики, такие как нефтегазовая, горнодобывающая и сельское хозяйство. Если рассматривать 4 технологический уклад который присутствует в таких отраслях, как информационные технологии, электроника, производство автомобилей и иных транспортных средств, а также в производстве сельскохозяйственной техники.

В отраслях железнодорожного транспорта, строительства, производства пластмасс и композитов, а также в энергетике только начинаются внедряться технологии пятого уклада. Технологии шестого уклада внедряются в таких отраслях, как производство экологически чистых топлив, биотехнологии, производство роботов и автоматизированных систем управления, а также в производстве продуктов, основанных на искусственном интеллекте (ИИ). Таким образом, для того чтобы успешно справиться с вызовами Индустрии 4.0 населению придется улучшать навыки, которые в практике сложно или же невозможно заменить автоматизацией. К таким важнейшим и актуальным навыкам относятся: креативность, критическое мышление, способность к обучению и адаптации, коммуникативные навыки, умение работать в команде и умение решать сложные проблемы. Важно также инвестировать в образование и профессиональное развитие, чтобы люди могли адаптироваться к изменяющимся требованиям рынка труда. Кроме того, важно создавать условия для переквалификации и обучения новым навыкам, чтобы люди могли успешно конкурировать на рынке труда в эпоху цифровой трансформации. Исследование выполнено при финансовой поддержке Комитета науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан в рамках реализации проекта программно-целевого финансирования BR21882257 «Создание национальной модели инженерного образования в контексте реализации целей устойчивого развития».

ЛИТЕРАТУРА

1. Официальный сайт Всемирного банка. [Электронный ресурс] – URL: <https://www.worldbank.org/en/news/infographic/2021/10/27/measuring-the-wealth-of-nations>
2. Послание Главы государства Касым-Жомарта Токаева народу Казахстана «Справедливый Казахстан: закон и порядок, экономический рост, общественный оптимизм». [Электронный ресурс] – URL: <https://www.akorda.kz/ru/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-spravedlivyy-kazahstan-zakon-i-poryadok-ekonomicheskij-rost-obshchestvennyy-optimizm-285014>
3. Sofi Kurki, Markku Wilenius. Organisations and the sixth wave: Are ethics transforming our economies in the coming decades? // *Futures*. – 2015. – Volume 71. – P. 146-158. DOI:10.1016/j.futures.2014.09.001
4. Simon Kuznets. Schumpeter's business cycles // *The American Economic Review*. – 1940. – Volume 30(2). – P. 257-271.
5. Schumpeter J.A. Business cycles: A theoretical, historical and statistical analysis of the capitalist

process // McGraw-Hill. – 1939. – P. 430-444.

6. Kagermann H., Lukas W.D., Wahlster W. Industrie 4.0: Mit dem Internet der Dinge auf dem Weg zur 4. industriellen Revolution // VDI nachrichten. – 2011. – Volume 13. – № 1. – P. 2-3.

7. Aghion P. et al. The effects of entry on incumbent innovation and productivity // The Review of Economics and Statistics. – №1. - Volume 91. – 2009. – P. 20-32. DOI:10.1162/rest.91.1.20

8. Acemoglu D. Technical change, inequality, and the labor market // Journal of economic literature. – 2002. – Volume 40. – №1. - P. 7-72.

9. Kinzel H. Industry 4.0—Where does this leave the Human Factor? // Journal of Urban Culture Research. – 2017. – Т. 15. – №. 1. – P. 70-83.

10. Vandenbussche J., Aghion P., Meghir C. Growth, distance to frontier and composition of human capital // Journal of economic growth. – 2006. – №2. – Volume 11. – P. 97-127.

11. Bejtkovský J., Rózsa Z., Mulyaningsih H.D. A phenomenon of digitalization and E-recruitment in business environment // Polish Journal of Management Studies. – 2018. – Т.18. – № 1. – P. 58-68.

12. Erol S. et al. Tangible Industry 4.0: a scenario-based approach to learning for the future of production // Procedia CiRр. – 2016. – P. 13-18. – DOI:10.1016/j.procir.2016.03.162.

13. Barcenilla-Visús S., López-Pueyo C. Inside Europe: human capital and economic growth revisited // Empirica. Volume 45. – №4. – 2018. – P. 821-847.

14. Официальный сайт Электронной биржи труда Республики Казахстан Enbek.kz. [Электронный ресурс] – URL: <https://www.enbek.kz/ru/analytical-data/5308>

15. Официальный сайт электронного поиска работы и рекрутинга Headhunter. [Электронный ресурс] – URL: <https://hh.kz/>

REFERENCES

1 Oficial'nyj sajt Vsemirnogo banka. [The official website of the World Bank] [Elektronny resurs] – URL: <https://www.worldbank.org/en/news/infographic/2021/10/27/measuring-the-wealth-of-nations>. [in Russian].

2 Poslanie Glavy gosudarstva Kasym-Zhomarta Tokaeva narodu Kazahstana «Spravedlivyj Kazahstan: zakon i porjadok, jekonomicheskij rost, obshhestvennyj optimizm». [The message of the Head of State Kassym-Jomart Tokayev to the people of Kazakhstan "Fair Kazakhstan: law and order, economic growth, public optimism"] [Elektronny resurs] – URL: <https://www.akorda.kz/ru/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-spravedlivyy-kazahstan-zakon-i-poryadok-ekonomicheskij-rost-obshchestvennyy-optimizm-285014> [in Russian].

3 Sofi Kurki, Markku Wilenius. Organisations and the sixth wave: Are ethics transforming our economies in the coming decades? // Futures. – 2015. – Volume 71. – P. 146-158. DOI:10.1016/j.futures.2014.09.001

4 Simon Kuznets. Schumpeter's business cycles // The American Economic Review. – 1940. – Volume 30(2). – P. 257-271.

5 Schumpeter J. A. Business cycles: A theoretical, historical and statistical analysis of the capitalist process // McGraw-Hill. – 1939. – P. 430-444.

6 Kagermann H., Lukas W. D., Wahlster W. Industrie 4.0: Mit dem Internet der Dinge auf dem Weg zur 4. industriellen Revolution // VDI nachrichten. – 2011. – Volume 13. – № 1. – P. 2-3.

7 Aghion P. et al. The effects of entry on incumbent innovation and productivity // The Review of Economics and Statistics. – №1. - Volume 91. – 2009. – P. 20-32. DOI:10.1162/rest.91.1.20

8 Acemoglu D. Technical change, inequality, and the labor market // Journal of economic literature. – 2002. – Volume 40. – №1. – P. 7-72.

9 Kinzel H. Industry 4.0—Where does this leave the Human Factor? // Journal of Urban Culture Research. – 2017. – Т. 15. – №. 1. – P. 70-83.

10 Vandenbussche J., Aghion P., Meghir C. Growth, distance to frontier and composition of human capital // Journal of economic growth. – 2006. – №2. – Volume 11. – P. 97-127.

11 Bejtkovský J., Rózsa Z., Mulyaningsih H.D. A phenomenon of digitalization and E-recruitment in business environment // Polish Journal of Management Studies. – 2018. – Т.18. – № 1. – P. 58-68.

12 Erol S. et al. Tangible Industry 4.0: a scenario-based approach to learning for the future of production // Procedia CiRр. – 2016. – P. 13-18. DOI:10.1016/j.procir.2016.03.162.

13 Barcenilla-Visús S., López-Pueyo C. Inside Europe: human capital and economic growth revisited

// Empirica. Volume 45. – №4. – 2018. – P. 821-847.

14 Oficial'nyj sajt Jelektronnoj birzhi truda RK Enbek.kz. [The official website of the Electronic Labor Exchange of the Republic of Kazakhstan] [Elektronny resurs] – URL: <https://www.enbek.kz/ru/analytical-data/5308> [in Russian].

15 Oficial'nyj sajt jelektronnogo poiska raboty i rekrutinga Headhunter. [The official website of electronic job search and Headhunter recruitment] [Elektronny resurs] – URL: <https://hh.kz/> [in Russian].

Конурбаева Ж.Т., Суйеубаева С.Н., Рахимбердинова М.У.

ИНДУСТРИЯ 4.0-ГЕ ҚАЗАҚСТАННЫҢ ТАУ-КЕН МЕТАЛЛУРГИЯ САЛАСЫНДАҒЫ ТЕХНОЛОГИЯЛЫҚ ДАЙЫНДЫҒЫ МЕН КАДРЛЫҚ СЫН-ТЕГЕУРІНДЕР

Аңдатпа

Бұл мақалада тау-кен металлургия саласына баса назар аударып, Қазақстандағы Индустрия 4.0 технологияларының ағымдағы жай-күйі мен даму перспективаларына талдау ұсынылған. Авторлар кәсіпорындардың жаңа өндірістік құрылымдарға көшуге технологиялық дайындығын қарастырады, сондай-ақ озық технологияларды енгізуге кедергі келтіретін кедергілерді талдайды. Зерттеу инженерлер мен өнеркәсіптік компаниялардың басшылары арасындағы сауалнама деректеріне, сондай-ақ Enbek және HeadHunter платформаларындағы статистикаға негізделген. Қорытындылар жоғары білікті мамандарға қажеттілік пен еңбек нарығындағы ұсыныс арасындағы елеулі алшақтықты көрсетеді, бұл Қазақстанда Индустрия 4.0 тұжырымдамасын табысты іске асыруға айтарлықтай кедергі болып табылады. Мақалада сонымен қатар кәсіпорындардың инновацияларды енгізуге дайындығын жақсарту және инженерлік персоналдың құзыреттілік деңгейін арттыру бойынша ұсыныстар ұсынылған. Қазақстан экономикасы жаңа технологиялар мен технологиялық құрылымдарды игере отырып, дамуын жалғастыруда, бұл өсу мен даму үшін жаңа мүмкіндіктер туғызады деген қорытындыға келді. 4.0 индустриясына табысты көшу үшін Қазақстанға білім беру жүйесін жетілдіру, халықтың цифрлық сауаттылығын арттыру, цифрлық инфрақұрылымды дамыту, инновацияларды қолдау және қолайлы экономикалық орта құруды қоса алғанда, бірқатар қадамдар жасау қажет. Қазақстан экономиканы жаңғыртумен және 4, 5 және 6 технологиялық құрылымдарды дамытуға бағытталған заманауи технологияларды енгізумен белсенді айналысатыны атап өтілді. Инновациялық және цифрлық шешімдер ең алдымен қалалық орталықтарда енгізілуде, алайда мұнай-газ, тау-кен өнеркәсібі және ауыл шаруашылығы сияқты дәстүрлі салалар ел экономикасында маңызды рөл атқаруда.

Konurbayeva Z., Suyebaeva S., Rakhimberdinova M.

TECHNOLOGICAL READINESS FOR INDUSTRY 4.0 AND PERSONNEL CHALLENGES IN THE MINING AND METALLURGICAL INDUSTRY OF KAZAKHSTAN

Annotation

This article presents an analysis of the current state and prospects for the development of Industry 4.0 technologies in Kazakhstan with an emphasis on the mining and metallurgical industry. The authors consider the technological readiness of enterprises to transition to new production patterns, as well as analyze the barriers preventing the introduction of advanced technologies. The study is based on survey data among engineers and executives of industrial companies, as well as statistical data from the Enbek and HeadHunter platforms. The conclusions indicate a significant gap between the need for highly qualified specialists and the supply on the labor market, which is a significant obstacle to the successful implementation of the concept of Industry 4.0 in Kazakhstan. The article also offers recommendations to improve the readiness of enterprises to introduce innovations and increase the level of competence of engineering personnel. It is concluded that the economy of Kazakhstan continues to evolve, mastering new technologies and technological patterns, which creates new opportunities for growth and development. For a successful transition to Industry 4.0, Kazakhstan needs to take a number of steps, including improving the education system, increasing digital literacy of the population, developing digital infrastructure, supporting innovation and creating a favorable economic environment. It was noted that Kazakhstan is actively engaged in the modernization of the economy and the introduction of modern technologies aimed at the development of 4, 5 and 6 technological structures. Innovative and digital solutions are being implemented primarily in urban centers, but traditional industries such as oil and gas, mining and agriculture continue to play an important role in the country's economy.

Қ. Мырзабекқызы*, PhD., қауымд. профессор¹

Д. Н. Келесбаев, PhD., профессор¹

Д.О. Сатыбалдиева, PhD., қауымд. профессор²

Б.Б. Досанов, магистр¹

Қ.А.Ясауи атындағы Халықаралық

қазақ-түрік университеті, Түркістан қ., Қазақстан¹

Қ.И.Сәтпаев атындағы Қазақ ұлттық

техникалық зерттеу университеті, Алматы қ., Қазақстан²

* – негізгі автор (хат-хабарларға арналған автор)

e.mail: kundyz.myrzabekkyzy@ayu.edu.kz

ТҮРКІСТАН ОБЛЫСЫНЫҢ 2020-2023 ЖЫЛДАР КЕЗЕҢІНДЕГІ БЮДЖЕТІН ТАЛДАУ ЖӘНЕ БАҒАЛАУ

Осы зерттеу жұмысы Түркістан облысы бюджетінің 2020-2023 жылдар кезеңіндегі талдануы жүргізіледі. Негізгі назар кірістер мен шығыстардың динамикасына, сондай-ақ көрсетілген кезеңдегі бюджет тапшылығындағы (профицитіндегі) өзгерістерге аударылады. Бюджеттік операцияларды қаржыландыру үшін қаржылық активтер мен несиелерді пайдалану қарастырылады. Деректерді талдауда Түркістан облысының бюджеті алдында тұрған түйінді проблемалар мен сын-тегеуріндерді бөліп көрсетуге, сондай-ақ қаржылық жағдайды жақсарту және өңірдің тұрақты дамуын қамтамасыз ету үшін әлеуметті стратегиялар мен шараларды айқындауға мүмкіндік береді. Жұмыста Түркістан облысы тұрғындарының әлеуметтік және экономикалық әл-ауқатын қамтамасыз ету мақсатында қаржыны тиімді басқару, шығыстарды оңтайландыру және кірістерді ұлғайту қажеттілігі көрсетіледі. Зерттеу нәтижесінде қаржылық активтер мен несиелерді пайдалануды талдау арқылы аймақ өзінің қажеттіліктерін қаржыландыру үшін ішкі ресурстарды белсенді пайдаланғаны көрсетіліп, сонымен қатар сыртқы қаржыландыру мен несиеге жүгіну қажеттілігіне тап болғанды айқындалады. Осыдан тұрақты дамуға қол жеткізу және Түркістан облысы мен оның тұрғындарының әл-ауқатын қамтамасыз ету үшін шығыстарды қысқарту, кірістерді ұлғайту және бюджетті басқаруды оңтайландыру жөніндегі шараларға көбірек көңіл бөлу қажет деген ұсыныс беріледі.

Кілт сөздер: қаржы жағдайы, бюджет, Түркістан облысы, кірістер, шығыстар, бюджет тапшылығы, бюджет профициті, қаржы активтері, кредиттер, қаржыны басқару, деректерді талдау.

Ключевые слова: финансовое состояние, бюджет, Туркестанская область, доходы, расходы, дефицит бюджета, профицит бюджета, финансовые активы, кредиты, управление финансами, анализ данных.

Keywords: financial condition, budget, Turkestan region, revenues, expenses, budget deficit, budget surplus, financial assets, loans, financial management, data analysis.

Кіріспе. Жергілікті атқарушы органдардың нақты дербестігі олардың тиісті бюджеттерде ресурстарды жинақтау және аумақтардың қажеттілігіне сәйкес басқару мүмкіндігімен айқындалады. Осыған байланысты өңірлерді қаржылық қолдауды оңтайландыру және тұтастай алғанда бюджетаралық қатынастарды жақсарту демократиялық қағидаттарға негізделген экономикалық реформаларды одан әрі тереңдету мен мемлекетішілікті нығайтудың маңызды шарты болып табылады [1].

Түркістан облысының бюджетін талдау Қазақстанның осы өңірінің экономикалық дамуы мен әлеуметтік тұрақтылығын қамтамасыз етуде шешуші рөл атқарады. Осы зерттеу өзектілігі, Түркістан облысы бюджетінің 2020 жылдан 2023 жылға дейінгі кезеңдегі негізгі қаржылық көрсеткіштерін талдауға бағытталады. Кірістердің, шығыстардың, бюджет тапшылығының (профицитінің) динамикасын, сондай-ақ қаржы активтері мен кредиттерді пайдалануды қарау бізге осы өңірдегі бюджетті басқарудың қаржылық орнықтылығы мен тиімділігін бағалау болып отыр.

Зерттеудің мақсаты - Түркістан облысы бюджетінің көрсетілген кезеңдегі қаржылық жағдайындағы негізгі үрдістерді анықтау, сондай-ақ қаржы көрсеткіштерінің динамикасына әсер ететін факторларды талдау. Осы мақсатқа жету үшін кірістер, шығыстар, бюджет тапшылығы (профициті), сондай-ақ көрсетілген кезеңдегі әр жыл үшін қаржылық активтер мен несиелерді пайдалану туралы деректер талдау міндеттері шешу көзделеді.

Зерттеу барысында әртүрлі ғылыми әдістерді эмпирикалық, жалпы логикалық жалпылау, жеке ғылыми: салыстыру, монографиялық, кестелік және де тігінен талдау әдістерін қолдану арқылы жүргізіледі. Осы аталған ғылыми әдістерге қысқаша түсіндірме беретін болсақ, Түркістан бюджетін эмпирикалық талдауда заңдылықтарды анықтау, белгілі бір құбылыстардың, процестердің немесе саясаттардың тиімділігін бағалау мақсатында нақты деректерді немесе бақылауларды жинауға және талдауға негізделген. Жалпы логикалық жалпылау, әртүрлі ақпаратты немесе деректерді неғұрлым жалпы немесе жалпыланған қорытындыларға дейін азайту процесінде трендтерді, заңдылықтарды немесе қорытындыларды бөліп көрсетуге мүмкіндік береді. Кеңінен таралған салыстырмалы талдау бойынша Түркістан бюджетінің екі немесе одан да көп есепті кезеңдегі бухгалтерлік баланстың көрсеткіштерін салыстырады.

Ал, Түркістан бюджетін талдау контекстіндегі монографиялық талдау белгілі бір аумақ немесе аймақ бюджетінің нақты тақырыбына немесе аспектісіне бағытталған зерттеу немесе талдау жүргізуді білдіреді. Түркістан бюджетін талдау жағдайында монографиялық талдау мынадай аспектілерді қамтуы мүмкін:

Бюджет құрылымы: Түркістан бюджетінің кірістері мен шығыстарының құрылымын зерттеу, оның ішінде негізгі секторларға бөлу (мысалы, білім беру, денсаулық сақтау, инфрақұрылым және т.б.). Кірістер мен қаржыландыру көздері: салықтар, алымдар, субсидиялар және т.б. сияқты Түркістан бюджетінің кіріс көздерін талдау, сондай-ақ олардың тұрақтылығы мен тиімділігін бағалау. Шығыстар мен басымдықтар: Түркістан бюджетінен қаражатты жұмсау бағыттарын зерделеу және олардың өңірлік дамудың стратегиялық мақсаттары мен басымдықтарына сәйкестігін бағалау. Қаржылық жоспарлау және басқару: бюджеттік процестің тиімділігін және қаржы ресурстарын пайдалануды қоса алғанда, Түркістанның қаржылық жоспарлау және бюджетті басқару әдістері мен процестерін талдау. Түркістан бюджетін кестелік талдауында деректерді талдайтын және кестелер немесе матрицалар түрінде көрнекі салыстыру, жалпылау және түсіндіру үшін ұсынылады. Соңғы болып тігінен талдауда Түркістан бюджеті бойынша қаржылық есептіліктің жекелеген компоненттері жалпы көлемге немесе 100% қабылданатын базалық көрсеткішке қатысты қарастырылады. Сонымен қатар, жалпы көлемде жеке элементтердің құрылымы мен үлестерін анықтайды.

Әдебиеттік шолу. Жергілікті өзін-өзі басқару бюджеттерін қалыптастыруды зерттеу ғылыми және қолданбалы зерттеулердің тақырыбы болып табылады. Отандық ғалымдар, соның ішінде О.Шиян [2], Қазақстанда төртінші деңгейдегі бюджеттерді енгізу ауылдық аудандардың қаржылық тәуелсіздігін арттыруға ықпал ететініне назар аударады, бұл жергілікті өзін-өзі басқаруды дамыту үшін осы процестің маңыздылығын көрсетеді. Сонымен қатар, шетелде мемлекеттік басқаруды орталықсыздандыру және жергілікті органдардың қаржылық дербестігі мәселелері де зерттелуде. Мысалы, Е. Кирилюк-Дриджска және Р. Беба Еуропалық Одақтың аймақтық даму қорларын аймақтық бюджеттеу әдісін Польшадағы әлсіз ауылдық жерлерді бағалау және қаржылық қолдау үшін олардың әлеуметтік-экономикалық дамуын теңестіру үшін қолдануды ұсынады [3].

Бюджетті талдау, бюджеттік жүйенің қаржылық мәселелерін, тәуекелдерін, мүмкіндіктері мен перспективаларын анықтау мақсатында кірістер, шығыстар, тапшылықтар, қаржыландыру, қорларға түсімдер және т.б. сияқты бюджеттік көрсеткіштерді зерттеу және бағалау процесі. Бюджетті талдаудың бақылау, жоспарлау, болжау, оңтайландыру, реттеу, бағалау және т.б. сияқты талдау объектісі мен субъектісіне байланысты әртүрлі мақсаттары мен міндеттері көрсеткен [4]. Бюджетті талдау әр түрлі деңгейде жүргізілуі мүмкін: республикалық, аймақтық, муниципалдық, ұйымдастырушылық немесе жеке. Бюджетті талдау факторлық, көлденең, тік, салыстырмалы, коэффициент, динамикалық және т.б. сияқты әртүрлі әдістерді қолдануға негізделген [5]. Қазақстандық авторлар көрсеткіштер, индекстер және коэффициенттер жүйесін пайдалануға негізделген мемлекеттік бюджетті талдауға кешенді тәсілді ұсынған [6,7]. Осылайша, шетелдік және отандық ғалымдардың еңбектерін талдау Түркістан облысы бюджетінің қаржылық жағдайы туралы болашақта қаржыны басқаруды жақсарту, қаржылық жай-күйін зерттеу өңірдің ағымдағы проблемалары мен әлеуетін айқындау үшін, сондай-ақ орнықты экономикалық және әлеуметтік дамуды қамтамасыз ету мақсатында қаржыны басқарудың тиімді стратегияларын әзірлеу облыстың экономикалық өсуіне ықпал етеді.

Негізгі бөлім. Бюджеттің талдануы өңірдің экономикалық тұрақтылығы мен әлеуметтік дамуының негізгі көрсеткіші болып табылады. Экономикалық тұрақсыздық немесе макроэкономикалық саясаттағы өзгерістер кезеңінде аймақтық бюджеттердің қаржылық

көрсеткіштерін талдау және бағалау өте маңызды. Түркістан облысы бюджетінің 2020-2023 жылдар кезеңіндегі қаржылық жағдайын талдау бойынша зерттеу жүргізіледі. Облыстың қаржылық жағдайына әсер ететін негізгі тенденцияларды анықтау, сондай-ақ болашақта қаржыны басқаруды жақсарту бойынша ұсыныстарды беру бойынша зерттеу мақсатты айқындалады.

Кірістердің, шығыстардың, бюджет тапшылығының (профицитінің) динамикасын, сондай-ақ қаржы активтері мен кредиттерді пайдалануды талдау бізге Түркістан облысы бюджетінің ағымдағы жағдайын жақсырақ түсінуге және оны жақсарту үшін әлеуетті бағыттарды анықтауға мүмкіндік береді [7,8].

Кесте 1

Түркістан облысы бюджетінің 2020-2023 жылдар кезеңіндегі кіріс көздерінің арақатынасы, (%)*

Атауы	2020 ж.	2021 ж.	2022 ж.	2023 ж.
I. КІРІСТЕР	100,0	100,0	100,0	100,0
Салық түсімдері	9,47	10,80	10,30	11,01
корпоративтік табыс салығы	0,68	1,25	0,92	0,92
жеке табыс салығы	3,47	3,97	4,24	4,37
әлеуметтік салық	3,02	3,35	3,28	3,39
акциздер	0,05	0,04	0,04	0,03
Салықтық емес түсімдер	0,91	1,19	1,19	1,24
Негізгі капиталды сатудан түсетін түсімдер	0,52	1,56	3,51	1,45
Трансферттер түсімдері	89,14	86,45	85,11	86,29

*[7,8] дереккөзі негізінде авторлармен құрастырған

2020 жылдан 2023 жылға дейін Түркістан облысы бюджетінің кірістеріндегі өзгерістерді және олардың ықтимал себептерін кестеден алынған мәліметтер негізінде төмендегідей талдау жасалды.

1. Салық түсімдері:

Жалпы, салық түсімдерінің үлесі 2020 жылғы 9,47%-дан 2023 жылы 11,01%-ға дейін ұлғайды. Оның ішінде, корпоративтік табыс салығы 2020 жылы 0,68%-дан 2023 жылы 0,92%-ға дейін өсті. Бұл корпоративті кәсіпорындар үшін кірістің өсуін немесе салық ставкасын көтерген салық заңнамасындағы өзгерістерді көрсетеді.

Жеке табыс салығы да 2020 жылы 3,47%-дан 2023 жылы 4,37%-ға дейін өсті. Бұл халықтың жалақысы мен кірісінің өсуінен немесе салық базасындағы өзгерістерден туындайды.

Әлеуметтік салық сонымен қатар 2020 жылғы 3,02%-дан 2023 жылы 3,39%-ға дейін өсті, бұл жұмыс істейтін халықтың көбеюіне немесе әлеуметтік салық ставкаларының өзгеруіне байланысты болып отыр.

Акциздерден түсетін кірістердің үлесі 2020 жылғы 0,05%-дан 2023 жылы 0,03%-ға дейін қысқарды. Бұл тұтынушылардың мінез-құлқындағы немесе салық саясатындағы өзгерістер әсер етеді.

2. Салықтық емес түсімдер:

Салықтық емес түсімдердің үлесі кезең ішінде салыстырмалы түрде тұрақты болып, жалпы табыстың шамамен 1-1,24% құрады. Бұл қызметтер үшін төлемдер немесе алымдар сияқты салықтық емес түсімдердің тұрақты көздерін көрсетеді.

3. Негізгі капиталды сатудан түсетін түсімдер:

Бұл кіріс көзінің үлесі 2020 жылы 0,52%-дан 2022 жылы 3,51%-ға дейін айтарлықтай өзгереді, бірақ 2023 жылы қайтадан 1,45%-ға дейін төмендейді. Бұл ірі активтерді сатумен немесе инвестициялық белсенділікпен байланысты десек болады.

4. Трансферттер түсімдері:

Трансферттер түсімдерінің үлесі бюджет кірісінің басым бөлігін құрайды және кезең ішінде 85-89% шегінде салыстырмалы түрде тұрақты болып қалады. Бұл орталық үкіметтен немесе басқа көздерден тұрақты бюджетті қаржыландыруды көрсетуде.

Түркістан облысы бюджетінің 2020-2023 жылдар кезеңіндегі кірістер динамикасы талданатын кезең ішінде жалпы кірістердің тұрақты өсуін көрсетеді. Корпоративтік, жеке табыс салығы және

әлеуметтік салықты қоса алғанда, салық түсімдері салық төлеушілер базасының кеңеюіне немесе салық ставкаларының өзгеруіне байланысты тұрақты өсуді көрсетеді[7,8].

Бюджетті басқаруды жақсартуға арналған ұсыныстарға кірістерді әртараптандыру, кәсіпкерлік пен инвестицияларды ынталандыру, трансферттерді тиімді пайдалану, шығындарды оңтайландыру, қаржылық ашықтықты арттыру және тәуекелдерді басқару кіреді. Бұл шаралар аймақтың тұрақты әлеуметтік-экономикалық дамуын және бюджеттік ресурстарды тиімді пайдалануды қамтамасыз етуге көмектеседі[9].

Кесте 2

Түркістан облысының 2020-2023 жылдар кезеңіндегі бюджет шығындарының арақатынасы, (%)*

Атауы	2020 ж.	2021 ж.	2022 ж.	2023 ж.
II. Шығындар	100,0	100,0	100,0	100,0
1. Жалпы сипаттағы мемлекеттік қызметтер	5,45	2,79	2,78	2,84
2. Қорғаныс	0,32	0,36	0,17	0,54
3. Қоғамдық тәртіп, қауіпсіздік, құқықтық, сот, қылмыстық-атқару қызметі	1,23	1,61	2,25	1,52
4. Білім	39,65	44,79	47,11	50,83
5. Денсаулық сақтау	2,04	2,68	2,01	2,20
6. Әлеуметтік көмек және әлеуметтік қамсыздандыру	5,81	5,10	5,29	5,51
7. Тұрғын үй-коммуналдық шаруашылық	16,18	15,72	12,76	11,79
8. Мәдениет, спорт, туризм және ақпараттық кеңістік	4,21	4,55	4,72	4,06
9. Отын-энергетика кешені және жер қойнауын пайдалану	2,11	1,72	2,61	1,93
10. Ауыл, су, орман, балық шаруашылығы, ерекше қорғалатын табиғи аумақтар, қоршаған ортаны және жануарлар дүниесін қорғау, жер қатынастары	7,04	5,98	5,06	5,20
11. Өнеркәсіп, сәулет, қала құрылысы және құрылыс қызметі	1,72	0,37	0,35	0,34
12. Көлік және коммуникация	5,74	3,65	4,81	4,34
13. Басқалар	6,21	10,10	8,33	7,64
14. Қарызға қызмет көрсету	0,05	0,55	0,72	0,59
15. Трансферттер	2,25	0,03	1,08	0,60

* [7,8] дереккөзі негізінде авторлармен құрастырған

Жалпы сипаттағы мемлекеттік қызметтер: 2020 жылы жалпы сипаттағы мемлекеттік қызметтерге жұмсалған шығындар 47 717 млн теңгені құрады, бұл бюджеттің жалпы шығындарының 5,45% құрайды. Кейінгі жылдары бұл шығындар 2,84%-ға дейін төмендеді, мұның төмендеу себебі, мемлекеттік қызмет көрсету жүйесіндегі шығындарды оңтайландыру немесе реформаларды қайта қарау болып отыр.

Қорғаныс: қорғаныс шығындары 2020 жылы 2 819 млн теңгені құрады, бұл бюджеттің жалпы шығындарының 0,32% құрайды. 2023 жылы бұл шығыстар едәуір ұлғайып, 7 116 млн теңгеге жетті, бұл әскери шығыстардың ұлғаюына немесе өңірдің қорғаныс қабілетін нығайтуға байланысты. Қоғамдық тәртіп, қауіпсіздік, құқықтық, сот, қылмыстық-атқару қызметі: қоғамдық тәртіп пен қауіпсіздік шығындарына құқық қорғау органдары мен сот жүйесіне шығындар кіреді. Бұл шығындар 2020 жылдан 2023 жылға дейін артқан. Құқық қорғау қызметіне сұраныстың артуына немесе қылмыстардың көбеюі әсер етуі мүмкін.

Білім: білім беру шығындары бюджеттің едәуір бөлігін құрайды, әр жылы 50% - дан асады. Бұл оқушылар санының үнемі өсуіне, білім беру мекемелерін жаңарту қажеттілігіне немесе мұғалімдер мен басқа қызметкерлердің жалақысының өсуіне алып келіп тұр.

Денсаулық сақтау: денсаулық сақтау шығындары да айтарлықтай болып қала береді, дегенмен 2023 жылға қарай төмендеді. Бұл әртүрлі факторларға, соның ішінде медициналық саясаттағы өзгерістерге, ресурстарды пайдалану тиімділігіне және демографиялық жағдайдың әсері бар.

Әлеуметтік көмек және әлеуметтік қамсыздандыру: әлеуметтік саланың шығындары да кезең ішінде артады. Бұл зейнетақыларды, жәрдемақыларды және басқа да әлеуметтік төлемдерді қоса алғанда, әлеуметтік қолдау қажеттілігінің артуынан деп тұжырымдауға болады. Тұрғын үй-коммуналдық шаруашылық: тұрғын үй-коммуналдық шаруашылық шығындары да кезең ішінде тұрақты болып қалады және халықты тұрғын үймен және коммуналдық қызметтермен қамтамасыз етумен болып келеді. Мәдениет, спорт, туризм және ақпараттық кеңістік: бұл шығындар салыстырмалы түрде тұрақты деңгейде қалады, мүмкін аймақтағы мәдениетті, спортты және туризмді дамытудағы басымдықтарды көрсетеді. Отын-энергетика кешені және жер қойнауын пайдалану: осы саладағы шығындар ауытқуларға бейім, бұл энергия ресурстары бағасының өзгеруіне және энергетикалық инфрақұрылымды дамытуға инвестициялардың әсерінен депте талдауымызға болады. Ауыл, су, орман, балық шаруашылығы, ерекше қорғалатын табиғи аумақтар, қоршаған ортаны және жануарлар дүниесін қорғау, жер қатынастары: бұл шығындар аймақтағы ауыл шаруашылығы мен қоршаған ортаны қорғаудың маңыздылығын көрсете алады. Өнеркәсіп, сәулет, қала құрылысы және құрылыс қызметі: бұл шығындар айтарлықтай болғанымен, басқа шығындар баптарымен салыстырғанда салыстырмалы түрде азырақ екені көрініп тұр. Олардың өзгеруі әртүрлі факторларға, соның ішінде құрылыс қарқыны мен өнеркәсіптің дамуына байланысты. Көлік және коммуникация: Көлік және коммуникация шығындары да айтарлықтай деңгейде қалады және аймақтың көлік және коммуникация инфрақұрылымын дамытуға инвестицияларды көрсете алады.

Басқалары: бұл шығындар басқа санаттарға сәйкес келмейтін шығындардың басқа санаттарын қамтиды. Олардың өзгеруі жаңа бағдарламалар мен бастамаларды қаржыландыруға, инфляцияның өсуіне, салық заңнамасындағы өзгерістерге және басқа факторлардан болып келеді.

Қарызға қызмет көрсету: бұл сектор кезеңнің басында шығындардың өсуін көрсетеді, содан кейін аздап төмендейді. Бұл әртүрлі жобалар мен бағдарламаларды қаржыландыру үшін қарыз алу көлемінің ұлғаюына, сондай-ақ несиелеу шарттарын қайта қарау осыны дәлелдегеней болып отыр.

Трансферттер: трансферттік шығындар кезең ішінде айтарлықтай ауытқуларды көрсетеді. Бұл әлеуметтік қолдау жүйесіндегі өзгерістерге, субсидиялар мен жәрдемақыларды төлеуге, сондай-ақ бюджет қаражатын экономиканың әртүрлі өңірлері мен секторлары арасында қайта бөлістірілуде.

Сонымен, Түркістан облысының қарастырылып отырған кезеңдегі бюджет шығындарының динамикасын түсінуге және экономиканың әртүрлі секторлары мен әлеуметтік саладағы шығындардың өзгеруіне әсер ететін негізгі трендтер мен факторларды анықтауға көмектеседі.

Осы өзгерістерді талдай отырып, бюджеттік жоспарлаудың әртүрлі стратегиялары мен аймақтағы өзгертін әлеуметтік-экономикалық жағдайларға реакциялар туралы болжам жасауға болады. 2-кесте бойынша Түркістан облысы бюджетінің 2020 жылдан 2023 жылға дейінгі кезеңдегі шығындары туралы деректерді білдіреді. Жалпы шығындар 2020 жылы 875 480 млн.теңгеден басталып, 2023 жылы 1 324 233 млн.теңгеге жетіп, жыл сайын артып келе жатқаны байқалды.

Шығындар санаттары бойынша ең үлкен үлес білім беру, денсаулық сақтау және әлеуметтік көмек шығындары болып отыр. Білім беру шығындары 2020 жылы 346 912 млн.теңгеден 2023 жылы 673 753 млн.теңгеге дейін артты, бұл 94,46%-ға ұлғайды. Денсаулық сақтау саласына жұмсалатын шығындар да осы кезеңде айтарлықтай өссе, 2020 жылы 17 813 млн.теңгеден 2023 жылы 29 126 млн.теңгеге дейін, бұл 63,19%-ға көбейді. Әлеуметтік көмек пен әлеуметтік қамсыздандыруға жұмсалған шығыстар да 2020 жылы 50 892 млн.теңгеден 73 105 млн.теңгеге дейін көбейсе, ал 2023 жылы 43,64% - ға ұлғайды[8].

Бюджетті басқаруды жақсарту және қаражаттың тиімдірек жұмсалуды қамтамасыз ету мақсатында әр санат бойынша шығындарға неғұрлым егжей-тегжейлі талдау жүргізу және шығындарды қысқарту немесе шығыстардың тиімділігін арттыру үшін әлеуетті салаларды анықтау ұсынылады. Стратегиялық мақсаттарға сәйкес келуін және максималды әлеуметтік-экономикалық нәтижеге қол жеткізуін қамтамасыз ету үшін бюджеттен қаржыландырылатын бағдарламалар мен жобалардың нәтижелерін бақылауға және бағалауға көбірек көңіл бөлу керек[10].

Сонымен қатар, бюджет қаражатын неғұрлым ашық және жауапты пайдалануды қамтамасыз ету, сондай-ақ өңірдің қаржысын тиімді және жауапты басқаруды қамтамасыз ету үшін бақылау және есеп беру тетіктерін жақсартуды қажет етеді.

3-кесте бойынша, Түркістан облысында 2020-2023 жылдар аралығындағы таза бюджеттік кредиттеу туралы деректерді ұсынады. Осы кезеңде таза бюджеттік кредиттеудің жалпы сомасы 2020 жылы 3 498 млн.теңгеден бастап 2023 жылы 27 583 млн.теңгеге жеткені байқалады. Таза бюджеттік кредиттеудің құрамдас бөліктерін егжей-тегжейлі қарастыра отырып, бюджеттік кредиттердің сомасы да 2020 жылы 7 821 млн.теңгеден 2023 жылы 33 002 млн.теңгеге дейін айтарлықтай ұлғайғанын көруге болады. Бұл облыстың қаржылық қажеттіліктерінің артуын және оның шығындарды жабу үшін бюджеттік несиелеуге тәуелділігін көрсетеді. Сонымен қатар, бюджеттік кредиттерді өтеу сомасы 2020 жылы 4 324 млн.теңгеден 2023 жылы 5 418 млн.теңгеге дейін көтерілді. Бұл облыс өзінің борыштық міндеттемелерін белсенді түрде төлейтіндігін көрсетеді, алайда бюджеттік несиелердің жалпы сомасының өсуін ескере отырып, қарызды неғұрлым стратегиялық басқару және оның көлемін азайту шаралары талап етілуі мүмкін.

Кесте 3

Түркістан облысындағы 2020-2023 жылдар кезеңіндегі таза бюджеттік кредиттеу динамикасы, (млн. теңге)*

Атауы	2020 ж.	2021 ж.	2022 ж.	2023 ж.
III. ТАЗА БЮДЖЕТТІК КРЕДИТТЕУ	3 498	5 300	7 408	27 583
Бюджеттік кредиттер	7 821	15 735	9 561	33 002
Бюджеттік кредиттерді өтеу	4 324	10 435	2 153	5 418

* [7,8] дереккөзі негізінде авторлармен құрастырған

2020-2023 жылдар аралығындағы таза бюджеттік кредиттеудің пайыздық өзгерісі шамамен 688,1% құрады, бұл айтарлықтай өсім болып табылады және облыста бюджетті қаржыландыру мен басқарудың неғұрлым тиімді тәсілдерін қарастыру қажеттігін көрсетеді.

2020-2023 жылдар кезеңінде Түркістан облысындағы таза бюджеттік кредиттеу туралы деректерді талдаудан облыс қосымша қаржыландыруға қажеттіліктің едәуір ұлғаюына тап болғаны айқын болып отыр, бұл осы кезең ішінде таза бюджеттік кредиттеудің өсуінен көрінеді. Бюджеттік кредиттердің жалпы сомасының және бюджеттік кредиттерді өтеу сомасының ұлғаюы Облыстың қаржылық қажеттіліктерінің өсуін, сондай-ақ оның борыштық міндеттемелерін белсенді өтеуге ұмтылысын көрсетеді.

Алайда, таза бюджеттік несиелендірудің мұндай айтарлықтай өсуі қаржылық проблемаларды немесе қаржыны тиімді басқарудың жетіспеушілігін де көрсетуі мүмкін. Осыны ескере отырып, бюджеттік несиеге тәуелділікті азайту және аймақтың тұрақты қаржылық жағдайын қамтамасыз ету үшін қаржылық менеджментті жақсарту стратегияларын қарастыруға болады. Ұсыныстарға қосымша несиелеу қажеттілігін азайту, шығындарды үнемдеу мен оңтайландыруды ынталандыру және инвестицияларды тарту немесе жергілікті экономиканы дамыту сияқты баламалы қаржыландыру көздерін іздеу мақсатында бюджетті қатаң жоспарлау кіреді.

Сонымен қатар, қарызды тиімді басқаруды және қаржылық тәртіпті сақтауды қамтамасыз ету үшін қаржы ағындарын бақылау және бақылау тетіктерін әзірлеу және енгізу маңызды. Сондай-ақ бюджет қаражатын пайдалану тиімділігіне талдау жүргізу және шығыстарды оңтайландыру және бюджеттік инвестициялардың тиімділігін арттыру үшін қаржыландырылатын жобалардың нәтижелерін бағалау қажет.

Кесте 4

2020-2023 жылдар кезеңінде Түркістан облысындағы қаржы активтерімен операциялар бойынша сальдо динамикасы, (млн. теңге)*

Атауы	2020 ж.	2021 ж.	2022 ж.	2023 ж.
IV. ҚАРЖЫ АКТИВТЕРІМЕН ОПЕРАЦИЯЛАР БОЙЫНША САЛЬДО	1 334	566	155	1 158
Қаржы активтерін сатып алу	1 337	750	204	1 303
Мемлекеттің қаржы активтерін сатудан түсетін түсімдер	3	183	49	145

* [7,8] дереккөзі негізінде авторлармен құрастырған

4-кестенің деректерін талдаудан, Түркістан облысындағы 2020 жылдан 2023 жылға дейінгі Қаржы активтерімен операциялар бойынша сальдо көп бағытты динамиканы көрсететінін көруге болады. 2020 жылы сальдо 1 334 млн. теңгені, содан кейін 2021 жылы 566 млн.теңгеге дейін айтарлықтай төмендеді. Алайда, 2022 жылы 155 млн.теңгеге дейін күрт құлдырау орын алды, содан кейін сальдо қайтадан ұлғайып, 2023 жылы 1 158 млн.теңгеге жеттіп отыр. Бұл ретте қаржы активтерін сатып алу 2020 жылғы 1 337 млн.теңгеден 2022 жылы 204 млн.теңгеге дейін төмендеді, бірақ кейін 2023 жылы 1 303 млн.теңгеге дейін айтарлықтай жоғарлады.

Мемлекеттің қаржылық активтерін сатудан түсетін түсімдер 2020 жылы аз мөлшерде басталып, 2021 жылы шарықтау шегіне жетіп, содан кейін 2023 жылға қарай қайтадан төмендейтін құбылмалы динамиканы көрсетті. Қарастырылып отырған кезеңдегі Қаржылық активтермен операциялар бойынша сальдоньң пайыздық өзгеруі біркелкі емес және мұндай ауытқулардың себептерін анықтау және қаржылық тұрақтылық пен бюджетті тиімді басқаруды қамтамасыз ету үшін қаржылық активтерді басқарудың тиісті стратегияларын әзірлеу үшін қосымша талдауды қажет етеді.

2020-2023 жылдар кезеңіндегі Түркістан облысындағы Қаржы активтерімен операциялар бойынша сальдо динамикасы туралы деректерді талдаудан бұл операциялар кезең ішінде елеулі ауытқуларға ұшырайтыны анық. Қаржылық активтерді сатып алу және сату әр түрлі болады, бұл жалпы сальдоға әсер етеді. Әсіресе, 2022 жылы сальдо күрт төмендеген кездегі өзгерістер байқалады.

Тұрақтылық пен қаржыны тиімді басқаруды қамтамасыз ету үшін сальдоньң ауытқу себептерін тереңірек талдау ұсынылады. Бұл Қаржылық активтермен операциялардың динамикасына ең көп әсер ететін факторларды анықтауға және оларды басқару Стратегияларын жасауға көмектеседі. Жалпы ықтимал тәуекелдерді уақытылы анықтау және оларды азайту бойынша шаралар қабылдау үшін Қаржылық активтермен операцияларды бақылау және бақылау тетіктерін күшейту қажет. Бұл деректерді талдау және нарық жағдайларын болжау процестерін жақсартуды қамтиды. Сондай-ақ, қаржылық активтерді басқаруға жауапты қызметкерлердің біліктілігін арттыруға назар аудару керек, осылайша олар қаржы нарықтарындағы өзгерістерге тиімді жауап беруге және негізделген шешімдер қабылдауға дайын болады. Соңында, сыртқы ортаның өзгеруіне тиімді бейімделуге және аймақтың қаржылық тұрақтылығы үшін ықтимал тәуекелдерді азайтуға мүмкіндік беретін қаржылық активтерді басқарудың икемді және бейімделгіш стратегияларын әзірлеу ұсынылады.

Кесте 5

2020-2023 жылдар кезеңінде Түркістан облысындағы бюджет тапшылығының (профицитінің) динамикасы, (млн. теңге)*

Атауы	2020 ж.	2021 ж.	2022 ж.	2023 ж.
V. Бюджет тапшылығы	- 93 520	- 64 461	- 6 264	2 411

*[7,8] дереккөзі негізінде авторлармен құрастырған

Ұсынылған деректерден 2020 жылдан 2023 жылға дейінгі кезеңде Түркістан облысы бюджет тапшылығымен ауыспалы жағдайды бастан өткергені анық. 2020 жылы тапшылық 93 520 млн.теңгені, 2021 жылы 64 461 млн.теңгеге дейін және 2022 жылы 6 264 млн.теңгеге дейін қысқарды. Алайда, 2023 жылы жағдай профицитке өзгеріп, 2 411 млн.теңгеге жеткен. Осы кезеңдегі бюджет тапшылығының пайыздық өзгеруі айтарлықтай ауытқуларды көрсетеді. 2023 жылы тапшылықтан профицитке көшу Облыстың қаржылық жағдайының айтарлықтай жақсаруын білдіреді. Бұл динамиканы талдау бюджет тапшылығына әсер ететін факторларды қосымша зерттеу және қаржыны басқарудың тиісті стратегияларын әзірлеу қажеттілігін білдіреді. Мұндай ауытқулардың себептері экономикалық белсенділіктің, бюджеттің шығыстары мен кірістерінің өзгеруін, сондай-ақ жергілікті және әлемдік деңгейдегі саяси және экономикалық жағдайға байланысты факторларды қамтиды. Осы деректерді ескере отырып, бюджет тапшылығының келешектегі жағымсыз салдарын азайту үшін шығыстарды бақылау мен кірістерді ұлғайтуды, сондай-ақ ұзақ мерзімді бюджеттік жоспарлау стратегияларын әзірлеуді қоса алғанда, бюджетті тұрақтандыру жөніндегі шараларды күшейту ұсынылады. Жоғарыдағы Түркістан облысында бюджет тапшылығын ішкі қаржыландыру қарастырылып отырған кезеңде күрделі серпінге ие

екенін көрсетеді. 2020 жылы тапшылықты қаржыландыру үшін 93 520 млн.теңге пайдаланылды, бұл өте қомақты соманы көрсетіп тұр. Содан кейін тапшылықты ішкі қаржыландыру сомасы 2021 жылы 65 377 млн.теңгеге дейін ұлғайды, бірақ 2022 жылы 9 078 млн.теңгеге дейін қысқарды және 2023 жылы теріс болды (-2 411 млн. теңге). Тапшылықты ішкі қаржыландыру түсімдер мен өтеулерді қамтиды. Түсімдер 2020 жылы 97 405 млн.теңгеден 2021 жылы 100 872 млн.теңгеге дейін ұлғайды, содан кейін 2022 жылы 35 997 млн.теңгеге дейін айтарлықтай өсті, бірақ 2023 жылы өтеуден төмен болып, 49 691 млн.теңгені құрады. Өтеу 2020 жылы 3 886 млн.теңгеден 2021 жылы 35 495 млн.теңгеге, 2022 жылы 26 919 млн.теңгеге және 2023 жылы 52 103 млн.теңгеге, яғни түсімдерден асып түсті десек болады. Бұл деректер саладағы қаржылық жағдайдың күрделілігін және бюджетті басқарудың тиімді стратегияларын әзірлеу қажеттілігін көрсетеді. Мұндай стратегияларға кірістерді ұлғайту, шығындарды азайту, қаржыландыру құрылымын оңтайландыру және қаржылық тұрақтылықты қамтамасыз ету және ұзақ мерзімді қаржылық тәуекелдерді басқару үшін қаржыландыру көздерін әртараптандыру кіруі мүмкін.

Қорытынды. Сонымен, Түркістан облысының 2020-2023 жылдар кезеңіндегі бюджетін талдау барысында келесі нәтижеге қол жеткізілді:

Біріншіден, облыстың бюджеті қарастырылып отырған кезеңде айтарлықтай ауытқуларға ұшырағанына көз жеткіздік. Бұл кірістер мен шығыстардың динамикасында, бюджет тапшылығында, сондай-ақ қаржылық активтер мен несиелерді пайдалануда көрінеді.

Екіншіден, кірістер мен түсімдер сияқты кейбір көрсеткіштер кезең ішінде тұрақты өсуді көрсетті, бұл аймақтың экономикалық белсенділігі мен кірістілігінің өсуін көрсетіп отыр.

Үшіншіден, бюджет тапшылығы және тапшылықты қаржыландыру қаржылық басқарудың негізгі аспектілері болып шықты. Бұл көрсеткіштердің өзгергіштігі қаржылық тұрақсыздықтың немесе, керісінше, басқарушылық тиімділіктің көрсеткіші болады. Қаржылық активтер мен несиелерді пайдалануды талдау аймақ өзінің қажеттіліктерін қаржыландыру үшін ішкі ресурстарды белсенді пайдаланды, сыртқы қаржыландыру мен несиеге жүгіну қажеттілігіне тап болды деген қорытынды айқындалды.

Осының бәрінен Түркістан облысының қаржы басқармасы қаржылық тұрақтылықты қамтамасыз ету, ресурстарды тиімді пайдалану және ұзақ мерзімді қаржылық тәуекелдерді басқару үшін мұқият талдау мен стратегияларды әзірлеуді талап етеді. Тұрақты дамуға қол жеткізу және облыс пен оның тұрғындарының әл-ауқатын қамтамасыз ету үшін кірістерді ұлғайту, шығыстарды қысқарту және бюджетті басқаруды оңтайландыру жөніндегі шараларға көбірек көңіл бөлу қажет деген ұсыныс түйінделді.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Джарикбаева Д.Т. Резервы укрепления самостоятельности местных бюджетов в Казахстане // Вестник университета «Туран» научный журнал. - 2014. - С. 128-135.
2. Шиян О.В. Развитие местного самоуправления в Казахстане: анализ бюджетов четвертого уровня // Справочник бюджетов четвертого уровня. – Казахстан, Алматы: Transparency Kazakhstan. - 2020. - Т.2. – 1433 с.
3. Ewa Kiryluk-Dryjska, Patrycja Beba. Region-specific budgeting of rural development funds // An application study Faculty of Economics and Social Sciences Poznań University of Life Sciences. - 2018. – P. 126-134.
4. Коротина Н.Ю. Методика анализа финансового состояния бюджетов муниципальных образований // Финансовая аналитика: проблемы и решения. -2014. - №20. - С. 36-47.
5. Гориславская Н.В., Дербенева Е.Н. Содержание, цель и задачи анализа финансового состояния бюджетных учреждений с учетом особенностей их хозяйственной деятельности // Российский экономический интернет-журнал. -2019. - №2. - С. 25-25.
6. Исмаилова Р.А., Мусина А.А. Анализ и оценка бюджета четвертого уровня в Туркестанской области // Институциональный репозиторий Академии Государственного управления. - 2022. - С. 239-246.
7. Қазақстан Республикасының 2008 жылғы 4 желтоқсандағы N 95-IV Бюджет Кодексі. [[Электронды ресурс] – URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/>
8. Қазақстан Республикасы Қаржы министрлігі. 01.01.2024ж. Статистикалық бюллетень. [[Электронды ресурс] – URL: <https://www.gov.kz/memleket>

9. Picchio M., Santolini, R. Fiscal rules and budget forecast errors of Italian municipalities // *European Journal of Political Economy*. - 2020. - №64. -101921.

10. Rivera J., Milani K. Budgeting for International Operations: Impact on and Integration with Strategic Planning // *Management Accounting Quarterly*. - 2011. -№ 12(4).- P. 46-52

REFERENCES

1. Dzharikbaeva D.T. Rezervy ukreplenija samostojatel'nosti mestnyh bjudzhetov v Kazahstane [Reserves for strengthening the independence of local budgets in Kazakhstan] // *Vestnik universiteta «Turan» nauchnyj zhurnal*. - 2014. - S. 128-135. [in Russian].

2. Shijan O.V. Razvitie mestnogo samoupravlenija v Kazahstane: analiz bjudzhetov chetvertogo urovnja [Development of local self-government in Kazakhstan: analysis of budgets of the fourth level] // *Spravochnik bjudzhetov chetvertogo urovnja*. – Kazakhstan, Almaty: Transparency Kazakhstan. - 2020. - T.2. – 1433 s. [in Russian].

3. Ewa Kiryluk-Dryjska, Patrycja Beba. Region-specific budgeting of rural development funds // *An application study Faculty of Economics and Social Sciences Poznań University of Life Sciences*. - 2018. – P. 126-134.

4. Korotina N.Ju. Metodika analiza finansovogo sostojanija bjudzhetov municipal'nyh obrazovaniy [Procedure to Assess the Municipal Financial Budgets]// *Finansovaja analitika: problemy i reshenija*. - 2014. - №20. - S. 36-47. [in Russian].

5. Gorislavskaja N.V., Derbeneva E.N. Soderzhanie, cel' i zadachi analiza finansovogo sostojanija bjudzhetnyh uchrezhdenij s uchetom osobennostej ih hozjajstvennoj dejatel'nosti [The content, purpose and objectives of the analysis of the financial condition of budgetary institutions, taking into account the specifics of their economic activities] // *Rossijskij jekonomicheskij internet-zhurnal*. - 2019. - №2. - S. 25-25. [in Russian].

6. Ismailova R.A., Musina A.A. Analiz i ocenka bjudzheta chetvertogo urovnja v Turkestanskoj oblasti [Analysis and evaluation of the fourth-level budget in the Turkestan region] // *Institucional'nyj repozitorij Akademii Gosudarstvennogo upravlenija*. - 2022. - S. 239-246. [in Russian].

7. Kazakstan Respublikasynyn 2008 zhylyg 4 zheltksandagy N 95-IV Bjudzhet Kodeksi [Budget Code of the Republic of Kazakhstan dated December 4, 2008 No. 95-IV] [Eelektrondy resurs] – URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/>

8. Kazakstan Respubikasy Karzhy ministrliги. 01.01.2024zh. Statistikalыk bjulleten' [Ministry of Finance of the Republic of Kazakhstan. Statistical Bulletin of 01.01.2024.] [Eelektrondy resurs] – URL: <https://www.gov.kz/memleket/> [in Kazakh].

9. Picchio M., Santolini R. Fiscal rules and budget forecast errors of Italian municipalities // *European Journal of Political Economy*. - 2020. - №64.

10. Rivera J., & Milani K. Budgeting for International Operations: Impact on and Integration with Strategic Planning // *Management Accounting Quarterly*.- 2011. -№ 12(4).- P. 46-52

Мырзабекқызы Қ., Келесбаев Д.Н., Сатыбалдиева Д.О., Досанов Б.Б.

ТҮРКІСТАН ОБЛЫСЫНЫҢ 2020-2023 ЖЫЛДАР КЕЗЕҢІНДЕГІ БЮДЖЕТІН ТАЛДАУ ЖӘНЕ БАҒАЛАУ

Андатпа

Осы зерттеу жұмысында Түркістан облысы бюджетінің 2020-2023 жылдар кезеңіндегі талдануы жүргізіледі. Негізгі назар кірістер мен шығыстардың динамикасына, сондай-ақ көрсетілген кезеңдегі бюджет тапшылығындағы (профицитіндегі) өзгерістерге аударылады. Бюджеттік операцияларды қаржыландыру үшін қаржылық активтер мен несиелерді пайдалану қарастырылады. Деректерді талдауда Түркістан облысының бюджеті алдында тұрған түйінді проблемалар мен сын-тегеуріндерді бөліп көрсетуге, сондай-ақ қаржылық жағдайды жақсарту және өнімді тұрақты дамуын қамтамасыз ету үшін әлеуетті стратегиялар мен шараларды айқындауға мүмкіндік береді. Жұмыста Түркістан облысы тұрғындарының әлеуметтік және экономикалық әл-ауқатын қамтамасыз ету мақсатында қаржыны тиімді басқару, шығыстарды оңтайландыру және кірістерді ұлғайту қажеттілігі көрсетіледі. Зерттеу нәтижесінде қаржылық активтер мен несиелерді пайдалануды талдау арқылы аймақ өзінің қажеттіліктерін қаржыландыру үшін ішкі ресурстарды белсенді пайдаланғаны көрсетіліп, сонымен қатар сыртқы қаржыландыру мен несиеге жүгіну қажеттілігіне тап болғандығы

айқындалды. Осы тұрғыдан алғанда, тұрақты дамуға қол жеткізу және Түркістан облысы мен оның тұрғындарының әл-ауқатын қамтамасыз ету үшін шығыстарды қысқарту, кірістерді ұлғайту және бюджетті басқаруды оңтайландыру жөніндегі шараларға көбірек көңіл бөлу қажет деген ұсыныс беріледі. Сондай-ақ, қаржылық тұрақтылықты қамтамасыз ету, ресурстарды тиімді пайдалану және ұзақ мерзімді қаржылық тәуекелдерді тиімді басқару үшін мұқият талдау мен стратегиялар әзірлеу талап етіледі.

Мырзабекқызы Қ., Келесбаев Д.Н., Сатыбалдиева Д.О., Досанов Б.Б.

АНАЛИЗ И ОЦЕНКА БЮДЖЕТА ТУРКЕСТАНСКОЙ ОБЛАСТИ НА 2020-2023 ГГ

Аннотация

В статье рассмотрены анализируется бюджет Туркестанской области на период 2020-2023 годов. Основное внимание уделено динамике доходов и расходов, а также изменению дефицита (профицита) бюджета за указанный период. Рассматривается использование финансовых средств и кредитов для финансирования бюджетных операций. Анализ данных позволяет выделить ключевые проблемы и задачи, стоящие перед бюджетом Туркестанской области, а также определить потенциальные стратегии и меры по улучшению финансового положения и обеспечению устойчивого развития региона. В целях обеспечения социально-экономического благополучия жителей Туркестанской области в работе показана необходимость эффективного управления финансами, оптимизации расходов и увеличения доходов. В результате исследования путем анализа использования финансовых средств и кредитов показано, что регион активно использует внутренние ресурсы для финансирования своих нужд, а также определено, что он сталкивается с необходимостью обращения за внешним финансированием и кредиты. Поэтому предлагается уделять больше внимания мерам по сокращению расходов, увеличению доходов и оптимизации управления бюджетом в целях достижения устойчивого развития и обеспечения благополучия Туркестанской области и ее жителей. Это также требует тщательного анализа и разработки стратегий для обеспечения финансовой стабильности, эффективного использования ресурсов и эффективного управления долгосрочными финансовыми рисками.

Myrzabekkyzy K., Kelesbayev D., Satybaldiyeva D., Dosanov B.

ANALYSIS AND EVALUATION OF THE BUDGET OF TURKESTAN REGION FOR 2020-2023

Annotation

The article analyzes the budget of the Turkestan region for the period 2020-2023. The main attention is paid to the dynamics of revenues and expenditures, as well as changes in the budget deficit (surplus) for the specified period. The use of financial resources and loans to finance budget operations is considered. Data analysis allows us to highlight the key problems and tasks facing the budget of the Turkestan region, as well as to identify potential strategies and measures to improve the financial situation and ensure sustainable development of the region. In order to ensure the socio-economic well-being of residents of the Turkestan region, the work shows the need for effective financial management, optimization of expenses and increase in revenues. As a result of the study, through analysis of the use of financial resources and loans, it is shown that the region is actively using internal resources to finance its needs, and it is also determined that it is faced with the need to seek external financing and loans. Therefore, it is proposed to pay more attention to measures to reduce costs, increase revenues and optimize budget management in order to achieve sustainable development and ensure the well-being of the Turkestan region and its residents. It also requires careful analysis and development of strategies to ensure financial stability, efficient use of resources and effective management of long-term financial risks.

А.К. Муратова*, PhD докторант¹

Ж.А. Дулатбекова, э.ғ.к., профессор м.а.¹

А.Ж. Жолмуханова, э.ғ.к., профессор²

Г.А. Мауина, э.ғ.к., профессор²

Л.Н. Гумилев атындағы

Еуразия ұлттық университеті,

Астана, Қазақстан¹

С. Сейфуллин атындағы

Қазақ агротехникалық зерттеу университеті

КеАҚ Астана қ., Қазақстан²

* – негізгі автор (хат-хабарларға арналған автор)

e-mail: aliyaaliya2007@mail.ru

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ТУРИЗМНІҢ НЕГІЗГІ БАҒЫТЫ РЕТІНДЕ АГРОТУРИЗМНІҢ ДАМУ БОЛАШАҒЫ

Зерттеудің өзектілігі қазіргі таңда туристік сала өнімінің түрлілігі туристік қызметтің маңызын арттыруда. Экотуризм бүгінгі таңда әлемдегі ең жылдам дамып келе жатқан және ең сұранысқа ие туризм түрі болып табылады. Өз кезегінде, агротуризм экологиялық туризмнің басым бағыты болып табылады. Агротуризмге сұраныс үнемі өсіп келеді, сондықтан Қазақстанда туризмнің бұл түрін дамыту жодарын зерттеуге де қажеттілік туындап отыр. Соңғы жылдары белсенді урбанизация қала тұрғындарының табиғатқа көбірек тартылуына әкелетіндігін және оның ғылыми тұрғыда негіздеу, сонымен қатар, агротуризмді дамыту үшін көптеген алғышарттары авторлармен ұсынылды. Қазақстанның түкпір-түкпірінде ежелден дәстүрлі өмір салтын ұстанып келе жатқан бай мәдени-тарихи мұрасы бар ауылдар көп, дегенмен олар агротуризмнің дамуына толыққанды үлесін қоспауда. Түпнұсқа мәдениет, дәстүрлі өмір салты, табиғи табиғатпен үйлесетін жергілікті ауыл дәмі, көркем ландшафттары, сондай-ақ алуан түрлі флора мен фауна шетелдік және қазақстандық туристерді қызықтыруы әдістері мақалада ұсынылып, агротуризмін дамытудың ауылға әлсіреген ландшафттарды қорғау, кедей ауылдардың мәртебесін көтеру, табиғаттың маңыздылығын арттыру және тұрғындардың экологиялық мәдениетін қалыптастыру арқылы ауылға пайдалы екендігі мақалада ұсынылды. Қазақстан Республикасында агротуризмді дамыту ресурстары еліміздің барлық аймақтарындағы сандық және сапалық көрсеткіштері талданып, Қазақстанда туризмнің бұл түрін дамытудың қажеттілігі негізделді. Сонымен қатар, болашақта Қазақстандағы агротуризм ауыл экономикасына жаңа қаражаттың түсуіне жағдай жасайтын экономикалық қызмет саласына, сондай-ақ тұрақты даму құралына айналатыны негізделді.

Кілт сөздер: агротуризм, экотуризм, экоөнім, ауыл шаруашылығы, урбанизация, демалыс, туристік ресурстар, тұрақты даму, туристік әлеует.

Ключевые слова: агротуризм, экологический туризм, экопродукты, сельское хозяйство, урбанизация, рекреация, туристские ресурсы, устойчивое развитие, туристский потенциал.

Keywords: agrotourism, eco-tourism, eco-products, agriculture, urbanization, recreation, tourism resources, sustainable development, tourism potential.

Кіріспе. Қазақстан Республикасында агротуризмді дамыту үшін көптеген алғышарттар бар. Көршілес мемлекеттердің ішінде біздің еліміз табиғи ландшафттардың салыстырмалы түрде жоғары деңгейде сақталуымен ерекшеленеді.

Соңғы уақытта агротуризм ұғымының өзі танымал бола бастады. Белсенді урбанизация қала тұрғындарының табиғатқа көбірек тартылуына әкелді. Агротуризм қоршаған ортаны, сондай-ақ ғылыми зерттеулерді қаржыландырудың қосымша көзі болып табылады. Ол әлсіз бұзылмаған экожүйелерді қорғауды қамтамасыз етеді, ауылдық жерлерге пайда әкеледі, кедей елдердің мәртебесін арттырады, табиғаттың маңыздылығын арттырады, туризмде экологиялық мәдениет пен әлеуметтік сананы қалыптастырады.

Бұл жұмыстың негізгі мақсаты – Қазақстандағы агротуризмнің даму болашағын анықтау.

Зерттеудің негізгі мақсаттары:

- Қазақстандағы агротуризм туралы қолда бар мәліметтерді зерттеу;

- агротуризмге нақты немесе ықтимал қызығушылықтары бар клиенттердің мақсатты топтарын анықтау;

- Қазақстан Республикасындағы туризмнің осы түрінің даму перспективаларын анықтау.

Қойылған мақсаттарды шешу үшін экологиялық туризм бойынша ресми дереккөздерден алынған ақпаратты талдау және синтездеу әдістері, сондай-ақ индукция және дедукция әдістері сияқты жалпы ғылыми зерттеу әдістері ретінде қолданылды. Сонымен қатар, агротуризмге арналған оқулықтар, оқу құралдары, журналдар және ресми интернет-ресурстар сияқты ашық және қолжетімді көздерден алынған материалдар зерттелді.

Агротуризм немесе ауылдық туризм – туристік индустрияның кешенді туристік өнімді және жергілікті тұрғындар мен келушілердің экологиялық мәдени мінез-құлқын құру үшін ауыл ресурстары мен оның сипаттамаларын ұқыпты пайдалануға бағытталған секторы [1].

Агротуризмге сұраныс үнемі өсіп келеді, сондықтан туризмнің бұл түрін дамыту қажет. Елімізде ішкі туризмге қызығушылықтың артып келе жатқанын ескерсек, Қазақстанда туризмнің бұл түрін дамытуға толық мүмкіндік бар.

Әдебиеттік шолу. Урбанизация дәуірінде қала тұрғындары арасында экотуризм және агротуризм сияқты ұғымдар танымал бола бастады. Сондықтан, соңғы кездері туризмнің экологиялық таза түрлерін дамыту тақырыбы тек экологтарды ғана емес, туризм саласының ғалымдарын да қызықтырады.

Қазіргі уақытта агротуризм ірі қалалардың тұрғындары үшін де, ауыл тұрғындары үшін де үлкен рөл атқарады. Маңызды фактор - ауыл туризмін дамыту қосымша жұмыс орындары қажет ауыл тұрғындарына және қаланың күйбең тірлігінен демалуды қажет ететін қала тұрғындарына оң әсерін тигізеді. Агротуризм Қазақстандағы экологиялық туризмді тиімді дамытудың іргелі элементі болып табылады [2].

Бұл мақаланы жазу үшін дүние жүзіндегі және Қазақстан Республикасындағы экономика, агротуризм және экологиялық туризм саласындағы ғалымдар мен зерттеушілердің еңбектері пайдаланылды. Олардың ішінде О.П.Коробова, Н.В. Жанғарашева, М.Б. Шәкенова және Ж.Ж. Әлиева. Олар аграрлық туризмнің туристік саланың дамуы мен қызмет түрлілігінің артуына үлес қосатынын негіздеген.

Зерттеудің теориялық негізі тұрақты экотуризм саласындағы зерттеулермен айналысатын авторлардың жұмысына негізделді. Бұл авторлардың арасында Д.Х. Асланова, Д.И. Мамаризоев, Д.Г. Мамраева. Бұл авторлар экологиялық туризм туралы қолда бар ақпаратты нақтылауда туристік сала көрсетіштерін факторлық талдау арқылы аграрлық туризмнің артықшылықтарын анықтауға мүмкіндік беретіні негізделген. Талдау әдістерін пайдалана отырып, Қазақстанда агро және экотуризмді дамытудың мәселелері мен оларды шешу жолдары анықталды.

Негізгі бөлім. Жалпы қоғамның әлеуметтік-экономикалық дамуының тұрақты жұмыс істеуіне әсер ететін мемлекет дамуының іргелі шарттарының бірі материалдық өндірістің негізгі салаларының бірі – ауыл шаруашылығының өсуі және туризм индустриясының үздіксіз жұмыс істеуі болып табылады.

Ауыл шаруашылығы және басқа салалар, сондай-ақ тұтастай алғанда туризм мемлекет экономикасына келесідей оң әсер етеді: шетел валютасының ағыны, төлем балансы мен жалпы экспортты көтереді, жұмысбастандықты арттырады. Сонымен қатар, ол экономиканың ондаған салаларының дамуына әсер етіп, елдің инфрақұрылымының дамуына ықпал етіп, елдің экономикалық және азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етеді. Әлемде азық-түлікке деген қажеттілік жыл сайын арта түседі, демек, ауыл шаруашылығы мен туризм индустриясының рөлі де арта түседі [3].

Соңғы жылдары адамдар туризмнің әдеттегі түрінен алшақтап, агротуризм деп аталатын туризмге басымдық беруде, мұнда туристер шулы қалалардан шығып, жергілікті халықтың тұрмыс-тіршілігімен, әдет-ғұрпымен танысып, ауыл жұмысына қатысады. Өртүрлі дереккөздерде агротуризм экологиялық туризмнің бағыты болып табылады және бірнеше синонимдері бар - этнографиялық, ауылдық, жасыл, ауылдық туризм.

Экотуризм бағыты ретінде агротуризм күрделірек, өйткені ол көркем пейзаждарды тамашалауды, таза ауа мен ауыл тыныштығына ләззат алуды ғана емес, сонымен қатар жүгерінің қалай өсетінін, ешкі қай жерде жайылатынын, нағыз сүзбе өндіруге қатысуды көрсетуге тырысады - көптеген қала тұрғындары үшін мұның бәрі нағыз экзотикалық. Сондықтан жыл өткен сайын агротуризмге қызығушылық танытқандар артып келеді. Мегаполистердің тұрғындары фермаға барып, мал бағуды, сиыр саууды, жабайы саңырауқұлақтарды түсінуді, дала шөптері мен гүлдерін теруді, қаймақ пен үй шараптарын өз бетімен жасауды үйренеді. Артықшылықтары өте айқын:

декорацияның өзгеруі, таза ауа, жаңа дағдылар, және, ең бастысы, мұның барлығын шағын ақыға ұйымдастыруға болады. Табиғи ресурстарды сақтауда агротуризм де маңызды рөл атқарады.

Агротуризмді дамыту ауыл экономикасының нығаюына ықпал етеді, қонақжайлылық индустриясында қосымша жұмыс орындарын ашады, жергілікті халықтың қалаларға кетуін азайтады, ауыл тұрғындарының мәдени және интеллектуалдық деңгейін жоғарылатады, экологиялық таза өнім өндіруді ынталандырады. Агротуризм ұлттық қолөнер мен қолөнердің, әдет-ғұрып пен әдет-ғұрыптың қайта жанданып, дамуына да ықпал етеді [4].

Чехия, Ұлыбритания және Венгрия агротуризм саласындағы көшбасшылар болып саналады. Еуропа Кеңесінің көмегімен Еуропалық ауыл және ферма туризмі федерациясы құрылды, оның құрамына 24 мемлекет кіреді. Еуропада ауылшаруашылық турларын ұйымдастыру тұрақты және өсіп келе жатқан табыс әкеледі. ЕО елдерінде бұл, шамамен есептегенде, туризм индустриясының жалпы табысының 20-25% құрайды. Бұл көрсеткіш жыл сайын бірнеше пайызға артып келеді [5].

Посткеңестік елдерде және біздің елімізде агротуризм енді ғана танымал бола бастады, сондықтан қазіргі уақытта бұл сегментте іс жүзінде бәсекелестік жоқ.

Қазақстан өңірлеріндегі туристерге орналастыру орындарымен қызмет көрсетуде жоғары үлесті Алматы қаласы алып отыр. Алматы қаласы 2023 жылы 2022 жылмен салыстырғанда 12,4 пайызға артқан. Жалпы Қазақстан бойынша қызмет көрсетілгендер саны 2022 жылмен салыстырғанда 2023 жылы 804108 адамға артық орындалған, яғни 10,9 пайызға 2023 жылы 2022 жылмен салыстырғанда қызмет көрсетудегі тұтынған туристер саны артып отыр. Оның ішінде Батыс Қазақстан ерекше атап өтуге болады, қызмет көрсетілген адам саны 2022 жылмен салыстырғанда 64,5 пайызға артқан. Ең аз қызмет көрсетудегі туристердің сандық көрсеткішінде аз орындалған өңірлерге Ұлытау, Қызылорда, Жамбыл және Солтүстік Қазақстан облыстарын атап өтуге болады. Туристер санын қабылдауда алдыңғы қатарлы үштікті атап өтетін болсақ, онда: Алматы қаласы, Астана қаласы мен Ақмола облысы жоғарғы көрсеткішке ие болып отыр.

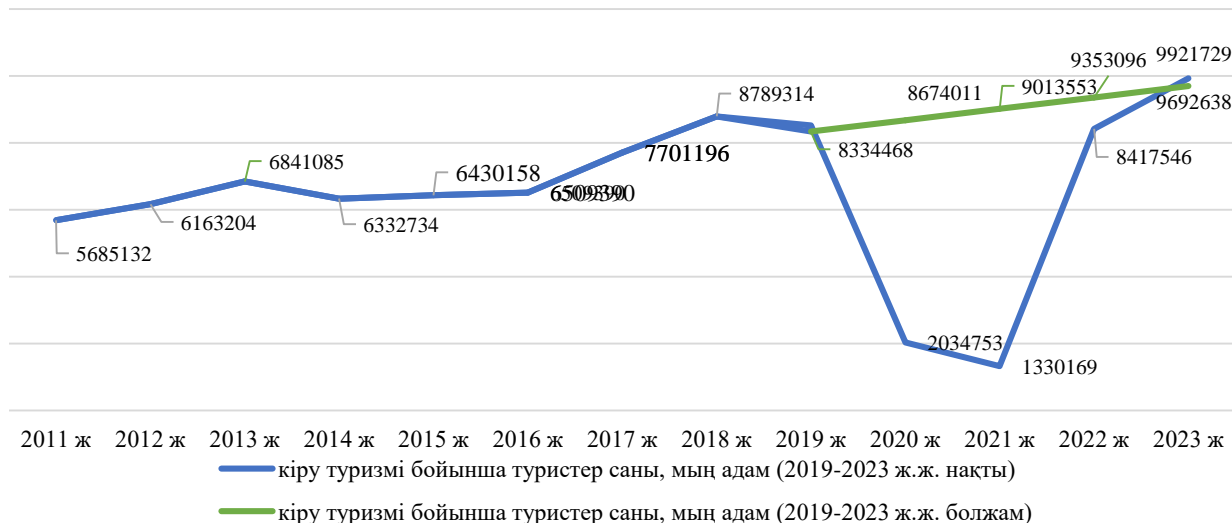

Сурет 1. 2023 жылы Қазақстан өңірлеріндегі туристерді қабылдаудағы ең жоғары және төменгі үштікке ие өңірлер, %*

*[6] Қазақстан халықтары ассамблеясының ресми сайты бойынша құрастырылған

Бұл суретте (1-сурет) көріп отырғанымыздай Алматы қаласы жалпы Қазақстанда қызмет көрсетілген туристердің 25 пайызын иемденсе, ал ең төменгі көрсеткішке Ұлытау облысына тиесілі болып отыр. Ұлытау және Қызылорда мен Солтүстік Қазақстанның аграрлық туризмнің дамуына мүмкіндігі өте жоғары. Алматы және Астана қалаларында аграрлық туризмнің дамуына қарағанда іскерлік туризмге сұраныс жоғары болған.

Агротуризм өніміне деген сұраныс әсіресе пандемия жағдайында артты. Пандемия жағдайында туристік сапарлар қызметін тұтынған тұтынушылардың 68 пайызы агротуризм, сондай-ақ балық шаруалығына қатысты балық аулақ, ауылдық, орман алқаптарындағы жеке тұрғын үйлерді тұру сияқты туристік өнімнің қызметін тұтынуда қажеттіліктер өзгерісі болды. Төменде туристік саланың пандемия кезіндегі және одан кейінгі оңтайлануы мен болжамдық көрсеткіші салыстырмалы ұсынылып отыр (2-сурет).

Сурет 2. 2011-2023 жылдар аралығындағы кіру туризмінің динамикасы мен пандемияның әсерінің болжамдық көрсеткіштерінің динамикасы, мың адам*
 *[6] Қазақстан халықтары ассамблеясының ресми сайты бойынша құрастырылған

Туристік сала сыртқы факторларға өте икемделгіш сала. Сондықтан агротуризмді үнемі қалыпта ұстау мен дамыту маңызды болып отыр. Себебі жоғарыда атап өткендей пандемия тұсында агротуризм өнімдерін тұтыну туристік өнімді тұтыну деңгейін ұстап тұрды.

Сыртқы факторлардың әсеріне әлсіз төтеп берген Ақтөбе мен Қызылорда облыстарында пандемия жағдайы туристік сала көрсеткіштерінде ең төменгі деңгейге жеткен. Дегенмен ол өңірлерде агротуризмді дамытуға мүмкіндіктер бар және дамытудың бағыттары ұсынылады.

Сондай -ақ Атырау облысында агротуризмді дамытудың бастауы қазіргі таңда қаланды. Атырау облысының аумағында 1000 асыл тұқымды ешкі ұсталып, республика көлемінде сатылып жатқан жоғары сапалы ешкі сүті өнімдері өндірілетін «Сарайшық» шаруа қожалығы жұмыс істейді. Агроөнеркәсіп кешенінің елімізде баламасы жоқ және облыс әкімдігінің бастамасымен қолға алынған бірегей жоба. Шетелдік қонақтарға қазірдің өзінде танымал «Сарайшық» брендінің сүт өнімдерін өндірудің барлық процесі – ешкі сауудан бастап, тауарды орауға дейін көрсетіледі. Ешкі фермасы облыста агротуризмді дамытуды ұйғарған алғашқы шаруашылық болды [7].

Тағы бір мысал, Шығыс Қазақстандағы әйгілі Алтай балы бренді негізінде олар республика үшін бірегей агротуризм түрін дамытуды жоспарлап отыр. Глубоковский ауданында бал және ара өнімдерін орау зауыты базасында эксклюзивті бал шараптарына арналған дәмхана ашылады.

Қазақстанның агротуризмді дамытудағы әлеуеті өте жоғары. Оны көрнекі түрде көрсету үшін авторлар Қазақстандағы агротуризмнің даму мүмкіндіктері мен перспективаларын көрсететін SWOT талдауын жүргізді (1-кесте).

Кесте 1

Қазақстандағы агротуризмнің дамуының SWOT талдауы

	мықты жақтары	әлсіз жақтары
Ішкі орта	<ul style="list-style-type: none"> - дәстүрлі әдет-ғұрып пен мәдениетті сақтайтын адамдар; - халықтың 46,4%-ы ауылдық жерлерде тұрады; - ірі ауыл шаруашылығы объектілері (астық, мал азықтық және техникалық дақылдар, жеміс-жидек, бақша, мал шаруашылығы, балық шаруашылығы). 	<ul style="list-style-type: none"> - ауылдық инфрақұрылымның нашарлығы; - ауыл тұрғындарының туризмнің осы түрін нашар білуі; - ауыл тұрғындары тарапынан бастаманың жоқтығы.
Сыртқы орта	мүмкіндіктер	қауіп-қатер

	<ul style="list-style-type: none"> - табыстылықтың жоғары деңгейі; - ауыл тұрғындарын жұмыс орындарымен қамтамасыз ету мүмкіндігі; - ауыл тұрғындарының жаңа шығармашылықпен байланысты интеллектуалды дамуы; - білім деңгейін көтеру, қызмет көрсетуге байланысты жаңа мамандықтарды меңгеру; - ұмытылып бара жатқан колөнерді, әдет-ғұрыптар мен дәстүрлерді жаңғырту; - табиғи ресурстарды сақтау. 	<ul style="list-style-type: none"> - көші-қон процестерінің күшеюі: ауыл халқының қалаларға кетуі; - ауыл шаруашылығын шағын қаржыландыру; - қаржылық дағдарыстар; - ауа райының қолайсыздығы, жануарлар мен өсімдіктердің аурулары, ауыл шаруашылығының құлдырауы.
--	---	--

**Дереккөз: Қазақстандық ауылшаруашылық және ауылдық туризм қауымдастығы ресми сайты мәліметтері негізінде құрастырылған [8]*

Кестедегі мәліметтер агротуризмнің даму болашағын көрсетеді. Агротуризм – бұл тартымды кәсіп, табыс деңгейі жоғары, ауылдастарын жұмыс орындарымен қамтамасыз ету мүмкіндігі, олардың интеллектуалды дамуы жаңа шығармашылық жұмыстармен, білім деңгейін көтерумен, қызмет көрсетуге байланысты жаңа мамандықтарды меңгерумен байланысты. Ұмытылған қолөнер, салт-дәстүрлер жаңғырып, жаңа серпін алады. Керісінше, туристер қалыпты ақыға жақсы демалып, психикалық және физикалық денсаулығын нығайтады, нақты мысалдар бойынша тәжірибе жасай отырып, ауыл өмірі туралы білімдерін арттырады. Жаңа әсерлер, ауыл еңбеккерлерімен қарым-қатынас жеке тұлғаны дамытады, оның өзін-өзі жетілдіруге ұмтылысын дамытады [8].

Қорытынды. Сонымен, агротуризм – ауылдың табиғи, мәдени және тарихи ресурстарын пайдалануға бағытталған ауыл шаруашылығы субъектілерінің қызметімен танысу және демалу мақсатында туристердің ауылдық жерлерде уақытша болуын көздейтін туризм түрі.

Агротуризм қазіргі заманғы туризмнің бір түрі ретінде әлемде өте кең таралған. Қазақстанда туризмнің бұл түрі болашағы зор және оны дамыту үшін барлық әлеуетті мүмкіндіктер бар. Қазақстанның бай ресурстары, алуан түрлі ландшафттары, бірегей табиғат, мәдениет, тарих ескерткіштерінің болуы, жоғары ауылшаруашылық әлеуеті мен шаруа қожалықтарының болуы. Сонымен қатар, республикадағы жалпы халықтың 46,4% ауылдық жерлерде тұрады. Мұның барлығы агротуризмді дамытуға қолайлы жағдай туғызады, бұл өз кезегінде еліміздің ауыл тұрғындарының белсенділігін арттыруға ықпал етеді .

Болашақта агротуризм ауыл халқының әл-ауқатының өсуіне және Қазақстан Республикасы аймақтарының туристік әлеуетін дамытуға ықпал етеді.

Агротуризм шеңберінде әртүрлі қызметтерді көрсетуге болады:

- шаруа қожалықтарындағы жайлы жеке үйлерде, шаруашылық учаскелерінде, қонақ үйлерде, киіз үйлерде, глампингтерде тұру;

- әртүрлі тақырыптар бойынша шеберлік сабақтарына қатысу;

- ұлттық рәсімдерге қатысу;

- атқа міну, егін жинау, сауу және/немесе мал жаю, шөп шабу және шаруа қожалықтарының учаскелеріндегі басқа жұмыстарға қатысу.

Сонымен қатар, агротур барысында туристер өлкенің тарихымен, өлкенің көрікті жерлерімен, салт-дәстүрлерімен танысады.

Қазақстанның әр аймағында агротуризм нысандарының жеткілікті саны бар. Сондықтан, жалпы республикада ауыл шаруашылығы туризмін дамытудың әлеуеті зор деп айта аламыз. Бұл нысандардың айтарлықтай санының болуымен ғана емес, сонымен бірге Қазақстанның барлық аумағында ірі қалалардың болуымен де байланысты. Туризмнің бұл түрі ірі қалалардың тұрғындары арасында сұранысқа ие. Республикадағы агротуризмнің негізгі бағыттары: ат пен түйеге міну, балық аулау, шарап турлары, омарталарға бару, алма теру, табиғи, ауылдық, органикалық өнімдерді жеу, өсімдіктерді өсіру және асыл тұқымды ауыл шаруашылығы жануарларын өсіру.

Осылайша, жеке қосалқы шаруашылықтар негізінде туристерге қызмет көрсету үшін ауыл тұрғындарының туристік қызметін белсенді дамыту қажет. Айта кету керек, Қазақстан Республикасында ауыл шаруашылығы туризмінің дамуы қазіргі уақытта даму сатысында және туризмнің перспективалы түрі ретінде танылуда. Елдегі ауылдық туризм сегментінің қарқынды дамуы әлемнің ірі қалалары мен мегаполистерінің тұрғындарына Қазақстанның экологиялық таза

аймақтарында жақсы демалуға, сондай-ақ оның көркем пейзаждарын тамашалауға тамаша мүмкіндік береді. Сондықтан Қазақстан Республикасындағы агротуризм болашақта туризм индустриясының толыққанды саласына айнала алады деп сеніммен айта аламыз.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Официальный сайт Казахстанской Ассоциации агро - и сельского туризма <https://agritourism.kz/> [Электронный ресурс]. - URL: <https://agritourism.kz/about-us/>
- 2 Коробова О.П. Агротуризм как стимул развития сельских территорий [Электронный ресурс] // Academia. Архитектура и строительство. - 2019. - № 3. - С. 99–104. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/agroturizm-kak-stimul-razvitiya-selskih-territoriy>
- 3 Джангарашева Н.В., Шакенова М.Б., Алиева Ж.Ж. Развитие маркетинга в агропромышленном комплексе [Электронный ресурс] // Проблемы агрорынка. - 2019. - № 2. - С. 55-62. URL: <https://www.jprra-kazniiark.kz/jour/article/view/233/182>
- 4 Асланова Д.Х., Мамаризоев Д.И. Сущность, особенности и принципы агроэкотуризма [Электронный ресурс] // ЖМВМ. - 2022. - № 4. - С. 276-289. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/suschnost-osobennosti-i-printsipy-agroekoturizma>
- 5 Мамраева Д.Г., Борбасова З.Н., Ташенова Л.В. Мировой опыт развития сельского туризма [Электронный ресурс] // Проблемы агрорынка. - 2019. - № 2. - С. 108-115. URL: <https://www.jprra-kazniiark.kz/jour/article/view/294/0>
- 6 Розметова Т. Атырауские яблоки, лимоны, сыры – натуральные, полезные, вкусные. Официальный сайт Ассамблеи народов Казахстана. - URL: <https://assembly.kz/ru/news/tamila-rozmetova-atyrauskie-yabloki-limony-syry-naturalnye-poleznye-vkusnye/>
- 7 Об утверждении Государственной программы развития туристской отрасли Республики Казахстан на 2019-2025 годы. Официальный сайт Министерства Юстиции Республики Казахстан - URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1900000360>
- 8 Найкин Т. Агротуризм как инструмент развития сельскохозяйственных предприятий // Молодежь и наука – взгляд в будущее. - 2022. - № 2. - С. 58-62

REFERENCES

- 1 Oficial'nyj sajt Kazahstanskoj Associacii agro- i sel'skogo turizma [Official website of the Kazakhstan Association of Agro- and Rural Tourism]. - URL: <https://agritourism.kz/> [in Russian].
- 2 Korobova O. Agroturizm kak stimuly razvitiya sel'skih territorij [Agritourism as an incentive for the development of rural areas] // Academia. Arhitektura i stroitel'stvo. 2019. № 3. - S. 111-120 [in Russian].
- 3 Dzhangarasheva N. Razvitiye marketinga v agropromyshlennom komplekse [Development of marketing in the agro-industrial complex] // Problemy agrorynka. - 2019.- № 2. - S. 55-62 [in Russian].
- 4 Aslanova D., Mamarizoev D. Sushchnost', osobennosti i principy agroekoturizma [Essence, features and principles of agroecotourism] // Journal of the Mechanical Behavior of Materials. - 2022. № 4. - S. 25-32 [in Russian].
- 5 Mamraeva D., Borbasova Z., Tashenova L. Mirovoj opyt razvitiya sel'skogo turizma [World experience in the development of rural tourism] // Problemy agrorynka. - 2019 - S. 108-115 [in Russian].
- 6 Rozmetova T. Atyrauskie yabloki, limony, syry – natural'nye, poleznye, vkusnye. Oficial'nyj sajt Assamblei narodov Kazahstana [Atyrau apples, lemons, cheeses - natural, healthy, tasty. Official website of the Assembly of Peoples of Kazakhstan]. – URL: <https://assembly.kz/ru/news/tamila-rozmetova-atyrauskie-yabloki-limony-syry-naturalnye-poleznye-vkusnye/> [in Russian].
- 7 Ob utverzhdenii Gosudarstvennoj programmy razvitiya turistskoj otrasli Respubliki Kazahstan na 2019-2025 gody [On approval of the State program for the development of the tourism industry of the Republic of Kazakhstan for 2019-2025]. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1900000360> [in Russian].
- 8 Najkin T. Agroturizm kak instrument razvitiya sel'skohozyajstvennyh predpriyatij [Agritourism as a tool for the development of agricultural enterprises] // Molodezh' i nauka – vzglyad v budushchee. - 2022. № 2. - S. 58-62 [in Russian].

Муратова А.К., Дулатбекова Ж.А., Жолмуханова А.Ж., Мауина Г.А.

ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ АГРОТУРИЗМА КАК ОСНОВНОГО НАПРАВЛЕНИЯ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО ТУРИЗМА В КАЗАХСТАНЕ

Аннотация

Экологический туризм является самым быстрорастущим и востребованным видом туризма в мире на сегодняшний день. В свою очередь, агротуризм является приоритетным направлением экологического туризма. Спрос на агротуризм растет постоянно, поэтому существует необходимость развития данного вида туризма и в Казахстане. В последнее время активная урбанизация привела к тому, что жители городов все больше тянутся к природе. Республика Казахстан обладает огромным количеством предпосылок для развития агротуризма на своей обширной территории. По всему Казахстану расположено множество сел с богатым культурно-историческим наследием, в которых люди с давних времен ведут традиционный образ жизни. Самобытная культура, традиционный уклад жизни, местный сельский колорит в сочетании с естественной природой, живописными пейзажами, а также разнообразными флорой и фауной могут быть интересны как зарубежным, так и казахстанским туристам. Развитие агротуризма сможет принести пользу сельской местности, защитив слабые нетронутые ландшафты, повысить статус бедных сел, повысить значимость природы и привить экологическую культуру населению. Ресурсы для развития агротуризма в Республике Казахстан имеются во всех регионах страны, поэтому перспективы развития данного вида туризма в Казахстане велики. В самом ближайшем будущем агротуризм в Казахстане может стать сектором экономической деятельности, создающим условия для притока новых средств в экономику сельской местности, а также стать инструментом устойчивого развития.

Muratova A., Dulatbekova Zh., Zholmukhanova A., Mauina G.

PROSPECTS FOR THE DEVELOPMENT OF AGRITOURISM AS THE MAIN DIRECTION OF ECOLOGICAL TOURISM IN KAZAKHSTAN

Annotation

Ecotourism is the fastest growing and most sought after type of tourism in the world today. In turn, agritourism is a priority direction of ecological tourism. The demand for agritourism is constantly growing, so there is a need to develop this type of tourism in Kazakhstan. In recent years, active urbanization has led to the fact that urban residents are increasingly drawn to nature. The Republic of Kazakhstan has a huge number of prerequisites for the development of agritourism in its vast territory. Throughout Kazakhstan there are many villages with a rich cultural and historical heritage, in which people have been leading a traditional way of life since ancient times. The original culture, traditional way of life, local rural flavor combined with natural nature, picturesque landscapes, as well as diverse flora and fauna can be of interest to both foreign and Kazakhstani tourists. The development of rural tourism can benefit the countryside by protecting weak untouched landscapes, elevate the status of poor villages, increase the importance of nature and instill an ecological culture in the population. Resources for the development of agritourism in the Republic of Kazakhstan are available in all regions of the country, so the prospects for the development of this type of tourism in Kazakhstan are great. In the very near future, agritourism in Kazakhstan may become a sector of economic activity that creates conditions for the inflow of new funds into the rural economy, as well as become a tool for sustainable development.

DOI 10.52260/2304-7216.2024.3(56).36

UDC 330.8; 001.6

SCSTI 12.09.11: 06.81.23

D. Amirbekova, PhD, assoc. professor

Y. Li*, master, researcher

Kazakh-British Technical University,

Almaty, Kazakhstan

* – main author (author for correspondence)

e-mail: y.li@kbtu.kz

THE IN-DEPTH ANALYSIS OF BUSINESS RESEARCH FIELD: ASSESSMENT OF THE CURRENT STATE AND FURTHER DIRECTIONS

This article examines in-depth business research field in Kazakhstan and globally based on the top 10 keywords identified based on the Scopus database. The article reveals current state of the research and further directions, compares Kazakhstan science development in this field with the global research. Using the scientometrics methodology to assess published articles in the field, this paper provides in-depth analysis of the research context, purpose, methods and implications of research. The results demonstrated the difference in the topics that are researched by Kazakhstan scientists and other researchers, highlight the focus on local research that exists in Kazakhstan, provide the details on the difference in methodology that is used in research papers published in Kazakhstan and globally. These results highlight the stage of economic development research in the country and provide an agenda for further research in this field that serves the purpose of strengthening business and economic growth in the country.

Keywords: *publication activity, development of science, economic development, economic disciplines, scientometrics, business, management.*

Кілт сөздер: *жарияланым белсенділігі, ғылымның дамуы, экономикалық даму, экономикалық пәндер, ғылымметрия, бизнес, менеджмент.*

Ключевые слова: *публикационная активность, развитие науки, экономическое развитие, экономические дисциплины, наукометрия, бизнес, менеджмент.*

Introduction. The development of country's economy is in the core of its economic sustainability. This brings a lot of challenges associated with the country's ability to attract investments, create an environment that is favorable for business development. Moreover, the science development is considered as an integral part in country's economic development. Therefore, the development of Kazakhstan science has been under a focus in the last decade. Various targeted programs that were introduced to support the development of the science have been aimed to increase the number of publications. This trend has been sustained in over 10 years and all subject areas have demonstrated the grown. However, the quality and trends of specific subject areas are critical to the country's economy. Especially, business and management as it directly links to the quality of business processes in the country, its economic impact and implications on business, specifically following government's policy of economic diversification. This paper studies publications in Business, Management, Accounting (BMA) subject area from the Scopus database on a global level and in Kazakhstan. Using scientometrics methodology this paper provides insights on quality and direction of research in BMA subject area to draw conclusions for further development of this field in Kazakhstan and its impact on country's business development.

Literature review. The development of business and management as a separate field in the research is critical for country's ability to manage processes that are linked to economic development as it applies to the various areas of country's economy. The analysis of a country's economy and science development is interconnected. Therefore, in-depth analysis of literature published is required in order to identify what are the research areas exist in the literature that might be helpful in understanding the current and future trends of business, management as a separate discipline.

Mapping of available knowledge in a particular field is essential to understand the direction of the field development to understand available areas for future research (Mustak et al. 2021). Kulanov et al. (2020) highlight the importance of business development for country's economic success and favorable conditions are comprehensive and require investment, and certain government policies. The role government policies has been studied to identify its effect on business and entrepreneurship in Kazakhstan (Seitzhanov et al. 2020).

The scientometrics literature on science development has several directions of research that includes co-word analysis, analysis of networks, co-authorship analysis as well as in-depth literature review focusing on the contribution to a specific research field. Researchers from various fields have applied scientometrics principles to study particular research areas.

Smagulov et al. (2018) assessed publication activity of authors who are indexed in the Scopus database. The assessment gives overall trends in publications, citations across various research areas and also focusing on social sciences. The analysis demonstrate the increase in the number of publications. Mussaeva et al.(2021) provided detailed breakdown of the economic contribution and relationship between economic indicators and science development in Kazakhstan.

Massaro et al. (2015) have applied structured literature review methodology to study knowledge management as a field of research. This study has provided detailed understanding of the literature in this area, its limitations and potential growth opportunities. Serenko (2021) has conducted structured literature review analysis to investigate in-depth analysis of knowledge management discipline. The analysis revealed that knowledge management as a discipline has reached a certain stage of its maturity and development. The study by Li et al. (2022) have applied scientometrics approaches towards detailed understanding of an air quality and artificial intelligence as a separate scientific field. The literature suggests various approaches and highlights the role of science in economic development.

The main part. Using the methodology adapted from Serenko (2013), we analyzed the current state of research in business, management, and accounting based on data from the Scopus database. This analysis covered papers published both globally and in Kazakhstan (see Table 1 for details). We applied a structured literature review approach, focusing on global and Kazakhstan BMA research. Our process involved collecting, coding, and interpreting research papers published in the Scopus database. To capture both global and local research trends, we systematically gathered and categorized articles by keywords relevant to BMA studies and organized them by primary research themes. The top cited papers studied in this paper categorized by top 10 keyword in the field, provided us with in-depth analysis.

A key component of this methodology is the development of a coding framework that allows for the categorization of each publication. Publications were coded based on several parameters, including the the context in which examined studies were conducted, purpose, research methods employed, and the depth of practical implications.

Table 1.

Outline of the research approach

Steps	Actions and Results
1. Data collection	Action: a) in Scopus, source journal articles and reviews with author affiliations as “Kazakhstan”, “Business, Management and Accounting” field published during 1991-2022, in English; b) in VOS viewer, keywords identified; c) based on b) top cited Kazakhstan and Global papers were selected. Results: a) Papers published were downloaded; b) keywords were selected: Innovation, Sustainable Development, Entrepreneurship, Competitiveness, Management, Agriculture, Tourism, Investment, Education, Technology; c) papers were downloaded for further analysis.
2. In-depth analysis of papers	Action: a) Analyze the context in which examined studies were conducted (general, geographic, topic); b) Identify the purpose of the examined studies (analysis of economic indicators, analysis of the potential of certain field/business, analysis of a country’s economic potential); c) Identify the method used in examined studies (descriptive statistical analysis, statistical modeling, case study, research synthesis, computer vision algorithms, survey, simulation, expert panel);

	<p>d) Implications of examined studies (none, some, extensive).</p> <p>Results: a) The analysis of the context identified; b) The purpose identified; c) The method identified; d) The implication identified.</p>
--	---

**Compiled by the authors*

The analysis of global (GB) and Kazakhstan (KZ) research in BMA, based on the structured methodology applied in this study, reveals distinct trends and differences in focus, methodology, and topical interest between the two contexts. The analysis of data from the Scopus database and subsequent categorization of the studies allowed for a comprehensive comparison of the volume, type, and themes covered in both global and Kazakh research. In particular, the data highlights disparities in the concentration of research on general topics versus geographic-specific studies, the fields of focus, and the methodological approaches employed.

Globally, BMA research predominantly emphasizes topic-specific studies, with 91 studies (90%) focusing on particular research streams or sub-domains within the discipline (refer to Table 2). These studies aim to provide conclusions specific to the areas of interest, independent of any geographic region. In contrast, only 9 studies (9%) are categorized under geographic-specific research, where conclusions are tied to particular countries or regions, showing that there is relatively little focus on localized analysis at the global level. Furthermore, general BMA research, which generalizes conclusions across the entire domain of the discipline, represents just 1% of the global studies, indicating that global research places minimal emphasis on all-encompassing, broad theories.

In Kazakhstan, the situation is different, with a much greater emphasis on geographic-specific research, accounting for 57 studies (70%). This highlights the country's focus on addressing national and regional challenges. Meanwhile, topic-specific studies make up 30% (24 studies), showing that Kazakhstan still has an interest in specific economic streams, though to a lesser extent. There is no general, broad-spectrum research in Kazakhstan's dataset, further emphasizing the country's focus on localized, practical economic and business issues.

Table 2.

The context in which the examined studies were conducted

	Type	# papers	%
GB	Topic	91	90%
	Geographic	9	9%
	General	1	1%
KZ	Geographic	57	70%
	Topic	24	30%

**Compiled by the authors*

The emphasis on analyzing the potential of specific sectors is a dominant theme in both global and Kazakh BMA research (refer to Table 3). Globally, 96 studies (95%) are dedicated to analyzing the potential of various economic fields, reflecting a forward-looking approach aimed at identifying growth sectors and anticipating economic trends. Similarly, Kazakh research shows a significant focus on sectoral potential, with 68 studies (84%) addressing this theme, highlighting a shared interest in sector-specific opportunities within the national context. However, the two diverge when it comes to national economic potential. Globally, only 2 studies (2%) explore the economic potential of specific countries, while in Kazakhstan, 12 studies (15%) are devoted to this area, suggesting that Kazakh research is more concerned with understanding the country's unique economic opportunities and challenges. Additionally, analysis of economic indicators remains a relatively minor focus in both contexts, accounting for just 3 studies (3%) globally and 1 study (1%) in Kazakhstan, further emphasizing the prevailing interest in future sectoral potential over the evaluation of existing economic metrics.

Table 3.

The purpose of the examined economics studies

	Type	# papers	%
GB	Analysis of the potential of the certain field	96	95%
	Analysis of the economic indicator	3	3%
	Analysis of a country's economic potential	2	2%
KZ	Analysis of the potential of the certain field	68	84%
	Analysis of a country's economic potential	12	15%
	Analysis of the economic indicator	1	1%

*Compiled by the authors

Global economic research tends to favor synthesizing existing literature, as shown by the 33 studies using this method (Table 4). This indicates that global scholars often compile findings from multiple sources to draw broad conclusions. Additionally, surveys and statistical modeling are widely used, appearing in 14 and 20 studies, respectively. Though less common, complex methods like bibliometric and mathematical modeling are also employed but in fewer cases, reflecting a selective approach to more advanced techniques. In Kazakhstan, surveys and statistical modeling likely play a central role as well, but the smaller scale of research may limit the use of advanced methods like bibliometric or mathematical modeling. Instead, Kazakh researchers may lean more toward traditional methods, such as descriptive analysis, which are easier to apply given the region's resource and data limitations.

Table 4.

Methods used in examined studies

	Type	# papers	%
GB	Research synthesis	33	33%
	Statistical modeling	20	20%
	Survey	14	14%
	Case study	8	8%
	Bibliometric	7	7%
	Survey, Statistical modeling	8	8%
	Interview	2	2%
	Case study, Interview	1	1%
	Survey, Interview, Statistical modeling	2	1%
	Delphi	1	1%
	Survey, Interviews	1	1%
	Research synthesis, Statistical modeling	1	1%
	Descriptive statistics	1	1%
	Descriptive statistics, Statistical modeling	1	1%
KZ	Statistical modeling	12	15%
	Descriptive statistics	19	23%
	Research synthesis	10	12%
	Survey	11	14%
	Case study	8	10%
	Descriptive statistics, Statistical modeling	9	11%
	Simulation	3	4%

	Interview	1	1%
	Descriptive statistics, Case study, Statistical modeling	1	1%
	Case study, Statistical modeling	1	1%
	Computer vision algorithm	1	1%
	Case study, Descriptive statistics	1	1%
	Interview, Survey	1	1%
	Bibliometric	1	1%
	Descriptive statistics, Survey	1	1%
	Research synthesis, Descriptive statistics	1	1%

**Compiled by the authors*

Based on Table 5 findings, in global research, the majority of studies (98%) offer some implications for stakeholders, though these tend to be brief and not fully developed, lacking actionable recommendations. Only a small portion (2%) of global studies presents extensive and comprehensive implications that are practical and easy to follow. In contrast, Kazakhstan research offers slightly fewer actionable insights. While 99% of Kazakh studies provide some level of implications, they are often limited to general suggestions without in-depth recommendations. Only 1% of Kazakh research offers no implications at all, which indicates a general effort to connect research to practical applications. None of the implications are extensive in Kazakhstan.

Table 5.

The quality of implications

	Type	#papers	%
GB	Some	98	98%
	Extensive	2	2%
KZ	None	1	1%
	Some	80	99%

**Compiled by the authors*

Overall, while global research focuses heavily on forward-looking studies of specific economic sectors, Kazakh research emphasizes both sectoral potential and national economic issues, reflecting a more localized and balanced approach.

Conclusion. The results of this study, reveal that Kazakhstan papers are less cited, has its own research agenda that is different to the papers that are published globally. High level of localization in the studied papers indicate the focus of research community in Kazakhstan to contribute the country’s economic development through research as well as localization of the interests. The used methodologies reveal access to the data and research focus of scientists, indicating the notion of research and its contribution to the global knowledge domain. The analysis reveals that methodology used in papers published in Kazakhstan rely more on traditional descriptive analysis. The quality and scope of research implication is different that suggests that research is more localized and focused on Kazakhstan rather than has extensive implications and broader scope to contribute to global knowledge development in the BMA field. Further research might reveal specific research networks that contribute to the globalization of BMA research in Kazakhstan. This would expand the knowledge of Kazakhstan science development and BMA research with the current notions and challenges that are directly linked to the country’s economic development and its ability to shift from natural resources dependency.

The article was prepared as part of a scientific study on the topic "Scientometric analysis of economic disciplines: identification of trends in the development of science of Kazakhstan in a global context" (under a grant from the Science Committee of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan; IRN AP19576169

REFERENCES

1. Mustak M., Salminen J., Plé L., & Wirtz J. Artificial intelligence in marketing: topic modeling, scientometric analysis, and research agenda // *Journal of Business Research*. – 2021. – Vol. 124. – P. 389–404. – URL: <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2020.10.044>.
2. Kulanov A., Tamenova S., Amenova K., Karshalova A., & Tussupova L. Investment climate and its influence on the development of entrepreneurship: practice of the Republic of Kazakhstan // *Entrepreneurship and Sustainability Issues*. – 2020. – Vol. 8(2). – P. 421–437. – URL: [https://doi.org/10.9770/jesi.2020.8.2\(25\)](https://doi.org/10.9770/jesi.2020.8.2(25)).
3. Seitzhanov S., Kurmanov N., Petrova M., Aliyev U., & Aidargaliyeva N. Stimulation of entrepreneurs' innovative activity: evidence from Kazakhstan // *Entrepreneurship and Sustainability Issues*. – 2020. – Vol. 7(4). – P. 2615–2629. – URL: [https://doi.org/10.9770/jesi.2020.7.4\(4\)](https://doi.org/10.9770/jesi.2020.7.4(4)).
4. Massaro M., Dumay J., & Garlatti A. Public sector knowledge management: a structured literature review // *Journal of Knowledge Management*. – 2015. – Vol. 19(3). – P. 530–558. – URL: <https://doi.org/10.1108/JKM-11-2014-0466>.
5. Serenko A. A structured literature review of scientometric research of the knowledge management discipline: a 2021 update // *Journal of Knowledge Management*. – 2015. – Vol. 8. – P. 1889–1925. – URL: <https://doi.org/10.1108/JKM-09-2020-0730>.
6. Li Y., Guo J., Sun S., Li J., Wang S., & Zhang C. Air quality forecasting with artificial intelligence techniques: a scientometric and content analysis // *Environmental Modelling & Software*. – 2022. – p. 149. – URL: <https://doi.org/10.1016/j.envsoft.2022.105329>.
7. Serenko A. Meta-analysis of scientometric research of knowledge management: discovering the identity of the discipline // *Journal of Knowledge Management*. – 2013. – Vol. 17(5). – P. 773–812. – URL: <https://doi.org/10.1108/JKM-05-2013-0166>.
8. Mussayeva D.M., Alibekova G.Zh., Medeni T., & Dabylova M.I. Analysis of Potential, Structure, Dynamics of Development of Kazakhstan's Science // *Economics: the Strategy and Practice*. – 2021. – Vol. 16(3). – P. 81–93.
9. Smagulov K.E., Makanova A.U., & Burshukova G.A. Analysis of scientometric indicators of Kazakhstani authors' publication activity in journals, included in the Scopus database // *The Journal of Economic Research & Business Administration*. – 2018. – Vol. 1(123). – P. 234–241.

REFERENCES

1. Mustak M., Salminen J., Plé L., & Wirtz J. Artificial intelligence in marketing: topic modeling, scientometric analysis, and research agenda // *Journal of Business Research*. – 2021. – Vol. 124. – P. 389–404. – URL: <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2020.10.044>.
2. Kulanov A., Tamenova S., Amenova K., Karshalova A., & Tussupova L. Investment climate and its influence on the development of entrepreneurship: practice of the Republic of Kazakhstan // *Entrepreneurship and Sustainability Issues*. – 2020. – Vol. 8(2). – P. 421–437. – URL: [https://doi.org/10.9770/jesi.2020.8.2\(25\)](https://doi.org/10.9770/jesi.2020.8.2(25)).
3. Seitzhanov S., Kurmanov N., Petrova M., Aliyev U., & Aidargaliyeva N. Stimulation of entrepreneurs' innovative activity: evidence from Kazakhstan // *Entrepreneurship and Sustainability Issues*. – 2020. – Vol. 7(4). – P. 2615–2629. – URL: [https://doi.org/10.9770/jesi.2020.7.4\(4\)](https://doi.org/10.9770/jesi.2020.7.4(4)).
4. Massaro M., Dumay J., & Garlatti A. Public sector knowledge management: a structured literature review // *Journal of Knowledge Management*. – 2015. – Vol. 19(3). – P. 530–558. – URL: <https://doi.org/10.1108/JKM-11-2014-0466>.
5. Serenko A. A structured literature review of scientometric research of the knowledge management discipline: a 2021 update // *Journal of Knowledge Management*. – 2015. – Vol. 8. – P. 1889–1925. – URL: <https://doi.org/10.1108/JKM-09-2020-0730>.
6. Li Y., Guo J., Sun S., Li J., Wang S., & Zhang C. Air quality forecasting with artificial intelligence techniques: a scientometric and content analysis // *Environmental Modelling & Software*. – 2022. – p. 149. – URL: <https://doi.org/10.1016/j.envsoft.2022.105329>.
7. Serenko A. Meta-analysis of scientometric research of knowledge management: discovering the identity of the discipline // *Journal of Knowledge Management*. – 2013. – Vol. 17(5). – P. 773–812. – URL: <https://doi.org/10.1108/JKM-05-2013-0166>.

<https://doi.org/10.1108/JKM-05-2013-0166>.

8. Mussayeva D.M., Alibekova G.Zh., Medeni T., & Dabylova M.I. Analysis of Potential, Structure, Dynamics of Development of Kazakhstan's Science // Economics: the Strategy and Practice. – 2021. – Vol. 16(3). – P. 81–93.

9. Smagulov K.E., Makanova A.U., & Burshukova G.A. Analysis of scientometric indicators of Kazakhstani authors' publication activity in journals, included in the Scopus database // The Journal of Economic Research & Business Administration. – 2018. – Vol. 1(123). – P. 234–241.

Амирбекова Д.К., Ли Е.А.

БИЗНЕСТІ ЗЕРТТЕУ САЛАСЫН ТЕРЕҢ ТАЛДАУЫ: ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙДЫ ЖӘНЕ ОДАН ӘРІ БАҒЫТТАРДЫ БАҒАЛАУ

Аңдатпа

Бұл мақалада Scopus дерекқоры негізінде анықталған 10 кілт сөздерінің негізінде Қазақстандағы және бүкіл әлемдегі бизнесті зерттеудің тереңдетілген саласы қарастырылады. Мақалада осы саладағы Қазақстандық ғылымның дамуы жаһандық зерттеулермен салыстыра отырып зерттеудің қазіргі жағдайы мен алдағы уақыттағы бағыттары талданады. Осы салада жарияланған мақалалардың зерттеу контекстіне, оның мақсаттарына, әдістеріне және қолданылуына терең талдау жасау үшін ғылымметрия әдістемесін пайдаланылды. Нәтижелер Қазақстандық ғалымдар мен басқа да зерттеушілер зерттейтін тақырыптардың айырмашылығын көрсетті, Қазақстанда бар жергілікті зерттеулерге баса назар аударды, Қазақстанда және бүкіл әлемде жарияланған ғылыми еңбектерде қолданылатын әдістемедегі айырмашылық туралы егжей-тегжейлі мәлімет берді. Бұл нәтижелер елдегі экономикалық даму саласындағы зерттеулердің кезеңін көрсетеді және елдегі бизнес пен экономикалық өсуді нығайту мақсатына қызмет ететін осы саладағы алдағы зерттеулерге бағыт береді.

Амирбекова Д.К., Ли Е.А.

УГЛУБЛЕННЫЙ АНАЛИЗ ОБЛАСТИ БИЗНЕС ИССЛЕДОВАНИЙ: ОЦЕНКА ТЕКУЩЕГО СОСТОЯНИЯ И ДАЛЬНЕЙШИХ НАПРАВЛЕНИЙ

Аннотация

В данной статье подробно рассматривается область бизнес-исследований в Казахстане и во всем мире на основе 10 ключевых слов, определенных на основе базы данных Scopus. В статье раскрывается текущее состояние исследований и дальнейшие направления, сравнивается развитие казахстанской науки в этой области с мировыми исследованиями. Используя методологию наукометрии для оценки опубликованных статей в данной области, в данной статье представлен углубленный анализ контекста исследования, его целей, методов и применения. Результаты продемонстрировали разницу в темах, которые исследуют казахстанские ученые и другие исследователи, подчеркнули акцент на местных исследованиях, существующих в Казахстане, подробно выявили различия в методологии, которая используется в научных статьях, опубликованных в Казахстане и во всем мире. Эти результаты отражают стадию исследований в области экономического развития в стране и определяют направленность дальнейших исследований в этой области, которые служат цели укрепления бизнеса и экономического роста в стране.

*А.Н. Рыстамбаева**, докторант PhD

М.Р. Сихимбаев, д.э.н., профессор

Қарағандық университет Қазпотребсоюзы

г.Қарағанда, Қазақстан

* – основний автор (автор для корреспонденции)

e-mail: emt_2005@mail.ru

ФАКТОРНЫЙ АНАЛИЗ ЦИФРОВИЗАЦИИ БИЗНЕС-ПРОЦЕССОВ В ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ГОСОΡГАНОВ КАЗАХСТАНА В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВОЙ ТРАНСФОРМАЦИИ

Исследование позволило авторам провести факторный анализ цифровизации бизнес-процессов в деятельности госорганов Казахстана в условиях цифровой трансформации. В процессе анализа был рассмотрен анализ цифровизации бизнес-процессов в госорганах Республики Казахстан, который показал, что успешная цифровая трансформация требует комплексного подхода для создания современной и эффективной системы госуправления, способной удовлетворять потребности общества и соответствовать мировым стандартам. Результаты исследования продемонстрировали значимость комплексного подхода к цифровизации обрабатывающей промышленности и госуслуг, которые тесно взаимосвязаны и взаимно усиливают друг друга. Внедрение цифровых технологий в промышленность способствует росту объемов производства, снижению издержек и повышению качества продукции. Одновременно с этим, улучшение качества госуслуг создает благоприятные условия для бизнеса, ускоряет административные процессы и снижает бюрократию. Выявлены ключевые факторы, которые влияют на успешное внедрение цифровых технологий в госорганы и промышленный сектор Казахстана. Эти факторы включают технологическую инфраструктуру, правовую базу, финансирование, организационные изменения, культуру и управление изменениями, взаимодействие с гражданами и бизнесом. Выводы исследования подчеркивают практическую важность и значимость для разработки и реализации стратегий цифровой трансформации, повышения качества государственных услуг, устойчивого экономического роста, а также обоснования и корректировки государственной политики в области цифровых технологий в госорганах и промышленного сектора Казахстана.

Ключевые слова: цифровизация, бизнес-процесс, цифровая трансформация, промышленная отрасль, госорганы, факторный анализ, стратегия, конкурентные преимущества.

Кілт сөздер: цифрландыру, бизнес-процесс, цифрлық трансформация, өнеркәсіп саласы, мемлекеттік органдар, факторлық талдау, стратегия, бәсекелестік артықшылықтар.

Keywords: digitalization, business process, digital transformation, industrial sector, government agencies, factor analysis, strategy, competitive advantages.

JEL classification: D78, H53, L91, L98

Введение. В условиях глобальной цифровой трансформации, внедрение цифровых технологий и модернизация бизнес-процессов становятся ключевыми факторами успешного развития и конкурентоспособности государств. Для Казахстана, активно стремящегося к интеграции в мировое цифровое пространство, цифровизация госорганов является стратегически важной задачей, способствуя повышению эффективности, прозрачности и доступности госуслуг.

Факторный анализ цифровизации бизнес-процессов в госорганах РК показывает, что успешная цифровая трансформация требует комплексного подхода. Необходимо учитывать технологическую инфраструктуру, правовую базу, финансирование, организационные изменения, культуру и управление изменениями, взаимодействие с гражданами и бизнесом, а также международный опыт и сотрудничество. Актуальность исследования факторного анализа цифровизации бизнес-процессов в деятельности госорганов Казахстана обусловлена необходимостью повышения эффективности управления, улучшения взаимодействия с гражданами и бизнесом, поддержкой экономического развития, повышением прозрачности и борьбой с коррупцией, а также выполнением международных обязательств и адаптацией к технологическим и социальным изменениям. Комплексный подход к цифровизации позволит создать современную и эффективную систему госуправления, способную удовлетворять потребности общества и соответствовать мировым стандартам.

Целью исследования является проведение факторного анализа цифровизации бизнес-процессов в деятельности госорганов и промышленного сектора Казахстана в условиях цифровой трансформации.

Гипотеза исследования. Факторный анализ цифровизации бизнес-процессов в деятельности госорганов и промышленного сектора Казахстана выявит ключевые факторы, влияющие на успешное внедрение цифровых технологий, и их влияние на повышение эффективности, прозрачности и конкурентоспособности в этих сферах.

Практическая значимость исследования заключается в том, что результаты факторного анализа цифровизации бизнес-процессов в деятельности госорганов и промышленного сектора Казахстана могут быть использованы для:

- 1) Разработки и реализации стратегий цифровой трансформации.
- 2) Повышения качества государственных услуг.
- 3) Устойчивого экономического роста.
- 4) Обоснования и корректировки государственной политики.
- 5) Международного сотрудничества и привлечения инвестиций.

Методы исследования. Исследование факторов, способствующих развитию цифровизации бизнес-процессов в деятельности госорганов в условиях цифровой трансформации, включает разнообразные методы:

- изучение научных публикаций и отчетов, касающихся цифровой трансформации и ее влияния на бизнес-процессы в госорганах и промышленном секторе;
- применение статистических методов для выявления и оценки ключевых факторов, влияющих на цифровизацию бизнес-процессов в госорганах и промышленном секторе;
- анализ взаимосвязей между различными экономическими, социальными и экологическими показателями;
- применение математических моделей для прогнозирования развития цифровизации в госорганах и промышленном секторе, в частности, вычисление парных значений корреляции для определения степени связи между различными факторами, такими как ВВП на душу населения, ВВП в текущих ценах, денежные расходы населения и текущие затраты на охрану окружающей среды.

Эти методы позволяют всесторонне изучить процесс цифровизации бизнес-процессов в государственных органах и промышленном секторе Казахстана, выявить ключевые факторы, влияющие на его успешность, и разработать рекомендации для повышения эффективности и конкурентоспособности.

Обзор литературы. Для оценки конкурентных преимуществ на отраслевом уровне многие ученые используют разные методы оценки. Управление в различных отраслях требует стратегического подхода, который учитывает основные направления развития и является необходимым для достижения конкурентных преимуществ и устойчивости бизнеса [1]. Vacinello et al. (2019) [2], L. Qiu, X. Jie, Y. Wang, M. Zhao (2019) [3] и L.A. Suat, O.T. (2019), утверждают, что инновации в области устойчивого развития имеют сильную положительную связь с конкурентоспособностью компаний, подчеркивая, что учет аспектов устойчивости в деятельности компаний способствует их долгосрочному успеху и конкурентоспособности [4].

В условиях современных тенденций развития экономики необходимо применять инновационные методы как в технологическом процессе, так и в методах управленческой деятельности, где, безусловно, акцент делается на финансовую составляющую, которые должны не только совершенствовать форму и методы управления, а постоянно изменяться и гибко перестраиваться в зависимости от изменений стратегии развития предприятия. В промышленной отрасли отдают приоритет физическим активам перед финансовыми или оборотными, исходя из понимания того, что именно результаты работы с этими физическими активами приносят финансовую отдачу [5].

Для обеспечения устойчивого развития необходим подход стратегического управления компанией, основанный на сопоставлении собственного потенциала и внутренних ресурсов компании с угрозами и возможностями внешнего окружения [6]. Учитывая важную роль крупных предприятий в обеспечении экономической и стратегической безопасности, занятости трудоспособного населения и повышении их уровня жизни в новых геополитических условиях,

необходимо уделять особое внимание развитию промышленности и оказывать ей значительную инвестиционную поддержку, как это делают ведущие страны.

Основная часть. Ключевые факторы, влияющие на успешную цифровизацию, играют важную роль, поскольку являются комплексным процессом, затрагивающим различные аспекты деятельности организаций и общества. Успешная цифровизация требует учета нескольких взаимосвязанных факторов, обеспечивающих плавное и эффективное внедрение цифровых технологий и их использование. Рассмотрим ключевые факторы, влияющие на успешную цифровизацию (рисунок 1).

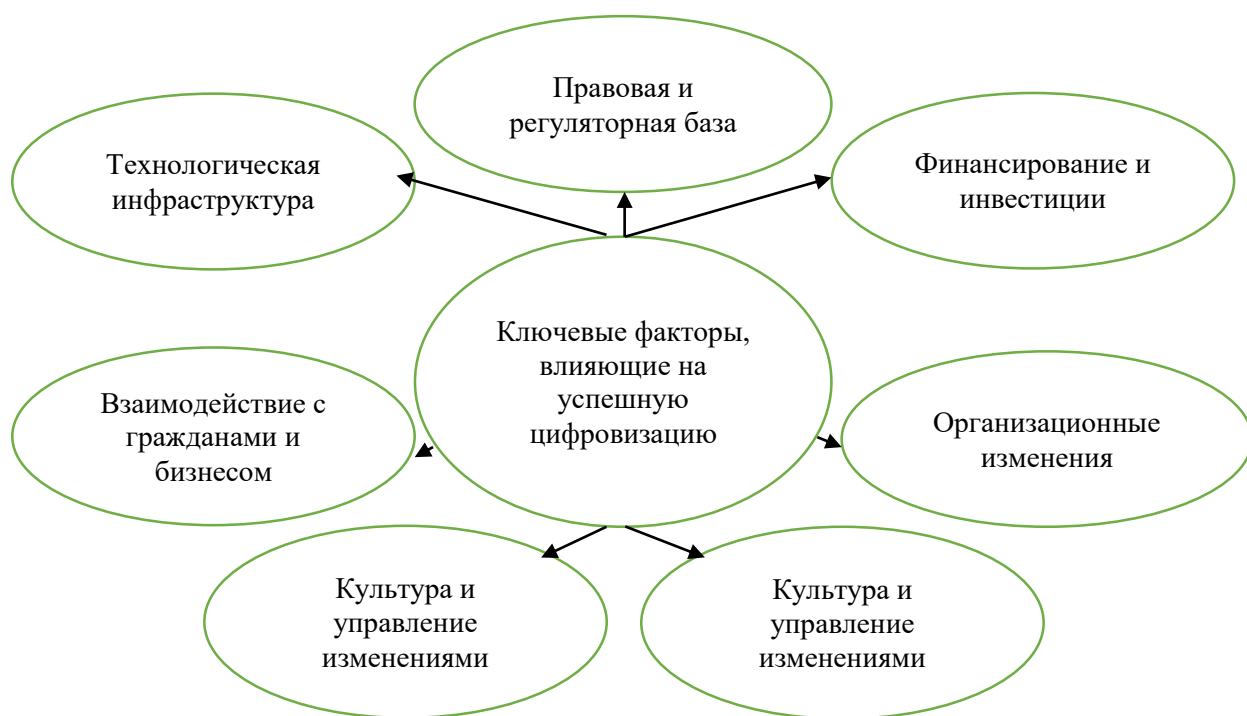

Рисунок 1. Рассмотрим ключевые факторы, влияющие на успешную цифровизацию*
*Составлено автором

В соответствии с рисунком 1 ключевые факторы, влияющие на успешную цифровизацию, имеют определенные возможности и применение. Эти факторы, будучи взаимосвязанными, определяют темпы и эффективность цифровизации, влияя на возможность достижения стратегических целей и повышения конкурентоспособности в условиях цифровой экономики (таблица 1).

Таблица 1

Возможности и применение ключевых факторов, влияющих на успешную цифровизацию*

№	Фактор	Применение	Возможности
1	Технологическая инфраструктура	Современные ИТ-системы и платформы	- позволяет автоматизировать рутинные процессы; - сократить время на выполнение задач; - уменьшить человеческие ошибки
		Облачные технологии	- обеспечивает гибкость и масштабируемость государственных ИТ-систем; - улучшает доступность данных и сервисов
2	Правовая и регуляторная база	Законодательная поддержка	- наличие законов и регуляций, поддерживающих цифровизацию, таких как законы о цифровой идентификации, электронных подписях и защите данных

		Регулирование ИТ-безопасности	- введение стандартов и норм, направленных на обеспечение безопасности цифровых данных
3	Финансирование и инвестиции	Государственные инвестиции	- финансирование ИТ-проектов и инициатив по цифровизации из государственного бюджета
		Партнерства с частным сектором	- привлечение инвестиций и экспертизы частных компаний через государственно-частные партнерства (далее - ГЧП)
4	Организационные изменения	Реорганизация процессов	- оптимизация и реинжиниринг бизнес-процессов для повышения их эффективности и соответствия требованиям цифровой среды
		Обучение и развитие персонала	- повышение квалификации сотрудников госорганов через обучение работе с новыми технологиями и системами
5	Культура и управление изменениями	Поддержка руководства	- активное участие и поддержка со стороны высшего руководства государственных органов
		Культура инноваций	- создание среды, способствующей инновациям и открытости к новым технологиям и методам
6	Взаимодействие с гражданами и бизнесом	Электронное правительство	- внедрение и развитие порталов электронного правительства для предоставления услуг гражданам и бизнесу онлайн
		Обратная связь и участие граждан	- создание механизмов для получения обратной связи от граждан и учета их потребностей и предложений в процессе цифровизации
7	Международный опыт и сотрудничество	Изучение лучших практик	- анализ и адаптация лучших мировых практик в области цифрового управления и электронного правительства
		Международное сотрудничество	- участие в международных проектах и инициативах по цифровизации

*Составлено автором

В условиях цифровой экономики способность эффективно внедрять и использовать цифровые технологии становится важным фактором экономического роста. Госорганы, эффективно применяющие цифровые технологии, создают благоприятные условия для развития различных отраслей промышленности, способствуя их модернизации и повышению конкурентоспособности на международных рынках. Эти технологии не только повышают эффективность и прозрачность работы госорганов, но и способствуют развитию и модернизации промышленного сектора (таблица 2).

Таблица 2

Влияние цифровизации на эффективность работы госорганов и модернизации промышленного сектора*

№	Влияние цифровизации	Госорганы	Промышленность
1	Автоматизация и оптимизация процессов	внедрение цифровых технологий позволяет автоматизировать многие административные и управленческие процессы, сокращая время и затраты на их выполнение, включая электронный документооборот, автоматизацию налогового учета и управления госзакупками	автоматизация производственных процессов с использованием технологий, таких как искусственный интеллект и Интернет вещей (IoT), повышает производительность и качество продукции, снижая издержки и время простоя оборудования
2	Повышение прозрачности и подотчетности	Цифровизация способствует повышению прозрачности деятельности госорганов, делая информацию о госуслугах и решениях доступной для граждан. Это включает	прозрачность в цепочке поставок и производственных процессах достигается с помощью блокчейн-технологий, позволяющих отслеживать происхождение и

		использование электронных платформ для подачи жалоб и предложений, а также публикацию данных о госрасходах	движение продукции, снижая риски мошенничества и улучшая контроль качества
3	Интеграция данных и аналитика	сбор и анализ больших данных помогают госорганам принимать обоснованные решения, прогнозировать потребности граждан и планировать развитие инфраструктуры, включая создание централизованных баз данных и использование аналитических платформ	использование аналитики данных в промышленности позволяет оптимизировать производственные процессы, прогнозировать спрос и управлять запасами, способствуя повышению эффективности и снижению затрат
4	Электронные услуги и сервисы	Развитие электронных госуслуг делает их более доступными и удобными для граждан и бизнеса. включая электронные порталы для регистрации предприятий, получения лицензий и подачи налоговых деклараций	цифровые платформы для управления поставками, заказами и продажами позволяют промышленным предприятиям улучшить взаимодействие с клиентами и поставщиками, ускорить процессы и снизить издержки
5	Кибер безопасность	обеспечение кибербезопасности является приоритетом для защиты государственных данных и цифровых услуг от кибератак, включая разработку и внедрение стратегий и стандартов безопасности	защита промышленных систем и данных от киберугроз является критически важной для обеспечения непрерывности производства и защиты интеллектуальной собственности
6	Сотрудничество и обмен опытом	международное сотрудничество и обмен опытом в области цифровизации помогают госорганам Казахстана внедрять лучшие практики и технологии, включая участие в международных проектах и инициативах	партнерство с международными компаниями и участие в глобальных цепочках поставок позволяет казахстанским предприятиям интегрировать передовые технологии и методы управления, повышая их конкурентоспособность на мировом рынке

*Составлено автором

Цифровизация играет ключевую роль в модернизации обрабатывающей промышленности и госуслуг, способствуя их эффективности, конкурентоспособности и устойчивому экономическому росту. Эти процессы взаимосвязаны за счет:

1 Роста объема производства обрабатывающей промышленности.

Это достигается через автоматизацию производственных процессов, использование интернета вещей (IoT), больших данных и искусственного интеллекта (AI):

- повышение производительности - автоматизация и роботизация позволяют увеличить скорость и точность производственных операций, приводя к росту объемов производства.

- снижение издержек - оптимизация процессов и снижение затрат на рабочую силу и ресурсы увеличивают прибыльность и объемы производства;

- улучшение качества продукции - применение технологий контроля качества на каждом этапе производства снижает количество брака и повышает удовлетворенность клиентов.

Так, за 2017–2022 годы в обрабатывающей промышленности в совокупности произведено промышленной продукции на общую сумму 82,9 трлн тенге. Промышленной продукции произведено на сумму 48,8 трлн тенге, из них в горнодобывающей отрасли на 24,9 трлн тенге (51,1% от общего объема), в обрабатывающей на 21,2 трлн тенге (43,4%), в снабжении электроэнергией 2,3 трлн тенге (4,8%), в водоснабжении на 361,7 млрд тенге (0,7%) (рисунок 2) [7].

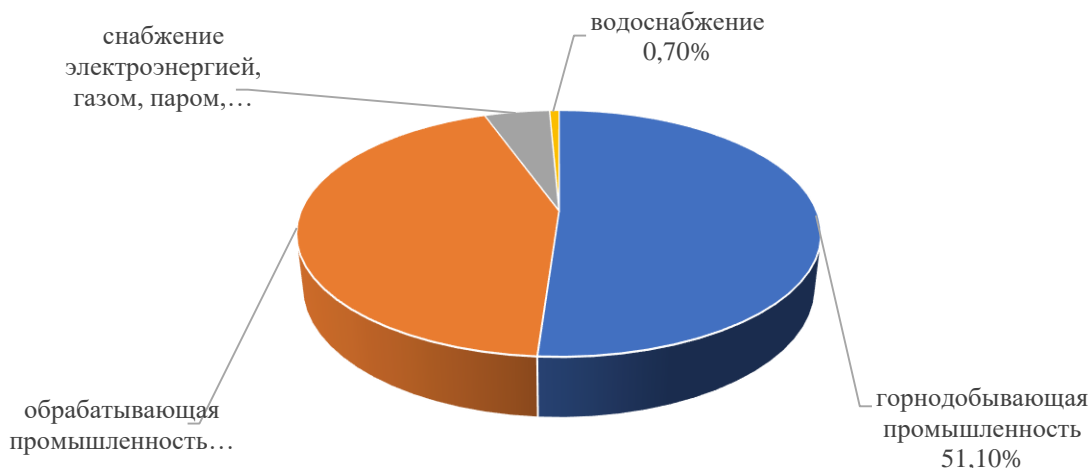

Рисунок 2. Структура производства промышленности в 2022 г.

*Составлено на основе источника: [7]

В 2017–2022 годах в стране производство обрабатывающей промышленности выросло почти в 2,2 раза с 9,4 трлн тенге в 2017 году до 21,2 трлн тенге по итогам 12 месяцев 2022 года. Большая часть произведенной продукции обрабатывающей промышленности относится к металлургии, производству продуктов питания, машиностроения и продуктов нефтепереработки (рисунок 3) [7].

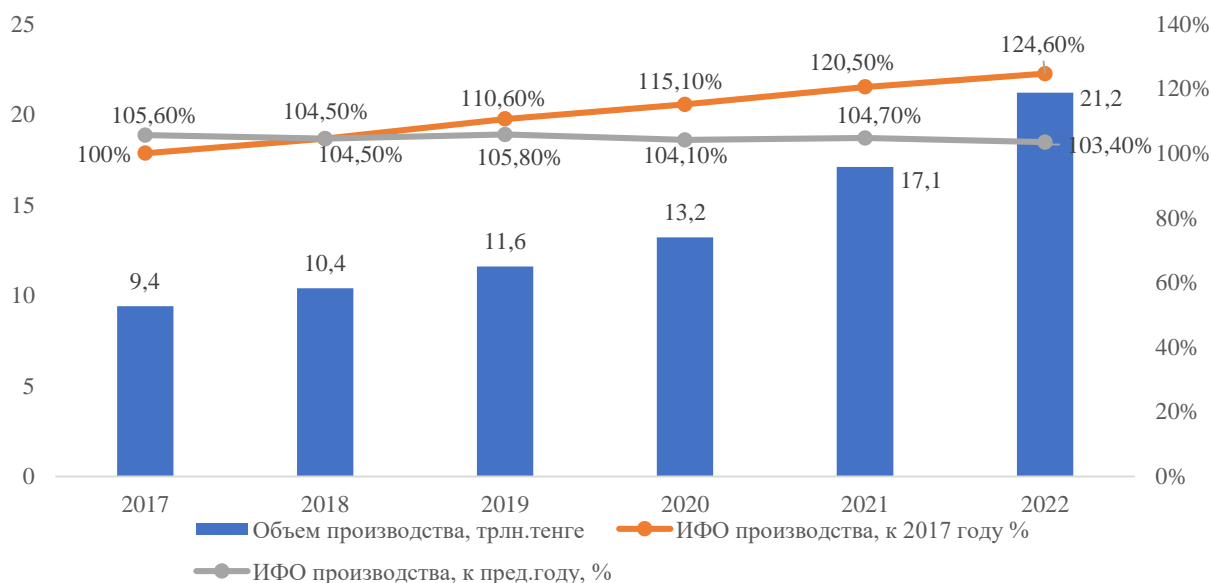

Рисунок 3. Объем производства продуктов обрабатывающей промышленности в 2017–2022 гг.

*Составлено автором на основе источника: [7]

2. Улучшение качества госуслуг.

Цифровизация госуслуг способствует улучшению их качества, оказывая положительное влияние на промышленность и экономику в целом. Внедрение электронного правительства, цифровых платформ для взаимодействия с гражданами и бизнесом позволяет:

- ускорение административных процессов - цифровые услуги, такие как электронная регистрация предприятий, получение лицензий и подача налоговых деклараций, делают процессы более быстрыми и прозрачными;

- снижение бюрократии - уменьшение бумажной работы и упрощение процедур способствует повышению эффективности взаимодействия бизнеса с госорганами;

- повышение доступности информации - создание открытых данных и аналитических платформ помогает бизнесу и гражданам получать необходимую информацию для принятия обоснованных решений.

3. Эффективность и конкурентоспособность промышленности.

Внедрение цифровых технологий делает обрабатывающую промышленность более эффективной и конкурентоспособной через:

- интеграцию цепочек поставок - цифровые технологии позволяют лучше управлять цепочками поставок, снижать запасы и ускорять доставку продукции;
- прогнозирование спроса - аналитика больших данных помогает прогнозировать спрос на продукцию, позволяя планировать производство и снижать издержки;
- инновации и развитие - цифровизация стимулирует разработку новых продуктов и технологий, повышая конкурентоспособность предприятий на глобальном рынке.

4. Устойчивый экономический рост.

Синергия между цифровизацией государственной системы и промышленности способствует устойчивому экономическому росту. Взаимосвязь этих процессов проявляется в:

- повышении инвестиций - улучшение деловой среды и увеличение объемов производства привлекают больше инвестиций в экономику;
- создании рабочих мест - рост производства и цифровизация создают новые рабочие места как в промышленности, так и в сфере ИТ;
- улучшении благосостояния населения - повышение эффективности и качества госуслуг, а также рост промышленного производства, ведут к общему улучшению уровня жизни граждан.

Цифровизация госорганов и промышленного сектора Казахстана представляет собой взаимосвязанный процесс, который способствует общему развитию страны. Безусловно, существуют факторы, влияющие на развитие промышленности и соответственно принятие обоснованных решений со стороны госорганов.

1) Автором были рассмотрены показатели, характеризующие промышленность, а также факторы, которые были подразделены на экономические, социальные, экологические и технологические (инновационные) (таблица 3) [7].

Таблица 3

Факторы оказывающие влияние на развитие промышленности*

Год	ВВП на душу населения (методом пр-ва) в тыс.тг. X1	ВВП в текущих ценах, млн тенге X2	Демографические показатели (естественный прирост населения) X3	Денежные расходы населения в среднем на душу, тенге X4	Текущие затраты на охрану окружающей среды, млн. тенге X5	Количество стационарных источников загрязнения, единиц X6	Выбросы в атмосферу загрязняющих веществ, отходящих от стационарных источников, тыс. тонн X7
2017	3014 720,8	54378 857,8	261 253	46 319	175 445	268 358	2 357,8
2018	3382 469,2	61819 536,4	267 351	51 198	191 015	255 231	2 446,7
2019	3755 744,6	69532 626,5	269 182	55 791	221 670	243 913	2 483,1
2020	3766 810,2	70649 033,2	265 491	59 701	210 397	242 957	2 440,7
2021	4417 903,3	83951 587,9	267 295	67 440	245 790	244 681	2 407,5
2022	5170752,8	103973509,4	268 791	77 602	264 517	263 513	2 721,2
	Экономические факторы		Социальные факторы		Экологические факторы		
Год	Количество предприятий, имеющих инновации X8		Уровень активности в области инноваций, % X9	Затраты на инновации в обрабатывающей промышленности, млн. тенге X10		Объем реализованной инновационной продукции (товаров, услуг), млн. тенге X11	
2017	2974		9,6	614 873,2		854 258,3	
2018	3230		10,6	610 862,3		1 019 905,8	
2019	3206		11,3	247 148,9		996 890,6	

2020	3236	11,5	302 933,4	1 664 604,1
2021	2960	10,5	421 177,4	1 318 106,1
2022	3390	11,0	932 139,9	1 739 822,8
Технологические (инновационные) факторы				

*Составлено автором на основе источника: [7]

У – объем производства обрабатывающей промышленности, трлн.тенге

2) Произведем расчеты факторов, оказывающих влияние на развитие промышленности (таблица 4).

Таблица 4

Произведенные расчеты факторов, оказывающих влияние на развитие промышленности*

	у	X1	X2	X3	X4	X5	X6	X7	X8	X9	X10	X11
у		0,9870085	0,988783	0,525202	0,991428	0,946893	0,004797	0,771298	0,32013812	-0,83203	0,797903	0,797903
X1			0,998208	0,648167	0,993735	0,978492	-0,07231	0,814795	0,46459372	-0,90356	0,773732	0,773732
X2				0,624411	0,991946	0,96609	-0,02263	0,838708	0,48936831	0,404467	-0,90424	0,782515
X3					0,602274	0,715048	-0,47217	0,625183	0,59467434	0,704008	-0,56985	0,361964
X4						0,967284	-0,10419	0,782456	0,45004507	0,438783	-0,86208	0,830963
X5							-0,22566	0,737082	0,38579437	0,474369	-0,94619	0,706032
X6								0,222671	0,02133003	-0,68753	0,885847	-0,19037
X7									0,82334187	0,451259	-0,68972	0,645984
X8										0,687534	-0,53863	0,566192
X9											0,687534	0,604703
X10												-0,53887
X11												

*Составлено автором на основе произведенных расчетов

Для вычисления корреляции между X и Y можно использовать формулу коэффициента корреляции Пирсона:

$$r = \frac{n(\sum XY) - (\sum X)(\sum Y)}{\sqrt{[n\sum x^2 - (\sum x)^2][n(\sum Y^2) - (\sum Y)^2]}}$$

где:

n - количество пар значений.

$\sum XY$ - сумма произведений парных значений X и Y;

$\sum X$ - сумма значений X;

$\sum Y$ - сумма значений Y;

$\sum X^2$ - сумма квадратов значений X;

$\sum Y^2$ - сумма квадратов значений Y.

3) Далее проанализируем парные значения корреляции, которые используются для анализа данных, чтобы определить, существуют ли значимые связи между различными факторами. В соответствии с произведенными расчетами мы можем увидеть, что существует связь между такими факторами как:

X1 - ВВП на душу населения (методом пр-ва) в тыс.тг;

X2 - ВВП в текущих ценах, млн тенге;

X4 - Денежные расходы населения в среднем на душу, тенге;

X5 - Текущие затраты на охрану окружающей среды, млн. тенге.

Таким образом, экономические, социальные и экологические факторы оказывают комплексное влияние на развитие промышленности. В условиях цифровой трансформации особенно важным становится учет всех этих факторов для разработки стратегий устойчивого и сбалансированного роста промышленного сектора.

Заключение. Цифровизация обрабатывающей промышленности и госуслуг представляет собой взаимосвязанный и взаимодополняющий процесс, оказывающий значительное влияние на

развитие экономики. Внедрение цифровых технологий в промышленность способствует увеличению объемов производства, оптимизации издержек и улучшению качества выпускаемой продукции. Это, в свою очередь, стимулирует инновационные подходы и повышает конкурентоспособность предприятий на международной арене. Одновременно с этим цифровизация госуслуг играет важную роль в создании благоприятных условий для бизнеса. Ускорение административных процессов, снижение бюрократических барьеров и повышение прозрачности взаимодействия с органами власти способствуют более эффективному функционированию предприятий. Таким образом, улучшение качества госуслуг напрямую влияет на деловую среду, создавая возможности для динамичного роста и развития. Совокупное воздействие этих процессов приводит к повышению общей эффективности экономики, укреплению промышленной базы и устойчивому экономическому росту страны. В условиях глобальных изменений и цифровой трансформации такой подход является залогом долгосрочного успеха и стабильного экономического развития.

ЛИТЕРАТУРА

1. Zeyu Wang Business Analysis on Sustainable Competitive Advantages. // E3S Web of Conferences. – 2021. - 235(9):03009. DOI:10.1051/e3sconf/202123503009
2. Qiu L., Jie X., Wang Y., Zhao M. Green product innovation, green dynamic capability, and competitive advantage: evidence from Chinese manufacturing enterprises. // Corp. Soc. Resp. Env. – 2019. - pp.1-20. DOI:10.1002/csr.1780
3. Suat L.A., San O.T. Corporate environmental management: eco-efficiency and economics benefits among manufacturers certified with EMS14001 in Malaysia. // Int. J. Recent Technol. Eng. – 2019. - 7(6). - pp.873-886
4. El-Kassar A.N., Singh S.K. Green innovation and organizational performance: the influence of big data and the moderating role of management commitment and HR practices Technol. Forecast. // Soc. – 2019. – 144. - pp.483-498 DOI:10.1016/j.techfore.2017.12.016
5. Rahimi F., Götze J., & Møller C. Enterprise architecture management: Toward a taxonomy of applications. // Communications of the Association for Information Systems. - 2017. - Vol.40(1). - pp.120-166. <https://doi.org/10.17705/1CAIS.04007>
6. Lilia V Matraeva, Natalia A Goryunova, Svetlana N Smirnova, Maria I Babenko, Sergey G Erokhin, Peter V Solodukha Methodological approaches to energy efficiency assessment within the framework of the Concept of Green Economy and Sustainable Development. // International Journal of Energy Economics and Policy. – 2017. - 7(4). - p.231-239. <http://www.econjournals.com>
7. Данные Бюро Национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам РК. - [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://stat.gov.kz/> (дата обращения 28.04.2024)

REFERENCES

1. Zeyu Wang Business Analysis on Sustainable Competitive Advantages. // E3S Web of Conferences. – 2021. - 235(9):03009. DOI:10.1051/e3sconf/202123503009
2. Qiu L., Jie X., Wang Y., Zhao M. Green product innovation, green dynamic capability, and competitive advantage: evidence from Chinese manufacturing enterprises. // Corp. Soc. Resp. Env. – 2019. - pp.1-20. DOI:10.1002/csr.1780
3. Suat L.A., San O.T. Corporate environmental management: eco-efficiency and economics benefits among manufacturers certified with EMS14001 in Malaysia. // Int. J. Recent Technol. Eng. – 2019. - 7(6). - pp.873-886
4. El-Kassar A.N., Singh S.K. Green innovation and organizational performance: the influence of big data and the moderating role of management commitment and HR practices Technol. Forecast. // Soc. – 2019. – 144. - pp.483-498 DOI:10.1016/j.techfore.2017.12.016
5. Rahimi F., Götze J., & Møller C. Enterprise architecture management: Toward a taxonomy of applications. // Communications of the Association for Information Systems. - 2017. - Vol.40(1). - pp.120-166. <https://doi.org/10.17705/1CAIS.04007>

6. Lilia V Matraeva, Natalia A Goryunova, Svetlana N Smirnova, Maria I Babenko, Sergey G Erokhin, Peter V Solodukha Methodological approaches to energy efficiency assessment within the framework of the Concept of Green Economy and Sustainable Development. // International Journal of Energy Economics and Policy. – 2017. - 7(4). - p.231-239. [http: www.econjournals.com](http://www.econjournals.com)

7. Dannye Byuro Nacional'noj statistiki Agentstva po strategicheskomu planirovaniyu i reformam RK. [Data from the Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan]. - [Elektronnyj resurs]. – Rezhim dostupa: <https://stat.gov.kz/> (data obrashcheniya 28.04.2024) [in Russian]

Рыстамбаева А.Н., Сихимбаев М.Р.

**ЦИФРЛЫҚ ТРАНСФОРМАЦИЯ ЖАҒДАЙЫНДА ҚАЗАҚСТАН МЕМЛЕКЕТТІК
ОРГАНДАРЫНЫҢ ҚЫЗМЕТІНДЕГІ БИЗНЕС-ПРОЦЕСТЕРДІ
ЦИФРЛАНДЫРУДЫ ФАКТОРЛЫҚ ТАЛДАУ**

Андатпа

Зерттеу авторларға цифрлық трансформация жағдайында Қазақстанның мемлекеттік органдарының қызметіндегі бизнес-процестерді цифрландырудың факторлық талдауын жүргізуге мүмкіндік берді. Талдау барысында Қазақстан Республикасының мемлекеттік органдарында бизнес-процестерді цифрландырудың талдауы қарастырылды, ол табысты цифрлық трансформация қоғам және қоғам қажеттіліктерін қанағаттандыруға қабілетті заманауи және тиімді мемлекеттік басқару жүйесін құру үшін кешенді тәсілді қажет ететінін көрсетті. халықаралық стандарттарға сәйкес келеді. Зерттеу нәтижелері өзара тығыз байланысты және бірін-бірі нығайта түсетін өңдеуші өнеркәсіп пен мемлекеттік қызметтерді цифрландыруға кешенді тәсілдің маңыздылығын көрсетті. Өнеркәсіпке цифрлық технологияларды енгізу өндіріс көлемін ұлғайтуға, шығындарды азайтуға және өнім сапасын жақсартуға ықпал етеді. Сонымен қатар, мемлекеттік қызмет көрсету сапасын арттыру бизнеске қолайлы жағдай туғызады, әкімшілік процестерді жылдамдатады және бюрократияны азайтады. Қазақстанның мемлекеттік органдары мен өнеркәсіптік секторында цифрлық технологияларды табысты енгізуге әсер ететін негізгі факторлар анықталды. Бұл факторларға технологиялық инфрақұрылым, заңнамалық база, қаржыландыру, ұйымдық өзгерістер, мәдениет пен өзгерістерді басқару, азаматтармен және бизнеспен әрекеттесу жатады. Зерттеу нәтижелері цифрлық трансформация стратегияларын әзірлеу және енгізу, мемлекеттік қызмет көрсету сапасын арттыру, тұрақты экономикалық өсу, сондай-ақ мемлекеттік органдардағы цифрлық технологиялар саласындағы мемлекеттік саясатты негіздеу және түзету үшін практикалық маңыздылығы мен маңыздылығын атап көрсетеді. және Қазақстанның өнеркәсіп секторы.

A. Rystambayeva, M. Sikhimbayev

**FACTOR ANALYSIS OF DIGITALIZATION OF BUSINESS PROCESSES IN THE ACTIVITIES OF
GOVERNMENT AGENCIES IN KAZAKHSTAN IN THE CONTEXT OF DIGITAL TRANSFORMATION**

Annotation

The study allowed the authors to conduct a factor analysis of the digitalization of business processes in the activities of government agencies of Kazakhstan in the context of digital transformation. During the analysis, the analysis of the digitalization of business processes in government agencies of the Republic of Kazakhstan was considered, which showed that successful digital transformation requires an integrated approach to create a modern and effective public administration system capable of meeting the needs of society and complying with international standards. The results of the study demonstrated the importance of an integrated approach to the digitalization of the manufacturing industry and public services, which are closely interconnected and mutually reinforce each other. The introduction of digital technologies in industry contributes to the growth of production volumes, reduction of costs and improvement of product quality. At the same time, improving the quality of public services creates favorable conditions for business, accelerates administrative processes and reduces bureaucracy. Key factors that influence the successful implementation of digital technologies in government agencies and the industrial sector of Kazakhstan are identified. These factors include technological infrastructure, legal framework, financing, organizational changes, culture and change management, interaction with citizens and businesses. The findings of the study highlight the practical importance and significance for the development and implementation of digital transformation strategies, improving the quality of public services, sustainable economic growth, as well as substantiating and adjusting public policy in the field of digital technologies in government agencies and the industrial sector of Kazakhstan.

А.К. Кадырбергенова*, PhD¹

З.Ж. Кенжегалиева, PhD¹

А.Х. Галиева, э.ғ.д., профессор²

М.Т. Набиева, PhD, доцент³

Х. Досмұхамедов атындағы Атырау университеті КеАҚ,
Атырау қ., Қазақстан¹,

Esil University, Астана қ., Қазақстан².

Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық Университеті,
Астана қ., Қазақстан³

* – негізгі автор (хат-хабарларға арналған автор)

e-mail: asel-k-80@mail.ru

ӨНІМДІ САРАЛАУ СТРАТЕГИЯСЫ КӘСІПОРЫНДАРДЫҢ БӘСЕКЕГЕ ҚАБІЛЕТТІЛІГІН АРТТЫРУ ҚҰРАЛЫ РЕТІНДЕ

Экономикалық жүйелердің жаһандану процестері өзгеріп отырған бәсекелестік ортаға сәйкес мұнай компанияларын басқарудың өндірістік құрылымдарын құрудың жаңа стандарттарын белгілейді. Оларды басқару жүйесіндегі түбегейлі өзгерістер дифференциация стратегиясы негізінде жүзеге асырылады. Бұл компанияның күнделікті іскерлік табысының бөлігі болып табылмайтын өндірістегі, капитал құрылымындағы немесе шығындардағы кез келген өзгерістерді қамтиды. Дегенмен, зерттеушілердің көпшілігі мұнай компаниялары нарығының қажеттіліктерін саралау стратегиясын саралау арқылы өндірісті кеңейтуге байланысты жергілікті дағдарыстық жағдайдан шығудың жолы деп санайды, сонымен бірге басқарудағы барлық күш-жігерді тұтынушыларды ынталандыру механизмін өзгертуге шоғырландырады. Осылайша, мұнай компанияларын саралау стратегиясы, сөзсіз, бәсекеге қабілеттілікті арттыруға ықпал етеді және егер кәсіпорында заманауи маркетингке, басқарудың ұйымдастырушылық және өндірістік құрылымдарының өзара іс-қимылын оңтайландыруға және тиімді әдістер мен құралдарды қолдануға бағытталған негізделген тұжырымдама іске асырылса, ұлттық экономиканы дамыту үшін маңызды болып табылады.

Саралау стратегиясын қолдануды шешкен компаниялар барлық күш-жігерін бәсекелестердің өнімдеріне қарағанда пайдалылығы жоғары өнімді жасауға бағыттайды. Бәсекелестік артықшылық сол өнімге (компанияға) беріледі, оның бірегейлігі тұтынушы үшін үлкен құндылық жасайды және онымен төлеуі мүмкін. Стратегия тауашада көшбасшы болуға немесе тіпті өз тауашаңызды құруға мүмкіндік береді.

Мақалада саралау стратегиясы бойынша «АМӨЗ» ЖШС-ің өнім өндірісі, қайта жабдықтаудан кейінгі көрсеткіштері талданады, қайта жабдықтау нәтижелері мен қол жеткізілетін тиімділігі талдау және синтез, индукция және дедукция, сапалық және сандық өзгерістердің өзара байланысын болжау негізінде көрсетіледі. Мұнай өнімінің сапасы еуростандартқа сәйкестеліп, оны экспортқа сатуға саралау стратегиясын қолданудың маңыздылығы ашылады. Бұл тәсіл сатып алушыларға тиімді, өйткені ол нарықты әртараптандырады.

Елдің индустриялық-инновациялық даму стратегиясының өзектілігі экономиканың негізгі саласы ретінде мұнай-газ саласында жаһандық деңгейде дамуға және оның өндірісін саралауға көп көңіл бөлінетіндігінде, осыған байланысты Қазақстанда индустриялық-инновациялық саясат жандандырылуда. Зерттеудің негізгі ережелері мен қорытындылары өңірлік деңгейде заманауи бәсекелестік саясатты, кәсіпорындардың маркетингтік саясатын қалыптастыруда қолданылуға болады.

Кілт сөздер: мұнай, мұнай-химия, саралау стратегиясы, қайта жабдықтау, саралау стратегиясы, бәсекелестік, сұраныс, өндірістік қуат

Ключевые слова: нефть, нефтехимия, стратегия дифференциации, реконструкция, стратегия дифференциации, конкуренция, спрос, производственная мощность

Keywords: oil, petrochemicals, differentiation strategy reconstruction, differentiation strategy, competition, demand, production capacity

Кіріспе. Қазақстанда жылдан жылға мұнай-газ саласына инвестициялардың ұлғаюы нарық қажеттіліктерін саралау стратегиясы үшін қолайлы жағдайлар жасайды. Мұнай мен газдың, мұнай өнімдерінің дифференциациясы экономиканың барлық салаларында және күнделікті өмірде қолданылатын полимерлі өнімдердің 200-ге жуық түрін өндіруге мүмкіндік береді. Осылайша, кез-

келген мемлекетте оның экономикасын жандандыру және одан әрі дамыту үшін саралау стратегиясы үлкен маңызға ие. Егер біз әртараптандыру механизмін толық қарастыратын болсақ, онда бұл елдің экономикалық өсуін қамтамасыз ету тәсілдері деген қорытынды жасауға болады. Нарықтық саралау жағдайында ұлттық экономиканың мұнай компаниялары қызметтің ұқсас салаларында батыс компанияларымен салыстырғанда бәсекеге қабілеттіліктің жоғары деңгейіне қол жеткізген жоқ, бұл ұйымдық құрылымды қайта құрудың жаңа әдістері негізінде ішкі ортада сапалы өзгерістер енгізуді талап етеді. .

Елдегі экономикалық өсім негізінен шикізат өнеркәсібі есебінен қамтамасыз етілген. Мұнай, газ және металдарды өндіру жалпы өнеркәсіп өндірісінің шамамен 70%, ал олардың экспорты шамамен 90% құрайды. Бұл жағдай үнемі жалғаса алмайды. Осылайша, экономиканы әртараптандыру негізінде қазақстандық мұнай-газ компаниялары шикі мұнайды емес, оның өңделген өнімдерін экспорттауы керек. Еуроаймақтағы саяси жағдай тұрақты деңгейде болған кезде, сараланған мұнай-газ компаниялары, соның ішінде шетелдік активтерді басқарушылар тұрақты күйде болды. Дегенмен, мұнайдың әлемдік бағасының өзгеруі нарықтық тепе-теңдіктің іргелі факторларымен бірге геосаяси факторларға, жаңалықтарға және экономикалық жағдайларға әсер етеді.

Барлық мұнай экспорттаушы елдер өз экономикасын әртараптандыруға алаңдайды; мұнай және мұнай өнімдерін экспорттаудан түсетін табысты қайта бөлу есебінен өндіріс құрылымын жақсарту бойынша шаралар жүзеге асырылуда. Қазақстанда жыл өткен сайын мұнай-газ саласына инвестиция көлемінің ұлғаюы нарық қажеттіліктерін саралау стратегиясына қолайлы жағдай туғызуда.

Зерттеудің мақсаты-«АМӨЗ» ЖШС-ің бәсекеге қабілеттілігін арттыру құралы ретінде өнімді саралау стратегиясын қолданудың тиімділігін айқындап, артықшылықтарын көрсетіп, ұсыныстар әзірлеу.

Өнімді саралау стратегиясын дұрыс қолдана отырып «АМӨЗ» ЖШС-гі жоғары бәсекеге қабілетті нарықта да сатылым мен пайданың қажетті деңгейін қамтамасыз ете алады.

Зерттеу әдістері. Мақалада жалпы ғылыми әдістер қолданылды: ғылыми абстракция, талдау және синтез, индукция және дедукция, сапалық және сандық өзгерістердің өзара байланысы, жалпылау, жүйелік, себеп-салдарлық, салыстырмалы талдау, сонымен қатар субъективті объектілік және логикалық модельдеу әдістері т.б. қолданылады.

Әдебиеттік шолу. Өнімді саралау теориясын екі ой мектебіне бөлуге болады. Бірінші бағыт (кеңістіктік емес) Дж.Робинсонның¹ теориясынан, сонымен қатар Э.Чемберлиннің² теориясынан басталып, оның ізбасарлары мен сыншылары: Р.Триффин³, А.Диксит және Д.Стиглиц⁴ еңбектерінде жалғасын табады [1-4].

Екінші бағыттың (кеңістіктік) алдында И.Г.фон Тунен және В.Лаунхардт. Бұл бағыт Э.Чемберлиннің кеңістіктік емес теориясының қалыптасуымен бір мезгілде дерлік Х.Отеллингпен дамыды.

Өнімдерді саралаудың нақты стратегиясын құру мұнай компанияларының табысты жұмыс істеуі үшін өзекті және қажетті шартқа айналды. Мұнай саласындағы саралау стратегиясының әртүрлі теориялық аспектілерін көптеген отандық және шетелдік ғалымдар зерттеді.

Бәсекелестік экономика жағдайында мұнай компанияларының тұтынушыларын саралау стратегиясының жалпы негіздері жұмыстарда қарастырылды: В.П. Бологепов, Ю.В. Богатин, А.А.Гаврилов, И. Гайдук, В.А. Винокурова.

Мұнай компанияларының қайта құру әдістері мен құралдарын егжей тегжейлі зерттеген ғалымдар: М.В. Алябьева, М.В.Чернов, С.М. Егембердиева, С.И. Калиновский, О.К. Джолдасбаев, Д.Ж. Рахматуллаева, Н.Н. Потапова және т.б.

Осыған қарамастан, осы саладағы қазіргі заманғы зерттеулердің көпшілігі шетелдік әдістерді бейімдеуге бағытталған, онда экономиканың нақты секторын тұтынушыларды қанағаттандырудың теориялық негіздері әзірге жеткіліксіз пысықталған, нарықты саралау дәрежесіне байланысты мұнай компанияларын қайта ұйымдастырудың негізделген тұжырымдамасы жоқ, ұйымдық құрылымдарды қайта ұйымдастыру негізінде басқару тиімділігінің критерийлері мен көрсеткіштері толық айқындалмаған.

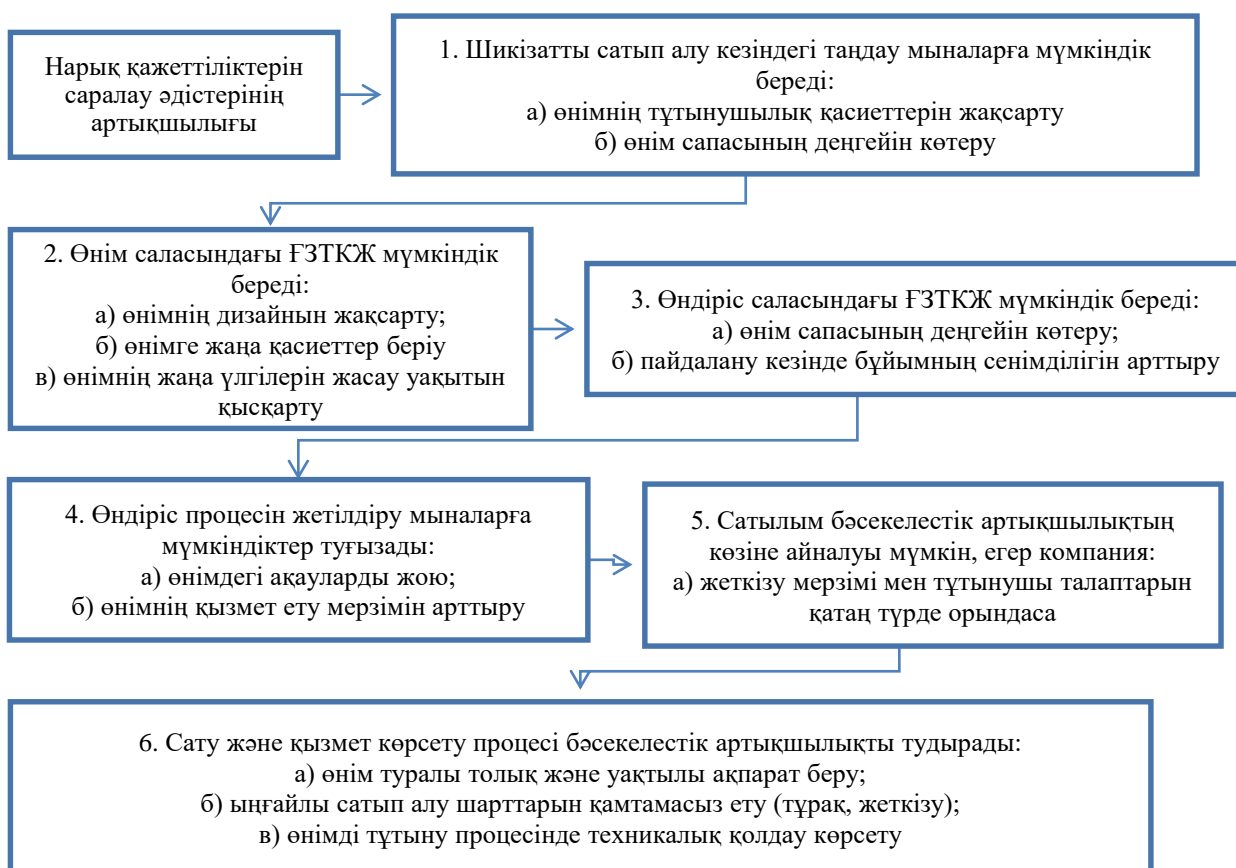
Негізгі бөлім. Өнімді әртараптандыру-экономикалық дамудың объективті тенденциясы. Мұнай компанияларының басқару жүйелерін қайта құрудың сәттілігі тұжырымдаманың негіздемесіне, басқару әдістері мен құралдарын таңдауға, қайта құру объектісін жүйе ретінде түсінуге, тұтынушыларды саралау стратегиясына байланысты. Ұлттық деңгейде мұнай

компанияларын қайта құру ЖІӨ-нің өсуіне тікелей әсер етеді, экспортты ынталандырады және әлемдік экономикадағы экономиканың бәсекеге қабілеттілік деңгейін арттырады. Мұнай компаниялары деңгейінде экономиканың нақты секторында қайта құру негізгі сала болып табылады, өйткені оған салалардың, өңірлердің және тұтастай алғанда елдің тұрақты өсу қарқыны тәуелді.

Өнімді саралау стратегиясын іске асыру тұрғысынан оның негізгі параметрлерін келесідей анықтауға болады. Стратегияның негізгі құралы тұтынушыға өнімнің тұтынушылық құндылығын арттыру немесе сол құндылық бірлігінің құнын төмендету арқылы қосымша құндылық беру (тұтынушының профицитін арттыру). Стратегияның міндеті - тұтыну құнының бағадан озық өсуін қамтамасыз ету. Стратегияны іске асыру екі мәселені шешуге байланысты: 1) бағытты таңдау және 2) өнімді саралау әдісін таңдау.

Нарық қажеттіліктерін саралау әдістерін ұсынудың артықшылығы - бұл компания қызметінің барлық кезеңдерінде-өндірісті дайындаудан бастап іске асыру кезеңіне дейін артықшылық жасау мүмкіндіктерін көрсетеді. «Сатып алушы нарығында» сатып алушы көптеген алмастыратын өнімдердің болуына және коммутацияның төмен шығындарына байланысты айтарлықтай бәсекелестік күшке ие болса, өнімнің жоғары сапасы саралау белгісі болудан қалады және алғы шартқа айналады. Бәсекелестік клиенттерге қызмет көрсету саласына ауысады, онда клиенттерді ұстап қалу үшін күрес жүргізіледі.

Саралау стратегиясын іске асырудың объективті алғышарттарының бірі тұтынушылардың сұраныстары мен қалауларының әртүрлілігін арттыру болып табылады, яғни тұтынушылардың қажеттіліктерін олардың қолданыстағы стандартты өнімдерімен қанағаттандыра алмаған кезде. Бұл стратегия сәтті болуы үшін компания өз күш-жігерін тұтынушылардың қажеттіліктерін, мінез-құлқы мен қалауларын зерттеуге шоғырландыруы керек. Тұтынушы ортасын жан-жақты зерделеу негізінде кәсіпорын өз өнімінің (қызметінің) бір немесе бірнеше ерекше белгілерін әзірлейді (1-сурет) [5,6].

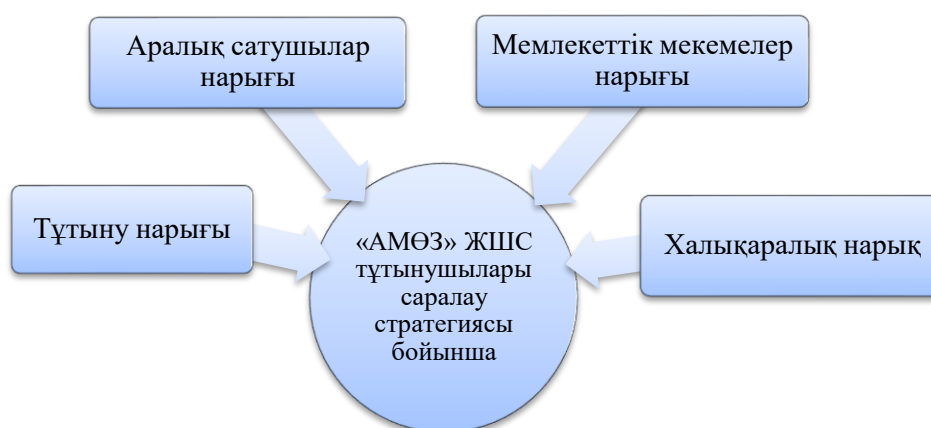

1-сурет. Нарық қажеттіліктерін саралау әдістерінің артықшылықтары

* [7] дереккөзі негізінде авторлармен құрастырған

Қазақстанның мұнай-газ саласы мемлекеттің маңызды саласы болып табылады. Қазақстанда тиісті түрдегі өнімдердің кең ассортименті – бензин, дизельдік және қазандық отыны, авиацияға арналған керосин және мұнай өнімдерінің көптеген басқа түрлері шығарылады. Қазақстандағы мұнай-газ өнеркәсібінің дамуының ерекшелігі мемлекеттік және жеке кәсіпорындардың табысты интеграциясының мысалы болып табылады. Мұнай-газ өнеркәсібі экономиканың басқа салаларын ілгерілетудің қозғаушы күшіне айналды.

«АМӨЗ» ЖШС-гі ассортиментінде 13 түрлі өндірілген өнімдерін өткізу қажетті нарықтық байланыстары бар, бұл оның өнімдерін жылжыту үшін қажетті талап болып табылады (2-сурет).

2 - сурет. Саралау стратегиясы бойынша «АМӨЗ» ЖШС-ің тұтынушылары

* [7,8] дереккөзі негізінде авторлармен құрастырған

Нарықта өнімді жылжыту үшін ақпарат қажет, содан кейін белгілі бір бағыттар пысықталады. Арнайы сауалнамалар жасалады, олар өкілдіктерге, бәсекелестерге және сатып алушыларға тасталады. Апта сайын нақты санға нарықтың жай-күйі көрсетілген факс құжаттары алынады. Зауыттың сыртқы нарықтағы бәсекеге қабілеттілігі тұрақсыз, себебі шикі мұнайдың төмен ішкі бағасына (әлемдік бағамен салыстырғанда) негізделген. Бұл артықшылық уақытша. Өнім сапасы жағынан зауыт өз өнімдерін демпингтік бағамен сататын ресейлік мұнай өңдеу зауыттарынан әлдеқайда төмен.

Ішкі нарықта тағы екі қазақстандық зауыт бәсекелестер болып табылады. Бұл зауыттардың өнімдері сапасы жағынан жақсы және арзан, өйткені өнімнің өзіндік құны әлдеқайда төмен. Павлодар МӨЗ мұнайды аз өңдейді, сондықтан ол бәсекеге қабілетті емес. Негізгі бәсекелес – «ШНОС», өйткені ол жас зауыт және оның прогрессивті өңдеу технологиясы бар.

Қайта жабдықтаудың мақсаты республика экономикасының тұрақтылығын қамтамасыз ету үшін меншікті шикізат ресурстарын барынша толық және тиімді пайдалану тұжырымдамасын негізге ала отырып, Атырау МӨЗ-де мұнай өңдеу тереңдігін арттыру және әлемдік стандарттар деңгейінде жоғары сапалы өнім өндіру болып табылады. Зауыттың жаңа бөлігінің технологиялық схемасының құрамына мұнай өңдеуді дамытудың заманауи және перспективалық деңгейінің талаптарына сәйкес келетін қалдықтары аз және ресурс үнемдейтін технологиясы бар жаңа жоғары тиімді процестер енгізілген.

Қабылданған өндіріс технологиясы қорғасынсыз жоғары октанды бензиндерді, құрамында күкірт мөлшері 0,05% дизель отынын, жоғары тазартылған парафиндер мен жоғары индексті мотор майларын алуды қамтамасыз етеді, қала мен өңірдегі экологиялық жағдайды жақсартады. Айта кету керек, ЖШС ұжымы шетелдік шоттардағы ақша ресурстарын нығайту бойынша тағы бір перспективалы бағдарлама әзірледі. Ол үшін әлемдік нарықта әлемдік стандарттарға сәйкес келетін өнімді сату бойынша кредиттік инвестицияларды тарту басталды.

Сондай-ақ, АМӨЗ Теңіз мұнайының үлесін қайта өңдеуде одан әрі ұлғайту мақсатында технологиялық қондырғыларды қайта құру және инновациялау бағдарламасының жоспарын әзірлеуі тиіс: бағдарламаны орындау нәтижесінде зауыт бір жылда 6 миллион тоннаға дейін жоғары күкіртті көмірсутектерді өңдей алады, бұрынғыға қарағанда жеңіл мұнай өнімдерінің көп мөлшерін алады. Қондырғының қуатын жылына 450 мың тоннаға дейін жеткізу жоспарлануда. Қазақстанда алюминий алу үшін пайдаланылатын күйдірілген кокс беретін жалғыз қондырғы. Оның өнімділігі-

жылына 14 мың тонна. Коксты қыздыру қондырғысының өнімділігін арттыру үшін үлкен көлем мен сапалы алюминий беру үшін бағдарламаны әзірлеу қажет.

Жобаның Қазақстан Республикасы үшін маңызды аспектісі АМӨЗ республиканың батыс өңірінен қазақстандық мұнайды қайта өңдейтін және қайта өңдеуді жалғастыратын республикадағы жалғыз мұнай өңдеу зауыты болып табылады.

Осылайша, АМӨЗ-ді қайта құру интеграцияланған қазақстандық мұнай өнеркәсібін құруға өзінің тікелей үлесін қосады. Мұнайды бастапқы өңдеу екі қондырғыда жүзеге асырылады: қуаттылығы жылына 2,2 млн.тоннаға дейін ЭЛОУ - АТ-2 және қуаттылығы жылына 3,3 млн. тоннаға дейін ЭЛОУ - АВТ-3. Осы қондырғыларда өндірілетін мұнай өнімдері бұдан әрі шикізат ретінде пайдаланылады (бензинді гидротазарту блогындағы бензиндер каталитикалық риформинг қондырғылары және бензинді гидротазарту және изомерлеу қондырғылары, дизель отынын гидротазарту және депарафинизациялау қондырғыларының керосиногазойль фракциясы, ауыр қалдық мұнай өнімдері мазут, баяу кокстеу қондырғыларының гудроны және/немесе дайын өнім), сондай-ақ бензинді компаундтау жолымен тартылады. Саралау стратегиясы бойынша «АМӨЗ» ЖШС-ің өнім өндірісін талдау 1-кестеде көрсетілген.

1-кесте

Саралау стратегиясы бойынша «АМӨЗ» ЖШС-ің өнім өндірісін талдау*

№	Көрсеткіштер	Іс-шараларға дейін	Іс-шаралардан кейін
1.	Тұрмыстық газ	6,0	10,0
2.	А-76 бензині (этилденген)	480,0	750,0
3.	АИ-93 бензині (этилденбеген)	50,0	102,0
4.	Дизель отыны	1300,0	2500,0
5.	Уайт-спирит	33,0	65,0
6.	Авиакеросин	60,0	95,0
7.	Мазут М-100	1400,0	1950,0
8.	Мазут М-40	170,0	300,05
9.	Вакуумдық газойль	350,0	620,0
10.	Пеш отыны	180,0	230,0
11.	Кокс шикі	17,0	32,0
12.	Кокс күйдірілген	70,0	150,0

*«АМӨЗ» ЖШС-ің 2021-2022 жылдарға арналған өнім өндірісі туралы есебі 12-25 бб қолданып авторлар жасаған

Мұнай өңдеу тереңдігін ұлғайту мақсатында 2021 жылы шикі кокс, жеңіл және ауыр газойль, бензин және майлы газ ала отырып, қуаты жылына 720 мың тонна баяу кокстеу (УЗК) қондырғысы енгізілді. Қайта құру нәтижесінде ЖҚК (УЗК) өнімділігі жылына 5 млн. тоннаға дейін ұлғайтылды, жеңіл мұнай өнімдерін іріктеу ұлғайтылды.

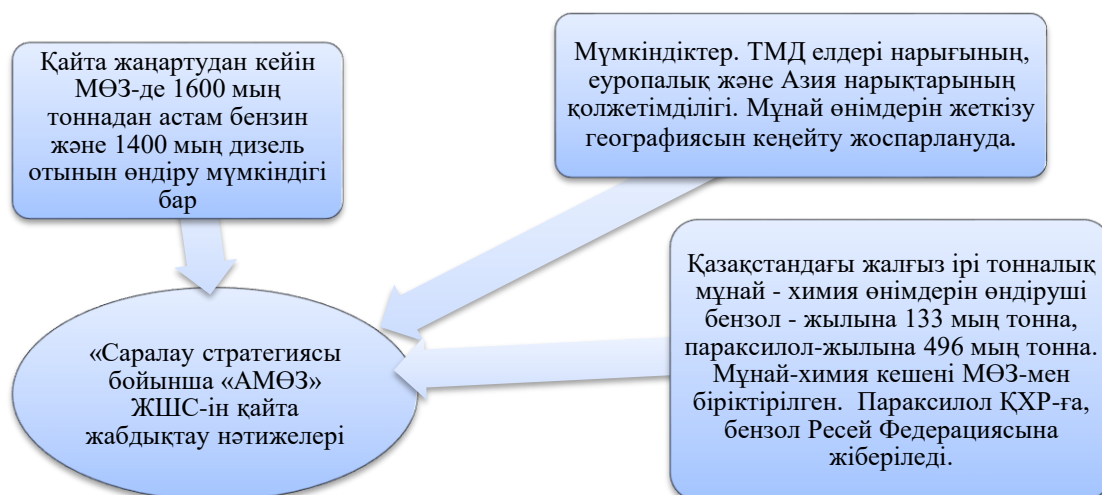
Саралау стратегиясын қолданудан нәтижеге жету жолдары:

- ⊕ өндіріс процесін техникалық және технологиялық жетілдіру;
- ⊕ өнім өндіру объектілерінің сапасын арттыру және кеңейту.

«АМӨЗ» ЖШС-де саралау стратегиясын іске асырудың маңызды кезеңі өндірістік құрылымдарды қайта құру болып табылады [7,9]

Экономиканы әртараптандыру негізінде қазақстандық мұнай-газ компаниялары шикі мұнайды емес, оны қайта өңдеу өнімдерін экспорттауға тиіс. Еуроаймақтағы саяси жағдай тұрақты деңгейде болған кезде, сараланған мұнай-газ компаниялары, оның ішінде шетелдік активтерді басқарушылар тұрақты күйде болды. Алайда, өзгерген әлемдік мұнай бағасы нарықтық тепе-теңдіктің негізгі факторларымен бірге геосаяси факторларға, жаңалықтар оқиғаларына және экономикалық жағдайға әсер етеді.

Соңғы 9 жылда «АМӨЗ» ЖШС қолданыстағы өндірісті жаңғырту және жаңа кешендер салу бойынша ауқымды жұмыс атқарды. Кешендердің құрылысына миллиардтаған инвестиция тартылды, оның ішінде жобаларға мемлекеттік бюджеттен бірде-бір теңге салынбаған. Бүгінгі таңда АМӨЗ ҚР - дағы ең заманауи және технологиялық дамыған мөз болып табылады. Кәсіпорынды жаңғырту мен реконструкциялауды ескере отырып, мұнай өңдеу бойынша белгіленген қуаттылық жылына 5500000 тонна. Әр қондырғының өнімділігі шикізаттың жүктелуіне және өнделетін мұнай ассортиментіне байланысты белгіленеді (3-сурет).

3-сурет. Саралау стратегиясы бойынша «АМӨЗ» ЖШС-ін қайта жабдықтау нәтижелері

*[7] дереккөзі негізінде авторлармен құрастырған

«АМӨЗ» ЖШС-гі барлық өнімдер Еуразиялық экономикалық одақтың техрегламентіне сәйкес К4 және К5 экологиялық сыныптарына сәйкес келеді.

Бүгінгі таңда «АМӨЗ» ЖШС-гі 3 жаңғыртудан кейін ішкі нарықтағы толық сұранысты қанағаттандыра алмайды. Бұл мәселені шешу үшін зауыт қондырғыларының инновациясын дамыту жобасы әзірленуде (2-кесте).

2-кесте

Қайта жабдықтаудан кейінгі көрсеткіштерді талдау*

№ н/б	Көрсеткіштер	Қайта жабдықтағанға дейін	Қайта жабдықтағанға кейін
1.	Өнім өндірісі, жылына мың тонна: Бензин Дизель отыны КО-1 реактивті отыны	400 1000 10	700 (1,75 есе өсу) 1600 (1,6 есе өсу) 67 (6,7 есе өсу)
2.	Өңдеу тереңдігі, %	60	82
3.	Тауар өнімі, млн. т.	47000	60000
4.	Пайда, млн. теңге	1800	7500
5.	Салықтар және бюджетке төленетін міндетті төлемдер, млн. теңге	3120	6170
6.	Мұнай өнімінің сапасы еуростандартқа сәйкес келеді және оны экспортқа сатуға мүмкіндік береді		

* «АМӨЗ» ЖШС-нің 2021-2022 жылдарға арналған өнім өндірісі туралы есебі 12-25 бб қолданып авторлар құрастырған

Жаңа өндірістік қуаттарды енгізу және күрделі қайта құру шараларын жүзеге асыру есебінен өңдеу көлемдерінің ұлғаюымен зауыттың барлық аумағында сумен жабдықтау, кәріз және электрмен жабдықтау объектілері екі еседен астам өсті.

Қолданыстағы қуаттарды кең көлемде пайдалануды арттыру оларды ұйымдастыруды жақсарту арқылы жөндеу жұмыстарының тоқтап қалуын азайту арқылы қол жеткізуге болады.

Қолданыстағы қондырғылардың қуаттылығының артуы өнімнің өзіндік құнының төмендеуіне әкеледі, бұл шартты түрде тұрақты шығындар үлесінің салыстырмалы түрде азаюы нәтижесінде болады. Мұнай өңдеу бойынша барлық технологиялық қондырғыларды техникалық қайта жарақтандыруды жүзеге асыра отырып, бұл қуаттылықты жылына 5 миллион тоннаға дейін арттыруға мүмкіндік берді.

Қажеттіліктерді саралау стратегиясы кәсіпорынның пайдасын арттырып қана қоймайды. Бұл тәсіл сатып алушыларға тиімді, өйткені ол нарықты әртарапандырады. Өндірушілер жоғары сапалы түпнұсқа өнімдерді жасауға тырысады, нәтижесінде сатып алушы өзіне максималды құндылық беретін ұсынысты таңдайды. Сондай-ақ, кәсіпорынның мұндай өнімдерді жасау үшін шынымен де техникалық мүмкіндіктері болуы керек. Тұтынушыларды «жаңа өнімдердің» бір түрімен шаршатпау үшін қандай бәсекелестер ұқсас стратегияны қолданып жатқанын ескеру маңызды [7,10].

Қорытынды. Жүргізілген зерттеулердің жиынтығы мұнай өнімдерін өндіру тиімділігін арттыру мақсатында өндірістік құрылымды нығайту қажеттілігі «АМӨЗ» ЖШС компаниясында инновацияны дамытуды жеделдетуге ықпал ететіндігін көрсетті. «АМӨЗ» ЖШС-де саралау стратегиясының негізгі артықшылықтары:

- * өнімнің сапасын арттыру, ассортиментін кеңейту;
- * өнімнің өзіндік ерекшелігі мен аралық сатып алушылардың қызығушылығын арттыру;
- * жоғары табысты компаниямен ынтымақтасқысы келетін жеткізушілерді тарту;
- * бағаны төмендетпестен және тіпті қосымша үстеме бағамен жақсы сату;
- * өнімді үлкен көлемде сату, пайданы жоғарлату.

«АМӨЗ» ЖШС нарығының қажеттіліктерін саралау әдістерін ұсынудың артықшылығы-бұл компания қызметінің барлық кезеңдерінде-өндірісті дайындаудан бастап іске асыру кезеңіне дейін артықшылықтар жасау мүмкіндіктерін көрсетеді. «Сатып алушы нарығында» сатып алушы алмастыратын тауарлардың көп санының болуына және оларды жылжытудың төмен шығындарына байланысты айтарлықтай бәсекелестік қабілетіне ие болса, өнімнің жоғары сапасы ерекше қасиет болып қалмайды, ал алғы шартқа айналады. Сонымен қатар, қалыптасқан мұнай өндіру аймақтарында мұнай өңдеуді қарқындатудың заманауи әдістерін кеңінен енгізу жоспарлануда.

«АМӨЗ» ЖШС-нің өндірістік дамуының маңызды стратегиялық бағыты сектораралық пропорцияларды оңтайландыру болып табылады: мұнай секторының басымдығын сақтай отырып, мұнай өңдеу қуаттары мен мұнай өнімдерін өткізу желісін едәуір ұлғайту қажет. Ұзақ мерзімді дамудың негізгі бағыты - шикізатты тиімді пайдалану және табыстылықтың орнықты өсуі үшін мұнай-химия, газ тасымалдау, инжиниринг секторларын дамыта отырып, мұнай өңдеу өндірісін саралау.

«АМӨЗ» ЖШС негізгі капиталын стратегиялық қайта құру компанияның қызметін ұзақ мерзімді кезеңде қайта құруға бағытталған, оның нәтижесі болашақ кірістердің таза ағымдағы құнының өсуі, ұзақ мерзімді кезеңде бәсекеге қабілеттіліктің өсуі және меншікті капиталдың нарықтық құнының өсуі болып табылады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1.Робинсон Д. Экономическая теория несовершенной конкуренции / Перевод с англ. Вступительная статья и общ. ред. И.М. Осадчей. М.: Прогресс, 1986. – 473 с.

2.Чемберлин Э. Монополистическая конкуренция: (Реориентация теории стоимости) / Перевод с англ. Э.Г. Лейкина и Л.Я. Розовского. Под ред. Ю.Ольсевича. М.:

«Экономика», 1996. – 351 с.

3.Triffin R. Monopolistic Competition and General Equilibrium//Journal of the American Statistical Association. Vol. 36, (Mar., 1976). - № 213. - С. 146-148.

4.Dixit A., Stiglitz J. Monopolistic Competition and Optimum Product Diversity. American Economic Review, Vol. 67, Issue 3, Jun., 1977. - С. 297-308.

- 5.Борисова Л.Г. Организационный дизайн: современные концепции управления: Учеб. пособие. - М.: Дело, 2003. - 398 с.
- 6.Богатин Ю.В. Экономическая оценка качества и эффективности работы предприятия. -М.: Изд-во стандартов, 1991. – 216 с.
https://www.phantastike.com/economy/economicheskaya_effektivnost_bogatin/djvu/view/
- 7.«АМӨЗ» ЖШС-нің 2021-2022 жылдарға арналған өнім өндірісі туралы есебі Б. 12-25.
https://ANPZ.kz/ru/o_kompanii/strategiia_razvitiia/ <https://www.anpz.kz/>
8. Гайдук И. Нефтепереработка на подъеме // Нефтегазовая вертикаль, 2020. - № 9. - 85 с.
9. Винокуров В.А. Организация стратегического управления на предприятии. - М.: Центр экономики и маркетинга, 2019. – 135 с. https://rusneb.ru/catalog/000199_000009_002128528/
10. Чернов М.В. Экономический закон дифференциации товаров: причины, характер и формы проявления. Эффекты дифференциации товаров / М. Чернов // РИСК: ресурсы, информация, снабжение, конкуренция. – 2016. – № 2. – С. 131-134. <https://ekonomika.snauka.ru/2012/08/1260>

REFERENCES

- 1.Robinson D. Ehkonomicheskaya teoriya nesovershennoj konkurencii / Perevod s angl. Vstupitel'naya stat'ya i obsch. red. I.M. Osadchey. M.: Progress, 1986. – 473 s. [In Russian].
- 2.Chemberlin E.H. Monopolisticheskaya konkurenciya: (Reorientaciya teorii stoimosti) / Perevod s angl. E.H.G. Lejkina i L.YA. Rozovskogo. Pod red. YU.Ol'sevicha. M.: «Ehkonomika», 1996. – 351 s. [In Russian].
- 3.Triffin R. Monopolistic Competition and General Equilibrium//Journal of the American Statistical Association. Vol. 36, (Mar., 1976). - № 213. - С. 146-148.
- 4.Dixit A., Stiglitz J. Monopolistic Competition and Optimum Product Diversity. American Economic Review, Vol. 67, Issue 3, Jun., 1977. - С. 297-308.
- 5.Borisova L.G. Organizacionnyj dizajn: sovremennye koncepcii upravleniya: Ucheb. posobie. - M.: Delo, 2003. - 398 s. [In Russian].
- 6.Bogatin Yu.V. Ehkonomicheskaya ocenka kachestva i ehffektivnosti raboty predpriyatiya. -M.: Izd-vo standartov, 1991. – 216 s. https://www.phantastike.com/economy/economicheskaya_effektivnost_bogatin/djvu/view/ [In Russian].
7. «АМӨЗ» ЖШС-нің 2021-2022 жылдарға арналған өнім өндірісі туралы есебі Б. 12-25. https://ANPZ.kz/ru/o_kompanii/strategiia_razvitiia/ <https://www.anpz.kz/> [In Kazakh].
8. Gajduk I. Neftepererabotka na pod"eme // Neftegazovaya vertikal', 2020. - № 9. - 85 s. [In Russian].
9. Vinokurov V.A. Organizaciya strategicheskogo upravleniya na predpriyatii. - M.: Centr ehkonomiki i marketinga, 2019. – 135 s. https://rusneb.ru/catalog/000199_000009_002128528/ [In Russian].
10. Chernov M.V. Ehkonomicheskij zakon differenciacii tovarov: prichiny, kharakter i formy proyavleniya. Ehffekty differenciacii tovarov / M. Chernov // RISK: resursy, informaciya, snabzhenie, konkurenciya. – 2016. – № 2. – S. 131-134. <https://ekonomika.snauka.ru/2012/08/1260> [In Russian].

Кадырбергенова А.К., Кенжегалиева З.Ж., Галиева А.Х., Набиева М.Т.

СТРАТЕГИЯ ДИФФЕРЕНЦИАЦИИ ПРОДУКЦИИ КАК ИНСТРУМЕНТ ПОВЫШЕНИЯ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЙ

Аннотация

Процессы глобализации экономических систем устанавливают новые стандарты создания производственных структур управления нефтяными компаниями в соответствии с меняющейся конкурентной средой. Кардинальные изменения в системе их управления осуществляются на основе стратегии дифференциации. Это включает в себя любые изменения в производстве, структуре капитала или затратах, которые не являются частью повседневной деловой прибыли компании. Тем не менее, большинство исследователей считают, что это выход из локальной кризисной ситуации, связанной с расширением производства, посредством дифференциации потребностей рынка нефтяных компаний при концентрации всех усилий в управлении на изменения механизма стимулирования потребителей. Таким образом, стратегия

дифференциации нефтяных компаний, несомненно, способствует повышению конкурентоспособности и является важной в развитии национальной экономики при условии реализации на предприятии обоснованной концепции, направленной на современный маркетинг, оптимизацию взаимодействия организационных и производственных структур управления и применение эффективных методов и инструментов.

Актуальность стратегии индустриально-инновационного развития страны заключается в том, что большое внимание уделяется глобальному развитию нефтегазовой отрасли как основной отрасли экономики и дифференциации ее производства, в связи с чем активизируется индустриально-инновационная политика в Казахстане. Основные положения и итоги исследования могут быть использованы при формировании современной конкурентной политики на региональном уровне, государственных программ поддержки приоритетных отраслей национальной экономики. Выводы исследования также могут быть использованы при формировании маркетинговой политики хозяйствующих субъектов бизнес-структур.

Kadyrbergenova A., Kenzhegaliyeva Z., Galieva A., Nabyeva M.

PRODUCT DIFFERENTIATION STRATEGY AS A TOOL TO INCREASE THE COMPETITIVENESS OF ENTERPRISES

Annotation

The processes of globalization of economic systems set new standards for the creation of production management structures for oil companies in accordance with the changing competitive environment. Fundamental changes in their management system are carried out on the basis of a differentiation strategy. This includes any changes in production, capital structure, or costs that are not part of the company's day-to-day business profits. Nevertheless, most researchers believe that this is a way out of the local crisis situation associated with the expansion of production by differentiating the needs of the oil companies' market while concentrating all management efforts on changing the mechanism of stimulating consumers. Thus, the strategy of differentiation of oil companies undoubtedly contributes to increasing competitiveness and is important in the development of the national economy, provided that the company implements a sound concept aimed at modern marketing, optimizing the interaction of organizational and production management structures and the use of effective methods and tools.

The relevance of the country's industrial and innovative development strategy lies in the fact that much attention is paid to the global development of the oil and gas industry as the main branch of the economy and the differentiation of its production, in connection with which the industrial and innovative policy in Kazakhstan is being activated. The main provisions and results of the study can be used in the formation of modern competition policy at the regional level, state programs to support priority sectors of the national economy. The conclusions of the study can also be used in the formation of the marketing policy of business entities of business structures.

DOI 10.52260/2304-7216.2024.3(56).39
UDC 338.224
SCSTI 06.71.02

A. Temirgaliyeva, senior lecturer¹

B. Bayadilova, PhD,²

A. Serikkyzy*, PhD, associate professor³

A. Baktymbet, c.e.s., associate professor²

A.K. Kussayinov Eurasian Humanitarian Institute,
Astana, Kazakhstan¹

Kazakh University of Technology and Business,
Astana, Kazakhstan²

Almaty management university,
Almaty, Kazakhstan³

* - main author (author for correspondence)

e-mail: a.serikkyzy@almu.edu.kz

INTERNATIONAL EXPERIENCE IN DEVELOPING A MECHANISM FOR INNOVATION PROCESS MANAGEMENT

This article examines the key aspects of worldwide experience in the development of mechanisms for managing innovation processes. The analysis of the research results shows that the greatest successes in socio-economic development are achieved by those countries where the priority of economic policy is government and business support for various types of innovations, the development of high-tech industries and active research and design work. Today, the ability to develop and implement innovations plays a crucial role for sustainable economic growth. Long-term improvement of innovation management mechanisms in the field of entrepreneurship will make it possible to identify and eliminate existing barriers hindering the disclosure of innovative potential, which, in turn, will contribute to the growth of business efficiency and increase the competitiveness of key sectors of the economy. The article also analyzes various innovation process management systems, highlights the main forms and methods of conducting innovative business abroad. Special attention is paid to the existing models of national innovation systems in other countries and examples of successful implementation of innovations in economic activity at the international level.

Keywords: innovation, entrepreneurship, innovation process, research firm, SME, management mechanism, commercialization, R&D.

Кілт сөздер: инновация, кәсіпкерлік, инновациялық үрдіс, зерттеушілік фирма, шағын және орта бизнес, басқару механизмі, коммерциаландыру, ҒЗТҚЖ.

Ключевые слова: инновация, предпринимательство, инновационный процесс, исследовательская фирма, малый и средний бизнес, механизм управления, коммерциализация, НИОКР.

Introduction. The economic stability and growth of advanced countries largely depend on the active development of entrepreneurial initiatives in the field of innovation, which make it possible to introduce scientific and technological achievements into production processes. Kazakhstan has implemented many government programs aimed at creating conditions for economic diversification and active use of innovations. One of the key directions of the Strategic Development Plan of Kazakhstan until 2025 is comprehensive support for entrepreneurship as a key driver of economic growth. Significant efforts have been made to improve the business climate, and Kazakhstan stands out among other countries in terms of business-oriented reforms. Small business and medium-sized business play a central role in promoting innovation and provide the basis for their further development. Innovative activity in the economy covers all stages — from the search and development of new ideas to their improvement and commercialization. This requires effective organizational structures and management decisions. Nevertheless, there is often a gap between the availability of innovative resources and their practical implementation. To eliminate these barriers, new management approaches are needed that will help develop government incentives to boost business innovation. The main objective of the study is to study international innovation management practices in leading countries of the world and determine the possibilities of their application in Kazakhstan. As part of the work, a theoretical analysis and review of scientific publications were carried out to identify the most successful tools for managing innovation processes.

Literature review. Modern scientific research focuses on various aspects related to the development of innovations. Among the key topics are the provision of infrastructure that promotes innovation and the development of mechanisms to minimize risks when introducing new technologies. It also explores approaches to the formation and development of human resources, as well as motivation tools for authors

and developers of innovations. An important place is occupied by the study of the role of state institutions in supporting and stimulating innovation processes. Special attention is paid to project management at the stages of scientific research and experimental development, analysis of the life cycle of innovations and analysis the results of their implementation.

Modern scientific research focuses on various aspects related to the development of innovations. Among the key topics are the provision of infrastructure that promotes innovation and the development of mechanisms to minimize risks when introducing new technologies. It also explores approaches to the formation and development of human resources, as well as motivation tools for authors and developers of innovations. An important place is occupied by the study of the role of state institutions in supporting and stimulating innovation processes. Special attention is paid to project management at the stages of scientific research and experimental development, analysis of the life cycle of innovations and analysis the results of their implementation.

A significant contribution to the development of this direction was made by the following domestic scientists: R. Alshanov [1], F. Alzhanova [2], R. Baitasov, J.F. Dnishev [3], M. Kenzheguzin [4], O. Sabden [5], S. Satybalidin [6], B.N. Issabekov [7], M. N.Cherkasov [8] , and others.

The issues of the essence of innovation, innovation processes and innovation activity are reflected in the scientific works of foreign authors such as Hromov G.S [9], Mahortova V.K [10].

The research results of the above-mentioned authors compose the scientific and theoretical-methodological background for studying the problems of development of entrepreneurial structures based on the innovation flow. At the same time, despite the large amount of scientific literature devoted to the topic under study, the issue of mechanisms for managing the innovation process in entrepreneurship that contribute to improving economic growth and its competitiveness is currently insufficiently disclosed and requires further development.

The main part. Economic growth in developed countries largely depends on activity in the field of innovation. States which have favorable conditions for the introduction of innovations are the leaders of the global economy. The development of the innovation sector plays a key role in strengthening the high-tech economy, which requires effective support systems and institutions to ensure the successful implementation of innovation processes.

According to world experience, the most successful countries are those where government policy and business are aimed at introducing innovations and supporting new research and development

Despite the differences between national science systems, several common trends can be identified for the leading industrial states. These include:

- strengthening the role of the state in regulating and supporting innovation;
- focus on the development of innovations aimed at solving urgent problems such as telecommunications biotechnology, environmental protection;
- implementation of large-scale scientific and technical programs;
- implementation of innovative development programs designed for 10 years or more;
- expansion of international cooperation and attraction of foreign capital, which stimulates the creation of innovative units in regions with favorable investment conditions.

The globalization of innovation affects not only research priorities, but also business organization, introducing new approaches to management and forming a modern corporate culture.

There are four main models of national innovation systems: North American, Western European, East Asian and alternative. Each of them relies on unique strategies: from creating innovations to transferring and borrowing them. The Western European model, common in countries with developed scientific centers, is focused on the comprehensive expansion of innovation. It covers the entire life cycle of innovation — from basic research and applied science to commercialization and mass innovation.

Most Western European countries traditionally occupy leading positions in the world rankings. The following countries ranked high in the annual Global Innovation Index [Global Innovation Index] rankings in 2021 and 2022 (Table 1).

Table 1

West European countries in the world rankings

State	2019	2020	2021	2022
Switzerland	1	1	1	1
Sweden	3	3	2	2
The Netherlands	5	4		3

Great Britain	2	2	3	5
Denmark	8	10	8	6
Ireland	11	8	7	6
Finland	4	6	5	8
Germany	13	12	10	9
Luxembourg	9	9	12	12
Note - compiled from [2]				

An analysis of the economic development indicators of the Euro-Atlantic states indicates that the leading countries maintain stable positions in the world rankings, and changes in their places are insignificant. In the modern period, Western European states are characterized by two main vectors of development: on the one hand, an emphasis on the independent strengthening of internal resources, on the other — active participation in the unification of scientific and innovative potential within the framework of a single European research space [3].

The self-reliance approach is a characteristic feature of Switzerland, the Netherlands and Scandinavian countries such as Sweden, Finland, Norway and Denmark. The national innovation systems of these states are based on key principles: significant state support for science in limited areas; active participation of large businesses in the development of applied research and development; significant contribution of small and medium-sized businesses to financing innovative initiatives; and significant support for innovation activities at the regional level. The scientific base of the innovation systems of these countries is mainly represented by research conducted in the academic environment [4].

The active type includes North American, Western European, East Asian and alternative models, with similar elements observed in a number of other regions such as Israel and Australia. This approach has become typical for advanced OECD countries, as well as for states that actively innovate selectively, for example, China and some APEC members. A distinctive feature of this subgroup of countries specializing in the export of innovations lies in their ability to develop technologies based on their own scientific and technical infrastructure, while not excluding the possibility of using advanced foreign solutions. Smaller states such as Canada, Belgium and Denmark, as well as less developed EU members including Spain, Portugal and Greece, show a higher dependence on imported innovations. On the other hand, the United States of America, where most of the world's high-tech developments are concentrated, including in multinational corporations and independent research centers, is minimally dependent on external supplies of innovations [5].

The experience of the United States and a number of other countries demonstrates that the creation of an intermediate link between science and business through the expansion of horizontal links — such as consulting companies, specialized innovation organizations and service providers — has significantly simplified intersectoral scientific and technical exchange and accelerated the introduction of innovations. These processes reflect the harmonious interaction of national and global strategies in the field of science, technology and innovation. Although globalization takes some of the innovation activity beyond the borders of the initiator countries, the basis of this activity remains national. This is due to the unique conditions of each country, including established ties with scientific institutions and consumers, as well as the availability of financial and human resources. As a result, states develop and implement innovation policies, creating favorable conditions for the development of innovation within the country.

In the United States, special attention is paid to economic incentives to support innovation. Government regulation covers the entire system of economic and legal relations in the field of intellectual property, where inventors and R&D developers play a key role. The American innovation model is based on three main elements:

- Universities that not only train personnel in the field of high technology, but also actively participate in the creation and commercialization of new developments.
- National laboratories, working mainly under government contracts.
- Innovation clusters and technology parks that combine research centers and high-tech companies on the same territory.

Thus, the American innovation management system is characterized by an integrated approach to the formation of policies and programs in this area. The legislative framework and various levels of innovation are integrated for the effective implementation of the innovation strategy [5].

The US innovation policy stands out with an emphasis on self-development of business based on the principles of fierce competition. An important factor in the growth of innovative entrepreneurship is the activity of research firms.

A research firm is an innovative business format focused on creating and maintaining processes for generating new knowledge. It covers the full cycle — from the implementation of key stages of R&D to their practical application and transformation into innovations. In such a model, knowledge and innovation become the main assets that determine success [6].

Research firms can use both linear and nonlinear models of innovation. The linear approach assumes consistent development. Fundamental research is conducted at universities. Then the results of these studies are transferred to the economy and society, and companies implement them to create applied solutions and increase profits. At the same time, the nonlinear model is aimed at flexibility and parallelism of processes. In this case, fundamental research and the implementation of this knowledge are developing simultaneously and are interconnected. This approach supports creative projects and the introduction of new solutions at all stages [7]. The introduction and development of non-linear innovations may include the following aspects:

1) Research firms simultaneously participate in various stages of technological cycles, covering various levels of technological maturity.

2) These companies promote so-called "organizational employment" by allowing their employees to collaborate with other research organizations, including academic institutions and universities. This scheme, similar to the "concert economy" in the digital sphere, is a form of collaboration in which specialists work in several organizations at the same time. This contributes to the development of networking and the expansion of knowledge in a high-tech economy [8].

The development of network connections between employees and organizations is becoming an important element of the modern innovative economy. In this case, we present a diagram illustrating the relationship between research firms, commercial organizations, and research institutes. This diagram demonstrates the full cycle of creating and using knowledge that is necessary for innovation.

Research companies are important for the integration of scientific research and the educational process. They actively cooperate with universities and academic centers. Modern research institutes are the foundation of innovative entrepreneurship. They are of particular importance for sustainable development and the implementation of advanced solutions [9].

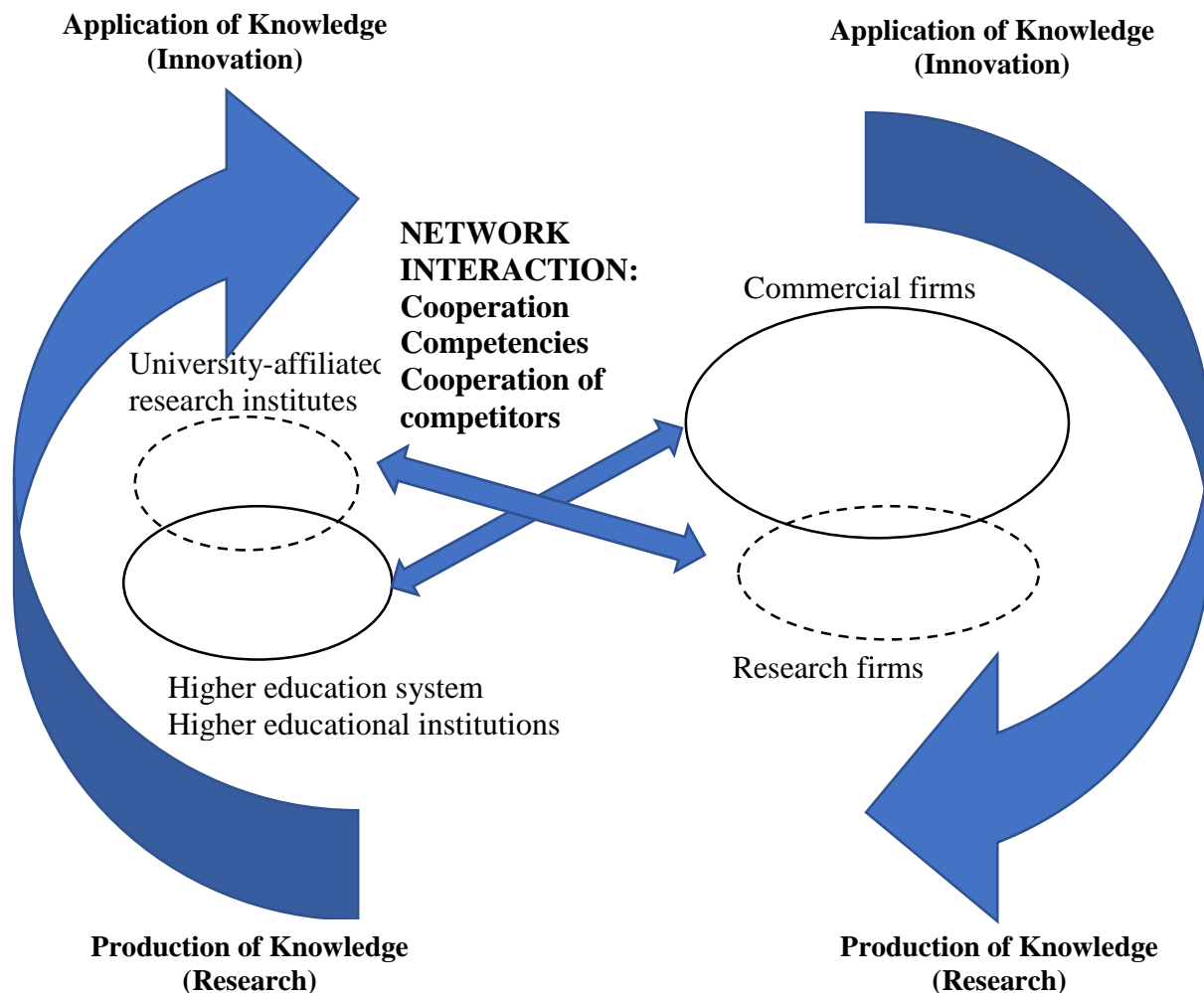

Chart 1 – Functioning of research firms within the cycle of production and application of knowledge [9]

A research firm has several key characteristics that distinguish it from other types of business. Their activities are focused on the search for new knowledge and its implementation, as well as on the pursuit of innovation. Firms of this type are focused on research. They motivate their employees and help create an atmosphere focused on innovative progress. They work closely with universities and research institutes, providing access to academic knowledge and the results of basic research.

The company also pays special attention to the continuing education and professional development of its employees, offering flexible working conditions. For example, such companies may offer their employees part-time jobs. An important feature is the support of cross-employment, which allows employees to work in several research and educational organizations at the same time, which contributes to the development of networking and the exchange of experience. This model helps to create an innovative environment in which knowledge is effectively transformed into new solutions and technologies [10].

Cooperation between research firms and universities is especially important for the development of the modern economy. Despite the fact that the main tasks of universities are the professional training of employees and scientific research, their tasks do not always coincide with the commercial goals of inventions.

Government policies that support the commercialization of innovations are often aimed at simplifying this process. This includes promoting the application of R&D results in the public interest through licensing and other methods, compliance with legal norms in commercialization, as well as attracting funding for research. It is also important to ensure the freedom of research, protecting it from intellectual property violations and guaranteeing the right to use the developments of others if necessary. The profit from

commercialization should be fairly shared among all participants, and the research results should remain available for further scientific use.

Thus, research firms have the potential to transform business approaches by focusing on knowledge and innovation. Such firms represent not only a promising direction for modern business, but also a path to further change and success in the knowledge economy. They strive to integrate innovation and entrepreneurship, with a particular focus on sustainable development, making them an important element of the future economy. As a result, a research firm becomes a new form of business organization focused on the effective use and development of knowledge in an innovative economy. The role of research firms in the development of innovative entrepreneurship has increased dramatically with the increasing trend of digitalization in modern society. The development and adoption of information, communication and digital technologies is pushing small research organizations into the active competitive environment of the digital economy, which is why this factor is discussed in detail in the next subsection.

Studies show that the use of successful international experience in domestic practice will contribute to a more effective management of the innovation process in entrepreneurship, as the government support in some foreign countries has a stimulating effect.

Conclusion. Based on world experience, high rates of economic growth are achieved by those countries that have created an effective technology commercialization system. The key factor in all these countries was government support, which had a positive impact on the development and implementation of innovations. Unfortunately, the current situation with the commercialization of innovations in Kazakhstan leaves much to be desired and requires further development. At the moment, the number of technoparks, commercialization departments at institutes and venture funds is limited, and the number of high-quality innovative projects remains low. Therefore, adapting international best practices is key to accelerating this process.

The analysis of foreign innovation management practices makes it possible to develop recommendations for improving innovation management mechanisms in the business sector of the regions of Kazakhstan. Such measures may include government support for innovative projects through management and government involvement; financing through direct investment, tax preferences, grants and subsidies, as well as through government procurement and procurement mechanisms (for example, in the United States). An important area is the establishment of effective interaction between manufacturing enterprises, scientific institutes and educational institutions (the practice of the USA and Japan). The presence of technopolises, innovation clusters and technoparks is the foundation for the activation of innovative processes (for instance, Japan and the USA). Such government initiatives have a significant stimulating effect, strengthening the cooperation of large corporations with small and medium-sized businesses, which contributes to the development of an innovative ecosystem.

References

1. Алшанов Р.А. Экономика независимого Казахстана: достижения и пути развития: Монография. - Алматы: Ассоциация вузов РК, 2022. - 448 с.
2. Альжанова Ф.Г. Национальные инновационные системы сравнительный анализ на базе глобального индекса инноваций// Экономика: стратегия и практика, 2016. - № 2(38) – С. 6-16.
3. Днишев Ф. Развитие инноваций и прогрессивных технологических укладов в экономике Казахстана в условиях индустриальной модернизации: институты, механизмы и приоритеты. Учебное пособие – Алматы, 2015. - 530 с.
4. Кенжегузин М.Б., Днишев Ф.М., Альжанова Ф.Г. Наука и инновации в рыночной экономике: мировой опыт и Казахстан: Монография// М-во образования и науки РК; Ин-т экономики. – Алматы, 2015. - 255 с.
5. Сабден О.С., Токсанова А.Н. Управление малым предпринимательством: вопросы теории и практики. Учебное пособие – Астана: Елорда, 2011. - 307 с. 6. Сатыбалдин А.А. Стратегия развития малого и среднего предпринимательства в Республике Казахстан – Алматы: Ин-т экономики РК, 2017. - 398 с.
7. Исабеков Б.Н., Мухамбетова Л.К. Инновации и предпринимательство. Учебник. - Астана: ТОО «Фолиант», 2017. – 704 с.

8. Черкасов М.Н. Анализ мирового опыта по стимулированию научно-технической и инновационной деятельности// Альманах современной науки и образования, 2021. -№1. - С. 161-165.
9. Хромов Г.С. Текущее состояние научно-технических систем промышленно развитых стран. // Научно-исследовательские исследования. - М., 2022. - С. 32-56.
10. Махортова В.К. Мировой опыт инновационной политики: очерки. Вып.2/Томск: Томский гос.ун-т, 2020. - 288 с.

References

1. Alshanov R.A. Ekonomika nezavisimogo Kazakhstana: dostizheniya i puti razvitiya: Monografiya. - Almaty: Associaciya vuzov RK, 2022. - 448 s. [In Russian].
2. Al'zhanova F.G. Nacional'nye innovacionnye sistemy sravnitel'nyj analiz na baze global'nogo indeksa innovacij// Ekonomika: strategiya i praktika, 2016. - № 2(38) – S. 6-16. [In Russian].
3. Dnishev F. Razvitie innovacij i progressivnykh tekhnologicheskikh ukladov v ekonomike Kazakhstana v usloviyakh industrial'noj modernizacii: instituty, mekhanizmy i priority. Uchebnoe posobie – Almaty, 2015. - 530 s. [In Russian].
4. Kenzheguzin M.B., Dnishev F.M., Al'zhanova F.G. Nauka i innovacii v rynochnoj ekonomike: mirovoj opyt i Kazakhstan: Monografiya// M-vo obrazovaniya i nauki RK; In-t ekonomiki. – Almaty, 2015. - 255 s. [In Russian].
5. Sabden O.S., Toksanova A.N. Upravlenie malym predprinimatel'stvom: voprosy teorii i praktiki. Uchebnoe posobie – Astana: Elorda, 2011. - 307 s.
6. Satybaldin A.A. Strategiya razvitiya malogo i srednego predprinimatel'stva v Respublike Kazakhstan – Almaty: In-t ekonomiki RK, 2017. - 398 s. [In Russian].
7. Isabekov B.N., Mukhambetova L.K. Innovacii i predprinimatel'stvo. Uchebnik. - Astana: TOO «Foliant», 2017. – 704 s. [In Russian].
8. Cherkasov M.N. Analiz mirovogo opyta po stimulirovaniyu nauchno-tekhnicheskoy i innovacionnoj deyatel'nosti// Al'manakh sovremennoj nauki i obrazovaniya, 2021. -№1. - S. 161-165. [In Russian].
9. Khromov G.S. Tekushchee sostoyanie nauchno-tekhnicheskikh sistem promyshlenno razvitykh stran. // Nauchno-issledovaniya. - M., 2022. - S. 32-56. [In Russian].
10. Makhortova V.K. Mirovoj opyt innovacionnoj politiki: ocherki. Vyp.2/Tomsk: Tomskij gos.un-t, 2020. - 288 s. [In Russian].

Темиргалиева А.С., Баядилова Б.М., Серікқызы А., Бактымбет Ә.С.

ИННОВАЦИЯЛЫҚ ҮРДІСТЕРДІ БАСҚАРУ МЕХАНИЗМІН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ШЕТЕЛДІК ТӘЖІРИБЕСІ

Аңдатпа

Бұл мақалада инновациялық процестерді басқару тетіктерін әзірлеудің әлемдік тәжірибесінің негізгі аспектілері қарастырылады. Зерттеу нәтижелерін талдау экономикалық саясаттың басымдығы мемлекет пен бизнестің инновациялардың әртүрлі түрлерін қолдауы, жоғары технологиялық өндірістерді дамыту және белсенді ғылыми-зерттеу және конструкторлық жұмыстар болып табылатын елдер әлеуметтік-экономикалық дамуда үлкен жетістіктерге қол жеткізетінін көрсетеді. Бүгінгі таңда инновацияларды әзірлеу және енгізу қабілеті тұрақты экономикалық өсу үшін шешуші рөл атқарады. Кәсіпкерлік саласындағы инновацияларды басқару тетіктерін ұзақ мерзімді жетілдіру инновациялық әлеуетті ашуға кедергі келтіретін бар кедергілерді анықтауға және жоюға мүмкіндік береді, бұл өз кезегінде бизнес тиімділігінің өсуіне және экономиканың негізгі салаларының бәсекеге қабілеттілігін арттыруға ықпал ететін болады. Мақалада сонымен қатар инновациялық процестерді басқарудың әртүрлі жүйелері талданады, шетелде инновациялық бизнесті жүргізудің негізгі формалары мен әдістері қарастырылады. Басқа елдердегі ұлттық инновациялық жүйелердің қолданыстағы модельдеріне және халықаралық деңгейде экономикалық қызметке инновацияларды сәтті енгізу мысалдарына ерекше назар аударылады.

Темиргалиева А.С., Баядилова Б.М., Серікқызы А., Бақтымбет Ә.С.

**ЗАРУБЕЖНАЯ ПРАКТИКА ФОРМИРОВАНИЯ МЕХАНИЗМА УПРАВЛЕНИЯ
ИННОВАЦИОННЫМИ ПРОЦЕССАМИ**

Аннотация

В данной статье рассматриваются ключевые аспекты мирового опыта разработки механизмов управления инновационными процессами. Анализ результатов исследования показывает, что наибольших успехов в социально-экономическом развитии добиваются те страны, где приоритетом экономической политики является поддержка государством и бизнесом различных видов инноваций, развитие высокотехнологичных производств и активная научно-исследовательская и конструкторская работа. Сегодня способность разрабатывать и внедрять инновации играет решающую роль для устойчивого экономического роста. Долгосрочное совершенствование механизмов управления инновациями в сфере предпринимательства позволит выявить и устранить существующие барьеры, препятствующие раскрытию инновационного потенциала, что, в свою очередь, будет способствовать росту эффективности бизнеса и повышению конкурентоспособности ключевых отраслей экономики. В статье также анализируются различные системы управления инновационными процессами, освещаются основные формы и методы ведения инновационного бизнеса за рубежом. Особое внимание уделяется существующим моделям национальных инновационных систем в других странах и примерам успешного внедрения инноваций в экономическую деятельность на международном уровне.

DOI 10.52260/2304-7216.2024.3(56).40
УДК 338.49
ГРНТИ 73.31.75

*М.Т. Есенова**, докторант PhD¹

Р.О. Бугубаева, к.э.н., профессор¹

Р.А. Абрамов, д.э.н., профессор²

Карагандинский университет Казпотребсоюза

г.Караганда, Казахстан¹

Российский экономический университет

имени Г.В. Плеханова, г.Москва, Россия²

** – основной автор (автор для корреспонденции)*

e-mail: emt_2005@mail.ru

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ГОРОДСКОГО ТРАНСПОРТНОГО КОМПЛЕКСА Г.АЛМАТЫ И Г.САНКТ-ПЕТЕРБУРГА

В данном исследовании был проведен не только сравнительный анализ городского транспортного комплекса г.Алматы и г.Санкт-Петербурга, но и выявлены ключевые аспекты, способствующие развитию транспортной инфраструктуры этих мегаполисов, такие как плотность населения, уровень автомобилизации, особенности городского планирования, качество дорожного покрытия и общественного транспорта, а также предложены практические рекомендации для улучшения транспортных систем. В ходе работы были рассмотрены структура объемов пассажирских перевозок, экономические, социальные и экологические факторы, проанализирована структура объемов пассажирских перевозок в обоих мегаполисах, финансовые механизмы и источники финансирования транспортной инфраструктуры, а также применимость зарубежного опыта для улучшения городской мобильности и устойчивости транспортных систем. Результатом исследования стала возможность разработать стратегии для повышения эффективности, устойчивости и удобства городского транспорта, что, в свою очередь, позволит улучшить качество жизни жителей мегаполисов. Результаты исследования продемонстрировали значимость комплексного подхода к развитию городского транспорта и необходимость учета экономических, социальных и экологических факторов для достижения устойчивого развития. Выводы исследования подчеркнули практическую важность и значимость для разработки стратегий и планов инфраструктурного развития, направленных на повышение эффективности и устойчивости городского транспорта, улучшение качества жизни населения.

Ключевые слова: *городской транспортный комплекс, государственное управление, финансирование, эффективность, устойчивое развитие, инфраструктура, инновации.*

Кілт сөздер: *қалалық көлік кешені, мемлекеттік басқару, қаржыландыру, тиімділік, тұрақты даму, инфрақұрылым, инновация.*

Key words: *urban transport complex, public administration, financing, efficiency, sustainable development, infrastructure, innovation.*

JEL classification: D78, H53, L91, L98

Введение. *Цель исследования* заключается в оценке факторов, влияющих на потенциал городского транспортного комплекса, с учетом анализа успешного зарубежного опыта, для разработки рекомендаций по эффективному применению транспортных систем в городах. Анализ факторов, влияющих на потенциал городского транспортного комплекса с учетом международного опыта, является необходимой задачей для разработки эффективной, устойчивой и инклюзивной транспортной системы в городах. Актуальность исследования, посвященного оценке факторов, влияющих на потенциал городского транспортного комплекса (далее – ГТК) с учетом зарубежного опыта, обусловлена несколькими ключевыми аспектами:

- урбанизация приводит к увеличению числа жителей в городах, требуя эффективного и устойчивого транспортного комплекса для обеспечения мобильности населения;
- ГТК играет важную роль в экономическом развитии города, влияя на доступность рабочих мест и на инвестиционный климат;
- в условиях глобального изменения климата и ухудшения экологической ситуации необходимо учитывать экологические факторы при планировании и финансировании транспортных проектов;
- исследование международных практик в финансировании городского транспорта может предоставить ценные идеи и стратегии, адаптированные для улучшения отечественного транспортного комплекса;

- развитие новых технологий, таких как электромобили, автономные транспортные средства и системы умного управления трафиком, требует новых подходов к финансированию и управлению городским транспортом;

- обеспечение доступного и качественного городского транспорта важно для социальной справедливости и повышения качества жизни горожан, особенно для уязвимых групп населения.

Гипотеза исследования. Факторы, такие как урбанизация, экономическое развитие, экологические требования, внедрение инновационных технологий и социальные потребности, оказывают значительное влияние на потенциал финансирования ГТК. Применение успешных стратегий и практик зарубежного опыта может способствовать улучшению финансирования и управления ГТК, приводя к созданию более эффективной, устойчивой и инклюзивной транспортной системы.

Методы исследования. Исследование факторов, способствующих развитию ГТК включает разнообразные методы:

- статистический анализ - использование статистических методов для анализа собранных данных и выявления ключевых факторов, влияющих на финансирование ГТК;

- сравнительный анализ - сопоставление подходов к финансированию городского транспорта в различных странах с целью выявления эффективных практик и их адаптации к местным условиям;

- эконометрический анализ и экономическое моделирование - построение моделей для прогнозирования финансовых потребностей и оценки влияния различных факторов на финансирование городского транспорта;

- case-study – рассмотрение конкретных примеров городов, успешно реализующих финансирование транспортных проектов, для детального анализа и извлечения уроков;

- SWOT-анализ, связанный с текущей системой финансирования городского транспорта для разработки стратегий улучшения.

Обзор литературы. Транспорт играет ключевую роль в развитии городов, выступая важным интеграционным фактором. В условиях урбанизации увеличивается связность между населенными пунктами, и транспортная политика становится значимым инструментом социально-экономической стратегии крупных городов, оказывая прямое и косвенное влияние на стабильность экономики и решение социально-экономических проблем на государственном и международном уровнях [1]. Важным условием роста региональной экономики является совершенствование транспортной инфраструктуры (далее – ТИ). Транспорт является межотраслевой системой, которая преобразует условия для дальнейшего рыночного хозяйствования [2]. Для развития транспортной отрасли страны в разные годы были приняты и реализованы госпрограммы, такие как развитие и интеграция инфраструктуры транспортной системы, инфраструктурное развитие Нұрлы жол [3], и национальный проект Сильные регионы – драйвер развития страны [4]. ТИ, будучи частью инфраструктурного комплекса региона, выполняет определенные функции, зависящие от различных факторов, условий и региональных особенностей развития [5]. По мнению Герами, В.Д. (2021), управление транспортными системами (далее – УТС) в городской инфраструктуре является ключевым аспектом обеспечения эффективного и устойчивого функционирования городских агломераций, включая планирование, организацию и контроль различных видов транспорта [6]. Примеры успешного УТС являются:

1) Сингапур:

- внедрение системы электронного взимания платы за въезд в центр города для снижения уровня пробок;

- высокий уровень интеграции различных видов транспорта и удобные пересадки между ними.

2) Копенгаген:

- развитие велосипедной инфраструктуры, которая является основным видом транспорта для значительной части населения;

- поддержка общественного транспорта и ограничение использования личных автомобилей в центре города.

3) Токио:

- развитие одной из самых эффективных систем общественного транспорта в мире, включающей метро, пригородные поезда и автобусы;

- внедрение систем управления дорожным движением для минимизации пробок и улучшения безопасности [7].

Успешные примеры из разных стран показывают, что при правильном подходе можно значительно улучшить качество жизни в городах, сделать их более удобными и безопасными для всех участников дорожного движения [8].

Основная часть. Исследование факторов, способствующих развитию ГТК имеет определенную значимость, поскольку городская транспортная инфраструктура является ключевым элементом жизнедеятельности мегаполисов и влияет на качество жизни населения, экономическую активность и экологическое состояние (рисунок 1).

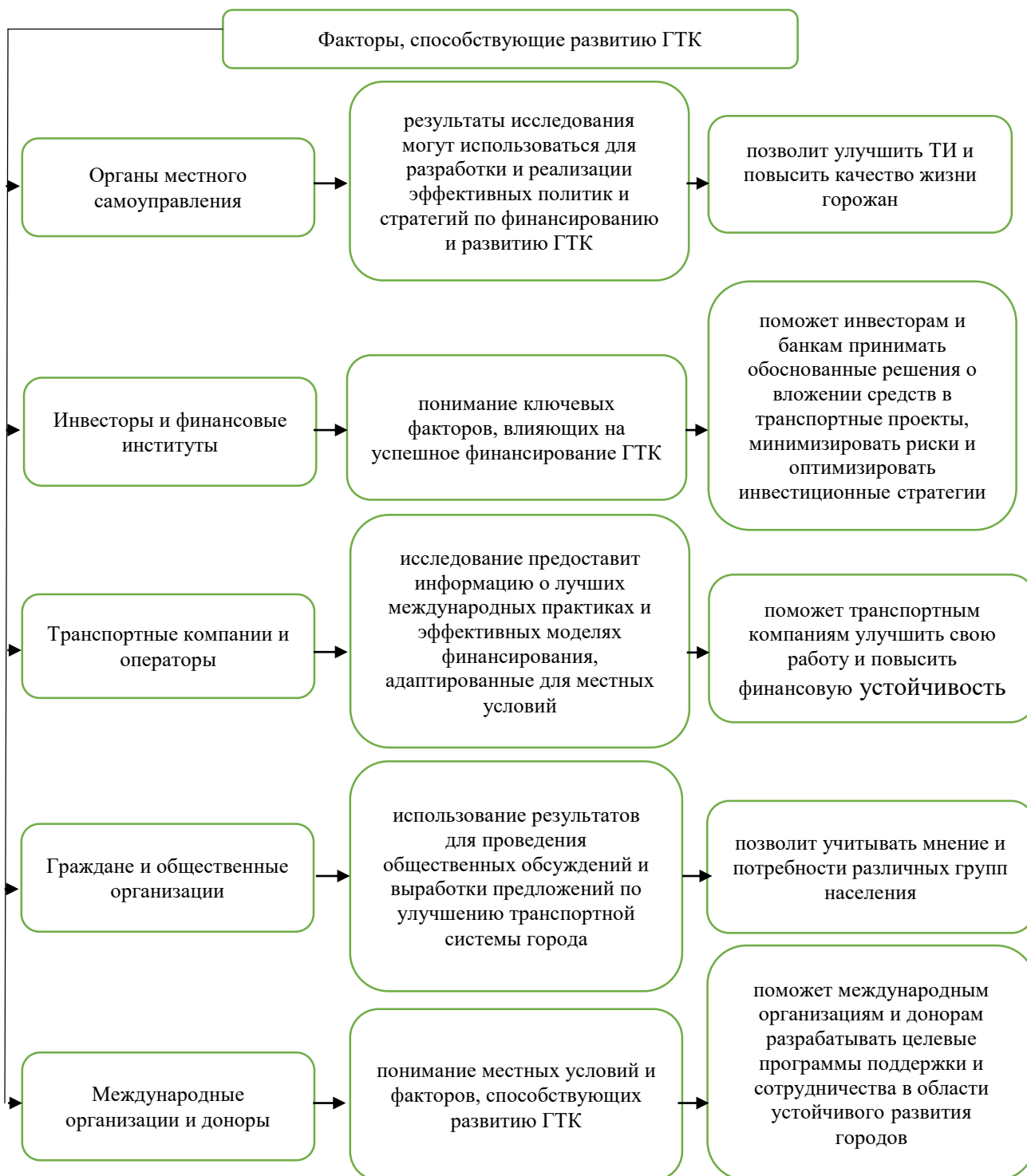

Рисунок 1. Факторы, способствующие развитию ГТК *

*Составлена автором

Зарубежный опыт показывает, что комплексный подход к финансированию ТИ, включающий разнообразные источники и механизмы. Так, например, оценка факторов, влияющих на потенциал финансирования ТИ г. Санкт-Петербурга, как крупного мегаполиса России, включает анализ экономических, политических, социальных и технологических аспектов, которые охватывают источники финансирования, такие как государственные и частные инвестиции, а также международные финансовые институты.

Основным показателем эффективности работы ТИ является способность динамично и качественно удовлетворять транспортные потребности материального производства, непромышленных отраслей и населения региона, а также устранение пробелов и узких мест в транспортной системе. Транспортный комплекс г. Санкт-Петербурга и Ленинградской области играет системообразующую роль, создавая основу для привлечения внешних инвестиций и развития новых предприятий различных отраслей на территории региона. При определении приоритетности этих элементов и направлений необходимо учитывать их важность в контексте фактического анализа. В нынешней экономической ситуации вполне естественно, что акцент делается на решениях, не требующих значительных инвестиций. Благодаря высокой эффективности организационно-экономического развития ТИ можно значительно повысить уровень использования имеющихся ресурсов.

Анализ факторов, влияющих на возможность финансирования ТИ г. Санкт-Петербурга, показывает её огромное значение. В последние годы улучшение качества транспортных услуг в г. Санкт-Петербурге стало важным фактором для пользователей общественного транспорта. Снижение загруженности дорог и общественного транспорта в часы пик, внедрение инновационных сервисов для пользователей транспортных услуг, а также меры по развитию метрополитена стали основными драйверами этого процесса. В связи с увеличением расходной части бюджетных ассигнований ТИ следует ожидать наличие связи между:

- темпами прироста адресной инвестиционной программы (далее – АИП) за счет собственных средств предприятий г. Санкт-Петербурга и изменением количества социальных маршрутов;
- темпами прироста АИП за счет собственных средств предприятий г. Санкт-Петербурга и изменением количества коммерческих маршрутов.

Для доказательства либо опровержения этих предположений был проведен регрессионный анализ статистических данных, представленных в таблице 1.

Таблица 1

Динамика рассматриваемых показателей и их темпы прироста*

Год	АИП за счет собственных средств предприятий Спб, тыс. рублей	Темп прироста АИП за счет собственных средств предприятий Спб, %	Количество социальных маршрутов (трамвай, троллейбус, автобус), единиц	Темп прироста количества социальных маршрутов, %	Количество коммерческих маршрутов, единиц	Темп прироста количества коммерческих маршрутов, %
01.14	2865781		445		317	
01.15	3855636	34,540	461	3,596	312	-1,577
01.16	4903958	27,189	470	1,952	306	-1,923
01.17	5176253	5,553	475	1,064	297	-2,941
01.18	8000716	54,566	478	0,632	288	-3,030
01.19	11325474	41,556	477	-0,209	287	-0,347
01.20	16524534	45,906	473	-0,839	283	-1,394
01.21	9143084	-44,670	383	-19,027	269	-4,947
01.22	9168724	0,28	380	-0,78	271	0,74
01.23	8970562	-2,16	275	-27,63	270	-0,37

*Составлена автором на основе источника [9]

Результаты аппроксимации данных с помощью методов моделирования и прогнозирования представлены в таблице 2.

Таблица 2

Результаты оценки уравнения темпа прироста АИП за счет собственных средств предприятий (независимая переменная – количество социальных маршрутов)*

R	0,842
R^2	0,709
Скорректированный R^2	0,651
Тест Фишера	12,175 ($p - value = 0,017$)
Переменная	
Темп прироста АИП за счет собственных средств предприятий, % – зависимая переменная	
Константа	30,299**
	Коэффициент регрессии
Темп прироста количества социальных маршрутов, %	3,698**
* $p - value < 0,1$; ** $p - value < 0,05$; *** $p - value < 0,01$	

*Составлена автором на основе произведенных расчетов

Коэффициенты корреляции указывают на сильную связь между результирующим и факторным признаками. Полученные уравнения регрессии в целом и коэффициенты регрессии статистически значимы и надежны при соответствующих уровнях значимости. Следовательно, можно сделать вывод об истинности предположений о наличии связи между:

- темпами прироста АИП за счет собственных средств предприятий г. Санкт-Петербурга и изменением количества социальных маршрутов;
- темпами прироста АИП за счет собственных средств предприятий г. Санкт-Петербурга и изменением количества коммерческих маршрутов.

Можно ожидать, что при увеличении темпа прироста количества социальных маршрутов на 1%, темп прироста АИП за счет собственных средств предприятий в среднем увеличится на 3,698%, а при увеличении темпа прироста количества коммерческих маршрутов на 1%, темп прироста АИП за счет собственных средств предприятий в среднем увеличится на 17,676%.

Поэтому на показатель самофинансирование АИП предприятий Санкт-Петербурга влияет количество коммерческих маршрутов, а не социальных. Результаты оценки уравнения темпа прироста АИП за счет собственных средств предприятий представлены в таблице 3.

Таблица 3

Результаты оценки уравнения темпа прироста АИП за счет собственных средств предприятий (независимая переменная – количество коммерческих маршрутов)*

R	0,775
R^2	0,600
Скорректированный R^2	0,520
Тест Фишера	7,505 ($p - value = 0,041$)
Переменная	
Темп прироста АИП за счет собственных средств предприятий, % – зависимая переменная	
Константа	64,326**
	Коэффициент регрессии
Темп прироста количества коммерческих маршрутов, %	17,676**
* $p - value < 0,1$; ** $p - value < 0,05$; *** $p - value < 0,01$	

*Составлена автором на основе произведенных расчетов

Увеличение и развитие транспортной инфраструктуры создало неблагоприятную дорожную ситуацию. Это проявляется в увеличении пропускной способности дорожной сети и несоответствии

между стремительным ростом автомобилизации населения и спросом на автомобильные перевозки. В настоящее время уровень автомобилизации в г.Санкт-Петербурге в 1,5-2 раза превышает показатели развитых стран, поэтому к 2025 году ожидается значительное влияние этого фактора.

Помимо основных причин, существует ряд дополнительных факторов, оказывающих негативное влияние на ТИ:

- парковка на значительном количестве автомагистралей в связи с концентрацией мест приложения труда, торговли и повышенным движением бизнеса. Парковка на проезжей части ухудшает дорожные условия на 20% протяженности автострад в центре города. В то же время, второстепенные дороги в центре города остаются свободными в дневное время, что фактически исключает их из сферы действия УДС;

- недостаточная скорость, комфорт, регулярность и надежность местного общественного транспорта заставляют городских жителей предпочитать использовать личные автомобили для ежедневных поездок, приводя к снижению пропускной способности дорожной сети;

- отсутствие эффективных механизмов регулирования грузоперевозок и парковки тяжелых транспортных средств;

- недостаточное количество инфраструктурных объектов, таких как мосты, многоуровневые переходы и пешеходные переходы;

- использование неадекватных автоматических систем управления дорожным движением (далее - АСУДД) и неэффективные методы управления светофорами;

- отсутствие эффективной системы предоставления информации о текущей дорожной ситуации в режиме реального времени.

Соответственно, ключевые мероприятия, включенные в подпрограмму технического обслуживания и полностью профинансированные, включают:

- закупку рельсовых транспортных средств для наземного пассажирского транспорта общего пользования;

- развитие и модернизацию физической и технической инфраструктуры г.Санкт-Петербурга, включая парки, депо, производственные и технические центры, терминалы и остановки;

- реализацию программы повышения надежности наземного электроснабжения электрических пассажирских транспортных средств;

- ремонт и модернизация кабельной сети городского электротранспорта и троллейбусных линий;

- мероприятие направлено на развитие материально-технической базы метрополитена, включая реконструкцию существующих и строительство новых депо, закупка современного подвижного состава, создание комфортных условий для проезда пассажиров, включая инвалидов и другие группы населения с ограниченной подвижностью, а также повышение пропускной способности, надежности и безопасности функционирования метрополитена.

На конкурентоспособность и инвестиционную привлекательность региона влияет эффективное развитие транспортных комплексов, объединяющих различные виды транспорта и автомобильные перевозки. Показатели, характеризующие расходы бюджета на ТИ, свидетельствуют об акцентировании внимания на ежегодное увеличение объемов пассажирских перевозок (рисунок 2) [9].

Рисунок 2. Структура объемов пассажирских перевозок в г.Санкт-Петербурге, %*

*Составлен автором на основе источника [9]

Если рассматривать структуру объемов пассажирских перевозок в Алматы, как крупного мегаполиса Казахстана, то в эту категорию входят различные виды транспорта, обеспечивающие передвижение горожан и гостей города. По числу перевезенных пассажиров Алматы опережает Астану в 2 раза (в столице перевезено 212,6 млн чел.) и имеет значительный отрыв от других регионов. Кроме того, по объемам пассажирооборота всех видов транспорта отмечен существенный отрыв от других регионов Алматы (16 млрд 189 млн п-км) и Астаны (16 млрд 84 млн п-км) [10].

Сравнительный анализ структуры объемов пассажирских перевозок в г.Алматы и г.Санкт-Петербурге позволяет выявить различия и сходства в организации и использовании транспортных систем двух крупных мегаполисов Казахстана и России (таблица 4).

Таблица 4

Сравнительный анализ структуры объемов пассажирских перевозок в г.Алматы и г.Санкт-Петербурге*

№	Вид транспорта	г.Алматы	г.Санкт-Петербург
1	Автобусный транспорт	Основной вид общественного транспорта	Важное дополнение к метрополитену
		Высокий уровень использования из-за широкого охвата городской территории	Разветвленная сеть маршрутов, включая ночные автобусы
		Современные автобусы и улучшение ТИ, включая выделенные полосы для общественного транспорта	
2	Метрополитен	Относительно новая система, которая продолжает расширяться	Один из основных видов транспорта, особенно для длинных поездок
		Значительное снижение загруженности наземного транспорта в центральной части города	Широкая сеть, охватывающая большие участки города и пригородов
3	Маршрутные такси	Широко распространены и популярны среди населения, обеспечивая гибкость и удобство	Используются в меньшей степени по сравнению с автобусами и метро, поэтому их роль менее значительна
		Обеспечивают гибкость и удобство для пассажиров	Служат для соединения удаленных районов и пригородов
4	Трамваи и троллейбусы	Ограниченное использование по сравнению с автобусами и маршрутными такси	Развитая система, которая активно используется и популярна
		Исторически значимые, но требуют модернизации	Планы по модернизации и расширению маршрутов

5	Водный транспорт	в Алматы его нет	Уникальная особенность Санкт-Петербурга, учитывая его географическое расположение
			Сезонное использование и туризм

**Составлена автором*

Сравнительный анализ показал, что каждая из транспортных систем приспособлена к специфическим потребностям и условиям городов. В г.Санкт-Петербурге система общественного транспорта более развита и разнообразна, особенно в части метрополитена и трамваев. В Алматы, напротив, большее значение придается автобусам и маршрутным такси, отражая текущую стадию развития городской ТИ:

1 Структура пассажирских перевозок:

- в Алматы пассажирские перевозки опираются в основном на автобусы и маршрутные такси.

По количеству перевезённых пассажиров город значительно опережает Астану, демонстрируя высокий уровень транспортной активности;

- г.Санкт-Петербург, напротив, имеет более развитую и разнообразную транспортную систему, с упором на метрополитен и трамваи, что обеспечивает высокую мобильность и комфорт пассажиров.

2 Финансовые механизмы и источники финансирования:

- проанализированы используемые методы финансирования транспортной инфраструктуры, включая бюджетное и частное инвестирование. Рассмотрена применимость зарубежного опыта для повышения устойчивости и мобильности транспортных систем.

3 Анализ экономических, социальных и экологических факторов:

- в исследовании подчеркивается важность комплексного подхода, учитывающего влияние транспортной системы на окружающую среду и качество жизни населения. Переход к экологически чистому транспорту и улучшение транспортного обслуживания имеют первостепенное значение для устойчивого развития.

Заключение. Устойчивый городской транспорт должен обеспечивать долговременное, качественное и доступное передвижение для всех жителей, минимизируя негативное воздействие на окружающую среду и способствуя экономической и социальной стабильности. Исследование показывает, что каждая из транспортных систем имеет свои особенности, соответствующие уникальным условиям и потребностям города:

- г.Санкт-Петербург демонстрирует передовую и разветвлённую инфраструктуру, которая способствует высокой мобильности жителей;

- г.Алматы сосредоточен на развитии автобусных маршрутов, требуя дальнейшего совершенствования и интеграции новых видов транспорта, таких как метрополитен.

Результаты исследования имеют практическую значимость для разработки стратегий и планов развития ТИ Алматы и Санкт-Петербурга, и могут быть использованы для повышения эффективности и устойчивости городского транспорта:

1 Для г.Алматы:

- разработать долгосрочную стратегию, направленную на расширение метрополитена, внедрение новых автобусных маршрутов и улучшение координации между разными видами транспорта;

- повысить качество автобусного обслуживания и усилить мониторинг дорожного движения для оптимизации маршрутов.

2 Для г.Санкт-Петербурга:

- увеличить финансирование на развитие экологически чистого транспорта и модернизацию существующей инфраструктуры;

- активно привлекать частные инвестиции для реализации крупных инфраструктурных проектов, таких как расширение трамвайных линий и улучшение состояния дорог.

Таким образом, результаты исследования подчеркивают необходимость стратегического и долгосрочного планирования транспортных систем с учётом экономических, социальных и экологических факторов для обеспечения устойчивого развития и повышения качества жизни населения мегаполисов.

ЛИТЕРАТУРА

1. Владимирова О.Н., Морозова А.А. К вопросу о международной практике развития транспортной инфраструктуры. // Региональная экономика и управление: электронный научный журнал. - 2023. - № 4(76). <https://eee-region.ru/article/7628/>
2. Сисенова А.Т., Жарылкасын Ж.К. Транзитный потенциал страны как важнейший фактор экономического развития. // Вестник университета Туран. – 2020. - № 3. – С.55-58. <https://doi.org/10.46914/1562-2959-2020-1-3-55-58>
3. Постановление Правительства РК от 31 декабря 2019 года №1055 (с изменениями и дополнениями от 30 декабря 2022 года № 1116) Государственная программа инфраструктурного развития Нұрлы жол на 2020–2025 годы. - [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1900001055> (дата обращения 29.03.2024)
4. Постановление Правительства РК от 12 октября 2021 года №729 (с изменениями и дополнениями от от 22 сентября 2023 года № 828. Национальный проект Сильные регионы - драйвер развития страны. - [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2100000729/history> (дата обращения 29.03.2024)
5. Постановление Правительства РК от 30 декабря 2022 года № 1116 Об утверждении Концепции развития транспортно-логистического потенциала РК до 2030 года. - [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2200001116#z72> (дата обращения 29.03.2024)
6. Герами, В.Д. Управление транспортными системами. Транспортное обеспечение логистики: учебник и практикум для вузов / В. Д. Герами, А. В. Колик. - 2-е изд., испр. и доп. - Москва : Издательство Юрайт, 2021. - 533 с. - (Высшее образование). - [Электронный ресурс] ЭБС Юрайт [сайт]. - Режим доступа: <https://urait.ru/bcode/469209>
7. Смотров Т.И., Фокина О.М. Развитие методов программно-целевого планирования транспортной инфраструктуры на конкурентном рынке. // Современная экономка: проблемы и решения. – 2019. - № 4(112). – С.24-32
8. Дедюхина Н.В. Стратегический анализ развития транспортной инфраструктуры городской агломерации Санкт-Петербурга как инструмент решения социально-экономических задач. // Учет. Анализ. Аудит. – 2020. - 7(5). – С.33-43. - [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://doi.org/10.26794/2408-9303-2020-7-5-33-43>
9. Данные Комитета по транспорту Санкт-Петербурга. - [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://www.gov.spb.ru/gov/otrasl/c_transport/ (дата обращения 27.04.2024)
10. Данные Бюро Национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам РК. - [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://stat.gov.kz/> (дата обращения 27.04.2024)

REFERENCES

1. Vladimirova O.N., Morozova A.A. K voprosu o mezhdunarodnoj praktike razvitiya transportnoj infrastruktury. [On the issue of international practice of transport infrastructure development]. // Regional'naya ekonomika i upravlenie: elektronnyj nauchnyj zhurnal. - 2023. - № 4(76). <https://eee-region.ru/article/7628/> [in Russian].
2. Sisenova A.T., Zharylkasyn Zh.K. Tranzitnyj potencial strany kak vazhnijshij faktor ekonomicheskogo razvitiya. [The country's transit potential as the most important factor in economic development]. // Vestnik universiteta Turan. – 2020. - № 3. – S.55-58. <https://doi.org/10.46914/1562-2959-2020-1-3-55-58> [in Russian]
3. Postanovlenie Pravitel'stva RK ot 31 dekabrya 2019 goda №1055 (s izmeneniyami i dopolneniyami ot 30 dekabrya 2022 goda № 1116) Gosudarstvennaya programma infrastrukturnogo razvitiya Nurly zhol na 2020–2025 gody. [State program of infrastructure development Nurly Zhol for 2020–2025]. - [Elektronnyj resurs]. – Rezhim dostupa: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1900001055> (data obrashcheniya 29.03.2024) [in Russian]
4. Postanovlenie Pravitel'stva RK ot 12 oktyabrya 2021 goda №729 (s izmeneniyami i dopolneniyami ot ot 22 sentyabrya 2023 goda № 828. Nacional'nyj proekt Sil'nye regiony - drajver razvitiya strany.

[National project Strong regions - driver of the country's development]. - [Elektronnyj resurs]. – Rezhim dostupa: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2100000729/history> (data obrashcheniya 29.03.2024) [in Russian]

5. Postanovlenie Pravitel'stva RK ot 30 dekabrya 2022 goda № 1116 Ob utverzhdenii Konceptcii razvitiya transportno-logisticheskogo potentsiala RK do 2030 goda. [On approval of the Concept for the development of transport and logistics potential of the Republic of Kazakhstan until 2030]. - [Elektronnyj resurs]. – Rezhim dostupa: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2200001116#z72> (data obrashcheniya 29.03.2024) [in Russian]

6. Gerami V.D. Upravlenie transportnymi sistemami. Transportnoe obespechenie logistiki: uchebnik i praktikum dlya vuzov [On the issue of international practice of development of transport and Transport systems management. Transport provision of logistics infrastructure]. / V. D. Gerami, A. V. Kolik. - 2-e izd., ispr. i dop. - Moskva: Izdatel'stvo YUrajt, 2021. - 533 s. - (Vysshee obrazovanie). [Elektronnyj resurs] EBS YUrajt [sajt]. - Rezhim dostupa: <https://urait.ru/bcode/469209> [in Russian].

7. Smotrova T.I., Fokina O.M. Razvitie metodov programmno-celevogo planirovaniya transportnoj infrastruktury na konkurentnom rynke. [Development of methods for program-targeted planning of transport infrastructure in a competitive market]. // Sovremennaya ekonomka: problemy i resheniya. – 2019. - № 4(112). – S.24-32 [in Russian].

8. Dedyuhina N.V. Strategicheskij analiz razvitiya transportnoj infrastruktury gorodskoj aglomeracii Sankt-Peterburga kak instrument resheniya social'no-ekonomicheskikh zadach. [Strategic analysis of the development of transport infrastructure of the urban agglomeration of St. Petersburg as a tool for solving socio-economic problems]. // Uchet. Analiz. Audit. – 2020. - 7(5). – S.33-43. - [Elektronnyj resurs]. – Rezhim dostupa: <https://doi.org/10.26794/2408-9303-2020-7-5-33-43> [in Russian].

9. Dannye Komiteta po transportu Sankt-Peterburga. [Data from the Committee for Transport of St. Petersburg]. - [Elektronnyj resurs]. – Rezhim dostupa: https://www.gov.spb.ru/gov/otrasl/c_transport/ (data obrashcheniya 27.04.2024) [in Russian]

10. Dannye Byuro Nacional'noj statistiki Agentstva po strategicheskomu planirovaniyu i reformam RK. [Data from the Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan]. - [Elektronnyj resurs]. – Rezhim dostupa: <https://stat.gov.kz/> (data obrashcheniya 27.04.2024) [in Russian]

Есенова М.Т., Бугубаева Р.О., Абрамов Р.А.

АЛМАТЫ МЕН САНКТ-ПЕТЕРБУРГ ҚАЛАЛАРЫНЫҢ КӨЛІК КЕШЕНІНІҢ САЛЫСТЫРМАЛЫ ТАЛДАУЫ

Аңдатпа

Бұл зерттеу Алматы мен Санкт-Петербург қалаларының қалалық көлік кешенінің салыстырмалы талдауын жүргізіп қана қоймай, сонымен қатар осы мегаполистердің көлік инфрақұрылымын дамытуға ықпал ететін негізгі аспектілерді анықтады, мысалы, халықтың тығыздығы, автокөлікпен қамтамасыз етілу деңгейі, құрылыстың ерекшеліктері, қала құрылысы, жол жабындарының және қоғамдық көліктердің сапасы, сондай-ақ көлік жүйелерін жақсарту бойынша практикалық ұсыныстар ұсынады. Жұмыс барысында жолаушылар тасымалы көлемінің құрылымы, экономикалық, әлеуметтік және экологиялық факторлар, мегаполистердің де жолаушылар тасымалы көлемінің құрылымы, көлік инфрақұрылымын қаржыландырудың қаржылық тетіктері мен көздері, сондай-ақ қала құрылысын жақсартуда шетелдік тәжірибені қолдану мүмкіндігі қарастырылды. көлік жүйелерінің ұтқырлығы мен тұрақтылығы талданды. Зерттеу нәтижесі қалалық көліктің тиімділігін, тұрақтылығын және ыңғайлылығын арттыру стратегияларын әзірлеу мүмкіндігі болды, бұл өз кезегінде мегаполистер тұрғындарының өмір сүру сапасын жақсартуға мүмкіндік береді. Зерттеу нәтижелері қалалық көлікті дамытуға кешенді көзқарастың маңыздылығын және тұрақты дамуға қол жеткізу үшін экономикалық, әлеуметтік және экологиялық факторларды ескеру қажеттілігін көрсетті. Зерттеу нәтижелері қалалық көліктің тиімділігі мен тұрақтылығын арттыруға және халықтың өмір сүру сапасын жақсартуға бағытталған инфрақұрылымды дамытудың стратегиялары мен жоспарларын әзірлеудің практикалық маңыздылығы мен маңыздылығын атап өтті.

Yesenova M., Bugubaeva R., Abramov R.

COMPARATIVE ANALYSIS OF THE URBAN TRANSPORT COMPLEX OF ALMATY AND ST. PETERSBURG

Annotation

This study not only conducted a comparative analysis of the urban transport complex of Almaty and St. Petersburg, but also identified key aspects that contribute to the development of the transport infrastructure of these megacities, such as population density, motorization level, urban planning features, quality of road surfaces and public transport, and offered practical recommendations for improving transport systems. The work examined the structure of passenger traffic volumes, economic, social and environmental factors, analyzed the structure of passenger traffic volumes in both megacities, financial mechanisms and sources of financing for transport infrastructure, as well as the applicability of foreign experience to improve urban mobility and sustainability of transport systems. The result of the study was the opportunity to develop strategies to improve the efficiency, sustainability and convenience of urban transport, which, in turn, will improve the quality of life of residents of megacities. The results of the study demonstrated the importance of an integrated approach to the development of urban transport and the need to take into account economic, social and environmental factors to achieve sustainable development. The findings of the study highlighted the practical importance and significance for the development of strategies and plans for infrastructure development aimed at increasing the efficiency and sustainability of urban transport and improving the quality of life of the population.

А.Ш. Оразымбетова, магистр¹

Д.О. Сатыбалдиева*, PhD, қауымд.профессор¹

Ж.М. Тымбаева, э.ғ.к., профессор¹

Ш. Абдикул, магистр²

Сәтбаев Университеті,

Алматы қ., Қазақстан¹

Әл-Фараби Атындағы Қазақ Ұлттық Университеті,

Алматы қ., Қазақстан²

* – негізгі автор (хат-хабарларға арналған автор)

e-mail: d.satybaldiyeva@satbayev.university

ЖАҒАНДЫҚ ЛОГИСТИКАЛЫҚ ЖҮЙЕЛЕРДЕГІ ЖЕТКІЗІЛІМ ТІЗБЕГІН ҰЙЫМДАСТЫРУ

Мақалада жағандық логистикалық жүйелердегі жеткізу тізбегін ұйымдастыру мен басқарудың әдістері мен тәсілдері қарастырылған. Мұнда «Кентау трансформатор зауыты» АҚ-ның қаржылық-экономикалық қызметіне талдау жүргізілді, жеткізу тізбегін ұйымдастыру бойынша кәсіпорынның қызметіне логистикалық бағалау жүргізілді. Коммерциялық ұйымдар нарықтағы бәсекелестерден артықшылыққа ұмтылады. Осы мақсатқа жету үшін олар ең тиімді әдіс болып табылатын жеткізу тізбегін дамытады және қалыптастырады. Табысты жеткізу тізбегінің маңызды факторы дұрыс стратегияны әзірлеу және оңтайлы шешімді таңдау үшін қажетті сенімді ақпараттың болуы болып табылады. Жедел шешімдер қабылдау үшін жағдайды дұрыс бағалау және сандық және сапалық әдістерді қолдана отырып, жеткізу тәлімдеріндегі қателіктер мен өзгерістерді айқындау керек. Жасалған талдауда анықталғандай, ұйымның тиімділігін және бәсекелестікке қабілетінің жоғарылауы аясында мықты жерлерін одан әрі ұлғайту керек. Ұйымдарға қойылған мақсаттарына қол жеткізуі үшін, бір-бірімен тығыз байланыста болатын бизнестердің системасы барысына жетудің қанишалықты тиімділігін ұлғайту пайдаланылады. Сонымен қатар кәсіпорын атқаратын өз қызмет түрін айқындай алады және бизнес-процестерді модельдеу арқылы ішкі және сыртқы ортадағы өзгерістерге тез жауап бере алады. Нәтижесінде компанияның жеткізу тізбегін жан-жақты зерттеу үшін объектілер мен процестерді ыдырату әдісін тиімді пайдалануы маңызды.

Кілт сөздер: қаржылық-экономикалық көрсеткіштер, логистика, жеткізу тізбегі, ұйымдастыру, объектілік декомпозиция, процестік декомпозиция, бизнес-процестер, T-FLEX.

Ключевые слова: финансово-экономические показатели, логистика, цепочка поставок, организация, объектная декомпозиция, процессная декомпозиция, бизнес-процессы, T-FLEX.

Keywords: financial and economic indicators, logistics, supply chain, organization, object decomposition, process decomposition, business processes, T-FLEX.

JEL classification: D40

Кіріспе. Кез-келген дамып келе жатқан компания логистика мен жеткізу тізбегін басқаруды дұрыс құруы керек, бұл критерийлер, онсыз пайда мен сатып алушылар санын көбейту мүмкін болмайды. Көптеген компаниялар үшін бұл жүйені ұтымды басқару - бұл санаттағы ең танымал брендке айналуға көмектесетін маңызды бәсекелестік артықшылық. Авторлар бұл процестің не екенін, оның әдетте неден тұратынын және нәтижені ұйымның өсіп келе жатқан кірістілігінде көрсету үшін оны қалай құру керектігін талқылауды ұсынады.

Мақаланың мақсаты жеткізу тізбегін басқаруды ұйымдастыру және жетілдіру тәжірибесін қолданудың өзектілігін зерттеу болып табылады. Зерттеуде жеткізу тізбегін ұйымдастыру екі тұрғыдан көрсетілген. Нәтижесінде, объектіні ыдырату тұрғысынан қарастырғанда, біз жеткізу тізбегінің қатысушыларын, сондай-ақ олардың ролін анықтай аламыз. "Кентау трансформатор зауыты" кәсіпорнында болып жатқан процестерді қарау және олардың тиімділігін бағалау барысында негізгі проблема анықталды: қазіргі заманғы сарапшыларға кәсіпорынның ақпараттық кеңістігінің қолайсыздығы. Мұндай проблемалар туындаған жағдайда монтаждау жабдықтарына, орнатуға арналған ресурстар мен материалдарға шығындар, кең қойма шығындары, сондай-ақ салынатын айыппұлдар мен жоспарланбаған шығындар мен қиындықтар туындайды.

Нарықтың қарқынды жаһандануы, бәсекелестіктің сөзсіз қатаюы өнім сапасы мен клиенттерге қызмет көрсету деңгейін жақсартуды талап етеді, осылайша логистикаға жаңа міндеттер қояды. Нарықтық артықшылықтарын нығайту және бәсекеге қабілеттілігін сақтау үшін қазіргі заманғы кәсіпорындар шикізатты жеткізуден бастап түпкілікті тұтынушыға қызмет көрсетуге дейін тұтынушылық құнды құрудың барлық процестерін оңтайландыруы керек, ол үшін компания басшылығы SCM шешімдеріне жүгінеді.

Көлік тізбегін басқару (SCM) - тұтынушыларға тиімді және жылдам қызмет көрсету үшін қажетті материалдар мен ақпарат ағындарын жоспарлау, орындау және бақылау процесі.

SCM мақсаты-тұтынушылардың сұранысын минималды логистикалық шығындармен қанағаттандыру. Логистикалық шығындарға шикізат, көлік шығындары, жабдық, қойма және өндіріс шығындары жатады. SCM тұжырымдамасын дұрыс пайдалану кәсіпорын кірісінің 30% - ға өсуіне және шығындардың төмендеуіне әкелуі мүмкін. Сонымен қатар, SCM қорларды ұлғайту, артық шығындарды болдырмау, орындалатын қызмет деңгейін арттыру, тапсырыстар мен ұсыныстарды әзірлеу мүмкіндіктерін алға тартады. [1].

Ұйымның жеделдетілген стратегиясы мен тактикасының алға қойылған мақсаттарына қол жеткізу оның сапасын бір-бірімен өзара байланысты бизнестегі процестер жүйесін орындаудың жоғары деңгейінде дамыту процесінде жүзеге асырылады. Демек, компанияның озық жоспарлары өз шешімін табады және өндіріске байланысты емес шығындардан аулақ бола отырып, шикізат көздерін тиімді пайдалануды дамытады. Кәсіпкерлік қызмет моделін әзірлеу барысында кәсіпорындар толық зерделенеді, анықталады және болып жатқан өзгерістерге толық ден қоюға дайын болады.

Осылайша, жұмыста "Кентау трансформатор зауыты" АҚ жеткізу тізбегінің процессуалдық ыдырауы мақсатында процестік ыдырау әдісі пайдаланылды, бұл жеткізушілермен олардың ақпараттық жүйесінің ақауларымен байланысты өзара іс-қимылдың негізгі мәселелерін анықтауға мүмкіндік береді. Осыған байланысты авторлар құжат айналымы процесін жақсарту үшін T-FLEX ақпараттық технологиясын ұсынды, бұл жеке қолжетімділік деңгейін, деректердің құпиялылығын, елеулі бәсекелестік артықшылықты және зерттелетін кәсіпорынның жалпы өнімділігін арттыруды қамтамасыз етеді.

Әдебиеттік шолу. Әлемдік логистикалық жүйелерде жеткізу тізбегін ұйымдастырумен байланысты салалардағы зерттеулердің негізі келесі салаларға қатысты ғылыми жұмыстар болып табылады:

Логистикалық жүйелердегі жеткізілім тізбегін ұйымдастыру негіздері мен олардың басқару жолдары тақырыбына Кристофер М., Шапиро Дж., Гатторн Дж., Ментцер Дж., Шехтер Д., Сандер Г. т.б. көптеген авторлар өз еңбектерін арнады. Жаһандық логистикалық жүйелердегі жеткізілім тізбегін ұйымдастыру және оны дамыту тақырыбында Бхатнагар К., Мэнган Дж., Лалвани Ч. сынды авторлардың еңбектері арналған. 1-кестеде «жеткізу тізбегі» мәнін айқындау барысында көптеген көзқарастар зерттелді [2, 3, 4, 5, 6, 7, 8].

Кесте 1

«Жеткізу тізбегі» терминінің анықтамасы *

№	Автор	Анықтама
1	Кристофер М.	Жеткізу тізбегі-бұл түпкілікті тұтынушыға жететін өнімдер мен қызметтерді құруға бағытталған әртүрлі функциялар мен процестерді орындайтын әртүрлі деңгейдегі ұйымдарды қамтитын компаниялар желісі
2	Шапиро Дж.	Компанияның логистикалық жүйесі шикізатты, аяқталмаған және дайын өнімдерді сатып алу, өңдеу, сақтау немесе сату орын алатын әртүрлі орындарды
3	Ментцер Дж.	Жеткізілетін тізбек деп отырғанымыз бір-бірімен тығыз байланысты және тауарларды, қызметтерді, қолма-қол ақшаны тізбектен жоғары және төмен тасымалдайтын, сондай-ақ жеткізушілерден соңғы тұтынушыға дейін ақпарат алмасатын үш немесе одан да көп ұйымдардың тобы.

4	Гатторн Дж.	Бұл тізбек қандай да бір кәсіпорын болмасын бір бірінен айрылмайтын бөлімі болып саналады. Ол дегеніміз өнімдер мен атқарылатын қызметтің жүйелері, одан бөлек пайдаланушыға немесе тапсырыс берушіге бір жерден екінші жерге толық жеткізуге кететін шығыстарын көбейтетін негізінде бағаға өз әсерін тигізеді.
5	Шехтер Д., Сандер Г.	Жеткізу тізбектері ол тапсырыс беруші клиенттің керек жақтарын орындап қолма қол жеткізуші материалды ақпараттық шикісат көздерін беру арқылы бір-бірімен өзара әрекеттесетін компаниялардың жиынтығы.
6	Бхатнагар К.	Коммерцияда жаһандық жеткізу тізбегін басқару кірісті ұлғайту және шығындарды азайту үшін трансұлттық компаниялардың жаһандық желісі бойынша тауарлар мен қызметтерді бөлу ретінде анықталады.
7	Мэнгэн Дж., Лалвани Ч.	Өнеркәсіп пен сауданың жаһандануы көптеген артықшылықтар беріп қана қоймай, көптеген міндеттер тудырды. Бір кездері тек жергілікті нарықтарға қызмет көрсеткен компаниялар қазір негізгі орналасқан жерлерінен алыс орналасқан клиенттермен және тұтынушылармен жұмыс істейді. Сонымен қатар, оларды жеткізу және өндіріс мүмкіндіктері бүкіл әлемде бар. Нәтижесінде олардың жеткізу және тарату желілері күрделене түсті және көбінесе белгісіз болды. Материалдық және ақпараттық ағындардың осы жаһандық желісін басқару және үйлестіру міндеті кәсіпорындар үшін басты басымдыққа айналды, өйткені олар үнемі өзгеріп отыратын нарықта бәсекеге қабілетті болып қалуға тырысады.

* [2, 3, 4, 5, 6, 7, 8] дереккөзі негізінде авторлармен құрастырылған

Жеткізу тізбегін басқару-бұл тауарларды сатуды болжауға және тауарлық-материалдық құндылықтар мен жеткізілімдерді жоспарлауды оңтайландыруға мүмкіндік беретін стратегия. Ол тауарлардың әр санаты үшін тауарлы-материалдық құндылықтарды басқарудың таңдалған моделін ескереді және компанияның логистикалық желісінде жеткізілімдердің тиімді орындалуын қамтамасыз етеді. Ол үшін жоспарланған сату, өндірушіден жеткізілім, қалдықтардың болуы, көлік қуаты, шектеулер мен бизнес ережелері ескеріледі. Қазіргі әдебиеттерде жеткізу тізбегін қарастырудың екі тәсілі бар: Объектілік және процестік ыдырау. Нысанның ыдырауы жеткізу тізбегін олардың функционалдық қасиеттеріне негізделген ішкі жүйелер, сілтемелер, элементтер, арналар және тізбектер сияқты құрамдас элементтерге бөлуге негізделген. Процесс ыдырауы-бұл ағындар мен процестер жүйесі ретінде қарастырылатын жеткізу тізбегін басқару әдісі. Бұл шығындарды азайту және ресурстарды оңтайландыру, сондай-ақ тұтынушылардың талаптарын қанағаттандыру сияқты әртүрлі мәселелерді шешуге мүмкіндік береді. Логистикалық функция-бұл ағынды басқарудың тиімділігін арттыруға және компанияның логистикалық мақсаттарына жетуге бағытталған аударымдардың жиыны.

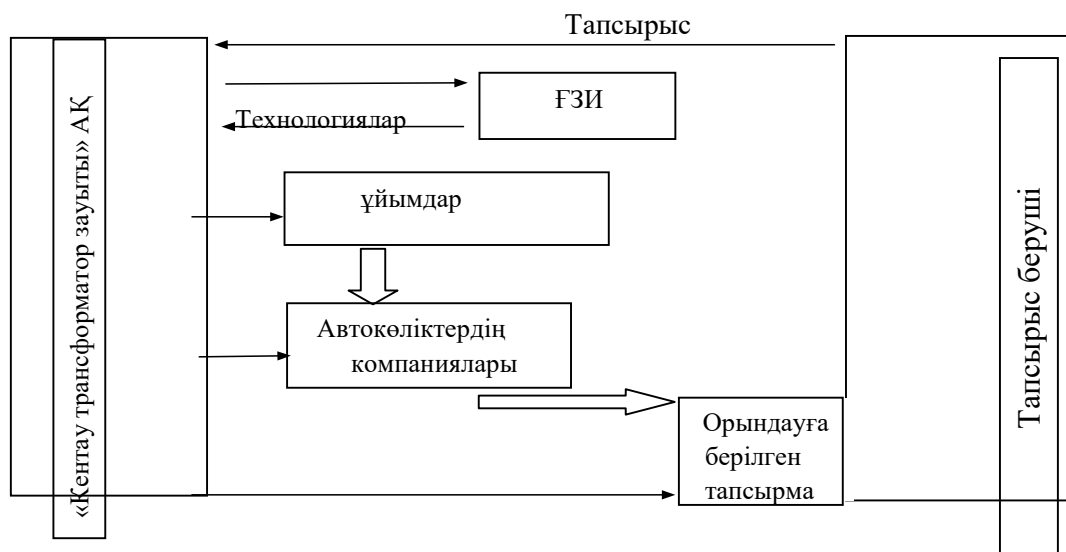
Нақты бизнестік қызметтер ол кәсіпорынның өз шикізат көздерін нақты қорытындыға айналдыру мақсатында қызмет етіп отырған міндетті операция түрі. Логистикаға қажетті нәтижеге қол жеткізуге әкелетін өзара байланысты логистикалық әрекеттер мен функциялардың жиынтығы. Қазіргі уақытта процесс ыдырауы жеткізу тізбегін басқарудың заманауи тәсілі. Себебі бір-бірімен тығы байланыста болатын бір мақсатты көздеген ұйымның іс әрекеті [9].

Негізгі бөлім. Кентаудың трансформация зауыты жан жақты жеткізілетін тізбектерін қалай ұйымдастыратынын және басқаратынын қарастырайық. Бұл кәсіпорын 1959ж өз негізін бастап 2005 ж бері қарай ТМД экономикасында жоғары сападағы электірлік құрал жабдықтарды жетілдіріп, көбейтіп, дамытып, жан –жақты мақсатта дмып өсіп жатқан ұйымдарды фирмаларды бір ортаға шоғырландыру мақсатында құрылған «Alageum Group» ұйымының бір бөліктері деп саналады [10]. Қазіргі уақытта процестік декомпозиция объектілік декомпозициямен салыстырғанда жеткізу тізбегін басқарудың тиімді құралы екенін білеміз. Сондықтан «Кентау Трансформатор Зауыты» АҚ-ның жеткізілім тізбегін басқарудың процестік декомпозиция тұрғысынан қарастырайық. Бұл жеткізілім тізбегінде өтетін процестер келесі түрде жүзеге асырылады: орында жобасы пайдаланушылардың трансформаторлық жабдықтарды ұсынытарын орындау реттеу барысында қызмет атқарады.

«Кентау Трансформатор Зауыты» АҚ логистикалық жүйені келесі ретпенәзірлейді, 1-суретте анықталған:

1. Тапсырыс берушілерге жоғары деңгейде қызмет көрсетуді нақтылау;

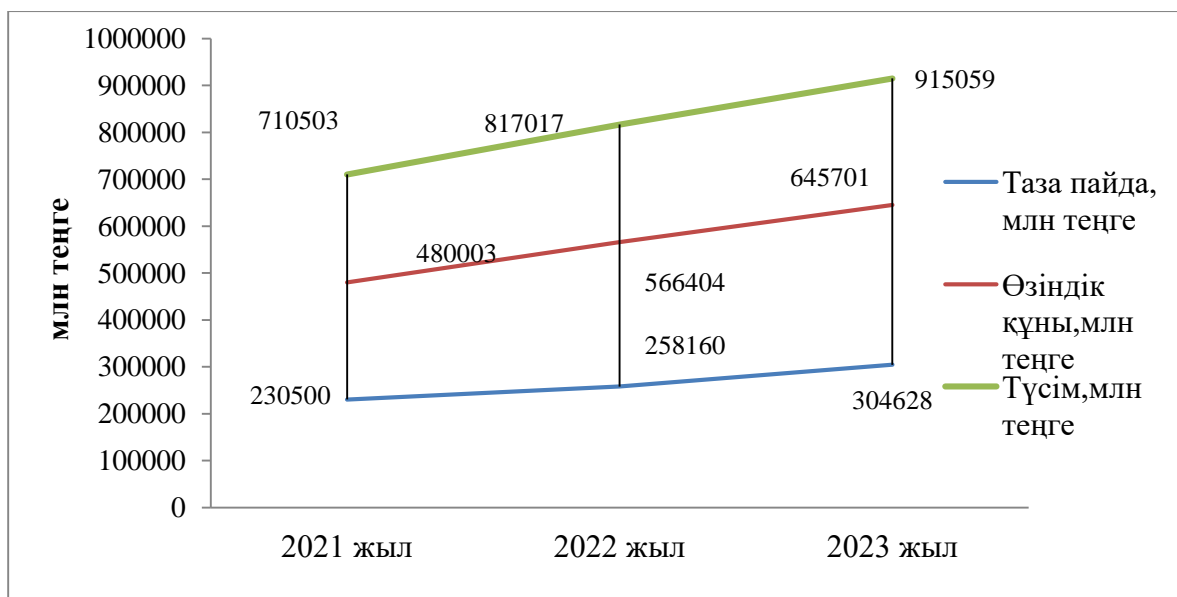
2. Клиенттерге ақпарат қызмет көрсету мақсатын нақтылау;
3. Логистиканы күшейту.

Сурет 1 – «Кентау трансформатор зауыты» АҚ-ның жеткізу процесін іске асыру кезіндегі жұмыс істеу схемасы*

* [10] дереккөзі негізінде авторлармен құрастырылған

Осылайша, осы аймақтағы трансформаторлық жабдықты жеткізу тізбегін басқарудың ұйымдастырушылық-экономикалық механизмін көрсететін схема жасалды. 2-суретте ұсынылған деректер негізінде осы зерттелетін кезеңде алдында тұрған негізгі проблемаларды көрсетеді, сонымен қатар мұндай құлдырауға ықпал ететін барлық шығындар мен факторларды мұқият талдау қажеттілігін көрсетеді.

Сурет 2 – Кәсіпорынның қызметінің негізгі көрсеткіштерінің өзгеру серпіні*

* [10] дереккөзі негізінде авторлармен құрастырылған

2 суретте байқағандай 2021 жылы түсім сомасы 710503 млн. теңге құрады, ал 2023 жылда 28,79% өскен. [10].

Аталған кезеңде өнеркәсіптік-өндірістік персонал санының 90 адамға өсуі байқалды, бұл пайызбен өсудің 7,2%-ын білдіреді. Компания кейінгі уақытта біршама төмен жағдай шамасында болған соң, қызметкерлердің көп болуы пайданың 60 пайызға азаюына ікеп соқтырды.

Кесте 2

Кәсіпорынның қаржылық-экономикалық көрсеткіштері*

№	Атаулар	ө/б	2021 жыл	2022 жыл	2023 жыл
1	Тауардың құндай немесе ақша көрінісі	млн. тг	23 500	26555	3000
2	Өнімнің тауар ретіндегі түрі	дана	16 000	17760	21134
3	Мысалы: Трансформаторлық құрал-жабдықтар	млн.тг	19 000	22800	27182
		дана	12 000	13440	15500
4	Тауардың экспортқа шығарылған шамасы	млн.тг	6 000	7140	8568
		дана	4500	4516	5740
5	Ұйымға тартылған инвестиция шамасы	млн.тг.	800	880	1056
6	Қызметкерлердің шамамен тізімі	адам.	1 250	1280	1340
7	Еңбекақы орташа түрі	тенге	160 000	180 000	210 000
8	Ұйымның жүктемелігі	%	100	100	100
9	Ұйымның рентабельділігі	%	10	10	10
10	Негізгі қорлардың тозуы	%	16	15	14
11	Еңбек өнімділігі	мың.тг.	18 000	21600	23400
12	Бюджетке кететін шығындар	млн.тг.	2 500	2850	3140

* [11] дереккөзі негізінде авторлармен құрастырылған

2 кестеде қарастырылып отырған кәсіпорынның қаржылық-экономикалық көрсеткіштері берілген. Мұнда тауардың құндай немесе ақша көрінісі 2021 жылға қарағанда 2023 жылы 12,76% өскен. Трансформаторлық құрал-жабдықтардың экспортқа шығарылған шамасы 2021 жылы 4500 дана, 2022 жылы 4516 дана, ал 2023 жылы 5740 дана болды. Оның 27,55% өскенің байқаймыз.

Бұл бөлімде Мәскеудің Березнякинде қалыптасқан «Березняков механикалық зауыты» АҚ - дан алынған 12 трансформаторға тапсырысты жеткізуді ұйымдастыру процесі сипатталған.

«Березняков механикалық зауыты» АҚ Тау-кен байыту, шикізат және химия салаларына арналған құралдар өндірумен айналысатын негізгі өндірістік кәсіпорын болып табылады. Бұл компания трансформаторларға тапсырыстарды әр алты ай сайын орналастыра отырып, маңызды және тұрақты клиент ретінде әрекет етеді. Зауыт Березняки станциясында орналасқандықтан, барлық логистикалық операциялар теміржол көлігі арқылы жүзеге асырылады.

Сондықтан трансформаторларды жеткізуді ұйымдастыру кәсіпорынның ерекшеліктерін және тапсырыстардың жиілігін ескереді, бұл жеткізудің сенімділігі мен уақтылығына кепілдік береді. Березняки станциясы (бұрын Усольская деп аталған) - Верхнекамиядағы ең үлкен станция. Оның құрамына депо (ТСН-9 SVRD), сұрыптау паркі, жолаушылар алжапқышы, жүк ауласы, сондай-ақ «Азот» ААҚ және ВКРУ-1 Өндірістік аймақтары кіреді. Ескі сода зауыты, Березников механикалық зауыты және басқалары сияқты өндірістік филиалдар осы станциядан басталады. Осындай тауарға тапсырыс берілгеннен соң ол қоймадан платформаға жөнелтіледі және компанияның локомотивін пайдалана отырып, Түркістан станциясына жіберіледі, бұл ретте жеткізу және түсіру уақыты 4 сағатты құрайды. Аталған станцияда «Кентау трансформатор зауыты» АҚ-дан жеткізілген жүктің шамадан тыс жүктелуі орын алуда. Түркістан станциясынан шынтақ станциясына дейін жылжу 28 сағатты алады, ал шекара операциялары 6 сағатты алады. Шынтақ станциясынан Березняки станциясына дейін жеткізу 40 сағатты алады. Березняков станциясына түскен тапсырысты «Березняков механикалық зауыты» АҚ кәсіпорынның қоймасына өзінің локомотивінің көмегімен алады [12].

Жеткізу тізбегін басқару жүйесін ұйымдастыру процесінің аяқталуы Ақпараттық технологиялар тұжырымдамасын құру болып табылады. Бұл жүйені барлық қызметкерлер тиімді конфигурациялады. Дегенмен, оны жақсарту қажет. «Кентау трансформатор зауыты» АҚ жеткізу тізбегінің процессуалдық ыдырауы негізінде талдау жеткізушілермен олардың ақпараттық жүйесінің ақауларымен байланысты өзара іс-қимылдың негізгі проблемаларын анықтауға мүмкіндік берді.

Осы аспектілердің барлығын ескере отырып, T-FLEX енгізу «Кентау трансформатор зауыты» АҚ-ның айтарлықтай бәсекелестік артықшылықтарын қамтамасыз етеді және оның жалпы өнімділігін арттырады деп айтуға болады.

Бұл бағдарламалық жасақтама жеке қол жетімділік деңгейлерін жақсартады, бұл компания деректерінің құпиялылығын арттыруға көмектеседі. Құжат айналымы процесі T-FLEX электрондық ақпараттық кеңістігін енгізуге бейімделеді. Берілген жүйеде құжаттар әртүрлі бөлімшелер немесе ұйымдар арасында қозғалмайды; оның орнына олар серверде сандық форматта сақталады. Құжаттармен жұмыс істеу үшін бөлімге қосымша деректерді қамтуы және пысықтауға, келісуге және түзетуге ұшырауы мүмкін тапсырмалар жіберіледі. Құжаттармен жұмыс серверде материал пайда болған сәттен бастап бір уақытта жүргізілуі мүмкін және барлық өзгерістер пайдаланушылар үшін нақты уақыт режимінде көрсетіледі. Бұл процестерді жеңілдетеді және жеделдетеді, мысалы, жобалау құжаттамасын әзірлеу кезінде құрастыру қондырғыларын өндіруші жоба мақұлданғаннан кейін бірден қарастыра алады.

Жаңа жүйенің тиімділігін нақты түсіну жаңа және дәстүрлі жүйенің мерзімдерін салыстыру кезінде мүмкіндік тудырады. T-FLEX арасында бірнеше қосындылар болады: DOCs, Docs line, CRM, CAD, CAD se, NC Tracer, кабинет, жоба менеджменті, анқытаулар жүргізу, техника-технологиялар, нормаға келтіру, Toir, CBS, CNC сонымен қатар т.б.

Материалдардың үздіксіз ағынын басқару үшін тәуелсіз жүйелердің әр түрлі серіктестері бірыңғай әмбебап ақпараттық жүйеде деректерге қол жеткізуді қамтамасыз ету үшін қолданатын кейбіреулерін біріктіру қажет. Бұл жүйе әр түрлі қызмет түрлеріне қажетті барлық деректерді қоса алғанда, өзекті және сенімді ақпаратпен үнемі жаңартылып отыруы керек. Туындаған міндеттерді шешу ретінде «Топ жүйелер» компаниясы әзірлеген «T-FLEX CAD» бағдарламалық қамтамасыз ету ұсынылды және енгізілді. Бұл автоматтандырылған жобалау 3D және 2D функцияларымен үйлеседі. осы бағдарламаны енгізуден жылдық үнемдеу 9 261 000 теңгені құрайды, ал Еңбек өнімділігі 5,7% - ға өседі деп күтілуде, бұл 1 320 000 теңге мөлшерінде жалақы бойынша шартты үнемдеуге әкеледі [13].

Қорытынды. Бұл мақалада жеткізу тізбегін басқаруды оңтайландыру тәжірибесі берілген. Зерттеу жеткізу тізбегін ұйымдастыруды екі негізгі перспективадан қарастырады. Объектінің ыдырауы тұрғысынан талдау кезінде тізбектің қатысушылары мен олардың функцияларын анықтауға болады. Процестік талдау барысында «Кентау трансформатор зауыты» АҚ қызметін зерделеп, оның процестерінің тиімділігін бағалай отырып, басты проблема анықталды: пайдаланылатын ақпараттық инфрақұрылымның қазіргі заманғы стандарттарға сәйкес келмеуі. Бұл қарапайым бірегей жабдыққа, арнайы машиналар мен монтаждау жабдықтарына, сондай-ақ құрастыру көлемі мен шикізатқа байланысты үлкен қоймаларды жалға алуға айтарлықтай шығындар сияқты ауыр зардаптарға әкеледі.

Сонымен қатар, кәсіпорын жоба кезеңдерінде кешігіп қалғаны үшін ықтимал айыппұлдарға тап болады.

«Кентау трансформатор зауыты» АҚ-ның ағымдағы жағдайын талдау тиімділік пен бәсекеге қабілеттілікті арттырудың негізгі бағыты оның күшті жақтарын нығайту болып табылатынын көрсетті.

Жылдам осында стратегия мен тактикалық алға қойылған мақсаттарға жету барысында бизнес процесстер бір-бірімен тығыз қарым қатынаста болу арқылы іске асырылады. Кәсіпке бизнеске модель құрастыру, кәсіпорындарға, коммерциялық ұйымдарға өз қызметтерін нақтылай белгілеу барысында ортаның тұрақты болуы жылдам жауап беруге мүмкіндік береді. Қорытындылай келе, компания жеткізу тізбегін терең талдау үшін ыдырау әдісін қолдануы керек.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Крылатков П.П., Прилуцкая М.А. Управление цепью поставок (SCM): учеб. пособие. – Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та, 2018. – 140 с.
2. Гатторн Дж. Управление цепями поставок. изд. – пер. с англ. М.: ИНФРА-М, 2012. – 670 с.
3. Кристофер М. Логистика и управление цепочками поставок: пер. с англ. СПб.: Питер, 2005.- 315 с.
4. Шапиро Джереми. Моделирование цепи поставок: научное издание: пер. с англ. / Дж. Шапиро. - СПб.: Питер, 2006. - 713 с.
5. Ментцер Дж. Определение управления цепочками поставок. Журнал деловой логистики. 2001. - 22 (2). - С. 25–25.
6. Шехтер Д., Сандер Г. Логистика. Искусство управления цепочками поставок: пер. с англ. М.: Претекст, 2008. 230 с.
7. Мэнгэн Дж., Лалвани Ч. Глобальная логистика и управление цепочками поставок. 3-е издание. Республиканский научно-методический центр развития технического и профессионального образования и присвоения квалификации, 2019. — 329 с.
8. Бхатнагар К. Глобальные цепочки поставок, ориентированные на клиента: концепции эффективного управления // Херши, Пенсильвания: справочник по информационным технологиям. - 2012. С. 145–159.
9. Ковалева Н.А., Гузенко А.В. Основы логистики и управление цепями поставок: учеб. пособие. Ростов н/д: ФГБОУ ВО РГУПС, 2016. – 125 с.
10. «Кентау трансформатор зауыты» АҚ ресми сайты. [Электронды ресурс]. - URL: <https://alageum.com/ru/predpriyatiya/ao-ktz>
11. «Кентау Трансформатор Зауыты» АҚ есептілік құжаттары. [Электронды ресурс]. - URL: <https://satypalu.gov.kz/kz/>
12. Березняки станциясының ресми сайты. [Электронды ресурс]. - URL: <https://wagon.bizon.ru/scripts/info/>
13. «Т-Flex» бағдарламасының ресми сайты. [Электронды ресурс]. - URL: <https://www.tflex.ru/>

REFERENCES

1. Krylatkov P.P., Priluckaya M.A. Upravlenie cep'yu postavok (SCM) [Supply Chain Management (SCM)]: ucheb. posobie. – Ekaterinburg: Izd-vo Ural. un-ta, 2018. – 140 s. [in Russian].
2. Gattorn Dzh. Upravlenie cepjami postavok [Supply Chain Management]. izd. – per. s angl. M.: INFRA-M, 2012. – 670 s. [in Russian].
3. Kristofer M. Logistika i upravlenie cepochkami postavok [Logistics and supply chain management]: per. s angl. SPb.: Piter, 2005.-315 s. [in Russian].
4. Shapiro Dzhheremi. Modelirovanie cepi postavok [Supply chain modeling]: nauchnoe izdanie: per. s angl. / Dzh. Shapiro. -SPb.: Piter, 2006. - 713 s. [in Russian].
5. Mentser Dzh. Opredelenie upravlenija cepochkami postavok [Defining Supply Chain Management]. Zhurnal delovoj logistiki. 2001. 22 (2), S. 25–25. [in Russian].
6. Shehter D., Sander G. Logistika. Iskusstvo upravlenija cepochkami postavok [Logistics. The Art of Supply Chain Management]: per. s angl. M.: Pretekst, 2008. 230 s. [in Russian].
7. Mjengjen Dzh., Lalvani Ch. Global'naja logistika i upravlenie cepochkami postavok [Global logistics and supply chain management]. 3-e izdanie. Respublikanskij nauchno-metodicheskij centr razvitija tehničeskogo i professional'nogo obrazovanija i prisvoenija kvalifikacii, 2019. — 329 s. [in Russian].
8. Bhatnagar K. Global'nye cepochki postavok, orientirovannye na klienta: koncepcii jeffektivnogo upravlenija [Customer-oriented global supply chains: effective management concepts]. Hersh, Pensil'vanija: spravochnik po informacionnym tehnologijam. - 2012. S. 145–159. [in Russian].
9. Kovaleva N.A., Guzenko A.V. Osnovy logistiki i upravlenie cepjami postavok [Fundamentals of Logistics and supply chain management]: ucheb. posobie. Rostov n/d: FGBOU VO RGUPS, 2016. – 125 s. [in Russian].
10. «Kentaу transformator zauyty» AK resmi sajty [Elektronny resurs]. - URL: <https://alageum.com/ru/predpriyatiya/ao-ktz> [in Kazakh].

11. «Kentaу Transformator Zauyty» AK eseptilik kuzhattary. [Reporting documents of Kentaу Transformer Plant JSC] [Elektrondy resurs]. - URL: <https://satypalu.gov.kz/kz> [in Kazakh].
12. Bereznjaki stancijasyryn resmi sajty [The official website of the bereznyaki station.] [Elektrondy resurs]. - URL: <https://vagon.bizon.ru/scripts/info/> [in Kazakh].
13. "T-Flex" bagdarlamasyryn resmi sajty [Official website of the program "T-Flex"] [Elektrondy resurs]. - URL: <https://www.tflex.ru/> [in Kazakh].

Оразымбетова А.Ш., Сатыбалдиева Д.О., Тымбаева Ж.М., Абдикул Ш.

ОРГАНИЗАЦИЯ ЦЕПОЧКИ ПОСТАВОК В ГЛОБАЛЬНЫХ ЛОГИСТИЧЕСКИХ СИСТЕМАХ

Аннотация

В статье рассматриваются методы и подходы к организации и управлению цепочками поставок в глобальных логистических системах. Здесь был проведен анализ финансово-экономической деятельности АО "Кентауский трансформаторный завод", проведена логистическая оценка деятельности предприятия по организации цепочки поставок. Коммерческие организации стремятся к превосходству над конкурентами на рынке. Для достижения этой цели они разрабатывают и формируют цепочку поставок, которая является наиболее эффективным методом. Важным фактором успешной цепочки поставок является наличие достоверной информации, необходимой для разработки правильной стратегии и выбора оптимального решения. Для принятия оперативных решений необходимо правильно оценить ситуацию и определить ошибки и изменения на участках поставок с помощью количественных и качественных методов. Как определено в проведенном анализе, на фоне повышения эффективности и конкурентоспособности организации необходимо дальнейшее увеличение ее сильных сторон. Для того, чтобы организации могли достичь поставленных целей, используется увеличение эффективности достижения хода системы предприятий, находящихся в тесном контакте друг с другом. Кроме того, предприятие может определить свой вид деятельности и быстро реагировать на изменения во внутренней и внешней среде, моделируя бизнес-процессы. В результате важно, чтобы компания эффективно использовала метод разложения объектов и процессов для всестороннего изучения цепочки поставок.

Orazymbetova A., Satybaldiyeva D., Tymbaeva Zh., Abdikul Sh.

ORGANIZATION OF SUPPLY CHAINS IN GLOBAL LOGISTICS SYSTEMS

Annotation

The article discusses methods and approaches to the organization and management of supply chains in global logistics systems. Here, an analysis of the financial and economic activities of KENTAУ transformer Plant JSC was carried out, a logistic assessment of the activities of the enterprise for the organization of the supply chain was carried out. Commercial organizations strive for an advantage over competitors in the market. To achieve this goal, they develop and build a supply chain, which is the most effective method. An important factor in a successful supply chain is the availability of reliable information necessary to develop the right strategy and choose the optimal solution. To make operational decisions, it is necessary to correctly assess the situation and identify errors and changes in delivery areas using quantitative and qualitative methods. As it turned out in the analysis, it is necessary to further increase the strengths of the organization against the background of increased efficiency and competitiveness. In order for organizations to achieve their goals, a system of closely connected businesses will be used to increase their effectiveness in achieving their goals. At the same time, the enterprise is able to determine the type of its activities and quickly respond to changes in the internal and external environment by modeling business processes. As a result, it is important that the company effectively uses the method of decomposition of objects and processes for a comprehensive study of the supply chain.

А.Б. Рахишева,* PhD¹

М.С. Искакова, PhD,²

Б.Ө. Асипов, э.ғ.к.,³

Г.А. Саймағамбетова, э.ғ.к., доцент ⁴

Академик Қ. Сәтбаев атындағы Екібастұз

инженерлік-техникалық институты,

Екібастұз қ., Қазақстан¹

«Семей қаласының Шәкәрім атындағы университеті» КеАҚ,

Семей қ., Қазақстан²

С.Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық зерттеу университеті;

Астана қ., Қазақстан³

Yessenov University, Ақтау қ., Қазақстан ⁴

* – негізгі автор (хат-хабарларға арналған автор)

e-mail:aira47@mail.ru

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫ ӨНДІРІСІН ДАМУ ТУРАЛЫ ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙ

Мақала Қазақстанның аграрлық секторының қазіргі жағдайы мен даму болашағын талдауға арналған зерттеу болып табылады. Заманауи нарықтық контекст жағдайында авторлар нарықта тиімді бәсекелестікке кедергі келтіруі мүмкін технологиялық жабдық пен өнім сапасымен байланысты проблемаларға назар аударады.

Сондай-ақ мақалада нарықтық сұранысты ескере отырып, менеджмент жүйесін дамытудың және реформалардың ауыл шаруашылығы өндірісінің әлеуметтік-экономикалық тиімділігіне әсерін бағалаудың маңыздылығы атап өтілген. Авторлар еліміздің аграрлық секторын дамыту үшін стратегиялық маңызы бар ауыл шаруашылығы өндірісін басқару тиімділігін арттырудың ұтымды жолдарын ұсынады.

Мақалада Қазақстан Республикасындағы ауыл шаруашылығы өндірісінің дамуы талданып, бағаланады. Кіріспеде бүгінгі нарық жағдайындағы аграрлық сектордың маңыздылығы көрсетіліп, тауар өндірушілердің өнімдерінің сапасы мен бәсекеге қабілеттілігі бойынша кездесетін қиындықтары айқындалады. Мақалада аграрлық секторды басқарудың тиімділігін арттыру, оның ішінде нарықты басқару жүйесін дамыту, реформалардың өндірістің әлеуметтік-экономикалық тиімділігіне әсерін талдау, аграрлық сектордағы құрылымдық өзгерістер, сондай-ақ мемлекеттік аграрлық саясаттың рөлі және ауыл шаруашылығы кәсіпорындарында тиімді басқару.

Мақаланың мақсаты – Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік кешенін дамытуды мемлекеттік қолдаудың тиімділігін арттырудағы теңгерімсіздікті анықтау.

Зерттеуді жүргізу кезінде статистикалық талдау, салыстырмалы талдау және жалпылау әдістері қолданылды.

Нәтижелері – агроөнеркәсіптік кешен дамуының ағымдағы жағдайына талдау және бағалау жүргізілді.

Қорытынды: мемлекеттік қолдаудың қолданыстағы нысандары салаға қатысушылар арасындағы теңгерімсіздік пен экономикалық теңсіздікті жеткілікті түрде жоймайды және оның барлық қатысушылар үшін бәсекеге қабілеттілігін қалыптастырмайды.

Кілт сөздер: аграрлық өндіріс, менеджмент, тиімділік, технологиялық жабдықтар, бәсекеге қабілеттілік, реформалар, ауыл шаруашылығы.

Ключевые слова: аграрное производство, менеджмент, эффективность, технологическое оснащение, конкурентоспособность, реформы, сельское хозяйство.

Key words: agrarian production, management, efficiency, technological equipment, competitiveness, reforms, agriculture.

JEL: N50, O13, P42

Кіріспе. Қазақстан Республикасында ауыл шаруашылығы өнімдерінің көлемі мен сапасы мен тиімділік көрсеткіштері нарықтың заманауи талаптарына сәйкес келе бастағанымен, көптеген өндірушілерде әлі де қажетті технологиялық инфрақұрылым мен заманауи қайта өңдеу жабдықтары жетіспейді. Демек, олардың өңделген ауылшаруашылық өнімдерінің сапасы мен бәсекеге қабілеттілігі нарықтық стандарттарға сәйкес келмейді. Бұл проблемалар ауылшаруашылық өндірісін басқарудың тиімді және ұтымды тәсілдерін зерттеудің шұғыл қажеттілігін көрсетеді.

Ауыл шаруашылығы өндірісін басқарудың тиімділігін арттыру Қазақстанның аграрлық секторы үшін өте маңызды. Бұл мәселені шешу үшін біз өндірістік тәжірибені жетілдіріп қана қоймай, сонымен қатар әлемдік нарықтағы позициямызды қамтамасыз ететін ұтымды стратегияларды анықтауымыз керек. Қазіргі заманға сай технологияларды инвестициялау, өндірушілердің біліктілігін арттыру және технологиялық бәсекеге қабілеттілікті жоғарылату мақсатында тиімді қолдау жүйелерін құру маңызды болып табылады.

Нарықтың сұраныс пен әлеуметтік-экономикалық жүйенің даму деңгейінің, сонымен қатар агроөнеркәсіптік өндірістің әлеуметтік-экономикалық тиімділігіне әсерін бағалауды ескере отырып, жүйелік және құрылымдық өзгерістері негізінде пайда болатын агроөнеркәсіптік кешендегі дағдарыстық құбылыстар орын алады.

Ауыл шаруашылығының әлеуетін қалпына келтіруде және оны әлемдік экономиканың заманауи деңгейіне жеткізуде екі маңызды құрамдас бөлік бар: мемлекеттік аграрлық саясат және ауыл шаруашылығы кәсіпорындарын тиімді басқару жүйесін одан әрі дамытуға негізделуі керек.

Елдің экономикалық дамуының негізгі бағыты ретінде танылған агроөнеркәсіптік кешен қоңыржай климатқа қолайлы дақылдардың барлық дерлік түрлерін өндіруге қабілетті және мал шаруашылығы өндірісінің өсуіне мүмкіндік беретін айтарлықтай әлеует пен ресурстарға ие.

Әдебиеттік шолу. Экономикадағы саяси және әлеуметтік-экономикалық өзгерістер елдің агроөнеркәсіптік кешенінің дамуына айтарлықтай әсер етіп, ауылшаруашылық өнімдерін тұтыну деңгейіне де, құрылымына да әсер етті. Бұл сұраныс пен бағаға байланысты әр түрлі қанықтылықпен сипатталатын тұтыну нарығының пайда болуына әкелді. Демек, тұтыну тауарларына жұмсалатын шығындардың үлесі артып, үй шаруашылығының бюджеттеріне ауыртпалық түсірді. Бұл жағдай агроөнеркәсіптік кешенді мемлекеттік қолдаудың қажеттілігін көрсетеді[3-4].

Н.О.Михаленок, С. Ю.Муслимов, Е. М.Нурутдинов, А. Г.Григорук, және К.А.Зельднер сияқты әртүрлі ғалымдар аграрлық секторды мемлекеттік қолдаудың қиындықтарын зерттеді. Олардың зерттеулері аграрлық саладағы өндірушілерге қолдауды арттыруға бағытталған. Олар мемлекетті ауылшаруашылық қызметіне белсенді түрде тартатын экономикалық механизм құрудың тұжырымдамаларын, әдістерін, іргелі негіздерін талқылайды[5].

Осы жұмыс көлеміне қарамастан, ауылшаруашылық тауар өндірушілерін, әсіресе мал шаруашылығын мемлекеттік реттеу мен қолдаудың теориялық және әдістемелік аспектілерінде олқылықтар сақталуда. Мұндай қолдаудың қажеттілігі Дүниежүзілік Сауда Ұйымының (ДСҰ) заманауи талаптарына байланысты. Қазіргі экономикалық шындықты, әсіресе аграрлық сектордағы өзгерістерді ескере отырып, бұл мәселені мұқият зерделеу қажет [6-7].

Материалдар мен әдістер. Бұл зерттеудің әдіснамалық негізі экономикалық тиімділікті және аграрлық сектордың мемлекеттік экономикалық дамуға әсерін бағалауға бағытталған негізгі жұмыстарға, сондай-ақ отандық және халықаралық зерттеушілердің жетекші экономикалық журналдардағы ғылыми мақалаларына негізделген тақырып. Сонымен қатар, зерттеу агроөнеркәсіптік кешенді қаржыландыру мен несиелеуге қатысты әдебиеттердің нәтижелерін қамтиды[8].

Нәтижелер және талқылау. 2023 жылдың басындағы жағдай бойынша Қазақстанның ауыл шаруашылығы, орман шаруашылығы және балық шаруашылығы салаларында айтарлықтай өзгерістер болған жоқ, Ауыл шаруашылығын ЖІӨ-ге қосқан экономикалық үлесі салыстырмалы түрде төмен болып қалды. Аймақтың табиғи сипаттамалары ауыл шаруашылығын қауіпті егіншілік аймағына жатқызады, бұл дақылдардың өнімділігі мен климаттық жағдайларға қатты әсер ететін біркелкі емес өндіріс динамикасына әкеледі.

ЖІӨ-нің нақты көлем индексі 2023 жылдың нәтижелерін өткен жылмен салыстырғанда 3,2% - ға өскенін көрсетті. Алайда, өнеркәсіп секторындағы өндіріс индексі 2022 жылғы 103,6% - дан 2023 жылы 100,9% - ға дейін төмендеді, ал тау-кен өндірісі 100,6% - дан 100,4% - ға дейін, ал өңдеу өнеркәсібі мен қаруларды қазу 105,6% - дан 103,4% - ға дейін төмендеді. Қызмет көрсету секторының индексі де 104,4% - дан 102,9% - ға дейін төмендеді.

ЖІӨ құрамы бойынша қызметтердің үлесі 2022 жылғы 53,9% - дан 2023 жылы 52,9% - ға дейін төмендеді, алайда тауарлардың өндірісі үлесі 40,3 пайыздан 43,2 пайызға дейін төмендеді. Өнеркәсіптің үлесі 29,59% - дан 29,55% - ға дейін аздап төмендеді.

Абсолюттік мәнде ауыл шаруашылығы, орман шаруашылығы және балық шаруашылығы өнімдерінің көлемі 27% - ға өсіп, 40 848 976,3 млн теңгеге жетті, ал құрылыс өнімдерінің көлемі

15% - ға, өнеркәсіп өнімдерінің көлемі 20,8% - ға өсіп, 30 000 681,8 млн.теңгеге жетті. Ауыл шаруашылығы өндірісінің экономикадағы салыстырмалы түрде төмен үлесі тау-кен, металлургия, мұнай-газ салаларының қарқынды өсуін көрсетеді. Осыған қарамастан, агроөнеркәсіптік кешенді қалпына келтіру жұмыстары жалғасуда.

2023 жылы ауыл шаруашылығы өндірісі 9,1% - ға өсіп, экономиканың жалпы өсімінен 5,0% - ға асып түсті, бұл ауыл шаруашылығының экономикалық кеңеюдің негізгі бағыты ретіндегі әлеуетін көрсетеді. Бұл өсім рекордтық астық жинаумен қамтамасыз етілді, ауыл, орман және балық шаруашылығы өнімдерінің жалпы көлемі 9 521 миллиард теңгеге жетті, бұл өткен жылмен салыстырғанда 9,1 пайызға артық.

Ауыл шаруашылығы өндірісін тұрақты басқаруды және топырақ құнарлығын сақтауды қамтамасыз ету үшін ауыл шаруашылығы алқаптары топырақтарының жағдайын үнемі бақылау қажет. Сонымен қатар, өнеркәсіп субъектілеріне салық салу жүйесін қайта қарау жер ресурстарын ұтымды пайдалануға ықпал ете алады.

Ауыл шаруашылығын дамытудың мемлекеттік бағдарламаларында белгіленген жаңа басымдықтарға қарамастан, сектордың ЖІӨ—дегі үлесі 2023 жылы 5,2% деңгейінде қалды, ауыл шаруашылығының жалпы өнімі 5,4 трлн теңгені құрады, бұл 2019 жылмен салыстырғанда 111,9% - ға өсті (1-2 Кестелер).

Кесте 1.

Ауыл шаруашылығы өнімдері мен қызметтерінің жалпы шығарылымы ағымдағы бағамен, млн. теңге

	Ауыл шаруашылығы өнімдерінің (қызметтерінің) жалпы шығарылымы	оның ішінде:		
		жалпы өсімдік шаруашылығы	жалпы мал шаруашылығы өндірісі	ауыл шаруашылығы қызметтері
2019	4 474 088,1	2 411 486,7	2 050 455,8	12 145,6
2020	5 151 163,0	2 817 660,6	2 319 496,7	14 005,7
2021	6 334 668,8	3 687 310,3	2 637 460,7	9 897,9
2022	7 515 433,5	4 387 236,5	3 116 973,5	11 223,4
2023	9 481 179,8	5 808 259,8	3 658 757,6	14 162,5

Ескерту: [6] Дереккөз негізінде авторлармен құрастырған

Ең маңызды өсу қарқыны өсімдік шаруашылығында байқалады, ол 2019 жылдан бері екі еседен астам өсті. Мал шаруашылығы өндірісі де ұлғайып, 2023 жылы 3 659 млн теңгеге жетті. Алайда, ауылшаруашылық қызметтері жыл сайын әр түрлі көрсеткіштерді көрсетеді, бұл олардың ауылшаруашылық өнімдерінің (қызметтерінің) жалпы көлемінің салыстырмалы түрде аз бөлігін құрайтындығын көрсетеді.

Кесте 2.

Өңірлер бойынша ауыл шаруашылығы өнімдері мен қызметтерінің жалпы шығарылымы (млн. теңге)

	2019	2020	2021	2022	2023	2023 /2019, процентпен
Қазақстан Республикасы	4 474 088,1	5 151 163,0	6 334 668,8	7 515 433,5	9 481 179,8	111,9
Абай	-	-	-	-	488 711,3	
Ақмола	406 690,9	487 473,9	672 112,7	740 621,4	1 092 419,6	168,6
Ақтөбе	234 336,4	271 561,8	325 226,2	374 972,5	456 116,1	94,6
Алматы	733 974,3	846 581,4	964 665,8	1 088 280,1	770 616,5	5,0
Атырау	66 878,3	76 686,5	85 571,5	112 945,8	134 799,8	101,6
Шығыс Қазақстан	139 918,3	171 145,1	197 401,7	242 007,1	300 314,3	114,6

Жамбыл	268 224,0	325 748,0	391 371,0	478 134,7	579 027,6	115,9
Жетісу	-	-	-	-	501 911,8	
Қарағанды	277 656,3	334 008,1	383 729,3	493 443,2	480 410,9	73,0
Қостанай	386 655,6	397 828,6	592 478,5	604 597,8	1 020 144,1	163,8
Қызылорда	103 923,7	128 562,1	143 554,0	170 840,0	187 164,1	80,1
Маңғыстау	15 656,4	19 674,2	19 041,4	21 668,3	28 691,5	83,3
Павлодар	228 492,9	236 421,8	302 144,2	428 193,7	517 466,4	126,5
Солтүстік Қазақстан	514 686,8	610 701,3	777 134,7	899 984,5	1 173 602,8	128,0
Түркістан	548 706,9	614 006,3	743 880,5	931 042,9	1 051 648,1	91,7
Ұлытау	-	-	-	-	103 718,4	
Батыс Қазақстан	514 969,8	591 980,4	691 267,4	875 640,5	544 678,3	5,8
Астана қ.	1 051,2	805,3	497,1	503,1	570,1	-45,8
Алматы қ.	6 594,5	6 799,4	7 812,0	8 059,5	5 063,3	-23,2
Шымкент қ.	25 672,0	31 178,7	36 780,7	44 498,2	44 104,9	71,8

Ескерту: [6] Дереккөз негізінде авторлармен құрастырған

2-Кестеге сәйкес ақмола облысында (168,6%), Қостанай облысында (163,8%), Солтүстік Қазақстан облысында (128%), Павлодар облысында (126,5%) ауыл шаруашылығы өнімдерін (қызметтерін) өндірудің айтарлықтай өсуі байқалады. Бұл аймақтар дәстүрлі Түрде Республиканың агроөнеркәсіптік кешені үшін өте маңызды. Керісінше, ең төменгі өсу Қарқыны Алматы облысында (5%), Шығыс Қазақстан облысында (5,8%), Қарағанды облысында (73%) байқалады.

Қазақстан Республикасының аумағындағы 2023 жылдың 1 қаңтардағы жағдай бойынша ауылшаруашылық алқаптардың көлемі 214,3 млн гектарға жетті, сонымен қатар тыңайтылған жер көлемі 30,16 млн гектар, ал жайылымға арналған жер көлемі 179,13 млн гектар, және шабындық 4,89 млн гектар алып жатыр. Негізге ауылшаруашылық дақыюдарына бөленген жер көлемі 3 кестеде келтірілген.

Кесте 3.

Қазақстан Республикасында негізгі ауыл шаруашылығы дақылдарының өнімділігі (2019-2023 жж.), гектарына центнер

	2019	2020	2021	2022	2023	2023 /2019, процентпен
Дәнді дақылдар (оның ішінде күріш) және импульстар	13,5	12,3	12,8	10,4	13,8	2,3
Майлы дақылдар	9,7	9,3	9,5	8,3	9,1	-6,2
Картоп	197,9	203,4	206,7	207,4	205,4	3,8
Ашық ұнтақталған көкөністер	257,3	260,5	265,9	268,0	271,3	5,4
Асқабақ	224,2	234,6	238,8	252,7	255,6	14,0
Қант қызылшасы	305,3	324,5	323,2	275,5	341,4	11,8

Ескерту: [6] Дереккөз негізінде авторлармен құрастырған

Майлы дақылдар өндірісінде қолайсыз жағдай қалыптасты. Мәселен, 2023 жылы 2019 жылмен салыстырғанда жалпы түсім 6,2% - ға төмендеді, ал ең төменгі көрсеткіштер 2022 жылы болды, бұл өнімді жақын және алыс шетелдерге экспорттауға тыйым салумен байланысты.

Республикада ауылшаруашылық өндірісінің әлеуеті жердің құнарлылығының жақсаруына, қоректік заттар мен қарашіріктің көбеюіне, өсімдіктердің өзгеруіне байланысты өсіп келе жатқанын атап өту маңызды.

2023 жылы өсімдік шаруашылығы бойынша бірінші орында Жалпы өнім көлемі 909 326,2 млн.теңгені құрайтын Солтүстік Қазақстан облысы болды; Қостанай облысы-811 647,3 млн.теңге; Қмола облысы-770 299,9 млн.теңге; Және Түркістан облысы-648 470,7 млн.теңге (Кесте 4).

Кесте 4.

Өңірлер бойынша өсімдік шаруашылығының жалпы өнімі, млн. теңге

	2019	2020	2021	2022	2023	2023 /2019, процентпен
Қазақстан Республикасы	2 411 486,7	2 817 660,6	3 687 310,3	4 387 236,5	5 808 259,8	140,9
Абай	-	-	-	-	206 438,4	
Ақмола	268 785,9	318 216,3	468 740,5	475 525,0	770 299,9	186,6
Ақтөбе	85 290,6	96 433,8	123 040,1	132 008,1	196 735,8	130,7
Алматы	374 395,9	463 851,2	531 894,2	610 353,1	391 848,6	4,7
Атырау	26 707,4	31 260,1	36 286,8	42 241,8	52 902,8	98,1
Батыс Қазақстан	48 182,4	62 808,3	69 650,8	94 765,2	131 714,4	173,4
Жамбыл	146 745,4	183 485,8	229 015,6	302 261,7	363 509,1	147,7
Жетісу	-	-	-	-	287 985,3	
Қарағанды	121 853,9	130 936,2	167 721,0	217 338,7	254 301,4	108,7
Қостанай	267 236,2	264 020,9	430 972,8	415 585,4	811 647,3	203,7
Қызылорда	62 394,8	80 457,7	89 524,2	108 578,3	117 693,8	88,6
Манғыстау	3 026,4	4 059,5	3 579,7	3 465,0	5 136,4	69,7
Оңтүстік Қазақстан	-	-	-	-	-	
Павлодар	112 203,7	107 776,6	154 089,4	260 633,1	314 082,3	179,9
Солтүстік Қазақстан	366 165,6	450 295,5	598 313,9	679 297,0	909 326,2	148,3
Түркістан	292 648,1	342 209,1	438 023,1	567 578,9	648 470,7	121,6
Ұлытау	-	-	-	-	35 209,7	
Шығыс Қазақстан	221 882,9	265 066,7	325 022,8	454 045,6	288 634,0	30,1
Астана қ.	461,5	390,8	345,4	354,2	412,3	-10,7
Алматы қ.	5 022,9	5 172,5	6 662,9	7 077,6	4 338,8	-13,6
Шымкент қ.	8 483,1	11 219,5	14 426,9	16 127,9	17 572,4	107,1

Ескерту: [6] Дереккөз негізінде авторлармен құрастырған

Жалпы, 2023 жылы дәнді дақылдардың жалпы түсімі 2019 жылмен салыстырғанда елдің ішкі қажеттіліктерін қанағаттандырады және экспорттық әлеуетті қамтамасыз етеді. Алайда, салада өсімдік шаруашылығы әлеуетіне кедергі келтіретін бірнеше проблемалар бар. Бұл мәселелерге тұқымдар мен өнімдерді сақтауға арналған инфрақұрылымның жеткіліксіздігі, импортталған қызылша тұқымдарына тәуелділік, суару жүйелерінің нашарлауы, жаңа технологиялардың жетіспеушілігі және өндірушілер мен қайта өңдеу зауыттары арасындағы интеграция, сондай-ақ төмен инвестициялық тартымдылық жатады. Сонымен қатар, агроөнеркәсіптік кешенді қолдайтын өнеркәсіптік тауарларға бағаның өсуі ауылшаруашылық өнімдері бағасының өсуінен асып түсетін пропорционалды емес баға өсімдік шаруашылығының рентабельділігіне теріс әсер етеді.

Қазақстанда өсімдік шаруашылығын дамытуда табиғи-климаттық жағдайлар да маңызды рөл атқарады, бұл жылыжай шаруашылығын дамытуды қажет ететін маусымдық өндіріс пен сатуға әкеледі.

Қазақстанның агроөнеркәсіптік кешенінің тағы бір маңызды саласы-мал шаруашылығы. Ұлттық статистика бюросының мәліметтеріне сәйкес, Қазақстанда 2019-2023 жылдар аралығында мал мен құс етінің өсу динамикасы көптеген көрсеткіштер бойынша оң үрдістерді көрсетеді (Кесте

Қазақстан Республикасындағы 2019-2023 жылдарға арналған мал және құс популяциясының динамикасы.

	2019	2020	2021	2022	2023	2023 /2019, процентпен
Ірі қара мал	7 150,9	7 436,4	7 850,0	8 192,4	8 538,1	19,4
Қой мен ешкі	18 699,1	19 155,7	20 057,6	20 876,8	21 786,0	16,5
Шошқа	798,7	813,3	816,7	776,1	705,0	-11,7
Жылқылар	2 646,5	2 852,3	3 139,8	3 489,8	3 856,0	45,7
Түйе	207,6	216,4	227,7	243,4	259,1	24,8
Құс еті, миллион бас	44,3	45,0	43,3	47,9	49,8	12,4

Ескерту: [6] Дереккөз негізінде авторлармен құрастырған

5-Кестеге сәйкес, 2023 жылдың соңына қарай ірі қара малының саны 19,4% - ға өсіп, 2019 жылмен салыстырғанда 8 538,1 мың басқа жетті. Ешкі мен қойдың саны 16,5% - ға 21 786 мың басқа, жылқы 45,7% - ға 3 856 мың басқа, түйе 24,8% - ға 259,1 мың басқа дейін өсті. Құс популяциясының саны да 12,4% - ға өсіп, 49,8 миллион басқа жетті. Алайда шошқалардың саны 11,7% - ға азайып, 705 000 басқа жетті.

Тірі салмақтағы еттің жалпы көлемі 2023 жылы 15,7% - ға өсіп, 2 166,2 мың тоннаға жетті, ал союдың салмағы 17,1% - ға өсіп, 1 240,6 мың тоннаға жетті. Сүт өндірісі 12% - ға өсіп, 6 368,2 мың тоннаға, жүн өндірісі 6,2% - ға өсіп, 41,6 мың тоннаға жетті. Керісінше, жұмыртқа өндірісі 9,6% - ға, ал каракулдарда 84,9% - ға күрт төмендеді.

Агроөнеркәсіп кешеніндегі шағын және орта кәсіпкерліктің дамымауы бәсекеге қабілетті өнім жасауға және отандық тауар өндірушілердің халықаралық нарыққа шығуына кедергі жасайды.

Қорытынды. Осылайша, Қазақстандағы ауыл шаруашылығының дамуын талдау кейбір теңгерімсіздіктер мен бәсекеге қабілеттіліктің төмендігіне қарамастан, саланың айтарлықтай даму әлеуетіне ие екендігін көрсетті. Сонымен бірге, мемлекет жыл сайын осы саланы дамыту үшін қажетті нарықтық жағдайларды жасаса да, «нарықта сұранысқа ие агроөнеркәсіптік кешеннің бәсекеге қабілетті өнімдерін өндіруді» қамтамасыз етуге кедергі келтіретін бірнеше проблемалар бар. Оған қол жеткізу үшін қабылданған қадамдарға сәйкес келмейді. Мемлекеттік қолдаудың қолданыстағы нысандары сала қатысушыларының теңгерімсіздігі мен экономикалық теңсіздігін жеткілікті түрде жоймайды, оның барлық қатысушылар үшін бәсекеге қабілеттілігін қалыптастырады. Саланың оң көрсеткіші шетелдік капиталдың өсіп келе жатқан инвестициялық белсенділігі болып табылады, бұл саланың капиталдың, тауарлар мен қызметтердің еркін қозғалысы үшін жағдай жасайтындығын көрсетеді.

Литература

1 Нурутдинова Э.М. Факторы повышения эффективности сельскохозяйственного производства // Вектор экономики. -2019. – № 5 (23). – 99 с.

2 Нурымбетов Т.У. Особенности диверсификации сельскохозяйственного производства /Т.У. Нурымбетов // Кластерные инициативы в формировании прогрессивной структуры национальной экономики. Сборник научных трудов 4-й Международной научно-практической конференции. – 2018. – С. 209–212.

3 Кашакова Г.А., Рустембаев Б.Е., Аймурзинов М.С. Индустриализация агропромышленного комплекса Казахстана // Проблемы агрорынка. – 2022. – № 2. – С. 64–70. URL: <https://doi.org/10.46666/2022-2.2708-9991.06>

4 Попов М.В. Производственный менеджмент. Учебное пособие / М.В. Попов / Волгоградский государственный технический университет. – 2016. – 88 с.

5 Прибыткова И.И. Методологические аспекты аграрной структуры сельскохозяйственного производства / И.И. Прибыткова // Статистический анализ социально-экономического развития субъектов РФ. Материалы 5-ой Международной научно-практической конференции.–2018.– С. 256–260.

6 Статистика сельского, лесного и рыбного хозяйства в Республике Казахстан 2023: стат. сб. <https://old.stat.gov.kz/official/industry/14/statistic/7> 14.10.2023.

7 Омарханова Ж.М., Кузнецова А.Р., Сальжанова З.А. и др. Экономический механизм развития

АПК в Казахстане: монография. - 2015. – 312 с.

8 Абенова А.П. Анализ условий развития агропромышленного комплекса в Казахстане // Актуальные исследования. - 2023. – №24 (154). Ч.1. –С. 77-81. URL: <https://apni.ru/article/6497-analiz-usloviy-razvitiya-agropromishlennogo>

9 Макроэкономический обзор РК за 2023. URL: https://cesec.kz/sites/default/files/files_pdf/makro.obzor_rk_za_2023.pdf

10 Sultanova G.T. Analyzing development of agricultural production enterprises // Матер. 3-й междунар. науч.-практ. конф. «Современное конкурентное развитие экономики и общества». - 2017. – С. 174-180.

11 Кекчебаев Е. Жакупова Г. Маркетинговые исследования сельского хозяйства Казахстана. Анализ инвестиционной привлекательности рынка// Институт маркетинговых и социологических исследований Elim. - 2022 г URL: <https://marketingcenter.kz/20/rynok-selskoe-khoziaistvo-kazakhstan.html>

References

1 Nurutdinova J. Faktory povysheniya jeffektivnosti sel'skohozjajstvennogo proizvodstva// Vektor jekonomiki [[Factors of increasing the efficiency of agricultural production// The vector of the economy]. -2019. – № 5 (23). – 99 s. [In Russian].

2 Nurymbetov T. Osobnosti diversifikacii sel'skohozjajstvennogo proizvodstva /T. Nurymbetov // Klasternye iniciativy v formirovanii progressivnoj struktury nacional'noj jekonomiki. Sbornik nauchnyh trudov 4-j Mezhdunarodnoj nauchno–prakticheskoy konferencii [Features of diversification of agricultural production /T. Nurymbetov // Cluster initiatives in the formation of a progressive structure of the national economy. Collection of scientific papers of the 4th International Scientific and Practical Conference]. – 2018. – S. 209–212. [In Russian].

3 Kashakova G., Rustembaev B., Ajmurzinov M. Industrializacija agropromyshlennogo kompleksa Kazahstana // Problemy agrorynka [Industrialization of the agro-industrial complex of Kazakhstan // Problems of the agro-market]. – 2022. – № 2. – S. 64–70. URL: <https://doi.org/10.46666/2022-2.2708-9991.06> [In Russian].

4 Popov M. Proizvodstvennyj menedzhment. Uchebnoe posobie / M. Popov / Volgogradskij gosudarstvennyj tehničeskij universitet [Production management. Textbook / M. Popov / Volgograd State Technical University.]. – 2016. – 88 s. [In Russian].

5 Pribytkova I. Metodologičeskie aspekty agrarnoj struktury sel'skohozjajstvennogo proizvodstva / I. Pribytkova // Statističeskij analiz social'no-jekonomičeskogo razvitija subektov RF. Materialy 5-oj Mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskoy konferencii [Methodological aspects of the agrarian structure of agricultural production / I. Pribytkova // Statistical analysis of the socio-economic development of the subjects of the Russian Federation. Materials of the 5th International Scientific and Practical Conference]. – 2018. – S. 256–260. [In Russian].

6 Statistika sel'skogo, lesnogo i rybnogo hozjajstva v Respublike Kazahstan 2023: stat. sb. [Statistics of agriculture, forestry and fisheries in the Republic of Kazakhstan 2023: stat. col.]. <https://old.stat.gov.kz/official/industry/14/statistic/7> 14.10.2023. [In Russian].

7 Omarhanova Zh., Kuznecova A., Sal'zhanova Z. i dr. Jekonomičeskij mehanizm razvitija APK v Kazahstane: monografija [The economic mechanism of agro-industrial complex development in Kazakhstan: monograph]. - 2015. – 312 s. [In Russian].

8 Aбенова А. Анализ условий развития агропромышленного комплекса в Казахстане // Aktual'nye issledovanija [Analysis of the conditions for the development of the agro-industrial complex in Kazakhstan // Current research]. 2023. – №24 (154). Ч.1. С. 77-81. URL: <https://apni.ru/article/6497-analiz-usloviy-razvitiya-agropromishlennogo> [In Russian].

9 Makrojekonomičeskij obzor RK za 2023 [Macroeconomic review of the Republic of Kazakhstan for 2023]. URL: https://cesec.kz/sites/default/files/files_pdf/makro.obzor_rk_za_2023.pdf [In Russian].

10 Sultanova G. Analyzing development of agricultural production enterprises // Mater. 3-j mezhdunar. nauch.-prakt. konf. «Sovremennoe konkurentnoe razvitie jekonomiki i obshhestva» [Analyzing development of agricultural production enterprises// Mater. 3rd International Scientific and Practical Conference "Modern competitive development of the economy and society"]. 2017. – S. 174-180. [In Russian].

11 Kекчебаев Е. Zhakupova G. Marketingovyje issledovanija sel'skogo hozjajstva Kazahstana. Analiz investicionnoj privlekatel'nosti rynka// Institut marketingovyh i sociologičeskikh issledovanij Elim [Marketing research of agriculture in Kazakhstan. Analysis of the investment attractiveness of the market// Institute of Marketing and Sociological Research Elim]. - 2022. URL: <https://marketingcenter.kz/20/rynok-selskoe-khoziaistvo-kazakhstan.html> [In Russian].

Рахисева А.Б., Искакова М.С., Асилев Б.Ө., Саймағамбетова Г.А.

СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ РАЗВИТИЯ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОГО ПРОИЗВОДСТВА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Аннотация

Статья представляет собой исследование, посвященное анализу текущего состояния и перспектив развития аграрного сектора Казахстана. В контексте современных рыночных условий авторы обращают внимание на проблемы, связанные с технологическим оснащением и качеством продукции, которые могут препятствовать эффективной конкуренции на рынке.

В статье также подчеркивается важность разработки системы управления с учетом рыночного спроса и оценки влияния реформ на социально-экономическую эффективность агропромышленного производства. Авторы предлагают рациональные пути повышения эффективности управления сельскохозяйственным производством, что имеет стратегическое значение для развития аграрного сектора страны.

В статье анализируется и оценивается развитие сельскохозяйственного производства в Республике Казахстан. Во вступительной части подчеркивается важность сельскохозяйственного сектора в современных рыночных условиях и определяются проблемы, с которыми сталкиваются производители в плане качества и конкурентоспособности своей продукции. В статье рассматриваются вопросы повышения эффективности управления аграрным сектором, включая развитие рыночной системы управления, анализ влияния реформ на социально-экономическую эффективность производства, структурные изменения в агропромышленном секторе, а также роль государственной аграрной политики и эффективного управления на сельскохозяйственных предприятиях.

Цель статьи заключается в выявлении дисбаланса повышения эффективности государственной поддержки развития агропромышленного комплекса Республики Казахстан.

При проведении исследования использованы методы статистического анализа, сравнительного анализа и обобщения.

Результаты – проведен анализ и оценка современного состояния развития агропромышленного комплекса.

Выводы: существующие формы поддержки государственной поддержки недостаточно устраняют дисбалансы и экономическое неравенство участников отрасли, формируют ее конкурентоспособность для всех участников.

Rakhisheva A., Iskakova M., Asilov B., Saimagambetova G.

THE CURRENT STATE OF DEVELOPMENT OF AGRICULTURAL PRODUCTION IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Annotation

The article is an examination of the present condition and future possibilities for the growth of Kazakhstan's agricultural sector. In the context of modern market conditions, the authors draw attention to problems associated with technological equipment and product quality, which may hinder effective competition in the market.

The article also emphasizes the importance of developing a management system taking into account market demand and assessing the impact of reforms on the socio-economic efficiency of agricultural production. The authors suggest effective strategies for enhancing the management efficiency of agricultural production, which is crucial for the growth of the country's agricultural sector.

The article assesses and examines the progression of agricultural production in the Republic of Kazakhstan. The introduction highlights the importance of the agricultural sector in today's market conditions and identifies the challenges that producers face in terms of the quality and competitiveness of their products. The article discusses issues of increasing the efficiency of management of the agricultural sector, including the development of a market management system, analysis of the impact of reforms on the socio-economic efficiency of production, structural changes in the agricultural sector, as well as the role of state agricultural policy and effective management in agricultural enterprises.

The article aims to pinpoint the disparities in enhancing the efficiency of state support for the development of Kazakhstan's agro-industrial complex. The study utilized statistical analysis, comparative analysis, and generalization methods. The results include an analysis and evaluation of the current state of the agro-industrial complex's development.

Conclusions: existing forms of government support do not sufficiently eliminate imbalances and economic inequality among industry participants and shape its competitiveness for all participants.

Г.Т. Даулетбай*, магистр¹

С.Б. Толысбаев, д.э.н., профессор²

А.Ж. Жолмуханова, к.э.н., профессор,³

Н.А. Аманкелді, PhD,⁴

Костанайский региональный университет

имени А.Байтурсынова,

Костанай, Казахстан¹

Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева,

Астана, Казахстан²

НАО "Казахский агротехнический исследовательский университет

им.С.Сейфуллина", г.Астана, Казахстан³

Каспийский общественный университет,

г. Алматы, Казахстан⁴

* – основной автор (автор для корреспонденции)

e-mail: dauletbaevag@mail.ru

ТЕОРИЯ АНТИКРИЗИСНОГО МЕНЕДЖМЕНТА: ПРЕДВИДЕНИЕ И ПРЕДОТВРАЩЕНИЕ КОРПОРАТИВНЫХ КРИЗИСОВ

В статье представлена теория антикризисного менеджмента (АКМ): двойственное понятие кризиса и взаимосвязь типов корпоративного кризиса, процесс протекания, а также меры по их преодолению. Ключевым моментом в исследуемом вопросе является выявление экзогенных и эндогенных причин корпоративных кризисов, которые могут угрожать целям и стоимости компании. Кроме того, рассмотрен трехступенчатый процесс «тлеющего» кризиса, позволяющий предотвратить дальнейшее развитие на одном из его этапов. Внезапный корпоративный кризис развивается путем объединения негативных последствий и превышения критического уровня, что приводит к „выбросу“ негативных событий. Рассмотрены типы кризисов по степени угрозы корпоративным целям, а также характер и содержание преодоления тлеющего корпоративного кризиса, которая зависит от того, когда начнутся преобразования и восстановление процесса управления.

Также анализируется матрица кризисного процесса, которая позволяет избежать кризиса и справиться с ним на предметно-эмоциональном уровне. Значимость проведения данного исследования заключается в раннем обнаружении, раннем выявлении и раннем предупреждении возможных корпоративных кризисов. А также подчеркивается особая значимость как стратегического, так и оперативного антикризисного управления, которые являются неразрывно связанными между собой элементами процесса вывода организации из кризиса. Результаты исследования могут быть использованы при составлении обучающих в рамках программ бакалавриата и магистратуры по дисциплине «Антикризисное управление».

Ключевые слова: антикризисный менеджмент/управление, корпоративный кризис, внезапный кризис, «тлеющий» кризис, стратегический кризис, кризис доходов, кризис ликвидности, матрица кризисного развития.

Кілт сөздер: дағдарысты басқару, корпоративтік дағдарыс, кенеттен дағдарыс, жанып тұрған дағдарыс, стратегиялық дағдарыс, кірістер дағдарысы, өтімділік дағдарысы, дағдарыстың даму матрицасы.

Keywords: crisis management, corporate crisis, sudden crisis, smouldering crisis, strategic crisis, income crisis, liquidity crisis, crisis development matrix.

Введение. Антикризисное управление тесно связано по содержанию с управлением рисками и управлением качеством. Мауер V. считает, что особенно оно необходимо, когда в этих двух областях возникают значительные упущения [1]. При этом различают «тлеющие» корпоративные кризисы, которые в течение многих лет из стратегического кризиса через кризис доходов угрожают существованию компании при наступлении кризиса ликвидности. Во многом исходная ситуация отличается во время внезапного корпоративного кризиса. В этом случае компания будет ошеломлена негативными событиями экзогенного и/или эндогенного характера и должна будет отреагировать на них в краткосрочной перспективе с помощью реализации обоснованной стратегии.

Главной предпосылкой «тлеющего» корпоративного кризиса является инерция руководства, то есть "управленческая инерция". Она проявляется через несоординированные действия и игнорирования стратегического кризиса, что приводит к кризису доходов и ликвидности. Решением данной проблемы является переизбрание руководства компании и переориентация ее целей на важных контрагентов, на рынок и на более эффективного использования ресурсов. Негативное развитие внезапного корпоративного кризиса происходит по-другому, например из-за недостатка качества продукции и изменение законодательства в сфере предпринимательства др [5].

В процессе проведения исследования и написания статьи были использованы методы синтеза и анализа, системного подхода для исследования зарубежного опыта антикризисного управления с целью обоснования значимости раннего обнаружения, выявления и предупреждения возможных корпоративных кризисов. С помощью метода сравнения был проведен анализ и сопоставлены типы корпоративного кризиса, а также факторов, влияющих на их возникновение и развитие.

Обзор литературы. Происхождение слова "кризис" неясно: в греческом языке оно означает прекращение непрерывного позитивного развития; в латинском языке этот термин обозначает точку подъема и изменение хода болезненного состояния. Max Frish [2], швейцарский архитектор и выдающийся немецкоязычный писатель послевоенного периода, четко выразился по поводу феномена кризиса: "Кризис - это продуктивное состояние. Нужно только лишить ее привкуса катастрофы." Если удастся, то кризис, который изначально несет в себе опасность из-за его негативных последствий, станет шансом для избежания долгосрочного ущерба и разрушения ценности компании, в то же время началом процесса обучения и организационного развития. Это соответствует взгляду на кризис как на инь и ян в китайском языке, что означает опасность и возможность одновременно. Как отмечают Frandsen F., Johansen W., это определение подчеркивает не только опасность и риск, но и возможности, возникающие в результате непредвиденных обстоятельств [3].

По мнению Rusch P., кризисы по определению относятся к негативным состояниям и развитиям, которые связаны с потерей ценности для компании из-за проблем с качеством продукции и услуг, неуверенности клиентов, снижения доходов и упущенной выгоды, а также часто значительных затрат на доработку и добросовестное обслуживание [4].

Основная часть. В целом, различают два типа кризисов, представленные на рисунке 1. В принципе, они могут развиваться и возникать независимо друг от друга. При «тлеющем» кризисе или кризисе успеха, в левой части рисунка, увеличивается потенциальная угроза для бизнеса с течением времени.

На этапе стратегического кризиса часто наблюдается слабая ориентация компании на рынки, которая выражается, например, в недостаточной ориентации на клиента и, как следствие, в неправильном позиционировании продукции и в конкурентной среде. Эта слабая сторона стратегического направления, которая в будущем будет иметь все более негативные последствия, в данный момент времени ощутимо только экспертами. Поскольку негативные последствия, особенно финансовые, еще не проявились, их можно избежать на ранней стадии. Однако, поскольку на данном этапе у компании дела часто все еще идут хорошо, готовность к переменам в большинстве случаев невелика.

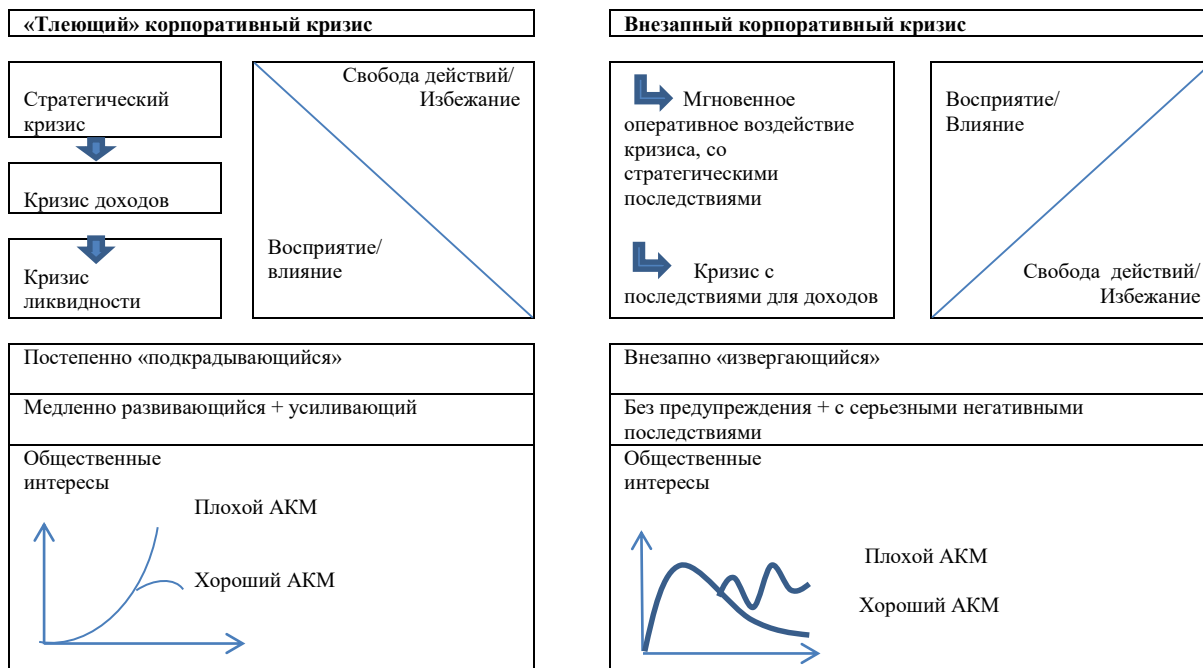

Рисунок 1. Два типа корпоративного кризиса*

* Переведено авторами на основе источника [4]

В условиях наступления кризиса доходов неправильные стратегические решения могут оказать негативное влияние таким образом, что положение компании на рынке ухудшится, и, прежде всего, снижается ее прибыльность [5]. Доходы сокращаются из-за отсутствия инновационных ресурсов и низкого потенциала дифференциации, а структура затрат ухудшается из-за неэффективной маркетингой и / или производственной деятельности [4]. Таким образом, нисходящая спираль еще больше усиливается тем, что эффекты масштаба проявляются во все меньшей степени в виде эффектов снижения затрат.

Эти негативные события, вызванные финансовым дефицитом, все чаще приводят к сокращению капитала, что приводит к кризису ликвидности с конкретными проблемами движения денежных средств [1]. Из-за «красных цифр» в отчете о прибылях и убытках последствия становятся серьезными, и это понимает любой. Но возможности избежать экзистенциального кризиса все больше и больше уменьшаются. Только быстрое реагирование антикризисного управления может предотвратить банкротство и, как следствие, крах компании, которая на данном этапе находится в центре внимания общественности. Однако из-за отсутствия готовности к кризисным ситуациям возможность для маневра все больше и больше снижается.

Зарубежный опыт показывает, что такого рода кризисы нередко возникают из-за предыдущей успешной позиции компании «успех порождает неудачу» (Erkenntnis «success breeds failure»). Причиной «глеющего» корпоративного кризиса часто является инерция руководства, то есть "управленческая инерция", которая часто начинается с непризнания стратегического кризиса, но, по крайней мере, сопровождается непоследовательными действиями по его устранению. Затем это может относительно быстро привести к кризису доходов и ликвидности. Это часто продолжается в результате некорректных действий руководства во время кризиса, что усиливает нисходящую спираль компании. Тогда выход, как правило, заключается только в смене высшего руководства, а также в большей ориентации на интересы более важных групп заинтересованных сторон [3].

В правой части рисунка 1, в случае внезапного корпоративного кризиса, это негативное развитие происходит по-другому. Не распознанные или, по крайней мере, не сфокусированные факторы влияния увеличивают – часто путем объединения их негативных последствий – потенциал угрозы для компании до такой степени, что при превышении порогов критических событий происходит „извержение/выброс“ негативных событий [4]. В соответствии с понятием "внезапный корпоративный кризис" компания сталкивается с их серьезными негативными последствиями, которые часто возникают из-за недостатка качества продукции и др.

Причины могут быть вызваны, с одной стороны, упущениями и недостатками в управлении компанией, то есть имеет эндогенный характер. Или, с другой стороны, они могут быть вызваны – как экзогенные причины – единичными событиями корпоративной среды, такими как стихийные бедствия, которые их значительно труднее обнаружить, а иногда их трудно избежать. Таким образом, можно провести различие между предсказуемыми и непредсказуемыми, а также предотвратимыми и необратимыми, поскольку внезапные корпоративные кризисы не поддаются их влиянию [8]. Например, риск авиакатастрофы, как правило, предсказуем. Однако потенциальное наступление этого кризиса можно предотвратить только в определенной степени.

Причины, помимо технической неисправности, часто сводятся к стечению неблагоприятных обстоятельств или – то есть к эндогенной – человеческой ошибке. Внезапные корпоративные кризисы, связанные с эндогенными факторами, например в форме отзыва продукции, происходят чаще из-за роста законодательных требований, в частности Закона о безопасности продукции и оборудования. Именно они влекут за собой отсутствие прозрачности или принятие на себя компаниями беспрецедентного по своим масштабам риска [1].

Причина заключается в том, что руководство компании должно своевременно сообщать общественности о недостатках качества, которые представляют опасность для здоровья и безопасности потребителей, чтобы избежать проблем с ответственностью [8]. Таким образом, руководство компании несет ответственность за принятие соответствующих мер предосторожности – обычно через эффективное управление рисками – в собственной компании, а также во всей цепочке создания стоимости с поставщиками.

Если руководство компании сможет сдержать негативное влияние кризиса на рынок и финансовое положение с помощью незамедлительно принятых оперативных мер, то, как показано на рисунке 1, эта обострившаяся ситуация может быть возвращена к нормальному уровню. Это, как правило, связано с тем, что высокая эмоциональность ситуации сменяется все более рациональными и, следовательно, обдуманными действиями. Благодаря эффективному антикризисному управлению спектр мер по преодолению кризисных ситуаций со временем расширяется. Однако это применимо только в том случае, если кризис не нанес существенного ущерба имиджу компании и, например, она не столкнулась с финансовыми и материальными трудностями из-за массового оттока клиентов.

Однако в большинстве случаев внезапные корпоративные кризисы также связаны с негативным влиянием на прибыль в результате снижения спроса на продукцию (или услугу) и оттока клиентов в данный момент, с одной стороны, и краткосрочными затратами на устранение убытков и организационными мероприятиями по проведению антикризисного управления, с другой. Это негативное влияние на прибыль значительно возрастает, когда внезапный корпоративный кризис, вызванный несвоевременным реагированием антикризисного управления, продолжает раскачиваться и снова обостряться [4].

По сравнению с тлеющим кризисом, когда множество негативных факторов взаимодействуют с течением времени и создают проблемы для всей компании, внезапный корпоративный кризис может возникнуть из-за негативного воздействия только на один важный или решающий фактор успеха, например, на качество продукции. Кризисы доходов и внезапные корпоративные кризисы напрямую связаны между собой, когда, например, в обычной корпоративной ситуации крупный клиент становится банкротом, в результате чего его дебиторская задолженность приостанавливается, и его собственная компания оказывается под угрозой последующего банкротства. Однако в этом случае, очевидно, имеют место стратегические упущения, поскольку доля клиента в выручке была очень большой и, прежде всего, не была лучше обеспечена в рамках оперативного управления дебиторской задолженностью [1].

Характер и содержание преодоления тлеющего корпоративного кризиса зависит от того, когда начнутся преобразования и восстановление процесса управления. На рис. 2 видно, что на поздней стадии развития кризиса кризис ликвидности представляет серьезную угрозу. Эта сложная проблемная ситуация может быть решена только с помощью целенаправленного антикризисного управления, финансовым контролем компании и стратегии восстановления, направленной, прежде всего, на то, чтобы остановить или избежать разрушения клиентской базы [4].

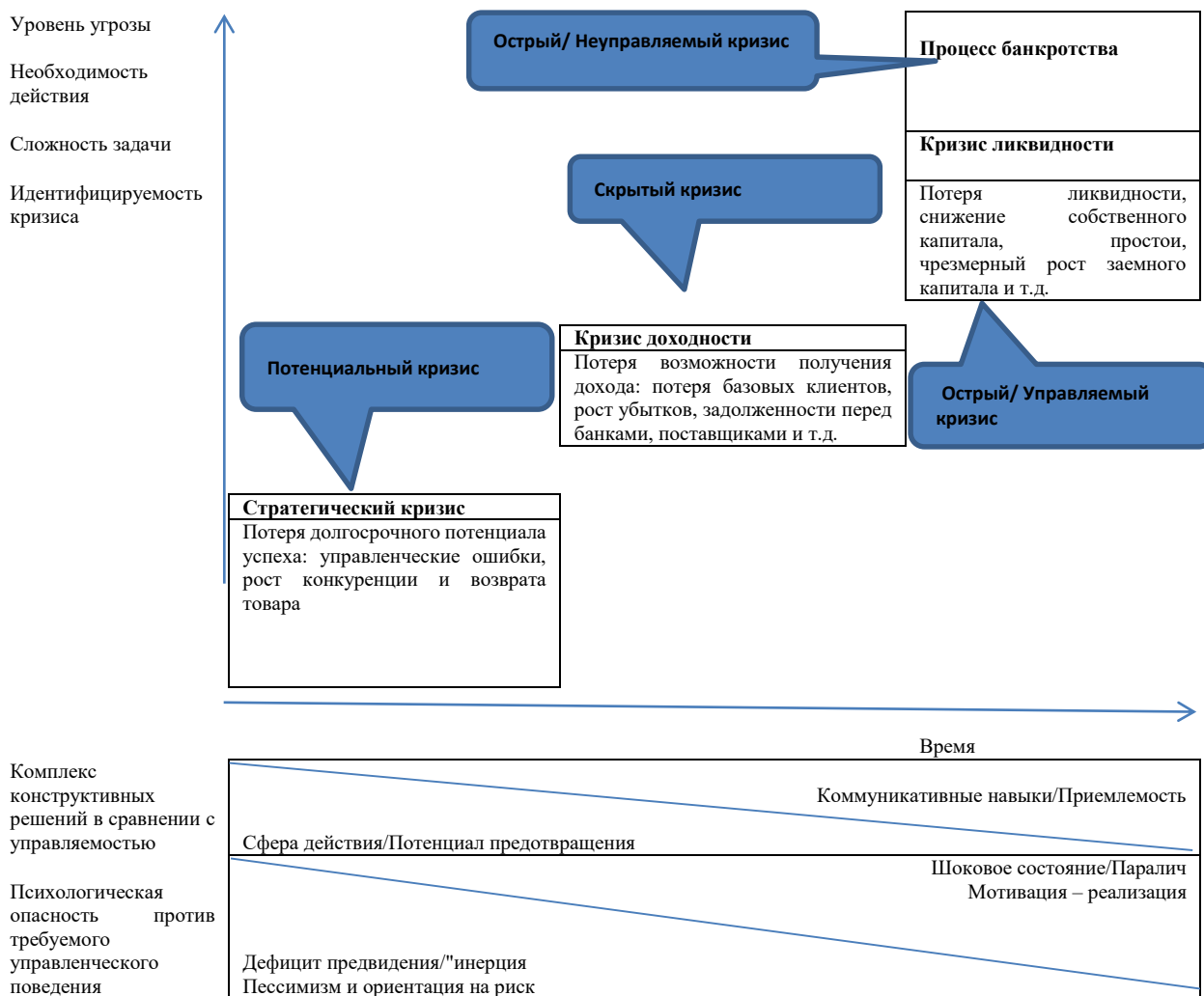

Рисунок 2. Типы кризисов по степени угрозы корпоративным целям*

* Переведено авторами на основе источника [4]

Если это не удастся и не будут найдены новые источники финансирования, то неизбежным следствием высокой задолженности и/или неликвидности компании станет банкротство. Таким образом, острый кризис изначально становится неуправляемым. Исходными точками для преодоления кризиса доходов как скрытого кризиса являются одновременно внешние и внутренние факторы, которые, прежде всего, направлены на снижение затрат и оптимизацию процессов. Другими словами, меры по реструктуризации необходимы для лучшей ориентации на рынок и более эффективного использования ресурсов. Внешне они сводятся в основном к корректировке ассортимента продукции, приносящих убытки, если только они не находятся в решающем для них соотношении с другими продуктами [4].

Кроме того, внутренняя реструктуризация необходима для улучшения процессов с более короткими сроками исполнения и меньшими затратами. Подходящим рычагом для этого является анализ потока создания ценности. Целью всех этих мер по недопущению потерь как снижение стоимости и обеспечение безупречного качества является повышение эффективности работы компании [8].

Отправной точкой для преодоления стратегического кризиса является распознавание на ранней стадии будущий перекося в компании и противодействовать ему. Для этого необходимо идентифицировать слабые сигналы на рынке и в окружающей среде, чтобы своевременно выявлять возможности и, прежде всего, риски и угрозы на ранних стадиях. На этом этапе связь осуществляется исключительно внутри руководства и наблюдательного совета, а также с учредителями. Кроме того, предлагая клиентам исключительную ценность и преимущества за счет расширения основных компетенций с помощью инновационных решений (Unique Customer Value

Proposition, UCVP); компания стремится удовлетворять потребности клиентов лучше, чем конкуренты [3].

Очевидно, что в соответствии с критериями масштабности и узнаваемости, как показано на рисунке 2 - при стратегическом и, следовательно, потенциальном кризиса возможность реагирования в будущем значительно больше, чем при остром кризисе. Это означает, что изначально существовавшая возможность устранения эскалации кризиса теряется по мере усиления давления с целью принятия мер [4].

Однако кризис доходов или ликвидности более заметен и, следовательно, легче воспринимается, чем кризис стратегии компании. Это часто препятствует своевременным и согласованным мероприятиям в последнем случае.

Такая ситуация и развитие связаны с типичными психологическими опасностями и поведением: на этапе кризиса, который можно распознать только стратегически: в руководстве компании нередко преобладает упомянутая инерция как явный дефицит стимулов для принятия ранних мер в отношении потенциального кризиса в будущем [8].

Однако в этой ситуации потребовалось бы действия менеджера, который четко анализирует и формулирует возможные угрозы в будущем в довольно пессимистичном ключе, с учетом рисков, чтобы начать действовать на ранней стадии. Ситуация становится сложнее и проблемнее по мере развития кризиса, когда эта стратегическая инерция переходит в шоковое состояние и, следовательно, в паралич в условиях обостряющегося кризиса доходов и ликвидности. В этой серьезной ситуации, при всем четком и критическом анализе, основное внимание следует уделять аргументированным мерам реализации, чтобы таким образом стимулировать готовность руководства и сотрудников к переменам и восстановлению [8].

Дилемма действий в условиях тлеющего кризиса особенно очевидна в области кризисных коммуникаций: в случае стратегического кризиса и, возможно, также кризиса доходов, коммуникация, ориентированная скорее на пессимизм, призвана усилить побуждение к действию. В условиях кризиса ликвидности, когда угроза банкротства очевидна, пессимистичный взгляд и коммуникативные подходы усилили бы паралич, а также отток квалифицированных руководителей подразделений и сотрудников, что привело бы к фатальной ситуации. Выход здесь может заключаться только в четком реалистичном подходе к возникающим проблемам и в максимально [3].

Внезапные корпоративные кризисы возникают из-за того, что потенциальные риски в окружающей среде или в самой компании не были выявлены на ранней стадии, не были оценены как опасные и / или не были устранены достаточно быстро. В случае возникновения кризисной ситуации компания подвергается внезапному и жесткому удару. Нередко это также приводит к параличу в компании, который проявляется в чрезмерной требовательности руководства компании и дезориентации на всех уровнях. Причина заключается в том, что такая сложная проблемная ситуация вынуждает топ-менеджеров на проведение мероприятий, однако у них нет ни опыта, ни компетенций, ни алгоритмов решения [7].

Когда клиенты или другие заинтересованные стороны несут убытки в результате возникшей кризисной ситуации, внимание и интерес общественности, а также, в частности, средств массовой информации, возрастают. Это усиливает не только информационное давление на компанию, но и необходимость совершения действий, поскольку заинтересованные стороны, а также средства массовой информации и общественность ожидают незамедлительного и содержательного общения. По сути, в случае внезапных корпоративных кризисов можно выделить пять содержательных уровней, значение которых меняется с течением времени. Более подробно они представлены в матрице кризисного развития на рисунке 3 [5].

Фазы Уровни	P1 Предотвращение		P2 Раннее обнаружение		P3 Возникновение кризиса		P4 Восстановление как новый старт		P5 Извлечение уроков из кризиса	
	E1 Содержание/ процессы	Что	Как можно и серьезные последствия?	и когда	Как распознать зарождающийся кризис на ранней стадии?	происходит?	Как можно ограничить ущерб от наступившего кризиса?		информацию?	Как хотя бы вернуться к позитивному уровню до кризиса?
E2 Информация	От кого		предоставляется		/получают			информацию?		Как извлечь пользу из преодоленного кризиса?
E3 Организация	Кто	предотвратить кризис	берет на себя		какую-либо		задачу и	информацию?	роль?	
E4 Коммуникация	Кто, как		и когда		получает		информацию		?	
E5 Психология	Каковы		последствия		событий,		информации и		действий?	

Рисунок 3. Матрица кризисного процесса*

* Переведено авторами на основе источника [4]

Как уже говорилось выше, за 1-м уровнем кризисного случая часто сразу следует 5-й уровень - психологический. В результате пострадавшие и заинтересованные стороны хотят получить подробную информацию о кризисе и заявления об организации антикризисного управления уже в кратчайшие сроки, которые в целом должны быть представлены посредством регламентированного и содержательного общения. На основе пяти этапов развития кризиса, а также его предшествующих и последующих этапов можно сделать вывод о следующем: фаза раннего выявления на самом деле всегда слабо выражена, поскольку именно это становится причиной возникновения внезапного кризиса компании [5].

На этапе смягчения/сглаживания последствий кризиса контроль за ущербом компании имеет первостепенное значение. Если это удалось, наступает период восстановления, то есть период докризисного состояния. Это является этапом выхода из кризиса с утвержденными мерами по предотвращению его в будущем [3].

В матрице кризисного развития как фазы, так и уровни отражены таким образом, чтобы они позволяли избежать кризиса и справиться с ним на предметно-эмоциональном уровне. Профилактика и раннее выявление носят предупреждающий характер и способствуют выходу из кризиса; информационные, организационные и коммуникационные процессы уменьшают проблемы повышенной эмоциональной реакции на психологическом уровне. По сути, это уровень воздействия, на котором осуществляются ранее предпринятые действия. В зависимости от характера кризиса между ее фазами существуют разные закономерности и механизмы действия, а так же уровни развития кризиса [3].

Заключение. Без сомнений, что постановка целей и результаты не должны исчерпывать себя в максимально возможной подготовке к внезапному или даже тлеющему корпоративному кризису и, следовательно, в разработке планов по преодолению кризисных ситуаций. Это всего лишь подготовка к ситуации, которую невозможно избежать в случае внезапного корпоративного кризиса, связанного с нехваткой времени. Скорее, ключ к эффективному антикризисному управлению заключается в предотвращении и, следовательно, в переносе момента наступления кризиса на поздний срок, поскольку кризис, которого удалось избежать, является „лучшим“ кризисом [4].

Однако связанная с этим проблема заключается в том, что по прагматическим и ресурсно-финансовым причинам, невозможно проанализировать и отслеживать все возможные области влияния и причины корпоративных кризисов. Поэтому важно расставить приоритеты в зависимости от степени ущерба и вероятности его возникновения. Основные области риска, выявленные в рамках управления и оцененные риск-менеджерами, могут быть классифицированы в портфеле рисков в соответствии с индивидуальным воздействием на риск, то есть с возможной потерей стоимости при наступлении кризиса [1].

Выявленные эндогенные риски в производственных процессах и продуктах компании могут быть снижены или даже полностью устранены с помощью эффективного управления качеством [4].

Однако проблемы с информацией и сбором данных при раннем обнаружении, раннем выявлении и раннем предупреждении возможных корпоративных кризисов ограничивают возможности раннего предупреждения и делают профессиональное, как активное, так и оперативное антикризисное управление еще более важным. Инвестиции в такую систему управления можно противопоставить возможным потерям стоимости как альтернативным издержкам в случае кризиса и, таким образом, избежать затрат [8].

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Mayer V. Operatives Krisenmanagement: Grundlagen, Methoden und Werkzeuge des ganzheitlichen Risk Management. - Wiesbaden: DUV Verlag, 2019. - С. 229.
- 2 Цитата Max Frish.– 2023. - URL: <http://www.zitate-online.de/autor/frisch-max/>.
- 3 Frandsen F., Johansen W. Advice on Communicating During Crisis: A Study of Popular Crisis Management Books// International Journal of Business Communication. - 2020. - Vol. 57(2). - С. 260–276. - URL: <https://journals.sagepub.com/doi/epub/10.1177/2329488419883002/>.
- 4 Rusch P. Kriterien für organisationales Lernen aus Unternehmenskrisen in produzierenden Unternehmen //Автореферат дис. на соискание акад. ст. MSc.– Munich.-2020.- URL: <https://www.grin.com/document/921908/>.
- 5 Töpfer A. Plötzliche Unternehmenskrisen – Gefahr oder Chance? Grundlagen des Krisenmanagement, Praxisfälle, Grundsätze zur Krisenvorsorge.- Neuwied/Kriftel: Hermann Luchterhand Verlag, 1999.- С. 384.
- 6 Brunke B., Derks K. Restrukturierung als Chance // Zeitschrift Führung + Organisation. - 2003. - 72. Jg.- С. 145–149.
- 7 Ansoff H. I. Managing Surprise and Discontinuity – Strategic Response to Weak Signals // Zeitschrift für betriebswirtschaftliche Forschung. - 1976. - 28. Jg. - С. 129–152.
- 8 LaFrance R. Unternehmenskrisen. Auswirkung auf die Regulierung und Überwachung von Unternehmen //Автореферат дис. на соискание акад. ст. MSc.– Munich.- 2020.- URL: https://www.google.kz/books/edition/Unternehmenskrisen_Auswirkung_auf_die_Re/n40HEAAAQBAJ?hl=ru&gbpv=1&dq=LaFrance+R.+Unternehmenskrisen.+Auswirkung+auf+die+Regulierung+und+%C3%9Cberwachung+von+Unternehmen.&printsec=frontcover.

REFERENCES

- 1 Mayer V. Operatives Krisenmanagement: Grundlagen, Methoden und Werkzeuge des ganzheitlichen Risk Management. - Wiesbaden: DUV Verlag, 2019. - С. 229.
- 2 Quoting Max Frish.- 2023. - URL: <http://www.zitate-online.de/autor/frisch-max/>
- 3 Frandsen F., Johansen W. Advice on Communicating During Crisis: A Study of Popular Crisis Management Books// International Journal of Business Communication. - 2020. vol. 57(2). - С. 260-276. - URL: <https://journals.sagepub.com/doi/epub/10.1177/2329488419883002/>.
- 4 Rusch P. Criteria for organisational learning from business crises in manufacturing companies //Author's abstract of the dissertation for academic degree. MSc.- Munich.-2020.- URL: <https://www.grin.com/document/921908/>.
- 5 Töpfer A. Sudden corporate crises - danger or opportunity? Fundamentals of crisis management, practical cases, principles for crisis prevention.- Neuwied/Kriftel: Hermann Luchterhand Publisher, 1999.- С. 384.
- 6 Brunke B., Derks K. Restructuring as an opportunity // Journal Leadership + Organisation. - 2003. - 72. Jg.- С. 145-149.
- 7 Ansoff H. I. Managing Surprise and Discontinuity - Strategic Response to Weak Signals // Journal of Business Research. - 1976. - 28. Jg.- С. 129-152.
- 8 LaFrance R. Corporate crises. Impact on corporate regulation and supervision //Author's abstract of the dissertation for academic degree MSc.- Munich.- 2020.- URL: https://www.google.kz/books/edition/Unternehmenskrisen_Auswirkung_auf_die_Re/n40HEAAAQBAJ?hl=ru&gbpv=1&dq=LaFrance+R.+corporate+crises.+impact+on+the+regulation+and+%C3%9Csupervision+of+corporations.&printsec=frontcover.

Дәулетбай Г.Т., Толысбаев С.Б., Жолмуханова А.Ж., Аманкелді Н.А.

ДАҒДАРЫСТЫ БАСҚАРУ ТЕОРИЯСЫ: КОРПОРАТИВТІК ДАҒДАРЫСТАРДЫ БОЛЖАУ ЖӘНЕ АЛДЫН АЛУ

Андатпа

Мақалада дағдарысты басқару теориясы (АКМ) ұсынылған: дағдарыстың қосарлы түсінігі және корпоративтік дағдарыс түрлерінің өзара байланысы, Барыс процесі, сондай-ақ оларды жеңу шаралары. Зерттелетін мәселенің кілті компанияның мақсаттары мен құнына қауіп төндіруі мүмкін корпоративтік дағдарыстардың экзогендік және эндогендік себептерін анықтау болып табылады. Сонымен қатар, оның кезеңдерінің бірінде одан әрі дамудың алдын алуға мүмкіндік беретін "жану" дағдарысының үш сатылы процесі қарастырылды. Кенеттен корпоративтік дағдарыс жағымсыз салдарларды біріктіру және жағымсыз оқиғалардың "лақтырылуына" әкелетін сыни деңгейден асып кету арқылы дамиды. Корпоративтік мақсаттарға төнетін қауіп дәрежесі бойынша дағдарыстардың түрлері, сондай-ақ басқару процесінің өзгерістері мен қалпына келуі қашан басталатынына байланысты жанып тұрған корпоративтік дағдарысты еңсерудің сипаты мен мазмұны қарастырылады. Дағдарыс процесінің матрицасы да талданады, бұл дағдарысты болдырмауға және оны пәндік-эмоционалды деңгейде жеңуге мүмкіндік береді. Бұл зерттеудің маңыздылығы ықтимал корпоративтік дағдарыстарды ерте анықтау, ерте анықтау және ерте алдын алу болып табылады. Сондай-ақ, ұйымды дағдарыстан шығару процесінің ажырамас элементтері болып табылатын дағдарысқа қарсы стратегиялық және жедел басқарудың ерекше маңыздылығы атап өтіледі. Зерттеу нәтижелері "дағдарысты басқару" пәні бойынша бакалавриат және магистратура бағдарламалары шеңберінде оқыту дайындауда пайдаланылуы мүмкін.

Dauletbay G., Tolysbaev S., Zholmukhanova A., Amankeldi N.

THEORY OF ANTI-CRISIS MANAGEMENT: ANTICIPATION AND PREVENTION OF CORPORATE CRISES

Annotation

The article presents the theory of anti-crisis management (ACM): the dual concept of crisis and the relationship of types of corporate crisis, the process of occurrence, as well as measures to overcome them. The key point in the issue under study is to identify exogenous and endogenous causes of corporate crises that may threaten the goals and value of the company. In addition, the three-stage process of the "smoldering" crisis is considered, which allows preventing further development at one of its stages. A sudden corporate crisis develops by combining negative consequences and exceeding a critical level, which leads to the "release" of negative events. The types of crises are considered according to the degree of threat to corporate goals, as well as the nature and content of overcoming the smoldering corporate crisis, which depends on when the transformations and restoration of the management process begin. The matrix of the crisis process is also analyzed, which allows avoiding the crisis and coping with it on a substantive and emotional level. The importance of conducting this research lies in the early detection, early detection and early prevention of possible corporate crises. It also emphasizes the special importance of both strategic and operational crisis management, which are inextricably linked elements of the process of bringing an organization out of crisis. The results of the study can be used in the preparation of training courses within the framework of bachelor's and master's degree programs in the discipline "Crisis management".

DOI 10.52260/2304-7216.2024.3(56).44
УДК 338.242
ГРНТИ 06.71.07

А.К. Байкин, PhD¹
Р.К. Амантаева*, докторант PhD¹
Р.С. Жусупов, PhD²
З.Ж. Кенжегалиева, PhD²
Костанайский региональный университет
имени Ахмет Байтұрсынұлы,
г. Костанай, Казахстан¹
Атырауский университет им.Х.Досмухамедова
г. Атырау, Казахстан²
* – основной автор (автор для корреспонденции)
e-mail: raunur88@mail.ru

МИРОВОЙ ОПЫТ ИНТЕГРАЦИИ ПРИНЦИПОВ ЭКОНОМИКИ ЗАМКНУТОГО ЦИКЛА В АГРОПРОМЫШЛЕННЫЕ СИСТЕМЫ

В данной обзорной статье проводится углубленный анализ интеграции принципов круговой экономики в сельскохозяйственный сектор. Особое внимание уделяется оценке мирового опыта и выявлению барьеров, препятствующих широкому внедрению моделей замкнутого цикла в агропромышленном комплексе.

Авторы статьи сравнивают традиционную линейную экономическую модель с моделью круговой экономики, демонстрируя, как последняя способна оптимизировать использование ресурсов, сократить отходы и значительно улучшить экологические показатели в сельском хозяйстве. Анализируются ключевые проблемы, характерные для традиционного сельского хозяйства, такие как неэффективное использование ресурсов, образование отходов и неустойчивые методы производства.

В исследовании подробно рассматриваются технологические, экономические, нормативные и рыночные барьеры, препятствующие переходу к круговой экономике в сельском хозяйстве. Авторы проводят систематический обзор научной литературы, отраслевых отчетов и тематических исследований, чтобы выявить успешные примеры реализации принципов круговой экономики в различных странах мира. Особое внимание уделяется инновационным подходам к переработке отходов, устойчивым методам ведения сельского хозяйства и созданию циклических продовольственных систем.

На основе проведенного анализа авторы формулируют конкретные рекомендации для политиков, предприятий и исследователей, направленные на преодоление выявленных барьеров и стимулирование перехода к более устойчивым методам ведения агробизнеса.

В целом, статья представляет собой ценный вклад в изучение потенциала круговой экономики для решения экологических проблем в сельском хозяйстве и способствует формированию более устойчивых продовольственных систем.

Ключевые слова: экономика замкнутого цикла, агропромышленный комплекс, устойчивость, оптимизация ресурсов, сокращение отходов, устойчивое сельское хозяйство, переработка отходов, мировой опыт, эффективность использования ресурсов, управление сельскохозяйственными отходами.

Кілт сөздер: Айналмалы экономика, агробизнес, тұрақтылық, ресурстарды оңтайландыру, қалдықтарды азайту, тұрақты ауыл шаруашылығы, қалдықтарды қайта өңдеу, әлемдік тәжірибе, ресурстарды тиімді пайдалану, ауылшаруашылық қалдықтарын басқару.

Keywords: Circular economy, agro-industrial complex, sustainability, resource optimization, waste reduction, sustainable agriculture, waste recycling, global experience, resource efficiency, agricultural waste management.

Введение. Сельскохозяйственный сектор является значительным потребителем природных ресурсов и вносит значительный вклад в ухудшение состояния окружающей среды. Переход к модели экономики замкнутого цикла предлагает многообещающий путь к повышению устойчивости и снижению негативного воздействия сельскохозяйственных предприятий на окружающую среду. В этой статье рассматривается интеграция принципов экономики замкнутого цикла в агропромышленный комплекс путем оценки передового мирового опыта, выявления барьеров и обсуждения возможностей масштабирования практики экономики замкнутого цикла в секторе. Цель состоит в том, чтобы оценить потенциал экономики замкнутого цикла для оптимизации использования ресурсов, сокращения отходов и улучшения экологических показателей сельского хозяйства [1].

Экономика замкнутого цикла фокусируется на создании замкнутых систем, в которых ресурсы постоянно используются повторно, что сводит к минимуму потребность в первичном сырье и

сокращает отходы. Это контрастирует с традиционной линейной экономической моделью, которая следует подходу «брать-производить-утилизировать», что приводит к чрезмерным отходам и истощению ресурсов. В сельском хозяйстве принципы экономики замкнутого цикла могут помочь решить ключевые проблемы, такие как неэффективность ресурсов, образование отходов и неустойчивые методы производства [2].

Целью данного исследования является оценить передовой мировой опыт внедрения принципов круговой экономики в сельском хозяйстве, уделяя особое внимание устойчивым методам ведения сельского хозяйства, круговым продовольственным системам и переработке сельскохозяйственных побочных продуктов, а также выявляя и анализируя основные препятствия для внедрения, включая технологические, экономические, нормативные и проблемы готовности рынка.

В конечном счете, этот обзор направлен на предоставление всестороннего анализа текущего состояния экономики замкнутого цикла в агропромышленном комплексе.

Методы. В этом исследовании используется систематический обзор литературы для анализа практик круговой экономики в сельскохозяйственном секторе. Обзор опирается на ряд источников, включая рецензируемые статьи, книги и тематические исследования как из развитых, так и из развивающихся стран.

Поиск литературы проводился с использованием Google Scholar в качестве основной базы данных. Период поиска был ограничен источниками, опубликованными в течение последних пяти лет (2020–2024 гг.), с включением более ранних источников для фундаментальных концепций. Опубликованные статьи, книги и отчеты считались релевантными для этого обзора.

Извлечение данных было организовано с использованием программного обеспечения для управления ссылками Zotero. Ключевая информация была извлечена из каждого источника, включая страну внедрения, основные выводы и практики, и барьеры циркулярной экономики.

Данные были проанализированы с использованием подхода тематического синтеза, который включал категоризацию выявленных практик по четырем ключевым принципам циркулярной экономики: сокращение отходов, повторное использование, переработка и перепроектирование. Эффективность этих практик оценивалась на основе их влияния на эффективность использования ресурсов, экологическую устойчивость и экономические показатели.

Барьеры для внедрения практик круговой экономики были разделены на четыре основных типа: технологические, экономические, нормативные и культурные. Каждый барьер был проанализирован с точки зрения его влияния на принятие моделей круговой экономики в секторах агробизнеса.

Результаты представлены в сводных таблицах, которые дают краткий обзор успешных практик круговой экономики, стран, где они были внедрены, и связанных с ними барьеров. Эти таблицы также включают синтез результатов этих практик в отношении эффективности использования ресурсов, устойчивости и экономической эффективности.

Обзор литературы. Сельское хозяйство, будучи крупнейшим потребителем природных ресурсов, оказывает существенное негативное влияние на окружающую среду [1]. Именно поэтому модель круговой экономики в сельском хозяйстве, направленная на сокращение отходов, оптимизацию использования ресурсов и содействие устойчивому развитию, становится все более актуальной [2]. Экономика замкнутого цикла предполагает внедрение безотходных технологий, таких как производство биогаза из сельскохозяйственных отходов, что может повысить энергетическую безопасность и снизить воздействие на окружающую среду. Концепция «круговой биоэкономики» объединяет принципы круговой экономики с биоэкономикой, уделяя особое внимание возобновляемым источникам энергии и устойчивому развитию [3]. Круговое сельское хозяйство отличается от традиционных моделей акцентом на сокращение отходов, эффективность использования ресурсов и защиту окружающей среды. Внедрение принципов круговой экономики в сельском хозяйстве может привести к экономии затрат, созданию рабочих мест и новым экономическим возможностям [4]. Однако такие барьеры, как информационные пробелы, экономические ограничения и технологические ограничения, препятствуют широкому внедрению циклических практик в сельском хозяйстве [5]. Государственная поддержка и научные исследования имеют решающее значение для содействия переходу к циклическому сельскому хозяйству.

Основная часть. Все больше литературы подчеркивает важность интеграции цикличности в агропромышленные системы для повышения устойчивости.

Ключевые принципы циклической экономики, которые можно применить к агропромышленности, продемонстрированы в таблице 1

Таблица 1

Ключевые принципы экономики замкнутого цикла

№	Принцип циркулярной экономики	Применение в агропромышленном комплексе	Основные действия/процессы
1	Сокращение	Эффективность использования ресурсов в сельском хозяйстве: Снижение потребления ресурсов (вода, удобрения, пестициды) с помощью устойчивых практик	- Точное земледелие - Севооборот - Оптимизация ресурсов
		Снижение пищевых отходов: Минимизация пищевых отходов в цепочке поставок пищи	- Улучшение хранения - Улучшенная упаковка - Эффективный транспорт
2	Повторное использование	Сельскохозяйственные побочные продукты: Повторное использование растительных остатков, навоза и т.д.	- Остатки культуры как корм для животных - Навоз для производства биоэнергии
		Пищевые отходы в корм для животных: Превращение пищевых отходов в корм для скота	- Пищевые отходы от переработки/розничной торговли используются как корм для скота
		Повторное использование упаковки: Повторное использование упаковочных материалов, таких как стекло, пластик и биоразлагаемые пакеты	- Повторное использование упаковочных материалов
3	Переработка	Переработка органических отходов: Превращение пищевых отходов в компост или биогаз	- Компостирование - Производство биогаза
		Переработка пластика: Переработка упаковочных материалов, таких как пластиковые или стеклянные бутылки	- Переработка упаковочных отходов
		Переработка воды: Повторное использование воды в агропромышленных процессах, таких как аквакультура и системы орошения	- Замкнутые системы водоснабжения
4	Переработка и проектирование	Проектирование устойчивой упаковки: Разработка упаковки, которая будет биоразлагаемой или пригодной для переработки	- Съедобная упаковка - Биodeградируемые пакеты
		Проектирование экологических продуктов: Разработка экологически устойчивых продуктов (например, удобрений, сельскохозяйственной техники)	- Разработка экологических удобрений - Оборудование с солнечным питанием
		Техники переработки пищи: Переосмысление методов переработки пищи с целью минимизации отходов и оптимизации использования энергии	- Оптимизация методов переработки пищи - Энергоэффективная техника

*Составлено авторами на основе [3]

Концепция экономики замкнутого цикла получила значительную поддержку в различных отраслях промышленности как средство снижения воздействия на окружающую среду, повышения эффективности использования ресурсов и улучшения устойчивости.

Ниже, в Таблице 2, обобщены лучшие глобальные практики применения принципов циркулярной экономики в агропромышленном комплексе, включая успешные примеры из развитых и развивающихся экономик. Здесь также подчеркнута роль циркулярности в сокращении отходов, продвижении устойчивости и повышении ресурсной эффективности в агропромышленных системах.

В таблице 2 подведены итоги ключевых практик и примеров применения экономики замкнутого цикла в агропромышленном комплексе, предоставляя обзор глобальных тенденций и конкретных инициатив в развитых и развивающихся странах. Эти практики могут служить ценными примерами для других стран, стремящихся интегрировать устойчивость и ресурсную эффективность в свои агропромышленные системы.

Таблица 2

Циркулярные экономические практики в агропромышленном комплексе

№	Страна/ Регион	Компания/ Инициатива	Реализованные циркулярные практики	Результаты
1	Нидерланды	Органические отходы для биогаза	Аграрно-промышленный комплекс: использование сельскохозяйственных и пищевых отходов для производства биогаза в сельском хозяйстве и пищевой промышленности	Снижение пищевых отходов, генерация энергии
2	Бразилия	Переработка сахарного тростника	Аграрно-промышленный комплекс: переработка сельскохозяйственных отходов для биоэнергии и производства бумаги в сахарных и бумажных заводах	Снижение отходов, новые рыночные возможности для отходов, восстановление энергии
3	Индия	Пищевые отходы в корм для животных	Аграрно-промышленный комплекс: превращение отходов пищевой переработки в корм для животных на пищевых предприятиях	Снижение отходов, экономия на производстве корма
4	Дания	Переработка упаковочных отходов	Аграрно-промышленный комплекс: внедрение системы замкнутого цикла упаковки для пищевых продуктов с целью снижения пластиковых отходов в пищевой упаковочной промышленности	Меньше пластиковых отходов, увеличение переработки упаковки
5	Казахстан	Сельскохозяйственные остатки для биоэнергии	Аграрно-промышленный комплекс: использование сельскохозяйственных остатков (например, соломы, сена) для производства биоэнергии в сельском хозяйстве и сельской энергетике	Снижение сельскохозяйственных отходов, генерация энергии
6	Литва	Биоэнергия из сельскохозяйственных отходов	Аграрно-промышленный комплекс: использование сельскохозяйственных отходов (например, остатков культуры, навоза) для производства биогаза в сельском хозяйстве и пищевой переработке	Снижение отходов, устойчивое производство энергии

*Составлено авторами

Основные выводы из Таблицы 2 (с акцентом на аграрно-промышленный комплекс):

- Нидерланды лидируют в использовании органических отходов для производства биогаза, превращая сельскохозяйственные и пищевые остатки в возобновляемую энергию, что способствует устойчивости агропромышленного комплекса [6].
- Бразилия фокусируется на переработке сахарного тростника, превращая сельскохозяйственные отходы в биоэнергию и бумагу, создавая устойчивый рынок для отходов в агропромышленном комплексе [7].
- В Индии компании превращают пищевые отходы из крупных перерабатывающих заводов в корм для животных, что способствует как сокращению отходов, так и экономии на корме для сельского хозяйства [8].
- Дания внедряет замкнутую систему упаковки в пищевой промышленности, что помогает снизить использование пластика и повысить переработку упаковки в агропромышленном комплексе [9].
- Казахстан использует сельскохозяйственные остатки для производства биоэнергии, что помогает снизить отходы и обеспечить альтернативный источник энергии для сельских районов в агропромышленном комплексе [10].
- Литва использует сельскохозяйственные отходы для производства биоэнергии, что помогает сократить отходы и способствует устойчивому энергетическому развитию в агропромышленном комплексе [11].

Информация об экономических и экологических преимуществах применения принципов циркулярной экономики в агропромышленном комплексе представлена в таблице 3:

Таблица 3

Экономические и экологические преимущества применения принципов экономики замкнутого цикла в агропромышленном комплексе

№	Область Преимущества	Ключевые Преимущества	Практики Циркулярной Экономики	Воздействие
1	Экономическая жизнеспособность	Снижение затрат	- Использование сельскохозяйственных остатков для биотоплива и компостирования	- Снижение затрат на энергию, уменьшение затрат на закупку сырья, снижение расходов на утилизацию отходов
		Новые бизнес-возможности	- Переработка сельскохозяйственных побочных продуктов в биопластики, биотопливо и биохимикаты	- Новые источники дохода от устойчивых продуктов, конкурентное преимущество на рынке "зеленых" технологий
		Создание рабочих мест	- Занятость в секторе биотоплива, компостирования и переработки отходов	- Создание "зеленых" рабочих мест в области возобновляемой энергетики, управления отходами и разработки устойчивых продуктов
2	Экологическое воздействие	Снижение выбросов углерода	- Производство биогаза из органических отходов	- Существенное снижение углеродных выбросов, сокращение зависимости от ископаемых видов топлива, снижение выбросов метана от свалок
		Снижение объема отходов	- Практики перехода отходов в ценность	- Снижение объема органических отходов на свалках, уменьшение загрязнения от сжигания отходов

			(например, превращение пищевых отходов в корм для животных, биотопливо)	
		Снижение деградации почвы	- Компостирование и органическое сельское хозяйство	- Улучшение состояния почвы, усиление круговорота питательных веществ, лучшее удержание влаги, уменьшение зависимости от химических удобрений
		Улучшение биоразнообразия	- Агроресоводство, диверсификация культур, органическое сельское хозяйство	- Увеличение биоразнообразия, улучшение здоровья экосистемы, сохранение естественных опылителей и полезных насекомых
3	Продовольственная безопасность и устойчивость	Снижение пищевых отходов	- Преобразование пищевых отходов в корм для животных, использование стратегий отходы в корм	- Снижение потерь пищи, больше еды для потребления и кормления скота
		Улучшение эффективности цепочек поставок	- Оптимизация логистики, улучшение холодной цепи, прозрачность цепочек поставок	- Меньше пищевых отходов, улучшенная эффективность распределения, сокращение дефицита продуктов
		Обеспечение более справедливого распределения ресурсов	- Локализация продовольственных систем, поддержка городского сельского хозяйства и сообщества переработки отходов	- Повышение продовольственной безопасности, более доступный доступ к пище, справедливое распределение ресурсов и снижение продовольственной нестабильности

*Составлено авторами на основе [3;4].

Основные выводы из Таблицы 3:

- Экономическая жизнеспособность: Переход к моделям циркулярной экономики в агропромышленном комплексе приводит к значительным снижениям затрат, создаёт новые бизнес-возможности и способствует созданию рабочих мест в таких секторах, как производство биотоплива, переработка отходов и разработка устойчивых продуктов [3;4].

- Экологическое воздействие: Практики циркулярной экономики играют ключевую роль в снижении выбросов углерода, сокращении объема отходов, смягчении деградации почвы и улучшении биоразнообразия благодаря более устойчивому сельскому хозяйству и управлению отходами [3;4].

- Продовольственная безопасность и устойчивость: Стратегии циркулярной экономики способствуют улучшению продовольственной безопасности, снижая пищевые отходы, оптимизируя цепочки поставок и обеспечивая более справедливое распределение ресурсов, особенно для уязвимых сообществ [3;4].

Несмотря на многочисленные преимущества внедрения принципов циркулярной экономики в агропромышленные системы, существует ряд проблем и барьеров, которые могут затруднить

успешную реализацию этих практик. Эти проблемы охватывают технологические, экономические, регуляторные и культурные аспекты, каждый из которых требует целенаправленных решений для того, чтобы обеспечить переход к более устойчивому и циркулярному агропромышленному комплексу.

Таблица 4

Барьеры успешной реализации практики применения принципов экономики замкнутого цикла

№	Тип барьера	Описание	Примеры
1	Технологические и инфраструктурные барьеры	- Недостаток технологий и инфраструктуры для переработки отходов и производства биоэнергии. - Высокие затраты на создание и поддержание циркулярных систем.	- Мало перерабатывающих мощностей для органических отходов (например, биогазовые установки). - Ограниченная инфраструктура для переработки отходов.
2	Экономические и рыночные барьеры	- Высокие начальные инвестиции в технологии и оборудование. - Отсутствие экономических стимулов для перехода к циркулярной экономике. - Низкий спрос на циркулярные продукты.	- Начальные затраты на биогазовые установки и системы переработки отходов. - Недостаток финансовых стимулов в странах с ограниченным бюджетом.
3	Политические и регуляторные барьеры	- Отсутствие четкой и последовательной политики в поддержке циркулярных практик. - Несоответствие или неясность нормативных актов по управлению отходами.	- Отсутствие регуляций по переработке сельскохозяйственных отходов, биоэнергии и устойчивой упаковки. - Несоответствие стандартов в разных странах.
4	Культурные и поведенческие барьеры	- Сопротивление изменениям со стороны сельскохозяйственных предприятий. - Привычки потребителей, предпочитающих дешевую продукцию. - Низкий уровень осведомленности о циркулярной экономике.	- Сопротивление внедрению новых технологий в традиционные процессы. - Отсутствие образования по циркулярной экономике, низкое восприятие устойчивых продуктов.

**Составлено авторами*

Несмотря на очевидные преимущества, несколько препятствий мешают широкому принятию практик циклической экономики в сельскохозяйственном секторе:

1. Технологические барьеры: Во многих регионах не хватает передовых технологий для переработки отходов и производства биоэнергии. Высокие затраты на создание и поддержание циклических систем, таких как биогазовые установки или перерабатывающие предприятия, являются существенными препятствиями для мелких фермеров и предприятий [12].

2. Экономические барьеры: Высокие первоначальные инвестиционные затраты в технологии экономики замкнутого цикла, отсутствие финансовых стимулов и ограниченный рыночный спрос на циклическую продукцию являются одними из основных экономических проблем. Во многих развивающихся странах первоначальные затраты на переход к циклической модели являются непомерно высокими для многих агропромышленных предприятий [13].

3. Нормативные барьеры: Во многих странах отсутствует четкая и последовательная политика поддержки практик экономики замкнутого цикла, особенно в областях управления отходами,

производства биоэнергии и устойчивой упаковки. Непоследовательные правила в разных регионах создают неопределенность и препятствуют внедрению циклических практик [5].

4. Культурные и поведенческие барьеры: Сопротивление изменениям среди сельскохозяйственных предприятий и предпочтение потребителями дешевых одноразовых продуктов также создают проблемы для принятия экономики замкнутого цикла. Более того, низкий уровень осведомленности и образования относительно преимуществ циклических практик еще больше ограничивает их реализацию [14].

Устранение этих барьеров требует многогранного подхода:

1. Технологическое развитие: Инвестиции в исследования и разработки необходимы для создания доступных и масштабируемых технологий переработки отходов и производства биоэнергии [12].

2. Экономические стимулы: Правительства и международные организации могут поддержать принятие экономики замкнутого цикла с помощью субсидий, налоговых льгот и кредитов с низкими процентами для снижения финансовой нагрузки на агропромышленный бизнес [13].

3. Нормативно-правовая база: Установление четкой, последовательной и последовательной политики как на национальном, так и на международном уровнях может обеспечить нормативную определенность, необходимую для стимулирования принятия экономики замкнутого цикла [5].

4. Культурные изменения: Образовательные кампании и инициативы по повышению осведомленности могут помочь изменить поведение потребителей и продвигать преимущества циклических продуктов и практик [14].

Заключение. Принятие принципов экономики замкнутого цикла в агропромышленном комплексе представляет собой многообещающую стратегию повышения эффективности использования ресурсов, сокращения отходов и смягчения ухудшения состояния окружающей среды. Глобальные передовые практики, такие как использование побочных продуктов сельского хозяйства для получения биоэнергии, переработка органических отходов и устойчивая упаковка, демонстрируют потенциал экономики замкнутого цикла для содействия более устойчивому и устойчивому сельскохозяйственному сектору.

Однако для полной реализации преимуществ экономики замкнутого цикла в сельском хозяйстве необходимо устранить значительные барьеры, связанные с технологиями, экономикой, политикой и поведением потребителей. Преодоление этих проблем требует скоординированных усилий правительств, отраслей и исследователей по созданию благоприятных условий, которые поддерживают переход к системам сельского хозяйства замкнутого цикла. Таким образом, мы можем способствовать созданию более устойчивого, эффективного и устойчивого агропромышленного комплекса, который приносит пользу как людям, так и планете.

Статья подготовлена в рамках научного исследования по теме «Теоретические основы и практическое применение принципов экономики замкнутого цикла на сельскохозяйственных предприятиях Казахстана» (по гранту Комитета науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан; ИРН AP22686107)

Литература

1. Rojas L.F., Zapata P., Ruiz-Tirado L. Agro-industrial waste enzymes: Perspectives in circular economy //Current Opinion in Green and Sustainable Chemistry. – 2022. – № 34. – P. 100585. - doi: 10.1016/j.cogsc.2021.100585
2. Geissdoerfer M. et al. The Circular Economy—A new sustainability paradigm? //Journal of cleaner production. – 2017. – № 143. – P. 757-768. - doi: 10.1016/j.jclepro.2016.12.048
3. Barros M.V. et al. Going in Circles: Key Aspects for Circular Economy Contributions to Agro-industrial Cooperatives //Circular Economy and Sustainability. – 2023. –№. 3(2). – P. 861-880. - doi: 10.1007/s43615-022-00211-8
4. Nesterov D. et al. Approaching the circular economy: biological, physicochemical, and electrochemical methods to valorize agro-industrial residues, wastewater, and industrial wastes //Journal of Environmental Chemical Engineering. – 2024. – P. 113335. - doi: 10.1016/j.jece.2024.113335

5. Govindan K., Hasanagic M. A systematic review on drivers, barriers, and practices towards circular economy: a supply chain perspective //International Journal of Production Research. – 2018. –№. 56(1-2). – P. 278-311. - doi: 10.1080/00207543.2017.1402141
6. De Boer I. J. M., Van Ittersum M. K. Circularity in agricultural production. – Wageningen University & Research, 2018. – 74 p.
7. Bezerra T.L., Ragauskas A.J. A review of sugarcane bagasse for second-generation bioethanol and biopower production //Biofuels, Bioproducts and Biorefining. – 2016. –№. 10(5). – P. 634-647. - doi: 10.1002/bbb.1662
8. Nath P.C. et al. Valorization of food waste as animal feed: a step towards sustainable food waste management and circular bioeconomy //Animals. – 2023. – №. 13(8). – P. 1366. - doi: 10.3390/ani13081366
9. Valentino G. Life Cycle Assessment of PET bottles: closed and open loop recycling in Denmark and Lombardy region. – 2016.). – P. 162
10. Omarov Z. et al. Opportunities and potential of bioenergy development in agroindustrial complexes of Kazakhstan //International Journal of Energy Economics and Policy. – 2021. – №. 11(6). – P. 91-97. - doi: 10.32479/ijeep.11530
11. Navickas K., Venslauskas K., Zuperka V. Potential and possibilities of biogas production from agricultural raw materials in Lithuania //Rural development. – 2009.- №. 4 (2). – P. 665-669
12. Kumar Sarangi P. et al. Utilization of agricultural waste biomass and recycling toward circular bioeconomy //Environmental Science and Pollution Research. – 2023. – №. 30(4). – P. 8526-8539. - doi:10.1007/s11356-022-20669-1
13. Boon E. K., Anuga S. W. Circular economy and its relevance for improving food and nutrition security in Sub-Saharan Africa: the case of Ghana //Materials Circular Economy. – 2020. – № 2. – P. 1-14. - doi:10.1007/s42824-020-00005-z
14. Gonella J.S. L. et al. A behavioral perspective on circular economy awareness: The moderating role of social influence and psychological barriers //Journal of Cleaner Production. – 2024. – № 441. – P. 141062- doi: 10.1016/j.jclepro.2024.141062

References

1. Rojas L.F., Zapata P., Ruiz-Tirado L. Agro-industrial waste enzymes: Perspectives in circular economy //Current Opinion in Green and Sustainable Chemistry. – 2022. – № 34. – P. 100585. - doi: 10.1016/j.cogsc.2021.100585
2. Geissdoerfer M. et al. The Circular Economy—A new sustainability paradigm? //Journal of cleaner production. – 2017. – № 143. – P. 757-768. - doi: 10.1016/j.jclepro.2016.12.048
3. Barros M.V. et al. Going in Circles: Key Aspects for Circular Economy Contributions to Agro-industrial Cooperatives //Circular Economy and Sustainability. – 2023. –№. 3(2). – P. 861-880. - doi: 10.1007/s43615-022-00211-8
4. Nesterov D. et al. Approaching the circular economy: biological, physicochemical, and electrochemical methods to valorize agro-industrial residues, wastewater, and industrial wastes //Journal of Environmental Chemical Engineering. – 2024. – P. 113335. - doi: 10.1016/j.jece.2024.113335
5. Govindan K., Hasanagic M. A systematic review on drivers, barriers, and practices towards circular economy: a supply chain perspective //International Journal of Production Research. – 2018. –№. 56(1-2). – P. 278-311. - doi: 10.1080/00207543.2017.1402141
6. De Boer I. J. M., Van Ittersum M. K. Circularity in agricultural production. – Wageningen University & Research, 2018. – 74 p.
7. Bezerra T.L., Ragauskas A.J. A review of sugarcane bagasse for second-generation bioethanol and biopower production //Biofuels, Bioproducts and Biorefining. – 2016. –№. 10(5). – P. 634-647. - doi: 10.1002/bbb.1662

8. Nath P. C. et al. Valorization of food waste as animal feed: a step towards sustainable food waste management and circular bioeconomy //Animals. – 2023. – №. 13(8). – P. 1366. - doi: 10.3390/ani13081366
9. Valentino G. Life Cycle Assessment of PET bottles: closed and open loop recycling in Denmark and Lombardy region. – 2016.). – P. 162
10. Omarov Z. et al. Opportunities and potential of bioenergy development in agroindustrial complexes of Kazakhstan //International Journal of Energy Economics and Policy. – 2021. – №. 11(6). – P. 91-97. - doi: 10.32479/ijeep.11530
11. Navickas K., Venslauskas K., Zuperka V. Potential and possibilities of biogas production from agricultural raw materials in Lithuania //Rural development. – 2009.- №. 4 (2). – P. 665-669
12. Kumar Sarangi P. et al. Utilization of agricultural waste biomass and recycling toward circular bioeconomy //Environmental Science and Pollution Research. – 2023. – №. 30(4). – P. 8526-8539. - doi:10.1007/s11356-022-20669-1
13. Boon E.K., Anuga S. W. Circular economy and its relevance for improving food and nutrition security in Sub-Saharan Africa: the case of Ghana //Materials Circular Economy. – 2020. – № 2. – P. 1-14. - doi:10.1007/s42824-020-00005-z
14. Gonella J. S. L. et al. A behavioral perspective on circular economy awareness: The moderating role of social influence and psychological barriers //Journal of Cleaner Production. – 2024. – № 441. – P. 141062- doi: 10.1016/j.jclepro.2024.141062

Байкин А.К., Амантаева Р.К., Жусупов Р.С., Кенжеғалиева З.Ж.

АЙНАЛДЫҚ ЭКОНОМИКАНЫҢ ПРИНЦИПТЕРІН АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫ ӨНДІРІС ЖҮЙЕЛЕРІНЕ ИНТЕГРАЦИЯЛАУДЫҢ ӘЛЕМДІК ТӘЖІРИБЕСІ

Андатпа

Бұл шолу мақаласы айналмалы экономика принциптерінің аграрлық секторға интеграциялануына терең талдау жасайды. Жаһандық тәжірибені бағалауға және агроөнеркәсіптік кешендегі жабық циклдік үлгілерді кеңінен енгізуге кедергілерді анықтауға ерекше назар аударылады.

Мақала авторлары дәстүрлі желілік экономикалық модельді айналмалы экономика моделімен салыстыра отырып, соңғысының ресурстарды пайдалануды оңтайландыруға, қалдықтарды азайтуға және ауыл шаруашылығындағы экологиялық көрсеткіштерді айтарлықтай жақсартуға болатынын көрсетеді. Дәстүрлі ауыл шаруашылығымен байланысты ресурстарды тиімсіз пайдалану, қалдықтардың пайда болуы және тұрақсыз өндіріс әдістері сияқты негізгі мәселелер талданады.

Зерттеуде ауыл шаруашылығындағы айналмалы экономикаға көшуге кедергі келтіретін технологиялық, экономикалық, нормативтік және нарықтық кедергілер егжей-тегжейлі қарастырылған. Авторлар бүкіл әлем бойынша айналмалы экономиканы енгізудің сәтті мысалдарын анықтау үшін академиялық әдебиеттерге, салалық есептерге және жағдайлық зерттеулерге жүйелі шолу жасайды. Қалдықтарды басқарудың инновациялық тәсілдеріне, тұрақты ауылшаруашылық тәжірибесіне және айналмалы тамақ жүйелерін құруға ерекше назар аударылады.

Өз талдауларының негізінде авторлар саясаткерлерге, бизнеске және зерттеушілерге анықталған кедергілерді еңсеруге және тұрақты агробизнес тәжірибесіне көшуді ынталандыруға бағытталған нақты ұсыныстарды тұжырымдайды.

Тұтастай алғанда, мақала ауыл шаруашылығындағы экологиялық мәселелерді шешуге және азық-түліктің тұрақты жүйесіне ықпал етуге арналған айналмалы экономиканың әлеуетін зерттеуге құнды үлес қосады.

Baykin A., Amantayeva R., Zhusupov R., Kenzhegalieva Z.

GLOBAL EXPERIENCE IN INTEGRATION OF CIRCULAR ECONOMY PRINCIPLES INTO AGRO-INDUSTRIAL SYSTEMS

Annotation

This review article provides an in-depth analysis of the integration of circular economy principles into the agricultural sector. Particular attention is paid to assessing global experience and identifying barriers to the widespread adoption of closed-loop models in the agro-industrial complex.

The authors of the article compare the traditional linear economic model with the circular economy model, demonstrating how the latter can optimize resource use, reduce waste and significantly improve environmental performance in agriculture. Key problems characteristic of traditional agriculture, such as inefficient use of resources, waste generation and unsustainable production methods, are analyzed.

The study examines in detail the technological, economic, regulatory and market barriers hindering the transition to a circular economy in agriculture. The authors conduct a systematic review of scientific literature, industry reports and case studies to identify successful examples of the implementation of circular economy principles in different countries. Particular attention is paid to innovative approaches to waste recycling, sustainable agricultural practices and the creation of circular food systems.

Based on the analysis, the authors formulate concrete recommendations for policymakers, businesses and researchers to overcome the identified barriers and stimulate the transition to more sustainable agribusiness practices.

Overall, the article represents a valuable contribution to the study of the potential of the circular economy to address environmental challenges in agriculture and contribute to the development of more sustainable food systems.

Г.Т. Даулетбай*, докторант PhD¹

Б.С.Толысбаев, д.э.н., профессор²

Г.А.Мауина, к.э.н.³

Қ.О.Бөлшекбаева, магистр⁴

*Костанайский региональный университет
имени А.Байтұрсынұлы, г. Костанай, Казахстан¹*

*Евразийский национальный университет
имени Л.Гумилева, г. Астана, Казахстан²*

*Казахский агротехнический исследовательский университет
имени С.Сейфуллина, г. Астана, Казахстан³*

Каспийский общественный Университет, г. Алматы, Казахстан⁴

* – основной автор (автор для корреспонденции)

e-mail: dauletbaevag@mail.ru

МОДЕЛЬ КРИЗИСОУСТОЙЧИВОСТИ ПРЕДПРИЯТИЯ

В настоящей статье представлена модель кризисоустойчивости предприятия, разработанная Fraunhofer-Institut für Produktionstechnik und Automatisierung IPA (Германия) и опубликованная в официальном документе «Resiliente Wertschöpfung in der produzierenden Industrie – innovativ, erfolgreich, krisenfest» инновационной программы Фраунгофера «Устойчивые системы создания стоимости» ("RESYST"). Дано определение устойчивости в широком и узком понимании, т.е. в контексте предпринимательской деятельности. Представлены и описаны четыре основных предпосылок устойчивости, которые необходимо учитывать при разработке мероприятий по его повышению. Кроме того, дана характеристика и изложены пять этапов формирования кризисоустойчивости предприятия, позволяющие предприятию эффективно реагировать на триггеры. Наконец, проиллюстрирована и проанализирована модель кризисоустойчивости предприятия, которая отвечает на вопросы «Что?», «Как?», «Где?», «С чем/с помощью чего?».

Значимость и новизна данной работы заключается в рекомендациях по составлению модели кризисоустойчивости предприятия, решает проблему между эффективностью текущей деятельности и подготовкой к кризисным ситуациям. А также связывает этапы его формирования с каналами реализации, возможными модулями решений и целями оптимизации для устойчивой деятельности. Результаты исследования могут быть использованы при составлении обучающих программ бакалавриата и магистратуры по дисциплине «Антикризисное управление».

Ключевые слова: кризис, модель кризисоустойчивости, антикризисное управление, принципы стратегии, технологии, методы, инструменты кризисоустойчивости

Кілт сөздер: дағдарыс, дағдарысқа төзімділік моделі, дағдарысты басқару, принциптер стратегиялар, технологиялар, әдістер, құралдар дағдарысқа төзімділік

Keywords: crisis, crisis resilience model, crisis management, principles strategies, technologies, methods, tools crisis resilience

Введение. Кризисы могут нанести значительный ущерб и привести к банкротству предприятия. Их последствия ведут от снижения продаж, роста издержек и потери рабочих мест до негативного экономического эффекта и дестабилизирующего воздействия не только на предприятия, но и на целые отрасли экономики.

Определив рычаги, влияющие на уязвимость к кризисам и способность управлять ими, хозяйствующие субъекты могут улучшить управление рисками и укрепить финансовую стабильность. Кроме того, способность противостоять изменениям как внешней, так и внутренней среды является важным показателем их устойчивости. Для поддержания стабильного положения предприятия необходимо своевременно предвидеть возможность наступления кризиса.

Целью данной статьи является изучение зарубежного опыта в области теории кризисоустойчивости и разработка рекомендаций по внедрению модели кризисоустойчивости предприятия. Был обобщён теоретический материал, который был собран в ходе анализа источников литературы по теме исследования и проведен анализ предпосылок кризисоустойчивости предприятия. С помощью метода сравнения проанализированы и

сопоставлены этапы формирования модели, решает проблему между эффективностью текущей деятельности и подготовкой к кризисным ситуациям и отвечает на основные четыре вопроса. Изучение зарубежного опыта позволит получить важную информацию для заинтересованных лиц в области антикризисного управления и разработки модели кризисоустойчивости предприятия.

Обзор литературы. В статье проведен анализ модели кризисоустойчивости предприятия и изучены труды зарубежных ученых -Wimmer R. [1], Weber K. [2], Heinemann F., Birkholz C., Nover J. [3], Flüter-Hoffmann Ch. [4] и других.

Растущее влияние негативных внешних факторов и, как следствие, снижение конкурентоспособности предприятия показало на необходимость поиска путей его стабильного развития. Поэтому некоторые компании разрабатывают и реализовывают мероприятия по предотвращению кризисов для быстрого реагирования на угрозы и изменения внешней среды.

В рамках WHU Controller Panel были опрошены компании DACH, лишь 1/3 были уверены в своих способностях противостоять и приспособиться к вызовам и колебаниям внешней среды. Только лишь 50% респондентов были уверены в своей финансовой прочности. И третья часть компаний разработала надежные процессы корпоративного управления [5]. Таким образом, в управлении предприятия закрепился термин «устойчивость», которое следует понимать как способность организаций справляться с неблагоприятными и разрушительными событиями и ситуациями и таким образом успешно противостоять кризисам.

Основная часть. Термин «устойчивость» (лат. "resilire") переводится как «отскакивать» и является обобщающим понятием, который используется в научной среде. Виланд и Дюрах под устойчивостью понимают способность выживать, адаптироваться или трансформироваться под влиянием угроз внешнего окружения [1].

На рисунке 1 проиллюстрированы четыре важных предпосылок устойчивости, представленные в работе «Resiliente Wertschöpfung in der produzierenden Industrie - innovativ, erfolgreich, krisenfest» [6].

При разработке программы по повышению кризисоустойчивости предприятия необходимо учитывать этапы его формирования, разработанные в Рабочей документации "RESYST":

1. Подготовка (Prepare),
2. Восстановление (Prevent),
3. Защита (Protect),
4. Реагирование (Respond),
5. Стабилизация (Recover).

На первом этапе формулируются цели и задачи, а также прорабатываются подготовительные мероприятия, на втором этапе применяются профилактические меры по восстановлению стабильного положения. Следующие два этапа по обеспечению защиты и реагирования наступают в случае приближения кризиса, которые позволят смягчить его последствия и сохранить ключевые функции компании. На последнем этапе все бизнес-процессы должны быть восстановлены (Recover), а из кризиса должны быть извлечены важные уроки [6].

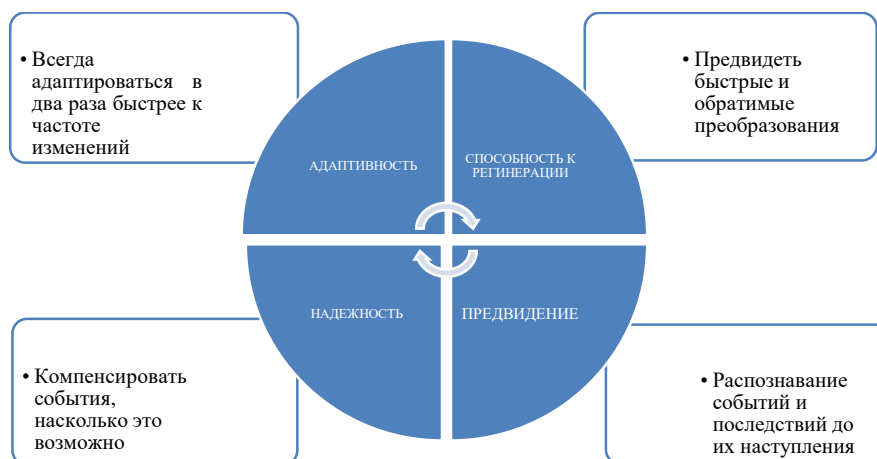

Рисунок 1 - Предпосылки устойчивости*

* Переведено авторами на основе источника [7]

Модель, разработанная группой Фраунгофера, решает проблему между эффективностью текущей деятельности и подготовкой к кризисным ситуациям [7] и отвечает на следующие вопросы: «Что?», «Как?», «Где?», «С чем?» (Таблица 1).

В ответах на вопрос "Что?" представлены характеристики компетенций сотрудников и предприятия на этапах повышения устойчивости.

Таблица 1

Модель кризисоустойчивости предприятия*

Что? Характеристика фаз устойчивости	Формирование базовых установок, способствующих устойчивости					
	Подготовка		Предотвращение и реагирование		Защита	Восстановление
	Ожидание/ Прогнозирование		Ловкость, гибкость, адаптивность		Надежность / Прочность	Регенерация/ способность к обучению
Как? Цели оптимизации для устойчивой деятельности стоимости	Сохранение способности действовать в любой ситуации					
	"Распознавать события и последствия до того, как они произойдут"		"Вносить необходимые коррективы в частоту изменений"		"Компенсировать события, насколько это возможно без излишеств"	"Обеспечить быстрые и обратимые преобразования"
Где? Каналы реализации	Гибкость от закупа сырья до производства продукта					
	Рынок и конкуренция	Продукты и услуги	Создание стоимости & Процессы	Ресурсы и Инфраструктура	Сотрудники & Культура	Сотрудничество & Партнеры
С чем? Модули решений	Выбор приемлемых средств					
	Принципы	Стратегии	Методы	Технологии	Инструменты	

* Переведено авторами на основе источника [7]

На этапе «Подготовка» разрабатываются меры и вносятся корректировки, которые позволяют быстро и эффективно реагировать на кризис [8]. На следующем этапе «Предотвращение и Реагирование» очень важно оперативно и гибко отвечать на вызовы кризиса, а также приспосабливаться к новым условиям деятельности [9]. Третья фаза "Защита" характеризуется обеспечением безопасного функционирования предприятия от воздействий внешней и внутренней среды. В последней фазе «Восстановление» играет большую роль возврат в кратчайшие сроки в нормальное состояние. При этом первая и последние фазы взаимосвязаны между собой.

На второй вопрос "Как?" отвечает главная цель оптимизации устойчивости предприятия «Сохранение способности действовать в любой ситуации», а именно предвидение кризиса до его наступления; возможность вносить поправки; возмещение ущерба, нанесенного кризисом; способствовать оперативному внесению изменений. Они направлены на поддержание способности действовать на всех фазах устойчивости.

Следующий вопрос «Где?» отвечает за гибкость каналов реализации.

Первый канал «Рынок и конкуренция» отличается необходимостью принятия решений о закреплении позиций на сложившихся рынках и освоении новых. Повышение умения предвидеть изменения на рынке на ранней стадии, а также повышение гибкости и адаптивности за счёт способности к обучению на основе спроса ведет к повышению потенциала роста предприятия и его конкурентоспособности [13].

На уровне «Продукты и услуги» первостепенным является обеспечение наличия и поступления необходимых материальных ресурсов (и/или их альтернативы) для того, чтобы предприятие не прерывало свою деятельность в кризисных ситуациях [4].

В следующем канале «Создание стоимости & Процессы» [3] необходимо учитывать тот факт, что процессы "преобразуют вход в выход", то есть всегда превращают один или несколько исходных ресурсов в продукт или услугу, наличие ресурсов всех видов является решающим фактором для устойчивости процессов и структур.

Трансформационные процессы способствуют (дальнейшему) развитию некоторых ресурсов и инфраструктуры компании, т.е. они благоприятны для повышения способности компании к инновациям [2].

Немаловажную роль в области кризисоустойчивости предприятия играют его сотрудники и корпоративная культура, которая включает инновации и креативность, чтобы находить новые решения снова. Это, естественно, требует надежной обработки информации и принятия решений, а также информирования о результатах и вовлечения в процесс по крайней мере соответствующих, а лучше всех сотрудников [14].

Наконец, канал «Сотрудничество & Партнеры» гарантирует стабильные деловые отношения с ключевыми партнерами и создание сети коллаборации. Однако это возможно только в том случае, если деловые отношения основаны на доверии и принципе взаимной выгоды.

С помощью последнего вопроса "С чем?" разрабатываются модули решения для внедрения устойчивого управления предприятием.

Группа Фраунгофера в рамках разработанной модели кризисоустойчивости разработала и предлагает модули решений на основе выбора следующих средств его внедрения: принцип, стратегии, методы, технологии и инструменты [11].

Первым блоком повышения кризисоустойчивости предприятия являются принципы, которые представляют собой основные правила стабильного развития систем создания стоимости. Первый принцип «Раннее обнаружение/прогнозирование» позволяет распознавать кризисы на ранних стадиях. Следующим принципом является «Резервы», который формируется из взаимозаменяющихся или аналогичных по свойствам запасов. Благодаря им, можно строить планы альтернатив развития деятельности предприятия. Принцип «Сетевое взаимодействие» позволяет предприятиям обмениваться информацией, знаниями и материальными ценностями. Принцип «асинхронность» направлена на обеспечение независимых связей между различными системами предприятия. Стандартизация помогает реализовать максимально схожие процедуры для борьбы с самыми разными кризисами. Под принципом «Изоляция» следует понимать способность быстро изолировать недостатки системы от ее остальной части и недопущения их возникновения. Очередной принцип «Бриколаж» основывается на способности сотрудников организации принимать решения в кризисных ситуациях с помощью имеющихся ресурсов, не дожидаясь наилучших возможных средств. Другой принцип «Обратимость» указывает на возможность перехода с одного уровня эффективности на более низкий или более высокий без потерь. Последний принцип «Приспособляемость» означает ориентацию процессов и инфраструктур на устойчивость к кризисам и чрезвычайным ситуациям [11].

К следующему блоку модели кризисоустойчивого управления предприятия относится система стратегии, которая обеспечивает транспарентность конфликтов в структурах, процессах и бизнес-моделях [8].

В стратегии кризисоустойчивости, корпоративная стратегия является основной стратегией и должна обеспечить баланс между независимостью и информационным обменом в рамках существующего бизнеса. Результаты эмпирических исследований указывают на создание целостной модели разработки и ориентации корпоративной устойчивости [12]. Технологическая стратегия устанавливает технологические цели и пути достижения конкурентных преимуществ, так как предприятие нуждается в свежих технологических идеях и новейших технологиях с целью усовершенствования производства [15]. Инновационная стратегия играет большую роль в обеспечении устойчивого развития предприятия, она определяет общее направление его деятельности. С целью повышения устойчивости, принимаются решения о структуре продуктов и процессов, которые должны обеспечить универсальность и дальнейшее развитие [10]. Как известно, операционная стратегия указывает на необходимость контроля использования ресурсов и реализацию процессов в непрерывной деятельности предприятия.

Методы обеспечения устойчивости - это процедуры и методики, которые прошли проверку и используются для реализации и внедрения принципов устойчивости и стратегий предприятия. Примером может служить имитационное моделирование проблем, с помощью которого компания может определить последствия проблем и, таким образом, контролирует степень подготовки к реальным кризисам [16].

Технологии являются основой и решением множества задач, стоящих перед производственной деятельностью предприятия. Для поддержания стабильного развития предприятие должно обладать способностью выбора и внедрения оптимального метода из имеющихся технологий [17].

Наконец, последним средством в модули кризисоустойчивости являются инструменты, которые помогают реализовывать методы и технологии в процессе производства [4].

Заключение. Предприятия находятся под постоянным влиянием внешней среды, которые приводят к резким колебаниям условий их существования. Эти изменения, особенно долгосрочные, как изменение климата, инновационные процессы, кризисы и другие приводят не только к изменениям в деятельности предприятий, но и в цепочке создания стоимости.

Для поддержания и сохранения стабильности и дальнейшего роста следует разработать, а также внедрить оптимальную и адаптивную систему создания стоимости, при которой немаловажную роль играет готовность к изменениям. Основополагающим условием для этого служит утверждение, что устойчивость – это, с одной стороны, ключевой пункт конкурентного преимущества, а, следовательно, одна из важнейших задач управления предприятием.

В данной работе представлена модель Группы Фраунгофера ("Рамочная модель создания устойчивой стоимости"), которая предлагает решение проблемы как рационального управления стандартными процедурами, так и разработки антикризисных мероприятий на предприятии. Таким образом, в ней представляется решение проблемы между эффективностью повседневной деятельности и подготовкой к кризисным явлениям.

Кроме того, разработаны модули решений по трем отраслям применения: стратегии и системы управления процессами, производственные системы и производственные технологии. Они должны быть реализованы на трех уровнях: компаний, систем создания стоимости, политики и общества.

На уровне компании необходимо создать и интегрировать систему управления устойчивостью и альтернативных технологических цепочек, а также быть готовым использовать альтернативные технологии производства.

Следующий уровень «Система создания стоимости» способствует укреплению сетевого взаимодействия и сотрудничества между компаниями взаимосвязанных и цифровых сетевых инфраструктур, а также создания альтернативных и конкурентоспособных цепочек поставок.

Для поддержания производства использование альтернативных материалов и процессов или производство альтернативной продукции требует быстрой и надежной сертификации продукции и процессов на уровне политики и общества. Органы государственной поддержки должны ориентироваться не только на отдельные компании, но и концентрироваться на целых системах создания стоимости.

Литература

1. Wieland A., Durach Ch. Two perspectives on supply chain resilience [Электрон. ресурс]. - 2021. - URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/epdf/10.1111/jbl.12271/> (дата обращения 19.12.2023)
2. Weber K., Helm R. Resilienz-Management in Zeiten von Industrie 4.0 [Электрон. ресурс]. 2015. - URL https://www.researchgate.net/publication/281646028_Resilienz-Management_in_Zeiten_von_Industrie_4_0 / (дата обращения 07.01.2024)
3. Heinemann F., Birkholz C., Nover J. Stiftung Familienunternehmen // Die Widerstandsfähigkeit der deutschen Wirtschaft in der CoronaPandemie – Jahresmonitor der Stiftung Familienunternehmen, erstellt von ifo Institut – Leibniz-Institut für Wirtschaftsforschung an der Universität München e.V. und ZEW – Leibniz-Zentrum für Europäische Wirtschaftsforschung [Электрон. ресурс]. – 2020. - URL: https://www.familienunternehmen.de/media/public/pdf/publikationen-studien/studien/Jahresmonitor-2020_Stiftung-Familienunternehmen.pdf / (дата обращения 07.03.2022)
4. Flüter-Hoffmann Ch. et al. Resilienz-kompass [Электрон. ресурс]. – 2018. - - URL: https://www.iwkoeln.de/fileadmin/user_upload/Studien/Gutachten/PDF/2018/Gutachten_Resilienzkompass.pdf / (дата обращения 09.07.2023)

5. Reimer M., Schäffer U., Weber J. Talent Retention in the Accounting and Finance profession in Europe [Электрон. ресурс]. – 2020. - URL: https://www.icv-controlling.com/fileadmin/user_upload/Europe_Talent_Retention_Report_IMA.pdf
6. Roth F., Warnke Ph., Niessen P., Edler J. Systemische Resilienz – Einsichten aus der Innovationsforschung [Электрон. ресурс]. – 2020. - URL: <https://www.econstor.eu/handle/10419/248428> / (дата обращения 11.10.2023)
7. Resiliente Wertschöpfung in der produzierenden Industrie - innovativ, erfolgreich, krisenfest [Электрон. ресурс]. – 2021. - URL: <https://www.fraunhofer.de/s/ePaper/Whitepaper/RESYST/index.html#44> / (дата обращения 15.08.2022)
8. Welz D, Kammerlander N, Welz M, Zöller M, Kost J. Wie Familienunternehmen die Krise meistern. Lessons Learned aus 12 Monaten Covid-19 Krisenerfahrung [Электрон. ресурс]. - 2020. - URL: <https://www.whu.edu/index.php?eID=dumpFile&t=f&f=1236&token=f1ebe1cc68762ea9dda381ce1793ce031eb1044f> / (дата обращения 15.12.2023)
9. Sasse, P. Löflath Krisen proaktiv vermeiden Controlling & Management [Электрон. ресурс]. - 2020. - URL: https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC7941358/pdf/12176_2020_Article_131.pdf / (дата обращения 15.12.2023)
10. Liegl B., Wladasch K. Potentiale von Diversitäts- und Resilienzmaßnahmen zur erfolgreichen Bewältigung von Krisensituationen durch Unternehmen // Vorstudie im Auftrag der Gleichbehandlungsanwaltschaft und in Kooperation mit der Behindertenanwaltschaft [Электрон. ресурс]. - 2022. - URL: https://www.gleichbehandlungsanwaltschaft.gv.at/dam/jcr:b91f3448-54af-44d4-5ba-93cfee761e0e/04.Maerz_2022_Diversit%C3%A4t&Resilienz_Vorstudie_final.pdf / (дата обращения 23.02.2024)
11. Fontanari M., Reiche Th. Resilienz als Merkmal verantwortlicher Unternehmensführung [Электрон. ресурс]. - 2020. - URL: https://www.researchgate.net/publication/346157576_Resilienz_als_Merkmal_verantwortlicher_Unternehmensfuhrung/ (дата обращения 26.08.2023)
12. Давитиани К.И. Типология, фазы и признаки кризисов в организации // Форум молодых ученых [Электрон. ресурс]. – 2020. - URL: <http://forum-nauka.ru> / (дата обращения 15.08.2022)
13. Sandkuhl K. et al. Unternehmensmodellierung // Xpert.press, Springer-Verlag Berlin Heidelberg [Электрон. ресурс]. - 2013. - URL: https://www.wirtschaftsinformatik.uni-rostock.de/storages/uni-rostock/Alle_IEF/Inf_WIN/SubPage_4EM/Dateien/Leseprobe.pdf / (дата обращения 13.10.2022)
14. Busch-Heizmann, A., Shajek, A., Brandt, A., Neger, M., Peters, R., Thomsen, M. Fallstudien zu den Auswirkungen der Corona-Krise auf betriebliche Transformationsprozesse: Begleitforschung zur Arbeitsweltberichterstattung im Auftrag des BMAS // Forschungsbericht / Bundesministerium für Arbeit und Soziales, FB580/3 [Электрон. ресурс]. - 2021. - URL: https://www.ssoar.info/ssoar/bitstream/handle/document/77032/ssoar-2021-busch-heizmann_et_al-Fallstudien_zu_den_Auswirkungen_der.pdf?sequence=1&isAllowed=y&lnkname=ssoar-2021-busch-heizmann_et_al-Fallstudien_zu_den_Auswirkungen_der.pdf / (дата обращения 21.09.2023)
15. Grundzüge der Unternehmensresilienz // Technische Hochschule Wildau [Электрон. ресурс]. - 2021. URL: https://pandemieplangenerator.de/downloads/Betriebliche_Pandemieplanung_Leitfaden_Grundz%C3%BCge_der_Unternehmensresilienz_V1.pdf / (дата обращения 23.10.2022)

Reference

1. Wieland A., Durach Ch. Two perspectives on supply chain resilience [Digital resource]. - 2021. - URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/epdf/10.1111/jbl.12271/> (19.12.2023)
2. Weber K., Helm R. Resilienz-Management in Zeiten von Industrie 4.0 [Resilience management in times of industry] [Digital resource]. 2015. - URL https://www.researchgate.net/publication/281646028_Resilienz-Management_in_Zeiten_von_Industrie_4_0 / (07.01.2024) [In German]
3. Heinemann F., Birkholz C., Nover J. Stiftung Familienunternehmen // Die Widerstandsfähigkeit der deutschen Wirtschaft in der CoronaPandemie – Jahresmonitor der Stiftung Familienunternehmen, erstellt von ifo Institut – Leibniz-Institut für Wirtschaftsforschung an der Universität München e.V. und ZEW – Leibniz-Zentrum für Europäische Wirtschaftsforschung [The resilience of the German economy in the Corona pandemic - Annual monitor of the Stiftung Familienunternehmen, compiled by ifo Institute - Leibniz Institute for Economic Research at the University of Munich e.V. and ZEW – Leibniz Center for

European Economic Research] [Digital resource]. – 2020. - URL: https://www.familienunternehmen.de/media/public/pdf/publikationen-studien/studien/Jahresmonitor-2020_Stiftung-Familienunternehmen.pdf / (07.03.2022) [In German]

4. Flüter-Hoffmann Ch. et al. Resilienz-kompass [The Resilience compass] [Digital resource]. – 2018. - URL: https://www.iwkoeln.de/fileadmin/user_upload/Studien/Gutachten/PDF/2018/Gutachten_Resilienzkompass.pdf / (09.07.2023) [In German]

5. Reimer M., Schäffer U., Weber J. Talent Retention in the Accounting and Finance profession in Europe [Digital resource]. – 2020. - URL: https://www.icv-controlling.com/fileadmin/user_upload/Europe_Talent_Retention_Report_IMA.pdf

6. Roth F., Warnke Ph., Niessen P., Edler J. Systemische Resilienz – Einsichten aus der Innovationsforschung [Systemic resilience - Insights from innovation research] [Digital resource]. – 2020. - URL: <https://www.econstor.eu/handle/10419/248428> / (11.10.2023) [In German]

7. Resiliente Wertschöpfung in der produzierenden Industrie - innovativ, erfolgreich, krisenfest [Resilient value creation in the manufacturing industry - innovative, successful, crisis-proof] [Digital resource]. – 2021. - URL: <https://www.fraunhofer.de/s/ePaper/Whitepaper/RESYST/index.html#44> / (15.08.2022) [In German]

8. Welz D, Kammerlander N, Welz M, Zöller M, Kost J. Wie Familienunternehmen die Krise meistern. Lessons Learned aus 12 Monaten Covid-19 Krisenerfahrung [How family businesses are coping with the crisis. Lessons Learned from 12 months Covid-19 crisis experience] [Digital resource]. - 2020. - URL: <https://www.whu.edu/index.php?eID=dumpFile&t=f&f=1236&token=f1ebe1cc68762ea9dda381ce1793ce031eb1044f> / (15.12.2023)

9. Sasse, P. Löflath Krisen proaktiv vermeiden Controlling & Management [Proactively avoid crises Controlling & Management] [Digital resource]. - 2020. - URL: https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC7941358/pdf/12176_2020_Article_131.pdf / (15.12.2023) [In German]

10. Liegl B., Wladasch K. Potentiale von Diversitäts- und Resilienzmaßnahmen zur erfolgreichen Bewältigung von Krisensituationen durch Unternehmen // Vorstudie im Auftrag der Gleichbehandlungsanwaltschaft und in Kooperation mit der Behindertenanwaltschaft [Potentials of diversity and resilience measures for the successful management of crisis situations by companies // Preliminary study on behalf of the Equal Treatment Attorney's Office and in cooperation with the disability attorney's Office] [Digital resource]. - 2022. - URL: https://www.gleichbehandlungsanwaltschaft.gv.at/dam/jcr:b91f3448-54af-44d4-5ba-93cfce761e0e/04.Maerz_2022_Diversit%C3%A4t&Resilienz_Vorstudie_final.pdf / (23.02.2024) [In German]

11. Fontanari M., Reiche Th. Resilienz als Merkmal verantwortlicher Unternehmensführung [Resilience as a characteristic of responsible corporate management] [Digital resource]. - 2020. - URL: https://www.researchgate.net/publication/346157576_Resilienz_als_Merkmal_verantwortlicher_Unternehmensfuhrung / (26.08.2023) [In German]

12. Davitiani K. Tipologiya, fazy i priznaki krizisov v organizacii // Forum molodyh uchenyh [Typology, phases and signs of crises in the organization // Forum of Young Scientists] [Digital resource]. – 2020. - URL: <http://forum-nauka.ru> / (15.08.2022) [In Russian]

13. Sandkuhl K. et al. Unternehmensmodellierung // Xpert.press, Springer-Verlag Berlin Heidelberg [Corporate Modeling // Xpert.press, Springer-Verlag Berlin Heidelberg] [Digital resource]. - 2013. - URL: https://www.wirtschaftsinformatik.uni-rostock.de/storages/uni-rostock/Alle_IEF/Inf_WIN/SubPage_4EM/Dateien/ Leseprobe.pdf / (13.10.2022)

14. Busch-Heizmann, A., Shajek, A., Brandt, A., Nerger, M., Peters, R., Thomsen, M. Fallstudien zu den Auswirkungen der Corona-Krise auf betriebliche Transformationsprozesse: Begleitforschung zur Arbeitsweltberichterstattung im Auftrag des BMAS // Forschungsbericht / Bundesministerium für Arbeit und Soziales, FB580/3 [Case studies on the effects of the corona crisis on operational transformation processes: Accompanying research on world of work reporting on behalf of the BMAS // Research Report / Federal Ministry of Labour and Social Affairs, FB580/3] [Digital resource]. - 2021. - URL: https://www.ssoar.info/ssoar/bitstream/handle/document/77032/ssoar-2021-busch-heizmann_et_al-Fallstudien_zu_den_Auswirkungen_der.pdf?sequence=1&isAllowed=y&lnkname=ssoar-2021-busch-heizmann_et_al-Fallstudien_zu_den_Auswirkungen_der.pdf / (21.09.2023) [In German]

15. Grundzüge der Unternehmensresilienz // Technische Hochschule Wildau [Basic features of corporate resilience // Wildau University of Technology] [Digital resource]. - 2021. - URL: https://pandemieplangenerator.de/downloads/Betriebliche_Pandemieplanung_Leitfaden_Grundzuege_der_Unternehmensresilienz_V1.pdf / (23.10.2022) [In German]

Г.Т. Даулетбай, Б.С.Толысбаев, Г.А. Мауина, Қ.О.Болшекбаева

КӘСІПОРЫНЫҢ DAҒDAPЫCҚA ҚAPCЫ TҮPY MOДЕЛІ

Андатпа

Бұл мақалада Fraunhofer-Institut für Produktionstechnik und Automatisierung IPA (Германия) әзірлеген және "resiliente Wertschöpfung in der produzierenden Industrie – innovativ, erfolgreich, krisenfest" ресми құжатында жарияланған кәсіпорынның дағдарысқа төзімділік моделі ұсынылған фраунгофердің "құнды құрудың тұрақты жүйелері" ("Resyst") инновациялық бағдарламасы. Тұрақтылықтың анықтамасы кең және тар мағынада, яғни кәсіпкерлік қызмет контекстінде берілген. Тұрақтылықтың төрт негізгі алғышарттары ұсынылған және сипатталған, оны арттыру шараларын әзірлеу кезінде ескеру қажет. Сонымен қатар, кәсіпорынның триггерлерге тиімді жауап беруіне мүмкіндік беретін кәсіпорынның дағдарысқа төзімділігін қалыптастырудың бес кезеңі сипатталған және сипатталған. Соңында, "не?" деген сұрақтарға жауап беретін кәсіпорынның дағдарысқа төзімділік моделі суреттелген және талданған., "Қалай?", "Қайда?", "Немен / немен?". Бұл жұмыстың маңыздылығы мен жаңалығы кәсіпорынның дағдарысқа төзімділік моделін құру бойынша ұсыныстарда жатыр, ағымдағы қызметтің тиімділігі мен дағдарыстық жағдайларға дайындық арасындағы мәселені шешеді. Сондай-ақ оның қалыптасу кезеңдерін іске асыру арналарымен, шешімдердің мүмкін модульдерімен және тұрақты қызмет үшін оңтайландыру мақсаттарымен байланыстырады. Зерттеу нәтижелері "дағдарысты басқару" пәні бойынша бакалавриат пен магистратураның оқу бағдарламаларын дайындауда қолданылуы мүмкін.

G. Dauletbay, B. Tolysbaev, H. Mauina, K. Bolshekbaeva

ENTERPRISE CRISIS RESISTANCE MODEL

Annotation

This article presents a model of enterprise crisis tolerance developed by Fraunhofer-Institut für Produktionstechnik und Automatisierung IPA (Germany) and published in the official document "Resiliente Wertschöpfung in der produzierenden Industrie – innovativ, erfolgreich, krisenfest" of Fraunhofer's innovative program "Sustainable Value Creation Systems" ("RESYST"). The definition of sustainability is given in a broad and narrow sense, i.e. in the context of entrepreneurial activity. Four basic prerequisites for sustainability are presented and described, which must be taken into account when developing measures to improve it. In addition, the characteristic is given and five stages of the formation of the enterprise's crisis tolerance are outlined, allowing the enterprise to respond effectively to triggers. Finally, the model of crisis tolerance of the enterprise is illustrated and analyzed, which answers the questions "What?", "How?", "Where?", "With what/ with what?". The significance and novelty of this work lies in the recommendations for drawing up a model of crisis tolerance of the enterprise, solves the problem between the effectiveness of current activities and preparation for crisis situations. It also connects the stages of its formation with the implementation channels, possible solution modules and optimization goals for sustainable activities. The results of the study can be used in the preparation of bachelor's and master's degree training programs in the discipline "Crisis management".

Журнал Вестнике КазУЭФМТ включен в Перечень изданий Комитета по обеспечению качества в сфере науки и высшего образования Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан и предназначен для публикации результатов научных исследований по актуальным вопросам экономической теории и практики, менеджмента, маркетинга, финансов, учета и аудита, других сфер экономической науки..

ТРЕБОВАНИЯ К ОФОРМЛЕНИЮ СТАТЕЙ В «ВЕСТНИКЕ КАЗУЭФМТ»

ОБЩИЕ ТРЕБОВАНИЯ

Научная статья должна соответствовать заявленной цели и тематическому направлению журнала. Содержание статьи отражает изложение собственных выводов и промежуточных или окончательных результатов научного исследования, экспериментальной или аналитической деятельности. Статья должна содержать авторские разработки, выводы, рекомендации, ранее не опубликованные и обладающие новизной, обзоры ранее опубликованных научных статей, связанных общей темой.

Статья включает заголовок, аннотации, ключевые слова, введение, материалы и методы, основную часть (результаты, обсуждение), заключение, информацию о финансировании (при наличии), список литературы.

Все статьи принимаются только через систему онлайн-подачи <http://vestnik.kuef.kz/>.

Статьи, не соответствующие требованиям к оформлению, не рассматриваются. Пользователям необходимо поддерживать актуальность своих контактных данных и другой информации, указанной в профиле, в первую очередь, адреса электронной почты и номера телефонов.

Статьи принимаются на казахском, русском и английском языках. Объем статьи, включая библиографию, должен быть **не менее 6 и не более 10 страниц** (на объем свыше 10 страниц устанавливается оплата 1000 тенге за каждый лист, но не более 15 страниц общего объема).

Подаваемая рукопись должна:

- представлять академическую и научную ценность;
- иметь значимость и оригинальность, а также практическое значение;
- вносить вклад в более ранние исследования по этой теме;
- быть тщательно вычитана и отредактирована.

Общие технические требования к оформлению статьи:

- формат – MS Word, редактор формул Microsoft Equation;
- шрифт – Times New Roman;
- размер шрифта – 14;
- межстрочный интервал – одинарный;
- ширина всех полей – 2 см;
- абзацный отступ – 1 см.

ПОРЯДОК ОФОРМЛЕНИЯ СТАТЬИ

Автор указывает:

УДК на основе системы Универсальной десятичной классификации информации, используемой для систематизации произведений науки, литературы и искусства, периодической печати, различных видов документов и организации картотек. Указывается в верхнем левом углу рукописи.

ГРНТИ на основе Государственного рубрикатора научно-технической информации, применяемого для систематизации документов. ГРНТИ по своей теме можно определить на сайте <http://grnti.ru/> или <http://lib.gur.kz>. Указывается в верхнем левом углу рукописи.

Помимо УДК и ГРНТИ можно указать коды по классификации JEL (**JEL Classification**). Коды, указанные автором, должны четко отражать область исследований. Автор может использовать коды классификации JEL из двух или трех областей, если они охвачены исследованием. Коды по классификации **JEL** можно найти на сайте: <http://nfmtc.com/assets/docs/jel.doc>. *Коды JEL указываются после ключевых слов.*

DOI к каждой статье присваивается регистрационным агентством International DOI Foundation (Интернэйшенел ДООИ Фаундэйшен) по запросу редакции журнала.

Ключевые слова переводятся на три языка (*казахский, русский, английский языки: кілт сөздер, ключевые слова, keywords*).

Автор (авторы)

Перед названием статьи в правом верхнем углу указывается ФИО автора (авторов). После ФИО авторов должны быть написаны: ученая степень и ученое звание, место работы, город, название страны. Название организации или учреждения указывается в именительном падеже, при этом название должно быть полным, без сокращений.

Если есть несколько авторов, они сами принимают решение относительно порядка их упоминания в названии статьи (рекомендуемый вариант – в зависимости от вклада в исследование). Список авторов включает только тех лиц, которые действительно приняли участие в исследовании и согласились нести полную ответственность за его содержание.

Здесь следует указать основного автора (автора для корреспонденции) и адрес его электронной почты.

Количество авторов статьи – не более 4 человек.

Название статьи

Название статьи должно полностью отражать тему исследования и его содержание. Оно должно быть коротким и конкретным (не более 10 слов). Кроме того, оно должно быть привлекательным для внимания читателя и написано с использованием научного стиля. Уместно указывать объект исследования или конкретизировать его с помощью двоеточия или скобок. Не рекомендуется использовать сокращения, кроме общепринятых и известных.

СТРУКТУРА СТАТЬИ

Аннотация

Аннотация должна быть информативной и структурированной. В аннотации необходимо приводить только то, что сделано в статье (рассмотрено, выявлено, определено, показано, проанализировано и т.д.), здесь излагаются суть и использованные методы исследования, суммируются наиболее важные результаты и их значимость. Объем аннотации – 22-25 строчек или 150-300 слов.

Аннотация пишется на основном языке рукописи (в начале статьи). В конце статьи, после списка литературы, должны быть еще 2 аннотации на казахском и/или русском и/или английском языках (в зависимости от основного языка рукописи).

Ключевые слова (на трех языках)

Количество ключевых слов должно составлять 7-10 ед. Здесь не должно быть предложений, а только слова или устойчивые словосочетания. Если объект исследования не упоминается в названии документа (включая страну, регион), его следует добавить в список ключевых слов.

Введение (26-32 строчек или не менее 200 слов)

Во введении должны быть обоснованы и разъяснены научные вопросы, актуальность, цель, задачи, материалы и методы исследования.

А) Цель описывает основные результаты в краткой и конкретной форме, достижение которых является целью данного исследования. Цель не должна копировать название рукописи.

Б) Методы исследования описываются кратко и конкретным образом. Описывается методология исследования с указанием происхождения оборудования и материалов, методов статистической обработки данных и других способов обеспечения воспроизводимости. Если предлагаемые методы и процедуры используются в других работах, автор должен ссылаться на исходные источники. Если

в статье используются общеизвестные статистические процедуры, автор не должен описывать их сущность, достаточно просто указать их.

В) Автор при написании введения должен избегать использования таблиц и, по возможности, количественных показателей.

Обзор литературы (20-22 строчек или не менее 150 слов)

Автор должен описать проделанный анализ и результаты обобщения соответствующих работ (статей, монографий, докладов, тезисов и т.д.), которые описывают суть проблемы и/или дают представление о предыдущих исследованиях по ее решению. Обзор литературы должен соответствовать цели исследования и представлять результаты критического анализа аналитической базы для тестирования гипотезы исследования.

Литературный обзор должен охватывать работы, которые были опубликованы за последние пять лет в индексируемых журналах из баз данных Web of science или Scopus и в журналах, рекомендуемых Комитетом по обеспечению качества в сфере науки и высшего образования Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан.

Рекомендуется завершить обзор литературы изложением нерешенных вопросов, выявлением противоречий в результатах и результатах предыдущих исследований, обоснованием необходимости продолжения исследований в этой области и выбора конкретной темы (направления) этого изучения.

Основная часть (анализ, результаты и обсуждение)

В разделе описываются эмпирические или теоретические данные, полученные в процессе проведенного исследования. Рекомендуется использовать рисунки, таблицы (в совокупности не более 5).

Заключение (15 строчек или не менее 100 слов).

В этом разделе излагаются основные идеи статьи, формулируются полученные результаты и их новизна. Предложения, выводы и рекомендации должны подтвердить достижение поставленных целей и задач исследования. Необходимо наметить возможность практического использования полученных результатов и предложить направления для дальнейших научных исследований.

Литература оформляется в последовательности ссылок по тексту и в соответствии с Межгосударственным Стандартом ГОСТ 7.1–2003 «Библиографическая запись. Библиографическое описание. Общие требования и правила составления» (Принят Межгосударственным Советом по стандартизации, метрологии и сертификации (протокол № 12 от 2 июля 2003 г.).

Раздел должен иметь стандартный подзаголовок «Литература», «Эдебиеттер», «References» (от 6 до 15 источников, желательны книги, брошюры, научные статьи казахстанских и зарубежных авторов).

Источники литературы в статьях на русском и казахском языках должны представляться на языке оригинала. После этого необходимо привести второй список литературы (References) с переводом названий и полной транслитерацией источников. В статье, написанной на английском языке, источники на русском и казахском языках приводятся с транслитерацией. Для этого можно использовать сайт: <http://translit.net>

Примеры оформления источников:

Книги

1. Рыбаков Ф.Ф. Промышленная политика России: история и современность. – С-Пб.: Наука, 2011. – 189 с.
2. Улыбышев Д.Н. и др. Инновационная восприимчивость национальных экономик стран ЕАЭС: системные характеристики, оценка, механизмы управления. – Караганда: ТОО «Типография Арко», 2020. – 320 с.
3. Мэскон М., Альберт М., Хедоури Ф. Основы менеджмента: учебник. – М.: Дело, 1997. – 492 с.

Журнальные статьи

1. Татаркин А.И., Романова О.А. Промышленная политика: генезис, региональные особенности и законодательное обеспечение // Региональная экономика. – 2014. – №2. – С. 9-22.

2. Ho S.P. Model for Financial Renegotiation in Public-Private Partnership Projects and Its Policy Implications: Game Theoretic View // Journal of Construction Engineering and Management. – 2006. – №7(132). – P. 678-688. – doi:10.1061/(asce)0733-9364(2006)132:7(678).

Газетные статьи

1. Петров В.Г. Богато то общество, в котором дороги люди: монолог о главном // Липецкая газета. – 07.04.2004. – С. 4.

Интернет-источники

1. Industrial policy. Provisions of European Commission. – URL: https://ec.europa.eu/growth/industry/policy_en.

2. Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан. Малое и среднее предпринимательство. Динамические таблицы. – URL: <https://stat.gov.kz/official/industry/139/statistic/8>.

3. Кархунен П., Олимпиева И. Социальные «портреты» технологических предпринимателей на фоне инновационной экосистемы региона. Случай Финляндии. – URL: https://eusp.org/sites/default/files/archive/sts/%D0%BE%D1%82%D1%87%D0%B5%D1%82_%D0%A4%D0%B8%D0%BD%D0%BB%D1%8F%D0%BD%D0%B4%D0%B8%D1%8F.pdf.

4. Белстат. Официальная статистика. – URL: <https://www.belstat.gov.by/>.

References

1. Zakon Respubliki Kazahstan ot 27 dekabrja 2021 goda № 86-VII ZRK «O promyshlennoj politike» [Law of the Republic of Kazakhstan dated December 27, 2021 No. 86-VII ZRK «On Industrial Policy»]. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2100000086> [in Russian].

2. Shevjakova A.L., Tusupov Sh.S., Sejthanov N.B. Jetapy transformacii industrial'no-innovacionnoj politiki Kazahstana [Stages of transformation of the industrial-innovation policy of Kazakhstan] // Sb. trudov mezhd. nauch.-prakt. konferencii «Gumanizacija obshhestva i tehnologicheskoe razvitie v jepohu global'noj jekonomiki». – Almaty: Institut jekonomiki KN MON RK, 2022. – S. 311-317 [in Russian]

3. Andrianov K.N. Germanija i innovacii [Germany and innovations] // Sovremennaja Evropa. – 2012. – № 4. – S. 103-116 [in Russian].

4. Taubaev A.A., Ulybyshev D.N., Kenzhebekov N.D. i dr. Nacional'nye innovacionnye sistemy stran Evrazijskogo jekonomicheskogo sojuza: mehanizmy razvitija, predposylki vzaimodejstvija i perspektivy integracii [National innovation systems of countries of the Eurasian Economic Union: mechanisms of development, prerequisites for interaction and prospects for integration]. – Karaganda: TOO «PEGASO», 2017. – 262 s. [in Russian].

Наименование обозначенных разделов (текст с абзаца) нужно выделять полужирным шрифтом (**введение, обзор литературы, основная часть, выводы**). В тексте статьи ссылки на источники обязательны. Сноски (ссылки) на использованную литературу печатаются в квадратных скобках (и всегда перед знаком препинания).

Оформление рисунков и таблиц

В тексте должна быть обязательная ссылка на рисунок (рисунок 1) или таблицу (таблица 1). Недопустимы сокращения «Рис. 1» и «Табл. 1».

Над таблицей должен быть указан заголовок:

Таблица 1 – Название таблицы (выравнивание по ширине)

Под рисунком обычно делается подпись:

Рисунок 1 – Название рисунка (выравнивание по центру)

Рисунки и таблицы могут быть авторскими или заимствованными. Если вы автор рисунка, можно указать, что рисунок авторский. Заимствованный рисунок или таблица – это та же цитата, только не в текстовом, а в графическом виде. Поэтому обязательно нужно указать источник, как и для текстовой цитаты ссылкой [1] или сноской сразу после названия в примечании.

Примечания размещают сразу после рисунка или в таблице, к которым они относятся. Если примечание одно, то после слова «Примечание» ставится тире и идет текст примечания. Одно примечание не нумеруется. Несколько примечаний нумеруют по порядку цифрами без точки.

Рисунки должны быть нарисованы при помощи средств MS Office. В MS Word есть вкладка «Вставка»:

- «Диаграмма» – для рисования графиков;
- «SmartArt» – для блок-схем;
- «Фигуры» – различные фигуры.

Если рисунок нарисован с помощью фигур, то их нужно сгруппировать.

Срок рассмотрения статьи редакцией – от трех до шести месяцев. Датой сдачи статьи считается день получения редакцией ее окончательного варианта.

В статье не допускается использование:

- жирного, курсивного и подчеркнутого шрифта в основном тексте;
- автоматического и принудительного переноса, знаков принудительного разрыва строк, страниц;
- сканированных рисунков, таблиц и цветных элементов и рисунков.

В статье допускается в совокупности не более 5-ти таблиц и рисунков, выполненных в MS Word. Если рукопись не соответствует требованиям, она возвращается на доработку.

ОПЛАТА ПРОИЗВОДИТСЯ ПОСЛЕ ПРИНЯТИЯ СТАТЬИ И СООБЩЕНИЯ ОТ РЕДАКЦИИ

К статье прилагаются **сведения об авторах (на 3-х языках):** Ф.И.О., название страны, аффилиация (названия организаций), должность, степень, звание, служебный и/или мобильный телефоны, e-mail для всех авторов публикаций (в том числе с указанием основного автора).

Сведения об авторе

- Фамилия Имя Отчество (полностью) на казахском, русском и английском языках
- Должность, ученая степень, звание (полностью) на казахском, русском и английском языках
- Организация (полностью) на казахском, русском и английском языках
- Адрес
- Страна (полностью) на казахском, русском и английском языках
- Телефон раб., сотовый
- E-mail
- Название статьи (полностью) на казахском, русском и английском языках
- Дополнительная информация: для зарубежных авторов указывается страна

Все статьи подлежат экспертизе рецензентами. При необходимости статья отправляется на доработку автору или отклоняется. Редакционная коллегия оставляет за собой право отклонить ее от печати при несоответствии настоящим требованиям по структуре и оформлению и не вступать в переписку с авторами, а равно внести в ее содержание правки, не влияющие на смысловое наполнение статьи.

Ответственность за содержание и оформление статьи несет автор статьи.

Если автор не выходит на связь с редакцией более двух месяцев, следует автоматически отказ в публикации поданной статьи.

Независимо от результатов первоначального рецензирования, статья может быть отклонена или возвращена на доработку на любом этапе работы при обнаружении грубых ошибок, обширных заимствований или ошибочных цитат.

Публикационная этика

1. Редакция журнала «Вестник КазУЭФМТ» придерживается этических принципов на всех этапах работы с публикациями.
2. Редакционной коллегией соблюдается Этический кодекс Комитета по этике научных публикаций (Committee on Publication Ethics, COPE).
3. Все стороны, вовлеченные в процесс работы с публикациями (авторы, редакторы и рецензенты) должны следовать принципам этического поведения.
4. **Этические принципы для авторов:**
 - a) Авторы должны представить объективное обоснование научной значимости своей исследовательской работы. Допускается публикация обзорных статей при наличии оригинальных выводов и/или рекомендаций.
 - b) Авторы гарантируют, что представленные в редакцию статьи являются оригинальными, и что в случае использования в статье других работ это должным образом указано. Плагиат неприемлем в любой из его форм: дословного копирования без ссылки на источник, перефразирования без ссылки на источник, а также самоплагиата (если элементы статьи ранее опубликованы, авторы обязаны на это сослаться). Заведомо ложные и недостоверные сведения являются недопустимыми.
 - c) Авторы гарантируют, что представленные в редакцию статьи не находятся на рассмотрении в других изданиях. Представление статьи одновременно в несколько изданий представляет собой неэтичное поведение и неприемлемо.
 - d) Автор, представляющий статью, должен обеспечить согласие всех соавторов (при их наличии) с ее окончательным вариантом и с ее представлением к публикации в журнале.
 - e) Источник финансирования исследований, при наличии такового, должен быть объявлен и указан, его роль в проведении исследований и/или подготовке статьи должна быть изложена.
5. Неэтичное поведение представляет собой следующие действия авторов:
 - a) связанные с самостоятельным предоставлением рецензии на собственные статьи;
 - b) договорным и псевдорецензированием;
 - c) обращение к агентским услугам по опубликованию результатов научного исследования;
 - d) фальсификацией состава авторов;
 - e) публикацией псевдонаучных текстов;
 - f) передачей текстов статей в другие журналы без согласования с авторами;
 - g) передачей материалов авторов третьим лицам;
 - h) нарушением авторских прав и принципа конфиденциальности редакционных процессов;
 - i) манипуляциями с цитированием, плагиатом, фальсификацией и фабрикацией.
6. **Этические принципы для рецензентов:**
 - a) Рецензенты должны соглашаться на рецензирование только тех статей, для оценки которых они обладают достаточными знаниями и которые они могут прорецензировать своевременно.
 - b) Рецензент должен отказаться от подготовки рецензии, если участвовал в какой-либо работе, связанной с подготовкой статьи, или в описываемых в ней исследованиях.
 - c) Рецензент должен уважать конфиденциальность рецензии и не раскрывать никакие детали статьи или рецензии во время или после рецензирования никому за исключением тех лиц, кому это разрешено редакцией (например, редактору).
 - d) Рецензент не вправе использовать информацию, полученную в ходе рецензирования, для собственной выгоды, для выгоды либо для дискредитирования других лиц или организаций.
 - e) Рецензент должен заявить редактору о возможном конфликте интересов, связанном с рецензированием статьи, или обратиться за советом к редактору, если не уверен, составляет ли сложившаяся ситуация конфликт интересов.

- f) Оценка должна проводиться объективно, заключения должны быть четко сформулированы и аргументированы, чтобы авторы могли использовать их для улучшения работы.

7. **Этические принципы для редакторов:**

- a) Редакторы несут ответственность за содержание публикуемых материалов;
- b) При принятии решения о публикации редакторы научного журнала руководствуются достоверностью и точностью представления данных и научной значимостью рассматриваемой работы;
- c) Решение о публикации принимается независимо от коммерческих соображений;
- d) Редакторы оценивают интеллектуальное содержание рукописей вне зависимости от расы, пола, религиозных взглядов, происхождения, гражданства, социального положения или политических предпочтений авторов;
- e) Неопубликованные данные, полученные из представленных к рассмотрению рукописей, не должны использоваться для личных целей или передаваться третьим лицам.
- f) Информация или идеи, полученные в ходе редактирования и связанные с возможными преимуществами, должны сохранять конфиденциальность и не использоваться с целью получения личной выгоды.
- g) Редакторы не должны допускать к публикации информацию, если имеется достаточно оснований полагать, что она является плагиатом.
- h) Редакторы совместно с Издателем не должны оставлять без ответа претензии, касающиеся рассмотренных рукописей или опубликованных материалов, а также при выявлении конфликтной ситуации, и принимать все необходимые меры для восстановления нарушенных прав.
- i) Главный редактор (заместитель главного редактора) и члены редакционной коллегии обеспечивают авторам, имеющим неудовлетворенные претензии, возможность повторно направить материалы для публикации.

**Қазақ экономика, қаржы және
халықаралық сауда университетінің
ЖАРШЫСЫ**

**ВЕСТНИК
Казахского университета экономики,
финансов и международной торговли**

Жаршы авторлардың электрондық түпнұсқасы негізінде басылып шығарылған
Вестник сверстан и отпечатан с электронной версии авторских оригиналов

Басуға 30.09.24. қол қойылды. Пішімі 70x100 1/10. Көлемі 37 б.т. Таралымы 50 дана. Тапсырыс 760.
Подписано к печати 30.09.24. Формат 70x100 1/10. Объем 37 уч.-изд.л. Тираж 50 экз. Заказ 760.

*«Esil University» мекемесінің баспа-полиграфиялық орталығы. Астана қ., А. Жұбанов көшесі, 7
Издательско-полиграфический центр учреждения «Esil University». г. Астана, ул. А. Жубанова, 7*

Университеттің менеджмент жүйесі ISO 9001 сәйкестігіне сертификатталған
Система менеджмента университета сертифицирована на соответствие ISO 9001

Приказом Председателя Комитета по обеспечению качества в сфере образования и науки
Министерства и образования и науки Республики Казахстан № 527 от 25.06.2021 года
включен в перечень изданий, рекомендуемых Комитетом для публикации
основных результатов научной деятельности.